

SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Political Science

Yıl/Year: 2024 | Cilt/Volume: 6 | Sayı/Issue: 2

Necmettin Erbakan Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(NEU SBF Dergisi)

Journal of the Faculty of Political Science (JNEUSBF)

Cilt/Volume: 6, Sayı / Issue: 2 (Aralık / December 2024)
Uluslararası Hakemli Dergi / International Peer Reviewed Journal

Sahibi/Owner

Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörlüğü/
On Behalf of Necmettin Erbakan University Rectorate

Editör / Editor-in-Chief

Dr. Öğr. Üyesi Sevilay Ece GÜMÜŞ ÖZUYAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Editör Yardımcıları / Associate Editors

Prof. Dr. Selim KAYHAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Segah TEKİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Önder KUTLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim KAYHAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Altuğ Murat KÖKTAŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Yayın Türü / Publication Type

Sürelî Yayın / Periodical

Yayın Periyodu / Publication Period

Yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanır/ Published bi-annual (June, December)

Baskı Tarihi / Print Date

Aralık / December 2024

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Köyceğiz Yerleşkesi, Dere Aşıklar Mahallesi Demeç Sokak
Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, No: 39, 42090,
Meram/KONYA.

Tel / Phone: 0332 325 20 53

Web: <http://dergipark.org.tr/neusbf>

E-posta / E-mail: neusbfdergisi@gmail.com

Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (NEU SBF Dergisi), yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir /
Journal of the Faculty of Political Science (JNEUSBF) is an international peer reviewed bi-annual journal

ISSN: 2667-8063 E- ISSN: 2687-5063

DergiPark
AKADEMİK

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Ahmet ŞAHBAZ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Altuğ Murat KÖKTAŞ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Önder KUTLU (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Selim KAYHAN (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Nuri SALUR (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Nahit YILMAZ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Sevilay Ece GÜMÜŞ ÖZUYAR (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Fatih KALECİ (Necmettin Erbakan University, Turkey)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Ameer MOSBAH (Algiers 3 University, Algeria)
Prof. Dr. Erhan ÖRSELLİ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Farmonkul EGAMBERDİYEV (Uzbekistan)
Prof. Dr. Jamal OTHMAN (The National University of Malaysia, Malaysia)
Prof. Dr. Mohammad Kabir HASSAN (The University of New Orleans, the USA)
Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Mustafa ACAR (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Rakhmonov D. ALIDJONOVICH (Taskent State University of Economics, Özbekistan)
Assoc. Prof. Dr. Gökhan BOZBAŞ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Nuri SALUR (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Mustafa Özgür TUNA (Duke University, United State of America)
Assoc. Prof. Dr. Nurcavn ATALAN (Skidmore College, United State of America)
Assoc. Prof. Dr. Ramazan UCTU (American University of Iraq-Sulaimani KRG, Iraq)
Assoc. Prof. Dr. Shoirakhon NURDINOVA (CERR, Uzbekistan)
Assoc. Prof. Dr. Nahit YILMAZ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Dr. Ayman HAYAJNEH (Yarmouk University, Jordan)

Endeksler/Indexes

- ASOS
Index Copernicus Master List
DOAJ
EBSCOhost

İçindekiler / Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ- ÇEVİRİ - ARAŞTIRMA DERLEMESİ-KİTAP İNCELEMESİ
/ RESEARCH ARTICLES- TRANSLATION - RESEARCH REVIEWS- BOOK REVIEW

Kamu Gelirleri ve Kamu Harcamaları Arasındaki İlişkinin Wavelet Yöntemiyle İncelenmesi: G7 Ülkelerinden Kanıtlar

Analyzing the Relationship between Public Revenues and Public Expenditures by Wavelet Method: Evidence from G7 Countries261-274

Nedim MERCAN

Araştırma Makalesi/ Resarch Article

ABD'nin Dış Politika Stratejileri

Foreign Policy Strategies of The USA275-286

Aşır SERTÇELİK

Araştırma Makalesi/ Resarch Article

Conceptual Overview of Urban Renewal, Historical Process in the World and Türkiye

Kentsel Yenilemeye Kavramsal Bir Bakış, Dünya'da Ve Türkiye'de Tarihsel Süreci
.....287-304

Umut GÜLER

Araştırma Derlemesi / Research Review

Sosyal Ağlarda İmrenme: Sistematik Bir Derleme

Envy in Social Networks: A Systematic Review305-320

Cemil AKKAŞ

Araştırma Makalesi / Research Article

Ekim 1987'de Beş Ülkede Borsa Çöküşü ve Makroiktisadi Sonuçlar

The Stock Market Crash in Five Countries, October 1987, and Macroeconomic Consequences
.....321-372

Cengiz SAMUR

Araştırma Makalesi / Research Article

Analysis of Financial Convergence with Structural Breaks Unit Root Tests

Finansal Yakınsamamın Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri ile Analizi.....373-385

Bengü AÇDOYURAN

Ahmet ŞAHBAZ

Araştırma Makalesi / Research Article

Free Markets and Economic Performance: Turkish Experience

Serbest Piyasalar ve Ekonomik Performans: Türkiye Deneyimi386-401

Mustafa ACAR

Araştırma Makalesi / Research Article

Kredi Temerrüt Takas Primi (CDS) ve Korku Endeksinin (VIX) Borsa İstanbul Endeksleri Üzerine Etkisi

The Impact of Credit Default Swaps (CDS) and Volatility Index (VIX) on Borsa Istanbul Indices.....402-419

Yusuf ÇETİNKAYA

Gülbahar ÜÇLER

Araştırma Makalesi / Research Article

- Tax Culture and Tax Administration Culture as Factors Forming Fiscal Culture in Türkiye**
Türkiye'de Mali Kültürü Oluşturan Faktörler Olarak Vergi Kültürü ve Vergi İdaresi Kültürü420-435
Nagihan ERDAL
İhsan Cemil DEMİR
Araştırma Makalesi / Research Article
- Classification of Financial Ratios for BIST Manufacturing Sector Companies By Principal Axis Factor Analysis**
BIST İmalat Sektörü Şirketleri için Finansal Oranların Temel Eksen Faktör Analizi ile Sınıflandırılması436-447
Raad Hasan Abdo Naji AL-GALAL
Ümran Münire KAHRAMAN
Araştırma Makalesi / Research Article
- Azerbaycan'da Yerel Yönetim Geleneğinin Gelişimi Sürecinde Belediyelerin Yönetsel ve Mali Yapıları**
Administrative and Financial Structures of Municipalities in the Process of Development of Local Government
Tradition in Azerbaijan448-462
Seymur ABBASOV
Erdal BAYRAKCI
Erhan ÖRSELLİ
Araştırma Makalesi / Research Article
- Siyasal Sosyalleşme Sürecinde Kurumsal Faktörlerin Rolü**
The Role of Institutional Factors in the Political Socialization Process463-481
Gülşen ÇANKAL
Araştırma Makalesi / Research Article
- The Sustainability Evaluation for Ground-handling Companies**
Yer hizmetleri İşletmelerinde Sürdürülebilirlik Değerlendirmesi482-507
Işık ÇİÇEK
Araştırma Makalesi / Research Article
- The Institutionalization of the Constitutional Court in Türkiye**
Türkiye'de Anayasa Mahkemesinin Kurumsallaşması508-520
Hayati ÜNLÜ
Araştırma Makalesi / Research Article
- The Role of Refugee Labor in Konya's Agricultural Sector: An Evaluation through Local Actors**
Konya Tarım Sektöründe Sığınmacı İşgücünün Rolü: Yerel Aktörler Üzerinden Bir Değerlendirme521-535
Ayşe ŞAHİN
Ahmet KOYUNCU
Araştırma Makalesi / Research Article

Kamu Gelirleri ve Kamu Harcamaları Arasındaki İlişkinin Wavelet Yöntemiyle İncelenmesi: G7 Ülkelerinden Kanıtlar

Nedim MERCAN¹

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, Denizli, Türkiye, nedimmercann@gmail.com, (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 28/02/2024
Kabul: 23/07/2024
Yayın: 31/12/2024

Anahtar Kelimeler:
Kamu Geliri, Kamu Harcamaları, Wavelet Yöntemi, Nedensellik

JEL Kodları: H20, H50, C10

Kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişki sıklıkla gündeme gelmektedir. Bütçe açıkları ve toplam kamu finansmanı açısından da bu iki değişken arasındaki ilişki önem arz etmektedir. Ülkeler bütçe açıklarına karşı uygulayacakları maliye politikalarını kamu gelirleri ve kamu harcamalarının düzeyine göre belirleyebilmektedir. Dolayısıyla politika belirleyicileri açısından kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişki önemlidir. Bu çalışmada, G7 ülkeleri için kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişki incelenmektedir. Ampirik analiz için Wavelet yöntemi kullanılmaktadır. 1955-2022 yılları arasındaki veriler yıllık olarak ele alınmaktadır. Çalışmada gelir ve harcamalara yönelik teorik olarak tartışılan vergi-harcama (VH), harcama-vergi (HV), mali senkronizasyon (MS) ve kurumsal farklılık (KF) hipotezleri araştırılmaktadır. Analiz sonucunda, ele alınan değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmesiyle birlikte değişkenler arasında nedensel bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Bu durumda teorik olarak tartışılan dört hipotezden KF hipotezinin geçerliliği kanıtlanmaktadır. Dolayısıyla gelir ve harcamalara yönelik alınan kararların eş zamanlı gerçekleşmesi açısından kurumların koordineli yaklaşımı daha etkili sonuçlar elde etmek için önem arz etmektedir.

Analyzing the Relationship between Public Revenues and Public Expenditures by Wavelet Method: Evidence from G7 Countries

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 28/02/2024
Accepted: 23/07/2024
Published: 31/12/2024

Keywords:

Public Revenue, Public Expenditures, Wavelet Method, Causality
Jel Codes: H20, H50, C10

The relationship between public revenues and public expenditures is frequently on the agenda. The relationship between these two variables is also important for budget deficits and total public financing. Countries determine the fiscal policies to be implemented against budget deficits according to the level of public revenues and public expenditures. Therefore, the relationship between public revenues and public expenditures is important for policy makers. In this study, the relationship between public revenues and public expenditures for G7 countries is examined. Wavelet method is used for the empirical analysis. Data between 1955 and 2022 are considered annually. In the study, the theoretically discussed tax-expenditure (TE), expenditure-tax (ET), fiscal synchronization (FS) and institutional separation (IS) hypotheses regarding income and expenditures are investigated. As a result of the analysis, it was determined that there was a positive relationship between the variables considered, it appears that there is no causality relationship between the variables. In this case, the validity of the institutional separation hypothesis, among the four theoretically discussed hypotheses, is proven. Therefore, the coordinated approach of institutions is important for achieving more effective results in terms of realizing the decisions taken on revenues and expenditures simultaneously.

Atf/Citation: Mercan, N. (2024). Kamu Gelirleri ve Kamu Harcamaları Arasındaki İlişkinin Wavelet Yöntemiyle İncelenmesi: G7 Ülkelerinden Kanıtlar, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 261-274.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Devletler kendi halkına çeşitli hizmetler sunabilmek için bir gelire ihtiyaç duymaktadır. Bu gelirleri temelde borçlanma veya vergilerden elde etmektedir. Borçlanma gelecek dönemlerde faiz gibi ekstra mali yükümlülükler getirebilmektedir. Bu durumda kamu giderlerinin karşılanabilmesi için başvuru en önemli kaynak vergi gelirleri olmaktadır. Vergi gelirleri kamu gelirlerinin en önemli kalemidir. G7 ülkelerinde, ortalamasına bakıldığında kamu gelirleri ve kamu harcamalarının GSYH içerisindeki payları incelenen dönem için sırasıyla %35,66 ve %38,69 olarak gerçekleşmiştir. Ülke bazında bakıldığında, Almanya için %41,37 ve %42,65; Amerika için %30,04 ve %33,50; İngiltere için %38,33 ve %41,87; İtalya için %36,12 ve %41,38; Fransa için %39,87 ve %42,33; Japonya için %27,33 ve %30,15 ve Kanada için ise %36,61 ve %38,96 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

1930'lu yıllarda Keynesyen politikaların yoğunlaşmasıyla beraber denk bütçe kavramı bir kenara bırakılmıştır. Bu süreçte devletin ekonomideki rolü artmıştır. Devletin ekonomideki rolünün artması kamu giderlerini artırmış ve bu durum bütçe açıklarını beraberinde getirmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra refah devleti söylemlerinin yükselmesi kamu harcamalarının zirve yapmasına neden olmuştur. Artan kamu harcamaları beraberinde kamu gelirlerini de artırmıştır. Ancak kamu gelirlerinin kamu giderlerini istenilen seviyede karşılamaması, bütçe açıklarının tüm dünyada önemli bir problem haline gelmesine neden olmuştur. Bu durum nihayetinde kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi dinamik bir hale getirmektedir (Gounder vd., 2007: 147-148; Tashevskaya vd., 2020: 309; Özşahin ve Şahin, 2023: 57).

Vergi gelirleri, devletlerin yapacağı harcamaların önemli bir kaynağıdır. Bu nedenle vergi ve harcama politikaları maliye politikasının önde gelen araçlarıdır. Zamanla kamu geliri ve kamu harcamaları arasında eşitsiz bir durum ortaya çıkmış ve bu eşitsizlik birçok ülke için giderek artmıştır. Artan bu eşitsizlik gelir ve harcamalar üzerine yeni bakış açıları ve buna istinaden yeni teorilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu teoriler aynı zamanda bütçe açıklarının telafi edilmesi ve bütçe dengesinin sağlanması için gerekli argümanları da sunmaktadır. Dolayısıyla harcama ve gelir politikalarının efektif kullanılması kalıcı bütçe açıklarına engel olabilmektedir. Bu durumda kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasında organik bir bağ kurulması ve bütçe açıklarının nedenlerine yönelik politikaların hazırlanması önem arz etmektedir. Gelirlerin giderlere sebep olduğu veya giderlerin gelirlere sebep olduğu durumlarda farklı politikalar söz konusu olabilmektedir. Bu açıdan kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasında literatürde dört farklı teori bulunmaktadır. Birçok yazar tarafından farklı sonuçların bulunduğu bu teoriler; VH hipotezi, HV hipotezi, MS hipotezi ve KF hipotezi olarak literatürde yer almaktadır (Gounder vd., 2007: 148; Nwosu ve Okafor, 2014: 878; Noyan ve Samancı, 2022: 147; İnce ve Tarı, 2023: 19).

Bu hipotezlerden ilki VH hipotezidir. Buna göre vergilerin artırılması durumunda harcamaların da artacağı belirtilmektedir. Bu durumda kamu gelirlerinden kamu harcamalarına doğru bir nedensellik olduğu ifade edilebilmektedir. İkincisi, ilk hipotezin tersini ifade eden HV hipotezidir. Bu hipotez harcamaların artması sonucu gelirlerin de artacağı öne sürülmektedir. Bu kapsamda kamu harcamalarından kamu gelirlerine doğru bir nedensellik olduğu savunulmaktadır. Üçüncüsü MS hipotezidir. Bu hipotez iki değişken arasında karşılıklı nedensellik bulunduğunu ifade ederek; gelir ve harcama kararlarının birlikte alındığını belirtmektedir. Dördüncüsü ise gelir ve harcamaların kurumsal olarak birbirinden ayrık olduğunu ifade eden KF hipotezidir. Bu çerçevede kamu geliri ve kamu harcamaları kararları bağımsız bir şekilde alınır ve iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır (Narayan, 2005: 1205; Al-Khulaifi, 2012: 142).

VH hipotezi Friedman (1978) ve Buchanan ve Wagner (1977) tarafından savunulmaktadır. Friedman (1978), vergilerin artırılması daha fazla harcama yapılmasına yol açacağını öne sürmektedir. Buna göre yüksek vergilerin daha fazla harcamaya yol açması bütçe açıklarına sebep olacağı ve bu açıkların kalıcı olabileceği tartışılmaktadır. Benzer şekilde Buchanan ve Wagner (1977), bütçe açıklarını kapatmak için borçlanma, para basma ve vergi kompozisyonlarını değiştirme gibi çeşitli yöntemlerin olduğunu ancak nihai sonuç olarak bu yöntemlerin maliyetlerinin olacağını ve bu durumun vergi artışlarına yol açacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla vergi artışları kamu kesiminin büyümesine ve daha fazla harcama yapmasına neden olacağı belirtilmektedir (Friedman, 1978: 9-14; Buchanan ve Wagner, 1977: 129-193).

Harcamaların vergilere neden olacağını savunan Peacock ve Wiseman (1961), HV hipotezini ileri sürmektedir. Buna göre ekonomik ve siyasi krizler, harcamalarda geçici artışlara neden olmaktadır. Bu harcamaları karşılamak için ise vergi artışlarının kaçınılmaz olacağı ifade edilmektedir. Ancak krizler ortadan kalkınca harcamalar azalsa da hükümet gelirlerindeki artışların kalıcı olacağı görüşü savunulmaktadır. Bu durum yer değiştirme etkisi olarak da açıklanabilmektedir (Peacock ve Wiseman, 1961: xxiii-xxv). Barro (1974; 1979) HV hipotezi ile ilgili görüşleri Peacock ve Wiseman (1961)'a benzerdir. Bu açıdan Barro, Ricardocu Denklik teorisine dayanan fikirleri çerçevesinde, bütçe açığını göz ederek yapılan kamu harcamalarının gelecekte vergi artışlarına neden olacağını ve bu döngünün tekrar bütçe açığına yol açacağını ifade etmektedir (Narayan, 2005: 1205-1206).

Musgrave (1966) ve Meltzer ve Richard (1981) MS hipotezini desteklemektedir. Bu hipoteze göre, seçmen kitlesi kamu gelirleri ve kamu giderlerinin uygun seviyelerine ilişkin bir karar verirken kamu hizmetlerinin marjinal fayda ve maliyetlerini karşıladıklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla kamu gelir ve harcamalarına yönelik kararların aslında eş zamanlı alındığı belirtilmektedir (Chang ve Chang, 2009: 166; Obioma ve Ozughalu, 2010: 37-38).

Son olarak, yukarıdaki üç hipoteze alternatif olacak şekilde KF hipotezinin geçerliliği incelenmektedir. Baghestani ve McNown (1994) yukarıdaki görüşlere katılmadıklarını ifade ederek, kamu gelirlerine yönelik kararların, kamu harcamalarına yönelik tahsislerden bağımsız olarak alındığını ifade etmektedir. Böyle düşünelimlerine sebep olan etmenlerin başında, gelir ve harcama kararlarının alındığı kurumların farklı olduğu düşüncesi gelmektedir. İkinci bir etmen ise, yapılan analizlerde gelir ve harcamaların bütçe dengesizliklerine gereken cevabı vermemesi olarak açıklanmaktadır. Bu durumda gelir ve harcamalar arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin beklenmediği öne sürülmektedir (Baghestani ve McNown, 1994: 311-312).

Bu çalışma, seçilen ülke grubu için burada ifade edilen dört temel hipotezin geçerliliğini farklı bir yöntem ile incelemektedir. Çalışmanın asıl motivasyonu ise, 1955-2022 yılları arasında kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi Wavelet yöntemiyle analiz edilmesidir. Teorik olarak kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi açıklayan ve analiz eden pek çok çalışmaya rastlanmaktadır. Ancak yapılan literatür incelemesinde, G7 ülkeleri için yapılan çalışmalarda Wavelet yönteminin kullanılmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanında G7 ülkeleri dünyanın en gelişmiş ülkeleri olması itibariyle uygulanan politikaların ve elde edilen sonuçların birbirini desteklediği görülmektedir. Bu durum G7 ülkelerinin seçilmesinin nedenlerinden biridir. Dolayısıyla bu çalışma mevcut yönüyle literatürü genişletmeyi amaçlamakta ve bu boşluğu doldurmaya katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın geri kalanı aşağıdaki gibi düzenlenmektedir. Literatür taraması kısmında daha önce bu alanda yapılan çalışmaların ampirik sonuçları özetlenmektedir. Veri seti ve metodoloji bölümünde çalışmanın analizinde kullanılan veriler ve ekonometrik metodoloji açıklanmaktadır. Ampirik bulgular kısmında analiz sonuçları yer almakta ve yorumlanmaktadır. Son olarak çalışmanın sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılmakta ve çeşitli politik çıkarımlarda bulunmaktadır.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Kamu geliri ve kamu harcaması ile ilgili çalışmalar ulusal ve uluslararası bazda literatürde sıklıkla rastlanmaktadır. Literatürde ifade edilen dört hipotezle ilgili sonuçlar bulunmaktadır. VH hipotezi ile ilgili ulusal ve uluslararası literatürdeki sonuçların özeti; Günaydın (2004), Altunöz (2017), Çetintaş ve Baygonuşova (2017), Yılcı vd. (2020), Gurdal vd. (2021), Çağlar ve Yavuz (2022), Narayan (2005), Narayan ve Narayan (2006), Magazzino (2014), Solikin ve Nizar (2023) şeklinde verilebilmektedir. HV hipotezinin ulusal ve uluslararası literatürdeki sonuçların özetlerine bakıldığında; Terzi ve Oltulular (2006), Aysu ve Bakırtaş (2018), Zülfüoğlu ve Söylemez (2021), Yıldız ve Demirkılıç (2022), Ergen (2023), Narayan ve Narayan (2006), Wolde-Rufael (2008), Dalena ve Magazzino (2012) benzer bulgular elde edildiği görülmektedir. MS hipoteziyle ilgili sonuçlar; Narayan ve Narayan (2006), Wolde-Rufael (2008), Chang ve Chang (2009), Dalena ve Magazzino (2012), Tashevskva vd. (2020), Nsor-Ambala ve Asafo-Adeji (2023) olarak özetlenebilmektedir. Son olarak KF hipoteziyle ilgili; Baghestani ve McNown (1994), Narayan (2005) benzer tespitlerde bulunmaktadır. Burada ülke grubu üzerine yapılan analizlerde aynı çalışmada farklı hipotezlerin geçerliliğine rastlanmaktadır.

Kamu geliri ve kamu harcamalarıyla ilgili literatürde farklı sonuçların olduğu yukarıda özetlenmiştir. İncelenen; VH, HV, MS ve KF hipotezlerini kanıtlayan pek çok sonuca rastlanmaktadır. Tablo 1’de bu sonuçlardan bazılarının ampirik özetlerine yer verilmektedir. G7 ülkeleri için Wavelet yönteminin daha önce kullanılmamış olması çalışmaya ve literatüre farklı bir perspektif sunmaktadır. Tablo 1’de kamu geliri ve kamu harcamaları ile ilgili hem ulusal hem de uluslararası bazı çalışmaların özet sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 1. Kamu Geliri ve Kamu Harcamalarına Ait Bazı Çalışmalar ve Özet Bulgular

Yazar, Çalışmanın Yılı, İncelenen Ülke(ler), Kapsadığı Yıllar ve Ekonometrik Yöntem	Bulgular
Ulusal Çalışmalar	
Günaydın (2004), Türkiye, 1987:1-2003:3, VAR Modeli ve Hata Düzeltme Modeli	KG → KH (VH hipotezi)
Terzi ve Oltulular (2006), Türkiye, 1984:12-2003:12, Eş Anlı Denklem Sistemi, Zaman Serisi Analizleri ve Nedensellik Testi	KG ← KH (HV hipotezi)
Altunöz (2017), Türkiye, 1970-2015, Eşbütünleşme Analizi ve Nedensellik Analizi	Eşbütünleşme vardır. KG → KH (VH hipotezi)
Çetintaş ve Baygonuşova (2017), Kırgızistan, 1995-2014, ARDL ve VAR Modeli	KG → KH (VH hipotezi)
Aysu ve Bakırtaş (2018), Türkiye, 2006:1-2017:1, Asimetrik Nedensellik Testi	KG ← KH (HV hipotezi)
Yılancı vd. (2020), Türkiye, 2006:1-2019:11, Frekans Alanda Asimetrik Nedensellik Testi	KG → KH (VH hipotezi)
Zülfüoğlu ve Söylemez (2021), Türkiye, 2004:1-2020:7, Nedensellik Analizi	KG ← KH (HV hipotezi)
Gurdal vd. (2021), G7 Ülkeleri, 1980-2016, Panel Nedensellik Analizi	KG → KH (VH hipotezi)
Çağlar ve Yavuz (2022), Türkiye, 1975-2021, Fourier Eşbütünleşme Analizi	KG ← KH (HV hipotezi)
Yıldız ve Demirkılıç (2022), Türkiye, 1972-2020, ARDL Eşbütünleşme Analizi ve Nedensellik Testi	KG ← KH (HV hipotezi)
Ergen (2023), Türkiye, 1975-2021, Nedensellik Testi	KG ← KH (HV hipotezi)
Uluslararası Çalışmalar	
Baghestani ve McNown (1994), ABD, 1955:1-1989:4, Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi	KG ↔ KH (KF hipotezi)
Narayan (2005), 9 Asya Ülkesi, 1960-2000, Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	Eşbütünleşme vardır: Sri Lanka, Nepal ve Endonezya. KG → KH: Endonezya, Singapur, Sri Lanka, Nepal (VH hipotezi) KG ← KH: Endonezya, Sri Lanka (HV hipotezi) KG ↔ KH: Hindistan, Malezya, Pakistan, Filipinler, Tayland (KF hipotezi)
Narayan ve Narayan (2006), Gelişmekte Olan Ülkeler, 1960-2000, Nedensellik Testleri	KG → KH: Mauritius, El Salvador, Şili, Venezuela (VH hipotezi) KG ← KH: Haiti (HV hipotezi) KG ↔ KH: Peru, Güney Afrika, Guatemala, Uruguay, Ekvator (MS hipotezi)
Wolde-Rufael (2008), 13 Afrika Ülkesi, 1964-2003, Todo-Yamamoto ve Granger Nedensellik Testleri	KG ↔ KH: Mauritius, Svaziland, Zimbabve (MS hipotezi) KG → KH: Etiyopya, Gana, Kenya, Nijerya, Mali, Zambiya (VH hipotezi) KG ← KH: Burkina Faso (HV hipotezi) KG ↔ KH: Botswana, Burundi, Ruanda (KF hipotezi)
Chang ve Chang (2009), 15 OECD Ülkesi, 1992-2006, Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	KG ↔ KH (MS hipotezi)

Dalena ve Magazzino (2012), İtalya, 1862-1993, Hata Düzeltme Modeli ve Granger Nedensellik Testi	KG → KH: Liberal Dönem (VH hipotezi) KG ← KH: İki Savaş Arası Dönem (HV hipotezi) KG ↔ KH: Cumhuriyet Dönemi (MS hipotezi)
Magazzino (2014), ASEAN Ülkeleri, 1980-2012, Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	KG → KH: Endonezya, Laos, Malezya, Filipinler, Singapur (VH hipotezi) KG ↔ KH: Kamboçya, Vietnam (MS hipotezi) KG ← KH: Myanmar (HV hipotezi) KG ↔ KH: Brunei, Tayland (KF hipotezi)
Tashevskva vd. (2020), Güneydoğu Avrupa Ülkeleri, 1999-2015, Panel Nedensellik Testleri	KG → KH: Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Sırbistan, Slovenya (VH hipotezi) KG ↔ KH: Makedonya (MS hipotezi)
Solikin ve Nizar (2023), Endonezya, 1969: Q2-2000: Q4, VAR Analizi ve Nedensellik Testi	KG → KH (VH hipotezi)
Nsor-Ambala ve Asafo-Adeji (2023), Gana, 1983-2021, Wavelet Analizi	KG ↔ KH (MS hipotezi)

Notlar: KG: Kamu Geliri, KH: Kamu Harcamaları

→: Kamu gelirinden kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

←: Kamu harcamalarından kamu gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

↔: Kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

↔: Kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

2.1. Veri Seti

Kamu geliri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda elde edilen sonuçlar literatürde dört farklı teoriye hitap etmektedir. Ancak sonuçların elde edilmesi için kullanılan veriler temelde benzerdir. Bu çalışmada da kamu geliri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak adına kamu geliri ve kamu harcamaları verileri kullanılmaktadır. 1955-2022 yıllarının analize tabi tutulduğu çalışmada veriler yıllık olarak ele alınmakta ve G7 (Kanada, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri) ülkeleri incelenmektedir. Literatürde kamu geliri ve kamu harcamaları ile ilgili yapılmış çalışma sayısı fazladır. Ancak G7 ülkelerinin incelendiği çalışma sayısının az olmasının yanında; G7 ülkeleri için Wavelet yönteminin kullanıldığı çalışmaya literatürde rastlanmamaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler ve açıklamaları Tablo 2’de değişkenlerle ilgili tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Değişkenler	Kısaltması	Kaynak
Kamu Geliri	KG	IMF
Kamu Harcamaları	KH	IMF

Tablo 3. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Ortanca	Minimum	Maksimum	Std. Hata	Jarque-Bera
Almanya	KG	41.37	44.43	22.59	47.52	6.51 19.83 [0.00]
	KH	42.65	45.46	22.93	54.85	7.93 13.23 [0.00]
Amerika	KG	30.04	30.98	15.64	35.35	4.22 134.13 [0.00]
	KH	33.50	34.58	16.08	45.29	5.66 54.87 [0.00]
İngiltere	KG	38.33	39.12	28.22	45.09	3.99 2.91 [0.23]
	KH	41.87	42.19	28.61	51.45	5.46 1.43 [0.48]
İtalya	KG	36.12	39.75	14.84	48.78	11.52 8.32 [0.01]
	KH	41.38	47.99	16.21	56.99	13.15 11.03 [0.00]
Fransa	KG	39.87	47.84	18.82	53.54	13.96 10.91 [0.00]
	KH	42.33	50.96	19.59	61.42	15.60 10.37 [0.00]
Japonya	KG	27.33	28.66	18.28	37.23	4.77 2.49 [0.28]
	KH	30.15	31.82	17.31	44.59	7.38 3.60 [0.16]
Kanada	KG	36.61	39.67	13.16	44.88	8.07 56.69 [0.00]
	KH	38.96	40.65	14.56	53.34	9.42 23.54 [0.00]

Tablo 3'te değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Almanya'da minimum %22,59 ve maksimum %47,52 olan kamu gelirinin milli gelir içerisindeki oranı ortalama %41,37 olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde Almanya'da kamu harcamaları ise minimum %22,93 ve maksimum %54,85 olarak milli gelir içerisindeki payı ortalama %42,65 olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, Amerika için kamu gelirlerinin milli gelir içerisindeki payı ortalama %30,04 ve kamu harcamalarının milli gelir içerisindeki oranı ortalama %33,50; İngiltere için kamu gelirleri ve kamu harcamalarının milli gelir içerisindeki payı sırasıyla ortalama %38,33 ve %41,87; İtalya'da sırasıyla kamu gelirleri ve kamu harcamalarının milli gelire oranı ortalama %36,12 ve %41,38; Fransa için kamu gelirleri ve kamu harcamalarının milli gelir içerisindeki payı sırasıyla ortalama %39,87 ve %42,33; Japonya için sırasıyla kamu gelirleri ve kamu harcamalarının milli gelir içerisindeki oranı ortalama %27,33 ve %30,15 ve son olarak Kanada'da ise kamu gelirleri ve kamu harcamalarının milli gelir içerisindeki payı sırasıyla ortalama %36,61 ve %38,96 olarak gerçekleştiği görülmektedir

2.2. Metodoloji

Dalgacık dönüşümü veya Dalgacık analizleri (Wavelet) iki temel soru üzerine odaklanmaktadır. Birincisi, Wavelet analizinde dalgacık katsayıları zaman serisi verilerini bir bütün olarak karakterize ediyor mu? İkincisi ise, dalgacık katsayılarından zaman serisi yeniden yapılandırılabilir mi? Dalgacık dönüşümü, analizde kullanılan zaman serisi verilerinin durağanlığına bakmayı gerektirmeden zaman-frekans bilgisini sağlayabilmektedir. Bu açıdan geleneksel Fourier spektrum analizine yeni bir perspektif ve tamamlayıcı bir rol sunmaktadır. Fourier spektrum analizi genellikle durağan olduğu varsayımı üzerinde durduğundan, Wavelet bu açıdan önemli bir katkı sunmaktadır. Dolayısıyla gelişmiş dalgacık veri analizi yeni bir yöntem olarak literatürde yerini almıştır (Liu, 1994: 151-153).

Literatürdeki çalışmalarda, uygun bir dalgacık tutarlığını ifade edebilmek için çapraz dalgacık spektrumunun yumuşatma konusunda bir konsensüs oluşmamıştı. Ancak Wavelet yönteminde ilk önce hem zaman hem de ölçek yumuşatma işlemi uygulanmaktadır. Yumuşatma işlemi hem dalgacık hem de ölçek seçimine bağlı olması gerekmektedir. $W_n^X(s)$ ve $W_n^Y(s)$ gibi iki farklı dalgacık dönüşümüne sahip seri (X ve Y) verildiğinde denklem aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır. Burada n zaman ve s ise ölçeği ifade etmektedir (Torrence ve Webster, 1999: 2689):

$$W_n^{XY}(s) = W_n^X(s)W_n^{Y*}(s), \quad (1)$$

Eşitlik 1 de, $W_n^X(s)$ ve $W_n^Y(s)$ sırasıyla X ve Y'nin devamlı wavelet dönüşümlerini, (*) ise karmaşık sayısının eşleniğini ifade etmektedir.

$$R_n^2(s) = \frac{|\langle s^{-1}W_n^{XY}(s) \rangle|^2}{\langle s^{-1}|W_n^X(s)|^2 \rangle \langle s^{-1}|W_n^Y(s)|^2 \rangle}, \quad (2)$$

Eşitlik 2'de, " $\langle \rangle$ " zaman ve ölçekte yumuşatmayı ifade etmektedir. s ise frekansla birlikte incelenen dönem boyunca bir yumuşatma süreci olarak açıklanmaktadır. $R_n^2(s)$ eşitliği 0-1 ($0 < R_n^2(s) < 1$) arasında değerler almaktadır. Buna göre $R_n^2(s)$ değeri artığı sürece veri setleri arasındaki korelasyon artmaktadır.

Başka bir ifadeyle bu değer 1'e yaklaşması, incelenen dönem için zaman serilerinin belirli bir ölçekte birlikte hareket ettiğini, güçlü bir ilişki olduğunu ve renk olarak kırmızı ile gösterildiğini ifade etmektedir. Benzer şekilde bu değer 0'a yaklaşması ise incelenen zaman serileri arasındaki ilişkinin zayıfladığını ve mavi renkle gösterildiğini belirtmektedir (Pal ve Mitra, 2017: 232).

Analiz edilen zaman serilerinin nedensellik ilişkisini açığa çıkaran aşama olan farklılık analizi ise Eşitlik 3 yardımıyla hesaplanmaktadır:

$$\phi_n(s) = \tan^{-1} \left(\frac{\Im\{s^{-1}W_n^{XY}(s)\}}{\Re\{s^{-1}W_n^{XY}(s)\}} \right), \quad (3)$$

Eşitlik 3'te, (\Re) düzeltilmiş gerçek ve (\Im) hayali (sanal) kısımları ifade etmektedir.

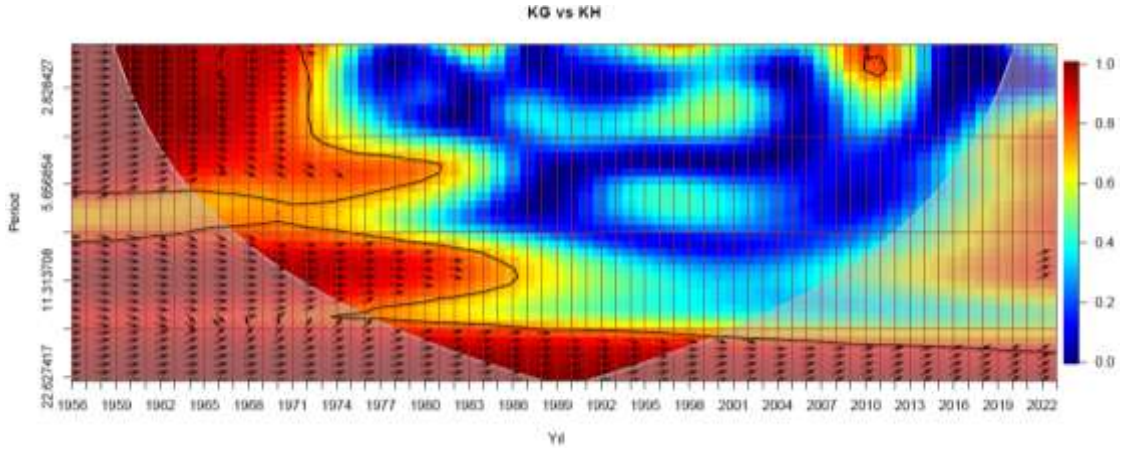
Eşitlik 3 yardımıyla wavelet grafikleri ortaya çıkmaktadır. Siyah oklar dalgacık tutarlılığı faz farkının sonuçlarını göstermektedir. Wavelet grafiklerindeki okların yönü incelenen zaman serileri arasındaki ilişkiyi temsil etmekte ve ilişkinin yönü hakkında bilgi vermektedir. Okların yönünün sağa

(180°) doğru olması zaman serileri arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu ifade etmektedir. Okların yönünün sola (180°) doğru olması ise negatif bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Bunun yanında okların yukarı (90°) yöne bakması birinci değişkenin ikinci değişkeni, aşağı (90°) bakması ise ikinci değişkenin birinci değişkeni nedensel olarak etkilediğini yani tek yönlü bir nedenselliğin varlığını açıklamaktadır (Pal ve Mitra, 2018: 3-4).

Wavelet grafiğinde yer alan beyaz eğri, dalgacık gücünün kesildiğini göstermektedir. Bu durumda beyaz eğri dışında kalan kısımlarla ilgili çıkarım yapmanın zor olduğu ifade edilmektedir. Kalın siyah hatlar, Monte Carlo simülasyonları aracılığıyla anlamlılık testi sonuçlarını göstermektedir. Buna göre %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı dalgacık güç aralığına işaret etmektedir. Bu aralıktaki renkler maviden kırmızıya geçtikçe ilişkinin güçlendiği sonucunu vermektedir (Pal ve Mitra, 2018: 4).

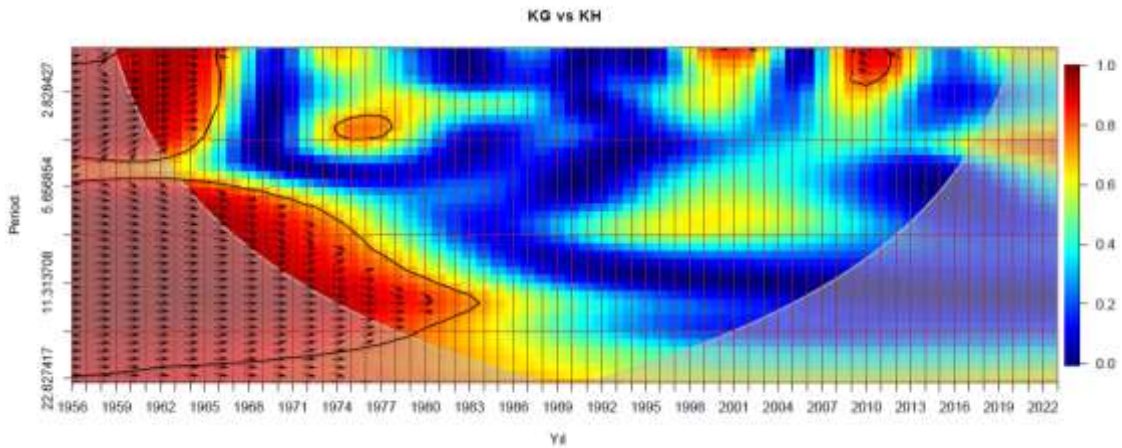
3. AMPİRİK BULGULAR

Wavelet yönteminin kullanıldığı çalışmanın bu bölümünde, elde edilen sonuçların açıklanması planlanmaktadır. Analizde R Studio programı kullanılmıştır. Tarık C. Gouhier ve Aslak Grinsted tarafından geliştirilen “biwavelet” kodu ile analiz yapılmıştır. Wavelet yönteminde her ülke için ayrı ayrı sonuçlar verilmektedir. Bu doğrultuda elde edilen sonuçlar ayrı ayrı açıklanmaktadır.

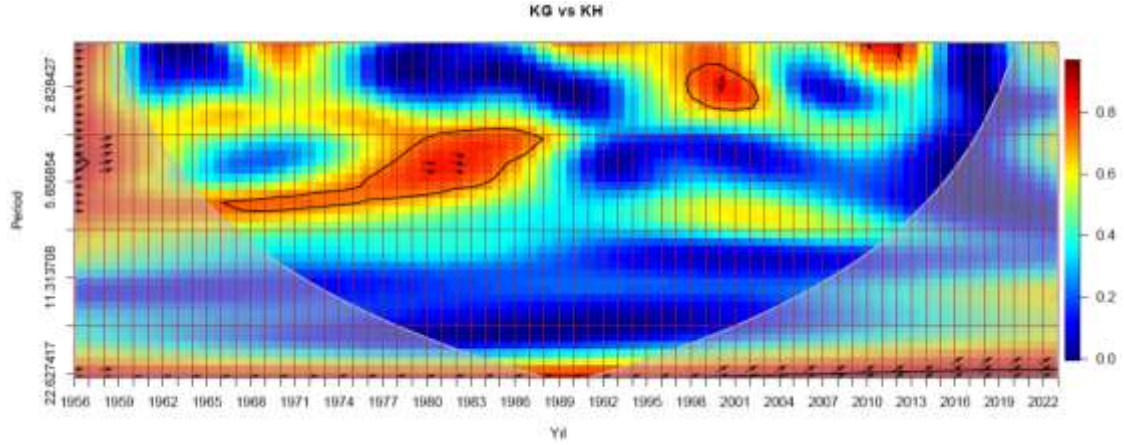
Şekil 1. *Almanya için Kamu Geliri ve Kamu Harcamaları İlişkisi*

Şekil 1’de Almanya için kamu geliri ve kamu harcaması arasındaki ilişkinin analiz sonuçları görülmektedir. Analizde 1958-1985 yılları arasında kısa ve orta vadede ve 1977-1998 yılları arasında uzun dönemde kamu geliri ve kamu harcamaları arasında pozitif ve güçlü bir ilişki elde edilmektedir.

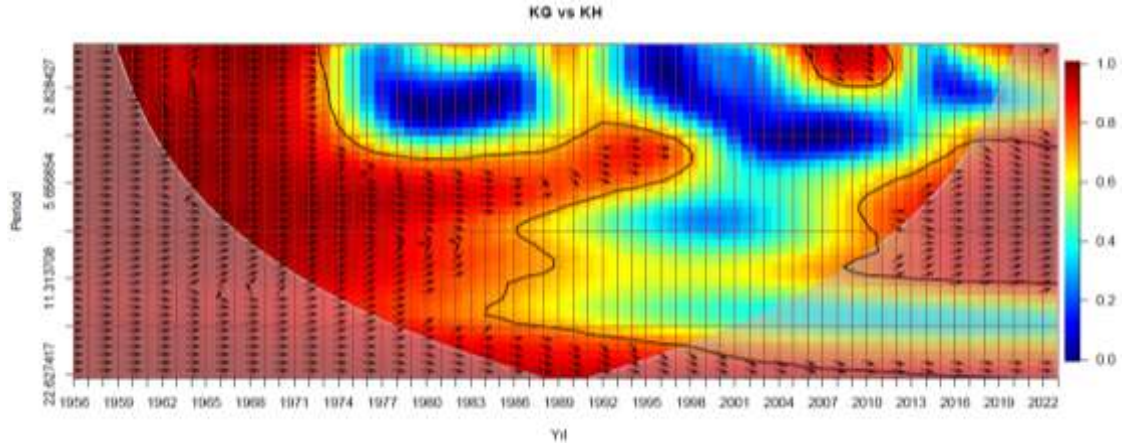
Şekil 2. *Amerika için Kamu Geliri ve Kamu Harcamaları İlişkisi*

Şekilde 2’de Amerika için 1958-1964 yılları arasında kısa vadede ve 1963-1979 yılları arasında orta vadede kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasında pozitif ve güçlü bir korelasyonun varlığı kanıtlanmaktadır. 2008-2011 yılları arasında ise kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasında kısa vadeli bir ilişki tespit edilmesine rağmen, ilişkinin yönü hakkında net bir kanıt bulunamamıştır.

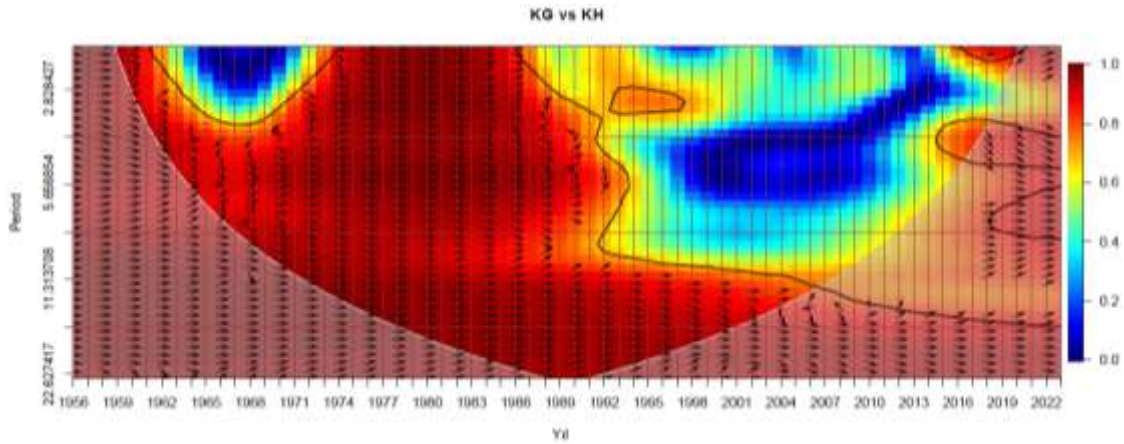
Şekil 3. İngiltere için Kamu Geliri ve Kamu Harcamaları İlişkisi

Şekil 3'te İngiltere için kamu gelirleri ve kamu giderleri arasındaki ilişkinin analizi sunulmaktadır. 1965-1987 yılları arasında orta vadede, 1997-2001 yılları arasında kısa vadede bu iki değişken arasında bir ilişkinin varlığı görülmesine rağmen, ilişkinin yönü net olarak saptanamamıştır.

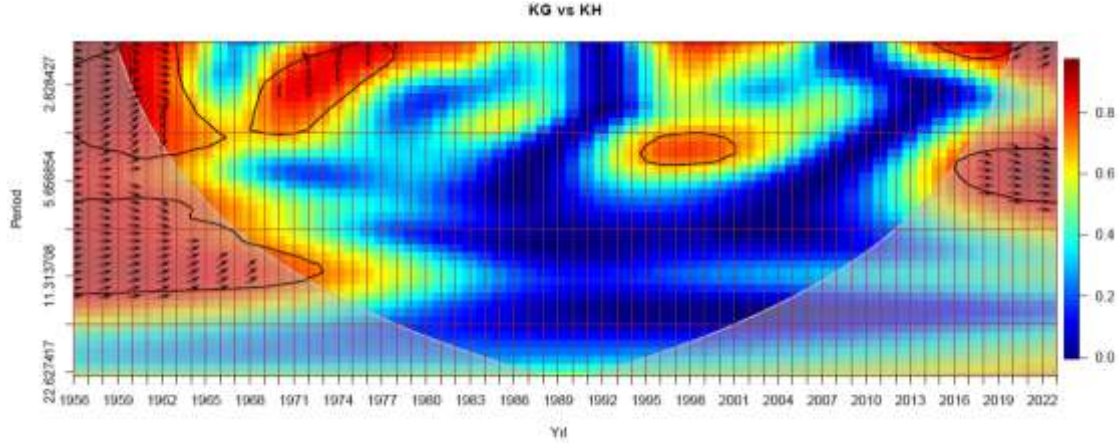
Şekil 4. İtalya için Kamu Geliri ve Kamu Harcamaları İlişkisi

Şekil 4'te İtalya için, 1958-1973 yılları arasında kısa vadede, 1961-1997 yılları arasında orta vadede ve 1981-1987 yılları arasında ise uzun vadede kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasında pozitif ve güçlü bir ilişki tespit edilmektedir. Ayrıca 1986-1988 yılları arasında kamu harcamalarından kamu gelirlerine doğru, 2006-2008 yılları arasında ise kamu gelirlerinden kamu harcamalarına doğru bir nedensellik olduğu sonucu elde edilmektedir.

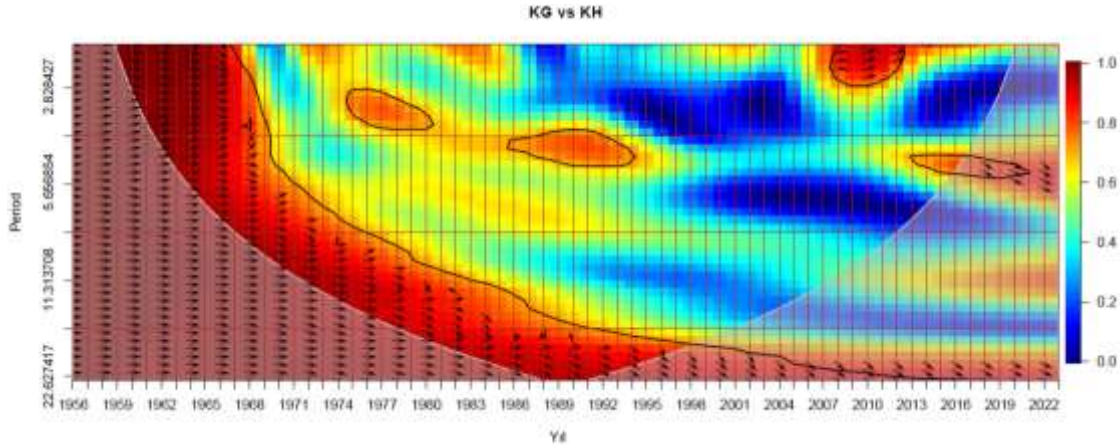
Şekil 5. Fransa için Kamu Geliri ve Kamu Harcamaları İlişkisi

Şekil 5'te Fransa için 1958-2005 yılları arasında periyot bütünü düşüldüğünde kısa ve orta vadede, 1978-2000 yıllarında ise uzun dönemde kamu geliri ve kamu harcamaları arasında güçlü ve pozitif bir korelasyon tespit edilmektedir.

Şekil 6. Japonya için Kamu Geliri ve Kamu Harcamaları İlişkisi

Şekil 6'da Japonya için elde edilen sonuçlar görülmektedir. 1959-1965 ve 1994-2000 yıllarında kamu geliri ve kamu harcamaları arasında bir ilişki tespit edilmiş ancak ilişkinin yönü kanıtlanamamıştır. 1968-1976 yılları arasında kamu harcamalarından kamu gelirlerine doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmektedir. 2015-2019 yıllarından ise bu iki değişken arasında kısa vadeli ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir.

Şekil 7. Kanada için Kamu Geliri ve Kamu Harcamaları İlişkisi

Şekil 7'de 1958-1968 ve 2007-2011 yılları arasında kısa vadede, 1962-1990 yılları arası orta vadede, 1979-1996 yılları arası uzun vadede kamu gelirleri ve kamu giderleri arasında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bunun yanında 1967 yılında kısa vadede kamu harcamalarından kamu gelirlerine doğru ve 1985 yılında ise uzun vadede kamu gelirlerinden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Bu durumda pozitif ilişkinin olduğu yıllarda kamu gelirlinin arttığı zamanlar kamu giderlerinin de arttığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 4. Sonuçların Özeti

Ülke/Hipotez	VH hipotezi	HV hipotezi	MS hipotezi	KF hipotezi
Almanya				✓
Amerika				✓
İngiltere				✓
İtalya				✓
Fransa				✓
Japonya	✓			
Kanada				✓

Kamu geliri ve kamu harcamaları ilişkisinin incelendiği G7 ülkelerinde elde edilen sonuçların özeti Tablo 4'te verilmektedir. Sonuçlar Almanya, Amerika, İngiltere, İtalya, Fransa ve Kanada'da KF hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Japonya'da ise VH hipotezinin geçerliliği kanıtlanmıştır. Yedi ülkenin altısında kamu geliri ve kamu harcamalarıyla ilgili alınan kararların birbirini etkilemediği sonucu elde edilmektedir. VH hipotezinin geçerli olduğu Japonya'da ise vergilerin artırılmasının harcamaları tetiklediğini göstermektedir.

SONUÇ

Geçen yüzyılda kamu gelir ve harcamalarında önemli artışlar olmuştur. Kamu kesiminin büyümesiyle birlikte artan kamu harcamalarının karşılanması ekonomik dengeler açısından dikkate alınması gerekmektedir. Bu nedenle, kamu geliri ve kamu harcamalarının uyumlu hareket etmesi ve kamu gelirlerinin kamu giderlerini karşılaması önemlidir. Bu durum bütçenin dengede olması ve kamu mali disiplini açısından da gerekli görülmektedir. Bütçe dengesinin sağlanması açısından kamu gelir ve giderlerin incelenmesi ve bu araçların bütçe üzerindeki etkilerinin doğru tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, G7 ülkeleri üzerine kamu geliri ve kamu harcamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. 1955-2022 yıllarının analize tabi tutulduğu çalışmada wavelet yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, G7 ülkelerinde frekans aralığında kesintisiz olmasa da genellikle kamu geliri ve kamu harcamaları arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Ancak incelenen dönem ve örneklem kitlede Japonya haricinde herhangi bir nedensellik ilişkisine frekans aralığında genel olarak rastlanmamıştır. Yıl bazında İtalya, Fransa ve Kanada'da nedensellik tespit edilmesine rağmen analizin geneli açısından anlam derecesi düşüktür. Bunun yanında Japonya'da belirli dönemlerde (1967-1977) kamu gelirlerinden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Analiz sonucu, kamu geliri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi açıklayan VH, HV, MS ve KF hipotezlerinden yedi ülkenin altısında KF hipotezinin geçerliliğine işaret etmektedir. Japonya'da ise belirli dönemlerde VH hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir. KF hipotezine göre kamu gelirleri ve kamu harcamaları eş zamanlı hareket etmemektedir. Başka bir ifade ile kamu gelirleri ve kamu harcamaları bağımsızdır ve iki değişken arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu iki değişken üzerinde kontrol gücüne sahip iki ayrı kurum bulunmaktadır. Bu durumda G7 ülkelerinde bir kurumun aldığı karar diğer kurumu etkilememektedir. Sonuç olarak kamu harcamalarının vergi gelirlerini direkt olarak artırmadığı bir durum söz konusu olabilmektedir. Böyle bir durumda hükümetler ekonomik büyüme ve kalkınma açısından daha cesur kararlar verip harcama imkanları bulabilmektedir. En nihayetinde büyüme ve kalkınma için yapılacak harcamaların alternatif maliyeti olarak vergi gelirlerinde bir artış olmayacağı ifade edilebilmektedir.

Bütçe açıklarının giderilmesi ve bütçe dengesinin sağlanması açısından bu durum avantajlı bir sonuç olarak değerlendirilebilmektedir. Kamu gelirlerini artırmak (azaltmak) benzer şekilde kamu harcamalarının artırılması (azaltılması) birbirinden bağımsız gerçekleşeceği ve alınan kararların birbirini etkilemeyeceği varsayımı ile bütçe dengesini sağlamak mümkün olabilmektedir. Bu durumda kamu harcamalarında bir kısıntıya gidilmesi veya sabit bırakılması, kamu gelirlerini artırmak koşuluyla bütçe dengesi üzerinde pozitif etkiler yaratarak bütçe açığının kapatılmasında etkili rol oynayabilmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasının nedeninin bütçeleme sürecinde yasama ve yürütme organlarının koordinasyon eksikliği olduğu ifade edilebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Al-Khulaifi, A. S. (2012). The Relationship between Government Revenue and Expenditure in Qatar: A Cointegration and Causality Investigation. *International Journal of Economics and Finance*, 4(9): 142-148.
- Altunöz, U. (2017). Türkiye Ekonomisi için Vergi Geliri-Kamu Harcamaları İlişkisinin Ampirik Analizi. *Vergi Dünyası Dergisi*, 433: 1-17
- Aysu, A. & Bakırtaş, D. (2018). Kamu Harcamaları ve Vergi Gelirleri Arasındaki Asimetrik Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 51: 1-19.
- Baghestani, H. & McNown, R. (1994). Do Revenues or Expenditures Respond to Budgetary Disequilibria?. *Southern Economic Journal*, 61(2): 311-322.
- Buchanan, J. M. & Wagner, R. E. (1977). *Democracy in Deficit: The Political Legacy of Lord Keynes*, Academic Press, New York.
- Chang, T. & Chang, G. (2009). Revisiting The Government Revenue-Expenditure Nexus: Evidence from 15 OECD Countries Based on The Panel Data Approach. *Czech Journal of Economics and Finance*, 59(2): 165-172.
- Çağlar, A. E. & Yavuz, E. (2022). Türkiye'de Vergi Gelirleri ve Kamu Harcamaları İlişkisinin Araştırılması: Fourier Yaklaşımları ile Kanıtlar. *Business and Economics Research Journal*, 13(4): 657-669.
- Çetintaş, H. & Baygonuşova, D. (2017). Kamu Harcamaları ve Gelirleri Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi: Kırgızistan Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49: 1-26.
- Dalena, M. & Magazzino, C. (2012). Public Expenditure and Revenue in Italy, 1862-1993. *Economic Notes by Banca Monte Dei Paschi Di Siena SpA*, 41(3): 145-172.
- Ergen, E. (2023). Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Vergi Gelirleri İlişkisi, Kamu Kesimi Politikalarının Analizi içinde, (Editör: Fatih Akçay), 93-108, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Friedman, M. (1978). The Limitations of Tax Limitation, (Ed: R. L. Schuettinger), 7-14, Policy Review, The Heritage Foundation, Washington.
- Gounder, N., Narayan, P. K. & Prasad, A. (2007). An Empirical Investigation of The Relationship between Government Revenue and Expenditure. *International Journal of Social Economics*, 34(3): 147-158.
- Gurdal, T., Aydin, M. & Inan, V. (2021). The Relationship between Tax Revenue, Government Expenditure, and Economic Growth in G7 Countries: New Evidence from Time and Frequency Domain Approaches. *Economic Change and Restructuring*, 54: 305-337.
- Günaydın, İ. (2004). Vergi – Harcama Tartışması: Türkiye Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2): 163-181.
- İnce, M. R. & Tarı, R. (2023). Verimlilik ve Kur Şoklarının İhracat, Ekonomik Büyüme ve Refah Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Hesaplanabilir Genel Denge Analizi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(Özel Sayı): 15-34.
- Liu, P. C. (1994). Wavelet Spectrum Analysis and Ocean Wind Waves, Wavelet Analysis and Its Applications. *Academik Press*, 4: 151-166.
- Magazzino, C. (2014). The Relationship between Revenue and Expenditure in The ASEAN Countries. *East Asia*, 31: 203-221.
- Narayan, P. K. (2005). The Government Revenue and Government Expenditure Nexus: Empirical Evidence from Nine Asian Countries. *Journal of Asian Economics*, 15: 1203-1216.

- Narayan, P. K. & Narayan, S. (2006). Government Revenue and Government Expenditure Nexus: Evidence from Developing Countries. *Applied Economics*, 38(3): 285-291.
- Noyan, E. & Samancı, M. (2022). Türkiye'de Vergilerin Kamu Finansmanındaki Rolü Üzerine Bir Analiz. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 4(2): 144-156.
- Nsor-Ambala, R. & Asafo-Adeji, E. (2023). The Government Revenue-Expenditure Nexus in Ghana: A Wavelet Analysis. *Cogent Economics & Finance*, 11: 1-28.
- Nwosu, D. C. & Okafor, H. O. (2014). Government Revenue and Expenditure in Nigeria: A Disaggregated Analysis. *Asian Economic and Financial Review*, 4 (7): 877-892.
- Obioma, E. C. & Ozughalu, U. M. (2010). An Examination of The Relationship between Government Revenue and Government Expenditure in Nigeria: Cointegration and Causality Approach. *Economic and Financial Review*, 48(2): 35-57.
- Özmen, İ. & Balı, S. (2018). Vergi Gelirleri ve Kamu Harcamaları Arasındaki İlişki: 14 Avrupa Birliği Ülkesinde Asimetrik Panel Nedensellik Testi. *International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS)*, 271-284.
- Özşahin, Ş. & Şahin, T. (2023). 1960 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Askeri Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(Özel Sayı): 52-76.
- Pal, D. & Mitra, S. K. (2017). Time-Frequency Contained Co-Movement of Crude Oil and World Food Prices: A Wavelet-Based Analysis. *Energy Economics*, 62: 230-239.
- Pal, D. & Mitra, S. K. (2018). Oil Price and Automobile Stock Return Co-Movement: A Wavelet Coherence Analysis. *Economic Modelling*, XXX: 1-10.
- Peacock, A. T. & Wiseman, J. (1961). Introduction and Summary, (Ed: A. T. Peacock & J. Wiseman), Xxi-Xxxi, in: *The Growth of Public Expenditure in The United Kingdom*, Princeton University Press, Princeton.
- Solikin, A. & Nizar, M. A. (2023). Government Revenues and Government Spending Nexus: A Testing Hypothesis for Indonesia. *Jurnal Borneo Administrator*, 19(1): 103-116.
- Tashevskaa, B., Trenovski, B. & Trpkana-Nestorovska, M. (2020). The Government Revenue-Expenditure Nexus in Southeast Europe: A Bootstrap Panel Granger-Causality Approach. *Eastern European Economics*, 58(4): 309-326.
- Terzi, H. & Oltulular, S. (2006). Harcama-Vergi Geliri Hipotezi: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2): 1-18.
- Torrence, C. & Webster, P. J. (1999). Interdecadal Changes in the ENSO-Monsoon System. *Journal of Climate*, 12: 2679-2690.
- Wolde-Rufael, Y. (2008). The Revenue-Expenditure Nexus: The Experience of 13 African Countries. *African Development Review*, 20(2): 273-283.
- Yılcı, V., Şaşmaz, M. Ü. & Öztürk, Ö. F. (2020). Türkiye'de Kamu Harcamaları ile Vergi Gelirleri Arasındaki İlişki: Frekans Alanda Asimetrik Testinden Kanıtlar. *Sayıştay Dergisi*, 31(116): 121-139.
- Yıldız, F. & Demirkılıç, Y. (2022). Kamu Harcamaları ve Vergi Gelirleri İlişkisinin Analizi: Türkiye Örneği (1972 – 2020). *Vergi Raporu*, 273: 57-81.
- Zülfüoğlu, Ö. & Söylemez, A. O. (2021). Türkiye'de Kamu Harcamaları ile Vergiler Arasındaki İlişkinin Doğrusal Olmayan Niteliği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(4): 697-712.

EXTENDED ABSTRACT

In the 1930s, with the intensification of Keynesian policies, the concept of balanced budget was abandoned. In this process, the role of the state in the economy increased. The increase in the role of the state in the economy increased public expenditures and this led to a budget deficit. Especially after the Second World War, the rise of welfare state discourses caused public expenditures to peak. Public expenditures have also increased public revenues. However, the inability of public revenues to meet public expenditures has caused budget deficits to become an important problem all over the world. This situation ultimately makes the relationship between public revenues and public expenditures dynamic.

Tax revenues are an important source of government expenditures. Tax and expenditure policies are the leading instruments of fiscal policy. An appropriate fiscal policy is vital for growth and development. Over time, an unequal situation has emerged between public revenue and public expenditure. This growing inequality has led to the emergence of new perspectives and new theories on revenue and expenditure. Effective use of expenditure and revenue policies can prevent permanent budget deficits. Different positions can be taken in cases where revenues cause expenditures or expenditures cause revenues. In this respect, there are four different theories in the literature between public revenues and public expenditures. These theories are the Tax-Expenditure hypothesis, the Expenditure-Tax hypothesis, the Fiscal Synchronization hypothesis and the Institutional Separation hypothesis.

Theoretical Framework

The first hypothesis is the Tax-Expenditure hypothesis. According to this hypothesis, if taxes are increased, expenditures will also increase. In this case, it can be stated that there is a causality from public revenues to public expenditures. The second hypothesis is the Expenditure-Tax hypothesis, which expresses the opposite of the first hypothesis. This hypothesis asserts that an increase in expenditures will lead to an increase in revenues. In this context, it is argued that there is a causality from public expenditures to public revenues. The third is the Fiscal Synchronization hypothesis. This hypothesis states that there is a reciprocal causality between the two variables and that revenue and expenditure decisions are taken together. The fourth is the Institutional Separation hypothesis, which states that revenues and expenditures are institutionally distinct from each other. In this framework, there is no causality between the two variables.

Literature Review

Studies on public revenue and public expenditure are frequently found in the national and international literature. There are results related to the four hypotheses expressed in the literature. The summary of the results in the national and international literature on the Tax-Expenditure hypothesis can be given as Altunöz (2017), Çetintaş and Baygonuşova (2017), Yılcı et al. (2020), Gurdal et al. (2021), Çağlar and Yavuz (2022), Narayan and Narayan (2006), Magazzino (2014), Solikin and Nizar (2023). When we look at the summaries of the results of the Expenditure-Tax hypothesis in national and international literature; Aysu and Bakırtaş (2018), Zülfüoğlu and Söylemez (2021), Yıldız and Demirkılıç (2022), Ergen (2023), Wolde-Rufael (2008), Dalena and Magazzino (2012) similar findings are obtained.

The results related to the Fiscal Synchronization hypothesis can be summarized as Chang and Chang (2009), Dalena and Magazzino (2012), Tashevskaya et al. (2020), Nsor-Ambala and Asafo-Adeji (2023). Finally, Baghestani and McNow (1994) and Narayan (2005) make similar observations regarding the Institutional Separation hypothesis. The validity of different hypotheses is found in the same study in the analyses conducted on the country group.

Dataset and Method

The results obtained in the studies examining the relationship between public revenue and public expenditures are four different theories in the literature. However, the data used to obtain the results are basically similar. In this study, public revenue and public expenditure data are used to reveal the relationship between public revenue and public expenditure. The years between 1955-2022 are analyzed annually and G7 countries are examined. There are many studies on public revenue and public expenditures in the literature. However, besides the limited number of studies examining G7 countries; there is no study in the literature that uses the Wavelet method for G7 countries.

Wavelet Coherence Analysis

Wavelet analysis was developed by Morlet, Grossman and Meyer. Wavelet transform or Wavelet analysis focuses on two fundamental questions. First, do the wavelet coefficients in Wavelet analysis characterize the time series data as a whole? Second, can the time series be reconstructed from the wavelet coefficients? The wavelet transform can provide time-frequency information without the need to consider the stationarity of the time series

data used in the analysis. In this respect, it offers a new perspective and a complementary role to traditional Fourier spectrum analysis. Since Fourier spectrum analysis usually emphasizes the assumption of stationarity, Wavelet makes an important contribution in this respect. Therefore, advanced wavelet data analysis enters the literature as a new method.

Conclusion

This study analyzes the relationship between public revenue and public expenditures on G7 countries. The wavelet method is used in the analysis for the years 1955-2022. The findings show that there is generally a positive relationship between public revenue and public expenditures in G7 countries, although it is not continuous in the frequency range. However, no causality relationship is generally found in the analyzed period and sample group, except for Japan. Although causality is detected in Italy, France and Canada on a yearly basis, its significance is low in terms of the overall analysis. On the other hand, a unidirectional causality relationship from public revenues to public expenditures is found in Japan in certain periods (1967-1977).

As a result of the analysis, of the Tax-Expenditure, Expenditure- Tax, Fiscal Synchronization and Institutional Separation hypotheses explaining the relationship between public revenue and public expenditures, the Institutional Separation hypothesis is valid in six of the seven countries. In Japan, the Tax-Expenditure hypothesis is also valid in certain periods. According to the Institutional Separation hypothesis, public revenues and public expenditures do not moves simultaneously. Therefore, there are two separate institutions that have control power over these two variables. In this case, the decision taken by one institution in G7 countries does not affect the other institution.

ABD'nin Dış Politika Stratejileri

Aşır SERTÇELİK¹

¹ Doktorant, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, e-posta: asirsertcelik@gmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 06/05/2024

Kabul: 17/11/2024

Yayın: 31/12/2024

Anahtar Kelimeler:

Dış Politika, ABD Dış Politika Stratejileri, Yalnızcılık, Güç Dengesi, Hegemonya

Jel Kodları: N40, H10, D78.

Uluslararası politikada ABD, sahip olduğu eşsiz konum ile adından söz ettirmektedir. Bunun en önemli sebebi ise şüphesiz ABD'nin doğru bir dış politika yol haritası ortaya koymuş ve bunu başarı ile uygulamış olmasıdır. Dış politikada başarılı devletlere bakıldığında zaman, ABD bu konudaki başarısı ile dikkatleri üzerine çekmektedir. ABD'nin birçok alanda olduğu gibi dış politika alanında da başarılı devlet olduğu bir gerçektir. ABD'yi dış politika alanında başarıya götüren birtakım stratejiler vardır. Öyle ki, bu stratejiler ABD'nin küresel hegemon bir güç olmasını sağlamıştır. Dış politikadaki başarısı sayesinde ABD, dünya sahnesindeki en önemli aktör olarak yerini almıştır. ABD'nin dış politikası, diğer dış politika yapımcılar içinde önde gelen bir örnek olmuştur. Dolayısıyla küresel güç mücadelesi içinde yerini alacak aktörlerin bu süreçten bir ders çıkarması da gerekir. Bu çalışmada ABD'nin dış politikadaki yol haritasını yeterince anlayabilmek için bu durum analiz edilmiştir. Üç bölümden oluşan bu çalışmada, ABD dış politikasındaki yalnızcılık stratejisi, güç dengesi stratejisi ve hegemonya stratejisi ele alınmıştır. Bu çalışmada, bu stratejiler genel fikir vermesi açısından sınırlı bir şekilde tüm ayrıntılara girmeden incelenmiştir.

Foreign Policy Strategies of The USA

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 06/05/2024

Accepted: 17/11/2024

Published: 31/12/2024

Keywords:

Foreign Policy, Foreign Policy Strategies of The USA, Isolationism, Balance of Power, Hegemon

Jel Codes: N40, H10, D78.

The USA makes a name for itself with its unique position in international politics. The most important reason for this is undoubtedly that the USA has put forward a correct foreign policy road map and has successfully implemented it. When we look at the states that are successful in foreign policy, the USA attracts attention with its success in this regard. It is a fact that the USA is a successful state in the field of foreign policy, as in many areas. There are some strategies that lead the USA to success in the field of foreign policy. So much so that these strategies have enabled the USA to become a global hegemonic power. Thanks to its success in foreign policy, the USA has taken its place as the most important actor on the world stage. The foreign policy of the United States has been a leading example for other foreign policy makers. Therefore, the actors who will take their place in the global power struggle should also learn a lesson from this process. In this study, this situation has been analyzed in order to adequately understand the USA's foreign policy road map. In this study consisting of three parts, the isolation strategy, balance of power strategy and hegemony strategy in US foreign policy are discussed. In this study, these strategies were examined in a limited way to give a general idea, without going into all the details.

Atf/Citation: Sertçelik, A. (2024). ABD'nin Dış Politika Stratejileri, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 275-286.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Strateji kelimesi, eski Yunanca'ya dayanmaktadır. Bu kelime, eski Yunancadaki “stratos” (ordu) ve “ago” (yönetmek, yön vermek) sözcüklerinin birleşimiyle ortaya çıkmıştır (Aktan, 2008: 5). Strateji, belirsizlikler içinde doğru yönü bulmak için kullanılan altıncı his gibidir (Çiftçi, 2011: 8). Strateji, önceden belirlenen bir amaç doğrultusunda izlenecek yol ve uygulanacak yöntemlerdir. İyi bir dış politika stratejisi, potansiyelin kullanılarak kinetiğe dönüştürülmesi işlevini görür ve en etkin sonucun elde edilmesine olanak sağlar (Çakmak, 2011: 5). ABD’de dış politikasında birtakım hedefler koymuş bu hedefler doğrultusunda stratejiler belirlemiştir. Amerikan dış politikasında zaman zaman hatalar yapılmış olsa da bir bütün olarak Amerikan dış politikası başarılı bir seyir izlemiştir. Bu stratejiler, ABD’nin bir süper güç statüsüne yükselmesini sağlamıştır. ABD, dış politika söz konusu olduğunda kendisini özel bir yere sahip model bir ülke olarak değerlendirmektedir (Hurmi, 2010: 57). Bu stratejiler vasıtası ile ABD’nin dış politikası, diğer dış politika yapımcılar içinde önde gelen bir örnek olmuştur. Üç başlıkta ele alınan ABD dış politika stratejilerini birbirinden çok net çizgilerle ayırmak zordur.

1. YALNIZCILIK STRATEJİSİ

Uluslararası İlişkilerde yalnızcılık stratejisi; infirat siyaseti, ayrı durma politikası, izolasyonizm ve Monroe Doktrini gibi kavramlar ile eş anlamlı olarak anlaşılmaktadır. Uluslararası sorunlar hususunda aktif olarak yer almamaya ve diğer ülkelerle diplomatik hatta ticari ilişkileri bile en alt düzeyde tutmaya odaklı bir dış politika stratejisidir (Arı, 2013: 246).

ABD’nin yalnızcılık stratejisi ise genelde dünyanın çeşitli yerlerindeki, özelde Avrupa’daki gelişmelerden herhangi bir zarar görmemek ve mevcudiyetini dış etkilerden olabildiğince uzak durarak korumak ve de geliştirmek amacı ile ülkeyi uluslararası sistemden izole etmesidir (Gözen, 2018: 6). Nevi şahsına münhasır siyasi gelişimi gereği ABD uzunca bir zaman etkili bir dış politika seyri izlemenin oldukça uzağında olmuştur (Sümer, 2008: 121). ABD dış politikasının temelini, dış dünyadan gelebilecek olası kötülüklerle karşı korunma ve tamamen olmasa da dünyadan tecrit edilme arzusu oluşturmaktadır. Çünkü ABD, dış dünyayı oldukça karmaşık ve sakıncalı bulmaktadır. Fakat ABD’nin izolasyonizmi dünya ile ilgilenmeyi bırakmaktan öte, daha çok dünyanın ABD’nin çıkarlarına karışmasını engellemeye yönelik bir politika olarak ortaya çıkmıştır (Hurmi, 2010: 57-60). ABD dış politikasında yalnızcılık stratejiden bir damar her zaman canlı kalmıştır.

Yalnızcılık strateji, Amerika’da ilk kez 1782’de John Quincy Adams tarafından ortaya atılmıştır (Arı, 2013: 247). Fakat ABD tarihinde yalnızcılık stratejisinin kaynağı olarak Monroe Doktrini bilinir. Çünkü Monroe Doktrini ile izolasyonist politika resmiyete dökülmüştür. 5. Başkan James Monroe tarafından 2 Aralık 1823 tarihinde ilan edilmiştir. Amerika tarihindeki ilk doktrin örneğidir. Monroe Doktrini ile Amerika, Avrupalı devletlerin Latin Amerika’daki sömürgecilik faaliyetlerine göz yummayacağını, kendisinin Avrupa’nın iç işlerine karışmayacağını ve Avrupalı devletlerin de kendisinin iç işlerine karışmalarını bildirmiştir. Bu doktrin ile Amerika, Kıta Amerika’sında kendi dışındaki ülkelerin sömürgecilik yapamayacağını, genişlemesini sürdüreceğini ilan etmiştir (Gülsatar, 2006: 41). Avrupalı güçlerle sadece ticaret ve ekonomik ilişkilerle yetinmek üzere kurulmuştur (Doğan, 2017: 61). Bu doktrin ile birlikte bu genç ulus egemenliğini göstermeye çalışmıştır.

Esasında ABD’nin denizlerin hâkimiyetine sahip İngilizlerin desteğini almadan bunu o dönemde sağlayabilecek bir kapasitesi yoktu. Ama İngilizler, Monroe Doktrini’ne destek sağlamış ve Avrupalı rakiplerinin Amerika’daki güçlerini olabildiğince azaltmaya çalışmıştır (Örmeci, 2017). Monroe Doktrini aracılığıyla ABD, herhangi bir Avrupa ittifakı veya savaşına katılmaktaki isteksizliğini de göstermiştir. Monroe Doktrini, özgürlük ve demokrasinin korunması için Amerikan desteğini, savaş yoluyla değil, barışçıl yollarla uygulamıştır (Özden, 2016: 221. Monroe Doktrini ayrıca Avrupa’daki monarşiler ve Batı Yarıküre’deki demokratik cumhuriyetler olan siyasal sistemler arasındaki farklılıkların da altını çizmiştir (Best, 2012: 152).

Monroe Doktrini “Amerika Amerikalılarındır” felsefi düşüncesinden beslenen bir stratejidir. Monroe Doktrini’nin esâsı, eski dünya olan Avrupa ile yeni dünya olan Amerika’nın belirgin hatlarla birbirinden ayrılmasına dayanmaktadır (Sümer, 2008: 123). Monroe Doktrini’nin altındaki felsefe, entrikalar diyarı olan Avrupa kıtasını Amerika kıtasından uzak tutmaktır. Doktrin temelde Avrupalı güçlere karşıda bir uyarıdır. ABD kıtadaki Avrupa nüfuzunu sonlandırıp, kendi nüfuzunu pekiştirmek

istemiştir. Amerikan nüfusu iki temel şekilde kendini kendisini göstermiştir. Birincisi, ABD Latin Amerika ülkelerine iradesini kabul ettirmek için askeri gücünü kullanmaya hazır olduğunu göstermiştir. İkincisi, ABD yatırım ve satın almalar yolu ile ABD firmalarını ve bireyleri fiilen Latin Amerika'daki kaynakların en büyük sahibi yaparak Batı Yarıküreyi ekonomik olarak hakimiyeti altına almıştır (Best vd., 2012: 151-152). Bu stratejideki, sadece Avrupa'ya karşı izolasyonizmdir. Yoksa Latin Amerika konusunda bir izolasyonizm durumu söz konusu değildir.

ABD, 1823 Monroe Doktrini'nin ilanından itibaren dış politikasını yalnızcılık stratejisini temel alarak şekillendirmiştir. Batı Avrupa'nın sömürgecilik yarışı ve uluslararası ittifaklar gibi kavramlarına mesafeli duran ABD, bu dönemde genelde kendi iç politikasına ve kalkınmasına yönelmiştir. Güney Amerika'nın Batılı ülkeler tarafından sömürgeleştirilmesine karşı ABD bu dönemde bir anlamda koruyucu bir rol de üstlenmiştir (Sander, 1994: 357). Monroe Doktrini ile Avrupalı devletler, kıta Amerika'sı ile doğrudan çıkar odaklı ve güç kullanmayı arzulayan bir siyasetten uzak durmuşlardır. Bu doktrin, Avrupalı devletlerin kıta Amerika'sında kolonileşmesini engellemeyi ve bunun sonucunda ABD'nin kıta Amerika'sında üstünlük elde etmesini hedeflemiştir (Demir, 2011: 54).

Yalnızcılık Stratejisi içerisinde birbiriyle iç içe bir hâlde üç kademeli bir dış politikanın uygulandığı söylenebilir. Bunlar: ulusal bütünlüğü sağlamak, kıtasal ve küresel bir güç olmak için verilen mücadelelerdir (Ataman & Gökcan, 2012: 202). ABD'nin büyük bir güç olarak tarih sahnesine çıkmasına kadar etkin bir dış politikasının varlığından söz edemeyiz. Dış politikasında öncelik olarak, iç büyümesine, ticaret ve ekonomik ilişkilerine odaklanmıştır (Doğan, 2017: 65).

Monroe Doktrini'nin en göze çarpan idealist unsuru, cumhuriyetlerin herkes açısından krallıklardan daha iyi olduğu ve küçük devletlerin imparatorluklardan daha faydalı ve kabullenilebilir olduğu anlayışıdır (Gürses, 2002: X). Monroe Doktriniyle ABD kendine jeopolitik etki sahası olarak tüm kıta Amerika'sını seçmiş ve dış politikada realist olan gayesini idealize etmiştir. ABD idealist doğrultuda Meksika'nın İspanya'dan ayrılıp, bağımsızlık olma mücadelesine de destek vermiştir. Fakat daha sonra kendisiyle çelişen bir şekilde realist doğrultuda Meksika'ya savaş açıp, topraklarını genişletmiştir (Kocakenar, 2015).

Avrupa'ya karşı yürütülen izolasyonist tutum, daha sonra ABD tarihinin çeşitli zamanlarında belirli geleneklere bağlı olarak çeşitli zamanlarda tezahür eden alışılmış bir dış politika stratejisi ortaya koymuştur (Özden, 2016: 221). 1788-1900 yılları arasında yani Başkan George Washington ve Başkan William McKinsley dönemleri arasında ABD dış politikası genellikle müdahaleci olmayan, çoğunlukla izolasyonist bir dış politika seyri izlemiştir (Hurmi, 2010: 60). ABD, sadece 1823-1898 yılları arasında gerçek anlamda izolasyonist bir politika benimsemiştir.

1861-1865 yılları arasında yaşanan Amerikan İç Savaşı, David Rockefeller ve Andrew Carnegie gibi Amerikan kapitalizmindeki sembol kişilerin güçlenerek çıkmasına ve bunun sonucunda Amerikan ekonomisinin büyük bir atılım yapmasına sebep olmuştur. ABD'nin ekonomik açıdan ilerlemesine paralel olarak, daha etkili bir dış politika da izlemesi gerektiği konusu kamuoyunun elitleri arasında güçlenmiştir. ABD'nin dış ilişkileri açısından önemli olan bir diğer nokta ise 1898 yılındaki ABD-İspanya arasında yaşanan savaştır. Küba nedeniyle çıkan bu savaşta İspanya yenilgiye uğramıştır. Bu durum Amerikan dış politikasının gelişiminde bir dönüm noktası olmuştur çünkü ABD'yi büyük güçler arasına geriye dönüşü olmayan bir biçimde koymuştur (Sümer, 2008: 124). Bu zaferin ardından ABD'deki ekonomik gücü, siyasi güce dönüştürmek fikri kamuoyunda yer edinmiştir. Yalnızcılık stratejisi ise bu noktadan itibaren başka yöne doğru evrilmeye başlamıştır.

Roosevelt'le beraber ABD dış politika kimliğini reel politik olarak gerçek manada kazanmaya başlamıştır (Sümer, 2008: 124). Roosevelt'in politikaları güçlü başkanı imajını ortaya çıkarmış, güçlü bir başkanda daha saldırgan bir dış politikayı ortaya çıkarmıştır. Bu da Monroe Doktrini ile dış ilişkilerde benimsenen yalnızcılık stratejisinin aşılına başladığının göstergesi olmuştur.

Amerika'nın yalnızcılık stratejisini terk etmesinde temel olarak; 7 Mayıs 1915 tarihinde bir Alman denizaltısı olan U-20'nin Lusitania gemisinin batışına sebep olması, 7 Mayıs 1941 tarihinde Japonlar tarafından Pearl Harbour saldırısının yapılması ve 11 Eylül 2001 tarihinde ikiz kulelere bir saldırı yapılmış önemli rol oynamıştır (Demir, 2011: 55). ABD dış politikasında bir asırdan daha uzun

süredir uygulanan Yalnızcılık Stratejisi, XX.yy'ın ortalarından itibaren dünya liderliğinin kapılarını ABD'ye açan bir anahtar olmuştur (Ataman & Gökcan, 2012: 202).

2. GÜÇ DENGESİ STRATEJİSİ

Dengeleme, Waltz'un tanımlandığı en basit haliyle, hegemonik olmaya yönelik girişimlerde bulunan bir güç karşısında zayıf olan tarafı desteklemek demektir. Morgenthau'ya için dengeleme, bir devletin gücü (kapasite) karşısında diğer devletin gücünü en azından diğeri ile eşit olacak şekilde daha üst bir noktaya taşıma girişimidir (Özlük, 2017: 229-230). Güç dengesi ise uluslararası ilişkilerde farklı anlamlara gelebilen bir kavramdır ve tıpkı dengeleme gibi tek bir açıklaması yoktur. Güç dengesi bazen bir denge durumunu, bazen gücün herhangi bir şekilde dağılımını, bazen kendi lehine olan güç dağılımını, bazen bir durumu tanımlamayı, bazen kendi üstünlüğü devam ettirmek amacıyla kullanılan bir kavramı, bazen de kendi yaptığı eylemlere meşruluk kazandırmak için kullanılan bir propagandayı ifade eder (Arı, 2013: 271).

ABD'nin güç dengesi stratejisi, öncelikle Avrupa kıtasında olmak üzere dünya üzerindeki güç dengelerini dikkate alarak bazen bir güç dengesi yaratarak bazen güç dengelerini üzerinde bir etki oluşturarak bazen de güç dengelerini değiştirerek dış politikadaki hedeflerine ulaşma çabasıdır (Gözen, 2018: 6). Bu stratejisi gereği uluslararası örgütlere öncülük etmiş, ittifaklar kurmuş ve uluslararası sorunlara dahil olmaya çalışmıştır.

1900'lere gelindiği zaman ABD ve Japonya, bölgesel askeri büyüme ve küresel ticaretleri ile büyük güçler arasına katılmışlardır. Japonya hayati doğal kaynaklara sahip olamadığı için avcı bir devlet iken ABD iç kaynaklarının bolluğu dolayısı ile daha rahat bir durumda olmuştur. ABD'yi diğer büyük güçlerin ihtilaflarından uzak tutmak ise güvenlik konusunda ABD'ye fayda sağlamıştır. Fakat Almanya'nın Avrupa'da ve Japonya'nın Asya'da yükselişi, ABD'nin Batı Yarımküresi'ndeki "mükemmel izolasyonunu" tehdit etmiştir (Hook & Spanier, 2013: 9). Bu tehdit karşısında ABD yalnızcılık stratejisini bir kenara bırakarak güç dengesi stratejisini uygulamaya koymuştur. 1930'lu yılların çoğunda ise ABD, Japon emperyalizmi ile Nazi Almanya'sından daha az ilgiliydi ve Japonya'yı bağımsız ya da işbirliğine karşı dengeleme kapasitesinden yoksun olduğu için ABD'nin en makul alternatifini yumuşak dengeleme kullanarak Japon yayılcı politikalarını kontrol etmek olmuştur (Saltzman, 2012: 137).

1815 yılında başlayan Avrupa uyumu 1914'de kadar Avrupalıları dengede tutmuş, Avrupalılar birbirini dengelemeye ve durdurmaya çalışırken ABD kendi rotasını çizmiş ve büyük bir güç haline gelmiştir (Doğan, 2017: 65). Birinci Dünya Savaşı, uluslararası siyasete ABD'nin müdahale olasılığını artırmış ve eski dünyada politik bir aktör olarak ortaya çıkma sürecini de başlatmıştır (Ataman & Gökcan, 2012: 206). Birinci dünya savaşından ardından ABD, savaşın kendine getirdiği ağır yük gerekçesi ile yalnızcılık stratejisine dönmek istemiş fakat dünya çapındaki politik gelişmelerden kaçınılması ABD refahına zarar vermeye başladığı için bunu gerçekleştirmek kolay olmamıştır. Birinci Dünya Savaşı ile ABD'nin uzun zamandır takip ettiği temkinli strateji ve tecrit duruşunu terk etmiş ve gerekli bir eylem planını gerçekleştirmek için daha pratik bir politikayla geri dönüşü olmayan bir politikaya geçmiştir (Özden, 2016: 221-222).

1941 yılında İkinci Dünya Savaşı'na girilmesi ile ABD için dış politikada yeni bir dönem başlamıştır. Savaşa girmesiyle birlikte ABD, küresel bir hegemon olmak için izolasyonist politikaları ikinci sıraya atmış, kendinin ve dostlarının güvenliğini sağlamaya yönelik küresel bir dış politika izlemeye başlamıştır (Ataman & Gökcan, 2012: 206). ABD dış politikası için yalnızcılık ve müdahalecilik arasında gidip gelen bir tartışma, II. Dünya Savaşı ile birlikte müdahalecilik tarafının ağır basması ile sonuçlanmıştır. Bunun sonucunda ABD, önderlik rolünü benimseyen bir tavır ortaya koymaya başlamıştır (Embel, 2004: 42). 2. Dünya savaşının ardından güç merkezi Avrupa'dan Amerika'ya geçmiştir (Gülsatar, 2006: 42).

İkinci Dünya Savaşı'nın dünyadaki güç dengesini bozarken ve bir güç merkezi olan Avrupa uluslararası siyaset sahnesinden çekilmiştir. Bunun sonucuna Dünya, ABD ve SSCB önderliğinde iki kutuplu ve ideolojilerin belirleyici bir etken olduğu bir sürece girmiştir (Ejder, 2007: 43). SSCB ve ABD arasında küresel bir hegemon güç olma mücadelesine karşı güç dengesinin yaşandığı Soğuk Savaş boyunca ABD'nin dış politikası, SSCB'yi caydırma ve çevreleme siyasetini merkezine alan ideolojik

bir hal almıştır (Ataman & Gökcan, 2012: 207). Güç dengesi stratejisi gereği ABD, soğuk savaş döneminde rakibi SSCB kadar müttefiklerini de (özellikle Japonya ve Almanya) kontrolüne alarak, kendisine kafa tutabilecek bir gücün ortaya çıkmasına da engel olmaya çalışmıştır (Aydın, 2003: 1). 1991'de SSCB'nin dağılmasının ardından ABD kendisini uluslararası siyasette tek ve belirleyici bir güç olarak görmeye başlamıştır.

Soğuk Savaş boyunca çevreleme doktrini Amerikan dış politikasında büyük bir dengeleme stratejisi ve rehberi olmuştur. Soğuk Savaş döneminde uluslararası hakimiyet üzerine iki aktör arasında bir güç mücadelesi yaşanmıştır (Özden, 2016: 222). Güç mücadelesinde, Soğuk Savaş'ta dünyayı nükleer felakete götürebilecek bir ihtimalin ortaya çıkması ise diplomasinin önemini anlaşılmasında etkili olmuştur. ABD'nin dış politikasında dengeleme stratejisinin önemini ortaya koyan Küba Krizi ise bu durumun en uç noktası olmuştur.

Yalnızlık stratejisi döneminde ev, refah, ekonomik yeterlilik vs. gibi meseleler ulusal çıkar olarak görülürken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulusal çıkar, ulusal güvenlik olarak görülmüştür (Wolfers, 1952: 481-502). 1990'lı yıllarda ise uluslararası arenada meydana gelen köklü değişiklikler Soğuk Savaş döneminin iki süper gücünden birisi olan ABD'yi galibiyet psikolojisi ile birlikte askeri-stratejik, ticari-ekonomik ve bilimsel-teknik alanlarda dünyanın geri kalan ülkelerine nazaran çok ileri seviyelere taşımıştır (Özbay, 2011: 175).

Klasik güç dengesi sisteminin etkin olduğu bir zamanda sistem içerisinde öne çıkmak isteyen aktör veya aktörlerin diğer aktörler tarafından kösteklendiğine dair sayısız örnek bulmak mümkündür. İşte ABD bu sistemi irdeleyen ve bu sistem içinde adeta dengeleri bozup kendisinin baskın olduğu yeni bir denge oluşturan bir güç olarak sahneye çıkmıştır (Çakmak, 2011: 5). Daha önce dünya dengelerine meydan okuyan Almanya ve Japonya, ABD kontrolündeki güvenlik yapılarına bağlanarak ve doğal ve ekonomik zenginliklere ulaşmaları güvenceye alınarak, ABD'den bağımsız ve ABD için problem oluşturabilecek politikalar izlemelerine mâni olunmuştur (Aydın, 2003: 1-2).

3. HEGEMONYA STRATEJİSİ

Hegemonik güç olabilmek için bir devlet; askeri, ekonomik, siyasi, kurumsal ve ideolojik olarak güçlü ve istikrarlı birtakım kombinasyonlara sahip olmalıdır. Öncelikli olarak hegemonik güç, dünyadaki en güçlü orduya sahip olmalı ve içinde bulunduğu askeri ittifak sistemi diğer askeri bloklardan daha güçlü olmalıdır. İkinci olarak hegemonik güç dünyadaki en ileri teknoloji ile donatılmış gelişmiş bir ekonomik güce sahip olmalıdır. Ekonomik ilişkiler ve ticaret ortaklıkları hegemonik güç için hayati öneme sahiptir. Üçüncü olarak, hegemonik güç geniş bir yelpazede siyasi müttefiklere sahiptir ve çoğu ulus ve büyük güçle dostane ilişkiler kurar. Dördüncü olarak, müttefikleri ile birlikte hareket eden hegemonik güç, küresel siyasi ve ekonomik ilişkileri yöneten kuralların çoğunu yapar, genellikle uluslararası kurumların çoğunu da kontrol eder. Uluslararası kurumların çoğu genellikle hegemonik güç ve müttefikleri lehine hareket eder (Yazid, 2015: 71). ABD, bu tanıma karşılıyan bir devlettir.

Suzan Strange hegemonyanın küresel konumu olarak adlandırabileceğimiz dört yapısal güç unsurunu öne sürmüştür (Strange, 1987: 565):

- Güvenlik Unsuru: Diğer ülkelerin fiziki güvenliğini silahlara başvurarak tehdit edebilecek veya koruyabilecek yeteneğe sahip olmak.
- Üretim Unsuru: Malların ve hizmetlerin küresel üretim sistemini kontrol etme yeteneğine sahip olmak.
- Finans Unsuru: Uluslararası finans, kredi ve sermaye piyasasını şekillendirme yeteneğine sahip olmak.
- Bilgi Unsuru: Bilginin gelişimini, birikimini ve aktarılmasını yönlendirme yeteneğine sahip olmak.

ABD, dört unsuru da bünyesinde barındırarak dış politikasında hegemonya stratejisini ortaya koymuştur. Bu strateji, ABD'nin dünyaya açılmak ve yerleşmek adına gerçekleştirdiği stratejidir (Gözen, 2018: 6). ABD hegemonya stratejisi bağlamında mühim ve tekil özellikler gösteren bir süreç yaşamıştır. ABD'yi bu stratejiyi benimsemesinde diğer devletlerden ayıran birtakım özellikler vardır.

Bu özellikler; onun çekişmeli çıkar ortamından uzak durması, çok büyük doğal kaynaklara malik olması, teknoloji ve bilimin Avrupalı göçmenler sayesinde Amerika'ya taşınması ve böylelikle bilgi birikiminin sağlanmış olması olmuştur. Diğer devletlerin askeri herhangi bir gücü, ABD topraklarına bu süreçte ayak basmamıştır ve ABD kendi toprakları üzerinde bir savaş yaşamamıştır (Demir, 2011: 56-57).

ABD hegemonyası ve üstünlüğünü konuşmaya başladığımız tarih İkinci Dünya Savaşı birlikte başlamıştır (Doğan, 2017: 68). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD, hegemonya stratejisi gereği bir daha geri dönmeyecek şekilde dünya meselelerine ve faklı kıtalara angajman politikası uygulamaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı İngiltere, Fransa, Almanya ve Japonya'nın güçlü ekonomik konumunu yıkmıştır. Fakat savaş sırasında ABD ekonomisi bu durumun tam aksine bir seyir izlemiş ve pozitif bir büyüme yaşamıştır. ABD, savaş sonrası dünya GSYH'nin yarısını kontrol etmiş ve büyük güç haline gelmiştir. ABD, İngiltere'nin oluşturduğu serbest ticaret emperyalizminden en fazla kâr elde eden ülke olmuştur (Kurtbağ, 2007: 57). ABD'nin ekonomik durumu, 1940'lardan bu yana hegemonik güç olmasını güvence altına almıştır. Güçlü bir ekonomik pozisyonu olmadan ABD'nin hegemonik bir güç olup, sahneye çıkması ve bunu sürdürmesi imkansızdır (Yazid, 2015: 72).

ABD'yi yönetenler hegemonya stratejisi gereği kendi dış politikalarını misyoncu bir anlayışla değerlendirip, bu şekilde tanıtmak istemişlerdir. Çünkü ABD'nin dış politika kültüründeki bir inanca göre, ABD özgürlük için dünyayı Nazizm'den kurtarmış, Komünizm'i yenmiş ve özgür dünyaya zaferi getirmiştir (Sümer, 2008: 132).

Hegemonya stratejisi bağlamında ABD, dünyanın birçok ülkesi ve bölgesi ile kültürel, ticari, ekonomik, siyasi ve askeri ilişkiler kurarak uluslararası sistemi şekillendirmeye çalışmıştır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında ABD, siyasal alanda BM sistemini kurmuş, ekonomik alanda IMF ve Dünya Bankası ile birlikte Bretton Woods sistemini oluşturmuş ve kendisini bu sistemlerin merkezine koymuştur (Özdemir, 2008: 130). Bu anlamda ABD'nin hegemonya stratejisi, sadece sahip olduğu ekonomik ve askeri gücünden değil, oluşturmuş olduğu uluslararası sistem ve uluslararası kurumların yapısından da beslenmiştir.

ABD'nin dış politikasına güç veren en büyük unsurlardan birisi, klasik dış politika yapısının dışına çıkabilmesidir. Yalnızca devletten devlete yapılan klasik dış politika, ABD için artık çok eskilerde kalmış bir dış politika metodudur (Sümer, 2008: 138). ABD'nin sahip olduğu yumuşak güç unsurları, dış politikasında hegemonya stratejisi gereği, geniş bir etki alanı oluşturmasına imkân vermektedir. ABD'nin hegemonya stratejisine uygun olarak kültürel, sosyal, ekonomik ve politik boyutlarda yapılan yumuşak güç faktörleri ile ilgili altyapı yaklaşık yirmi beş senedir geliştirilmektedir (Yılmaz, 2008). ABD'nin yumuşak gücü ise temelde üç unsuru sunmaktadır; ABD değerlerinin ve kültürünün cazibesi, ABD hegemonyasının iyi olduğu algısı ve ABD'nin güç uygulamalarının görünüşte meşruiyeti olmasıdır (Goh, 2002: 5).

Hegemonya stratejisi bağlamında ABD, dünya enerji kaynaklarının kontrol edilmesi üzerine birtakım politikalar inşa etmiştir. Yaşanan petrol krizinden ders alan ABD, 1973'ten sonra Ortadoğu bölgesinde kendisi için bir güç yapısı oluşturma düşüncesi içerisine girmiştir (Aydın, 2003: 4). ABD'nin Irak'ı işgal etmesinin temel sebeplerinden biri Irak petrolü üzerinde bir hâkimiyet kurup hegemonyasının devamı için gereken maddi temelini sağlayabilmek ve güçlendirmektir (Ataman & Gökcan, 2012: 217).

1990'lardan sonra dünya konjonktürünün değişmesi ile beraber ABD rakipsiz bir konuma gelmiştir. Soğuk savaş sonrası ABD'nin hedeflerinde büyük değişimler olmamıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın bitişiyle kendisini apaçık tek süper güç konumunda bulan ABD, artık yalnızca günün birinde kendisine rakip olabilecek herhangi bir gücün gelişmesine mâni olmaya çalışmamış; aynı zamanda uluslararası siyasette kurduğu hegemonyanın daha da ötesine giderek uluslararası sistem üzerindeki mutlak egemenliğini kabul ettirmeye çalışmıştır (Aydın, 2003: 2).

ABD, Japonya ve Batı Avrupa'yı kendi hegemonik sistemine katmış, komünizm karşısında küresel gücünü göstermiş fakat dünyanın diğer bölgelerine karşı da kayıtsız kalmamıştır (Salık, 2017: 184). 1992 yılında, ABD'nin Savunma Bakanlığı, Savunma Planlama Rehberi'ni hazırlayarak hegemonya stratejisini ortaya koymuş ve bunu Başkan Bush'a sunmuştur. Rapora göre birinci öncelik ABD'ye hasım bir süper gücün ortaya çıkmasını önlemek olmuştur. Rapora göre hasım bir süper gücün,

yeterince kaynağa sahip dört bölgeden çıkabilecek olmasıdır. Bu bölgeler; post-Sovyet coğrafyası, Doğu Asya, Batı Avrupa ve Ortadoğu olmuştur (Özkan, 2011: 80). ABD bu konuda en belirgin olarak, 21. yy.'da Amerikan hegemonyasının devamını sağlamak amacı ile Ortadoğu'da yeni bir askeri-politik yapılanma stratejisi izlemektedir (Gülsatar, 2006: 60).

ABD, tarihinin en büyük terör saldırısına ilk kez 11 Eylül 2001'de uğramıştır. 11 Eylül 2001 tarihinde saat sabah 09.00'u gösterirken New York'ta yer alan Dünya Ticaret Merkezi'nin olduğu ikiz kulelere yönelik bir terör saldırısı meydana gelmiştir. İkiz kulelere yapılan saldırının hemen sonrasında ABD Savunma Bakanlığı'na da uçaklı bir saldırı düzenlenmiştir. Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezi'ndeki kurtarma çalışmaları devam ederken ABD Dışişleri Bakanlığı'nın önünde de bomba ile yüklü iki araç infilak etmiştir. Washington'daki hükümet binaları bu patlama sonrasında boşaltılmıştır. Halkta korku ve öfke meydana gelmiştir. Amerikan halkı tarihinin en büyük korkularından biri ile yüzleşmiştir. 1814'te İngilizlerin Washington'u yakmasından bu zamana kadar ABD kendi toprakları üzerinde ilk defa saldırıya maruz kalmış ve hatta ilk defa tehdit edilmiştir (Chomsky, 2004: 126). ABD, tartışma götürmeyecek kadar açık olan bu olayın ardından uluslararası alanda saldırıya maruz kalmış bir ülke olarak meşru müdafaa hakkına ve buna istinaden birtakım ayrıcalıklara sahip olmuştur. ABD, saldırının yalnızca kendisine karşı yapılmadığını, bu saldırının esasında tüm özgür ve uygar toplumları hedeflediğini ileri sürmüştür (Taşkın, 2010: 45). ABD için tek kutuplu sistemde en üst seviyede güce sahip olduğu bir dönemde bu saldırı yaşanmıştır. 11 Eylül saldırısı küresel anlamda ABD'nin itibarını yıkan bir olay olmuştur.

11 Eylül 2001'de ABD'nin ekonomik ve askeri hegemonyasının iki önemli simgesine karşı gerçekleştirilen saldırılar, ABD için iç ve dış politikasında oluşacak süratli bir değişimin katalizörü olmuştur. Saldırılar sebebiyle ABD, yoğun bir korunmasızlık ve güvensizlik hissine kapılmıştır. ABD artık terörizme karşı savaş adı altında, tek taraflı ve saldırganca bir dış politika seyri izlemeye başlamıştır. 11 Eylül 2001 sonrasında ABD'nin dış politikası hem hegemonyasına karşı olan rakip güçlere mâni olma hem de tüm uluslararası düzende mutlak egemenliğini kabul ettirme amacıyla olmuştur (Ataman & Gökcan, 2012: 216-217).

11 Eylül 2001'de gerçekleşen saldırılar ABD'nin hegemonya stratejisi gereği yapacağı operasyonları meşrulaştırmada önemli bir rol oynamıştır. Bu saldırılar, ABD'nin küresel egemenlik projesini yürütebilmesi için yolunun açılmasını sağlamıştır. Yeni güvenlik stratejisi, 11 Eylül saldırısına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmamıştır. Altyapısı daha önceleri hazırlanmış olan "dünya üzerinde farklı bölgelerde kendisine hasım olabilecek güçlerin ortaya çıkmasını engelleme" politikası sadece taktiksel anlamda değişmiştir (Aydın, 2003: 6).

Hegemonya stratejisi benimsemenin kendisi de bir dış politik kültür ortaya çıkarmıştır. Oğul Bush döneminde ABD'nin emperyal yayılmacılığı zirveye ulaşmıştır (Salık, 2017: 185). Ama yine de ABD yalnızca reel-politik üzerine kurulu hegemonyacı bir güç olarak görünmek istememiştir (Sümer, 2008: 137).

ABD'nin hegemonya stratejisi temelde iki yöntemle yürütülmektedir. Gürcistan, Ukrayna, Kırgızistan'daki devrimlerde görüldüğü gibi yumuşak gücün kullanıldığı rejim restorasyonu ve Irak'ta görüldüğü gibi sert gücün kullanıldığı ülke inşasıdır (Yılmaz, 2008).

1990'lı yıllarda ABD dış politikasında fazlaca vurgulanan demokrasi, insani müdahale, çok taraflı işbirliği ve stratejik ortaklık vb. kavramlar artık duyulmamaktadır. ABD'nin bir demokrasi olduğu doğrudur ancak hegemonya stratejisinde mücadelenin kızışması durumunda ABD'nin demokrasi ve insan haklarından taviz verebileceği ihtimali de bir gerçektir (Sümer, 2008: 137).

ABD'nin hegemonya stratejisinin nihai amacı küresel anlamda egemen güç olmaktır. Fakat ABD, küresel egemenlik stratejisi doğrultusunda durmadan bir dış düşman yaratarak ona karşı bir mücadeleye girmiş ve oluşturulan tehdit ortamında yaratılan düşmanı zayıflatmak üzerine kurulu güç politikaları inşa etmiştir (Demir, 2011: 55). Ayrıca ABD kendisinin etkin katılımının olmadığı uluslararası ilişkilerin çok daha kaotik hale geleceğini ima etmektedir. Böyle bir stratejide ABD, uluslararası arenada liderlik yapabilmek için uluslararası toplumun güvenini gün geçtikçe kaybetmektedir.

SONUÇ

Amerikan dış politikasındaki stratejilerin etkisi, başarısı sayesinde küresel ölçüğe taşınmıştır. ABD, Dünya'yı ve kendisini çok iyi analiz etmiş bir devlettir. Kapasitesini, gücünü, kabiliyetlerini, ihtiyaçlarını, ekonomisini vs. çok iyi bilmektedir. 1823 yılında James Monroe'nin kongre karşısında yaptığı konuşma aslında doğru bir analizin resmiyete dökülmesi olmuştur. Kendi ihtiyaçlarının farkında olan ABD öncelikli olarak bu ihtiyaçlar ve güvenlik kaygısı içerisinde yalnızcılık stratejisine yönelmiştir. ABD dış politikasının merkezine yalnızcılık stratejisini yerleştirirken doğru analizleri ABD'yi doğru sonuçlara ve ardından da başarıya götürmüştür.

Diğer güçlerin yükselişi ABD'nin kendi kıtasındaki mükemmel olan izolasyonunu tehdit etmeye başladığı zaman ABD dış politikasında strateji değişikliğine giderek güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Dış politikasında güç dengesi stratejisini benimsemek ABD için güvenliğini sağlamak konusunda zorunlu bir ihtiyaç olmuştur. Bazı dönemler içerisinde ABD yalnızcılık stratejisine dönmek istemiş fakat konjonktürel şartlar buna müsaade etmemiştir. ABD yalnızcılık stratejisi ve güç dengesi stratejisini başarı ile yürütmesi sonucu hegemonya stratejisini uygulamaya koyacak bir güce ulaşmıştır.

Hegemonya stratejisi fikri ABD'yi yönetenlerin misyonunda genellikle var olmuş bir düşüncedir. Fakat bunun fiiliyata dökülmesi ABD'nin yeterli güce ulaşması ile mümkün olmuştur. Hegemonya stratejisi bağlamında baktığımızda Amerikan dış politika yapıcıları Dünya'yı karlı bir şekilde yatırım yapılacak ve hükmedilecek bir alan olarak görmüştür. ABD'nin artan gücü karşısında ise hegemonik-stratejik bir dış politika izlemesi kaçınılmaz olmuştur.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C. (2008). Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama. <http://www.ceis.org.tr/dergiDocs/makale132.pdf>
- Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. 10. Baskı MKM Yayıncılık: Bursa.
- Ataman, M. Gökcan, Ö. (2012). Bush Döneminde Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2): 199-229.
- Aydın, M. (2003). *Amerika Dünya'dan Ne İstiyor? ABD'nin Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Dış Politikası*. Erişim Adresi: Stradigma.com. Erişim Tarihi:12.04.2023
- Best, A. Hanhimaki, J. M. Maiolo, J. A. Schulze, K. E. (2012). *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*. çev. Taciser Ulaş Belge. Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Chomsky, N. (2004). *11 Eylül ve Sonrası: Dünya Nereye Gidiyor?*. çev. Nuri Ersoy, Taylan Doğan, Mehmet Kara, Ali Kerem. Aram Yayıncılık: İstanbul.
- Çakmak, C. (2011). *Neden Dış Politika; Neden Amerikan Dış Politikası?*; Cenap Çakmak, Cengiz Dinç, Ahmet Öztürk (ed.), *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik*. 1. Basım. Nobel Yayınları: Eskişehir.
- Demir, S. (2011). ABD'nin Küresel Gücünün Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İle Karşılaştırılması. *Stratejik Araştırmalar*, 9(17): 41-96.
- Doğan, F. (2017). *Çin'in Hegemonik Yükselişi*. 1. Baskı. Orion Kitabevi: Ankara.
- Ejder, E. (2007). *Dış Politika Aracı Olarak Tanıtım: ABD Dış Politikası ve Hollywood Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi: Ankara.
- Embel, E. (2004). *Hegemonya ve Meşruiyet Kavramları Çerçevesinde Amerikan Müdahaleciliği: Kore ve Kosova Örnekleri*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Goh, E. (2002). Hegemonic Constraints: The Implications of September 11 For America Power. *Australian Journal of International Affairs*, 57(1): 77-97.

- Gözen, R. (2018). Uluslararası Sistemde Amerika Birleşik Devletleri. Ramazan Gözen (ed.), *Amerikan Dış Politikası*. Anadolu Üniversitesi: Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Gülsatar, M. (2006). *ABD Dış Politikasının Ortadoğu'ya Etkileri*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi: İstanbul.
- Gürses, E. (2002). ABD Dış Politikasında Realizm ve İdealizm. *Jeopolitik Dergisi*, (7): 47-50.
- Hook, S. & Spanier, W. (2013). *John Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze*. çev. Özge Zihnioğlu Tanırlı. İnkılap Kitabevi: İstanbul.
- Hurmi, A. B. (2010). Bush ve Obama Karşılaştırması Çerçevesinde Amerikan Dış Politika Analizi. *Alternatif Politika*, 2(1): 56-81.
- Kocakenar, M. (2015). Amerikan Dış Politikasında İdealizm Realizm İlişkisi: Çatışma Mı İşbirliği Mi. Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi. Erişim Adresi: [https://tasam.org/Files/Icerik/File/Çatışma_mi_İşbirliği_mi_Amerikan_Dış_Politikasında_İdealizm_Realizm_İlişkisi_by_Mustafa_Kocakenar_S.docx_9194f400-8b77-4b7f-9aa3-7411ce9f0bf4_\(1\).pdf_a8eefa47-79c7-43d5-96be-997a9b805ba1.pdf](https://tasam.org/Files/Icerik/File/Çatışma_mi_İşbirliği_mi_Amerikan_Dış_Politikasında_İdealizm_Realizm_İlişkisi_by_Mustafa_Kocakenar_S.docx_9194f400-8b77-4b7f-9aa3-7411ce9f0bf4_(1).pdf_a8eefa47-79c7-43d5-96be-997a9b805ba1.pdf) Erişim Tarihi: 13.04.2023
- Kurtbağ, Ö. (2007). *Eleştirel Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Çerçevesinde Amerikan Dış Politikasının Analizi-Hegemonya Söylemi ve Amerikan Muhafazakâr Sağı*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Örmeci, O. (2017). Andre Maurois'den Amerikan Tarihi. Erişim Adresi: <http://politikaakademisi.org/2017/11/23/maurois-aragondan-amerika-rusya/> Erişim Tarihi: 13.04.2023
- Özbay, F. (2011). Rusya-ABD İlişkileri: 1991-2011. Cenap Çakmak, Cengiz Dinç, Ahmet Öztürk (ed.). *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik*. 1. Basım. Nobel Yayınları: Eskişehir.
- Özdemir, H. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3): 113-144.
- Özden, H. (2016). Amerikan Dış Politika Öncelikleri ve Eyleme Zorlayan Koşullar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35): 219-224.
- Özlük, E. (2017). Dengeleme mi Peşine Takılmak mı? : Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek. *Gazi Akademik Bakış*, 10(20): 221-263.
- Özkan, B. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikası. *Stratejik Araştırmalar*, 9(16): 51-91.
- Salık, N. (2017). Amerikan Dış Politikası ve Düşünürleri. *TYB Akademi*, 1(19): 182-186.
- Saltzman, I. Z. (2012). Soft Balancing as Foreign Policy: Assessing American Strategy toward Japan in the Interwar Period. *Foreign Policy*, 1(8): 131-155.
- Sander, O. (1994). *Siyasi Tarih: 1918-1994*. 6. Baskı. İmge Kitabevi: Ankara.
- Sümer, G. (2008). Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü. *Uluslararası İlişkiler*, 5(19): 119-144.
- Strange, S. (1987). The Persistent Myth of Lost Hegemony. *International Organization*, 41(4): 551-574.
- Taşkın, T. (2010). *11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD Dış Politikasında Ortadoğu ve Türkiye-ABD İlişkileri*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi: Edirne.
- Wolfers, A. (1952). National Security as an Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly*, 67(4). 481-502. <http://files.janjiress.webnode.cz/200000014-3cb1e3daba/Arnold%20Wolfers%20-%20National%20Security%20as%20an%20Ambiguous%20Symbol.pdf>
- Yazid M. (2015). The Theory of Hegemonic Stability, Hegemonic Power and International Political Economic Stability. *Global Journal of Political Science and Administration*, 3(6): 67-79.

Yılmaz, S. (2008). ABD Hegemonya Kurgusu. *21. Yüzyıl*. Erişim Adresi:
<http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/79.pdf> Erişim Tarihi:15.04.2023

EXTENDED ABSTRACT

The word strategy dates back to ancient Greek. This word emerged from the combination of the ancient Greek words "stratos" (army) and "ago" (to manage, to direct). Strategy is like a sixth sense used to find the right direction in uncertainties. Strategy is the path to be followed and the methods to be applied in line with a predetermined goal. A good foreign policy strategy functions to transform potential into kinetics and allows the most effective result to be achieved.

The USA makes a name for itself with its unique position in international politics. The most important reason for this is undoubtedly that the USA has put forward a correct foreign policy road map and has successfully implemented it. When we look at the states that are successful in foreign policy, the USA attracts attention with its success in this regard. It is a fact that the USA is a successful state in the field of foreign policy, as in many areas.

The USA has set some goals in its foreign policy and determined strategies in line with these goals. Although mistakes have been made in the USA foreign policy from time to time, the USA foreign policy as a whole has followed a successful course. These strategies enabled the USA to rise to the status of a superpower. The USA considers itself a model country with a special place when it comes to foreign policy. Through these strategies, the foreign policy of the USA has become a leading example for other foreign policy makers.

There are some strategies that lead the USA to success in the field of foreign policy. So much so that these strategies have enabled the USA to become a global hegemonic power. Thanks to its success in foreign policy, the USA has taken its place as the most important actor on the world stage. Therefore, the actors who will take their place in the global power struggle should learn a lesson from this process. In this study, this situation has been analyzed in order to adequately understand the USA's foreign policy road map. In this study consisting of three parts, the isolation strategy, balance of power strategy and hegemony strategy in US foreign policy are discussed. In this study, these strategies were examined in a limited way to give a general idea, without going into all the details.

These strategies have enabled the United States to rise to the status of a superpower. Through these strategies, the foreign policy of the United States has become a leading example for other foreign policy makers. It is also difficult to separate the US foreign policy strategies, which are discussed under three headings, with very clear lines.

1. Isolationism Strategy

The influence of strategies in American foreign policy has been brought to a global scale thanks to its success. The USA is a state that has analyzed the world and itself very well. The USA knows its capacity, power, capabilities, needs, economy, etc. very well. James Monroe's speech to Congress in 1823 was actually the formalization of a correct analysis. Being aware of its own needs, the USA has primarily turned to a strategy of isolation within these needs and security concerns. While placing the strategy of isolationism at the center of the US foreign policy, his correct analyzes led the US to the right results and subsequently to success.

2. Balance of Power Strategy

When the rise of other powers began to threaten the USA's perfect isolation on its own continent, the USA tried to ensure its security by changing its strategy in its foreign policy. Adopting a balance of power strategy in its foreign policy has become a mandatory need for the United States to ensure its security. In some periods, the USA wanted to return to the strategy of isolationism, but conjunctural conditions did not allow this. As a result of the successful execution of the isolation strategy and the balance of power strategy, the USA has reached a power to implement the hegemony strategy.

3. Hegemony Strategy

The idea of hegemony strategy is an idea that has generally existed in the mission of those who govern the USA. However, putting this into practice was only possible when the USA reached sufficient power. When we look at it in the context of hegemony strategy, American foreign policy makers saw the world as an area to be profitably invested and dominated. In the face of increasing competition all over the world and the increasing power of the USA, it has become inevitable to pursue a hegemonic-strategic foreign policy.

Conceptual Overview of Urban Renewal, Historical Process In The World And Türkiye*

Umut GÜLER¹

¹Ph.D Graduate, Ankara University, Faculty of Agriculture, Department of Landscape Architecture, Ankara, Turkey,
umutg.ug@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
<p>Article History</p> <p>Received: 27/05/2024 Accepted: 26/12/2024 Published: 31/12/2024</p> <p>Keywords: Urban Renewal, Urban Sustainability, History, Türkiye</p> <p>Jel Codes: N44,N94,R52,R58,Y80</p>	<p>There is an absolute cyclical relationship between urban renewal, which aims to develop better quality, safer living spaces in cities; urban sustainability, which includes basic criteria such as a healthy and enlightened society, strong economy and safe urban design; urban rights, which have an important place in ensuring sustainable urban development and development; and livability, which refers to the social, environmental and spatial characteristics and quality that affect the individual and social peace and the sense of satisfaction of being where one lives. In this study, which deals with the concept of urban renewal, the reasons for its emergence and application methods, which have been on the agenda with the natural disasters that have occurred in recent years, the historical flow and dimensions of urban renewal are examined. In addition, the historical process and the understanding of implementation in Türkiye have been revealed. In this study, historical narrative method is adopted as a method.</p>

Kentsel Yenilemeye Kavramsal Bir Bakış, Dünya’da Ve Türkiye’de Tarihsel Süreci

Makale Bilgileri	Öz
<p>Makale Geçmişi</p> <p>Geliş: 27/05/2024 Kabul: 26/12/2024 Yayın: 31/12/2024</p> <p>Anahtar Kelimeler: Kentsel Yenileme, Kentsel Sürdürülebilirlik, Tarihçe, Türkiye</p> <p>JEL Kodları: N44,N94,R52,R58,Y80</p>	<p>Kentlerde daha kaliteli, daha güvenli yaşam alanları geliştirmeyi hedefleyen kentsel yenileme; sağlıklı ve aydın bir toplum, güçlü ekonomi ve güvenli kent tasarımı gibi temel ölçütleri içeren kentsel sürdürülebilirlik; sürdürülebilir kent gelişimleri sağlanmasında ve kalkınmasında önemli yeri olan kentli hakları; kişinin bireysel ve toplumsal huzuruna ve yaşadığı yerde olmaktan dolayı duyduğu tatmin duygusuna etki eden sosyal, çevresel ve mekânsal özellikleri ve niteliği ifade eden yaşanabilirlik arasında mutlak bir döngüsel ilişki vardır. Son yıllarda meydana gelen doğal afetler ile sürekli gündemde kalan kentsel yenileme kavramını, ortaya çıkış nedenlerini ve uygulama yöntemlerini ele alan bu çalışmada kentsel yenilemenin tarihsel akışı, boyutları incelenmiştir. Ayrıca Türkiye’deki tarihsel süreci ve uygulama anlayışı ortaya konulmuştur. Bu çalışmada yöntem olarak tarihsel anlatım metodu benimsenmiştir.</p>

Atf/Citation: Güler, U. (2024). Conceptual Overview of Urban Renewal, Historical Process In The World And Türkiye, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 287-304.

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)”

* Bu makale “Kentsel Yenileme Alanları Tasarımında Güven Algısına Yönelik Sosyal Etki Değerlendirme Model Araştırması; Ankara Dikmen Vadisi Örneği” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

INTRODUCTION

A city is defined as a settlement unit that responds to the needs of the society such as work, shelter, rest, commuting, settlement and continuous social development, where very few people are located in agricultural areas, has a denser population compared to villages and consists of neighborhood units (Keleş, 1998:75). The city is the spatial reflection of the physical, social, economic and cultural conditions of the environment in which it was born with its transformations and changes (Uğurlu, 2017:26). Sezal (1992) defines the city in socio-economic and cultural terms, and accordingly, the city is a settlement center where social life is organized according to professions and communities of different cultures, where complex human relations affect lives, and where institutionalization gains intensity (Sezal, 1992:22; Kömürçüoğlu, 2012:10). Wirth (2002:82) defines the city as the permanent and dense settlement of people who do not have socially similar characteristics together in a large area. Simmel (2015) explained the urban phenomenon through the concept of alienation in his work *The Metropolis and Mental Life*. According to Simmel, the city person is lonely because the crowd in the urban space has actually created environments where the sense of community and spatial attachment gradually weakens. Accordingly, urban people have a lifestyle that reduces everything to numbers, is rational, punctual, and has no meaning for itself and exhibits contradictory attitudes (Güllüpinar, 2013:57; Turut & Özgür, 2018:6). At the same time, urban people are timid and emotionally indifferent due to the richness of stimuli in the metropolis. Otherwise, it is not possible to cope with the dense crowd (Urry, 2015:22; Turut & Özgür, 2018:6).

With the increase in the rate of urbanization, the population of cities is increasing and therefore the importance of urban planning draws attention. Cities, which are spatial units that provide physical development, are now structures that create various networks and in this sense, their economic values are reconsidered and reshaped. Therefore, urban peripheries are no longer referred to as the immediate surroundings of cities, but as wider geographies. Issues such as the decline in the quality of urban life, social segregation and the increase in unemployment emerge as a result of this understanding (Yazar, 2006:85; Tosun, 2013:36). Yılmaz (2006) states that factors such as urbanization, migration, modernism and globalization cause cities to turn into crime areas. In addition to these, inequalities in income distribution, poverty (ghettoization), social exclusion due to discrediting and spatial segregation (Aksoy, 2011:5), unemployment, weakening of social control, deprivation, ethnic-class differences, deterioration in the urban environment and the formation of spaces that provide opportunities for crime (Köklü, 2016:10). In this context, urban renewal is defined as the practices that aim to improve the social, economic, physical and social conditions of depressed areas that have deteriorated and turned into crime areas with integrated and comprehensive approaches (Akkar, 2006:29). Urban renewal aims to ensure the formation of livable and sustainable cities, to create a better quality, safer life and environment in cities and to realize social transformation.

Transformation, as a word, means taking another form than it is, taking another state, changing shape. (TDK, 2024). Urban transformation is defined as the demolition of unzoned and unlicensed urban areas and the creation of planned mass housing areas, and it is defined as the change of the whole or a certain part of the city and its taking another shape. In a more general sense, urban regeneration is the action of eliminating ecological, social, physical and economic deterioration in cities. Urban transformation does not only refer to the physical transformation of cities. Today, the success of the transformation of cities is evaluated according to whether they can provide transformation in social, economic and ecological areas. The sine qua non of a sustainable urban transformation is the realisation of the socio-economic and ecological dimensions of sustainability in projects in coordination (Akalin, 2017:3).

In another definition, urban transformation is defined as a comprehensive vision and a set of actions that endeavours to provide permanent solutions to the social, environmental, economic and physical conditions of a region under going change and transformation in order to produce solutions to the problems in cities (Thomas, 2003; Şişman & Kibaroglu, 2009:1).

Urban renewal, on the other hand, is defined as the removal of all or part of the buildings in areas where it is not possible to improve the living and health conditions in terms of both planning and the condition of existing buildings, and reconstruction and reconstruction (Keleş, 1998; Akalın, 2017:6).

Urban transformation practices first emerged in the form of demolition and reconstruction of some areas (urban renewal) as a result of urban growth movements in Europe in the 19th century. Since the 19th century, urban transformation policies and forms of intervention have varied around the world. From the mid-1800s to the present day, the most important form of intervention against physical and social deterioration in cities is urban renewal (Akalın, 2017:8). In this context, all processes of social, physical and economic change and transformation in urban spaces are defined as ‘urban renewal’ in this study.

There is an absolute cyclical relationship between urban renewal, which aims to develop better quality, safer living spaces in cities; urban sustainability, which includes basic criteria such as a healthy and enlightened society, strong economy and safe urban design; urban rights, which have an important place in ensuring sustainable urban development and development; and livability, which refers to the social, environmental and spatial characteristics and qualities that affect the individual and social peace and the sense of satisfaction of being where one lives.

The First International Conference On Urban Regeneration And Sustainability (2000), which was held in Rio de Janeiro on April 25-27, 2000, links the concept of sustainability to the city in the sense that urban areas continue to function at the quality of life levels desired by society without limiting the options of future generations and without causing negative impacts inside and outside the city limits (Duman, 2017:192). Wu (2014) defines a sustainable city as a repeatable process of maintaining the well-being of the circular relationship between humans and nature through economic, environmental and social actions of the changes that occur within the city (Wu, 2014; Akpınar, 2021:56).

As the world's population begins to live in cities, the phenomenon of holistic urban planning gains importance. Sustainability, which emerged in the 1980s and became associated with urban renewal in the 1990s, involves an integrated approach to urban development. In this context, the objectives of expected urban renewal practices and sustainability goals are in harmony with each other. It is emphasized that sustainability, which is considered as an urban policy in the urban renewal agenda, should be economically effective, environmentally sustainable and socially satisfying (Duman, 2017:23).

According to Yang (2010), sustainability and urban regeneration are overlapping concepts and there are three main objectives agreed upon for both. These are;

- Ensuring social improvements along with economic development,
- Ensure environmental improvements along with economic development,
- To increase the capacity to adapt urban renewal to the needs of future generations (Yang, 2010:79; Akalın, 2017:292).

In this study, which deals with the concept of urban renewal, which has been on the agenda with the disasters that have occurred in recent years, with the reasons for its emergence and implementation methods, the historical flow of urban renewal will be examined and the process and implementation understanding in Türkiye will be revealed.

1. URBAN RENEWAL and HISTORICAL PROCESS

Urban renewal practices emerged for the first time in the 19th century as a result of the growth movements of European cities that started with the Industrial Revolution and the migration from rural to urban areas, as a result of the demolition and reconstruction of certain areas (urban renewal) (Gürler, 2003; Şişman & Kibaroğlu, 2009:3). While urban movements were ongoing, the First and Second World Wars that broke out in the first half of the 20th century caused the destruction of cities and a new urban structuring became necessary. After the First World War, preserving the cultural and historical values of cities became a priority. In this period, restoration and conservation methods came to the fore. The social problems and economic deterioration that emerged after the wars led to a great collapse in the

cities (Özden, 2008). After the Second World War, it is seen that the city centre and its surroundings started to decline and decay. Meanwhile, the technological change in the service industry in Western Europe and the beginning of restructuring have changed the morphological structures of the cities and at the same time created abandoned buildings in and around the city centre (Duman, 2017).

When urban planning resources are examined, it is seen that the definition of the concept of urban renewal differs from each other in line with the way scientists view the world and approach the subject (Yılmaz, 2009:11). The definition of urban renewal accepted by the West is; actions that aim to provide comprehensive and permanent solutions to the physical, economic and social conditions of an area experiencing change in relation to the solution of urban problems (Thomas, 2003; Duman, 2017:25). According to Lichfield (1992), urban renewal arises from the need for a better understanding of the causes of urban decline and is an agreement on the results that emerge from the realizations. According to Donnison (1993), urban renewal is a coordinated methodology for addressing the problems that arise in the process of urban deterioration. Roberts (2000) defines urban renewal as a comprehensive and integrated goal and action that seeks to continuously improve the physical, environmental, social and economic conditions of an area. At the same time, it is aimed to revitalize and develop economic activities that have disappeared, to integrate the community in areas where social exclusion has occurred, and to restore this balance in areas where ecosystem balance has been lost and degraded (Lichfield, 1992; Donnison, 1993; Roberts, 2000; Akkar, 2006:29).

The migration from rural areas to cities, which started in the 1850s, intensified with the Industrial Revolution and this situation created various health and settlement problems. At the same time, this increase has also led to social and economic problems in the cities and caused a significant amount of collapse. After the old areas were damaged, new areas such as boulevards and streets, educational buildings, administrative buildings, opera houses, cultural centers and stations were built (Bonacorsi, 1996; Özden, 2008:50). After the Industrial Revolution, increased environmental pollution in cities, crowded and low quality of life building stock, irregular structuring of industrial areas and unfavorable infrastructure led to the unhealthy development of cities (LeGates & Stout, 1998; Madanipour, 2000; Oc & Tiesdell, 1997; Akkar, 2006:30). In 19th century Europe, urban renewal movements started as demolition and reconstruction, and in the first half of the 20th century after the Industrial Revolution, the "*Modernist Movement*", which developed in parallel with the "*Garden City Movement*" and the "*New Towns Movement*" in England, continued by pioneering transformation strategies in cities. The "*Modernist Movement*" came to the agenda as the demolition of depressed areas of the city and re-planning with taller buildings and more green areas. With the start of this movement, many European cities, especially Paris (Figure 1), were rebuilt according to these principles (Akalın, 2017:9). In addition, both vehicular and pedestrian traffic and urban functions were separated in these cities (Boddy, 1992; OcandTiesdell, 1997; LeGates and Stout, 1998; Akkar, 2006:31).

Figure 1 Paris urban renewal movements (Kırıcıoğlu, 2023)

The destruction of European cities after the Second World War brought the issue of reconstruction to the agenda and the Modernist Movement was utilized in the renewal process (Akkar, 2006:31). In this period, central governments and local governments put forward reconstruction policies and institutionalized urban renewal, including urban planning principles (Akalın, 2017:9). Urban development implementation policies have come to the forefront since the second half of the 1940s. In these years, suburbanization emerged in western cities and towns. At the same time, new cities developed according to modernist design and planning criteria beyond the green belt, and rapid growth was observed in the existing ones (Akkar, 2006:31). In the 1950s, the clearance of "slums", which were referred to as nests of misery, began (Andersen, 1999; Özden, 2008:52). At the same time, after the onset of post-industrial times in the 1950s, the potential for public use of abandoned industrial areas was revealed. Attempts were made to reveal the ecological, economic and social values of the new residential areas in the city center and more in the development areas (Kökner, 2012:79). This policy, which included actions such as the demolition of parts of urban areas and the construction of new textures and streets, reorganization of traffic patterns, etc. was left behind in the 1960s with the idea of preserving historical buildings (Özden, 2008:52).

The 1960s were a turning point for urban renewal policies. In the 1960s and also in the early 1970s, emphasis was placed on "*urban regeneration*" policies. It was recognized that there was a link between social deterioration and physical deterioration in cities. In this context, strategies for social improvement in urban renewal projects began to be developed (Akalın, 2017:9). In this period, the idea that local residents should be given a say in the renewal and protection of urban spaces in transformation projects came to the fore (Özden, 2008:53). In this period, priority was given to transformation practices in urban peripheries and suburbs. These projects, carried out under the leadership of central governments, are of great importance in terms of taking into account the social change as well as the physical change of urban renewal. The renewal and improvement of poor neighborhoods and city centers have been placed on the agenda as priority urbanization policies (Akalın, 2017:9).

The 1980s was a period of significant changes in urban renewal policies and the general use of the strategy of "*urban redevelopment*". At the center of 1980s regeneration practices was the revitalization of the economy of idle and run-down areas (Akkar, 2006:31). The social disorder that emerged in these areas necessitated the intervention of public authorities. In many countries, this situation has required urban renewal to evolve from a target-oriented task to an understanding that aims to solve physical and social problems by ensuring sustainability in residential areas (Andersen, 1999; Özden, 2008:53).

Urban revitalization is the intervention type used in urban renewal practices after 1990. The multi-actor transformation process was accepted in this period. In addition to the public and private sectors, non-governmental organizations, voluntary organizations and different social segments were also involved in the projects. In this period, when it was understood that historical and cultural heritage should be protected along with the targeted economic development, the concept of "*urban conservation*" came to the forefront among urban renewal interventions (Akalın, 2017:10). Urban renewal, which was realized to make a significant contribution to the economy by revitalizing the construction sector, came to the forefront in the 2000s and beyond, especially in the UK, with the 'Build Operate Transfer' model (Michael and McCarty, 2013; Akalın, 2017:10).

Roberts (2000) mentions that many different forms of urban intervention, which are seen as urban renewal models, are applied in the solution of urban problems encountered. The solutions developed for each urban problem should be made in accordance with the space and time according to the conditions of that day (Roberts, 2000; Urbanization Council, 2017:143).

Urban renewal is an application with comprehensive and important objectives such as making decisions on new and existing buildings to be built in the city, reviewing and renewing the occupancy and vacancy rates of the city, determining conservation principles for buildings that need to be preserved, re-functionalizing the area, reviewing the transportation network, and determining policies related to the social profile (Özden, 2008:43).

Turok (2004) mentions three characteristics of urban renewal today. These are;

- It aims to change the nature of a place and seeks to involve local residents.
- Depending on the problems and potential of the area, it includes objectives in common action with the responsibilities of the management.
- It covers the forms of partnership between different participants (Turok, 2004:57; Duman, 2017:25).

Among the targets of urban renewal;

- Stimulate the economy so that the city has better conditions in commercial and industrial areas,
- Rehabilitating urban infrastructure,
- Creating quality environments and better living conditions in cities,
- Realizing social transformations in areas with intense social problems,
- Ensuring the protection and utilization of historical buildings,
- Realizing the continuity of the provision of affordable housing,
- Preserving the identity of cities by preserving old buildings in their entirety, rather than demolishing and rebuilding them,
- Conserving energy, (Urban renewal has the potential to create advantages in urban areas suitable for the use of renewable energy, in the integration of smart energy systems into the planning system and in addressing energy efficiency in the urban planning system. Green buildings and infrastructures, housing and neighbourhoods that produce their own energy, environmentally friendly sustainable infrastructure systems that consume less energy are defined under this heading.)
- In urban renewal projects, pursuing a holistic and integrated strategy by encompassing social, legal, administrative, managerial, economic, planning and design dimensions together (Roberts 2000:22; Duman 2017:27).
- Guaranteeing the residency of local residents after the transformation (It is possible to guarantee social sustainability. Ensuring social sustainability depends on the interaction of local residents with each other, strong social networks, participation in social activities and local administrations, sense of belonging, stability, safety and security in the place of residence. At the same time, social and cultural transformation of local residents should be ensured by combating problems such as displacement, spatial exclusion, gentrification, uniformisation, and the disappearance of localities in the transformation process.)
- Ensuring that those who manage the transformation process and all stakeholders agree in cooperation (Roberts, 2000:22; Duman, 2017:27)
- Ensure devolution of powers to local governments,
- Ensuring the participation of the private sector and public-private partnerships (Özden, 2008:48).
- Ensuring the proper use of economic, natural and human resources (Roberts, 2000:22; Duman, 2017:27)
- Based on a detailed analysis of the conditions of the urban area, aiming to harmonize the physical structure, economic, social and environmental conditions (Roberts 2000:22; Duman 2017:27).

According to Tekeli (2014), the issue of change and transformation of urban areas is constantly on the agenda due to the continuous increase in the urban population. The concept of urban renewal emerges due to the changes in the living and working spaces for urban people with the change in needs and the growth of the urban economy. At the same time, the need for urban renewal arises when natural causes such as earthquakes, obsolescence of buildings, and floods cause or are likely to cause loss of

life and property (Tekeli, 2014; Urbanization Council, 2017:140). Interventions can be made in the city's historical textures, abandoned industrial and storage areas, unused shipyards, port areas and residential areas for urban renewal purposes. Urban renewal aims not only to change land use, but also to understand the causes of urban decline and provide solutions (Duman 2017:26). In addition to urban areas that have been transformed by legal and political instruments in recent years, processes that have been transformed spontaneously or by external factors for the last fifty years are also accepted within the scope of urban renewal. These include forms of transformation that include both physical and social dimensions such as the development of urban fringe areas as mass housing areas, the transformation of urban areas through slum development, the reconstruction of depressed areas, or the revitalization and protection of historical city centers (Ataöv & Osmay, 2007:57). In order for the transformation to be fully realized, in addition to physical transformation, it is necessary to determine the needs of the people by using various methods and to ensure transformation in economic, social and cultural areas (Urbanization Council, 2017:140). In this context, urban renewal is a concept that includes four basic dimensions: physical/design, social, economic and legal/administrative (Table 1).

Table 1. *Dimensions of urban renewal*

Urban Renewal Dimension	Description
Social Dimension	It includes various social and cultural interventions such as increasing employment opportunities and income levels by creating new economic and income sources, eliminating social exclusion and alienation, and raising the level of education (Urbanization Council, 2017).
Economic Dimension	Production-consumption relations, social status (class-stratum), income group of residents, distribution of labor force, local and central government policies are examined in this dimension (Urban Planning Council, 2017).
Renewal Legal - Administrative Dimension	Each country has established basic laws on urban renewal. In order to fully realize transformation projects, the laws must be complementary and compatible (Özden, 2008:95).
Planning and Design Dimension (Spatial - Physical Dimension)	Transformation is a set of decisions and strategies, but its physical and spatial dimension reflected in plans is also important (Özden, 2008:89). This dimension is related to the physical improvement of the environment, transportation and infrastructure, and housing conditions by bringing new functions to old buildings.

Source: Özden, 2008 and Urbanization, 2017

Among the dimensions summarized in Table 1, the physical dimension deals with the transformation area's transportation links, social and technical infrastructure, building stock and environmental issues. The design dimension includes the urban design process that physically affects the development, conservation and transformation of the city. The economic dimension involves improving the quality of job opportunities in and around the transformation area. The legal/governance dimension includes relations with local communities, the structure of local decision-making, the type of leadership and the involvement of other interest groups. The social dimension includes access to education, health, housing and public services, segregation and crime, and the participation of the private and public sectors, volunteers and local people in the project implementation process (Polat & Dostoğlu, 2007; Şişman & Kibaroğlu, 2009:2). In addition to these issues, the local people are not informed about the project during the preparation and implementation phase of the urban renewal project and after its implementation, and public participation is not ensured. This situation leads to the formation of plans and projects that are not socially and spatially integrated with each other (Ertaş, 2011:9).

The social and cultural dimension in urban renewal projects are the most important factors that directly affect the local people living in the Project area (Duman, 2017:23). Urban renewal is important in terms of not being realized only for the elite, offering spaces that will make all urbanites happy with a holistic approach and providing public benefit. In order to evaluate the social dimensions, which are not prioritized in urban renewal projects, together with these projects;

- Feasibility studies should be conducted to reveal the socio-demographic structure of the local people living in the area to be transformed,
- Create a bond between the implementers of the transformation project and the public and ensure the establishment of trustworthy relationships,
- Individuals living in transformation areas should continue to live in the area, rehabilitation services should be provided to help them adapt and job opportunities should be provided in the area,
- The level of belonging of local people living in transformation areas should be determined and methods should be developed to prevent psychological damage,
- Public facilities and social areas should be created in a functional structure to meet the needs of local people,
- Instead of creating a uniform city with the same solutions for different urbanization problems, different solutions should be produced that take into account locally specific zoning and settlement characteristics (Akalın, 2017:52).
- Urban renewal should be evaluated as a process instead of projects that deal with physical change, and projects that take into account the economic and social dimensions of the phenomenon should be produced (Görgülü, 2009:777).

Urban design is seen as the most important method for transformation projects where the physical dimension is more important than the social dimension. Although it is thought that urban design changes the physics of the space, many changes are realized for the local people living in the area and the users of the area with this application (Özden, 2008:74).

Urban renewal, which started in the cities of England and spread to other European countries in order to transform the negative housing conditions of the city into livable environmental, economic, social and cultural areas, also aims to produce solutions in urban depressed areas with high crime rates (Görgülü, 2009:769). Therefore, issues such as preventing and reducing urban crime add positive value to urban renewal. With urban renewal, which is used as an effective method in combating urban crime, slums and depressed areas that contain suitable environments for crime and criminals are transformed using different forms of urban renewal intervention (Akalın, 2017:274).

2. URBAN RENEWAL IN TÜRKİYE

Türkiye is a country that has witnessed rapid socioeconomic, cultural and physical transformations from past to present. These transformations are reflected in urban areas with the influence of political elements (Özden, 2008:271). Urban renewal in Türkiye is experienced according to the 'spontaneous/instantaneous' solutions of the society, the interaction of central and local governments and market conditions (Ataöv & Osmay, 2007:59). In particular, areas that have been legalized through rehabilitation plans and developed illegally come to the forefront in urban renewal practices. These regions, which are subject to urban renewal due to the fact that their land values have risen much higher than their real estate values due to their location on the periphery of the city center, are handled in terms of real estate and are regulated with a rent-oriented perspective. This point of view brings urban renewal to the agenda only as a physical application, and the economic and social dimensions of this concept are completely ignored (Görgülü, 2009:772). Since urban renewal practices in Türkiye are mostly handled for economic and political purposes, there has not been a conscious approach to the issue. The applications mostly renewed or changed the physical structure of the city. After the Second World War, policies developed for transformation in Western countries were implemented with different associations. While post-war urban restructuring and renewal were the generally used transformation intervention methods, in the following periods, intervention methods such as improvement, conservation, urban revitalization and sanitization came to the fore in order to meet different needs. Urban renewal strategy, on the other hand, is the type of intervention adopted by local governments in Türkiye (Ataöv & Osmay, 2007:58). In order to solve different urban regeneration problems in Türkiye, legal and institutional approaches that consider regeneration as a problem should be abandoned. At the same time, problematic areas for urban regeneration in Türkiye should be clearly

defined and priorities should be set; legal, financial and institutional arrangements should be made urgently for priority regeneration areas (Akkar, 2006:35).

During the Republican period, urbanization movements accelerated with rural-urban migration and the foundation of unhealthy urbanization was laid with unplanned practices. In post-war Türkiye, while there was a decline in the agricultural sector, there was rapid growth in the industrial sector and an economic up swing. With mechanization, the demand for labor in rural areas decreased and the labor force working in the agricultural sector was forced to migrate to the city (Akalın, 2016:29). However, the concept of urban renewal, which started to be mentioned as a result of the earthquake factor, was on the agenda after the 1999 Marmara earthquake because the existing building stock was not earthquake resistant (Duman, 2017:292). After the 1999 Marmara earthquake, the main problem of the urban renewal process that came to the agenda is the urban areas that have become increasingly unhealthy with the improvement zoning plans and the illegal built areas. This process has led to the perception of urban renewal interventions in Türkiye as the demolition and reconstruction of the physical fabric (Görgülü, 2009:771). The legal and institutional arrangements and planning approaches that oversee these transformations have often followed the transformation practice. The development of urban renewal policies is led primarily by public institutions, namely the Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change and the Housing Development Administration (TOKİ), followed by the market and private individuals and organizations (contractors) (Ataöv & Osmay, 2007:65). The mandate of the Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change, the primary actor of urban renewal, is to *"determine the procedures and principles regarding the general planning, programming, feasibility, project design, operation, financing needs and investment priorities related to the infrastructure systems of local administrations; the procedures and principles regarding the planning, design and construction of technical infrastructure facilities in accordance with spatial strategy plans, environmental layout and zoning plans, and the procedures and principles regarding all kinds of surveys, projects, building permits and occupancy permits in these matters"* (ÇŞİDB, 2022). The first law in which the concept of urban renewal is used is the *"Law on the Transformation of Areas under Disaster Risk"* dated 16/5/2012 and numbered 6306. With this law, the budget to be allocated to urban renewal was brought to the agenda for the first time and the General Directorate of Infrastructure and Urban Renewal Services was established under the Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change (Duman, 2017:15).

The *"Urban Strategy Document"* published by the Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change is an urban renewal roadmap that includes basic decisions on urban renewal projects to be carried out by metropolitan municipalities, provincial and district municipalities and special provincial administrations within their jurisdictional boundaries. According to this document; in order for an area to be declared an urban transformation or urban renewal area, it must meet the following criteria (ÇŞİDB, 2022).

"Basic Principles in the Implementation of Law No. 5393 In the transformation works to be carried out under Article 73 of Law No. 5393; "

- *"Renovation of worn-out parts of the city, "*
- *"Revealing the historical and cultural texture and identity of the city, "*
- *"Creating healthy, balanced and livable spaces, "*
- *"The principles of providing the needed reinforcement areas will be observed. "*
- *"In order to be declared as an Urban Transformation and Development Project Area; "*
- *"To create housing areas, industrial areas, commercial areas, technology parks, public service areas, recreation areas and all kinds of social facilities, to reconstruct and restore the old parts of the city, to protect the historical and cultural texture of the city or to take measures against earthquake risk."*
- *"This area is located within the boundaries of the municipality or the adjacent area",*
- *"The area size should be at least 5 hectares (50,000 m²) and at most 500 hectares (5,000,000 m²),"*

- *"A Municipal Assembly Decision is required (metropolitan municipalities within the borders of metropolitan municipalities, and district municipalities are authorized to declare Urban Renewal and Development Project Areas within their borders if deemed appropriate by the metropolitan municipal assembly)" (Urban Strategy Document, 2022).*
- *"Reconstruction and restoration of the regions that are worn out and are about to lose their characteristics, registered and declared as protected areas and the protection areas belonging to these regions, in accordance with the development of the region"*
- *"Renovation and conservation of historical and cultural immovable assets and their use by integrating them with contemporary life, "*
- *"Renewal Areas" are declared for the purposes of taking measures against natural disaster risks. Basic Principles in Urban Renewal Implementations In the renewal works to be carried out in historical city centers and urban protected areas; "*
- *"Restoring the worn-out historical city centers to their original identity, "*
- *"Revitalizing the decaying historical city centers and giving them new functions, "*
- *"The principles of creating social reinforcement areas that harmonize with the historical and cultural texture are observed" (Urban Strategy Document, 2022).*

According to the classification made by the World Bank, Türkiye, which is in the "upper-middle income" group, is considered as a developing country (Tuğaç, 2018:731). According to Turkish Statistical Institute (TÜİK) data; Türkiye's population in 2024 is 86,011,789. Türkiye's population is expected to reach 100 million 331,233 people in 2040. As the current trends continue, it is predicted that approximately 90% of the population will live in cities (TÜİK, 2024). Urban development and growth, which is inevitable in Türkiye where the urban population is constantly increasing, should be realized in a sustainable manner, by protecting resources and utilizing them effectively (Tuğaç, 2018:731). While the urbanization rate in Türkiye was 76.8% in 2011, it increased to 92.3% in 2018 and 93.4% in 2022 (TÜİK, 2024). Intensive internal and external migration to cities causes the urbanization rate to increase continuously. Migration, which involves many factors related to political, economic, technological and social issues, leads to an increase in the demand for more water, food and fuel in cities, an increase in the emission of harmful gases, waste and water pollution (Gök and Yiğit, 2017:254). These migrations also create problems such as squatting in cities, the inability of migrants to integrate with the city, ethnicity, unemployment, and cause an increase in urban areas and crime elements.

The fact that the concept of urban renewal is increasingly accepted as demolition and construction leads to the production of fragmented areas that have difficulty in establishing a connection with the city. This situation creates the problem that the cultural, social and economic dimensions cannot be fully integrated. At the same time, the texture of the transformation area within the city and its harmony with the whole city are ignored. In the meantime, the historical, cultural and social values, local identity, social and physical typology of public spaces are lost. On the other hand, since each urban renewal area is not designed with a transformation scenario and a model based on this scenario to be implemented according to the function within the city and the characteristics of the area, there are problems in managing the resulting rent. In addition, the fact that individual (parcel-scale) urban renewal practices are increasing rapidly, especially today, indicates that the aforementioned problems will grow even more (Urbanization Council, 2017: 147-148). Transformation projects, which have emerged as a solution to urban problems, are implemented in almost all cities. In order for the projects to be successful and to get healthy results, it is necessary to focus on solving the problems. These are; public participation and support during the implementation phase of the projects, how the projects should be implemented and by whom they should be implemented, and correct profit-loss analysis for healthy urban development (Karadağ & Mirioğlu, 2011:43). In Türkiye, protecting the rich historical and cultural heritage, transferring it to future generations, and keeping it alive by providing various functions with a balance of conservation-utilization is an important criterion. It is aimed to achieve sustainable cities by carrying out urban conservation and transformation practices together (Tuğaç, 2018:733).

Ataöv & Osmay (2007:61) analyze the concept and practices of urban renewal by dividing them into three periods, each of which is characterized by migration and economic growth. These are the 1950-1980, 1980-2000 and post-2000 periods. In these three periods, metropolitan cities, which first grew in size, later transformed into cities that grew polycentric and gradually divided into regions.

1950-1980 period: Starting in the 19th century, Türkiye was a late entrant to the industrialization and urbanization process, and thus experienced the problems of late industrialization and late modernization. Housing development in Türkiye's urbanization in the 1950-1980 period; due to the state's unwillingness to supply housing and private property and lack of employment (Duman, 2017:287), urban sprawl shifted towards rural or vacant areas on the periphery of the city and the population migrating from rural to urban areas met their housing needs by building slums in these areas (Yenice, 2014:83). In this period, with the growth policy that brought a central planning approach, the perspective of local governments changed and they sought solutions to urbanization problems (Ataöv & Osmay, 2007:62). Among the most important issues of urban renewal practices in this period were the prevention of 'slums' in illegal housing development and the demolition and reconstruction of low-density buildings. These developments have been reinforced by the implementation of legal regulations guiding the transformation of cities. The Slum Law No. 775, which was enacted in 1966 to combat illegal housing areas, aims to transform slum areas into regular housing (Yenice, 2014:81). This law prepared a legal infrastructure for slums to become permanent (Adaman and Keyder, 2006; Duman, 2017:287). According to Tekeli (1999), the migration experienced during this period accelerated the formation of slums around the city, while accelerating apartmentization within the city. This situation led to the physical transformation of metropolitan cities, the construction of vacant lands, and the addition of new and large building areas to the city. At the end of this period, unemployment increased, economic crises were experienced, children and women started to join the labor force and the construction sector came to the fore (Ataöv & Osmay, 2007:58).

1980-2000 period: *"Everyone has the right to live in a healthy and balanced environment and it is the duty of the state and citizens to improve the environment"* Article 56 of the 1982 Constitution of the Republic of Türkiye. Article 57 of the 1982 Constitution states that *"The state takes measures to meet the housing need within the framework of a planning that takes into account the characteristics of cities and environmental conditions, and also supports collective housing initiatives"*, thus stipulating that the state has the responsibility to meet the housing need by taking into account a number of principles and that it will do so by producing collective housing (Akalin, 2017:16).

The rise of neoliberal economic policies in Türkiye coincides with the post-1980 period. The mobilization of national and international capitals by these policies led to the proliferation of large housing projects across the country (Ataöv & Osmay, 2007:64). After 1980, new buildings were added to the city peripheries, leading to the so-called *"oil spot"* growth without gaps (Tekeli, 2001:83; Genç, 2008:117). This situation led to the emergence of a managerial-institutional organization model in metropolitan cities with the demand for the rehabilitation of slum areas formed by illegal construction. Between 1983 and 1988, legal arrangements were sought to transform these areas into legal housing areas by licensing illegal structures (Yenice, 2014:82). In addition, during this period, there was an industrial development; accordingly, a new urbanization process started and the rural population decreased compared to the urban population. The urbanization rate reached 50.9% in 1985 and 55.4% in 1990, while the share of the slum's population in the urban population reached 33.9% in 1990. After 1980, as a result of increasing population movements and urban sprawl and fringing (Duman, 2017:288), more and more housing projects led to the loss of agricultural and forest lands. At the same time, areas in the city center that have lost their economic functionality have started to create new living areas with urban renewal projects (Ataöv & Osmay, 2007:63). The Dikmen Valley Urban Renewal and Development Project and the transformations realized in Portakal Çiçeği in Ankara can be given as examples (Duman, 2017:291).

After 1980, the granting of zoning authority to local governments and the rapid operation of legalization through policies such as zoning amnesties and the private ownership of public lands have come to the fore (Duman, 2017:290). This situation gradually increases the influence of local political forces on the city and planning. These developments have increased the building stock in cities by

increasing the expectations for free-market construction (Yenice, 2014:83). As a solution to the problem of unlicensed construction, the following amnesty laws were enacted between 1983 and 1988 in conjunction with the amendments made to the Zoning Law No. 6785 on Certain Procedures to be Applied to Structures Contrary to the Zoning and Slums Legislation and the Zoning Law No. 6785 (Şenyapılı, 1998; Yenice, 2014:82);

- "Law No. 2805 of 1983, which envisages the legalization of all kinds of illegal developments,"
- "Law No. 3290, which entered into force in 1986, includes illegal structures used for residential and non-residential purposes and gives the right to build four stories in slum areas,"
- "Laws No. 3414 of 1988, which abolished all restrictions imposed by the Slum Law No. 775 and included all illegal structures within the scope of amnesty"
- "Law No. 2981 enacted in 1984, which envisages the issuance of title deeds to squatters,"
- "Law No. 3366 in 1987, which permitted the construction of plans in vacant areas" (Ataöv & Osmay, 2007:66).

Finally, the Ministry of Environment and Urbanization's 'Zoning Peace (Amnesty)', which aims to solve the zoning and settlement problems of 13 million houses, was published in 2018 (Anonymous, 2024). Amnesty laws reflect the perspective on urban renewal of that period. It was aimed to solve property problems in slum areas and to transform the density of slums into apartment buildings (Duman, 2017:290). These amnesties led to the construction of vacant lots, changes in urban areas, the addition of new and large buildings to the city and the formation of sprawling cities (Tekeli, 1999:17).

Three important legal regulations enacted in this period define urban renewal processes and urban macroform (Duman, 2017:290-291). These are;

1983 Expropriation Law,

Law No. 3030 of 1984 on Metropolitan Municipalities

Zoning Law No. 3194 dated 1985.

In addition to these three laws, laws and regulations affecting change in areas such as slums and housing, historical, cultural and natural environment have come into force. The most decisive legal arrangement in the context of transformation is the "Law No. 2985 on Collective Housing" dated 1984. This law envisages the transformation of slum areas within the scope of the action plan, the realization of mass housing projects to meet the housing need and the rehabilitation of historical housing density. The implementation of this law enabled the reconstruction of rural areas, the creation of new housing zones on the urban periphery, and the demolition of old shanty towns and their transformation into new organized housing zones (Ataöv & Osmay, 2007:65). Istanbul-Halkalı, Izmir-Mavişehir and Ankara-Eryaman are considered in this context. Along with these developments, the "Law No. 2863 on the Protection of Cultural and Natural Assets", which came into force in 1983 and brought the maintenance, conservation, repair, change of function and restoration of immovable cultural and natural assets to the agenda, has given urban renewal a fresh meaning and dimension (Yenice, 2014:83).

Post-2000 period: Following the 1999 Marmara earthquake and its devastation, the concept of urban renewal was sought to be legally regulated. In this context, the "Draft Law on Urban Renewal and Development", first introduced in 2004, is noteworthy. The draft law aims to renew and utilize the historical and cultural texture within the balance of conservation and utilization and to transform the city's aging textures and settlement areas into qualified urban spaces (Yenice, 2014:83). The participatory approach, which has started to be discussed in the urban planning agenda, has found its place with local initiatives. Participatory conservation policies, strategic planning approaches and multi-stakeholder decision-making processes have become widespread (Ataöv & Osmay, 2007:68).

Considering the main elements of the three periods, urban renewal and urban development processes;

- That there has been a process of change in which public spaces have been reduced and urban integrity has started to deteriorate.
- The power of laws, markets and public institutions is becoming increasingly effective,
- That increasing development rights is the main tool for generating 'project finance',
- 'real estate-oriented' projects gain weight in market conditions,
- It shows that instead of a holistic approach, a fragmented planning approach has been displayed (Urbanization Council, 2017:137).

Table 2 summarizes the laws and regulations enacted on urban renewal practices over the years.

Table 2. *Laws and regulations on urban renewal*

History	Number	Law, Draft Law or Regulation
1983	No. 2942	Expropriation Law
1983	No. 2863	Law on the Protection of Cultural and Natural Heritage
1984	No. 2985	Mass Housing Law
1984	No. 3030	Metropolitan Municipality Law
1985	No. 3194	Zoning Law
2004		Draft Law on Urban Renewal and Development
2004	No. 5104	Law on North Ankara Entrance Urban Renewal Project
2005	No. 5366	Law on the Renovation, Protection and Preservation of Historic and Cultural Immovable Assets
2005	No. 5393	Municipality Law
2006	No. 5543	Settlement Law
2010	No. 5983	Law Amending the Law on Cooperatives and Certain Laws and Decree Laws
2012	No. 6306	Law on the Transformation of Areas Under Disaster Risk
2014		Regulation on Sustainability Performance Urban Renewal

Since 1983, laws, regulations and draft laws have been enacted for the change and transformation of cities, and since 2012, the "Law No. 6306 on the Transformation of Areas Under Disaster Risk" has been in effect. Along with this law, the "Law No. 5366 on the Renewal, Protection and Utilization of Worn-out Historical and Cultural Transport Assets by Renewal" is used to declare an area as an urban renewal area, and the 5393 Municipality Law is used to declare an urban renewal area.

The Regulation on Sustainable Performance Urban Renewal published by the Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change in 2014 states that;

"The transformation of areas under disaster risk within the framework of the law should be carried out according to sustainability principles, It aims to achieve an implementation standard within the framework of the evaluation of sustainability-themed loan opportunities of international and domestic financial institutions in urban renewal and the evaluation of urban renewal as a tool to meet Türkiye's national obligations on climate change, and to guide the process of obtaining ecological settlement units with a pioneering perspective from settlements with certain characteristics" (ÇŞİDB, 2022).

In Eskişehir city, which was selected as a pilot region in 2015 for the implementation of sustainable performance urban renewal, some applications were made, but it is seen that the subsequent urban renewal applications were not carried out according to this regulation. The reason for this may be that sustainable performance urban renewal is a costlier practice.

Rapid migration and socioeconomic polarization in residential areas constitute important reasons for urban renewal. In addition, global trends in which concepts such as democratization, equality and sustainability have come to the fore have influenced the legalization of urban renewal (Ataöv & Osmay, 2007:68). Urban renewal has been seen as a response to the economic, physical, social, environmental and social decline and deterioration in urban areas over a period of time (Akkar, 2006:29).

CONCLUSION

Starting with the Brundtland report, all efforts to realize the sustainability of cities have been frequently expressed in international conferences and sessions and the importance of ensuring the sustainability of cities has been emphasized. From the European Urban Charter (1992) to the Habitat III (2016) conference, all sessions have aimed to create sustainable, livable and safe cities. In this context, it seems possible to create a world with sustainable, livable and safe cities if the outputs of the conference, which are constantly evolving, are put into practice. The importance of urban renewal processes focused on sustainability and urban development, urban rights, which are among the principles set out in the European Urban Charter, and the importance of managing the processes by addressing complementary concepts in a holistic manner should be emphasized.

In the 2017 Urban Planning Council, it is frequently mentioned that intervening not only physically but also directly or indirectly in social life has become one of the main objectives of urban renewal in order to increase the spatial quality of life required by the city and its people and thus to make the city livable and sustainable. Urban renewal includes various social interventions such as eliminating poverty, social exclusion, deprivation, increasing income level, creating employment opportunities, raising income level, raising education level, creating urban functions that generate new economic resources and income sources. Therefore, urban renewal practices should be adopted socially and culturally as well as physically.

One of the most important problems in urban renewal projects is the lack of analysing the socio-demographic structure, which should be done to evaluate social impacts. Therefore, determining the policies for managing the expectations of the people living in the transformation area without analysing them prevents the transformation from achieving success. This situation creates negative effects on the local people such as future anxiety, inability to keep traditions alive, lack of services for the needs, not feeling belonging to the area and loneliness.

In urban renewal projects, the necessity of realizing social and cultural transformation as well as physical transformation should be emphasized. This is realized through the participation of people living in the project areas in the urban renewal process. Their participation in the process allows them to take ownership of the project, giving it legitimacy, credibility and knowledge of the local area and aspirations.

In urban renewal projects implemented in Türkiye, mostly economic, environmental and physical impacts are taken into consideration. In order for urban renewal projects to be effectively solved in problematic areas and to achieve positive results, a balanced and sustainable transformation between social, economic, physical (built environment) and environmental dimensions should be ensured. All these dimensions need to be investigated individually, their impacts and decisions regarding the direction of these impacts need to be determined. Transforming spaces by creating new and strong structures makes positive contributions in terms of providing healthier and better quality living environments for local people. The formation of livable and sustainable cities seems to be possible by creating safe and sensitive environments that respect urban rights.

REFERENCES

- Adaman, F. & Keyder, Ç. (2006). Poverty and social exclusion in gecekondu and slum neighborhoods in big cities in Türkiye. Access Adress: https://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_Türkiye_tr.pdf Access Date: 21.03.2022
- Akalın, M. (2016). Evaluation of the Effects of Urban Renewal Projects on Crime Rates: Ankara/Altındağ Case. *Munzur University Journal of Social Sciences*, 5 (9): 5-33
- Akalın, M. (2017). *Social Approaches to Urban Renewal*. Palme Publishing. Access Adress: https://www.academia.edu/31527878/Kentsel_D%C3%B6nüşümün_Sosyal_Yaklaşımına_PALME_YAYINCILIK_Mehmet_AKALIN. Access Date: 11.02.2019
- Akkar, M. (2006). Concepts, definitions, processes on urban regeneration in the West and Türkiye. *Journal of Planning*, 2: 29-38.
- Akpınar, Y.Z. (2021). Evaluation of Urban Sustainability in the Context of Sustainable Urbanization Indicators. *Kaçkar Journal of Social Sciences*, 2(1): 53-63.
- Aksoy, E. (2011). *Safe City Planning Principles: Scope and Methods of Preventing Urban Crimes: The Case of Ankara City*. PHD Thesis of Gazi University Institute of Science and Technology, Department of Urban Regional Planning: Ankara.
- Anonymous (2024). Construction peace, *Cumhuriyet*. Access Adress: <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/992437/imar-barisi-neleri-kapsiyor.html> Access Date: 23.05.2021
- Ataöv, A & Osmay, S. (2007). Methodological Overview of Urban Transformation in Türkiye. *METUJFA*. 24 (2): 57-82.
- Boddy, T. (1992) *Underground and over head: Building the analogous city*. In Michael Sorkin (ed.) *Variations on a Theme Park* (:123-153). The Noonday Press: New York.
- Bonacorsi, G. (1996). *Significance and Development of Hyper Centers in European Metropolitan Areas, Town Planning and Sustainable Development* (:3-8), Habitat II City Summit: Istanbul.
- ÇŞİDB (2022). Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. Urban Transformation Project with Sustainability Performance. Access Adress: <https://altyapi.csb.gov.tr/surdurulebilirlik-performansli-kentsel-donusum-super-kent-sistemi-projesi-haber-20704> Access Date: 16.06.2022.
- Donnison, D. (1993). *Agenda for the future*. Campell McConnell (der.) Trickle Down on Bubble Up? Community Development Foundation: London.
- Duman, B. (2017). *Urban Regeneration and Urban Transformation*. Istanbul University Publication: İstanbul.
- Ertaş, M. (2011). Examination of social dimension in urban regeneration studies, Ankara and London examples. *Selçuk-Technical Journal*, 10 (1): 9-10.
- Genç, F. N. (2008). Türkiye’de Kentsel Dönüşüm: Mevzuat ve Uygulamaların Genel Görünümü. *Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 15(1): 115-130.
- Gök, M & Yiğit, S. (2017). Investigation of Metropolitan Cities in Türkiye in terms of Sustainability Criteria. *Journal of Management Sciences*, 15 (30): 253-273.
- Görgülü, Z. (2009). *Urban Transformation and Our Country*. TMMOB, İzmir City Symposium, January 08-10,767-780. Access Adress: http://www.tmmobizmir.org/?attachment_id=1570 Access Date: 17.10.2021

- Güllüpinar, F. (2013). *Kent Sosyolojisi* (:50-83), Anadolu Üniversitesi Yayın: Eskişehir. Access Adress: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://sosyolojiden.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/09/kent-sosyolojisi.pdf Access Date: 21.12.2024
- Gürler, E. (2003). *Comparative Study on Urban Regeneration Process: Istanbul Case*, Urban Transformation Symposium Proceedings Book, Yıldız Technical University Press and Publication Center: Istanbul.
- Karadağ, A & Mirioğlu, G. (2011). Geographical Evaluations on Urban Transformation Policies and Practices in Türkiye: The Case of Izmir. *Journal of Aegean Geography*, 20 (2): 41-57.
- Keleş, R. (1998). *Glossary of Urban Science Terms*. Imge Bookstore Publications: Ankara.
- Keleş, R. (2004), Legal Infrastructure of Urban Transformation. Editor: H. B. Tuna. File: Urban Transformation and Participation, *Mimarist Magazine*, TMMOB Chamber of Architects Istanbul Büyükkent Branch, 4(12): 73-75.
- Kırıcıoğlu, E. (2023). *Hausmann Paris'i, Bir Kentsel Dönüşümün Anatomisi*. Access Adress: <https://kiricioglu.blogspot.com/> Access Date: 18.11.2022
- Urban Strategy Document, (2022). Basic Principles in the Implementation of Law No. 5393. Access Adress: <https://webdosya.csb.gov.tr/db/altyapi/icerikler/strateji--belges--20191001104857.pdf> Access Date: 23.04.2022
- Korkut, A., Kiper, T. & Üstün Topal, T. (2017). Ecological Approaches in Urban Landscape Design. *Artium Journal*. 5 (1):14-26.
- Köknar Serdar, B.A. (2012). *A reading of landscape designs realized in urban transformation areas with critical theory*. PHD Thesis of Istanbul Technical University Institute of Science and Technology, Department of Landscape Architecture: İstanbul.
- Köklü, E. (2016). *Investigation of Fear of Crime in City Centers: The Case of Beşiktaş*. Master Thesis of Istanbul University Institute of Science, Department of Urban Design: İstanbul.
- Kömürçüoğlu, M. (2012). *Administrative and Social Aspects of Urban Transformation in Türkiye*. PHD Thesis of Sakarya University Institute of Social Sciences, Department of Public Administration: Sakarya.
- LeGates, R.T. & F. Stout. (1998). *Early Urban Planning, 1870-1940* (:299-313). The City Reader. New York: Routledge: London.
- Lichfield, D. (1992). *Urban Regeneration for the 1990s*. London Planning Advisory Committee: London.
- Madanipour, A. (2000). Public space in the city. In Paul Knox and Peter Ozolins (eds.) *Design Professionals and the Built Environment* (:117-125). John Wiley: New York.
- Michael, E.L & Mccarthy. J. (2013). *The Routledge Companion to Urban Regeneration*. Routledge: New York.
- Oc, T. & Tiesdell, T. (1997). *The death and life of city centres* (:1-20). Paul Chapman Publishing: London.
- Özden, P.P. (2008). *Urban Renewal*. Imge Publications: Ankara.
- Polat, S. & Dostoğlu, N. (2007). On the Concept of Urban Transformation: Examples of Kükürtlü and Mudanya in Bursa, *Journal of Uludag University Faculty of Engineering and Architecture*, 12 (1): 61-76.
- Roberts, P. (2000). *The evolution, definition and purpose of urban regeneration* In Peter Roberts and Hugh Sykes (eds.) *Urban Regeneration* (:9-36). Sage Publications: London.
- Sezal, I. (1992). *Urbanization*. Ağaç Publications: İstanbul.

- Simmel, G. (2015/1903). *Metropol ve Zihinsel Hayat İçinde Bireysellik ve Kültür* (:317-329). Metis Yayınları: İstanbul.
- Urbanization Council. (2017). *Urbanization Council Commission Reports*, Ankara. Access Adress: <https://sehirciliksurasi.csb.gov.tr/sehircilik-s-rasi-komisyon-raporlari-i-85496> Access Date: 13.02.2020
- Şenyapılı, T. (1998). *75th year of the Republic, 50th year of the Slums, 75 years of Changing City and Architecture*, History Foundation: İstanbul.
- Şişman, A. & Kibaroglu, D. (2009). *Urban Transformation Practices in the World and Türkiye*. TMMOB Chamber of Mapping and Cadastral Engineers 12th Türkiye Map Scientific and Technical Congress: Ankara
- TDK, (2024). Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Access Adress: <https://sozluk.gov.tr/>. Access Date: 20.12.2024
- Tekeli, İ. (1999). *Urban Development and Urban Planning in the Republican Period in Türkiye, 75 years from Villages to Cities*, History Foundation Publication: İstanbul.
- Tekeli, İ. (2001). *Modernite Asılırken Kent Planlaması*, İmge Kitabevi: Ankara.
- Tekeli, İ. (2014). *Türkiye'nin Kentleşme Deneyinden Öğrenebileceklerimiz*, TEPAV Publications: Ankara.
- Thomas S. (2003). *A Glossary of Regeneration and Local Economic Development*, Local Economy Strategy Center: Manchester.
- Tosun K. E. (2013). Analysis of Compact City Model in Sustainable Urban Development Process *Journal of Management and Economics*, 20 (1): 31-46.
- Tuğaç, Ç. (2018). An Evaluation for Türkiye in the Context of International Sustainable City Criteria. *Journal of City Academy*.11 (4): 703-740.
- Turok, İ. (2004). *New Trends and Transformation in Urban Transformation*. International Urban Regeneration Symposium: İstanbul.
- Turut, H., & Özgür, E. M. (2018). Klasik Kent Kuramlarından Eleştirel Kent Kuramlarına Geçiş Bağlamında Kentleri Yeniden Okumak. *Ege Coğrafya Dergisi*, 27(1): 1-19.
- TUİK. (2024). Türkiye İstatistik Kurumu. Access Adress: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Population-Projections-2023-2100-53699&dil=2>. Access Date: 05.04.2024
- Uğurlu, Ö. (2017). *Urban Sociology Studies from the Perspective of Türkiye*. Örgün Publishing House: İstanbul.
- Urry, J. (2015). *Mekânları Tüketmek*. Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Wirth, L. (2002). *Urbanization as a Way of Life*. (Ed. and trans. B. Duru, A. Aklan) In 20th century city (:77-106). İmge Kitabevi: Ankara.
- Wu J. (2014). Urban ecology in China: Historical developments and future directions. *Landscape Urban Plan*, 125:222-233.
- Yang. Y. (2010). *Sustainable Urban Transformation Driving Forces, Indicators and Processes*. PHD Thesis of Bauhaus-University Weimar: Zurich.
- Yazar, K. H. (2006). *Sustainable Urban Development in the Framework of Sustainable Urban Development*. PHD Thesis of Ankara University Institute of Social Sciences, Department of Public Administration and Political Science: Ankara.
- Yenice, S. M. (2014). Historical Analysis of Türkiye's Urban Transformation Experience. *Journal of BAU Institute of Science and Technology*. 16 (1): 76-88.

Yılmaz, G. (2006). *Türkiye'de Suç Ve Suçluluk Olgunun Kentleşme Bağlamında İrdelenmesi*. Master Thesis of Istanbul Technical University Institute of Science and Technology, Department of Urban and Regional Planning: Istanbul.

Yılmaz, E. (2009). *Process and Actors in Urban Transformation Practices in Türkiye: The Case of Sulukule*. Master Thesis of Mimar Sinan University Institute of Science and Technology, Department of Urban Regional Planning: Istanbul.

Sosyal Ağlarda İmrenme: Sistemik Bir Derleme

Cemil AKKAŞ¹

¹Arş. Gör. Dr. Aksaray Üniversitesi, Aksaray, Türkiye, cemilakkas@aksaray.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri	ÖZ
<p>Makale Geçmişi</p> <p>Geliş: 09/07/2024 Kabul: 16/12/2024 Yayın: 31/12/2024</p> <p>Anahtar Kelimeler: Sosyal Ağlar, İmrenme, Sistemik Derleme, Instagram, Kıskanma</p> <p>JEL Kodları: D85, D89, L14</p>	<p>Son yıllarda yoğun kullanılan sosyal ağ siteleri (SAS), farklı psikolojik problemlerle ilişkilendirilmiştir. Bu problemlerden biri olan imrenme (iyi veya kötü niyetli) ile SAS kullanımı arasındaki ilişkiye dair araştırmaların son yıllarda arttığı göz önüne alındığında, bu çalışmanın temel amacı, SAS kullanımı ve imrenme ile ilişkisi üzerine yapılan ampirik araştırmaları PRISMA kılavuzu doğrultusunda sistemik bir literatür taraması yoluyla inceleyerek yaygın bulguları ve bilgi boşluklarını sunmaktır. Tarama süreci sonucunda 23 makale incelemeye dahil edilmiştir. İlk olarak, derlemede yer alan çalışmaların örneklem ülkesi, veri toplama yöntemi, veri analiz yöntemi vb. sunulmuştur. Sonrasında, SAS kullanımı ile imrenme ilişkisine dair bulgulara yer verilmiştir. Ayrıca SAS imrenmesinin kavramsal zemini ve SAS imrenmesine verilen psikolojik sonuçlar vurgulanmıştır. Araştırma sonucunda SAS kullanması ile imrenme ilişkisinin genel olarak pozitif ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca bazı çalışmalar ise bir ilişki bulunmadığını rapor ederken, yalnızca bir çalışma negatif bir ilişki bildirmiştir. Bunun yanı sıra, SAS kullanımı ile imrenme arasındaki ilişkinin örneklem ve çalışılan platformlara göre önemli ölçüde değiştiği görülmektedir. Bu sistemik derleme, bundan sonraki çalışmalar için araştırmacılara SAS kullanımı ile imrenme ilişkisinin kapsamlı bir görünümünü sunmakla birlikte çeşitli çıkarımlar ve önerilerde bulunmaktadır. Son olarak ise SAS kullanıcılarına SAS yoluyla imrenmenin raporlanmış zararlarından korunmak için önerilerde bulunulmaktadır.</p>

Envy in Social Networks: A Systematic Review

Article Info	ABSTRACT
<p>Article History</p> <p>Received: 09/07/2024 Accepted: 16/12/2024 Published: 31/12/2024</p> <p>Keywords: Social Networks, Envy, Systematic Review, Instagram, Jealousy</p> <p>Jel Codes: D85, D89, L14</p>	<p>Social networking sites (SNS), which have been used extensively in recent years, have been associated with different psychological problems. Considering that research on the relationship between one of these problems, envy (benign or malicious) and SNS use has increased in recent years, the main purpose of this study is to present common findings and knowledge gaps by examining empirical research on SNS use and its relationship with envy through a systematic literature review in line with the PRISMA guidelines. As a result of the screening process, 23 articles were included in the review. First, the sample country, data collection method, data analysis method of the studies included in the review are presented. Then, the findings on the relationship between SNS use and envy are presented. In addition, the conceptual basis of SNS envy and the psychological consequences of SNS envy were emphasized. As a result of the research, it was observed that the relationship between SNS use and envy was generally positively related. In addition, some studies reported no relationship, while only one study reported a negative relationship. In addition, the relationship between SAS use and envy varied significantly according to the sample and the platforms studied. This systematic review provides researchers with a comprehensive view of the relationship between SNS use and envy, as well as several implications and recommendations for future studies. Finally, recommendations are made for SNS users to protect themselves from the reported harms of envy through SNS.</p>

Atf/Citation: Akkaş, C. (2024). Sosyal Ağlarda İmrenme: Sistemik Bir Derleme, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 305-320.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Sosyal ağlar doğasından kaynaklı olarak insanların yoğun olarak kullandığı ve zamanının ciddi bir kısmını geçirdiği sanal mecralardır (Ponnusamy vd., 2020, s. 4). Dünya genelinde günlük SAS kullanımını ortalaması 2 saat 23 dakikayken, Türkiye’de ise bu rakam 2 saat 44 dakika ile dünya ortalamasının üzerindedir. Türkiye’de telefonlarında Android işletim sistemi bulunan Instagram kullanıcıları ise aylık ortalama olarak 32 saat kullanım ile dünyada bu alanda ilk sırada (ikinci sırada yer alan Brezilya’da ise ortalama 22 saat) yer almaktadır (Thompson, 2024).

İmrenmek, beğenilen bir kişi veya şeye benzemeyi istemek ya da beğenilen, hoşlanılan bir şeyi edinme veya bir yiyeceği yeme isteğini duymak olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2024). İmrenme iyi (benign envy) ve kötü niyetli (malicious envy) olarak iki türde ele alınmaktadır (Crusius & Lange, 2014). İyi niyetli imrenme hedeflere ulaşmak için zaman ve çaba harcamayı göze alan ve bu sayede sosyal statülerini iyileştiren bireylerin davranışlarını, kötü niyetli imrenme ise imrenilen kişinin sahip olduğu niteliği ya da avantajı hak etmediği fikrini temel alır (Crusius & Lange, 2014, s. 3).

SAS sitelerinin yoğun kullanımı neticesinde bireylerdeki sosyal ve psikolojik değişimler araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Bu değişimlerden biri olarak sosyal ağ kullanımı yoluyla imrenme ise son yıllarda oldukça fazla araştırılmaktadır. Bu çalışmaları bir araya getirip sentezleyen derlemelerden birinde (Carraturo vd., 2023) SAS kullanımının imrenme ve depresyon ilişkisi, başka bir derlemede (Meier & Johnson, 2022) SAS, yukarı sosyal karşılaştırma ve imrenmenin refah ile ilişkisi ele alınmış ve ilgili çalışmalar raporlanmıştır. Appel ve arkadaşları (2016) ise Facebook kullanımının imrenme, sosyal karşılaştırma ve depresyon ile ilişkilerini ele alan çalışmaları derlemiştir. Bunların yanısıra, bu çalışmaya benzer şekilde Wenninger ve arkadaşları (2021) bir çalışma yapmasına rağmen, son üç yıldaki çalışmaları bir araya getiren sistemantik bir derleme çalışması bulunmamaktadır. Ayrıca görsel tabanlı platformların (Örn: Instagram) kullanımındaki artıştan kaynaklı olarak konunun daha fazla araştırmada incelenmesi yeni bir sistemantik derleme için bilgi boşluğunu işaret etmektedir.

Bu sistemantik derleme çalışması, PRISMA yönergeleri doğrultusunda belirli veritabanlarında ilgili arama terimleri ile gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda belirlenen dahil etme ve hariç tutma ile çalışmalar seçilmiştir. Ayrıca çeşitli yapay zeka araçları ile yapılan kapsamlı sorgular ve yöntemler de destekleyici olarak sürece dahil edilmiştir.

Bu sistemantik derleme SAS kullanımının imrenme ile ilişkisini inceleyen güncel literatürü kapsamlı bir şekilde analiz etmekte ve bulguları sentezlemektedir. Çalışmada ilk olarak imrenme ve sosyal ağlar kavramsal çerçeve altında tanıtılmakta ve ikinci bölümde önceki çalışmalar ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı üçüncü bölümde yer alırken dördüncü bölümde metodoloji açıklanmaktadır. Beşinci bölümde ise derlemeye dahil edilen 23 çalışmaya dair ayrıntılı bilgilerin sunulduğu çalışmaların özellikleri kısmı bulunmaktadır. Son olarak sonuç ve tartışma kısmı ile SAS kullanımı ile imrenme ilişkisi temelinde teorik ve pratik çıkarımlar sunulmaktadır. Ayrıca araştırmacılar için çeşitli bilgi boşlukları işaret edilmiş ve SAS kullanıcılarına bazı tavsiyelerde bulunulmuştur.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İmrenme (Envy)

Belirli bir yaşam alanı veya sahip olunan bir avantaj, bireyin benlik duygusu için önemli olarak algılandığında, sosyal karşılaştırma gerçekleşir ve nihayetinde istenen alana veya avantaja sahip olunmadığında imrenmeye sebep olabilmektedir (Smith, 2004). İmrenme, başka birinin sahip olduğu bir şeye karşı duyulan özlem olarak tanımlanmıştır (Lange vd., 2018). İmrenmeyi kapsayıcı bir şekilde ölçen çalışmalar olmasının yanısıra (Sharifian vd., 2022; Tandoc vd., 2015; Tandoc Jr & Goh, 2023; Taylor, 2020), iyi (benign envy) ve kötü niyetli (malicious envy) olarak ayıran çalışmalar da oldukça yaygındır (Crusius & Lange, 2014; Jin & Ryu, 2022; Latif vd., 2021; Liu vd., 2023). İyi niyetli imrenen bireyler, hedeflerine ulaşmak için hem zaman hem de çaba harcamayı göze almaktadır. Bunun sonucunda ise hedefleri doğrultusunda kendi sosyal statülerini iyileştirebilmektedir. Bu bireyler, sosyal karşılaştırma aracılığıyla, olmak istedikleri kişi ya da hedefledikleri sosyal statüye imrenme yoluyla sahip olmaya çalışırlar. Fakat kötü niyetli imrenme, imrenilen kişinin sahip olduğu niteliği ya da avantajı

hak etmediği fikrinin üzerine kuruludur. Kötü niyetli imrenme kişide, kendi hayal kırıklıklarının sonucu olarak imrenilen kişilere zararlı davranışlara bulunma isteğini doğurabilmektedir (Crusius & Lange, 2014).

1.2. SAS ve İmrenme

Bu derlemede, sosyal medya ve sosyal ağ siteleri terimlerinin tümü sosyal ağ siteleri (SAS) olarak kullanılmıştır. İnsanların çevrimiçi topluluklar oluşturmasını ve kullanıcı tarafından oluşturulan içeriği paylaşmasını sağlayan platformlara genellikle sosyal ağ siteleri adı verilmektedir (W. Kim ve diğerleri, 2010). Topluluklar çevrimiçi ve çevrimdışı arkadaşlardan, tanıdıklardan ve özel ilgi gruplarından oluşabilir. İçerik, paylaşma, yayınlama, yükleme, görüntüleme, yorum yapma, geri bildirimde bulunma ve beğenme gibi etkinlikleri içerir.

İmrenilen kişilerin sosyal statülerine ulaşmak ya da bu statülerden haberdâr olmak için SAS daha fazla kullanılıyor olabilir. Buradan yola çıkarak araştırmacılar, SAS kullanımının bir sonucu olarak sosyal karşılaştırmaların gerçekleştiğini ve bunun sonucunda SAS kullanımı ile imrenme ilişkisini araştırmışlardır (Krasnova vd., 2015; Latif vd., 2021; Liu vd., 2023; Tandoc Jr & Goh, 2023). İlk bulgular Facebook kullanımı ile imrenme arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermektedir (Tandoc vd., 2015). Benzer şekilde yoğun SAS kaynaklı bilgi tüketiminin imrenmeyle ilişkili olduğu ve bu durumun da kullanıcıların refahını azalttığı rapor edilmiştir (Krasnova vd., 2015)

2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

SAS kullanımının psikolojik ve sosyal etkileri araştırmacıların oldukça ilgisini çekmiştir (Çalışkan vd., 2023; Dilmaç & Türkel, 2019; Yılmaz & Kağan, 2022). Carraturo ve arkadaşları (2023), derleme çalışmalarında SAS kullanımı, imrenme ve depresyon ilişkisine dair çalışmaları ele almıştır. Meier ve Johnson (2022) ise SAS kullanımı, yukarı sosyal karşılaştırma ve imrenmenin refah ile ilişkisine yaptıkları derleme çalışmasında SAS kullanımı ile imrenmenin pozitif ilişkisinin görüldüğünü belirtmiştir. Appel ve arkadaşları (2016) Facebook kullanımının imrenme, sosyal karşılaştırma ve depresyon ile ilişkisini ele alan çalışmaları incelemiştir.

Wenninger ve arkadaşları (2021) çalışmaları sonucunda SAS imrenmesinin belirli bir platform özelinde gerçekleşmediğini ve SAS kullanımının doğrudan bir sebep değil sosyal karşılaştırma sürecinin bir tetikleyicisi olduğunu vurgulamıştır. Wenninger ve arkadaşlarının (2021) bu çalışması haricinde, son üç yılda SAS kullanımı ile imrenme ilişkisini inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Özellikle son yıllarda Instagram kullanımı kaynaklı imrenmeyi inceleyen araştırmalardaki artış yeni bir sistemik derleme için bilgi boşluğunu işaret etmektedir. Ayrıca bu alanda sistemik bir derleme ile meta analiz çalışmasını bir arada sunan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

3. AMAÇ

Alandaki çalışmaların çokluğundan kaynaklanan karmaşıklık, yazarların çelişkili bulguları görmezden gelmelerine ve çoğunlukla kendi varsayımlarına uygun çalışmalara atıf yapmalarına zemin hazırlamaktadır. Bu sebeple sistemik derlemeler, belirli bir bilim dalındaki ampirik bulguları sentezlemek ve mevcut bilgi durumunu özetlemek için önemli rol oynamaktadır. Nihayetinde bilim insanlarının daha adil ve önyargısız olarak var olan bilginin fotoğrafını çekmesine ve onlar için bilgi boşluklarını işaret etmeye yardımcı olmaktadır.

Sosyal ağ kullanımı ve bu kullanımın psikolojik ve sosyal sonuçlarına dair şimdiye kadar farklı araştırmalar ve bu araştırmaları belirli prosedürlerle ele alan birçok sistemik derleme (ve/veya meta analiz) çalışması gerçekleştirilmiştir (Appel vd., 2016; Carraturo vd., 2023; Meier & Johnson, 2022; Wenninger vd., 2021). Bu çalışmanın temel amacı, SAS kullanımı ve imrenme ile ilişkisi üzerine yapılan ampirik araştırmaları PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic reviews and Meta-Analyses) kılavuzu doğrultusunda sistemik bir şekilde inceleyerek bu konudaki yaygın bulguları ve bilgi boşluklarını sunmaktır.

4. METODOLOJİ

1.1. Arama Stratejisi

Bu derleme çalışması dahilinde gerçekleştirilecek aramalar için ilk literatür okumalarına dayanan belirli arama kelimeleri ve kombinasyonları oluşturulmuştur. Literatür taramasının yapılabilmesi için çeşitli disiplinlerde çok sayıda çalışmanın yer aldığı Google Akademik (Türkçe ve İngilizce), ScienceDirect, Web of Science ve Scopus veritabanları belirlenmiştir. Arama sürecinde kullanılan arama terimleri ve bu terimlerin kombinasyonları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Arama Terimleri, Veritabanları ve Diğer Tarama Ayrıntıları

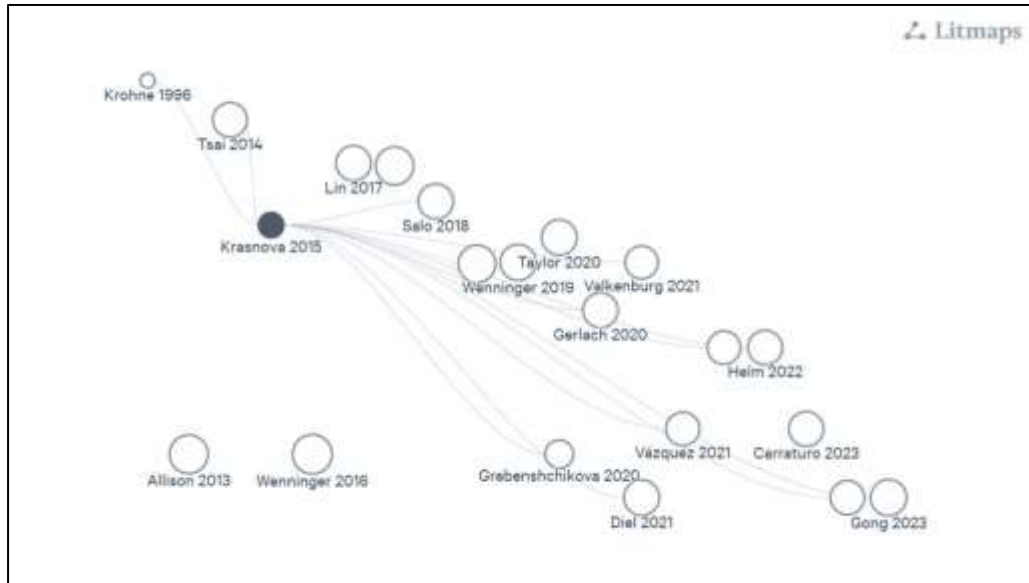
Dil	Veritabanı	Arama Yeri	Arama Terimleri	Yayın Türü	Tarih
İngilizce	Google Akademik**	Genel	envy AND ("social network*" OR "social media*" OR Instagram OR facebook OR twitter OR snapchat OR LinkedIn) Zaman aralığı: 2010- 2025	Makale	30.04.2024
		Başlık	envy AND ("social network*" OR "social media*" OR Instagram OR facebook OR twitter OR snapchat OR LinkedIn) Time range: 2010- 2025 (3 Results)		
		Genel	"Envy" AND "Instagram"		
İngilizce	Science Direct	Başlık VEYA Özet VEYA Anahtar Kelimeler	"envy" AND ("social network" OR "social media" OR Instagram OR facebook OR twitter OR snapchat OR LinkedIn)	Makale	01.05.2024
İngilizce	Scopus	Başlık VEYA Özet VEYA Anahtar Kelimeler	envy AND ("social network*" OR "social media*" OR Instagram OR facebook OR twitter OR snapchat OR LinkedIn) Time range: 2010- 2025	Makale	01.05.2024
İngilizce	Web of Science	Başlık VEYA Özet VEYA Anahtar Kelimeler	envy AND ("social network*" OR "social media*" OR Instagram OR facebook OR twitter OR snapchat OR LinkedIn) Time range: 2010- 2025	Makale (Erken erişimler dahil)	01.05.2024
Türkçe	Tr Dizin	Özet	((Instagram) AND (facebook OR twitter OR snapchat OR imrenme OR kıskanma OR haset OR karşılaştırma OR medya OR ağlar))	Makale	02.05.2024

* <https://www.webofscience.com/wos/woscc/summary/87208d97-5e92-4e18-a565-f7dabe826ca5-e4b1c621/relevance/1>

**Google Akademik taramalarında "Alıntılar" sonuç ekranından çıkarılmıştır.

Veritabanlarının her biri farklı sorgulama ekranlarına ve kısıtlarına sahip olduğundan dolayı aynı arama terimlerini ya da aynı kombinasyonları tümünde taramak mümkün olmamıştır. Benzer şekilde, kullanılabilen mantıksal araçlar (boolens) veritabanlarına göre değişiklik gösterebilmektedir. Bazı taramalarda sonucun analiz edilemeyecek kadar çok çalışma döndürmesi ya da bazı çalışmalarda hiç sonuç dönmemesinden dolayı taramalar farklı yerlerde (başlık, özet, hepsi vb.) gerçekleştirilebilmiştir. Benzer şekilde, bazı veri tabanlarında "başlık, özet ve anahtar kelime" olarak birlikte yer almaktayken bazılarında ayrı ayrı seçilebilmektedir. Diğer bir kısıt ise Google Akademik veri tabanının sadece ilk 99 sayfaya (990 çalışma) erişim izni vermesidir. Sosyal ağ sitelerinin kurulumu ve yaygınlaşması göz önüne alınarak 2010 ve 2025 (erken erişimler) yılları arasındaki çalışmalar derlemeye dahil edilmiştir. Ayrıca tam makale incelemesine dahil edilen çalışmaların kaynakçasında yer alan tüm çalışmalar da taranarak derlemeye dahil olabilecek çalışmalar aranmıştır.

PRISMA yönergesi temelinde taramalar gerçekleştirilmesine rağmen, herhangi bir çalışma kaçırma ihtimalini en aza indirmek amacıyla yapay zeka temelli araçlar ile çeşitli taramalar ile sonuçlar kontrol edilmiştir. Bu amaçla atıf temelli tarama yapan çalışmalar için sosyal ağlarda imrenmeyi ilk olarak ele alan çalışmalardan olan Krasnova ve arkadaşlarının (2015) çalışması temel alınmıştır. Arama kelimeleri ile sorgu yapılan araçlar için ise veritabanlarında kullanılan arama kombinasyonları kullanılmıştır. Paper Digest aracından arama kelimelerini içeren bir literatür yazması istenmiş ve yazılan literatürün kaynakçası incelenmiştir. Ayrıca Litmaps ile atıf yoğunluk haritası çıkarılmıştır (Şekil 1). Litmap, Inciteful, Scispace ve Elicit ise kullanılan diğer yapay zeka araçlarıdır.

Şekil 1. Litmaps aracı kullanılarak yapılan atıf haritası

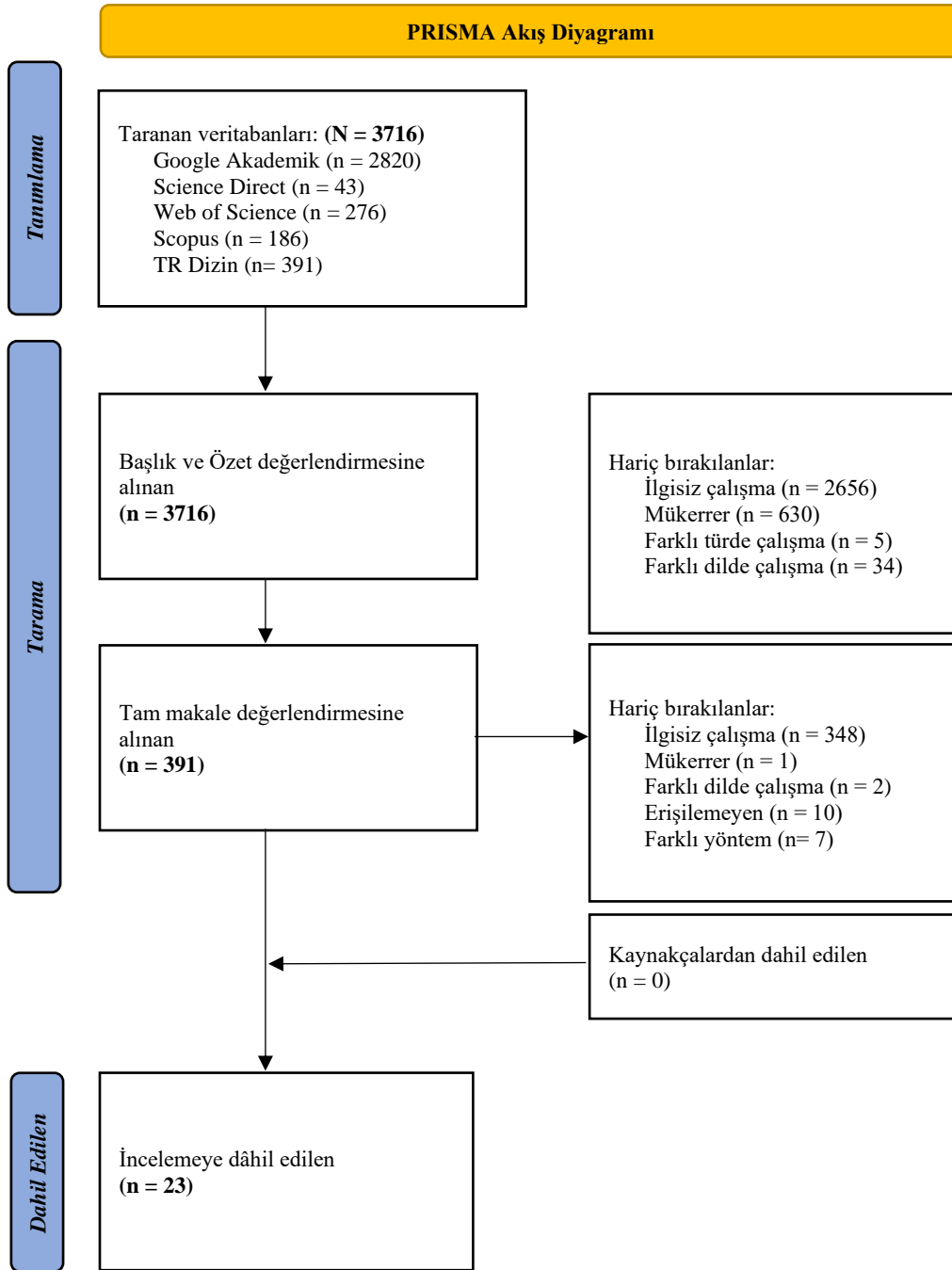
1.2. Uygunluk kriterleri

Tarama sürecinin tamamlanmasını takiben, makalelerin seçimi için bir takım dahil etme ve hariç tutma kriterleri belirlenmiştir. Bu amaçla ilk aşamada, derlemeye uygunluklarını belirlemek için tüm makalelerin başlık ve özetleri okunmuştur. Sonrasında ise, dahil edilme kriterlerini karşılayan çalışmalar incelemeye dahil edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Dahil Etme ve Hariç Tutma Kriterleri

Dahil Edilme Kriterleri	Hariç Tutma Kriterleri
Bağımlı ve bağımsız değişken ile ilgili	Alakasız çalışmalar
Makale türünde	Konferans bildirisi, tez, poster, kitap bölümü vb. makale dışı çalışmalar.
Türkçe veya İngilizce dilinde	Türkçe veya İngilizce dışındaki dillerde yapılan çalışmalar
Ampirik	Ampirik olmayan çalışmalar (teorik, nitel ve deneysel vb.)
Hakemli bir dergide yayınlanmış olması	Hakemsiz dergilerdeki yayınlar
Tam metin erişimi	Tam metnine ulaşılamayanlar
Kaynakçada bulunan ilgili çalışmalar	Mükerrer çalışmalar

Hariç tutma kriterleri doğrultusunda ilgisiz çalışmalar derlemeye dahil edilmemiştir. Tarama süreci sonucunda 3716 çalışma incelemeye dahil edilmiştir. İlk olarak, çalışmalar başlık ve özet üzerinden incelenmiş ve ilgili çalışmalar tam metin incelemesi için seçilmiştir. İkinci olarak, tam metin incelemesinde ise makaleler bütün olarak okunarak değerlendirilmiştir. Bu iki süreçte mükerrer (631) ve ilgisiz (3004) çalışma tespit edilerek derlemeden çıkarılmıştır. Ayrıca makale formatı dışındaki bilimsel araştırmalar (5 çalışma) ve farklı dillerde hazırlanmış (36 çalışma) çalışmalar derlemeden çıkarılmıştır. 10 çalışmanın ise tam metnine çeşitli sebeplerden dolayı ulaşılamamıştır. Tam metin incelemesine alınan çalışmaların her birinin kaynakçası, tarama sürecinde yakalanamayan çalışmaların bulunabilmesi amacıyla gözden geçirilmesine rağmen, gözden kaçırılmış ilgili bir çalışma bulunmamıştır. Benzer şekilde yapay zeka araçları ile yapılan çapraz karşılaştırmalarda gözden kaçırılmış olan herhangi bir çalışmaya denk gelinmemiştir. Nihai olarak 23 çalışma ile tarama ve seçim süreci tamamlanmıştır. Seçim sürecinin PRISMA akış şeması Şekil 2'de gösterilmektedir.

Şekil 2. PRISMA Akış Diyagramı

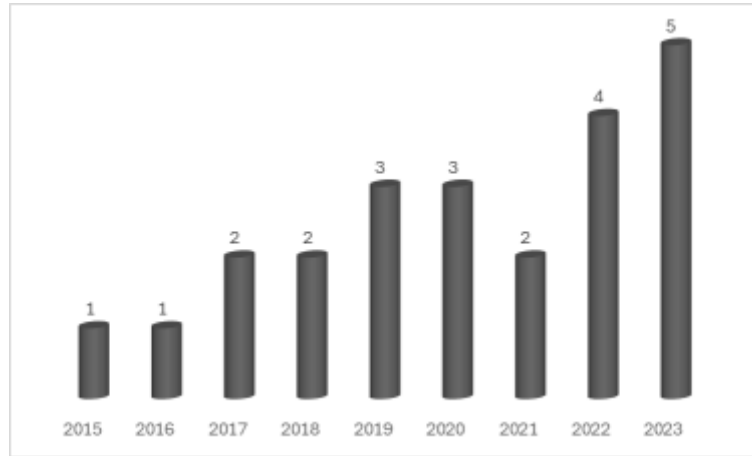
1.3. Veri kodlama

Derlemeye dahil edilen 23 makalenin özelliklerine dair bilgiler tablo halinde kodlanmıştır. Bu tabloda yer alan sütunlar arasında yazar(lar) ve yayın yılı, bağımlı değişken, bağımsız değişken, veri toplama yöntemi, veri analiz yöntemi, örneklem ülkesi, örneklem türü, SAS platformu, örneklem büyüklüğü, örneklemin yaş ortalaması, örneklemdaki kadın katılımcıların yüzdesi, ölçeklerde yer alan minimum Cronbach (α) değeri ile ilişki testi sonuçlarını gösteren beta/r katsayısı ve ilişkinin anlamlılığını gösteren p değeri bulunmaktadır (Tablo 3). Ayrıca SAS kullanım sıklığı, kullanım süresi ve arkadaş sayısı gibi değişkenleri SAS kullanımı olarak bir başlıkta toplandı. Örneğin, Asdecker (2022) kullanıcıların seyahat ile ilgili içeriklere maruz kalma sıklığını, Tian ve arkadaşları (2023) sosyal medya

meşguliyeti ve bağlanmasını, Tobin ve arkadaşları (2020) ise Facebook kullanımını ölçmek için Facebook'ta yapılan aramaları kullanmıştır. Yine de hemen hemen diğer tüm çalışmalarda sosyal ağ kullanımı, kullanım sıklığı olarak ele alınmakta ve ölçülmektedir.

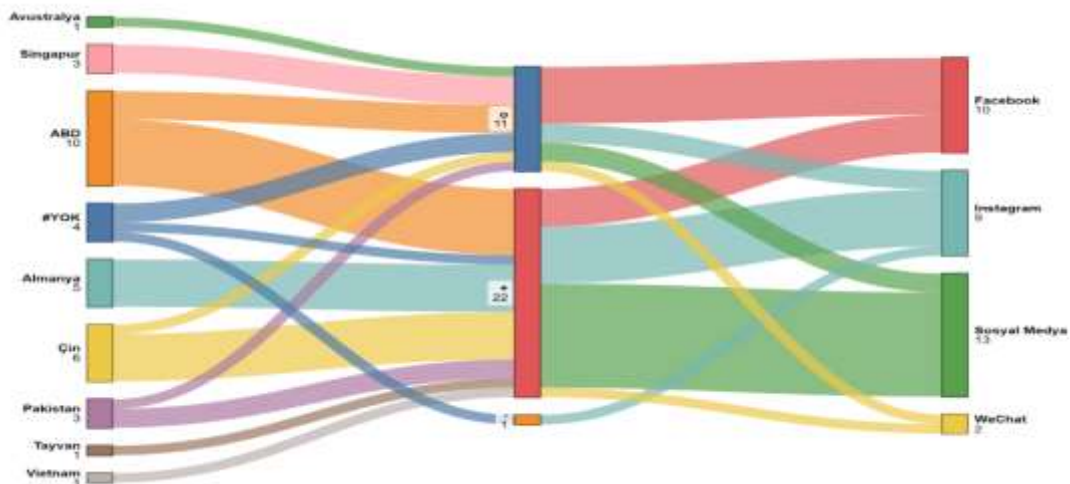
5. ÇALIŞMALARIN ÖZELLİKLERİ

Sistematik derlemeye dahil edilen çalışmalara ilişkin literatür tablosunda verilen tanımlayıcı bilgiler bu bölümde değerlendirilmiştir. İlk olarak, çalışmaların yayın yıllarına ilişkin göstergeler ele alınmıştır. Derlemeye dahil edilen makalelerde yayın yılı kısıtlaması yoktu. Çalışmaların yayın yıllarını gösteren rakam incelendiğinde, son yıllarda çalışma sayısında ciddi bir artış olduğu görülmektedir (Şekil 3). Özellikle, makalelerin yarısından çoğunun (n = 17) son beş yılda yayınlanmış olduğu göze çarpmaktadır. Yayın dili açısından değerlendirildiğinde, tüm çalışmaların İngilizce yazıldığı görülmüştür.

Şekil 3. Yıllara göre yayınlar

Ülkelere ve kullanılan platforma göre SAS kullanımının imrenme ile ilişkisini özetleyen diyagram şekil 4'te sunulmaktadır. 23 makalenin büyük bir kısmı ABD'de (n=10), ardından Çin'de (n=6) gerçekleştirilmiştir. Dört çalışmada katılımcıların ülkesine dair bilgi sunulmamıştır. 7 çalışmada birden çok örneklem (n1, n2...) ya da bir den çok veri toplama sürecine (t1, t2, ...) sahip olduğundan bu sonuçlar ayrı bir çalışma olarak ele alınmakta ve grafiğe dahil edilmektedir.

Şekil 4. Platform ve Ülkelere Göre Çalışmalardaki SAS kullanımı ve İmrenme İlişkisi

Not: + : pozitif ilişki, - : negatif ilişki, o : ilişkili değil, ABD: Amerika Birleşik Devletleri

Araştırmaların örnekleminin büyük bir kısmını SAS kullanıcıları oluştururken (n=11), üniversite öğrencileri dokuz çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. İncelemeye dahil edilen çalışmaların

örneklem büyüklüğü 149 ile 1530 (M= 524) arasında değişmektedir. Çalışmaların büyük çoğunluğu örneklemelerin yaş ortalamasını bildirilmiştir (Yaş:27,9). Katılımcıların cinsiyetlerinin genel olarak eşit dağıldığı görülse de örnekleme kadınların daha fazla temsil edildiği görülmektedir (%59,1)

Cronbach (α) için çalışmada yer alan tüm ölçekler arasında en küçük değere sahip olan ölçeğin değeri bildirilmiştir. Cronbach (α) değerleri 0.62 ile 0.92 arasında değişmektedir. Bir çalışmada (α) değeri bildirilmemiştir.

Verilerin tümünde veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır (kesitsel)(n=23). Korelasyon analizi ise veri analizinde en çok kullanılan yöntem olarak öne çıkmaktadır (n=11). Yapısal Eşitlik Modellemesi (SEM)(n=8) ve regresyon (n=4) diğer araştırmaların temel aldığı analiz yöntemleridir. Sistematik derlemeye dahil edilen çalışmalar farklı sosyal ağ platformlarını incelemiştir. Çalışmalarda daha çok bir platform belirtmeden sosyal ağ siteleri genel olarak ele alınırken (n=9), Facebook (n = 9), Instagram (n= 5), WeChat (n= 2) çalışmada ele alınmıştır.

Tablo 3-A. Dahil Edilen Çalışmaların Temel Özellikleri

Yazar/lar	Amaç	Sonuç / Katkı	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Veri Toplama	Veri Analiz	Örn. Ülkesi	Örnekleme Türü	Platform	N	Yaş	Kadın	α	Beta ve p
Asdecker (2022)	Instagram'da seyahatle ilgili içeriğe maruz kalma ile iyi niyetli imrenme ilişkisi	Instagram'da seyahatle ilgili içeriğe maruz kalma ile iyi niyetli imrenme pozitif ilişkilidir.	Seyahatle ilgili içeriğe maruz kalma	İyi Niyetli İmrenme (Benign)	Anket	YEM	Almanya	Üniversite Öğrencileri	Instagram	330	24.22	.71	>.80	0.37***
Charoensukmongkol (2018)	Sosyal medya kullanımının imrenme ile ilişkisi	Sosyal medya kullanımının imrenme pozitif ilişkilidir.	Sosyal Medya Kullanım Yoğunluğu	İmrenme	Anket	YEM	Tayvan	13-19 Yaş Ergenler	SAS	250	13-19	.49		0.192**
Cheng ve arkadaşları (2023)	Pasif Sosyal Ağ kullanımı ile imrenme, depresyon ve olumsuz duyguların ilişkisi.	Pasif Sosyal Ağ kullanımı ile imrenme pozitif ilişkilidir.	Pasif Sosyal Ağ Kullanımı	İmrenme	Anket	Korelasyon	Vietnam	Lise	SAS	576	-	.46	>.63	0.22***
Chow ve Wan (2017)	Facebook kullanımı ve arkadaş sayısının imrenmeyle ilişkisi	Facebook kullanımı ve arkadaş sayısının imrenmeyle ilişkisi yoktur.	Facebook Kullanımı	İmrenme	Anket	Korelasyon	ABD	Kullanıcı	Facebook	282	33.19	.44	>.68	X X
Ding ve arkadaşları (2017)	Pasif Sosyal Ağ Kullanımı ile imrenme ve hayat tatmini ilişkisi.	Pasif Sosyal Ağ kullanımı ile imrenme pozitif ilişkilidir.	Pasif SAS	İmrenme	Anket	Korelasyon	Çin	Üniversite Öğrencileri	SAS	707	19,06	.49	>.77	0.12**
Iqbal ve arkadaşları (2018)	Facebook kullanımı ile imrenme ilişkisi	Facebook kullanımı ile imrenme pozitif ilişkilidir.	Facebook kullanımı	İmrenme	Anket	Korelasyon	Pakistan	Kullanıcı	Facebook	149	-	.50	>.82	0.27**
Jin ve Ryu (Jin & Ryu, 2022)	Instagram'ın çeşitli kullanımlarının imrenme ve diğer değişkenlerle ilişkisi.	Instagram kullanımı bir çalışmada imrenme ile ilişkisiz iken bir başka çalışmada pozitif ilişkili bulunmuştur.	Instagram Kullanımı	İmrenme (Kötü niyetli-malicious)	Anket	YEM	-	Kullanıcı	Instagram	140 557	33.27 33.18	.36 .41	>.72 >.66	X 0.31
Lajunen ve Haug (2023)	Aktif ve Pasif Instagram kullanımının imrenme ile ilişkisi	Aktif Instagram kullanımının imrenme ile negatif ilişkisi vardır. Pasif Instagram kullanımı ise imrenme ile ilişkisizdir.	Aktif ve Pasif Instagram kullanımı	İmrenme	Anket	YEM	-	Kullanıcı	Instagram	315	24.50	.73	>.62	-0.204 X
Latif ve arkadaşları (2021)	Sosyal ağ kullanım süresi ile iyi ve kötü niyetli imrenme ilişkisi	Sosyal ağ kullanım süresi ile iyi niyetli imrenme pozitif ilişkilidir, kötü niyetli imrenme ilişkisizdir.	Sosyal Ağ Kullanım Süresi	İmrenme (İyi Niyetli-Benign) İmrenme (Kötü Niyetli-Malicious)	Anket	Korelasyon	Pakistan	Üniversite Öğrencileri	SAS	513	-	.46	>.68	0.14** X
Liu ve arkadaşları (2023)	WeChat kullanımının iyi niyetli imrenme ile ilişkisi.	WeChat kullanımı ile iyi niyetli imrenme arasında bir ilişki bulunmadı.	WeChat Kullanımı	İmrenme (İyi Niyetli-Benign)	Anket	Korelasyon	Çin	Kullanıcı	WeChat	362	-	.55	>.80	X
Luthar ve arkadaşları (2020)	İlkokul öğrencilerinin sosyal medya kullanımı ile imrenme davranışları arasındaki ilişkiyi incelemek	İlkokul öğrencilerinin sosyal medya kullanımı ile imrenme arasındaki ilişki 2 çalışmada pozitif iken bir çalışmada anlamsızdır.	Sosyal Medya Kullanım Yoğunluğu	İmrenme	Anket	Korelasyon	ABD	İlkokul Öğrencileri	SAS	1075	15.96	.58	>.75	A: 0.32** B: 0.19** C: X
Ng ve arkadaşları (2023)	İyi ve kötü niyetli imrenmenin Instagram kullanımını ile ilişkisi	İyi niyetli ve kötü niyetli imrenme Instagram kullanımını pozitif ilişkilidir.	Instagram Kullanımı	İyi ve Kötü Niyetli İmrenme	Anket	Korelasyon	Çin	Üniversite Öğrencileri	Instagram	233	20.78	.67	>.86	.43*** .23**
Scherr ve arkadaşları (2019)	Facebook gözetimi ile imrenme ilişkisi incelendi.	Facebook gözetimi ile imrenme arasında iki farklı zamanda pozitif bir ilişki gözlemlendi.	Facebook kullanımı	İmrenme	Anket	Korelasyon	Almanya	Kullanıcı	Facebook	1530 841	34.74	.63	>.65	t1: 0.35*** t2: 0.30***
Sharifian ve arkadaşları (2022)	Sosyal medya kullanımının imrenme ile ilişkisi	Sosyal medya kullanımının imrenme pozitif ilişkilidir.	Sosyal Medya Kullanım Yoğunluğu	İmrenme	Anket	YEM	ABD	Kullanıcı	SAS	592	50.63	.58	>.92	0.30***

Not: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur. * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$, X: ilişki yok, YEM: Yapısal Eşitlik Modellemesi, ABD: Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık: Birleşik Krallık, α : Cronbach alpha.

Tablo 3-B. Dahil Edilen Çalışmaların Temel Özellikleri

Tandoc Jr ve Goh (2023)	Facebook kullanımı ile imrenme ilişkisi	Facebook kullanımı ile imrenme üç farklı zamandaki testlerde ilişkisiz bulundu.	Facebook Kullanımı	İmrenme	Anket	Korelasyon	Singapur	Kullanıcı	Facebook	1500 600 367	39.2	.51	>.77	t1: X t2: X t3: X
Tandoc ve arkadaşları (2015)	Facebook gözetimi ile imrenme ilişkisi incelendi.	Facebook gözetimi ile imrenme arasında iki farklı zamanda pozitif bir ilişki gözlemlendi.	Facebook Gözetimi	İmrenme	Anket	Regresyon	ABD	Üniversite Öğrencileri	Facebook	736	19	.68	>.78	0.10*
Taylor (2020)	Sosyal medya kullanımının imrenme ile ilişkisi	Sosyal medya kullanım yoğunluğu ile imrenme pozitif ilişkilidir.	Sosyal Medya Kullanım Yoğunluğu	İmrenme	Anket	Regresyon	ABD	Kullanıcı	SAS	674	33	.62	>.81	0.369***
Taylor ve Strutton (2016)	Facebook kullanımı ile imrenme ilişkisi	Facebook kullanımı ile imrenme arasında pozitif bir ilişki vardır.	Facebook Kullanımı	İmrenme	Anket	YEM	ABD	Üniversite Öğrencileri	Facebook	674	33	.62	>.77	0.33**
Tian ve arkadaşları (2023)	Sosyal medya meşguliyetinin imrenme ile ilişkisi	Sosyal medya meşguliyetinin/bağlanmasının imrenme ile pozitif ilişkisi bulundu.	Sosyal Medya Bağlanması	İmrenme	Anket	Regresyon	ABD	Kullanıcı	SAS	195	28.84	.58	>.84	0.173*
Tobin ve arkadaşları (2020)	Facebook aramalarının imrenmeyle ilişkisi	Facebook aramalarının imrenmeyle ilişkisi bulunmadı.	Facebook aramaları	İmrenme	Anket	YEM	Avustralya	Üniversite Öğrencileri	Facebook	188	25	.82	>.75	X
Wang ve arkadaşları (2019)	Pasif sosyal ağ kullanımının imrenme ile ilişkisi	Pasif Sosyal Ağ kullanımı ile imrenme pozitif ilişkilidir.	Pasif Sosyal Ağ Kullanımı	İmrenme	Anket	Regresyon	Çin	Üniversite Öğrencileri	SAS	266	19.43	.76	>.70	0.12*
Weber ve arkadaşları (2022)	Instagram kullanımı ile imrenme arasındaki ilişki	Instagram kullanımı ile imrenme arasında her iki çalışmada da pozitif ilişki bulundu.	Instagram Kullanımı	İmrenme	Anket	Korelasyon	Almanya	Kullanıcı	Instagram	324 184	27.5 27	.71 .50	>.83 >.66	0.16** 0.25**
Zhou ve Zhang (2019)	WeChat kullanımının imrenme ile ilişkisi.	WeChat kullanımı ile imrenme arasında pozitif bir ilişki vardır.	WeChat Kullanımı	İmrenme	Anket	YEM	Çin	Üniversite Öğrencileri	WeChat	500	21.3	.69	>.66	0.44***

Not: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur. * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$, X: ilişki yok, YEM: Yapısal Eşitlik Modellemesi, ABD: Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık: Birleşik Krallık, α : Cronbach alpha.

SONUÇ VE TARTIŞMA

PRISMA kılavuzları doğrultusunda tasarlanan bu sistematik literatür taraması, sosyal ağ kullanımı ile imrenme arasındaki ilişkiye dair ampirik çalışmaları derlemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda 2024 yılının mayıs ayında taramalar yapılarak uygunluk kriterleri sonucunda seçimler tamamlanmıştır. Çalışmalar yazar, örneklem, bağımlı ve bağımsız değişkenler, veri toplama, veri analizi gibi başlıklar altında kategorize edilmiştir.

SAS kullanımının imrenme ile ilişkisi araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bu konuda birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar incelendiğinde çelişkili sonuçlar göze çarpmakta ve bulgular tutarsızlık göstermektedir. Bu sebeple, SAS ile imrenme arasındaki ilişki için net bir şekilde ilişki yönü belirtmek zordur. Buna rağmen bu ilişki için neredeyse tüm çalışmalarda yalnızca pozitif yönlü olduğu (Asdecker, 2022; Cheng vd., 2023; Taylor, 2020) ya da hiç ilişki olmadığı görülmüş (Chow & Wan, 2017; Jin & Ryu, 2022; Liu vd., 2023), Instagram üzerinde yapılan bir çalışma hariç negatif yönlü ilişki raporlayan bir çalışmaya rastlanmamıştır (Lajunen & Haug, 2023) (Tablo 4). Çalışmaların büyük kısmı (22) SAS kullanımı ile imrenme arasında pozitif bir ilişki raporlarken, 11 çalışma bir ilişki bulunmadığı sonucuna varmıştır. Yalnızca bir çalışma ise negatif ilişki bulmuştur. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde çalışmalar çoğunlukla pozitif bir ilişki raporlarken, anlamlı bir ilişki bulunmadığını belirten çalışmalar da azımsanmamalıdır. Buna rağmen bu sonuçlar platform temelinde incelendiğinde kısmen farklı sonuçların görüldüğü platformlar bulunmaktadır. Örneğin, on çalışma ile incelenen Facebook kullanımı ile imrenme ilişkisinde altı çalışma bir ilişki bulunmamışken (Örn: Chow & Wan, 2017; Tobin vd., 2020)dört çalışma pozitif bir ilişki raporlamıştır (Örn: Iqbal vd., 2018; Scherr vd., 2019; Taylor & Strutton, 2016). Instagram kullanımı ile imrenme ilişkisini inceleyen çalışmaların çoğunluğu pozitif ilişki bildirirken (Örn: Jin & Ryu, 2022; Ng vd., 2023) hem negatif ilişki hem de ilişki bulunmadığını bildiren çalışmalar mevcuttur. Benzer şekilde, genel olarak sosyal medya siteleri olarak incelenen çalışmalarda çoğunlukla pozitif ilişki raporlanmıştır (Örn: Charoensukmongkol, 2018; Luthar vd., 2020; Sharifian vd., 2022; Taylor, 2020). Bu sonuçlara göre, imrenme ile SAS kullanımı arasında bir pozitif bir ilişki olduğu daha güçlü desteklendiği fakat buna rağmen ilişki belirtmeyen çalışmaların da azımsanamayacağı söylenebilir.

Örneklem ülkesindeki sosyal ağ kullanımının imrenme ile ilişkisi de farklılıklar göstermektedir. Az çalışma yapılmasına rağmen Singapur ve Avustralya kullanıcıları için ilişki tespit edilmemiştir. Almanya, Tayvan ve Vietnam kullanıcıları ile yapılan çalışmaların tamamında ise pozitif ilişki raporlanmıştır. ABD, Çin ve Pakistan kullanıcıları için ise farklı çalışmalar farklı sonuçlar raporlamıştır. Bu sonuçlara göre sonuçların ülkelerin coğrafi konumlarına, buldukları kıta ya da gelişmişlik düzeyleri ile ilişkisiz olduğu görülmekte ve bu sonuçların sebeplerinin ülkelerin kendi sosyolojik yapılarına göre farklılık göstermesi muhtemeldir. Sonuçlar arasındaki farklılıkları açıklayabilmek için farklı ölçümler ya da bundan sonra gerçekleştirilecek çalışmalara ihtiyaç vardır.

Tablo 4. SAS kullanımı ile İmrenme İlişkisine Dair Sonuçların Görünümü

Bağımsız Değişken	Platform	İmrenme	İyi Niyetli İmrenme (Benign)	Kötü Niyetli İmrenme (Malicious)	Yazar/lar
Aktif Instagram kullanımı	IG	-			Lajunen ve Haug (2023)
Facebook Aramaları	FB	o			Tobin ve arkadaşları (2020)
Facebook Arkadaş Sayısı	FB	o			Chow ve Wan (2017)
Facebook Gözetimi	FB	+			Tandoc ve arkadaşları (2015)
Facebook Kullanımı	FB	o			Chow ve Wan (2017)
Facebook Kullanımı	FB	+			Iqbal ve arkadaşları (2018), Scherr ve arkadaşları (2019) ve Taylor ve Strutton (2016)
Facebook Kullanımı	FB	o			Tandoc Jr ve Goh (2023)
Instagram Kullanımı	IG			o	Jin ve Ryu (2022)
Instagram Kullanımı	IG			+	Jin ve Ryu (2022), Ng ve arkadaşları (2023)
Instagram Kullanımı	IG		+		Ng ve arkadaşları (2023)
Instagram Kullanımı	IG	+			Weber ve arkadaşları (2022)

Pasif Sosyal Ağ Kullanımı	SAS	+		Cheng ve arkadaşları (2023), Ding ve arkadaşları (2017) ve Wang ve arkadaşları (2019)	
Pasif Sosyal Ağ Kullanımı	SAS	o		Lajunen ve Haug (2023)	
Instagram seyahat içeriğine maruz kalma	IG		+	Asdecker (2022)	
Sosyal Ağ Kullanım Süresi	SAS		+	Latif ve arkadaşları (2021)	
Sosyal Ağ Kullanım Süresi	SAS			o	Latif ve arkadaşları (2021)
Sosyal Medya Bağlanması	SAS	+		Tian ve arkadaşları (2023)	
Sosyal Medya Kullanım Yoğunluğu	SAS	+		Charoensukmongkol (2018), Luthar ve arkadaşları (2020), Sharifian ve arkadaşları (2022) ve Taylor (2020)	
Sosyal Medya Kullanım Yoğunluğu	SAS	o		Luthar ve arkadaşları (2020)	
WeChat Kullanımı	WC		o	Liu ve arkadaşları (2023)	
WeChat Kullanımı	WC	+		Zhou ve Zhang (2019)	

Sosyal ağ kullanımı ile imrenme ilişkisine dair baskın olarak pozitif bir ilişki görülmektedir. Bu sonuç, Facebook ile imrenme ve sosyal karşılaştırma ilişkilerini inceleyen ve yoğunlukla pozitif ilişkilerin var olduğunu raporlayan derlemeler ile paraleldir (Appel vd., 2016). Meier ve Jhonson (2022) iki değişken arasındaki ilişkinin ilk çalışmalarda daha yoğun olarak rapor edildiğini fakat yakın zamanlardaki çalışmalarda çelişkili sonuçların da olduğunu belirttiği çalışma da sonuçlarımızla benzerlik göstermektedir.

Çalışmalarda genel olarak imrenme ele alınırken, özel olarak iyi niyetli (benign) ve kötü niyetli (malicious) imrenmenin incelendiği çalışmalar daha azdır. Bu açıdan imrenme ve sosyal ağ kullanım ilişkisinin farklı açılardan ampirik olarak incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca çalışmalarda, bireylerin SAS kaynaklı imrenme neticesinde bununla nasıl başa çıktıkları ve bunun başka hangi psikolojik sonuçları tetiklediğine dair sınırlı bilgi bulunmaktadır. Bu psikolojik tepkiler ya da imrenmeyi psikolojik olarak sindirim mekanizmaları sonraki çalışmalarda incelenebilir. SAS kullanımı için bir çok farklı motivasyon bulunmaktadır (Thompson, 2024). Bundan kaynaklı olarak SAS kullanımında sıralı olarak karşılaşılan birbirinden çok farklı profil ve gönderiler olabilir. Bu çeşitliliğin başlayan ya da var olan bir imrenmenin etkisini azaltabilmesi ya da artırabilmesi muhtemeldir. Kullanım sürecindeki ardışık etkileri anlamak için deneysel çalışmalar tasarlanabilir. Ayrıca kullanıcılar birçok platformu birlikte kullanmakta ve bu platformların sıralı kullanımı aşağı ya da yukarı karşılaştırma yoluyla imrenmeyi etkileyebilir. Örneğin, Instagram'daki olumlu bir gönderide oluşan imrenme sonrasında Twitter'da karşılaşılan olumsuz bir gönderi şükür duygusunu artırarak imrenmeyi azaltabilir. Sonraki çalışmalar çoklu sosyal ağ kullanımının etkilerini daha derin inceleyebilir. Ayrıca bu derleme ile görüldü ki, çalışmaların neredeyse tamamı başlıca eğlence motivasyonu ile kullanılan platformlardan oluşmaktadır. Sonraki çalışmalar profesyonel motivasyonlarla kullanılan platformlar üzerinden imrenmeyi inceleyebilir (researchgate ve linkedin). Bu sistematik derlemenin kısıtlarından biri yalnızca makale içeren çalışmaların dahil edilmesiydi. Bundan sonraki çalışmalar diğer türleri de dahil ederek daha geniş bir bakış açısı sunabilir.

Bu sistematik derleme sosyal ağ kullanıcılarına çeşitli tavsiyelerde bulunmaktadır. İlk olarak sosyal ağ kullanıcıları, başka insanlara SAS yoluyla imrenmenin temelinde olan SAS kullanım sürelerini sınırlandırabilir. Bunun için neredeyse her platform bir geçirilen süre bilgisi sunmaktadır. İkinci olarak ise SAS kullanılan cihazların (akıllı telefonlar, tabletler vs.) bildirimleri daha bilinçli olarak düzenlenebilir. Bildirimleri düzenlemenin merak duygusunu artırarak kaçırma korkusu gibi (FoMO) başka sorunlar oluşturmaması da önemlidir (Rozgonjuk vd., 2020). Üçüncü olarak SAS gönderilerinin gerçek hayatı tam anlamıyla yansıtmadığı ve kullanıcıların kendi hayatlarına dair sadece onların istediği gönderileri paylaştığını, paylaşılan gönderilerin ise en steril ve filtrelenmiş olduğunu devamlı hatırlaması gerekmektedir. Bu açıdan yapılan aşağı ve yukarı karşılaştırmaların gerçekten doğru verilerle yapılıp yapılmadığı da değerlendirilebilir. Dördüncü olarak takip edilen kişilerin ya da

hesapların daha bilinçli bir şekilde seçilmesi, kullanım sırasında yapılan karşılaştırmalarda gerçek verileri ayıklama sürecini daha zahmetsiz hale getirebilir.

KAYNAKÇA

- Appel, H., Gerlach, A. & Crusius, J. (2016). The interplay between Facebook use, social comparison, envy, and depression. *Current Opinion in Psychology*, 9: 44-49. <https://doi.org/10.1016/J.COPSYC.2015.10.006>
- Asdecker, B. (2022). Travel-related influencer content on instagram: How social media fuels wanderlust and how to mitigate the effect. *Sustainability*, 14(2): 855.
- Carraturo, F., Perna, T.D., Giannicola, V., Nacchia, M.A., Pepe, M., Muzii, B., Bottone, M., Sperandeo, R., Bochicchio, V., Maldonato, N. & Scandurra, C. (2023). Envy, Social Comparison, and Depression on Social Networking Sites: A Systematic Review. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 13: 364-376. <https://doi.org/10.3390/ejihpe13020027>
- Charoensukmongkol, P. (2018). The Impact of Social Media on Social Comparison and Envy in Teenagers: The Moderating Role of the Parent Comparing Children and In-group Competition among Friends. *Journal of Child and Family Studies*, 27(1): 69-79. <https://doi.org/10.1007/s10826-017-0872-8>
- Cheng, W., Nguyen, D.N., & Nguyen, P.N.T. (2023). The association between passive social network usage and depression/negative emotions with envy as a mediator. *Scientific Reports*, 13(1): 10097.
- Chow, T.S., & Wan, H. Y. (2017). Is there any ‘Facebook Depression’? Exploring the moderating roles of neuroticism, Facebook social comparison and envy. *Personality and Individual Differences*, 119: 277-282. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.07.032>
- Crusius, J., & Lange, J. (2014). What catches the envious eye? Attentional biases within malicious and benign envy. *Journal of Experimental Social Psychology*, 55: 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2014.05.007>
- Çalışkan, T., Gündüz, Ş., & Kocaoğlu, M. (2023). Lise Öğrencilerinin Sosyal Medyada Mahremiyet ve Güvenlik Algılarının Belirlenmesi. *Five Zero*, 3(2): 284-299. <https://doi.org/10.54486/fivezero.2023.29>
- Dilmaç, B., & Türkel, Z. (2019). Ergenlerde Sosyal Medya Kullanımı, Yalnızlık ve Yaşam Doyumu Arasındaki Yordayıcı İlişkiler. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1): 57-70.
- Ding, Q., Zhang, Y.-X., Wei, H., Huang, F., & Zhou, Z.-K. (2017). Passive social network site use and subjective well-being among Chinese university students: A moderated mediation model of envy and gender. *Personality and Individual Differences*, 113: 142-146. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.03.027>
- Iqbal, T., Yousafzai, M. T., Ali, S., Sattar, K., Saleem, M. Q., Habib, U. & Khan, A. U. R. (2018). There’s no such thing as free lunch but envy among young facebookers. *KSII Transactions on Internet and Information Systems*, 12(10): 4724-4737. <https://doi.org/10.3837/tiis.2018.10.006>
- Jin, S. V. & Ryu, E. (2022). “A Streetcar Named Instagram Desire”: Evolutionary Psychological Perspectives on the Multifarious Human Desires That Shape Instagram Selfie-and-Groupfie Cultures. *Behavioral Sciences*, 12(10): 396.
- Kim, W., Jeong, O.-R., & Lee, S.-W. (2010). On social Web sites. *Special Section: Context-Oriented Information Integration*, 35(2): 215-236. <https://doi.org/10.1016/j.is.2009.08.003>
- Krasnova, H., Widjaja, T., Buxmann, P., Wenninger, H. & Benbasat, I. (2015). Why following friends can hurt you: An exploratory investigation of the effects of envy on social networking sites among college-age users. *Information Systems Research*, 26(3): 585-605. <https://doi.org/10.1287/isre.2015.0588>
- Lajunen, T. & Haug, I. (2023). The Relationships Between Instagram Use, Emotional and Behavioural Responses, Self-Esteem, Emotional Investment, and Social Comparison. *Sage Open*, 13(3):1-22 <https://doi.org/10.1177/21582440231193916>

- Lange, J., Blatz, L. & Crusius, J. (2018). Dispositional Envy: A Conceptual Review. İçinde V. Zeigler-Hill & T. Shackelford, *The SAGE Handbook of Personality and Individual Differences: Volume III: Applications of Personality and Individual Differences* (: 424-439). SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781526451248.n18>
- Latif, K., Weng, Q., Pitafi, A. H., Ali, A., Siddiqui, A. W., Malik, M. Y. & Latif, Z. (2021). Social comparison as a double-edged sword on social media: The role of envy type and online social identity. *Telematics and Informatics*, 56: 101470. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2020.101470>
- Liu, Y., Yang, Y., & Zhang, Y. (2023). Will people travel because of envy? The influence of travel experience sharing on the post-90s WeChat users. *Current Issues in Tourism*. <https://doi.org/10.1080/13683500.2023.2241605>
- Luthar, S.S., Suh, B.C., Ebbert, A.M. & Kumar, N.L. (2020). Students in High-Achieving Schools: Perils of Pressures to Be “Standouts”. *Adversity and Resilience Science*, 1(2): 135-147. Scopu. <https://doi.org/10.1007/s42844-020-00009-3>
- Meier, A. & Johnson, B. K. (2022). Social comparison and envy on social media: A critical review. *Current Opinion in Psychology*, 45: 101302. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101302>
- Ng, J. C. K., Lin, E. S. S. & Lee, V. K. Y. (2023). Does Instagram make you speak ill of others or improve yourself? A daily diary study on the moderating role of malicious and benign envy. *Computers in Human Behavior*, 148: 107873. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2023.107873>
- Ponnusamy, S., Iranmanesh, M., Foroughi, B. & Hyun, S.S. (2020). Drivers and outcomes of Instagram addiction: Psychological well-being as moderator. *Computers in Human Behavior*, 10: 106294. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106294>
- Rozgonjuk, D., Sindermann, C., Elhai, J. D. & Montag, C. (2020). Fear of Missing Out (FoMO) and social media’s impact on daily-life and productivity at work: Do WhatsApp, Facebook, Instagram, and Snapchat Use Disorders mediate that association? *Addictive Behaviors*, 110: 106487. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2020.106487>
- Scherr, S., Toma, C. L. & Schuster, B. (2019). Depression as a Predictor of Facebook Surveillance and Envy: Longitudinal Evidence from a Cross-Lagged Panel Study in Germany. *Journal of Media Psychology*, 31(4): 196-202. <https://doi.org/10.1027/1864-1105/a000247>
- Sharifian, N., Zaheed, A.B., & Zahodne, L. B. (2022). The Role of Envy in Linking Active and Passive Social Media Use to Memory Functioning. *Psychology of Popular Media*, 11(1): 80-89. <https://doi.org/10.1037/ppm0000318>
- Smith, R. H. (2004). Envy and Its Transmutations. Eds. L. Z. Tiedens & C. W. Leach. içinde *The Social Life of Emotions* (:43-63). Cambridge University Press.
- Tandoc, E.C. Ferrucci, P. & Duffy, M. (2015). Facebook use, envy, and depression among college students: Is facebooking depressing? *Computers in Human Behavior*, 43: 139-146. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.10.053>
- Tandoc Jr E.C. & Goh, Z.H. (2023). Is Facebooking really depressing? Revisiting the relationships among social media use, envy, and depression. *Information, Communication & Society*, 26(3): 551-567.
- Taylor, D.G. (2020). Putting the “self” in selfies: How narcissism, envy and self-promotion motivate sharing of travel photos through social media. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 37(1): 64-77.
- Taylor, D. G., & Strutton, D. (2016). Does Facebook usage lead to conspicuous consumption?: The role of envy, narcissism and self-promotion. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 10(3), 231-248. <https://doi.org/10.1108/JRIM-01-2015-0009>
- TDK (2024). <https://sozluk.gov.tr/?kelime=imrenmek>, Erişim Tarihi: 15 Aralık 2024
- Thompson, A. (2024). *Digital 2024: 5 billion social media users*. We Are Social UK. Erişim Adresi: <https://wearesocial.com/uk/blog/2024/01/digital-2024-5-billion-social-media-users/> Erişim Tarihi: 30 Ocak 2024
- Tian, Y., Yang, J. & Chuentawong, P. (2023). Share or not? Effects of Stereotypes on Social Media Engagement Using the Stereotype Content Model. *Journalism Practice*, 17(3): 574-600. <https://doi.org/10.1080/17512786.2021.1927804>
- Tobin, S. J., Chant, G. & Clay, R. (2020). Interpersonal goals as predictors of Facebook use, social capital, and envy. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 23(4): 257-263.

- Wang, H.Z., Yang, T.T., Gaskin, J. & Wang, J.L. (2019). The longitudinal association between passive social networking site usage and depressive symptoms: The mediating role of envy and moderating role of life satisfaction. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 38(3): 181-199.
- Weber, S., Messingschlager, T. & Stein, J.P. (2022). This is an insta-vention! Exploring cognitive countermeasures to reduce negative consequences of social comparisons on Instagram. *Media Psychology*, 25(3): 411-440.
- Wenninger, H., Cheung, C.M. & Chmielinski, M. (2021). Understanding envy and users' responses to envy in the context of social networking sites: A literature review. *International Journal of Information Management*, 58: 102303.
- Yılmaz, E. & Kağan, S. (2022). Covid-19 Sürecinde Evlilik Uyumu ve Çatışma Çözme Becerileri Arasındaki İlişkide Sosyal Medya Bağımlılığının Aracı Rolü. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2): 84-95.
- Zhou, M. & Zhang, X. (2019). Online social networking and subjective well-being: Mediating effects of envy and fatigue. *Computers & Education*, 140: 103598.

EXTENDED ABSTRACT

Conceptual Framework

Envy is defined as longing for something that someone else has (Lange et al., 2018). Platforms that enable people to create online communities and share user-generated content are called social networking sites (W. Kim et al., 2010). SNS may be used more frequently to access or be informed about the social status of people who are envied. Thus, researchers have investigated that social comparisons occur as a result of SNS use, and as a result, the relationship between SNS use and envy (Krasnova et al., 2015; Latif et al., 2021; Liu et al., 2023; Tandoc Jr & Goh, 2023).

Previous Studies

Meier and Johnson (2022) indicated that the relationship between SNS use, and envy can be both positive and negative. Appel et al. (2016) reviewed the relationships between Facebook use and envy, social comparison, and depression. Wenninger et al. (2021) emphasized that SNS envy is not specific to a particular platform and that SNS use is a trigger of the social comparison process, not a direct cause. The fact that this relationship has been rapidly studied in recent years, especially on the Instagram platform, points to a gap in knowledge for a new systematic review. The main purpose of this study is to present prevalent findings and knowledge gaps by systematically reviewing empirical studies examining the relationship between SNS use and envy in line with the PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic reviews and Meta-Analyses) guidelines.

Methodology

For the searches to be conducted within this review, specific search words and combinations were created based on initial literature readings. For the literature search, Google Scholar, ScienceDirect, Web of Science and Scopus databases, which contain many studies in various disciplines, were identified. Considering the establishment and expansion of social networking sites, studies between 2010 and 2025 (early access) were included in the review.

Following the completion of the screening process, a set of inclusion and exclusion criteria were determined for the selection of articles. Studies that met the exclusion criteria were not included in the review. As a result of the screening period, 3716 studies were included in the review. First of all, the studies to be included in the full text review were determined by reviewing the titles and abstracts. Secondly, the studies included in the full text were then identified. In these two processes, duplicate (631) and irrelevant (3004) studies were identified and excluded from the review. Five studies that differed from the article format and 36 studies prepared in different languages were excluded from the review. The full text of 10 studies could not be accessed. Finally, the screening and selection process was completed with 23 studies.

More than half of the articles ($n = 17$) were published in the last five years. It was also observed that all studies were written in English. While SAS users constitute most of the sample of the studies ($n=11$), college students comprise the sample of nine studies. Although the gender of the participants was generally equally distributed, women were overrepresented in the sample (59.1%). Questionnaire method was used as the data collection method in all the data (cross-sectional) ($n=23$). Correlation analysis stands out as the most used method for data analysis ($n=11$). Structural Equation Modeling (SEM) ($n=8$) and regression ($n=4$) were the main analysis methods used in other studies.

Conclusion and Discussion

When the studies are examined, contradictory results stand out and the findings are inconsistent. For this reason, it is difficult to specify a clear direction for the relationship between social network use and envy. However, in almost all studies, this relationship was found to be only positive (Asdecker, 2022; Cheng et al., 2023; Taylor, 2020) or no relationship at all (Chow & Wan, 2017; Jin & Ryu, 2022; Liu et al., 2023), and no study reporting a negative relationship was found except for a study on Instagram (Lajunen & Haug, 2023). While most of the studies (22) reported a positive relationship between SNS use and envy, 11 studies concluded that there was no relationship. Only one study found a negative relationship. When these results are evaluated, while a positive relationship is reported from the majority of the findings, the results where there is no relationship cannot be underestimated. Nevertheless, when these results are analyzed on a platform basis, there are platforms with partially different results. According to these results, it can be said that there is stronger support for a positive relationship between envy and SNS use, but studies that do not indicate a relationship cannot be underestimated.

Ekim 1987’de Beş Ülkede Borsa Çöküşü ve Makroiktisadî Sonuçlar (İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, Hollanda)

Cengiz SAMUR¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi İİBF, Kırıkkale, Türkiye, cengizsamur@yahoo.com

Makale Bilgileri	ÖZ
Makale Geçmişi Geliş: 15/08/2024 Kabul: 24/12/2024 Yayın: 31/12/2024 Anahtar Kelimeler: Çöküş, hisse senedi piyasası, borsa, iktisadî durgunluk, iktisadî yavaşlama, gelişmiş ekonomiler. JEL Kodları: E44, F30, G01, G12, G15.	<p>Ekim 1987’de ABD’de Hisse Senedi Piyasasında, belli başlı piyasa endekslerine [Dow Jones (DJ), S&P, Nasdaq, New York Stock Exchange (NYSE) gibi] günlük, aylık veya çeyreklik veriler itibarıyla bakıldığında, dramatik bir fiyat çöküşü tecrübe edilmiştir. Hisse senedi piyasası (borsa) çöküşü piyasa endeksinde asgari %10 kadarlık bir düşüş durumunu tanımlar. Çalışmada Ekim 1987’de gelişmiş ülkelerde de borsa çöküşleri yaşanıp yaşanmadığı sorusuna 5 ülke (İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, Hollanda) özelinde ampirik sütte cevap aranmaktadır. FTS 100 (İngiltere), DAX (Almanya), CAC 40 (Fransa), Nikkei 225 (Japonya), AEX (Hollanda) endekslerinin 19/20 Ekim 1987, Ekim 1987, 1987/4. çeyreği zarfında sergiledikleri değişim tetkik edilmiştir. Böylece bu endekslere bakıldığında bir piyasa çöküşü vukû bulup bulmadığı teşhis edilmiştir. İlâveten, aynı dönemde bu ülkelerde bir makroekonomik yavaşlama veya durgunluk meydana gelip gelmediği araştırılmış, bu maksatla reel ekonomik büyüme, işsizlik oranı, sınaî üretim göstergelerinin sergilediği değişim tesbit edilmiştir. <i>Üç sonuca ulaşılablmıştır:</i> (i) 19/20 Ekim 1987 itibarıyla günlük bazda yalnızca İngiltere, Japonya, Hollanda’da, (ii) hem 1987 Ekimi ve hem de 1987/4. çeyrek itibarıyla 5 ülkenin hepsinde borsa çöküşü meydana gelmiştir. (iii) 1987’nin 4. çeyreği itibarıyla; Almanya ve Hollanda’da makroekonomik yavaşlama, Fransa’da ise sınaî üretim endeksi ölçü alındığında bir durgunluk tecrübe edilmiştir.</p>

The Stock Market Crash in Five Countries, October 1987, and Macroeconomic Consequences

(United Kingdom, Germany, French, Japan, and Netherlands)

Article Info	ABSTRACT
Article History Received: 15/08/2024 Accepted: 24/12/2024 Published: 31/12/2024 Keywords: Crash, stock markets, recession, slowdown, developed economies. Jel Codes: E44, F30, G01, G12, G15.	<p>A dramatic “price crash” was experienced in the USA Stock Market, in October 1987 when it was looked at main indexes (such as DJ, S&P, Nasdaq, NYSE) in the stock market with respect daily, monthly, quarterly datas. Stock market collapse describes a situation where a decline over 10% happened in the price index. In the study, it is searched a response empirically for question of “whether or not stock market crashes were lived not only in the USA but also in other developed countries, especially in the five countries (UK, Germany, French, Japan, Netherlands)”, in October 1987. It is surveyed the change in FTS 100 (UK), DAX (Germany), CAC 40 (French), Nikkei 225 (Japan), AEX (Netherlands), that appeared on 19/20 October, in October month, in 4th quarter of 1987. Thus, it was diagnosed “whether or not a market crash occurred” if these indexes are considered. Moreover, it was researched if or not a macroeconomic slowdown or recession in these countries at the same period. In this purpose, the changes that the indicators of real economic growth, unemployment rate, total industrial production exhibited were determined. <i>Three conclusions could be reached:</i> (i) in regard to 19/20 October 1987, a stock market crash only happened in UK, Netherlands, and Japan, (ii) in regard to both October 1987 and 4th quarter of 1987, stock market crash happen in everyone. (iii) A macroeconomic slowdown was lived in Germany and Netherlands, and a recession was experienced in French if the industrial production index is took benchmark.</p>

Atıf/Citation: Samur, C. (2024). Ekim 1987’de Beş Ülkede Borsa Çöküşü ve Makroiktisadî Sonuçlar (İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, Hollanda), *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 321-372.

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)”

GİRİŞ

Ekim 1987’de ABD Hisse Senedi Piyasasında büyük bir *çöküş* meydana gelmiştir.¹ 19 Ekim 1987 Pazartesi Dow Jones Industrial Average’da, günlük bazda ve yüzde oranı cinsinden, Wall Street tarihinin en büyük düşüşü yaşanmıştır (Mishkin and White, 2002; Bernhardt and Eckblad, 2013). Çöküş Dow Jones Industrial Average (DJIA)’la sınırlı değildir; Standart and Poors 500 (S&P 500) (Schwert, 1989; Carlson, 2007; McKeon and Netter, 2009; Nygaard, 2020), Nasdaq Bileşik (McKeon and Netter, 2009), New York Stock Exchange (NYSE) endekslerinde de görülmüştür.

Makâlenin orjini şöyle ifade edilebilir: *1987’de ABD Borsa Çöküşünün meydana geldiği esnâda gelişmiş ekonomiler de eş anlî sûrette borsa çöküşleri tecrübe etmişler midir?*² Yoksa 1987 Borsa Çöküşü ABD’ye münhasır mıdır? Eğer tecrübe etmişlerse *bu çöküşlerin ülke ekonomisinin reel cephesi üzerine ciddi, olumsuz etkileri olmuş mudur?* Diğer bir ifadeyle *gelişmiş ülkelerde yaşanan borsa çöküşleri ne gibi makroekonomik sonuçlara yol açmıştır?* Bu ekonomilerde borsa çöküşleri bir finansal istikrarsızlıktan (şoktan) mı ibâret kalmıştır yoksa reel ekonomiye geçerek iktisadî kriz niteliği mi kazanmıştır?

Makâlenin hedefi ABD’de Ekim 1987 Borsa Çöküşü tecrübe edildiği esnâda gelişmiş ülkelerde hisse senedi piyasalarındaki değişimleri, bir çöküş yaşanıp yaşanmadığını ve bunların makroekonomik yavaşlama veya durgunluğa yol açıp açmadığını ortaya koymaktır.

Bu maksatla G-10 üyesi durumundaki İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya ve Hollanda olmak üzere 5 ülke konu alınmıştır. İngiltere için FTSE 100, Fransa için CAC 40, Almanya için DAX, Japonya için Nikkei 225, Hollanda için AEX endekslerine bakılmakta, 1987 Ekimi’ne ilişkin olarak günlük, 1987-8 periyoduna ilişkin olarak çeyreklik, 1985-90 periyoduna ilişkin olarak yıllık veriler incelenmektedir. 3 ülkenin (İngiltere, Japonya, Hollanda) finansal piyasasında, ABD’deki ölçüde olmamakla beraber, 19 Ekim 1987’de yine bir çöküş, 2 ülkenin (Almanya, Fransa) finansal piyasasında ise çöküş değil ancak şiddetli bir düşüş tecrübe edildiği görülmektedir. 5 ülke açısından makroekonomik sonuçlar 1987 için aylık, 1987-8 için çeyreklik, 1985-90 için yıllık veriler kullanılarak ve reel ekonomik büyüme, işsizlik oranı, toplam sınaî üretim göstergelerine odaklanılarak ortaya konulmuştur.

Makâlede *iki soruya cevap aranmaktadır: (a) Ekim 1987’de gelişmiş 5 ülkede (İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, Hollanda) borsa çöküşleri yaşanmış mıdır? (b) Bu çöküşler, reel ekonomi üzerinde makro ölçekte düşünüldüğünde olumsuz, ciddi etkiler bırakmış mıdır?*

¹ Ekim 1987 ABD Borsa Çöküşü sâdece finansal aktif piyasaları açısından bakılıp reel ekonomiye verilen tahribat istisnâ tutulduğu takdirde ancak 1929 Büyük Çöküşü ile boy ölçüşebilecek ölçüde, 1929 Çöküşünden sonra “*en şiddetlisi*” olarak görülür. ABD borsası gerek günlük (19 Ekim Pazartesi) ve gerekse haftalık pencereden (14 Ekim Çarşamba’dan 20 Ekim Salı’ya) (Kyle and Obizhaeva, 2013) tarihindeki en büyük düşüşü kaydetmiş, 1929 Krizini dahi geride bırakmıştır. 19 Ekim Pazartesi aynı gün içerisinde Dow Jones (DJIA) %22,6, S&P 500 endeksi %20,47 [Şubat 1885’ten 1988 sonuna S&P’un tek günde sergilediği *en büyük düşüş* (Schwert, 1989)]; 14-19 Ekim arasındaki bir hafta zarfında, 13 Ekim düzeyleri referans alındığında, Dow Jones %30,6 ve S&P 500 %28,5 kayıp yaşamıştır. Bris (2010)’de ABD’nin Mayıs 1898-Nisan 2009 arasında tecrübe ettiği borsa çöküşleri “günlük” bazda tetkik olunup büyüklük-şiddetçe sıralanırsa 19 Ekim 1987 çöküşü hem klâsik metoda hem de yazarının kendi inşa ettiği (yeni) metod sonucuna göre *ilk sıraya* konmuştur. ABD’de borsada şiddetli çöküş aylık ve çeyreklik bazda da (1987 Ekimi ve son çeyreği itibarıyla de) müşâhede edilmiştir.

² Ekim 1987 ABD borsa çöküşü esnâsında belli başlı diğer ülkelerin borsalarındaki olayları ve fiyat endekslerindeki değişimleri konu alan çalışmaların başında Roll (1988) gelir. Roll (1988) 1987 çöküşü esnâsında ABD dâhil 23 ülkenin [Avusturya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka; Fransa, Almanya, Hong Kong, İrlanda, İtalya; Japonya, Malezya, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda; Norveç, Singapur, Güney Afrika, İspanya, İsveç; İsviçre, Birleşik Krallık (İngiltere), Birleşik Devletler (ABD)] hisse senedi piyasasındaki fiyat hareketlerini tetkik eder. İlk olarak Ekim 1987’de bütün ülkelerin borsa endekslerinde kayıp vardır, ikinci olarak yalnızca 4 ülkenin (Avusturya, Danimarka, İtalya, Japonya) hisse senedi piyasasında -millî para birimi cinsinden- fiyat endeksi %20’nin altında (yine de %10’u üzerinde) bir düşüş göstermiş, geriye kalan 19 ülke borsa endeksinde %20 üzerinde bir düşüş yaşanmış olduğu sonucuna varır (Roll, 1988; Table I). Endeks değerlerinde ABD doları cinsinden yaşanan değişmeye bakıldığında ise 9 ülkenin (Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, İsveç) borsa endeksi %20’nin altında, diğer 14 ülkenin endeksi %20’nin üzerinde bir düşüş sergilemiş durumdadır. Beri taraftan ABD doları cinsinden borsa endeks değerleri %20 altında düşüş gösteren 9 ülke arasından da yalnızca 3’ünün borsasında (Avusturya, Danimarka, Japonya) fiyat endeksindeki kayıp %10’dan daha azdır, 20 ülkenin borsa endeksi yine %20 üzerinde bir kayıp yaşamıştır.

Çalışmada kullanılan veriler hususunda hisse senedi piyasası endeksleriyle ve reel ekonomiyle ilgili olanlar şeklinde bir ayrıma gitmek mümkündür.

İngiltere (FTSE 100), Japonya (Nikkei 225) endeksleriyle ilgili veriler Wall Street Journal (WSJ.com)’dan, Fransa (CAC 40) ve Hollanda (AEX) ile ilgili ham veriler investing.com veri tabanından, fakat Almanya (DAX) endeksiyle ilgili ham veriler ise Börse Frankfurt veri tabanından temin edilmiştir.

Ekonomik büyümenin hesaplanmasında kullanılan ham veriler (Reel GSYİH) İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda için FRED (St. Louis Fed), Japonya için ise Statistics of Japan (e-Stat)’tan derlenmiştir.

İşsizlik oranıyla ilgili ham veriler İngiltere için Office for National Statistics, ILO (Labors Force Statistics, LFS) ve Eurostat’tan, Fransa için Insee (institut national de la statistique et des études économiques) ve Eurostat’tan, Almanya için Bundesbank aylık raporlarından (Monthly Report of the Deutch Bundesbank), Japonya için Statistics of Japan (e-Stat) ve Eurostat’tan, Hollanda için Eurostat’tan elde edilmiştir.

Toplam sınaî üretim seviyesine dâir orijinal veriler hususunda İngiltere için OECD.Statistics (OECD.Stat)’a, diğer 4 ülke (Fransa, Almanya, Japonya, Hollanda) için ise FRED (St. Louis FED) veri tabanına istinat edilmiştir.

Çalışma 5 kısımdan mürekkeptir: İlk kısım Giriş mevkiindedir. İkinci kısımda hisse senedi piyasasında “çöküş”ün mahiyeti ve amprik zeminde tanımı ortaya konulmuştur. *Üçüncü kısımda* Ekim 1987 orjin alınarak, 5 ülkenin hisse senedi piyasası incelenmekte, en mühim endekslerince sergilenen değişim üzerine odaklanılmaktadır. Hisse senedi piyasası endekslerindeki değişme 1987 Ekimi (günlük), 1987 yılı (aylık), 1987-8 dönemi (çeyrekler) itibarıyla tesbit edilmektedir. *Dördüncü kısımda* aynı ülkelerde Ekim 1987 Hisse Senedi Piyasaları çöküşlerinin makroekonomik etkisi konu alınmaktadır. Reel ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve toplam sınaî üretim seviyesinde 1987 ve 1988’de meydana gelen değişme tesbite çalışılmış, böylece hisse senedi piyasası çöküşünün makroekonomik daralmaya yol açıp açmadığı ortaya konulmak istenmiştir. *Beşinci kısım* çalışmada ulaşılan bazı sonuçları ihtiva etmektedir.

1. FİNANSAL ŞOK OLARAK HİSSE SENEDİ PİYASASINDA FİYAT ÇÖKÜŞLERİ

Hisse senedi piyasasında “çöküş” *ortalama fiyat düzeyinde asgarî %10’luk bir düşüş vukû bulmasıdır.*³ Bu durum, çöküş diye nitelendirilebilmek için, piyasada en önemli-yaygın endekslerden en azından birisinde müşâhede edilmiş olmalıdır.⁴ Münferit bir hisse senedine has değer kaybı, sözkonusu kayıp çok büyük (örneğin %25) olsa bile, “çöküş” mahiyetinde değildir. Çöküş diye kabul edilebilmek için fiyat düşüşünün piyasada yaygın (pek çok kâğıtla ilgili) olarak görülmesi şarttır. Fiyat düşüşü, piyasada fon hacminde büyük bir daralma meydana getirecek boyuttaysa o takdirde çöküş diye alınabilir.⁵

³ “Çöküş” (crash, collapse, meltdown) tahımlanırken düşüş derecesine ilişkin günlük bazda ifade edilen “asgarî %10 eşik değeri” çalışmada genelleştirilerek her dönem (“günlük, aylık, üç aylık, yıllık” peryotlar) için de ölçü alınmıştır.

⁴ Mishkin ve White (2002)’de ABD’de 20. Yüzyılda tecrübe edilen borsa çöküşleri incelenmiş ve çöküş teşhisi esnâsında ABD hisse senedi piyasasında en büyük üç endeks (Dow Jones Industrial Average, Standart & Poors ve öncesinde Cowles Index, NASDAQ) esas alınmıştır. Üç endeksten birisinde önceden belirlenen eşik değer kadar bir fiyat düşüşü olması, o dönemde bir çöküşün varlığını kabul itibarıyla yeter şart görülmüştür.

⁵ *Borsa çöküşünün amprik zeminde nasıl tanımlanacağı hususunda literatürden 5 görüş vurgulanabilir:* Belli bir dönemde [1 gün, 1-2 gün, 1 hafta (5 iş günü), 1 ay, 3 ay, 6 ay, 1 yıl zarfında]; (i) endekste düşme derecesinin, önceki döneme nisbeten, asgarî %10 (Investopedia, 2022, 2024) olması, (ii) Endekste düşme derecesinin, önceki döneme kıyasla, asgarî %20 (Mishkin and White, 2002) olması, (iii) Önceki döneme kıyasla endekste asgarî düşme şiddeti hususunda hem düşüş derecesinin (oranının) hem de o dönemdeki finansal ortamın (hisse senedi fiyatları açısından volatilité ve temsilen standart sapmanın) nazara alınması (Bris, 2010), (iv) Endekste düşme derecesinin, geçmiş (önceki) tarihî dönemdeki maksimum seviyesine kıyasla, asgarî %20 (gelişmiş ekonomilerde) ve %35 (gelişmekte olan ekonomilerde)] olması [Patel and Sarkar (1998a ve 1998b)], (v) Öncesi- bir tarihî dönemdeki maksimum seviyesine kıyasla endekte asgarî 1 puanlık (gelişmiş ekonomilerde) ve 2 puanlık (gelişmekte olan ekonomilerde) kadar standart sapma (düşüş) olması [Patel and Sarkar (1998a)].

(i) *Düşüş derecesi hususunda asgarî %10’un eşik alınması:* “Hisse senedi piyasası çöküşü için spesifik bir eşik değer mevcut olmasa da çöküş, ekseriyetle, hisse senedi endeksinde âni-cok hızlı şekilde (bir-iki gün içerisinde) yüzde olarak asgarî çift haneli (iki

Fiyat çöküşü aktörlerin beklentilerini kötümserleştirebilir, yatırımcıların piyasadan çekilmesine, fon girişinin kesilmesine imkân verebilir. Bu durum hisse senetlerinin arz fiyatına sirâyet eder. Reel sektördeki firmaların kendi üretim ve yatırımlarını hisse senedi piyasası kanalıyla finanse edebilmeleri zorlaşır, daha maliyetli hâle gelir. Hisse senedi fiyatları düşünce hânehalklarının finansal servetlerinin reel değerinde azalış olacağından, borsa çöküşünde, Pigou etkisi kanalıyla reel seviyesi itibarıyla tüketim harcamaları düşebilir.

Finansal piyasalarda, bu arada hisse senedi piyasasında vâki bir fiyat çöküşü “bulaşıcı” bir tabiata sahiptir. Beklentiler başta olmak üzere muhtelif kanallar üzerinden, fiyat çöküşü hadisesi diğer türden finansal piyasalara geçebilir, finansal sisteme yayılabilir. Böylece finansal sektörde genel ödemeler mekanizmasını inkıtâya uğratabilir. Çöküşler finansal sisteme toplumda duyulan genel güveni şiddetli şekilde tahrip edebilir.

rakamlı) bir düşüş olayı süretinde nazara alınır” (Investopedia, 2022 ve 2024). Schae (1991) Ekim 1987 borsa düşüşü itibarıyla günlük verilerle çalışarak Japonyayı konu alır, bir vakanın “çöküş” diye nitelendirilmesine dâir kriterinin endekste asgarî %10 düşüş olduğu anlaşılmalıdır: Yazarın bizzat kendi kaydettiği Figure 4’e göre Nikkei 225’te 20 Ekim 1987 Salı günü (Blue Tuesday) %14,9 düşüş zuhur etmiş, 21 Ekim’de ise %9,3’lük artış gerçekleşmiştir. Beri taraftan Schae (1991)’de Japonya açısından Ekim 1987 tecrübesi “çöküş” diye ifade edilmektedir. Bu durum çöküşü tanımlarken, endekste düşüş derecesi anlamında, yazarın %15’ten küçük bir değeri eşik (ölçü) aldığına kuvvetli bir karinedir.

(ii) *Düşüş derecesi hususunda asgarî %20’nin eşik olması*: Mishkin ve White (2002) borsa çöküşünü tanımlama usulünü belirlerken 1929 ve 1987 Çöküş Vakalarını saf (ideal) tip görmekte; iki vakanın aslı karakterlerini bir vakanın çöküş olup olmadığı hususunda “kıstas” almaktadır. Onlara göre zirâ bu iki vakanın bir “çöküş” olduğunda herkes mutâbıktır: 1929 Çöküşünde Dow Jones 28 ve 29 Ekim’de sırasıyla yüzde 12,8 ve 11,7 (toplamda düşüş %20’yi aşıyor), aylık bazda Ekim’de yüzde 19,6 ve Kasım’da yüzde 22; 1987 Ekim Çöküşü’nde ise Dow Jones 19 Ekim’de aynı gün içerisinde yüzde 22,6 ve aylık bazda Ekim’de yüzde 23,2 düşüş kaydetmiştir.

Mishkin ve White (2002) vakaları “süre bileşeni” bakımından “günlük”, “beş günlük” (“haftalık”), “aylık”, “üç aylık”, “altı aylık” ve “oniki aylık” pencerelerden ele alır. *“Derinlik-düşüş derecesi” açısından* aynı ya da müteakip iki gün içerisinde yahut sıralanan diğer türden bir peryotta üç endeksten birisinde *kümülatif olarak asgarî %20 düşüş gerçekleşmesini* kıstas kabul eder. **Ölçüleri** basitçe *“1-2 gün, 1 hafta, 1 ay, 3 ay, 6 ay, 1 yıl zarfında fiyat endeksinde asgarî %20 düşüş olması”dır* [Mishkin and White (2002), Fauzi and Wahyudi (2016)]. Fiyat düşüşüne hem nominal hem de reel (enflasyondan arındırılmış) çerçevede yaklaşmaktadır. 20. yüzyılda ABD’de yaşanmış 15 Çöküş vakası teşhis etmişlerdir: 1903, 1907, 1917, 1920, 1929 ve 1930-33, 1937, 1940, 1946, 1962, 1969-70, 1973-4, 1987, 1990, 2000-2001 çöküşü.

Yazarlar çalışmalarında “asgarî yüzde 20 düşüş” şartının gerçekleştiğini verilerle 13 vakada direkt halde ortaya koymuş, 2 vakada (1946, 1990 çöküşlerinde) ise açıkça belirtmemişlerdir. Dahası çalışmada iki vakayla ilgili kaydedilen veriler yüzde 20’nin altındadır. Fakat bu vakalarda da “asgarî %20 düşüş” ölçüsünün karşılandığı; (i) 1946 vakasında Mayıs’ın 3. haftası - Ekim’in 3. haftası süretindeki 6 aylık peryotta (21-5 Mayıs’tan 21-5 Ekim’e) DJIA’da düşüşün yüzde 20-21 bandına ulaştığı (S&P Global); (ii) 1990 vakasında Nasdaq’ın Eylül’de aylık yüzde 25,44 düştüğü (WSJ.com)(a) verilerle teyit edilmiştir. 1990 vakasında herhangi bir peryot itibarıyla ne DJIA ne de S&P 500’de yüzde 20’ye ulaşan bir düşüş müşâhede olunmamıştır.

Fakat *derinlik (düşüş derecesi) açısından* eşik olarak “aynı dönemde” (gün, ay, üç ay, yıl içerisinde) asgarî %20’yi değil, **%10’u bir kriter almak daha isâbellidir**. Birkaç günlük (1-2 günlük) bir zaman diliminde kümülâtif düşüş %10’a erişmişse o da “çöküş” diye kabul olunabilir. Çalışmamızda bu yönde davranılmamıştır.

(iii) *Endekste düşüşün piyasalardaki volatilite-standart sapma dikkate alınarak bir ayarlama yoluyla ölçülmesi*: Bris (2010) “piyasa çöküşü”nü konu alır ve tarihî açıdan “çöküş” vakalarını tanımlarken “klâsik”-“yeni metod” (kendi metodu) ayrımına gider, klâsik metodu eleştirir. Ona göre klâsik metod basitçe pür fiyat endeksinde değişmeye odaklanır, fiyat endeksinde belirli bir eşikte düşüş ölçü alır, zaâfiyet barındırmaktadır. Belli bir fiyat düşüşünü “çöküş” diye tanımlarken, onun meydana geldiği finansal ortam (bilhassa volatilite derecesi) mutlaka hesaba katılmalıdır. Fiyat endeksinde muayyen (örneğin %10’luk) bir düşüşün piyasaya, yatırımcıların servet kayıplarına etkisi (tahribat), o düşüş ne denli hiç beklenmedik bir anda meydana gelmişse o derecede daha büyüktür. İstikrarlı bir ortamda (volatilite az, bunu temsilen standart sapma düşükken) zuhur eden fiyat düşüşüne karşı yatırımcılar daha bir hazırlıksız, şaşkın halde yakalanır, kendini önceden ayarlayamaz. Nisbeten daha istikrarsız zeminde (volatilite fazla, temsilen standart sapma yüksekken) meydana çıkan fiyat çöküşünü aktörler zâten muhtemel görür, kendilerini ayarlarak daha hazırlıklı karşılar. *Bir günde 20 C°’lik âni sıcaklık düşüşü Ağustos’ta meydana geldiğinde Eylül’dekine göre hayat daha bir menfi etkilenir, insan zirâ beklemez, ansızın yakalanır. Sıcaklık Ağustos’ta istikrarlı, Eylül’de ise zâten inişli-çıkışlıdır*.

Yazar klâsik metodu tadilâta tâbi tutarak “yeni” metodunu inşa eder: “Yeni metod”da hem fiyat endeksinde değişme ölçüsü, hem de düşüşün cereyan ettiği ortama ilişkin istikrar derecesi (volatilite; standart sapma) esas alınır; fiyat endeksinde değişme; bir formül çerçevesinde, volatilite (standart sapma) hesaba katılarak “ayarlamaya” tâbi tutulur (“ayarlanmış değişme”). *Belli bir fiyat endeksi düşüşünün etkisi finansal volatilite (standart sapma) azaldıkça (ortam daha istikrarlı iken), ceteris paribus, aksine daha büyüktür*.

(iv) *Endekste düşüş derecesinin, önceki dönem maksimum seviyesi referans iken, asgarî %20 ve %35 olması*: Patel and Sarkar (1998a,b) endekste düşüş derecesini fiyat endeksinin önceki dönemdeki maksimum seviyesine kıyasla ölçer, çöküşü tanımlarken endekste düşüş derecesine dâir iki eşik belirler: *Düşme derecesi “asgarî %20 (gelişmiş ekonomiler, Asya’da) ve %35 (gelişmekte olan ekonomiler, Latin Amerika’da) olmalı”dır*.

(v) *Endekste düşüş derecesi hususunda, asgarî 1 ve 2 puan standart sapma sergilemesini eşik alma*: Bahse konu dönemde endeks, geçmiş dönem maksimum seviyesinden, “asgarî 1 puan kadar (gelişmekte olan ekonomiler, Latin Amerika için) ve 2 puan kadar (gelişmiş ekonomiler ve Asya için) standart sapma” kaydetmiş (düşmüş) olmalıdır (Patel and Sarkar, 1998a).

Finansal istikrarsızlıklar ve bunların bir türü durumundaki borsa çöküşleri finansal ve reel sektör açısından kuvvetli şoklar durumundadır.⁶ Reel sektöre yansıma, ülke ekonomisinin reel cephesinde (üretim, yatırım, istihdamda) büyük bir yavaşlama veya daralmanın (resesyonun) fitilini ateşleyebilir.⁷ Tabiatıyla hisse senedi piyasası fiyat çöküşleri ülke ekonomisi adına makroiktisadî zeminde ciddi bir tehdittir, bir finansal-iktisadî krize dönüşebilir.

Finansal istikrarsızlığın vukûundan iktisadî krize gidebilecek yolun kesilmesi noktai nazarından şu hususlar hayati önemdedir: (1) Finansal sektörün kırılğan olup olmadığı, (1) Reel sektörün finansal açıdan kırılğan olup olmadığı, (11) Ülke ekonomisinin makro açıdan kırılğan olup olmadığı, (1v) İyimser beklentilerin sürdürülmesi (kötümser beklentiler veya panik furiasının durdurulması) (finansal sektöre, genel ödemeler sistemine duyulan genel güvenin korunması), (v) Ekonomi yönetimi ve uyguladığı politikalar (güvenilirlik, inandırıcılık, tam zamanında ve etkin müdahale bakımından).

Finansal çöküşe ilişkin geri besleme mekanizması işleyebilir. Çöküş selffulfilling (bizzat kendi kendine, kendiliğinden) şiddetlenebilir. Çöküş, tabiatı gereği, beklenti kötümserleşmesi – geri besleme olgusunun ortaya çıkmasına hayli açıktır.

2. EKİM 1987’DE GELİŞMİŞ EKONOMİLER KATEGORİSİNDE 5 ÜLKEDE BORSA ÇÖKÜŞÜ TECRÜBESİ: İNGİLTERE, ALMANYA, FRANSA, JAPONYA, HOLLANDA

Burada ilk safhada gelişmiş ekonomiler arasında yer alan 5 ülkenin hisse senedi piyasalarında Ekim 1987’de bir fiyat çöküşü vâki olup olmadığı ve olmuşsa şiddeti günlük, aylık, çeyreklik ve yıllık peryotta ortaya konulacaktır. Bu esnâda FTSE 100 (İngiltere), DAX (Deutscher Aktienindex, Almanya), CAC 40 (Fransa), Nikkei 225 (Japonya), AEX (Amsterdam Exchange Index, Hollanda) endeks verilerine istinat edilecektir. *Mukâyeseler ilgili peryodun son günü değeri bir önceki peryodun son günü değeriyle kıyaslanma sûretinde gerçekleştirilecektir.* Tabiatıyla muayyen bir peryotla ilgili olarak hesaplanan değişme oranı sözkonusu peryot boyunca ilgili endeks değerindeki değer artış ya da azalışını ifade edecektir.

Müteâkip safhada ise aynı ülkeler açısından eğer borsa çöküşü varsa, onunla irtibatlı olmak kaydıyla, makroiktisadî nitelikte menfi ciddi sonuçlar vukû bulup bulmadığı tesbit edilecektir. Bu maksatla reel iktisadî göstergelerden büyüme, işsizlik oranı, sınaî üretim verilerinin kullanılması düşünülmektedir.

Günlük veriler esas alındığında 19 Ekim 1987 Pazartesi günü FTSE 100 endeksi -%10,84; DAX endeksi -%9,39; CAC 40 endeksi -%9,64; Nikkei 225 endeksi -%2,35 (Tablo EI.1); AEX endeksi -%12,00 değişme kaydetmiştir (Tablo 1). Japonya için 20 Ekim orjin alınabilir. Nikkei 225 endeksi 20 Ekim’de -14,90 (Tablo 1; Schaede, 1991) değişme⁸ göstermiştir (Mavi Salı)⁹. FTSE 100 endeksinin ayrıca 20 Ekim’de -%12,22 değiştiği müşâhede edilmektedir (Tablo 1). O halde 19 Ekim 1987’de FTSE 100 ve AEX endeksinde; 20 Ekim’de FTSE 100 endeksinde ve Nikkei 225’te “çöküş” tecrübe edilmiştir. 19 Ekim’de DAX, CAC 40 endekslerinde “çöküş” yoktur, fakat yine de “şiddetli bir düşüş” vardır. AEX 19 Ekim’deki “çöküş”ün ardından 20 Ekim’de -%5,92’lik değişme göstermiştir. 20 Ekim’de, ilâveten, CAC 40’ta hafif bir artış ve DAX’ta hafif bir düşüş meydana gelmiştir (Tablo EI.1).

⁶ Finansal şoklar finansal sektör orjinlidir ve “başta kredi bulma olmak üzere ekonomide finansman temin etme” şartlarını âniden, ciddi ölçüde “kötüleştiren” olaylar mahiyetindedir. Hisse senedi piyasası çöküşü, bankacılık sektörü açısından likidite krizi, para politikasında öngörülemez ölçüde değişiklik (âni, şiddetli bir parasal daralma), hızlı ve çok yüksek oranlı devalüasyon finansal şoklara kimi örneklerdir (Investopedia, 2023).

⁷ Yatırımlar için sermaye maliyetinde artış ve yatırım miktarında düşüş, tüketim harcamalarında düşüş etkileri şeklinde standart iki parasal intikal mekanizması sayesinde (Mishkin and White, 2002), finansal şok (onun mühim bir türü durumunda borsa çöküşü) ülkenin reel gelir ve servetinde büyük bir kayba yol açabilir.

⁸ Fortune (1993) esâsen Ekim 1987 ABD borsa çöküşünü konu alır, aynı zamanda Japonya’da da 20 Ekim 1987’de Nikkei 225’te %13’ün üzerinde bir düşüş olduğunu işaret eder.

⁹ Literatürde 19 Ekim 1987 ABD borsası için “Kara Pazartesi” geçerken 20 Ekim 1987 Salı ise Japonya için “Mavi Salı” diye anılır (Schaede, 1991). 20 Ekim’in “Mavi” diye nitelendirilmesi Japon hisse senedi piyasasında 20 Ekim Salı düşüşünün ABD borsasındaki 19 Ekim Pazartesi düşüşü karşısında daha az şiddetli olduğunu îma icindir.

Şu halde 19 Ekim 1987’de Birleşik Krallık (İngiltere), Hollanda hisse senedi piyasalarında fiyat “çöküş”ü vukû bulmuş,¹⁰ “çöküş” İngiltere’de 20 Ekim’de de devam etmiştir. 20 Ekim’de ayrıca Japonya’da “çöküş” meydana gelmiştir.

Sonuç itibarıyla 19 ya da 20 Ekim 1987’de İngiltere, Japonya, Hollanda’da borsa çöküşü; Almanya ve Fransa’da “şiddetli fiyat düşüşü” tecrübe edilmiştir (Tablo 1).

20 Ekim’i takip eden günlerde 5 ülke borsa endeksinde fiyat düşüşleri yanında fiyat artışları da¹¹ olmuştur. Japonya hâric diğer 4 ülkenin borsalarında müteaddit halde “şiddetli fiyat düşüşü”¹² görülmektedir (Tablo EI.1). Ekim’in sonraki günlerinde Japonya’da ise ciddi fiyat düşüşleri yaşanmış, ancak bunların şiddeti %5’in altında kalmıştır (Tablo EI.1). Denilebilir ki 19/20 Ekim’de 3 ülkede görülen çöküş devam etmemiştir, fakat şiddetli fiyat düşüşlerinin işaret ettiği üzere, Japonya hâric, piyasalarda tedirgin edici şiddetli bir atmosfer vardır.

Ekim 1987 istikrarsızlığına aylık veriler zemininde yaklaşıldığında FTSE 100, DAX, CAC 40, Nikkei 225, AEX sırasıyla -%26,04; -%21,52; -%22,89; -%12,48 ve -%27,53 değişme göstermiştir (Tablo 1). 30 Eylül’e kıyasla 30 Ekim düzeyleri itibarıyla, diğer deyişle Ekim ayı zarfında, her endekste de %10’dan daha büyük bir değer kaybı vardır.¹³ 5 ülkede¹⁴ Ekim 1987’de borsa “çöküşü” tecrübe edilmiştir. DAX, AEX Kasım 1987’de -%13,13; -%17,79 değişme göstermiş (Tablo EI.2), bu yüzden “çöküş” Almanya ile Hollanda’da Kasım’da da devam etmiştir.

Kasım 1987 zarfında FTSE 100’ün -%9,7; CAC 40’ın -%7,1 ve Nikkei 225’in -%0,3 süretinde değişme kaydettiği (Tablo EI.2) görülmektedir. Kasım’da o halde İngiltere ve Fransa borsalarında şiddetli bir düşüş, Japonya borsasında ise normal bir hareket müşâhede edilmiştir. Kasım 1987 itibarıyla; panik Almanya ve Hollanda açısından devam etmekte, İngiltere ve Fransa açısından ise piyasada şiddetli bir tedirginlik hâkimdir.

Sonuç itibarıyla Ekim 1987’de İngiltere, Almanya,¹⁵ Fransa, Japonya, Hollanda’da bir borsa “çöküş”ü yaşanmıştır. “Çöküş”, Japonya müstesnâ, beş ülke için ABD’dekinden daha şiddetlidir. Çöküş Almanya, Hollanda’da müteâkip ayda da sürmüştür.

¹⁰ Gerek İngiltere açısından The Guardian ve gerekse Hollanda açısından ExchangeHistoryN tarafından kaydedilenler çalışmada ulaşılan bu tesbitte tutarlıdır: Zirâ; (1) The Guardian (18 Şubat 2018 Salı) FTSE 100’ün 19 ve 20 Ekim 1987’de sırasıyla %12,22 (250,70 puanlık) ve %10,84 düşüş sergilediğini kaydeder, 19 Ekim’deki FTSE 100 açısından en büyük oranda belli başlı düşüşler arasında olduğunu belirtir (<https://www.theguardian.com/business/2018/feb/06/stock-market-carnage-ftse-london-europe-falls-plunge>). (2) ExchangeHistoryNL AEX’in 19 Ekim 1987 Pazartesi %12 ve 20 Ekim Salı günü ise %6 (Ekteki Tablo EI.1’de %5,92) kayıp sergilediğini (1987 Black Monday; <https://www.beursgeschiedenis.nl/en/>) ifade etmektedir.

¹¹ Nitekim 21 Ekim’de 5 endekste CAC 40 hâric çok ciddi bir yükseliş olduğu dikkat çekmektedir: Artış oranı FTSE 100’de %7,89; DAX’ta %5,89; CAC 40’ta %1,82; Nikkei 225’te %9,3 (Schaede, 1991, Figure 4); AEX’te %9,21 süretindedir (Tablo EI.1).

¹² (%5’in üzerinde ve %10’un altında değer kayıpları)

¹³ Bu ülkelerin piyasa endekslerindeki aylık kayıp verileri Roll (1988)’de kaydedilenlere, Hollanda hâric, hayli yakındır: Roll (1988)’e göre Ekim 1987’de borsa endekslerinde aylık bazda ve millî para cinsinden bakıldığında kayıp İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, Hollanda için sırasıyla %26,4; %22,3; %22,9; %12,8 ve %23,3’tür.

¹⁴ Örneğin Bris (2010) günümüze dek ABD ve İngiltere’te tecrübe edilenler yanında esas olarak Fransa’da yaşanan “borsa çöküşleri”ni hem klâsik metoda hem de kendi inşa ettiği -yeni- metoda göre konu alır; 1987 Ekimi’nde CAC 40’ta müşâhede edilen düşüşü iki metoda göre de aylık bazda bir “çöküş” olarak tanımlar: Fransa tarihinde Ocak 1854’ten Aralık 2008’e kadar aylık pencereden yaşanan çöküşleri şiddetli-önem derecesi nazarından sıralarken Ekim 1987 çöküşünü klâsik metoda göre 2., kendi metoduna göre 9. sıraya koyar.

¹⁵ Ekim 1987’de Almanya’da şiddetli bir borsa çöküşü tecrübe edildiği, literatürde “1954-2013 döneminde aylık ve yıllık bazda Alman hisse senedi getirilerinde değişimi” konu alan Stehle ve Schmitd (2015) tarafından da zaman serilerlerine istinâden ortaya konulmuştur. Stehle ve Scmitd (2015)’teki Tablo I’den hareketle zirâ bu minvalde mühim tesbitlere varılabilir: Hisse senedi getirilerinde % olarak aylık değişme tetkik edildiğinde: (i) Aylık bazda kayıp (düşüş) oranı %10 ve daha fazla olanlar yazarlar tarafından **koymu ile vurgulanmıştır**; bundan yazarın düşüşe ilişkin %10 seviyesini -"çöküş" tanımı açısından- **bir "eşik" kabul ettiği düşünülebilir**. (ii) Aylık bazda bakıldığında getiride %20’ye erişen kayıp (düşüş) oranları sâdece 2 olayda görülmektedir: Ekim 1987 düşüşünde (1987 Ekim ayında kayıp %21,62) ve Eylül 2002 düşüşünde (2002 Eylülünde kayıp %21,50). **Aylık bazda rekor getiri kaybı (düşüşü), boy farkıyla, 1987 Ekim çöküşünde tecrübe edilmiştir**. (iii) Getiri kaybına aylık bazda bakıldığında peşpeşe en azından 2 ay ve herbirisinde asgarî %10 kadar olmak üzere kayıp yaşanmış olaylar sâdece 3 adettir: 1987 Ekimi-Kasımı (kayıp: %21,62 ve %12,78; basit toplamda %34,40), 1990 Ağustos-Eylülü (kayıp: %14,66 ve

Tablo 1. Gelişmişler Kategorisinden 5 Ülkede Hisse Senedi Piyasasında Bir Çöküş Olup Olmadığını ve Boyutunu Teşhis

	<i>FTSE 100</i> (İngiltere)	<i>DAX</i> (Almanya)	<i>CAC 40</i> (Fransa)	<i>Nikkei 225*</i> (Japonya)	<i>AEX</i> (Hollanda)
19 Ekim 1987 itibarıyla:*					
Hisse senedi ortalama fiyat endeksinde değişme (%)	-10,84	-9,39	-9,64	-14,9	-12
Endekste "normal fiyat hareketi" kâbilinden görülebilecek bir düşme var (<i>Düşüş derecesi < %5</i>)					
Endekste, "çöküş" kabul edilecek şiddette olmamakla beraber, <i>ciddî bir düşüş var</i> (%5 ≤ Düşüş derecesi < %10)		x	x		
Hisse senedi piyasasında (endeks açısından) Çöküş Vakası (var/yok) (<i>Düşüş derecesi ≥ %10 mu?</i>)	Var.	Yok.	Yok.	Var.	Var.
Çöküş müteâkip periyotlarda (günlerde) (<i>devam ediyor/etmiyor</i>)	Devam ediyor. (20 Ekim'de de)			<i>Devam etmiyor. [Müteâkiben 21 Ekim'de endeks değerinde düşüş değil aksine yükseliş var.]</i>	<i>Devam etmiyor. [Fakat akabinde (20 Ekim'de) yine de şiddetli bir düşüş var: düşüş derecesi ≥%5.]</i>
(*) <i>Nikkei 225 (Japonya) için 20 Ekim</i>					
Ekim 1987 itibarıyla:					
Hisse senedi ortalama fiyat endeksinde değişme (%)	-26,04	-21,52	-22,89	-12,48	-27,53
Endekste "normal fiyat hareketi" kâbilinden görülebilecek bir düşme var (<i>Düşüş derecesi < %5</i>)					
Endekste, "çöküş" kabul edilecek şiddette olmamakla beraber, <i>ciddî bir düşüş var</i> (%5 ≤ Düşüş derecesi < %10)					
Hisse senedi piyasasında (endeks açısından) Çöküş Vakası (var/yok) (<i>Düşüş derecesi ≥ %10 mu?</i>)	Var.	Var.	Var.	Var.	Var.
Çöküş müteâkip periyotta (ayda) (<i>devam ediyor/etmiyor</i>)	<i>Devam etmiyor. [Fakat müteâkiben (Kasım'da) yine de şiddetli bir düşüş var: düşüş derecesi ≥%5.]</i>	<i>Devam ediyor.</i>	<i>Devam etmiyor. [Fakat müteâkiben (Kasım'da) yine de şiddetli bir düşüş var: düşüş derecesi ≥%5.]</i>	<i>Devam etmiyor. [Müteâkiben (Kasım'da) "normal sayılabilecek" bir düşüş var: düşüş derecesi ≥%5.]</i>	<i>Devam ediyor.</i>

Son olarak 5 ülke piyasasına öncesi ay (Eylül) açısından bakıldığında; piyasa endeksinin İngiltere’de arttığı, diğerlerinde ise düştüğü, fakat bu düşüşün yalnızca Fransa’da “şiddetli” olduğu kaydedilebilir (Tablo EI.2).

%16,65; basit toplamda %31,31), 2008 Ekimi-Kasımı (kayıp: %10,20 ve %10,39; basit toplamda %20,59) vakaları. **Peşpeşe 2 dönem getiri kaybına basit toplamda bakıldığında rekor 1987 çöküşüne aittir (Ekim+Kasım şeklinde getiri kaybı: %34,4).**

Ekim 1987 istikrarsızlığı, *çeyrek verileri zemininde* bakıldığında, 5 ülke açısından 1987/4. Çeyreği itibarıyla -şiddetli- bir “çöküş” mahiyetindedir. Zirâ 1987 4. çeyreği zarfında (31 Aralık değeri 30 Eylül değeriyle kıyaslandığında) FTSE 100, DAX, CAC 40, Nikkei 225, AEX’te vâki değişme sırasıyla -%27,6; -%33,3; -%30,9; -%17,1 ve -%35,8 sùretindedir (Tablo 1). *Şu halde 5 ülkede* endekslerde %10’un üzerinde değer kaybı ortaya çıkmış, *1987/4. çeyreğinde borsa çöküşleri tecrübe edilmiştir. “Çöküş”, Japonya müstesnâ,¹⁶ aynı peryotta ABD’de görülenden daha şiddetlidir.*

“Çöküş” beri taraftan müteâkip çeyrekte 5 ülkeden hiçbiri açısından sürmemiştir: 1988/1. çeyrek zarfında endekslerin hepsi artış sergilemiştir (Tablo EI.3). Bu hâl paniğin 1987/4. çeyreğine münhasır tutulabildiğine, piyasanın 1988/1. çeyrekte yatıştığına işaret eder.

Son olarak 1987/3. çeyrekte bu ülkelerin endeksleri artış sergilemiş durumdadır: Piyasalarında öncesi çeyrekte bir tedirginlik olmadığı düşünülebilir (Tablo EI.3).

1987 finansal istikrarsızlığı yıllık veriler zemininde konu alındığında 1987 zarfında İngiltere ve Japonya’da endeksler artış yönünde; Almanya ve Hollanda’da ise sırasıyla -%30,18 ve -%32,1 şeklinde değişme göstermiştir (Tablo 1). Fransa açısından ise 1987’nin bütününe ilişkin direkt ya da hesaplamada kullanılabilecek bir veriye ulaşılamamıştır. İlâveten, verisi mevcut 4 ülke açısından 1986 ve 1988’de endekslerin artış sergilediği görülmektedir (Tablo EI.4). Verisi olan 3 ülke açısından 1986’da endeksler artış, fakat Hollanda açısından endeks %5,6 kadar düşüş göstermiştir (Tablo EI.4). Bu durum Hollanda’da 1986’da piyasada bir tedirginlik olduğuna işaret görülebilir.

Şu halde 1987 yılı orjin alındığında yalnızca Almanya’da¹⁷ ve Hollanda’da borsa çöküşü tecrübe edilmiştir. Ancak “çöküş” hâli müteâkip yılda varlığını sürdürmemiştir (Tablo EI.4). Oysa ABD’de 1987 yılının tümü açısından bakıldığında bir çöküş vakası teşhisi konulamamaktadır.

¹⁶ Japonya niye müstesnâ? Japonya’da Ekim 1987’de yaşanan çöküş ABD’de ve diğer 4 ülkede tecrübe edilene göre hem daha az şiddetli, hem de daha çabuk atlatılıyor [örneğin Nikkei 225 endeksi günlük bazda bakıldığında çöküş öncesi seviyesine Mart 1988’de tekrar erişebiliyor (Schaede, 1991)]; niçin? Schaede (1991) çöküşün diğer ülkelerdekine nisbeten niçin daha hafif olduğunu Japon hisse senedi piyasalarının yapısına ve yatırımcıların karakterlerine bağlıyor: (i) Yatırımcılar “sabırlı” (sofistike)-“sabırsız” (gürültücü) diye ayrılabilir. Piyasada ilk grup (sabırlı yatırımcı tipi) hâkimse fiyatta volatilité ve çöküş derecesi, bir çöküş ânında panik az; “sabırsız” tipte yatırımcılar galibse aksine piyasada dengesizlik, volatilité derecesi, panik daha fazla ve bir çöküş tecrübe edilmekte iken onun şiddeti daha fazla olmaktadır. Japon piyasalarında kurumsal yatırımcılar baskındır ki bunlar karakterce bahse konu ayırında ilk grupta yer alırlar (sabırlı tip), piyasadaki aktörlerin %70’ini oluştururlar. İkinci grubu esâs olarak “münferit” yatırımcılar oluşturur ki bunların payı finansal kâğıt tâcirleri arasında Japonya’da %30 kadardır. (ii) Japonya’da kural bazlı-nizamî bir “fiyat tahdidi” vardır; fiyat hareketleri belirli bir orana ulaşacağında sistematik olarak devreye girmekte, belirli bir orandan daha yüksek ölçüde fiyat sapması oluşacağında o aktifin ticaretinin tâtil edilmesine dek varmaktadır. (iii) Devre kesiciler Japon piyasasının kezâ yapısının bir parçası olarak vardır.

¹⁷ Yıllık bazda bakıldığında Alman borsasında 1987 yılında bir çöküş yaşandığı hükmü Stehle ve Schmitd (2015) tarafından da verilere dayanılarak doğrulanmıştır. Oradaki Tablo I’den hareketle bu minvalde şöyle bir tesbit mümkündür: Yıllık bazda bakıldığında getiride %20’ye ulaşan kayıp (düşüş) ancak 5 olayda, fakat %30’a ulaşan kayıp (düşüş) hâli sâdece 3 olayda görülmektedir [1962 yılı (kayıp oranı %21,78), 1970 yılı (kayıp oranı %22,54), 1987 yılı (%33,78), 2002 yılı (%34,56) ve 2008 yılı (%39,36)]. *Getiri kaybı yıllık bazda büyüklük derecesi açısından sıralandığında 1987 olayı en başlardadır (3. sırada).*

Tablo 1. *Gelişmişler Kategorisinden 5 Ülkede Hisse Senedi Piyasasında Bir Çöküş Olup Olmadığını ve Boyutunu Teşhis (Devam)*

	<i>FTSE 100</i> (İngiltere)	<i>DAX</i> (Almanya)	<i>CAC 40</i> (Fransa)	<i>Nikkei 225</i> (Japonya)	<i>AEX</i> (Hollanda)
1987/4. Çeyrek itibarıyla: Hisse senedi ortalama fiyat endeksinde değişme (%)	-27,61	-33,34	-30,93	-17,1	-35,8
Endekste "normal fiyat hareketi" kâbilinden görülebilecek bir düşme var (<i>Düşüş derecesi < %5</i>)					
Endekste, "çöküş" kabul edilecek şiddette olmamakla beraber, <i>ciddî bir düşüş var</i> (%5 ≤ Düşüş derecesi < %10)					
Hisse senedi piyasasında (endeks açısından) Çöküş Vakası (var/yok) (<i>Düşüş derecesi ≥ %10 mu?</i>)	Var.	Var.	Var.	Var.	Var.
Çöküş müteâkip peryotta (çeyrekte) (<i>devam ediyor/etmiyor</i>)	<i>Devam etmiyor. [Müteâkip 2 çeyrekte endeks değerinde düşüş değil aksine yükselme var.]</i>	<i>Devam etmiyor. [Müteâkip 2 çeyrekte endeks değerinde düşüş değil aksine yükselme var.]</i>	<i>Devam etmiyor. [Müteâkip 2 çeyrekte endeks değerinde düşüş değil aksine yükselme var.]</i>	<i>Devam etmiyor. [Müteâkip 2 çeyrekte endeks değerinde düşüş değil aksine yükselme var.]</i>	<i>Devam etmiyor. [Müteâkip 2 çeyrekte endeks değerinde düşüş değil aksine yükselme var.]</i>
1987 yılı itibarıyla: Hisse senedi ortalama fiyat endeksinde değişme (%)	2,01	-30,18	-	14,58	-32,1
Endekste "normal fiyat hareketi" kâbilinden görülebilecek bir düşme var (<i>Düşüş derecesi < %5</i>)					
Endekste, "çöküş" kabul edilecek şiddette olmamakla beraber, <i>ciddî bir düşüş var</i> (%5 ≤ Düşüş derecesi < %10)					
Hisse senedi piyasasında (endeks açısından) Çöküş Vakası (var/yok) (<i>Düşüş derecesi ≥ %10 mu?</i>)	Yok.	Var.	-	Yok.	Var.
Çöküş müteâkip peryotta (yılıda) (<i>devam ediyor/etmiyor</i>)		<i>Devam etmiyor. [Müteâkip yılda endeks değerinde düşüş değil aksine yükselme var.]</i>			<i>Devam etmiyor. [Müteâkip yılda endeks değerinde düşüş değil aksine yükselme var.]</i>

Kaynak: Tablo EI.1, EI.2, EI.3, EI.4 verilerine dayanılarak inşa edilmiş; sol sütundaki çerçeve yazar tarafından meydana getirilmiştir.

5 ülkede Ekim 1987 odaklı sûrette bir borsa çöküşü yaşanıp yaşanmadığı açısından varılan amprik sonuçlar bir tablo yardımıyla özetlenebilir¹⁸ (Tablo 2).

¹⁸ 5 ülkede Ekim 1987’de yaşanan borsa düşüşleri Mishkin ve White (2002)’nin çöküşe dâir (asgarî %20 düşüş) kriteri esas alındığında “çöküş” diye tanımlanmak itibarıyla varılacak sonuçlar şu sûrette özetlenebilir:

(i) *Günlük, haftalık peryot itibarıyla bakıldığında ve günlük veriler kullanıldığında (Tablo EI.1):* Peşpeşe iki gün düşüş en şiddetli şekilde 19-20 Ekim’de yaşanmıştır, 21 Ekim’de 5 ülke endeksinde de artış zuhur etmiştir. İki günlük düşüş (19 ve 20 Ekim toplamı anlamında) yalnızca FTSE 100 için %20’yi aşmaktadır (%23,06). 19 ve 20 Ekim toplamı olarak kümülatif düşüş

Tablo 2. Beş Ülkeden Borsa Çöküşü Tecrübe Edenler (özet)(*)

	19 Ekim itibarıyla (günlük bazda teşhis)	20 Ekim itibarıyla (günlük bazda teşhis)	1987 Ekim ayı itibarıyla (Aylık bazda teşhis)	1987/4. Çeyreği itibarıyla (çeyrekler bazında teşhis)	1987 yılı itibarıyla (yıllık bazda teşhis)
İngiltere	x	x	x	x	
Almanya			x	x	x
Fransa			x	x	
Japonya		x	x	x	
Hollanda	x		x	x	x

(*) Çöküş tecrübe edenler için hücreye “x” konuldu, tecrübe etmemiş olanlar için hücre boş bırakıldı.

Kaynak: Tablo 1’den hareketle teşkil edilmiştir.

3. EKİM 1987 BORSA ÇÖKÜŞÜ VE BEŞ ÜLKE: ÜLKE EKONOMİLERİ “YAVAŞLAMA” VEYA “DURGUNLUK”A SÜRÜKLENDİ Mİ?

Önceki kısımda Ekim 1987 Borsa Çöküşünün “gelişmiş ekonomiler” arasında önde gelen 5 ülke (İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, Hollanda) tarafından da tecrübe edildiği amprik zeminde ortaya konulmuştu. Bu kısımda Ekim 1987 Çöküşü’nün beş ülkede reel ekonomiye geçiş bir makroiktisadî “yavaşlama” veya “durgunluk” meydana getirip getirmediği amprik zeminde tesbit edilecektir. Diğer deyişle 1987 Ekim Çöküşü esnasında ve sonrasında adı geçen beş ülke ekonomisinde “normal hareket”, “yavaşlama”, “durgunluk” olarak sıralanabilecek 3 muhtemel hâlden hangisinin tecrübe edildiği teşhis

DAX’ta %10,81; CAC 40’ta %9,64; AEX’te %17,92’dir. Nikkei 225’te 19 ve 20 Ekim toplamı olarak kümülatif düşüş %17,25’tir (<%20, tabiiyatıyla bir “çöküş” niteliğinde değil). 21 Ekim’de ise Nikkei 225 zâten artış göstermiştir.

(ii) 3 gün veya haftalık peryot penceresinden (Tablo E1.1): Mishkin ve White (2002)’de düşüş vakalarına “haftalık” pencereden de yaklaşılmakta, 1 hafta içinde kümülatif düşüş %20’ye ulaşmışsa o tecrübe de “çöküş” addedilmektedir.

FTSE 100’de 14-19 Ekim arasında, 16 Ekim hâric, her gün düşüş olmuş, 16 Ekim’de ise Endekste değişme %0,00 şeklinde gerçekleşmiştir (16 Ekim değişmesi de şu halde “düşüş” statüsünde görülebilir): 14 Ekim-19 Ekim periyodu için (haftalık bazda) kümülatif düşüş, hesaplandığında, %25,12’ye varmaktadır (>%20), vaka haftalık pencereden kezâ bir “çöküş” mahiyetindedir.

CAC 40’ta 14-19 Ekim periyodunda, ancak 18 Ekim hâric, her gün düşüş olmuştur; 18 Ekim’de ise kesintiye uğramıştır. Tüm peryot itibarıyla bakıldığında kümülatif düşüş %17,77 süretinde hesaplanmaktadır (<%20).

DAX’ta 16-20 Ekim arasında her gün düşüş yaşanmış, 5 gün için (haftalık bazda) kümülatif düşüş ancak %13,65 olmaktadır (<%20), durum bir haftalık pencereden de bir “çöküş” değildir.

Nikkei 225’te 17 Ekim-20 Ekim arasında peşpeşe düşüş görülmekte ve 1 hafta itibarıyla kümülatif düşüş ne var ki ancak %18,3’e erişmektedir (<%20). Dolayısıyla Japonyadaki borsa düşüşü haftalık bazda yaklaşıldığında yine bir çöküş değildir.

AEX’te 16, 17, 18 Ekim’de de düşüş görülmektedir; bunlar da dikkate alındığında 16-20 Ekim arasında hergün düşüş olmuştur. 5 günlük kümülatif düşüş 16-20 Ekim periyodu (1 hafta) itibarıyla, %22,51 hesaplanmaktadır. Şu halde Hollanda açısından bu durum bir borsa “çöküşü” mahiyetindedir.

Şu halde, Mishkin ve White (2002) perspektifinden, günlük ve haftalık bazda **ancak İngiltere ve Hollanda’da bir borsa çöküşü vâkidir.**

(iii) Aylık pencereden bakıldığında (Tablo 1): 1987 Ekim ayı boyunca yalnızca Nikkei 225’te cereyan eden düşüş %20’nin altında (%12,48); diğer 4 ülke endeksindeki düşüş derecesi %20’nin üzerindedir: **Ekim 1987’de, aylık pencereden bakıldığında, Japonya hâric 4 ülkede borsa çöküşü vukû bulmuştur.**

(iv) İki aylık peryot penceresinden bakıldığında (Tablo E1.2)

Ekim ve Kasım 1987 toplamı olarak hesaplandığında kümülatif düşme yalnızca yine Nikkei 225’te %20’nin altında, diğer 4 ülke endeksinde düşme %20’yi aşmaktadır: **Japonya hâric 4 ülke borsasında yine bir çöküş vukû bulmuştur.**

(v) Üç aylık peryot (çeyrek) penceresinden (Tablo 1): Peryot türü olarak Çeyrek penceresinden bakıldığında 1987’nin 4. Çeyreğinde yalnızca Nikkei 225’teki düşüş %20’nin altında, diğer 4 ülke endeksindeki düşüş ise %20’nin üzerindedir: **Japonya hâric diğer ülkelerde borsa çöküşü meydana gelmiştir.**

(vi) Altı aylık (peşpeşe iki çeyrek) penceresinden (Tablo E1.3): 1987/4. Çeyreği + 1988/1. Çeyreği toplamı olarak bakıldığında; (i) 5 ülkede de 1988/1. Çeyrekte borsa endeksleri düşüş değil, aksine artış kaydetmiştir, (ii) 1987/4. Çeyreğindeki değişme (düşüş) + 1988/1. Çeyreğindeki değişme (artış) hesaplandığında; net olarak yalnızca Nikkei 225 artış sergilemiş gözükmemekte, diğer 4 endeks net anlamda yine düşüş göstermektedir, (iii) 1987/Ç4 ve 1988/Ç1’deki değişme toplandığında net düşüş görülen endekslerden yalnızca FTSE 100, DAX, CAC 40 için bulunan net düşme %20’yi aşmakta, fakat AEX için bulunan düşüş derecesi ise %20’nin altında kalmaktadır:

Şu halde 6 ay (iki çeyrek) penceresinden bakıldığında 1987’de 5 ülke arasında **sâdece İngiltere, Almanya, Fransa açısından bir borsa çöküşü teşhis edilebilmektedir.**

(vii) 12 ay (1 yıl) penceresinden bakıldığında (Tablo 1): 1987 yılı zarfında meydana gelen kümülatif düşme yalnızca DAX ve AEX açısından %20’yi aşmaktadır, kaldı ki İngiltere ve Japonya açısından endeksler zâten artış göstermiştir: Yıllık pencereden bakıldığında su hâlde 1987’de **yalnızca Almanya ve Hollanda’da bir borsa çöküşü teşhis edilebilmektedir.**

olunacaktır. Ülkelerde görülen durumlara aylık bazda, 2 göstergeye ilişkin veriler elde edilemediğinden, teşhis konulamamıştır.

3.1. Realiteye Dâir Teşhiste Kullanılan Çerçeve: Gösterge ve Ölçüler

Beş ülkede Ekim 1987 finansal çöküşüyle beraber görülen muayyen durum amprik zeminde tanımlanırken makroiktisadî alana dâhil 3 konuya odaklanılacaktır: Ülkenin toplam reel geliri, istihdam-ışsizlik, sınaî üretim. Gösterge olarak toplam reel gelirden değişme (büyüme oranı, %), işsizlik oranı (%), inşaat sektörü hâriç toplam sınaî üretim endeksinde değişme (%) kullanılacaktır.

Ömrü itibarıyla şartlar olarak; bir vakanın yavaşlama veya resesyon olarak tanımlanabilmesi için o vaka döneminin hem “kesintisiz” ve “asgarî 2 dönem” uzunlukta olması hem de borsa çöküşünün gerçekleştiği dönemi kapsamaması aranmıştır.

Borsa Çöküşü ile arasında illiyet bağının varlığı cihetinden; vakanın Ekim 1987 Borsa Çöküşünün gerçekleştiği esnâda (ilgili, carî dönemde) ya da müteâkip 1. veya 2. dönemde müşâhede edilmesi sûretinde iki şart aranmıştır.

Üç durumun tesbitinde göstergelere ilişkin kullanılan ölçüler şöyle özetlenebilir (Şema 1, ... ’ten iktibas):

(i) İktisadî büyüme oranının negatif olması (reel GSYİH’de düşme), işsizlik oranında asgarî 2 puan artış olması (Shiskin, 1974), sınaî üretim endeksinde değişme oranının negatif olması (endeksin düşmesi) *hâllerinden birisi görüldüğünde*, bahse konu döneme ilişkin durum bir “**iktisadî daralma**” mahiyetindedir.

İktisadî daralma, borsa çöküşünün yaşandığı dönemde ve müteâkip dönemde olmak üzere en az iki dönem sürmüştü¹⁹ ülke ekonomisi adına durum bir “resesyon” (“durgunluk”) tecrübesidir.

(ii) İktisadî büyüme oranının pozitif olmakla beraber en az 1 puan düşmesi, işsizlik oranının en az 1 puan yükselmesi,²⁰ sınaî üretim endeksinin yükselmekle beraber yükseliş oranının en az 1 puan düşmesi *hâllerinden birisi müşâhede olunmuşsa*, ele alınan dönem açısından, “**iktisadî yavaşlama**” vardır.

Yavaşlama hâli; *borsa çöküşünün gerçekleştiği dönemde de görülmek kaydıyla en az 2 dönem sürmüştü* eğer o takdirde ülke ekonomisi adına da mevcut kabul edilmiştir.

¹⁹ Ömrünün uzunluğu nazarından bir daralma olayını durgunluk diye nitelendirebilmek hususunda Shiskin (1974) daralma hâlinin “peşpeşe asgarî iki çeyrek dönem” sürmesini ölçü almaktadır.

²⁰ yükseliş derecesi 2 puandan düşük olmak kavdıyla

Şema 1. Makroiktisadî sonuçları teşhiste tatbik edilebilecek gösterge ve kriterler

				GÖSTERGELER VE KRİTERLER		
				Ekonomik büyüme (%)	İşsizlik oranı (%)	Sınai üretim değışme oranı (%)
İktisadî faaliyet hacminde:	Genişleme	Normal hareket	$\rightarrow >0$, seviyesi artıyor. $\rightarrow >0$, seviyesi sabit kalıyor. $\rightarrow >0$, fakat <u>seviyesinde</u> düşme var, ancak düşüş derecesi <1 .	Düşüyor	\rightarrow Endeks değeri artıyor, hem de "değişme (artış) derecesi" büyüyor. \rightarrow Endeks değeri artıyor, "artış (değişme) derecesi" ise sabit kalıyor. \rightarrow Endeks değeri artıyor, fakat "değişme (artış) derecesinde" düşme var, ancak düşüş derecesi <1 .	
		Yavaşlama	>0 , fakat <u>seviyesinde</u> düşme var, ancak düşüş derecesi ≥ 1	Yok (tanımsız).	Endeks değeri artıyor, fakat değişme (artış) <u>dercesinde</u> düşme var, ancak düşüş derecesi ≥ 1	
	Sabitlik (yatay seyir)	0	Sabit kalıyor.	0		
	Düşme	Normal hareket	Yok (tanımsız).	Artıyor. Fakat artış derecesi ≤ 1	Yok (tanımsız).	
Yavaşlama		Yok (tanımsız).	Artıyor. Hem de $1 \leq$ artış derecesi <2	Yok (tanımsız).		
Daralma		<0 (Reel GSYİH düşüyor.)	Artıyor. Hem de artış derecesi ≥ 2	Endeks değeri düşüyor. (Değişme < 0)		

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

(111) Yukardaki hâller dışında kalan tecrübeler ele alınan dönem açısından **“normal hareket/normal hâl”** sûretinde tanımlanmıştır. İlk iki maddede sayılanların hiçbiri görülmemişse o dönemde “normal hareket” yaşanmıştır. Eğer:

- Büyüme oranı pozitif olmakla beraber; büyüme oranı yükselmişse veya düşse bile düşüş %1’in altında kalmışsa,

- Sınai üretim endeksi yükselmiş olmakla beraber; endeksteeki artış oranı yükselmişse ya da artış oranı düşse bile o düşüş %1’in altında kalmışsa,

- İşsizlik oranı düşmüşse veya artmış olsa bile artış derecesi %1’in altında kalmışsa

o ülke ekonomisinde yaşanan, yalnızca bir **“normal hareket”** tir.

Makroiktisadî sonuçlar itibarıyla realiteyi tesbitte kullanılacak maddeler şu sûrette listelenebilir (Şema 2):

Şema 2. Makroiktisadî Sonuçları Tesbit Maddeleri

Ekim 1987 itibarıyla:

- a1. **Değişme:** Öncesi dönem^(*) → **ilgili dönem** → sonrası ilk, ikinci, üçüncü dönem değerleri
- b1. **İktisadî faâliyet hacminde "artış" (iktisadî genişleme) var (Bu gösterge özelinde)**
- b2. **İktisadî faâliyet hacminde "düşme" var (Bu gösterge özelinde)**
- b3. **Yalnızca İktisadî yavaşlama var (Bu gösterge özelinde)**
- b4. **İktisadî daralma var (Bu gösterge özelinde)**
- c1. Ekim 1987 **Borsa Çöküşüyle irtibatlı (Çöküşün sonucu mahiyetinde)** görülebilecek (: **ilgili dönemde, müteâkip 1. ya da 2. dönemde vukû bulmuş**) bir iktisadî **"yavaşlama"** (var/yok)
- c2. Ekim 1987 **Borsa Çöküşüyle irtibatlı (Çöküşün sonucu mahiyetinde)** görülebilecek (: **ilgili dönemde, müteâkip 1. ya da 2. dönemde vukû bulmuş**) bir iktisadî **"daralma"** (var/yok)
- c3. **İlgili dönem ve sonraki 1., 2. dönem olmak üzere en az 3 dönem sürmüş bir iktisadî "yavaşlama"** (var/yok) (bu gösterge özelinde)
- c4. **İlgili dönem ve sonraki 1., 2. dönem olmak üzere en az 3 dönem sürmüş bir iktisadî "daralma"** (var/yok) (bu gösterge özelinde)
- c5. **İlgili dönem ve sonraki 1., 2. dönem olmak kaydıyla "ya yavaşlama ya da daralma görülen" (önce yavaşlama akabinde daralma ya da önce daralma akabinde yavaşlama şeklinde cereyan eden), peşpeşe en az 3 dönem sürmüş bir tecrübe** (var/yok) (bu gösterge özelinde)

Varılan Genel Sonuç (S):

- S1. **Ülke ekonomisinin tümü açısından bakıldığında durgunluk var (asgarî 2 dönem sürmüş "daralma" kastediliyor)**
- S2. **Ülke ekonomisinin tümü açısından bakıldığında yavaşlama var (asgarî 2 dönem sürmüş "yavaşlama" kastediliyor)**
- S3. **Ülke ekonomisinin tümü açısından bakıldığında ne durgunluk ne yavaşlama var (ilgili yılı içermek ön şartı ve kesintisiz ve asgarî 2 dönem sürmüş olmak şartı ile)**
[Çeyrekler veya yıllar itibarıyla teşhis sözkonusu iken; yalnızca bu gösterge açısından değil, "çapraz halde" ("farklı göstergeler açısından da") bakılsa dahi]

^(*) Genel bir deyişle "dönem"den makroekonomik sonuçlar aylık bazda teşhis edilecek iken "ay, sonuçlar çeyrekler itibarıyla teşhis edilecek iken "çeyrek", yıllık bazda teşhis edilecek iken de "yıl" kastedilmektedir. Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

3.2. Ülkeler Adına Realitedeki Durumu Tesbit: Ölçülerin Tatbiki

1987 Ekimi baz alındığında, ancak işsizlik oranı verilerine ulaşılabildiğinden, bu gösterge ile sınırlı bir sonuca varılabildiği görülmüştür. İşsizlik oranı dikkate alındığında Ekim 1987’de beş ülkeden herhangi birisinde "yavaşlama" ya da "daralma" meydana gelmemiştir.

Tablo 3a. Finansal İstikrarsızlığın (Çöküşün) "Gelişmiş"ler Kategorisinden 5 Ülkede Makroiktisadî Alanda Ciddî Menfî Tesirler Meydana Getirip Getirmediğini ve Boyutunu Teşhis (aylık bazda)(*)

	İngiltere	Almanya	Fransa	Japonya	Hollanda
	İşsizlik oranında (%) değişme	İşsizlik oranında (%) değişme	İşsizlik oranında (%) değişme	İşsizlik oranında (%) değişme	İşsizlik oranında (%) değişme
Ekim 1987 itibarıyla:					
Numara(**)					
a1.	10,1 → 9,9 → 9,8 → 9,6 → 9,4 <i>ya da</i> 10,0 → 9,8 → 9,6 → 9,4 → 9,2	8,4 → 8,3 → 8,5 → 9,2 → 9,9	9,1 → 9,1 → 9,1 → 9,0 → 9,0	2,7 → 2,7 → 2,7 → 2,7 → 2,8 <i>ya da</i> 2,7	7,5 → 7,5 → 7,5 → 7,5 → 7,5
b1.	x	x (Yalnızca ilgili dönemde)	x (Yalnızca sonraki 2. dönemde)		
b2.		x (Sonraki 1., 2., 3. dönemde)		x (Yalnızca sonraki 3. dönemde)	
b3.	Δişsizlik oranı ≥ 1 hâli: Yok.	Δişsizlik oranı ≥ 1 hâli: Yok.	Δişsizlik oranı ≥ 1 hâli: Yok.	Δişsizlik oranı ≥ 1 hâli: Yok.	Δişsizlik oranı ≥ 1 hâli: Yok.
b4.	Δişsizlik oranı ≥ 2 hâli: Yok.	Δişsizlik oranı ≥ 2 hâli: Yok.	Δişsizlik oranı ≥ 2 hâli: Yok.	Δişsizlik oranı ≥ 2 hâli: Yok.	Δişsizlik oranı ≥ 2 hâli: Yok.
c1.					
c2.					
c3.					
c4.					
c5.					
Ulaşılan Genel Sonuç (S):					
S1.					
S2.					
S3.	x	x	x	x	x

(*) Aylık bazda makroekonomik sonuçlar, yalnızca işsizlik oranı verilerine ulaşılabildiğinden, ancak tek gösterege itibarıyla tesbit edilebilmiştir.

(**) Sütundaki numaralar Şema 2'deki maddeleri ve sonuçları temsil ediyor: Örneğin c5 Şema 2'deki c5 maddesini ifade etmektedir.

Kaynak: Tablo EII.3'e ve Şema 1 ile Şema 2'ye dayanılarak meydana getirilmiştir.

Çeyrek verileriyle hareket edildiği (1987/4. Çeyreği orjin alındığı) takdirde ülkelere ilişkin şu tesbitlerde bulunulmuştur (Tablo 3b):

İngiltere: Çeyrekler bazında tanımlandığında herhangi bir gösterege özelinde İngiltere'de "daralma" tecrübe edilmemiştir.

Bununla beraber, 1987/4. Çeyrek merkez alındığında, müteâkip 1. dönemde (iktisadî büyüme göstergesinden hareketle) ve müteâkip 3. dönemde (sınâî üretim endeksinde değişme oranından hareketle) "yavaşlama" yaşandığı tesbit edilmektedir.

İki yavaşlama tecrübesinden yalnızca ilgili dönemde yaşanan ile borsa çöküşü arasında illiyet râbitası vardır. Çöküş ile müteâkip 3. dönemdeki yavaşlama arasında illiyet yoktur. Şu halde *hem ilgili dönemde yaşanmış hem de kesintisiz sûrette en az iki dönem sürmüş* bir "yavaşlama" hâli yoktur.

Varılan sonuç itibarıyla 1987/4. Çeyreği orjin alındığında (çeyrekler bazında tanımlama yapılırsa) İngiltere’de ne bir “yavaşlama” ne de bir “durgunluk” tecrübesi yoktur. Borsa çöküşü İngiltere’de ekonominin reel alanına sirâyet etmemiş, reel alanda menfî etkiler doğurmamıştır.

Almanya: Çeyrekler bazında yaklaşıldığında (1987/4. Çeyreği merkez alınmak kaydıyla); Almanya’da ilgili dönemde ve müteâkip 2. dönemde “daralma” tesbit edilmiştir (sırasıyla ekonomik büyüme ve sınaî üretim endeksinde değişme oranı göstergelerinden hareketle). İlâveten, müteâkip 1. dönemde bir “yavaşlama” vakası görülmektedir. Bu vakaların üçü de Borsa Çöküşü ile illiyet bağına sahiptir.

Daralma vakası 2 dönemde görülmekle ve ilgili dönemi kapsamakla beraber “kesintisiz” sürmemiştir (daralma hâli 1. dönemde var, ikinci dönemde yok). Bu yüzden çeyrekler bazında tanımlandığında Almanya’da yaşanan durum “durgunluk” mahiyetinde teşhis edilememiştir.

Beri taraftan “her daralma vakası aynı zamanda bir yavaşlama olayıdır, daralma hâli yavaşlamayı mündemiçtir” diye düşünülebilir. Bu minvalde ilgili dönemdeki daralmayı aynı zamanda bir yavaşlama hâli saymak yoluna gidilebilir. Böylece Almanya’daki durum “*carî dönemi içeren, kesintisiz halde en az iki dönem sürmüş bir yavaşlama*” süreci olarak idimlendirilebilir.

Şu halde denilebilir ki *çeyrekler temelinde bakıldığında Almanya’da Ekim 1987 Borsa Çöküşü ekonominin reel cephesine yansımış, bir “yavaşlama” meydana getirmiştir.*

Fransa: Çeyrekler temelinde yaklaşıldığında herhangi bir gösterge özelinde Fransa’da “yavaşlama” hâli müşâhede edilememektedir.

Fakat sınaî üretim endeksinde değişme özelinde Fransa’da ilgili dönemde (1987/4. Çeyrekte) ve akabindeki 1., 2. dönemde “iktisadî daralma” vukû bulduğu teşhis edilmiştir.

Görülen daralma vakaları ile Borsa Çöküşü arasında “illiyet” vardır. İkincisi daralma hâli “ilgili dönemi” (1987/4. Çeyreği) içermekte olup en az 2 dönem ömür sürmüştür. Şu halde Fransa açısından durum “durgunluk” tecrübesi mahiyetinde tanımlanabilir.

Çeyreklik verilerle çalışıldığında görülüyor ki *Fransa’da Ekim 1987 Borsa Çöküşü nedeniyle ülke ekonomisi “durgunluk” a düşmüştür. Borsadaki çöküş (şok) ülke ekonomisinin reel alanına geçmiştir.*

Japonya: İlgili dönemde (ekonomik büyüme göstergesinden hareketle) ve müteâkip 2. dönemde (sınaî üretim endeksi göstergesinden hareketle) “iktisadî daralma” vardır. Herhangi bir gösterge özelinde “iktisadî yavaşlama” meydana gelmemiştir. Borsa çöküşü ile bu daralma vakaları arasında illiyet vardır. Ancak daralma hâli müteâkip dönemde kesintiye uğramıştır. Tabiatıyla daralma hâli “kesintisiz olmak kaydıyla *en az iki dönem sürme*” şartını cevaplamamaktadır. Bu yüzden durum ülke adına bir “durgunluk” tecrübesi mahiyetinde değildir.

Şu halde Ekim 1987 Borsa Çöküşü, makroiktisadî sonuçları çeyreklik bazda ele alındığında, Japonya’da bir iktisadî yavaşlama veya durgunluk meydana getirmemiştir.

Tablo 3b. Finansal İstikrarsızlığın (Çöküşün) "Gelişmiş"ler Kategorisinden 5 Ülkede Makroiktisadî Alanda Ciddî Menfî Tesirler Meydana Getirip Getirmediğini ve Boyutunu Teşhis (Çeyrek esaslı)

	İngiltere			Almanya			Fransa		
	Reel ekonomik büyüme [Reel GSYİH'de değişme, %]	İşsizlik oranında (% değişme)	Toplam sınıai üretim endeksinde (inşaat hâriç, 2015=100) değişme (%)	Reel ekonomik büyüme [Reel GSYİH'de değişme, %]	İşsizlik oranında (% değişme)	Toplam sınıai üretim endeksinde (inşaat hâriç, 2015=100) değişme (%)	Reel ekonomik büyüme [Reel GSYİH'de değişme, %]	İşsizlik oranında (% değişme)	Toplam sınıai üretim endeksinde (inşaat hâriç, 2015=100) değişme (%)
1987/4. Çeyrek itibarıyla:									
Numara(*)									
a1.	1,13 → 1,78 → 0,59 → 1,52 → 0,86	10,3 → 9,8 → 9,3 → 8,8 → 8,4 ya da 10,1 → 9,6 → 9,1 → 8,7 → 8,4	0,90 → 1,21 → 0,73 → 2,20 → 0,31	1,60 → - 0,91 → 1,81 → 1,13 → 1,18	8,6 → 8,7 → 9,8 → 8,6 → 8,4	10,82 → - 4,23 → 0,42 → - 2,07 → 10,60	1,48 → 1,23 → 0,84 → 1,27 → 0,82	9,2 → 9,1 → 9,0 → 8,9 → 8,9 ya da 9,10 → 9,07 → 8,90 → 8,83 → 8,80	22,44 → - 0,24 → - 2,25 → - 13,69 → 22,02
b1.	x	x	x	x (ilgili dönem hâriç)	x (sonraki 2., 3. dönem)	x (önceki dönem ve sonraki 1., 3. dönem)	x	x	x (önceki dönem ve sonraki 3. dönem)
b2.				x (yalnızca ilgili dönem)	x (ilgili dönem ve sonraki 1. dönem)	x (ilgili dönem ve sonraki 2. dönem)			x (ilgili dönem ve sonraki 1., 2. dönem)
b3.	x (sonraki 1. dönem)	Δ işsizlik oran ≥ 1 hâli: Yok.	x (sonraki 3. dönem)		x (sonraki 1. dönem)			Δ işsizlik oran ≥ 1 hâli: Yok.	
b4.		Δ işsizlik oran ≥ 2 hâli: Yok.		x (ilgili dönem)	Δ işsizlik oran ≥ 2 hâli: Yok.	x (ilgili dönem ve sonraki 2. dönem)		Δ işsizlik oran ≥ 2 hâli: Yok.	x (ilgili dönem ve sonraki 1., 2. dönem)
c1.	Var.	Yok.	Yok.	Yok.	Var.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.
c2.	Yok.	Yok.	Yok.	Var.	Yok.	Var.	Yok.	Yok.	Var.

(*) Sütundaki numaralar Şema 2'deki maddeleri ve sonuçları temsil ediyor: Örneğin c5 Şema 2'deki c5 maddesini ifade etmektedir.

Tablo 3b. Devam

		İngiltere			Almanya			Fransa		
		Reel ekonomik büyüme [Reel GSYİH'de değişme, %]	İşsizlik oranında (%) değişme	Toplam sınaî üretim endeksinde (inşaat hâriç, 2015=100) değişme (%)	Reel ekonomik büyüme [Reel GSYİH'de değişme, %]	İşsizlik oranında (%) değişme	Toplam sınaî üretim endeksinde (inşaat hâriç, 2015=100) değişme (%)	Reel ekonomik büyüme [Reel GSYİH'de değişme, %]	İşsizlik oranında (%) değişme	Toplam sınaî üretim endeksinde (inşaat hâriç, 2015=100) değişme (%)
<i>1987/4. Çeyrek itibarıyla:</i>										
Numara(*)										
c3.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.
c4.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Var.
c5.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Var.
<i>Ulaşılan Genel Sonuç (S):</i>										
S1.									x	
S2.					x (İlgili dönem ve sonraki 1., 2. dönem için olmak üzere sırasıyla; daralma, yavaşlama, daralma tecrübesi var. Bunu kesintisiz 3 dönem sürmüş bir yavaşlama olarak görmek mümkün. Çünkü tek dönemlik bir daralma yavaşlamadan daha şiddetli bir hâldir.)					
S3.			x							

(*) Sütündeki numaralar Şema 2'deki maddeleri ve sonuçları temsil ediyor: Örneğin c5 Şema 2'deki c5 maddesini ifade etmektedir.

Tablo 3b. Devam 2

	Japonya			Hollanda		
	Reel ekonomik büyüme [Reel GSYİH’de değişme, %]	İşsizlik oranında (%) değişme	Toplam sınıî üretim endeksinde (inşaat hâriç, 2015=100) değişme (%)	Reel ekonomik büyüme [Reel GSYİH’de değişme, %]	İşsizlik oranında (%) değişme	Toplam sınıî üretim endeksinde (inşaat hâriç, 2015=100) değişme (%)
1987/4. Çeyrek itibarıyla:						
Numara (*)						
a1.	2,00 → 2,57 → 2,39 → -0,15 → 2,23	2,77 → 2,70 → 2,77 → 2,57 → 2,57 ya da 2,77 → 2,70 → 2,67 → 2,47 → 2,53	4,99 → -0,11 → 1,76 → 1,66 → 4,12	0,81 → 0,13 → 0,76 → 0,85 → 0,93	7,5 → 7,5 → 7,5 → 7,4 → 7,3	33,20 → 0,00 → -12,77 → -9,41 → 30,77
b1.	x (müteâkip 2. dönem hâriç)	x (müteâkip 1., 3. dönem hâriç)	x (ilgili dönem hâriç)	x	x (müteâkip 2., 3. dönem)	x (önceki dönem, ilgili dönem ve müteâkip 3. dönem)
b2.	x (müteâkip 2. dönem)	x (müteâkip 1. dönem)	x (ilgili dönem)			x (müteâkip 1., 2. dönem)
b3.		Δişsizlik oranı ≥ 1 hâli: Yok.			Δişsizlik oranı ≥ 1 hâli: Yok.	x (yalnızca ilgili dönem)
b4.	x (yalnızca müteâkip 2. dönem)	Δişsizlik oranı ≥ 2 hâli: Yok.	x (yalnızca ilgili dönem)		Δişsizlik oranı ≥ 2 hâli: Yok.	x (müteâkip 1., 2. dönem)
c1.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Var.
c2.	Var.	Yok.	Var.	Yok.	Yok.	Var.
c3.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.
c4.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.
c5.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Var.
Ulaşılan Genel Sonuç (S):						
S1.						
S2.				x (İlgili dönem, müteâkip 1., 2. dönem için sırasıyla; yavaşlama ve daralma, daralma tecrübesi var.)		
S3.		x				

(*) Sütundaki numaralar Şema 2’deki maddeleri ve sonuçları temsil ediyor: Örneğin c5 Şema 2’deki c5 maddesini ifade etmektedir.

Kaynak: Tablo EII.1, EII.4, EII.6’ya ve Şema 1 ile Şema 2’ye dayanılarak teşkil edilmiştir.

Hollanda: Sınıî üretim endeksinde değişmeden hareketle ilgili dönemde (1987/4. Çeyreğinde) “yavaşlama”, müteâkip 1. ve 2. dönemde ise “daralma” teşhis edilmiştir. Bu tecrübeler ile borsa çöküşü arasında illiyet râbitası vardır.

Diğer taraftan ilgili dönemde daralma görülmediğinden, süreci ülke ekonomisi adına bir resesyona diye tanımlamak isâbetli değildir. Fakat iktisadî daralma olayı iktisadî yavaşlama olayından daha şiddetli tabiattadır. “Daralma” vakası “yavaşlamayı” mündemiç, her “daralma” aynı zamanda bir “yavaşlama” mahiyetindedir.²¹ Bu yüzden müteâkip 1. dönemdeki iktisadî daralma vakasını aynı zamanda bir “yavaşlama” hâli kabul etmek mümkündür. Şu halde Hollanda’da çeyrekler itibarıyla bakıldığında ilgili dönemi içeren ve en az 2 dönem ömür sürmüş olan bir “yavaşlama” olayı yaşanmıştır.

Varılan sonuç itibarıyla çeyrekler temelinde tanımlandığında Hollanda’da “iktisadî yavaşlama” müşâhede edilmiştir. Bu, Hollanda’da Ekim 1987 Borsa Çöküşünün reel ekonomiyi olumsuz yönde önemli derecede etkilediğini ifade eder.

²¹ Fakat aksi söylenemez: “Her yavaşlama bir daralmadır” doğru değildir.

Tablo 3c. Finansal İstikrarsızlığın (Çöküşün) "Gelişmiş"ler Kategorisinden 5 Ülkede Makroiktisadî Alanda Ciddî Menfî Tesirler Meydana Getirmediğini ve Boyutunu Teşhis (Yıl esaslı)

		İngiltere			Almanya			Fransa		
	Reel ekonomik büyüme [Reel GSYİH'de değişme, %]	İşsizlik oranında (%) değişme	Toplam sınaî üretim endeksinde (inşaat hâriç, 2015=100) değişme (%)	Reel ekonomik büyüme [Reel GSYİH'de değişme, %]	İşsizlik oranında (%) değişme	Toplam sınaî üretim endeksinde (inşaat hâriç, 2015=100) değişme (%)	Reel ekonomik büyüme [Reel GSYİH'de değişme, %]	İşsizlik oranında (%) değişme	Toplam sınaî üretim endeksinde (inşaat hâriç, 2015=100) değişme (%)	
1987 yılı itibarıyla:										
Numara(*)										
a1.	11,2 → 11,9 → 10,6 → 9,1 → 5,2	11,4 → 10,5 → 8,6 → 7,2 → 7,2 ya da 11,2 → 9,4 → 7,7 → 6,8 → 7,4	4,05 → 4,84 → 2,04 → - 0,30 → - 3,33	1,4 → 3,7 → 3,9 → 5,2 → 5,1	8,9 → 9,2 → 8,5 → 8,0 → 6,8	0,38 → 3,60 → 4,93 → 5,17 → 2,87	2,58 → 4,59 → 4,53 → 2,88 → 1,10	9,2 → 9,1 → 8,7 → 8,1 → 8,0 ya da 9,2 → 9,0 → 8,8 → 8,6 → 8,3	1,75 → 3,56 → 3,47 → 1,46 → - 0,09	
b1.	x	x (müteâkip 3. dönem hâriç)	x (müteâkip 2., 3. dönem hâriç)	x	x (ilgili dönem hâriç)	x	x	x	x (müteâkip 3. dönem hâriç)	
b2.		x (yalnızca müteâkip 3. dönem)	x (müteâkip 2., 3. dönem)		x (ilgili dönem)				x (müteâkip 3. dönem)	
b3.	x (müteâkip 1., 3. dönem)	Δ işsizlik oranı ≥ 1 hâli: Yok.	x (müteâkip 1. dönem)		Δ işsizlik oranı ≥ 1 hâli: Yok.	x (müteâkip 3. dönem)	x (müteâkip 2., 3. dönem)	Δ işsizlik oranı ≥ 1 hâli: Yok.	x (müteâkip 2. dönem)	
b4.		Δ işsizlik oranı ≥ 2 hâli: Yok.	x (müteâkip 2., 3. dönem)		Δ işsizlik oranı ≥ 2 hâli: Yok.			Δ işsizlik oranı ≥ 2 hâli: Yok.	x (müteâkip 3. dönem)	
c1.	Var.	Yok.	Var.	Yok.	Yok.	Yok.	Var.	Yok.	Var.	
c2.	Yok.	Yok.	Var.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	

(*) Sütündeki numaralar Şema 2'deki maddeleri ve sonuçları temsil ediyor: Örneğin c5 Şema 2'deki c5 maddesini ifade etmektedir.

Tablo 3c. Devam

	İngiltere			Almanya			Fransa		
	Reel ekonomik büyüme [Reel GSYİH'de değişme, %]	İşsizlik oranında (%) değişme	Toplam sınaî üretim endeksinde (inşaat hâriç, 2015=100) değişme (%)	Reel ekonomik büyüme [Reel GSYİH'de değişme, %]	İşsizlik oranında (%) değişme	Toplam sınaî üretim endeksinde (inşaat hâriç, 2015=100) değişme (%)	Reel ekonomik büyüme [Reel GSYİH'de değişme, %]	İşsizlik oranında (%) değişme	Toplam sınaî üretim endeksinde (inşaat hâriç, 2015=100) değişme (%)
1987 yılı itibarıyla:									
Numara(*)									
c3.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.
c4.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.
c5.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.
Ulaşılan Genel Sonuç (S):									
S1.									
S2.									
S3.		x			x			x	

(*) Sütündeki numaralar Şema 2'deki maddeleri ve sonuçları temsil ediyor: Örneğin c5 Şema 2'deki c5 maddesini ifade etmektedir.

Tablo 3c. Devam 2

	Japonya			Hollanda		
	Reel ekonomik büyüme [Reel GSYİH’de değişim, %]	İşsizlik oranında (%) değişim	Toplam sınaî üretim endeksinde (inşaat hariç, 2015=100) değişim (%)	Reel ekonomik büyüme [Reel GSYİH’de değişim, %]	İşsizlik oranında (%) değişim	Toplam sınaî üretim endeksinde (inşaat hariç, 2015=100) değişim (%)
1987 yılı itibarıyla:						
Numara(*)						
a1.	2,83 → 4,11 → 7,15 → 5,37 → 5,57	3,0 → 2,8 → 2,4 → 2,2 → 2,1, <i>varlık</i> 2,9 → 2,7 → 2,4 → 2,1 → 2,0	3,45 → 9,26 → 5,79 → 4,22 → 1,88	1,93 → 3,44 → 4,42 → 4,18 → 2,44	7,4 → 7,5 → 7,1 → 6,4 → 5,9	1,08 → 0,08 → 5,07 → 2,40 → 1,76
b1.	x	x	x	x	x (ilgili dönem hariç)	x
b2.					x (yalnızca ilgili dönem)	
b3.	x (yalnızca sonraki 2. dönem)	Δ işsizlik oranı ≥ 1 hâli Yok.	x (sonraki 1., 2., 3. dönem)	x (yalnızca sonraki 3. dönem)	Δ işsizlik oranı ≥ 1 hâli Yok.	x (ilgili dönem ve sonraki 2. dönem)
b4.		Δ işsizlik oranı ≥ 2 hâli Yok.			Δ işsizlik oranı ≥ 2 hâli Yok.	
c1.	Var.	Yok.	Var.	Yok.	Yok.	Var.
c2.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.
c3.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.
c4.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.
c5.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.	Yok.
Ulaşılan Genel Sonuç (S):						
S1						
S2						
S3		x			x	

(*) Sütundaki numaralar Şema 2’deki maddeleri ve sonuçları temsil ediyor: Örneğin c5 Şema 2’deki c5 maddesini ifade etmektedir.

Kaynak: Tablo EII.2, EII.5, EII.7 ile Şema 1 ve Şema 2’ye dayanılarak oluşturulmuştur.

Yıllık peryotlarda tanımlandığında (1987 orjin iken) ülkelere dâir şu tesbitlere varılmıştır (Tablo 3c):

İngiltere: 1987 yılı merkez alımıp yıllık verilerle tanımlama yapıldığında müteâkip 1. ve 3. dönemde “yavaşlama” (ekonomik büyüme, sınaî üretim endeksinde değişim oranından hareketle) tesbit edilmektedir. Borsa Çöküşü ile müteâkip 1. yıldaki “yavaşlama” hâli arasında illiyet var, 3. yıldaki ile ise arada illiyet yoktur. Ne var ki ilgili dönemi içermediğinden ve kesintisiz olmadığından bu tecrübe İngiltere adına bir “yavaşlama” vakası olarak nitelendirilemez.

Müteâkip 2. ve 3. yılda daralma vukû bulmuştur (sınaî üretim endeksinde değişim oranı itibarıyla). 1987 Borsa Çöküşü ile müteâkip 2. yıldaki daralma arasında illiyet var, 3. yıldaki daralma arasında ise illiyet yoktur. Fakat görülen daralma tecrübesinin dönemi ilgili yılı içermemektedir. İngiliz ekonomisi için 1987 Borsa Çöküşünün sonucu mahiyetinde bir “resesyon” teşhisi konulamamıştır.

Sonuçta Ekim 1987 Borsa Çöküşü, İngiltere’de yıllık bazda bakıldığında, ekonomide bir yavaşlama veya durgunluğa yol açmamış, diğer deyişle reel ekonomiye geçmemiştir.

Almanya: Yıllık veriler ekseninde yaklaşıldığında ve 1987 yılı merkeze konulduğunda Almanya’da herhangi bir gösterge özelinde “daralma” tesbit edilememektedir.

Beri taraftan, 1987 yılı merkez iken, yalnızca müteâkip 3. yılda bir “yavaşlama” müşâhede edilmektedir. “İlgili dönemi içermek ve kesintisiz en az iki dönem sürmüş olmak” şartını karşılayan bir daralma tecrübesi yoktur.

Şu halde yıllık bazda bakıldığında Ekim 1987 Borsa Çöküşü Almanya’da ne bir iktisadî “yavaşlama” ne de “durgunluk” meydana getirmemiştir.

Fransa: Yıllık verilerle hareket edildiği ve 1987 yılı merkez alındığı takdirde iki göstergeye göre müteâkip 2. ve 3. dönemde “yavaşlama” hâli müşâhede edilmiştir. Bunlardan müteâkip 2. dönemde görülen ile borsa çöküşü arasında illiyet var, ancak diğeriyle borsa çöküşü arasında illiyet yoktur.

Yavaşlama durumu tek dönem olduğundan ve ilgili yılı kapsamadığından Fransa adına bir “yavaşlama” tecrübesi tanımlanamamıştır.

Diğer taraftan müteâkip 3. dönemde, bir göstergeye (sınâî üretim endeksinde değişmeye) göre, daralma meydana geldiği görülmektedir. Bu, hem 1987 Borsa Çöküşü ile illiyet bağından mahrumdur, hem de ilgili yılı kapsamamaktadır. Tabiatıyla Ekim 1987 Borsa Çöküşü’nün, Fransa’da yıllık bazda tanımlandığında, bir resesyona yol açmadığı sûretinde teşhiste bulunulmuştur.

Şu halde yıllık verilerle çalışıldığında Fransa’da Ekim 1987 ile kendisi arasında illiyet râbitası kurulabilecek ne bir iktisadî “yavaşlama” ne de bir “daralma” meydana gelmemiştir.

Japonya: 1987 orjin alınıp yıllık verilerle tanımlandığında Japonya’da herhangi bir gösterge özelinde “daralma” vâki değildir.

Diğer taraftan, 1987 yılı merkeze konulduğunda, müteâkip 1., 2., 3. yılda “yavaşlama” tecrübe edilmiştir. Müteâkip 1. ve 2. dönemdeki “yavaşlama” ile 1987 borsa çöküşü arasında illiyet vardır. Ancak görülen “yavaşlama” süreci “borsa çöküşünün vukû bulduğu dönemi” kapsamamaktadır.

O halde yıllık bazda bakıldığında Ekim 1987 Borsa Çöküşü Japonya’da bütün ülke ekonomisi adına ne bir “yavaşlama” ne de “durgunluk” a yol açmamış, diğer deyişle ekonominin reel alanına geçmemiştir.

Hollanda: 1987 orjin alınır ve yıllık verilerle teşhis konulursa Hollanda’da herhangi bir gösterge açısından “daralma” hâli görülmemektedir.

Diğer taraftan müteâkip 2. dönemde (sınâî üretim endeksinde değişmeden hareketle) ve 3. dönemde (ekonomik büyümeden hareketle) Hollanda’da “yavaşlama” tesbit edilmiştir. Müteâkip 2. dönemdeki yavaşlama 1987 Borsa Çöküşü ile illiyet bağına sahiptir. Fakat bu yavaşlama vakaları “ilgili dönemi (1987 yılını) içermek” şartını karşılamamaktadır. Bu sebepten gözlemlenen duruma Hollanda adına yıllık bazda ve 1987 Borsa Çöküşüyle irtibatlı bir “yavaşlama” süreci olarak ad konulmamıştır.

Şu halde yıllık bazda yaklaşıldığında Hollanda’da Ekim 1987 Borsa Çöküşü bir “yavaşlama” veya “durgunluk” a yol açmamış, diğer deyişle ekonominin reel tarafına yansımamıştır.

Ekim 1987 Borsa Çöküşünün 5 ülke ekonomisi açısından teşhis edilen makroekonomik sonuçları bir tablo yardımıyla özetlenmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Ekim 1987 Borsa Çöküşünün 5 ülke açısından sonuçları (özet)

	Yavaşlama	Durgunluk	Normal Hareket
Çeyrekler bazında (1987/4. Çeyreği orjin alınarak) tanımlama yapıldığında:			
İngiltere	-	-	x
Almanya	x	-	
Fransa		x	
Japonya	-	-	x
Hollanda	x	-	
Yıllık bazda tanımlama yapıldığı (1987 yılı orjin alındığı) takdirde	(Hiçbirinde)	(Hiçbirinde)	(Hepsi için)

Kaynak: Tablo 3a, 3b, 3c’ye istinâden hazırlanmıştır.

4. BORSA ÇÖKÜŞLERİNİN REEL MAKROEKONOMİK ETKİLERİNİN ÜLKEDEN ÜLKEYE FARKLI OLMA NEDENİ: BİR MAKROEKONOMİK SAĞLAMLIK ENDEKSİ GELİŞTİRME TEŞEBBÜSÜ

Finansal kırılma arttığında bir şokun yol açacağı finansal istikrarsızlık şiddetli olur. Şoku finansal kırılma zemini büyütür. Finansal kırılma düşük ise şok finansal istikrarsızlığa dönüşmez.

Ülke ekonomisi reel anlamda kırılmaştıkça şokun veya finansal istikrarsızlığın reel ekonomi üzerinde olumsuz etkileri büyük olur. Ekonominin sağlamlık derecesi yüksek ise şoku ülke hafif bir tahribatla savuşturabilir, finansal istikrarsızlığın reel ekonomi üzerinde olumsuz etkileri zayıf kalır. Ülke ekonomisi reel anlamda kırılma-zayıf ise finansal istikrarsızlığın reel alanda olumsuz büyük etkiler meydana getirmesi, şiddetli istikrarsızlıklar açısından zemin uygundur.

Finansal şokun şiddetli bir istikrarsızlığa dönüşüp dönüşmeyeceği hususunda sonucu belirleyici bir diğer unsur piyasaların kurumsal yapısı²² ve para politikasıdır. Finansal istikrarsızlık yokken sıkı para politikası ve parasal disiplin korunmalı, fakat finansal istikrarsızlık meydana geldiğinde yayılmasını önlemek üzere genişletici para politikasına başvurulmalıdır. Bu çerçevede likidite aciziyeti (likidity default) ile ödeme aciziyeti (sovereign default) arasında ayırım yapılabilir. Para politikası bir finansal istikrarsızlığın reel alana sirayet ederek makroekonomik istikrarsızlıklar meydana getirmesi ve bu istikrarsızlıkların derecesi açısından da hayli önemli olup sonucu belirleyebilir.

Finansal şok veya istikrarsızlık başgösterdiğinde varlıkları olup ödemesi gelen borçlarını aşan, ancak varlıklarını o anda nakde çeviremediğinden nakit sıkıntısı çeken, mülleti dolan borçlarını bu nedenle çeviremeyen kişi likidite aciziyetine düşmüş tiptir. İktisadî varlıkları vadesi gelen borçlarının altında kalan, dolayısıyla borçlarını bu nedenle ödeyemeyen kişi sovereign default (ödeyememe aciziyeti) içerisinde olan tiptir. Para otoritesi piyasanın işlemesine likidite açısından destek olacağını kamuoyuna ilân etmeli, piyasaya güven vermelidir. İlk tipe ihtiyaç duyduğu nakdi sunması isabetlidir. Bu takdirde piyasada panik havası azalabilir. İkincisine (ödeme aciziyeti içerisinde olan tipe) para otoritesi kayıtsız kalabilir veya piyasadaki paniğin önünü kesmek amacıyla şirketi kurtarır ancak ayrıca TMSF benzeri bir kamu mercii şirketin mülkiyet ve idaresini devralabilir. Böylece hem piyasalardaki panik dalgasının önü kesilebilir hem de sonraki dönemlerde para otoritesinin kurtaracağını bekleyip buna güvenen tipin ortaya çıkma zemini kalmaz.

Finansal istikrarsızlık patlak verdiğinde bu yüzden sıkı para politikası yanlış bir stratejidir. Paniğin tüm finansal sisteme yayılarak istikrarsızlığın büyümesi, reel ekonomiye geçerek büyük olumsuz etkiler bırakması seyredilmiş olur.

Bu kısımda borsa çöküşlerinin reel iktisadî alanda etkilerinin ülkeler arasında niçin farklı olduğunu tesbit maksadıyla makroekonomik sağlamlık endeksi geliştirilmeye çalışılmıştır.²³ Geliştirilen endekse göre ülkelerin sağlamlık endeks puanları sıralanacak, normal hareket tecrübe edilmişse o ülke puanının en yüksek, yavaşlama tecrübe edilmişse ülke puanının nisbeten düşük, durgunluk yaşanmışsa o ülke puanının en düşük olup olmadığı ortaya konulacaktır. Böylece makroekonomik sağlamlık puanının büyüklüğü ile çöküşün reel makro alandaki olumsuz etkilerinin büyüklüğü arasında zıt yönde münasebet olup olmadığı kavranacaktır. Diğer ifadeyle çöküşün makroekonomik etkilerinin ülkeler arasında farklılığının temelinde makroekonomik sağlamlık derecesi farklılıklarının olup olmadığı tesbit edilecektir. Meydana getirilen endeks ülke ekonomisinin sağlamlığını ölçerken, sağlamlık ile kırılma mahiyetçe tezat durumunda olduğundan, o ekonominin kırılma derecesini de göstermiş olacaktır.

²² Japonya’da 1987 çöküşüne aylık ve çeyreklik olarak bakıldığında 5 ülkenin tecrübe ettikleri arasında en az şiddetlisi olduğu görülmektedir. Shaede (1997)’ye göre Tokyo Borsası’nda “kural esaslı” işleyen “otomatik devre kesici” (breaking circuit) mekanizma vardır. Otomatik devre kesicilerin (circuit breakers) işlemesi Nikkei 225’te çöküşün nisbeten düşük olmasında mühim bir rol oynamıştır.

²³ Literatürde ülke ekonomilerinin finansal sağlamlığını/kırılmağını ya da bütüncül halde makroekonomik sağlamlığını ölçmek maksadıyla çeşitli endeksler meydana getirilmiştir. Makroekonomik sağlamlık derecesini tesbiti hedefleyen bir çalışma olarak örneğin Samur (2015) kaydedilebilir. Yazar çalışmada ülke makroekonomik sağlamlık açısından 1987 Asya krizi öncesinde beş Güneydoğu Asya ülkesini (Endonezya, Güney Kore, Filipinler, Malezya, Tayland’ı) konu alır, ülke ekonomilerini “kuvvetli”, “zayıf”, “orta” şeklinde sınıflandırma yoluna gider.

Sağlamlık puanı yüksek iken kırılgnlık derecesi düşük, sağlamlık puanı düşük iken ise kırılgnlık derecesi yüksek durumdadır.

Ülke ekonomisinin makroekonomik açıdan sağlamlığı reel ve finansal unsurlara bağlı tasavvur edilebilir. Makroiktisadî sağlamlığı ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik oranı, kamu maliyesi dengesi-bütçe disiplini, dış ticaret veya carî işlemler hesabı dengesi, dış borçlanma, parasal disiplin, Merkez Bankasının uluslar arası rezervleri, döviz kuru oynaklığı tarafından belirlenmektedir. Bu çerçevede büyüme oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, carî işlemler hesabı ya da dış ticaret dengesinin gayrisafî yurtiçi hasılaya oranı, kamu maliyesi dengesinin ya da genel bütçe dengesinin gayrisafî yurtiçi hasılaya oranı, para arzında (M2) değişme oranı ile reel ekonomik büyüme arasındaki fark, toplam dış borcun gayrisafî yurtiçi hasılaya oranı ya da kısa vadeli dış borcun toplam dış borç içerisindeki payı değişkenleri esas alınabilir.²⁴ Endeksle ilgili olarak değişkenlerin ağırlığının (katsayılarının) ne olacağını, minimum ve maksimum hangi değerleri alabileceğini, sağlamlığın düşük (kırılgnlığın yüksek), sağlamlığın orta, sağlamlığın yüksek (kırılgnlığın düşük) olduğu aralıklara ilişkin sınır değerlerini belirlemeye ihtiyaç vardır. Katsayılar bakımından enflasyon ve işsizlik oranlarının katsayısı 0,1 alınmış, ülkeler arasında sıralama yapılabilmesi açısından eşik ve maksimum, minimum değerleri tanımlamanın ihmal edilebileceği düşünülmüştür. Ayrıca veri elde etmeye ilişkin kısıtlar nedeniyle ancak büyüme oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, kamu maliyesi dengesinin nisbî büyüklüğü (gayrisafî yurtiçi hasılaya kıyasla), carî işlemler dengesinin nisbî büyüklüğü (gayrisafî yurtiçi hasılaya kıyasla) değişkenleri ile çalışılabilmiştir.

Tablo 5. Makroekonomik sağlamlık endeksi^(*) (5 ülke, 1980-6)

	İngiltere	Fransa	Almanya	Hollanda	Japonya
1980	-4,007	-0,293	-3,987	-1,688	-2,283
1981	-1,857	-2,232	-5,255	-1,562	0,771
1982	0,444	-2,392	-4,415	-2,140	0,262
1983	2,302	-2,039	-1,645	1,218	1,406
1984	-0,467	-1,142	0,986	3,261	4,579
1985	1,733	-0,986	2,336	2,593	7,492
1986	0,096	0,006	4,310	2,598	6,171
1980-6 (ortalama)	-0,251	-1,297	-1,096	0,612	2,628
1982-6 (ortalama)	0,821	-1,311	0,315	1,506	3,982

Kaynak: Tablo EIII.1'e dayanılarak meydana getirilmiştir.

(*) Endekste kullanılan değişkenler Ib, II, III, IVd, V tir. Endeks değeri $[Ib + (-0,1 (II-2)) + (-0,1(III-3)) + IVd + V]$ suretinde hesaplanmıştır. Endeksin formülü "sağlamlık derecesi"ni hesaplamak üzere tasavvur edilmiştir: Puan yükseldikçe sağlamlık derecesi artmaktadır. Diğer taraftan mahiyet ve derecesi açısından sağlamlık ile kırılgnlık tezat hâindedir. Tabiatıyla sağlamlık derecesi yükseldiğinde kırılgnlık düşecektir (ya da sağlamlık derecesi düştüğünde kırılgnlık yükselecek). Buna göre Endeksin puanı düştükçe kırılgnlık derecesi artmış (sağlamlık derecesi düşmüş) olmaktadır.

Sonuç itibarıyla bu kısımda tanımlanabilen makroekonomik sağlamlık endeksi beş gösterge içermektedir: Reel ekonomik büyüme oranı (Ib), işsizlik oranı (II), enflasyon oranı (TÜFE'de değişme) (III), kamu maliyesi genel dengesi nisbî büyüklüğü (gayrisafî yurtiçi hasılaya oranı, IVd), carî işlemler hesabı dengesinin nisbî büyüklüğü (gayrisafî hasılaya oranı, V). Sağlamlık endeksi (MSE) formülü $Ib+[-0,1(II-2)]+[-0,1(III-3)]+IVd+V$, sâde biçimiyle $MSE = Ib-0,1(II-2)-0,1(III-3)+IVd+V$ suretindedir. Formülde (II-2) parantezindeki 2 yüzde cinsinden doğal işsizlik oranını, (III-3) parantezindeki 3 değeri gelişmiş ekonomiler açısından düşünülen ideal enflasyon oranını temsil etmektedir. Makroekonomik sağlamlık endeksi 1980-6 arası yıllar için hesaplanmış (Tablo EIII.1), sonra 1980-6 ve 1982-6 dönemi ortalaması alınarak 7 yıllık ve 5 yıllık peryot ortalaması itibarıyla ülke sağlamlık puanları arasında sıralamaya gidilmiştir. Hesaplama sonuçları yukarıda Tablo 5'te yer özetlenmektedir.

²⁴ Enflasyon ve işsizlik oranları, parasal büyümenin ile ekonomik büyüme arasında ilki lehine fark, dış borcun nisbî büyüklüğü, kısa vadeli dış borcun payı, döviz kuru oynaklığı makroekonomik sağlamlığı azaltırken (sağlamlık endeksi formülünde "-" şeklinde) aksine iktisadî büyüme, kamu maliyesi ya da bütçe dengesi (fazlası), dış ticaret ya da carî işlemler hesabı dengesi (fazlası), Merkez Bankası uluslararası rezervlerinin nisbî büyüklüğü ise makroekonomik sağlamlığı artırıcı karakterdedir (sağlamlık endeksi formülüne "+" şeklinde).

Tablo 5’e göre sağlamlık derecesi açısından ülkelerin sıralanışı (puanı küçükten büyüğe doğru) şöyledir:

(i) 1980-86 ortalaması esas alındığında *Fransa* (-1,297) < *Almanya* (-1,096) < *İngiltere* (-0,251) < *Hollanda* (0,612) < *Japonya* (2,628),

(ii) 1982-86 ortalaması esas alındığında *Fransa* (-1,311) < *Almanya* (0,315) < *İngiltere* (0,821) < *Hollanda* (1,506) < *Japonya* (3,982).

Çeyrekler itibarıyla İngiltere ile Japonya’da normal hareket, Fransa’da durgunluk, Almanya ile Hollanda’da yavaşlama tecrübe edilmiştir (Tablo 4).

Ülkelerle ilgili olarak Makroekonomik Kırılganlık Endeksi derecesine istinâden Tablo 5’ten ve borsa çöküşü tecrübelerini özetleyen Tablo 4’ten hareketle bazı sonuçlara varılabilir:

(i) Japonya makroekonomik açıdan en sağlam, Fransa en kırılgan ülkedir. Makroekonomik sağlamlık açısından Japonya olumlu, Fransa olumsuz anlamda uç durumlar, diğer üç ülke ise ara durumda kabul edilebilir.²⁵

(ii) Makroekonomik Kırılganlık Endeksi borsa çöküşünün bir sonucu olarak ülkede durgunluk hâlinin ortaya çıkmasını izah edebilmektedir: Çünkü Fransa’da durgunluk meydana gelmiş, ilâveten Fransa’nın sağlamlık derecesi en düşüktür.

(iii) Makroekonomik Kırılganlık Endeksi yavaşlamanın niçin ortaya çıktığını izah edememekte, normal hareket ile yavaşlama hâlinin hangisinin niye tecrübe edildiğini açıklayamamaktadır. Çünkü İngiltere ile Hollanda ele alındığında Hollanda, İngiltere’nin aksine, durgunluk tecrübe etmiştir. Fakat İngiltere’nin sağlamlık derecesi Hollanda’nınkinden daha düşüktür. Hesaplanmasında kullanılan değişkenlere para stoku (M2) değişmesi, Merkez Bankası uluslararası rezervlerinin nisbî büyüklüğü, dış borçların nisbî büyüklüğü, kısa vadeli dış borçların payı, döviz kurunda oynaklık gibi göstergeler dâhil edilirse makroekonomik sağlamlık endeksinin açıklayıcılık kabiliyeti artabilir.

Borsa çöküşü meydana geldiğinde reel makroekonomik alana geçmeyerek olumsuz etkiler bırakmamış olması İngiltere’de, Hollanda’nın aksine, doğru iktisat (para) politikaları uygulanmasından ileri gelebilir. Çünkü makroiktisadî sağlamlık ne çok yüksek ne de çok düşük olmayıp orta derecede (ara durumda) iken finansal istikrarsızlık ortaya çıktığında makroekonominin reel alanında ciddi istikrarsızlık meydana gelip gelmeyeceği piyasalarda iyimser beklentilerin sürdürülüp sürdürülemediğine bağlıdır. Bu noktada para politikası kritik rol oynar. Finansal istikrarsızlık yok iken (normal dönemlerde) sıkı para politikası uygulanıp parasal disiplin korunmalı, fakat finansal istikrarsızlık meydana geldiğinde onun büyüyerek yayılmasını önlemek üzere genişletici para politikasına başvurulmalıdır.

SONUÇ

Piyasa ortalama fiyat endeksinde düşme derecesinin %10 ve üzerinde olması “çöküş” olarak tanımlama itibarıyla kıstas alınabilir. ABD’de 1987’de borsa çöküşü yaşanırken İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, Hollanda’dan bazılarında eş anlı sûrette hisse senedi piyasası çöküşleri tecrübe edilmiştir.

Günlük esasta bakıldığında 19 Ekim 1987’de İngiltere ve Hollanda’da, 20 Ekim’de Japonya’da “çöküş” vukû bulmuştur. Hem aylık esasta bakıldığında 1987 Ekim ayında hem de çeyrek esaslı sûrette bakıldığında 1987/4. çeyreğinde beş ülkenin her birisinde “hisse senedi piyasası çöküşü” tecrübe edilmiştir. Yıllık esasta bakıldığında ise hisse senedi piyasası çöküşü yalnızca Almanya ve Hollanda’da müşâhede edilmektedir.

²⁵ Ülkeleri üç durum itibarıyla niteleyebilmek için, gerçekte endeks inşâ edilirken, bu üç duruma ilişkin eşik değerleri sayısal olarak tanımlamak gereklidir. Makroekonomik sağlamlık (kırılganlık) itibarıyla üç hâl tasavvuru literatürde ilk defa ikinci nesil kriz teorilerinin öncü simalarından Obstfeld (1994, 1995) tarafından, sabit kur sistemi altında döviz kuruna yönelik uluslararası spekülâtif atakların başarılı olup olmayacağını (para krizlerini) ele almak maksadıyla, Merkez Bankası uluslararası rezerv seviyesine ilişkin üç tipik durum üzerinden inşâ edilmiştir. Yine üçüncü nesil kriz teorilerinde bir esas statüsündedir.

Aylık bazda borsa çöküşlerinin makroekonomik sonuçlara yol açıp açmadığı hususu ancak “işsizlik oranı” üzerinden incelenebilmiştir: Çöküşe herhangi bir ülkede makroekonomik yavaşlama veya daralma olayı eşlik etmemiştir.

Yıllık verilerle bakıldığında herhangi bir ülkede borsa çöküşüyle irtibatlandırılacak bir makroekonomik yavaşlama ya da durgunluk teşhis edilememiştir.

Çeyrek bazlı yaklaşıldığında üç ülkede borsa çöküşü reel sektör üzerinde olumsuz ciddi etkiler meydana getirmiştir: 1987’nin 4. Çeyreği itibarıyla bakıldığında borsa çöküşlerinin sonucu mahiyetinde olmak kaydıyla Almanya ve Hollanda’da makroekonomik yavaşlama, ancak Fransa’da makroekonomik durgunluk teşhis edilmiştir.

Aylık ve çeyreklik bazda bakıldığında 1987 Borsa Çöküşü Japonya’da, günlük bazda müşâhede edilenin aksine, beş ülke arasında nisbeten en az şiddetlidir. Hisse senedi piyasası diğer ülkelerdeki gibi yine büyük bir şokla karşılaşmış, fakat piyasa panikten diğer ülkelere göre daha kısa sürede çıkarak toparlanabilmiştir. Bu durumun üç nedeni olabilir: İlk Japon hisse senedi piyasasının kurumsal yapısından, örneğin kural esaslı işleyen otomatik devre kesici sistemin çok daha önceden var olup Ekim 1987 paniğinde devreye girmesinden ileri gelebilir. İkincisi doğru para politikalarına bağlanabilir, ekonomi yönetimince piyasanın işleyişini desteklemeye yönelik atılan adımların eseri olarak görülebilir. Üçüncü olarak ülke ekonomisinin finansal kırılganlığının düşük ve makroekonomik açıdan sağlam oluşuna dayandırılabilir. Makroekonomik sağlık derecesi gerek istikrarsızlık öncesi yılda gerekse 1980-6 dönemi ortalaması itibarıyla beş ülke arasında açık farkla en yüksektir.

1987’de beş ülkeden herbirisinde borsa çöküşü tecrübesi tanımlanmakta, ancak çöküşün reel makroekonomik alanda olumsuz etkilerinin ülkeden ülkeye farklı olduğu tesbit edilmektedir. Yıllık bazda bakıldığında 1987’de hiçbir ülke makroekonomik yavaşlama veya durgunluk yaşamamıştır. Çeyrekler açısından bakıldığında İngiltere ve Japonya’da makroekonomik açıdan normal durum gözlenmekte iken Fransa’da durgunluk, Almanya ve Hollanda’da iktisadî yavaşlama meydana gelmiştir. Borsa çöküşünün ülke ekonomisinin reel alanında yol açtığı tahribatın ülkeden ülkeye farklı oluşu, kimi ülkelerin makroekonomik ölçekte durgunluk ve yavaşlamaya sürüklenmesi kimi ülkelerin ise sürüklenmemesi konusunda temel nedenler ilk olarak ele alınan ülkelerin makroekonomik sağlık/kırılganlık dereceleri bakımından farklı oluşunda, ikinci olarak kimisinde nisbeten daha isabetli para politikası uygulanmasında aranabilir.

Makâlede borsa çöküşü ile beraber durgunluk, yavaşlama, normal durum tecrübe edilmesi açısından ülkeden ülkeye farklılığın temelinde makroekonomik sağlık noktasından ülkelerin farklı oluşunun yer alıp almadığını tesbit maksadıyla bir makroekonomik sağlık endeksi geliştirilmiştir. Bir ülkenin makroekonomik sağlığını ölçmek üzere ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon, kamu maliyesi dengesi, carî işlemler ya da dış ticaret dengesi, parasal disiplin, dış borçlanma, merkez bankası uluslararası rezerv seviyesi, döviz kuru oynaklığı (volatilité) gibi yönlerine bakılabilir. Tanımlanan makroekonomik sağlık endeksinde büyüme, işsizlik, enflasyon, kamu maliyesi dengesi (GSYİH’ya oranı), carî işlemler hesabı dengesi (GSYİH’ya oranı) olmak üzere 5 gösterge ile çalışılabilir. Ülkelerin makroekonomik sağlık endeksi puanları yıllık bazda hesaplanarak 1980-6 ve 1982-6 dönemi ortalama değeri ortaya konulmuştur. Bu dönemlere ilişkin ortalama endeks puanı açısından ülkeler sıralanmak yoluna gidilmiş, sağlık endeks puanı yüksekliği ile o ülkenin yavaşlama veya durgunluk yaşaması arasında negatif yönde bir ilişki olup olmadığı tesbite çalışılmıştır. Makroekonomik sağlık endeksi hesaplamalarından hareketle ulaşılan sonuçlar şu surette sıralanabilir:

(1) 1980-6 ve 1982-6 dönem ortalaması itibarıyla ülkeler arasında makroekonomik sağlık açısından sıralanış Fransa < Almanya < İngiltere < Hollanda < Japonya şeklindedir. Japonya makroekonomisi en sağlam, Fransa ise en zayıf (en kırılgan) ülke durumundadır.

(ii) Japonya’da makroekonomik açıdan ne yavaşlama ne de durgunluk yaşanmamıştır. Diğer taraftan Japonya makroiktisadî sağlık derecesi en yüksek ülke durumundadır. Yalnızca Fransa’da durgunluk yaşanmış, beri taraftan Fransa makroekonomik açıdan en kırılgan ülke olarak bulunmuştur. Şu halde sağlık endeksi hesaplama sonuçları bir ülkede durgunluk vukû bulup bulmayacağını açıklayabilmektedir.

(iii) Almanya, Hollanda’da yavaşlama, İngiltere’de ise normal durum tecrübe edilmiştir. Bu üçü arasında makroekonomik sağlık endeksi puanının İngiltere için en yüksek olması beklenirken Hollanda için en yüksek olduğu görülmüştür. Makroekonomik sağlık endeksi sonuçları bir ülkede normal durum ile yavaşlama durumundan hangisinin meydana geleceğini, ülkede niçin normal hareketin değil yavaşlama durumunun ortaya çıktığını açıklayamamaktadır.

(iv) Finansal çöküşün reel iktisadî alanda olumsuz büyük etkiler meydana getirmesi hususunda makroekonomik sağlık derecesi yegâne belirleyici değildir. Makroekonomik sağlık derecesi orta düzeyde (ara durumda) iken kötümser beklentilerin ekonomi yönetimince önünün kesilmesi kritik önem taşımakta olup para politikası kilit rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

- Bernhard, D. & Eckblad, E. (2013). Stock Market Crash of 1987. *Federal Reserve History* Erişim Adresi: <https://www.federalreservehistory.org/essays/stock-market-crash-of-1987> Erişim Tarihi: 15.04.2024.
- Börse Frankfurt, *DAX, Historical Prices and Volumes* [DAX/indice/price/historical prices and volumes DAX] Erişim Adresi: <https://www.boerse-frankfurt.de/indices/dax/price-history/historical-prices-and-volumes> Erişim Tarihi: 12.03.2024.
- Bundesbank (a), *Monthly Report of the Deutch Bundesbank (January 1986)* Erişim Adresi: <https://www.bundesbank.de/resource/blob/705272/15ae4724b8a8c642bd0bc539bb7060dc/mL/1986-01-monthly-report-data.pdf> Erişim Tarihi: 10.03.2024.
- Bundesbank (b), *Monthly Report of the Deutch Bundesbank (December 1987, March 1988, January 1989, January 1991)* Erişim Adresi: <https://www.bundesbank.de/resource/blob/705320/a22f9385ff1939018c09b99166a5500c/mL/1987-12-monthly-report-data.pdf> Erişim Tarihi: 12.03.2024. Erişim Adresi: <https://www.bundesbank.de/resource/blob/705336/7b16fc0e0407e80c128505aee6369ff7/mL/1988-03-monthly-report-data.pdf> Erişim Tarihi: 13.03.2024. Erişim Adresi: <https://www.bundesbank.de/resource/blob/705360/cc2bb44b26d2c0b40bea8c97beeae2de/mL/1989-01-monthly-report-data.pdf> Erişim Tarihi: 12.03.2024. Erişim Adresi: <https://www.bundesbank.de/resource/blob/705400/3c075bb63070e8b7ab9f057fddb943b8/mL/1991-01-monthly-report-data.pdf> Erişim Tarihi: 13.03.2024.
- Bundesbank (c), *Monthly Report of the Deutch Bundesbank, (January 1990)*. Statistical Section, VII. Public finance, Tablo 1. The money stocks and its counterparts Erişim Adresi: <https://www.bundesbank.de/resource/blob/705380/66e7a0c49bbd3f24f0d05b978e992e2c/mL/1990-01-monthly-report-data.pdf> Erişim Tarihi: 17.12.2024.
- Carlson, M. (2006). A Brief History of the 1987 Stock Market Crash with a Discussion of the Federal Reserve Response Erişim Adresi: <https://www.federalreserve.gov/pubs/feds/2007/200713/200713pap.pdf> Erişim Tarihi: 10.06.2024 <https://www.federalreserve.gov/econres/feds/a-brief-history-of-the-1987-stock-market-crash-with-a-discussion-of-the-federal-reserve-response.htm> Erişim Tarihi: 10.05.2024.
- Eurostat, *Unemployment by sex and age – monthly data (seasonally adjusted)*. European Statistical Recovery Dashboard/Unemployment Erişim Adresi: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/UNE_RT_M_custom_9164944/default/table?lang=en Erişim Tarihi: 10.02.2024.
- ExchangeHistoryNL. 1987 Black Monday Erişim Adresi: <https://www.beursgeschiedenis.nl/en/> Erişim Tarihi: 10.07.2024, Erişim Adresi: <https://www.beursgeschiedenis.nl/en/moment/black-monday/> Erişim Tarihi: 10.07.2024.
- Fauzi, R. & Wahyudi, I. (2016). The Effect of Firm and Stock Characteristics on Stock Returns: Stock Market Crash Analysis. *ScienceDirect, The Journal of Finance and Data Science*, 2: 112-124 Erişim Adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405918816300204> Erişim Tarihi: 12.07.2024.
- Fortune, P. (1993). Stock Market Crashes: What Have We Learned from October 1987? *New England Economic Review*, (March/April 1993): 3-24 Erişim Adresi: <http://www.bostonfed.org/economic/neer/neer1993/neer293a.pdf> Erişim Tarihi: 10.05.2024. Erişim Adresi: <https://ideas.repec.org/a/fip/fedbne/y1993imarp3-24.html> Erişim Tarihi: 10.05.2024.

- FRED (St. Louis FED) (a₁) (2024). Economic Data, *Real Gross Domestic Product for United Kingdom (DISCONTINUED)*, Millions of Chained 2010 British Pounds, Quarterly, Seasonally Adjusted. Erişim Adresi: <https://fred.stlouisfed.org/searchresults/?st=gdp&isTst=1> altında,
- FRED (St. Louis FED) (a₂) (2024). Economic Data, *Real Gross Domestic Product for United Kingdom (DISCONTINUED)*, Millions of Chained 2010 British Pounds, Annual, Seasonally Adjusted. Erişim Adresi: <https://fred.stlouisfed.org/searchresults/?st=gdp&isTst=1> -[Real Gross Domestic Product for United Kingdom \(DISCONTINUED\)](https://fred.stlouisfed.org/series/CLVMNACSCAB1GOUK). Erişim Adresi: <https://fred.stlouisfed.org/series/CLVMNACSCAB1GOUK> (Edit Graph) (download data) Erişim Tarihi: 03.03.2024.
- FRED (St. Louis FED) (b₁) (2024). Economic Data, *Real Gross Domestic Product for France, Millions of Chained 2010 Euros, Quarterly, Seasonally Adjusted*. Erişim Adresi: <https://fred.stlouisfed.org/searchresults/?st=gdp&isTst=1> altında, [Real Gross Domestic Product for France](https://fred.stlouisfed.org/series/CLVMNACSCAB1GQFR). Erişim Adresi: <https://fred.stlouisfed.org/series/CLVMNACSCAB1GQFR> (download data) Erişim Tarihi: 05.03.2024.
- FRED (St. Louis FED) (b₂) (2024). Economic Data, *Real Gross Domestic Product for France, Millions of Chained 2010 Euros, Annual, Seasonally Adjusted*. Erişim Adresi: <https://fred.stlouisfed.org/searchresults/?st=gdp&isTst=1> altında, [Real Gross Domestic Product for France](https://fred.stlouisfed.org/series/CLVMNACSCAB1GQFR#0). Erişim Adresi: <https://fred.stlouisfed.org/series/CLVMNACSCAB1GQFR#0> Erişim Tarihi: 06.03.2024.
- FRED (St. Louis FED) (c₁) (2024). ALFRED (Archival Economic Data|St. Louis FED), *National Accounts: GDP by Expenditure: Constant Prices: Gross Domestic Product: Total for Germany Vintage: 2024-01-07, Index 2015=100, Quarterly, Seasonally Adjusted*. Erişim Adresi: <https://alfred.stlouisfed.org/category?cid=32291&t=germany&ob=pv&od=desc>. Erişim Adresi: <https://alfred.stlouisfed.org/graph/?id=NAEXKP01DEQ657S,NAEXKP01DEQ661S,DEUGDPRQPSMEL,NAEXKP01DEA657S,NAEXKP01DEA661S>, Erişim Tarihi: 08.03.2024.
- FRED (St. Louis FED) (c₂) (2024). ALFRED (Archival Economic Data|St. Louis FED), *National Accounts: GDP by Expenditure: Constant Prices: Gross Domestic Product: Total for Germany Vintage: 2024-01-07, Index 2015=100, Annual, Seasonally Adjusted*. Erişim Adresi:
- FRED (St. Louis FED) (d₁) (2024). ALFRED (Archival Economic Data of FRED), *Gross Domestic Product: Original Series for the Netherlands Vintage: 2024-01-07, Index 2015=100, Quarterly, Seasonally Adjusted* (Leading Indicators OECD, Reference Series)
- FRED (St. Louis FED) (d₂) (2024). ALFRED (Archival Economic Data of FRED), *Real GDP in Netherlands (DISCONTINUED) Vintage: 2024-01-07, Millions of 2011 U.S. Dollars, Annual, Not Seasonally Adjusted*. Erişim Adresi: <https://alfred.stlouisfed.org/category?cid=32291&et=&ob=pv&od=desc&pageID=5&t=netherlands> -[Real GDP in Netherlands \(DISCONTINUED\)](https://alfred.stlouisfed.org/graph/?id=NLDRGDPR). Erişim Adresi: <https://alfred.stlouisfed.org/graph/?id=NLDRGDPR>, Erişim Tarihi: 12.03.2024.
- FRED (St. Louis FED) (e₁) (2024). Economic Data, *Industrial Production & Capacity Utilization, Production: Industry: Total Industry Excluding Construction, Index 2015=100, Quarterly, Not Seasonally Adjusted* (France, Germany, Japan, Netherlands) Erişim Adresi: <https://fred.stlouisfed.org/categories/32294> Erişim Tarihi: 15.03.2024.
- FRED (St. Louis FED) (e₂) (2024). Economic Data, *Industrial Production & Capacity Utilization, Production: Industry: Total Industry Excluding Construction, Index 2015=100, Annual, Not Seasonally Adjusted* (France, Germany, Japan, Netherlands) Erişim Adresi: <https://fred.stlouisfed.org/categories/32294> Erişim Tarihi: 10.02.2024. <https://alfred.stlouisfed.org/category?cid=32291&et=&ob=pv&od=desc&pageID=3&t=netherlands>. Erişim Adresi: [Leading Indicators OECD: Reference Series: Gross Domestic Product: Original Series for the Netherlands](https://alfred.stlouisfed.org/graph/?id=LORSGPORNQ661S), <https://alfred.stlouisfed.org/graph/?id=LORSGPORNQ661S>, Erişim Tarihi: 12.03.2024.

- <https://alfred.stlouisfed.org/category?cid=32291&t=germany&ob=pv&od=desc>. Erişim Adresi: <https://alfred.stlouisfed.org/graph/?id=NAEXKP01DEQ657S,NAEXKP01DEQ661S,DEUGDPROPSMEI,NAEXKP01DEA657S,NAEXKP01DEA661S>, Erişim Tarihi: 08.03.2024.
- IMF (2023), World Economic Outlook Database, October 2023 Erişim Adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/October/select-subjects?c=132,134,158,138,112>, Erişim Tarihi: 17.12.2024.
- INSEE (2024). Interactive Tools, French Economy Dashboard, *Unemployment rate* Erişim Adresi: https://www.insee.fr/en/outil-interactif/5543645/tableau/50_MTS/52_CHO Erişim Tarihi: 20.01.2024.
- Investing.com (a) (2024). *CAC 40 (French), 1987-2023 (daily)*.
- Investing.com (b) (2024). *AEX (Netherlands), 1983-2023 (daily)*.
- Investopedia (2022). What Is a Stock Market Crash? Erişim Adresi: <https://www.investopedia.com/terms/s/stock-market-crash.asp> Erişim Tarihi: 12.07.2024.
- Investopedia (2023). What Is an Economic Shock & Effects of Different Types. Erişim Adresi: <https://www.investopedia.com/terms/e/economic-shock.asp> Erişim Tarihi: 12.07.2024.
- Investopedia (2024). Timeline of U.S. Stock Market Crashes: The Most Economically Impactful Crashes within the Last 100 Years Erişim Adresi: <https://www.investopedia.com/timeline-of-stock-market-crashes-5217820> Erişim Tarihi: 14.07.2024.
- Kyle, Albert S. & Obizhaeva, Anna A. (2013). Large Bets and Stock Market Crashes Erişim Adresi: https://www.american.edu/kogod/research/upload/20130906_kyle_obizhaeva-crashes-66-circulate.pdf Erişim Tarihi: 8.06.2024.
- Le Bris, D. (2010). What is a Market Crash? SSRN Erişim Adresi: https://www.academia.edu/29343747/What_is_a_Market_Crash Erişim Tarihi: 10.07.2024.
- McKeon, R. & Netter, Jeffrey M. (2009). What Caused the 1987 Stock Market Crash and Lessons for the 2008 Crash. *Review of Accounting and Finance*, 8(2): 123-137 Erişim Adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1330220 Erişim Tarihi: 08.04.2024.
- Mishkin, Frederic S. & White, Eugene N. (2002). US Stock Market Crashes and Their Aftermath, NBER, Working Paper, wp no. 8992 Erişim Adresi: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w8992/w8992.pdf Erişim Tarihi: 08.07.2024.
- Nygaard, Kaleb B. (2020). The Federal Reserve’s Response to the 1987 Market Crash (U.S. Historical). *Journal of Financial Crises*, 2(3): 116-130 Erişim Adresi: <https://elischolar.library.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1109&context=journal-of-financial-crises> (Erişim: 08.05.2024), <https://elischolar.library.yale.edu/journal-of-financial-crises/vol2/iss3/4/> Erişim Tarihi: 08.05.2024.
- Obstfeld, M. (1994). The Logic of Currency Crises. NBER, Working Paper, wp no. 4640 Erişim Adresi: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w4640/w4640.pdf Erişim Tarihi: 17.12.2024.
- Obstfeld, M. (1995). Models of Currency Crises with Self-Fulfilling Features. NBER, Working Paper, wp no. 5285 Erişim Adresi: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w5285/w5285.pdf Erişim Tarihi: 18.12.2024.
- OECD.Stat (2024) , OECDiLibray, Main Economic Indicators (UK, customise), *Total Industry Excluding Construction (Index, 2015=100, s.a.)* Erişim

- Adresi: <https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=MEI&lang=en#> Erişim Tarihi: 12.03.2024.
- Office for National Statistics-UK (2024) (a), LFS: ILO Unemployment rate: UK: Aged 16 - 64, SA: %, (frequency: month, quarter, year) Erişim Adresi: <https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peoplenotinwork/unemployment/timeseries/lf2q/lms> Erişim Tarihi: 14.03.2024. Erişim Adresi: <https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peoplenotinwork/unemployment#datasets> Erişim Tarihi: 14.03.2024. Erişim Adresi: <https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peoplenotinwork/unemployment#timeseries> Erişim Tarihi: 15.03.2024.
- Office for National Statistics- UK (2024) (b), *Labour Force Survey Summary (seasonally adjusted)*. [in ‘A01. Summary of labour market statistics’ (Release date: 12 December 2023), Table 1] Erişim Adresi: <https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peopleinwork/employmentandemployeetypes/datasets/summaryoflabourmarketstatistics> Erişim Tarihi: 31.12.2023. Erişim Adresi: <https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peoplenotinwork/unemployment#timeseries> Erişim Tarihi: 31.12.2024.
- Patel, Sandeep A. & Sarkar, A. (1998b). Stock Market Crises in Developed and Emerging Markets. SSRN Erişim Adresi: <https://ssrn.com/abstract=76168> Erişim Tarihi: 10.07.2024. Erişim Adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=76168 Erişim Tarihi: 10.07.2024.
- Patel, Sandeep A. & Sarkar, A. (1998a). Crises in Developed and Emerging Stock Markets. *JSTOR, Financial Analysts Journal*, 54(6) (November/ December): 50-61 Erişim Adresi: <http://www.jstor.org/stable/4480124> Erişim Tarihi: 12.07.2024. [Real Gross Domestic Product for United Kingdom \(DISCONTINUED\)](https://fred.stlouisfed.org/series/CLVMNACSCAB1GQUK). Erişim Adresi: <https://fred.stlouisfed.org/series/CLVMNACSCAB1GQUK> Erişim Tarihi: 03.03.2024.
- Roll, R. (1988). The International Crash of October 1987. *JSTOR, Financial Analysts Journal*, 1988, 44(5): 19-35 Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/4479142?seq=1> Erişim Tarihi: 18.07.2024. Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/pdf/4479142.pdf?refreqid=fastly-default%3A2493bf1d541cb5693d34641751578def&ab_segments=&origin=&initiator=&acctTC=1 Erişim Tarihi: 18.07.2024.
- S&P Global (S&P Dow Jones Indices LLC) (2024), *DJA Performance Report Daily*, Erişim Adresi: https://www.spglobal.com/spdji/en/web-data-downloads/reports/dja-performance-report-daily.xls?force_download=true Erişim Tarihi: 01.08.2024.
- Samur, C. (2015). 1997 Asya Krizi Öncesinde Kriz Ülkelerinin Makroekonomik Sağlamlığı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2015, 65(1): 107-174 Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/234697> Erişim Tarihi: 20.12.2024.
- Schaede, U. (1991). Black Monday in New York, Blue Tuesday in Tokyo: The October 1987 Crash in Japan. *California Management Review*, 33(2) (Winter 1991): 39-57 Erişim Adresi: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.2307/41166649> Erişim Tarihi: 19.07.2024. Erişim Adresi: <https://www.researchgate.net/publication/24139397> Erişim Tarihi: 19.07.2024.
- Schwert, G. W. (1989), Stock Volatility and the Crash ’87. NBER, Working Paper, wp no. 2954 Erişim Adresi: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w2954/w2954.pdf Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- Shiskin, J. (1974). Points of My View: The Changing of Business Cycle. *New York Times* (December 1, 1974) Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/1974/12/01/archives/the-changing-business-cycle-points-op-view.html> Erişim Tarihi: 10.06.2024.

- Statistics of Japan (a) (2024). e-Stat, Visualition & Tools/Graph (Statistics Dashboard)/Data, *Seasonally Adjusted Gross Domestic Product (Expenditure approach) (Real) (2000 base) [billion yen]* Erişim Adresi: <https://dashboard.e-stat.go.jp/en/dataSearch> Erişim Tarihi: 20.03.2024.
- Statistics of Japan (b) (2024). e-Stat, *Unemployment rate [by age group] (since 1968)* Erişim Adresi: <https://www.e-stat.go.jp/en/stat-search/files?page=1&layout=datalist&toukei=00200531&tstat=000000110001&cycle=0&tclass1=000001040276&tclass2=000001011681&tclass3val=0> Erişim Tarihi: 03.04.2024 . Erişim Adresi: <https://www.e-stat.go.jp/en/stat-search/files?tclass=000000110009&cycle=0> Erişim Tarihi: 18.03.2024.
- Stehle, R. & Schmidt, Martin H. (2015). Returns on German Stocks 1954 to 2013. *Credit and Capital Markets*, Jahrgang: 48, Heft. 3, Steiten. 427-476 Erişim Adresi: <https://d-nb.info/1270010077/34> Erişim Tarihi: 07.07.2024.
- The Guardian (6 February 2018). Angela Monaghan, Daniel Hurst, and Edward Helmore. FTSE and European Stock Markets Fall after US and Asia Rout Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/business/2018/feb/06/stock-markest-carnage-ftse-london-europe-falls-plunge> Erişim Tarihi: 14.07.2024.
- Wall Street Journal (WSJ.com) (a) (2024). *NASDAQ Composite Index (Historical Prices)*. WJS.com/Markets&Finance/Market Data/Market Data Home or U.S. Stocks/Nasdaq Composite/Historical Prices Erişim Adresi: <https://www.wsj.com/market-data/quotes/index/COMP/historical-prices> Erişim Tarihi: 01.08.2024.
- Wall Street Journal (WSJ.com) (b) (2024). *FTSE 100, 1985-2023 (daily)*. Erişim Adresi: <https://www.wsj.com/market-data/quotes/index/UK/FTSE%20UK/UKX/historical-prices> Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Wall Street Journal (WJS.com) (c) (2024). *Nikkei 225 (Japon), 1970-2023 (daily)* Erişim Adresi: <https://www.wsj.com/market-data/quotes/index/JP/XTKS/NIK/historical-prices> Erişim Tarihi: 18.12.2023.
- World Bank (2024) World Development Indicators (WDI) Erişim Adresi: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#> Erişim Tarihi: 20.12.2024.

EXTENDED ABSTRACT

A dramatic “price crash” was experienced in the United States Stock Market, October 1987 when it was looked at main indexes (for example, Dow Jones, S&P, Nasdaq, New York Stock Exchange) in the stock market, and when it is looked at every each of daily, monthly, quarterly data series.

Stock market collapses are the most important kinds of financial unstabilities and describe a situation where a decline over 10% happened in the price index. They have a nature of financial instability. Therefore, they have certain characters necessarily. Stock market crashes: (i) have potential and ability to spread in financial sector. (ii) are able to ruin real sector in the country seriously, and could bring an economic slowdown or severe recession at macroeconomic scale if country economy is in a too financial fragility. (iii) have a “contagious” nature. Hence, a collapse in each of domestic financial markets have high capability and possibility in respect of transition to others. (iv) are tendentious and contagious also in respect of international financial markets. They are able to spread from one to any other country. Indeed, it is so frequently observed that experiences of crash happened simultaneously in financial markets of different countries.

While deciding to write the article, the origine can be expressed as “*Did the other developed economies beside USA experince stock market crashes simltanously in 1987?*” Its target is to investigate “*while the stock market had been experincing in the USA in 1987, what changes happened and whether any crashe was lived or not in the other developed countries, whether or not these crashes lead to macroeconomic slowdown or recession.*” In this purpose, the selected five countries (United Kingdom, Germany, French, Japan and Netherland) were handled.

It had been struggled the most important countries in the developed economies category to be prefered as matter of the article. When they are looked at international classifications of countries in with respect the ability to direct world economy and in respect to massivenes/ of country economy, D7 (Developed-7), D8 (Developed-8), D10 (Developed-10), and D20 (Developed-20) become to the fore. The most developed countries club is mentioned as G7 in the literature. Thus, the four from chosen countries (United Kingdom, Germany, French, and Japan) are the members of G7, G8, and all of five countries selected are the members of G10. Furthermore, United Kingdom, Germany, and French are in the most important statute not only historically but also in the end of 20th century and now in the Continental Europe.

In the study, it is searched a response empirically for question of “whether or not stock market crashes were lived not only in te US but also in other developed countries, especially in the chosen five countries (United Kingdom, Germany, French, Japan, Netherlands)”, in October 1987. It is surveyed the change in FTS 100 (United Kingdom), DAX (Germany), CAC 40 (French), Nikkei 225 (Japan), AEX (Netherlands), that appeared on 19/20 October, in October month, in 4th quarter of 1987. Thus, it was diagnosed “whether or not a market crash occurred” if these indexes are considered. Additionally, it was researched if or not a macroeconomic slowdown or recession in these countries at the same period. In this purpose, the changes that the indicators of real economic growth, unemployment rate, total industrial production exhibited in these countries were determined. Thus, it was clarified if or not a stock market crash, happened in these countries, reflected to real economy and brought serious adversary effects.

Those conclusions could be reached by the study: stock market crash happened; (i) in regard to 19/20 October 1987 only in UK, Netherlands, and Japan, (ii) in regard to both October 1987 and 4th quarter of 1987 in everyone of five countries. (iv) It could be elaborated only by unemployment rates the issue of “if or not the stock market crashes cause to macroeconomic adversary results seriously at monthly”: the collapse was accompanied on a macroeconomic slowdown or contraction in not anyone of the countries. (v) A macroeconomic slowdown was lived in Germany and Netherlands, and a recession was experienced in French only if the industrial production endex is took benchmark. (vi) When annual statistics datas is taken base, in no countries an economic slowdown or recession connected with the stock market crash appeared.

The article has been built on five section: first section is an introduction to study. In the second section, it is elaborated on stock market collapse with respect dimension of financial instability. In the third section, the stock market collapses occurred in the five countries, in 1987. In the fourth section, it is focused on whether or not a macroeconomic slowdown or recession related to stock market collapse was lived in the five countries, in 1987. Fifth section consists of the result. The article is empirical and a “case study” with respect to its method. It contains the touchstones and a framework for description a financial instability event and its macroeconomic results. It can inspire and conduct for new researches to define macroeconomic consequences of an instability event.

EK I: 1987'DE BEŞ ÜLKENİN HİSSE SENEDİ PİYASALARINA DAİR

Tablo EI.1. Gelişmiş ekonomiler kategorisinden seçilmiş 5 ülkenin hisse senedi piyasasında Ekim 1987'de ortalama fiyat endeksi kapanış değerleri ve değişme (İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, Hollanda; günlük, %)

Tarih (Gün)	FTSE 100 (Kapanış) (İngiltere)	Değişme (Bir öncesi gün kapanış fiyatına göre, %)	DAX (Kapanış) (Almanya)	Değişme (Bir öncesi gün kapanış fiyatına göre, %)	CAC 40 Kapanış (Fransa)	Değişme (Bir öncesi gün kapanış fiyatına göre, %)	Nikkei 225 (Kapanış) (Japonya)	Değişme (Bir öncesi gün kapanış fiyatına göre, %)	AEX (Kapanış) (Hollanda)	Değişme (Bir öncesi gün kapanış fiyatına göre, %)
30 Ekim 1987	1749,8	4,03	1.177,38	6,61	1.116,47	3,81	22765,0	3,32	87,91	5,60
29 Ekim 1987	1682,0	1,42	1.104,40	-3,31	1.075,50	6,60	22033,9	-2,41	83,25	0,25
28 Ekim 1987	1658,4	-2,64	1.142,17	-6,80	1.008,92	-8,70	22577,5	-1,13	83,04	-5,95
27 Ekim 1987	1703,3	1,14	1.225,47	2,70	1.105,12	1,31	22835,0	2,85	88,29	3,25
26 Ekim 1987	1684,1	-6,19	1.193,31	-7,69	1.090,85	-8,10	22202,6	-4,30	85,51	-9,27
23 Ekim 1987	1795,2	-2,07	1.292,67	0,40	1.187,02	-0,85	23201,2	-4,93	94,25	0,22
22 Ekim 1987	1833,2	-5,69	1.287,58	-6,67	1.197,15	-3,76	24404,5	1,91	94,04	-7,24
21 Ekim 1987	1943,8	7,89	1.379,53	5,89	1.243,95	1,82	23947,4	9,30	101,38	9,21
20 Ekim 1987	1801,6	-12,22	1.302,80	-1,42	1.221,71	1,05	21910,1	-14,90	92,83	-5,92
19 Ekim 1987	2052,3	-10,84	1.321,61	-9,39	1.208,99	-9,64	25746,6	-2,35	98,67	-12,00
16 Ekim 1987	2301,9	0,00	1.458,55	-0,14	1.337,98	2,35	26366,7	-0,23	112,12	-0,58
15 Ekim 1987	2301,9	-0,90	1.460,59	-2,46	1.307,23	-3,77	26428,2	-0,82	112,77	-2,13
14 Ekim 1987	2322,9	-1,16	1.497,38	-0,24	1.358,51	-2,66	26646,4	0,93	115,23	-1,88
13 Ekim 1987	2350,2	0,50	1.500,91	1,40	1.395,62	-0,26	26400,6	0,44	117,44	0,79
12 Ekim 1987	2338,5	-1,18	1.480,16	0,09	1.399,23	-2,17	26284,7	-0,21	116,52	-1,26
9 Ekim 1987	2366,5	-0,38	1.478,86	-2,69	1.430,33	-1,62	26338,8	0,20	118,01	-1,43
8 Ekim 1987	2375,5	0,67	1.519,77	0,14	1.453,94	0,29	26286,8	1,29	119,72	0,28
7 Ekim 1987	2359,8	-0,34	1.517,65	-0,50	1.449,77	-0,57	25952,3	-0,52	119,39	-1,07
6 Ekim 1987	2367,9	-0,75	1.525,23	-0,83	1.458,13	-0,33	26089,0	0,27	120,68	-1,09
5 Ekim 1987	2385,8	0,15	1.538,07	-0,32	1.463,00	0,42	26018,3	0,60	122,01	0,29
2 Ekim 1987	2382,2	0,35	1.543,05	1,52	1.456,88	0,28	25862,5	0,55	121,66	-0,01
1 Ekim 1987	2373,8	0,33	1.519,99	1,32	1.452,81	0,34	25721,7	-1,11	121,67	0,31
30 Eylül 1987	2366,0		1.500,17		1.447,87		26010,9		121,30	

Kaynaklar:

FTSE 100 INDEX (UK); 1985-2023 (günlük): Wall Street Journal (WSJ.com) (b)
DAX (Almanya), 1985-92 (günlük): Börse Frankfurt, DAX, Historical Prices and Volumes,
CAC 40 (Fransa), 1987-2023 (günlük): Investing.com (a)
Nikkei 225 (Japonya), 1970-2023 (günlük): WJS.com (c)
AEX (Hollanda), 1983-2023 (günlük): Investing.com (b)

Tablo EI.2. Gelişmiş ekonomiler kategorisinden seçilmiş 5 ülkenin hisse senedi piyasasında 1987'de aylar itibarıyla ortalama fiyat endeksi kapanış değerleri ve değişme (İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, Hollanda; aylık, %)

Aylar	FTSE 100 (Kapanış) (İngiltere)	Değişme (Önceki ayın son iş günü kapanış fiyatına göre, %)	DAX (Kapanış) (Almanya)	Değişme (Önceki ayın son iş günü kapanış fiyatına göre, %)	CAC 40 (Kapanış) (Fransa)	Değişme (Önceki ayın son iş günü kapanış fiyatına göre, %)	Nikkei 225 (Kapanış) (Japonya)(*)	Değişme (Önceki ayın son iş günü kapanış fiyatına göre, %)	AEX (Kapanış) (Hollanda) (**)	Değişme (Önceki ayın son iş günü kapanış fiyatına göre, %)
31 Aralık	1712,7	8,41	1.000,00	-2,23	1.000,00	-3,61	21564	-4,95	77,87	7,75
30 Kasım	1579,9	-9,71	1.022,84	-13,13	1.037,43	-7,08	22686,78	-0,34	72,27	-17,79
30 Ekim	1749,8	-26,04	1.177,38	-21,52	1.116,47	-22,89	22765,04	-12,48	87,91	-27,53
30 Eylül	2366,0	5,17	1.500,17	-2,45	1.447,87	-5,59	26010,88	-0,07	121,30	-1,84
31 Ağustos	2249,7	-4,71	1.537,81	1,81	1.533,59	3,04	26029,22	6,29	123,57	-0,46
31 Temmuz	2360,9	3,36	1.510,54	9,26	1.488,31	-	24488,11	1,29	124,14	5,60
30 Haziran	2284,1	3,68	1.382,56	5,02			24176,4	-2,41	117,56	7,70
29 Mayıs	2203,0	7,44	1.316,44	0,63			24772,39	6,43	109,15	-0,47
30 Nisan	2050,5	2,65	1.308,14	0,49			23274,83	7,92	109,67	0,05
31 Mart	1997,6	0,93	1.301,71	4,61			21566,66	5,61	109,62	3,26
27 Şubat	1979,2	9,45	1.244,36	-3,87			20421,66	1,86	106,16	-0,55
30 Ocak	1808,3	7,70	1.294,45	-9,62			20048,35	6,52	106,75	-6,92
31 Aralık 1986	1679,0		1.432,25				18820,65		114,69	-

(*) Nikkei 225 açısından farklılık: 1987 Aralığı'nın son iş günü 28 Aralık (ilk satır) ve 1986 Aralığı'nın son iş günü 26 Aralık (son satır).

(**) AEX açısından farklılık: 1987 Aralığı'nın son iş günü 30 Aralık (ilk satır), 1987 Nisan'ın son iş günü 29 Nisan (9. satır), 1986 Aralığı'nın son iş günü 30 Aralık (son satır).

Kaynaklar (ayların son iş günü verilerine dâir): Tablo EI.1'in kaynaklarıyla aynı.

Tablo EI.3. Gelişmiş ekonomiler kategorisinden seçilmiş 5 ülkenin hisse senedi piyasasında 1987-8 çeyrekleri itibarıyla ortalama fiyat endeksi değerleri(*) ve değişme (önceki çeyrek sonuna kıyasla, %) (İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, Hollanda; yıllık, %)

Çeyrekler	Verinin ait olduğu tarih:	FTSE 100 (Çeyreğin son günü; Kapanış) (İngiltere)	Çeyrek zarfında endekste değişme (önceki çeyrek sonuna kıyasla, %)	DAX (Çeyreğin son günü; Kapanış) (Almanya)	Çeyrek zarfında endekste değişme (önceki çeyrek sonuna kıyasla, %)	CAC 40 (Çeyreğin son günü; Kapanış) (Fransa)(**)	Çeyrek zarfında endekste değişme (önceki çeyrek sonuna kıyasla, %)	Nikkei 225 (Çeyreğin son günü; Kapanış) (Japonya)(***)	Çeyrek zarfında endekste değişme (önceki çeyrek sonuna kıyasla, %)	Verinin ait olduğu tarih:	AEX (Çeyreğin son günü; Kapanış) (Hollanda)(****)	Çeyrek zarfında endekste değişme (önceki çeyrek sonuna kıyasla, %)
1988'de:												
1988 / Ç4	30 Aralık	1.793,10	-1,83	1.327,87	6,00	1.573,94	11,05	30.159,00	8,01		117,68	7,34
	Ç3	30 Eylül	-1,67	1.252,69	9,71	1.417,32	7,36	27.923,67	0,56		109,63	4,84
	Ç2	30 Haziran	6,61	1.141,80	7,40	1.320,17	29,85	27.769,40	5,75		104,57	14,31
	Ç1	31 Mart	1,74	1.063,17	6,32	1.016,71	1,67	26.260,26	21,78		91,48	17,48
1987 / Ç4	31 Aralık 1987	1.712,70	-	1.000,00	-	1.000,00	-	21.564,00	-		77,87	-
1987'de:												
1987 / Ç4	31 Aralık	1.712,70	-27,61	1.000,00	-33,34	1.000,00	-30,93	21.564,00	-17,10		77,87	-35,80
	Ç3	30 Eylül	3,59	1.500,17	8,51	1.447,87	-	26.010,88	7,59		121,30	3,18
	Ç2	30 Haziran	14,34	1.382,56	6,21	-	-	24.176,40	12,10		117,56	7,24
	Ç1	31 Mart	18,98	1.301,71	-9,11	-	-	21.566,66	14,59		109,62	-4,42
1986 / Ç4	31 Aralık 1986	1.679,00	-	1.432,25	-	-	-	18.820,65	-		114,69	-

(*) Her çeyreğin içerdiği son ayın son iş günü verisi esas alınmıştır.

(**) CAC 40 endeksi (Fransa) için Temmuz 1997 öncesi verilerine ulaşılamamıştır.

(***) Nikkei 225 endeksi (Japonya) için verinin ait olduğu tarihler kısmen değişiklik göstermektedir: 1986'nın son çeyreği bakımından 26 Aralık, 1987 ve 1988'in son çeyrekleri bakımından ise 28 Aralık şeklindedir.

(****) AEX endeksi (Hollanda) için verinin ait olduğu tarihler kısmen değişiklik göstermektedir: 1986 ve 1987'nin çeyrekleri bakımından 30 Aralık, 1988'in son çeyreği bakımından ise 29 Aralık şeklindedir.

Kaynaklar: Tablo EI.1'in kaynaklarıyla aynı.

Tablo EI.4. Gelişmiş ekonomiler kategorisinden seçilmiş 5 ülkenin hisse senedi piyasasında 1986-90 döneminde yıllar itibarıyla ortalama fiyat endeksi kapanış değerleri ve değişme (İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, Hollanda; yıllık, %)

Yıllar	FTSE 100 (Kapanış) (İngiltere)	Değişme (Önceki yıl sonu kapanış fiyatına göre, %)	DAX (Kapanış) (Almanya)	Değişme (Önceki yıl sonu kapanış fiyatına göre, %)	CAC 40 (Kapanış) (Fransa)	Değişme (Önceki yıl sonu kapanış fiyatına göre, %)	Yıllar	Nikkei 225 (Kapanış) (Japonya)	Değişme (Önceki yıl sonu kapanış fiyatına göre, %)	Yıllar	AEX (Kapanış) (Hollanda)	Değişme (Önceki yıl sonu kapanış fiyatına göre, %)
31 Aralık 1990	2143,5	-11,52	1398,23	-21,90	1.517,93	-24,14	28 Aralık 1990	23848,71	-38,72	28.12.1990,	104,01	-23,85
29 Aralık 1989	2422,7	35,11	1790,37	34,83	2.001,08	27,14	29 Aralık 1989	38915,87	29,04	29.12.1989,	136,59	16,07
30 Aralık 1988	1793,1	4,69	1327,87	32,79	1.573,94	57,39	28 Aralık 1988	30159,00	39,86	29.12.1988,	117,68	51,12
31 Aralık 1987	1712,7	2,01	1000,00	-30,18	1.000,00	-	28 Aralık 1987	21564,00	14,58	30.12.1987,	77,87	-32,10
31 Aralık 1986	1679,0	18,86	1432,25	4,83			26 Aralık 1986	18820,65	43,85	30.12.1986,	114,69	-5,60
31 Aralık 1985	1412,6	-	1366,23	-			27 Aralık 1985	13083,18	-	30.12.1985,	121,50	-

Kaynaklar (yılların son iş günü verileri için): Tablo EI.1'in kaynaklarıyla aynı.

EK II: BEŞ ÜLKEDE BORSA ÇÖKÜŞÜNÜN MAKROEKONOMİK SONUÇLARI

Tablo EII.1. Gelişmiş ekonomiler kategorisinden seçilmiş 5 ülkede 1987'de görülen reel iktisadî büyüme (Reel GSYİH'da değişme, Çeyrekler itibarıyla, %)

Çeyrekler (Ç)	İngiltere	Reel GSYİH, Milyon, (İngiliz Poundu) (2010 zincirleme fiyatlarıyla) Çeyrek başları itibarıyla (*)	Çeyrek zarfında reel GSYİH'de değişme (%)	Fransa	Reel GSYİH, Milyon, (Euro) (2010 zincirleme fiyatlarıyla) Çeyrek başları itibarıyla (**)	Çeyrek zarfında reel GSYİH'de değişme (%)	Almanya	Reel GSYİH endeksi (sabit fiyatlarla, 2015=100) (Çeyrek başları itibarıyla)	Çeyrek zarfında endekste değişme (%)
	Verinin ait olduğu tarih			Verinin ait olduğu tarih			Verinin ait olduğu tarih		
1986 / Ç4	1986-10-01	234.865,1	0,930	1986-10-01	311.882,1	0,118	1986-10-01	62,014	-2,510
1987 / Ç1	1987-01-01	237.048,3	1,467	1987-01-01	312.251,3	1,504	1987-01-01	60,457	2,245
Ç2	1987-04-01	240.525,6	2,430	1987-04-01	316.948,9	0,669	1987-04-01	61,815	0,692
Ç3	1987-07-01	246.369,6	1,132	1987-07-01	319.068,7	1,480	1987-07-01	62,242	1,600
Ç4	1987-10-01	249.159,6	1,782	1987-10-01	323.792,3	1,226	1987-10-01	63,238	-0,907
1988 / Ç1	1988-01-01	253.600,0	0,589	1988-01-01	327.763,0	0,841	1988-01-01	62,665	1,813
Ç2	1988-04-01	255.094,9	1,523	1988-04-01	330.518,4	1,274	1988-04-01	63,801	1,133
Ç3	1988-07-01	258.980,1	0,861	1988-07-01	334.730,2	0,824	1988-07-01	64,524	1,178
Ç4	1988-10-01	261.210,3	0,441	1988-10-01	337.488,6	1,165	1988-10-01	65,283	1,045
	1989-01-01	262.361,5		1989-01-01	341.421,7		1989-01-01	65,966	

$|Düşüş| > 1$: **Yavaşlama var**: Gecikmeli, tek dönemlik, müteakip dönemde.

Düşüş var, müteakip dönemde, fakat $|Düşüş| < 1$.
Sonuç: Yavaşlama yok.

Daralma var; carî dönemde, fakat tek dönemle mahdut. Müteakip dönemde hızla toparlanmış.
Sonuç: Resesyon yok (daralma asgarî 2 çeyrek sürmeliydi.)

Ölçüler: 1) Düşme derecesi > 1 puan ise yavaşlama var. 2) Değişme < 0 ise daralma var. 3) Değişme < 0 hâli en az iki çeyrek sürmüştürse durgunluk var. 4) Büyümede düşme ya da daralma eğer *carî dönemde veya en geç finansal istikrarsızlığı müteakip dönemde* vâki ise o takdirde finansal istikrarsızlıkla irtibatlı (: finansal istikrarsızlık vakasının sonucu) olabilir.

Tablo EII.1. Devam

Çeyrekler (Ç)	Japonya	Reel GSYİH, Milyar (Yen) (2000 yılı fiyatlarıyla) Çeyrekler zarfında gerçekleşen itibarıyla) (****)	Çeyrek zarfında reel GSYİH'de değişme (%)	Hollanda	GSYİH endeksi (orijinal seriler, 2015=100) (Çeyrek başları itibarıyla)	Çeyrek zarfında endekste değişme (%)
	Verinin ait olduğu dönem			Verinin ait olduğu tarih		
	July-Sep.1986	360.900,7				
1986 / Ç4	Oct.-Dec.1986	363.747,2	0,789	1986-10-01	53,045	0,239
1987 / Ç1	Jan.-Mar.1987	363.486,3	-0,072	1987-01-01	53,172	1,642
Ç2	Apr.-June1987	371.103,5	2,096	1987-04-01	54,045	1,146
Ç3	July-Sep.1987	378.526,6	2,000	1987-07-01	54,665	0,814
Ç4	Oct.-Dec.1987	388.272,9	2,575	1987-10-01	55,110	0,131
1988 / Ç1	Jan.-Mar.1988	397.541,8	2,387	1988-01-01	55,182	0,762
Ç2	Apr.-June1988	396.961,4	-0,146	1988-04-01	55,603	0,852
Ç3	July-Sep.1988	405.817,4	2,231	1988-07-01	56,076	0,930
Ç4	Oct.-Dec.1988	410.094,0	1,054	1988-10-01	56,598	1,518
				1989-01-01	57,457	

Cari çeyrekte büyüme oranı artmış, müteakip çeyrekte hafif düşmüş. Müteakip 2. çeyrekte hafif daralma olmuş.
Umumî sonuç: Ne yavaşlama var (büyümede düşme çok zayıf), **ne de durgunluk** var (daralma ilk olarak müteakip 2. dönemde vâki, ikinci olarak tek dönemle mahdut.)

Büyümede düşme var, yalnızca cari dönemde. Fakat düşme derecesi < 1. Müteakip 2 çeyrekte de büyüme artış vâki.
Umumî sonuç: Ne yavaşlama ne de durgunluk var.

Kaynaklar:

(*) Kaynak: FRED (St. Louis FED) (a₁), *Real Gross Domestic Product for United Kingdom (DISCONTINUED)*, Millions of Chained 2010 British Pounds, Quarterly, Seasonally Adjusted.

(**) Kaynak: FRED (St. Louis FED) (b₁), *Real Gross Domestic Product for France*, Millions of Chained 2010 Euros, Quarterly, Seasonally Adjusted.

(***) Kaynak: FRED (St. Louis FED) (c₁), *National Accounts: GDP by Expenditure: Constant Prices: Gross Domestic Product: Total for Germany Vintage: 2024-01-07, Index 2015=100, Quarterly, Seasonally Adjusted.*

(****) Kaynak: Statistics of Japan (a), *Seasonally Adjusted Gross Domestic Product (Expenditure approach) (Real) (2000 base) [billion yen]*.

(*****) Kaynak: FRED (St. Louis FED) (d₁), *Gross Domestic Product: Original Series for the Netherlands Vintage: 2024-01-07, Index 2015=100, Quarterly, Seasonally Adjusted* (Leading Indicators OECD, Reference Series).

Tablo EII.2. 1986-90 döneminde, gelişmiş ekonomiler kategorisinden seçilmiş 5 ülkede görülen reel iktisadî büyüme (Reel GSYİH'de değişme, Yıllar itibarıyla, %)

Yıllar	İngiltere	Reel GSYİH, Milyon, (İngiliz Poundu) (2010 zincirleme fiyatlarıyla) Çeyrek başları itibarıyla (*)	Yıl zarfında reel GSYİH'de değişme (%)	Fransa	Reel GSYİH, Milyon, (Euro) (2010 zincirleme fiyatlarıyla) Yıl başları itibarıyla (**)	Yıl zarfında reel GSYİH'de değişme (%)	Almanya	Reel GSYİH endeksi (sabit fiyatlarla, 2015=100) (Yıl başları itibarıyla) (***)	Yıl zarfında endekste değişme (%)
	Verinin ait olduğu tarih			Verinin ait olduğu tarih			Verinin ait olduğu tarih		
1985	1985-01-01	103.657,5	7,71	1985-01-01	303.140,9	2,27	1985-01-01	59,296	2,29
1986	1986-01-01	111.650,0	11,24	1986-01-01	310.028,0	2,58	1986-01-01	60,654	1,40
1987	1987-01-01	124.202,3	11,85	1987-01-01	318.015,3	4,59	1987-01-01	61,505	3,70
1988	1988-01-01	138.920,8	10,61	1988-01-01	332.625,1	4,53	1988-01-01	63,783	3,91
1989	1989-01-01	153.657,8	9,14	1989-01-01	347.699,0	2,88	1989-01-01	66,274	5,24
1990	1990-01-01	167.699,3	5,23	1990-01-01	357.728,6	1,10	1990-01-01	69,749	5,12
	1991-01-01	176.471,0		1991-01-01	361.652,6		1991-01-01	73,317	
			Büyümede (:büyüme oranında) çok hafif bir düşme var, müteakip yılda. Büyüme carî yılda ise çok hafif artmış. Umumî sonuç: Ne yavaşlama ne de durgunluk var.				Büyümede hem carî hem de müteakip dönemde (yılda) artış var. Umumî sonuç: Ne yavaşlama ne de durgunluk var.		

Tablo EII.2. Devam

Yıllar	Japonya	Reel GSYİH (Milyar, Yen) (2000 yılı fiyatlarıyla) (Yıllar itibarıyla) (****)	Yıl zarfında reel GSYİH'de değişme (%)	Hollanda	Reel GSYİH seviyesi (Milyon) (2011 yılı dolar fiyatlarıyla) (Yıl başları itibarıyla) (*****)	Yıl zarfında endekste değişme (%)	
				Verinin ait olduğu tarih			
1985	1985	350.601,6		1985-01-01	384.504	2,79	
1986	1986	360.527,4	2,83	1986-01-01	395.220	1,93	
1987	1987	375.335,8	4,11	1987-01-01	402.852	3,44	
1988	1988	402.159,9	7,15	1988-01-01	416.716	4,42	
1989	1989	423.756,5	5,37	1989-01-01	435.136	4,18	
1990	1990	447.369,9	5,57	1990-01-01	453.338	2,44	
				1991-01-01	464.395		
			Büyümede hem cari hem de müteakip dönemde (yılda) artış var. <i>Umumi sonuç: Ne yavaşlama ne de durgunluk var.</i>				Büyümede hem cari hem de müteakip dönemde (yılda) artış var. <i>Umumi sonuç: Ne yavaşlama ne de durgunluk var.</i>

Kaynaklar:

(*) Kaynak: FRED (St. Louis FED) (a₂), *Real Gross Domestic Product for United Kingdom (DISCONTINUED), Millions of Chained 2010 British Pounds, Annual, Seasonally Adjusted.*

(**) Kaynak: FRED (St. Louis FED) (b₂), *Real Gross Domestic Product for France, Millions of Chained 2010 Euros, Annual, Seasonally Adjusted.*

(***) Kaynak: FRED (St. Louis FED) (c₂), *National Accounts: GDP by Expenditure: Constant Prices: Gross Domestic Product: Total for Germany Vintage: 2024-01-07, Index 2015=100, Annual, Seasonally Adjusted.*

(****) Kaynak: Statistics of Japan (a), *Gross Domestic Product (Expenditure approach) (Real) (2000 base) [billion yen]*.

(*****) Kaynak: FRED (St. Louis FED) (d₂), *Real GDP in Netherlands (DISCONTINUED) Vintage: 2024-01-07, Millions of 2011 U.S. Dollars, Annual, Not Seasonally Adjusted.*

Tablo EII.3. Gelişmiş ekonomiler kategorisinden seçilmiş 5 ülkede 1987'de işsizlik oranı (aylar itibarıyla, %)

Aylar	İngiltere		Fransa		Almanya		Japonya		Hollanda	
	İşsizlik oranı (a) (%) (16-64 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (b) (%) (15-74 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (b) (%) (15-74 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (a) (%)	İşsizlik oranı (a) (%) (15-64 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (b) (%) (15-74 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (b) (%) (15-74 yaş aralığı)			
1986/Aralık	11,3	11,2	9,2	8,9	2,9	2,9	7,4			
1987/Ocak	11,3	11,1	9,3	10,0	3,0	3,0	7,4			
Şubat	11,2	11,0	9,3	10,0	2,9	2,9	7,4			
Mart	11,1	10,9	9,2	9,6	2,9	2,9	7,4			
Nisan	11,0	10,8	9,2	8,8	2,9	2,9	7,4			
Mayıs	10,8	10,6	9,2	8,3	3,1	3,1	7,4			
Haziran	10,6	10,5	9,1	8,3	3,0	3,0	7,5			
Temmuz	10,5	10,3	9,1	8,7	2,8	2,8	7,5			
Ağustos	10,3	10,1	9,1	8,6	2,8	2,8	7,5			
Eylül	10,1	10,0	9,1	8,4	2,7	2,7	7,5			
Ekim	9,9	9,8	9,1	8,3	2,7	2,7	7,5			
Kasım	9,8	9,6	9,1	8,5	2,7	2,7	7,5			
Aralık	9,6	9,4	9,0	9,2	2,7	2,7	7,5			
1988/Ocak	9,4	9,2	9,0	9,9	2,8	2,7	7,5			
Şubat	9,3	9,1	8,9	9,9	2,8	2,7	7,5			
Mart	9,1	8,9	8,8	9,6	2,7	2,6	7,5			
Nisan	9,0	8,8	8,9	8,9	2,6	2,5	7,4			
Mayıs	8,8	8,7	8,8	8,4	2,6	2,5	7,4			
Haziran	8,7	8,5	8,8	8,4	2,5	2,4	7,4			
Temmuz	8,5	8,4	8,8	8,6	2,6	2,5	7,4			
Ağustos	8,4	8,3	8,8	8,5	2,6	2,6	7,3			
Eylül	8,3	8,4	8,8	8,1	2,5	2,5	7,3			
Ekim	8,2	8,0	8,9	8,0	2,5	2,4	7,2			
Kasım	8,0	7,9	8,8	8,1	2,5	2,4	7,2			
Aralık	7,9	7,7	8,8	8,5	2,4	2,4	7,1			
		EUROSTAT'tan	EUROSTAT'tan			EUROSTAT'tan	EUROSTAT'tan			

Tablo EII.3. Devam

İngiltere	Fransa	Almanya	Japonya	Hollanda
<p><i>İki veri türü itibarıyla de</i> işsizlikte düşüş var; Cari ve müteakip 3 ayda. Umumî sonuç: Ne yavaşlama, ne de durgunluk var.</p>	<p>İşsizlikte cari ayda değişme yok (ne artış ne düşme), hattâ müteakip ayda düşme var (çok hafif olmakla beraber). Umumî sonuç: Ne yavaşlama ne durgunluk yok.</p>	<p>İşsizlik cari ayda çok hafif düşmüş, ancak müteakip 3 ayda yükselmiş, ne var ki yükseliş derecesi cılız (1 puanın altında). Umumî sonuç: Ne yavaşlama ne durgunluk yok.</p>	<p><i>İlk veri türünde:</i> Cari ve müteakip 2 ayda işsizlik oranı aynı, yalnızca müteakip 3. ayda yükselmiş, yükseliş derecesi de hayli zayıf (1 puan altında).</p>	<p><i>İkinci veri türünde:</i> İşsizlik oranı cari dönemde de müteakip 3 dönemde de sâbit seyretmiş. Umumî sonuç: Ne yavaşlama ne durgunluk yok.</p>

Ölçüler: 1) İşsizlikte artış derecesi > 1 puan ise yavaşlama, derece > 2 puan ise -bu bileşen itibarıyla- ekonomide daralma var. 2) İşsizlikte artış > 2 puan hâli asgarî iki çeyrek sürmüştse ekonomide durgunluk var. 3) İşsizlikte artış hâli (işsizlik bileşeni açısından ekonomide yavaşlama ya da durgunluk hâli); eğer *cari ayda veya en geç finansal istikrarsızlığı müteakip 3 ay (ya da 2 ay) zarfında* vâki ise o takdirde finansal istikrarsızlıkla irtibatlıdır (: finansal istikrarsızlık vakasının sonucu mahiyetinde olabilir).

Kaynaklar:

İngiltere: İşsizlik oranı (a) (16-64 yaş arası için, işsiz miktarının işgücüne oranı, %):

Kaynak: Office for National Statistics (a), *LFS: ILO Unemployment rate: UK: Aged 16 - 64, SA: %* (frequency: month, quarter, year).

Almanya: İşsizlik oranı (a) (işgücü hâlindeki nüfusa oranla, %):

Kaynak: Bundesbank (b), *Monthly Report of the Deutch Bundesbank, (December 1987, March 1988, January 1989).*

Japonya: İşsizlik oranı (a) (15-64 yaş arası için, işsiz miktarının işgücüne oranı, %):

Kaynak: Statistics of Japan (b), *Unemployment rate [by age group] (since 1968).*

İngiltere, Fransa, Japonya, Hollanda: İşsizlik oranı (b) (işgücü hâlindeki nüfusa oranla, %; yaş aralığı 15-74):

Kaynak: Eurostat, *Unemployment by sex and age – monthly data (seasonally adjusted).*

Tablo EII.4. Gelişmiş ekonomiler kategorisinden seçilmiş 5 ülkede 1987'de işsizlik oranı (çeyrekler itibarıyla, %)

Çeyrekler (Ç)	İngiltere		Fransa		Almanya	Japonya	Hollanda	
	İşsizlik oranı (a) (%) (16-64 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (b) (%) (15-74 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (a) (%) (15-74 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (b) (%) (15-74 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (a) (%)	İşsizlik oranı (a) (%) (15-64 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (b) (%) (15-74 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (b) (%) (15-74 yaş aralığı)
1986 / Ç4	11,4		9,2					
1987 / Ç1	11,2	11,00	9,3	9,27	9,87	2,93	2,93	7,40
Ç2	10,8	10,63	9,3	9,17	8,47	3,00	3,00	7,43
Ç3	10,3	10,13	9,2	9,10	8,57	2,77	2,77	7,50
Ç4	9,8	9,60	9,1	9,07	8,67	2,70	2,70	7,50
1988 / Ç1	9,3	9,07	9,0	8,90	9,80	2,77	2,67	7,50
Ç2	8,8	8,67	8,9	8,83	8,57	2,57	2,47	7,40
Ç3	8,4	8,37	8,9	8,80	8,40	2,57	2,53	7,33
Ç4	8,0	7,87	8,7	8,83	8,20	2,47	2,40	7,17
	EUROSTAT'tan (aylık veriler ortalaması)		EUROSTAT'tan (aylık veriler ortalaması)			EUROSTAT'tan (aylık veriler ortalaması)	EUROSTAT'tan (aylık veriler ortalaması)	

İki veri türü itibarıyla de gerek cari gerekse müteakip 2 dönemde işsizlikte düşüş var; Cari ve müteakip 3 ayda.

Umumî sonuç: Ne yavaşlama, ne de durgunluk var.

İki veri türü itibarıyla de işsizlik cari dönemde ve müteakip 2 dönemde mütemâdiyen düşmekte.

Umumî sonuç: İşsizlik bileşeni açısından ekonomide *ne yavaşlama ne durgunluk yok.*

İşsizlik oranı cari ve müteakip dönemde yükselmiş. Cari dönemde yükseliş hafif (< 1 puan), fakat müteakip dönemde yükseliş bir ölçüde kuvvetli (>1 puan). Müteakip dönemde yükseliş beri taraftan 2 puandan az. İşsizlik oranı müteakip 2. çeyrekte ve devamında mütemâdiyen düşmüş.

Umumî sonuç: Yavaşlama var, bir durgunluk yok.

İlk veri türüne göre: İşsizlik cari dönemde hafif düşmüş, ancak müteakip dönemde yükselmiş, yine de yükseliş derecesi zayıf (< 1 puan). İşsizlik müteakip 2. çeyrekte düşmüş (hafif de olsa).

Umumî sonuç: İstihdam-işsizlik bileşeni bakımından ekonomide *ne yavaşlama ne de durgunluk var.*

İşsizlik cari ve müteakip dönemde aynı kalmış, müteakip 2. çeyrekte hafif düşmüş.

Umumî sonuç: İşsizlik unsuru açısından *ekonomide ne yavaşlama ne durgunluk yok.*

Ölçüler: Aylıkla ilgili olanla aynı, tek istisnâ var; 3. maddede "finansal istikrarsızlıkla irtibatlı" olma şartında süre "cari veya müteakip çeyrek" şeklindedir.

Tablo EII.4 Kaynaklar:

İngiltere: İşsizlik oranı (a) (16-64 yaş arası için, işsiz miktarının işgücüne oranı, %):

Kaynak: Office for National Statistics (b), *Labour Force Survey Summary (seasonally adjusted)*.

Kaynak: Office for National Statistics (a), *LFS: ILO Unemployment rate: UK: Aged 16 - 64, SA: %* (frequency: month, quarter, year).

Fransa: İşsizlik oranı (a) (15-74 yaş aralığı, %)

Kaynak: Insee (institut national de la statistique et des études économiques), *Unemployment rate*.

Almanya, Japonya, Hollanda (İşsizlik oranı (a) için kaynak): Tablo 11'deki aylık verilerin ortalaması alınmıştır.

İngiltere, Japonya, Hollanda (İşsizlik oranı (b) için kaynak): Tablo 11'deki aylık verilerin (Eurostat'tan) ortalaması alınmıştır.

Tablo EII.5. Gelişmiş ekonomiler kategorisinden seçilmiş 5 ülkede 1985-90 dönemin'de işsizlik oranı (yıllar itibarıyla, %)

Yıllar	İngiltere		Fransa (*)		Almanya (**)	Japonya (***)		Hollanda
	İşsizlik oranı (a) (%) (16-64 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (b) (%) (15-74 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (a) (%) (15-74 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (b) (%) (15-74 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (a) (%)	İşsizlik oranı (a) (%) (15-64 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (b) (%) (15-74 yaş aralığı)	İşsizlik oranı (b) (%) (15-74 yaş aralığı)
1985	11,4	11,2	9,1	8,7	9,4	2,9	2,8	8,0
1986	11,4	11,2	9,2	9,2	8,9	3,0	2,9	7,4
1987	10,5	9,4	9,1	9,0	9,2	2,8	2,7	7,5
1988	8,6	7,7	8,7	8,8	8,5	2,4	2,4	7,1
1989	7,2	6,8	8,1	8,6	8,0	2,2	2,1	6,4
1990	7,2	7,4	8,0	8,3	6,8	2,1	2,0	5,9
	Office for National Statistics'ten	(yılların Aralık verileri)		(yılların Aralık verileri)			(yılların Aralık verileri)	(yılların Aralık verileri)

Almanya ve Hollanda hâriç, işsizlik oranı 3 ülke için cari ve müteâkip 2 dönemde; bu 3 ülke arasında İngiltere hâriç tutulduğunda ise cari ve müteâkip 3 dönemde mütemadiyen düşüyor. Düşüş derecesi kimisinde hayli kuvvetli.

İngiltere'de ilk veri türü itibarıyla müteâkip 3. dönemde işsizlik düşmemiş ancak sabit kalmış. İngiltere için ikinci veri türüne göre ise işsizlik oranı yükselmiş, ancak yükseliş hafif (< 1 puan).

Almanya ve Hollanda'da işsizlik oranı cari yılda yükselmiş, ancak yükseliş hayli zayıf olmuş (yükseliş derecesi < 1 puan). Bu iki ülkede müteâkip 3 yıl zarfında ise işsizlik mütemadiyen düşmüş.

Umumi sonuç: 5 ülke açısından, hangi veri türü esas alınırsa alınsın, istihdam-işsizlik unsuru bakımından *ekonomide ne bir yavaşlama ne de bir durgunluk yoktur.*

Kaynaklar:

İngiltere: İşsizlik oranı (a) (işgücü hâlindeki nüfusa oranla, %)

Kaynak: Office for National Statistics (a), LFS: ILO Unemployment rate: UK: Aged 16 - 64, SA: % (Frequency: month, quarter, year).

Fransa: İşsizlik oranı (a) (işgücü hâlindeki nüfusa oranla, 15-74 yaş aralığı, %)

(*) Yılların son çeyreklerinde gözlemlenen veriler esas alındı.

Kaynak: Insee (institut national de la statistique et des études économiques), Unemployment rate.

Almanya: İşsizlik oranı (a) (işgücü hâlindeki nüfusa oranla, %)

(**) Yılların Aralık aylarında gözlemlenen veriler esas alındı.

Kaynak: Bundesbank (a, b), Monthly Report of the Deutch Bundesbank (January 1986, February 1987, March 1988, January 1989, January 1991).

Japonya: İşsizlik oranı (a) (15-64 yaş arası için, işsiz miktarının işgücüne oranı, %)

(***) Yılların Aralık aylarında gözlemlenen veriler esas alındı.

Kaynak: Statistics of Japan (b), Unemployment rate [by age group] (since 1968).

İngiltere, Fransa, Japonya, Hollanda: İşsizlik oranı (b) (15-74 yaş aralığı, %)

Yılların Aralık aylarında gözlemlenen veriler esas alındı.

Kaynak: Eurostat, Unemployment by sex and age – monthly data (seasonally adjusted).

Tablo EII.6. Gelişmiş ekonomiler kategorisinden seçilmiş 5 ülkede 1987'de sınaî üretim ve değişme (çeyrekler itibarıyla, %)

Çeyrekler (Ç)	İngiltere (*)	Verinin ait olduğu tarih	Toplam sınaî üretim endeksi (inşaat hariç) (2015=100)	Endekste değişme (İlgili çeyrek zarfında, %)	Fransa	Verinin ait olduğu tarih	Toplam sınaî üretim endeksi (inşaat hariç) (2015=100)	Endekste değişme (İlgili çeyrek zarfında, %)	Almanya	Verinin ait olduğu tarih	Toplam sınaî üretim endeksi (inşaat hariç) (2015=100)	Endekste değişme (İlgili çeyrek zarfında, %)	Japonya	Verinin ait olduğu tarih	Toplam sınaî üretim endeksi (inşaat hariç) (2015=100)	Endekste değişme (İlgili çeyrek zarfında, %)	Hollanda	Verinin ait olduğu tarih	Toplam sınaî üretim endeksi (inşaat hariç) (2015=100)	Endekste değişme (İlgili çeyrek zarfında, %)
1986 / Ç4	Q4-1986	1986-10-01	72,49	0,19	1986-10-01	88,196	-2,72	1986-10-01	65,632	-5,55	1986-10-01	86,040	-2,70	1986-10-01	77,592	8,98				
1987 / Ç1	Q1-1987	1987-01-01	72,63	1,02	1987-01-01	85,797	-0,79	1987-01-01	61,990	1,02	1987-01-01	83,719	2,30	1987-01-01	84,558	-18,47				
Ç2	Q2-1987	1987-04-01	73,37	1,77	1987-04-01	85,120	-13,34	1987-04-01	62,624	-3,72	1987-04-01	85,644	3,34	1987-04-01	68,944	-13,94				
Ç3	Q3-1987	1987-07-01	74,67	0,90	1987-07-01	73,768	22,44	1987-07-01	60,292	10,82	1987-07-01	88,502	4,99	1987-07-01	59,335	33,20				
Ç4	Q4-1987	1987-10-01	75,34	1,21	1987-10-01	90,319	-0,24	1987-10-01	66,818	-4,23	1987-10-01	92,917	-0,11	1987-10-01	79,033	0,00				
1988 / Ç1	Q1-1988	1988-01-01	76,25	0,73	1988-01-01	90,103	-2,25	1988-01-01	63,995	0,42	1988-01-01	92,816	1,76	1988-01-01	79,033	-12,77				
Ç2	Q2-1988	1988-04-01	76,81	2,20	1988-04-01	88,073	-13,69	1988-04-01	64,261	-2,07	1988-04-01	94,453	1,66	1988-04-01	68,944	-9,41				
Ç3	Q3-1988	1988-07-01	78,5	0,31	1988-07-01	76,014	22,02	1988-07-01	62,931	10,60	1988-07-01	96,023	4,12	1988-07-01	62,458	30,77				
Ç4	Q4-1988	1988-10-01	78,74	0,18	1988-10-01	92,749	-0,46	1988-10-01	69,601	-4,00	1988-10-01	99,981	-0,38	1988-10-01	81,676	0,00				
	Q1-1989	1989-01-01	78,88	-	1989-01-01	92,318	-	1989-01-01	66,818	-	1989-01-01	99,606	-	1989-01-01	81,676	-				

Kaynaklar ve Notlar:

İngiltere için: Mevsim itibarıyla uyarlanmış veriler.

Kaynak: OECD.Stat, Main Economic Indicators (customise).

Fransa, Almanya, Japonya, Hollanda için: Mevsim itibarıyla uyarlanmamış veriler.

Kaynak: FRED (St. Louis FED) (e1), Production: Industry: Total Industry Excluding Construction Index 2015=100, Quarterly, Not Seasonally Adjusted (France, Germany, Japan, Netherlands).

Tablo EII.7. 1986-90 döneminde, gelişmiş ekonomiler kategorisinden seçilmiş 5 ülkede sınaî üretim ve değişme (yıllar itibarıyla, %)

Yıllar	İngiltere		Toplam sınaî üretim endeksi (inşaat hariç) (2015=100)	Endekste değişme (İlgili çeyrek zarfında, %)	Fransa	Toplam sınaî üretim endeksi (inşaat hariç) (2015=100)	Endekste değişme (İlgili çeyrek zarfında, %)	Almanya	Toplam sınaî üretim endeksi (inşaat hariç) (2015=100)	Endekste değişme (İlgili çeyrek zarfında, %)	Japonya	Toplam sınaî üretim endeksi (inşaat hariç) (2015=100)	Endekste değişme (İlgili çeyrek zarfında, %)	Hollanda	Toplam sınaî üretim endeksi (inşaat hariç) (2015=100)	Endekste değişme (İlgili çeyrek zarfında, %)
	Verinin ait olduğu tarih				Verinin ait olduğu tarih			Verinin ait olduğu tarih			Verinin ait olduğu tarih			Verinin ait olduğu tarih		
1985	1985	1985-01-01	69,45	2,40	1985-01-01	80,275	2,54	1985-01-01	61,560	1,84	1985-01-01	84,915	-0,17	1985-01-01	72,067	0,17
1986	1986	1986-01-01	71,12	4,05	1986-01-01	82,313	1,75	1986-01-01	62,691	0,38	1986-01-01	84,773	3,45	1986-01-01	72,187	1,08
1987	1987	1987-01-01	74,00	4,84	1987-01-01	83,751	3,56	1987-01-01	62,931	3,60	1987-01-01	87,696	9,26	1987-01-01	72,968	0,08
1988	1988	1988-01-01	77,58	2,04	1988-01-01	86,735	3,47	1988-01-01	65,197	4,93	1988-01-01	95,818	5,79	1988-01-01	73,028	5,07
1989	1989	1989-01-01	79,16	-0,30	1989-01-01	89,742	1,46	1989-01-01	68,409	5,17	1989-01-01	101,363	4,22	1989-01-01	76,727	2,40
1990	1990	1990-01-01	78,92	-3,33	1990-01-01	91,049	-0,09	1990-01-01	71,948	2,87	1990-01-01	105,637	1,88	1990-01-01	78,565	1,76
	1991	1991-01-01	76,29	-	1991-01-01	90,970	-	1991-01-01	74,015	-	1991-01-01	107,625	-	1991-01-01	79,946	-

Kaynaklar ve Notlar:

İngiltere için: Mevsim itibarıyla uyarlanmış veriler.

Kaynak: OECD.Stat, Main Economic Indicators (customise).

Fransa, Almanya, Japonya, Hollanda için:

Kaynak: FRED (St. Louis FED) (e2), Production: Industry: Total Industry Excluding Construction, Index 2015=100, Annual, Not Seasonally Adjusted (France, Germany, Japon, Netherlands).

EK III: BEŞ ÜLKENİN MAKROEKONOMİK SAĞLAMLIK ENDEKSİ PUANLARI

Tablo EIII.1. Makroekonomik sağlık endeksi inşasında esas alınan makroekonomik göstergeler (İngiltere, yıllık, 1980-6)

İngiltere										
Reel GSYİH ve Büyüme		İşsizlik	Enflasyon (TÜFE)	Kamu Maliyesi Dengesi				Cari İşlemler Hesabı (CA)		Makroiktisadî Sağlık Endeksi (*) (Basit endeks)
İngiltere (billions, milyar, Sterlin, baz yıl=2019)	Reel büyüme (Sabit fiyatlarla GDP'de değişme)	İşsizlik oranı (Toplam işgücüne oranla)	Enflasyon (TÜFE'de değişme, yıllık, ortalama)	Devletin genel geliri (cari fiyatlarla) (milyar, Sterlin)	Devletin toplam harcaması (cari fiyatlarla) (milyar, Sterlin)	Devletin genel gelir-toplam harcama dengesi (toplam gelir - toplam harcama) (cari fiyatlarla, milyar, Sterlin)	Devletin genel gelir-toplam harcama dengesi (toplam gelir - toplam harcama) (reel GDP'ye oranla)	Cari İşlemler Hesabı (CA) Dengesi [\$ cinsinden CA Dengesi cari fiyatlarla yine \$ cinsinden GDP'ye oranlanıyor]	[Ib + (-0,1(II-2)) + (-0,1(III-3)) + IVd + V]	
(Ia)	(Ib)	(II)	(III)	(IVa)	(IVb)	(IVc)	(IVd) [= (IVc)/(Ib)]	(V)		
1980	1008,593	-2,234	7,133	16,849	94,116	101,489	-7,373	-0,731	0,756	-4,007
1981	999,157	-0,936	9,65	12,189	109,178	120,114	-10,936	-1,095	1,758	-1,857
1982	1016,032	1,689	10,725	8,511	123,349	130,607	-7,258	-0,714	0,793	0,444
1983	1055,306	3,865	11,475	5,198	130,872	140,959	-10,087	-0,956	0,460	2,302
1984	1075,379	1,902	11,75	4,448	140,312	152,256	-11,944	-1,111	-0,238	-0,467
1985	1115,471	3,728	11,375	5,16	153,212	163,485	-10,273	-0,921	-0,021	1,733
1986	1144,194	2,575	11,325	3,626	160,673	170,841	-10,168	-0,889	-0,695	0,096
1980-6 (ortalama)		1,513	10,490	7,997				-0,917	0,402	-0,251
1982-6 (ortalama)		2,752	11,330	5,389				-0,918	0,060	0,821

Kaynak (Tablo EIII.1'in tümüne dâir): International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, October 2023.

(*) İzah (Tablo EIII.1'deki endekse dâir): Endekste kullanılan değişkenler Ib, II, III, IVd, V tir. Sağlık hesaplanacağına endeksin değeri $[Ib + (-0,1(II-2)) + (-0,1(III-3)) + IVd + V]$ suretinde hareket edilebilir. Endeksin formülü "sağlık derecesi"ni hesaplamak üzere tasavvur edilmiştir: Puan yükseldikçe sağlık derecesi artmaktadır. Diğer taraftan sağlık (mahiyet ve derecesi) ile kırılabilirlik (mahiyet ve derecesi) tezat hâlidir. Tabiatıyla sağlık derecesi yükseldiğinde kırılabilirlik derecesi düşecektir (ya da sağlık derecesi düştüğünde kırılabilirlik derecesi yükselecek). Buna göre Endeksin puanı düştükçe kırılabilirlik derecesi artmış (: sağlık derecesi düşmüş) demektir.

Tablo EIII.1. Devam 1

Fransa										
Reel GSYİH ve Büyüme		İşsizlik	Enflasyon (TÜFE)		Kamu Maliyesi Dengesi				Cari İşlemler Hesabı (CA)	
Fransa (billions, milyar, Fransız Frangı, baz yıl=2014)	Reel büyüme (Sabit fiyatlarla GDP'de değişme)	İşsizlik oranı (Toplam işgücüne oranla)	Enflasyon (TÜFE'de değişme, yıllık, ortalama)	Genel devletin toplam gelirleri (cari fiyatlarla), (milyar, Fransız Frangı)	Genel devletin toplam harcamaları (cari fiyatlarla) (milyar, Fransız Frangı)	Devletin genel gelir-toplam harcama dengesi (toplam gelir-toplam harcama) (cari fiyatlarla, milyar, Fransız Frangı)	Genel devletin toplam gelir-harcama dengesi (toplam gelir-toplam harcama) (reel GDP'ye oranla)	Cari İşlemler Hesabı (CA) Dengesi [\$ cinsinden CA Dengesi cari fiyatlarla yine \$ cinsinden GDP'ye oranlanıyor]	Makroiktisadi Sağlamlık Endeksi (*) (Basit endeks)	
(Ia)	(Ib)	(II)	(III)	(IVa)	(IVb)	(IVc)	(IVd) [= (IVc)/(Ib)]	(V)	[Ib + (-0,1(II-2)) + (-0,1(III-3)) + IVd + V]	
1980	1158,497	1,809	6,349	13,057	207,706	209,642	-1,936	-0,167	-0,595	-0,293
1981	1170,831	1,065	7,438	13,333	237,397	249,675	-12,278	-1,049	-0,771	-2,232
1982	1199,644	2,461	8,069	11,978	277,762	294,386	-16,624	-1,386	-2,062	-2,392
1983	1214,563	1,244	7,383	9,46	313,57	330,098	-16,528	-1,361	-0,838	-2,039
1984	1233,77	1,581	8,458	7,674	346,003	365,348	-19,345	-1,568	-0,142	-1,142
1985	1255,057	1,725	8,7	5,831	373,838	396,36	-22,522	-1,795	-0,063	-0,986
1986	1283,567	2,272	8,875	2,539	396,741	422,787	-26,046	-2,029	0,304	0,006
1980-6 (ortalama)		1,737	7,896	9,125				-1,336	-0,595	-1,297
1982-6 (ortalama)		1,857	8,297	7,496				-1,628	-0,560	-1,311

(*) Tablo EIII.1 altındaki (s. 48) açıklama.

Tablo EIII.1. Devam 2

Almanya										
	Reel GSYİH ve Büyüme		İşsizlik	Enflasyon (TÜFE)	Kamu Maliyesi Dengesi (**)				Carî İşlemler Hesabı (CA)	
	Almanya (milyar, Mark, baz yıl=2015)	Reel büyüme (Sabit fiyatlarla GDP'de değişme)	İşsizlik oranı (Toplam işgücüne oranla)	Enflasyon (TÜFE'de değişme, yıllık, ortalama)	Devletin genel toplam geliri (carî fiyatlarla) (milyar, Mark) (Kamu sektörü, toplam)	Devletin genel toplam geliri (carî fiyatlarla) (milyar, Mark) (Kamu sektörü, toplam)	Devletin genel toplam geliri-Toplam harcama dengesi (carî fiyatlarla) (milyar, Mark) (Kamu sektörü, toplam)	Devletin genel geliri-toplam harcama dengesi (toplam gelir - toplam harcama) [reel (2015 sabit fiyatlarıyla) GDP'ye oranla]	Carî İşlemler Hesabı (CA) Dengesi [\$ cinsinden CA dengesi nominal (carî fiyatlarla) yine \$ cinsinden GDP'ye oranlanıyor]	Makroiktisadî Sağlamlık Endeksi (*) (Basit endeks)
	(Ia)	(Ib)	(II)	(III)	(IVa)	(IVb)	(IVc)	(IVd) [= (IVc)/(Ib)]	(V)	[Ib + (-0,1(II-2)) + (-0,1(III-3)) + IVd + V]
1980	1683,158	1,272	3,359	5,447	690,4	744,2	-53,8	-3,196	-1,782	-3,987
1981	1685,015	0,11	4,831	6,324	724,0	794,2	-70,2	-4,166	-0,684	-5,255
1982	1671,735	-0,788	6,734	5,256	763,6	828,7	-65,1	-3,894	0,866	-4,415
1983	1697,724	1,555	8,099	3,284	791,9	848,4	-56,5	-3,328	0,666	-1,645
1984	1745,704	2,826	8,058	2,396	828,1	877,3	-49,2	-2,818	1,424	0,986
1985	1783,974	2,192	8,124	2,084	868,5	905,9	-37,4	-2,096	2,662	2,336
1986	1827,099	2,417	7,834	-0,125	907,0	942,8	-35,8	-1,959	4,024	4,310
1980-6 (ortalama)		1,369	6,720	3,524				-3,066	1,025	-1,096
1982-6 (ortalama)		1,640	7,770	2,579				-2,819	1,928	0,315

(*) Tablo EIII.1 altındaki (s. 48) açıklama.

(**) Kaynak (gelir, harcama sütunları için): Bundesbank (c), *Monthly Report of the Deutch Bundesbank, (January 1990)*. Almanya (Doğu ve Batı) 1991'de birleşmiştir. Ülke olarak Almanya ile 1991 öncesinde yalnızca Batı Almanya, 1991'den itibaren Batı ve Doğu Almanya'dan mürekkep Almanya ifade edilmektedir.

Tablo EIII.1. Devam 3

Hollanda										
	Reel GSYİH ve Büyüme		İşsizlik	Enflasyon (TÜFE)	Kamu Maliyesi Dengesi				Cari İşlemler Hesabı (CA)	
	Hollanda (billions, milyar, Hollanda Florini, baz yıl= 2015)	Re el büyüme (Sabit fiyatlarla GDP'de değişme)(**)	İşsizlik oranı (Toplam işgücüne oranla)	Enflasyon (TÜFE'de değişme, yıllık, ortalama) (***)	Devletin genel toplam geliri (cari fiyatlarla) (milyar, Hollanda Florini)	Devletin genel toplam harcaması (cari fiyatlarla) (milyar, Hollanda Florini)	Devletin genel gelir-toplam harcama dengesi (toplam gelir - toplam harcama) (cari fiyatlarla, milyar, Hollanda Florini)	Devletin genel gelir-toplam harcama dengesi (toplam gelir - toplam harcama) (reel GDP'ye oranla)	Cari İşlemler Hesabı (CA) Dengesi [\$ cinsinden CA dengesi nominal (cari fiyatlarla) yine \$ cinsinden GDP'ye oranlanıyor]	Makroiktisadî Sağlamlık Endeksi(*) (Basit endeks)
	(Ia)	(Ib)	(II)	(III)	(IVa)	(IVb)	(IVc)	(IVd) [= (IVc)/(Ib)]	(V)	[Ib + (-0,1(II-2)) + (-0,1(III-3)) + IVd + V]
1980	332,676	1,342	3,354	6,5	81,213	88,542	-7,329	-2,203	-0,441	-1,688
1981	330,967	-0,514	4,583	6,8	86,386	95,87	-9,484	-2,866	2,356	-1,562
1982	326,721	-1,283	6,525	5,9	91,577	102,713	-11,136	-3,408	3,194	-2,140
1983	332,465	1,758	8,254	2,9	96,914	108,041	-11,127	-3,347	3,322	1,218
1984	342,832	3,118	8,09	3,4	100,013	112,982	-12,969	-3,783	4,475	3,261
1985	351,939	2,656	7,327	2,3	105,35	114,629	-9,279	-2,637	2,937	2,593
1986	362,94	3,126	6,52	0,08	108,122	117,593	-9,471	-2,610	2,142	2,598
1980-6 (ortalama)		1,458	6,379	3,983				-2,979	2,569	0,612
1982-6 (ortalama)		1,875	7,343	2,916				-3,157	3,214	1,506

(*) Tablo EIII.1 altındaki (s. 48) açıklama.

(**) 1980 verisi World Bank WDI dan alınmıştır.

(***) 1980, 1986 verisi World Bank WDI dan alınmıştır.

Tablo EIII.1. Devam 4

Japonya										
	Reel GSYİH ve Büyüme		İşsizlik	Enflasyon (TÜFE)	Kamu Maliyesi Dengesi				Carî İşlemler Hesabı (CA)	
	Reel büyüme (Sabit fiyatlarla GDP'de değişme)	İşsizlik oranı (Toplam işgücüne oranla)	Enflasyon (TÜFE'de değişme, yıllık, ortalama)	Devletin genel toplam geliri (carî fiyatlarla) (milyar, Yen)	Devletin genel toplam harcaması (carî fiyatlarla) (milyar, Yen)	Devletin genel gelir-toplam harcama dengesi (toplam gelir - toplam harcama seviyesi)	Devletin genel gelir-toplam harcama dengesi (toplam gelir - toplam harcama) (reel GDP'ye oranla)	Carî İşlemler Hesabı (CA) Dengesi [\$ cinsinden CA dengesi nominal (carî fiyatlarla) yine \$ cinsinden GDP'ye oranlanıyor]		Makroiktisadi Sağlamlık Endeksi(*) (Basit endeks)
	(Ia)	(Ib)	(II)	(III)	(IVa)	(IVb)	(IVc)	(IVd) [(IVc) / (Ia)]	(V)	[Ib + (-0,1(II-2)) + (-0,1(III-3)) + IVd + V]
1980	273862,7	3,181	2,017	7,808	67409,9	78715,2	-11305,3	-4,128	-0,953	-2,283
1981	285390,6	4,209	2,208	4,936	75950,5	86529,5	-10579	-3,707	0,383	0,771
1982	294844	3,312	2,35	2,749	80575,4	91579,2	-11003,8	-3,732	0,591	0,262
1983	305231,2	3,523	2,658	1,881	84192,2	96105,6	-11913,4	-3,903	1,640	1,406
1984	318973	4,502	2,708	2,251	91346,2	99735,5	-8389,3	-2,630	2,603	4,579
1985	335666	5,233	2,625	2,038	98831,6	103498,7	-4667,1	-1,390	3,516	7,492
1986	346832,1	3,327	2,767	0,608	103735,3	108601,1	-4865,8	-1,403	3,985	6,171
1980-6 (ortalama)		3,898	2,476	3,182				-2,985	1,681	2,628
1982-6 (ortalama)		3,979	2,622	1,905				-2,612	2,467	3,982

(*) Tablo EIII.1 altındaki (s. 48) açıklama.

Analysis of Financial Convergence with Structural Breaks Unit Root Tests¹

Bengü AÇDOYURAN² Ahmet ŞAHBAZ³

² Assist. Prof. Dr., Agri Ibrahim Cecen University, Department of Economics Ağrı, Türkiye, bcecin@agri.edu.tr,
(Corresponding Author)

³ Prof. Dr., Necmettin Erbakan University, Department of Public Finance, Konya, Türkiye, asahbaz@erbakan.edu.tr

Article Info	ABSTRACT
<p>Article History</p> <p>Received: 28/08/2024 Accepted: 17/12/2024 Published: 31/12/2024 Keywords: Financial Development, Convergence, Emerging Markets</p> <p>Jel Codes: E44, O16, G20</p>	<p>The process of financial liberalization in emerging markets over the past two decades has both fostered financial development and reduced the information gap between developed and developing countries. This situation has made it more important for developing countries to achieve economic growth, to provide the necessary funds for investments and to reach the living standards of developed countries. Therefore, financial systems in developing countries are considered to have reached a level quite close to that of developed countries. The aim of this study is to investigate whether countries defined as emerging market economies have converged to the financial systems of developed countries with advanced financial systems. In this study, the convergence of financial development in 12 selected emerging market economies to the reference 5 developed countries is analyzed by structural breaks panel unit root tests. In the analysis covering the period 1996-2016, the financial development index calculated using financial development indicators was obtained. KPSS and Fourier KPSS panel unit root tests with structural breaks are then applied to the series obtained. According to the findings of the analysis, financial developments in selected emerging market economies converge to the financial systems of advanced economies.</p>

Finansal Yakınsamanın Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri ile Analizi

Makale Bilgileri	ÖZ
<p>Makale Geçmişi</p> <p>Geliş: 28/08/2024 Kabul: 17/12/2024 Yayın: 31/12/2024</p> <p>Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, Yakınsama, Yükselen Piyasalar.</p> <p>JEL Kodları: E44, O16, G20</p>	<p>Son yirmi yılda gelişmekte olan piyasalarda yaşanan finansal serbestleşme süreci hem finansal gelişmeyi desteklemiş hem de gelişmiş ülkeler ile aralarındaki bilgi açığını azaltmıştır. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümeyi gerçekleştirmelerini, yatırımlar için gerekli fonları sağlamalarını ve gelişmiş ülkelerin yaşam standartlarına ulaşmalarını daha da önemli hale getirmiştir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerdeki finansal sistemlerin gelişmiş ülkelere oldukça yakın bir düzeye ulaştığı düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı, yükselen piyasa ekonomisi olarak tanımlanan ülkelerin, gelişmiş finansal sistemlere sahip ülkelerin finansal sistemlerine yakınsayıp yakınsamadıklarını araştırmaktır. Bu çalışmada, seçilmiş 12 gelişmekte olan piyasa ekonomisindeki finansal gelişmenin referans alınan 5 gelişmiş ülkeye yakınsaması yapısal kırılmalı panel birim kök testleri ile analiz edilmektedir. 1996-2016 dönemini kapsayan analizde, finansal gelişme göstergeleri kullanılarak hesaplanan finansal gelişme endeksi elde edilmiştir. Elde edilen serilere daha sonra yapısal kırılmalı KPSS ve Fourier KPSS panel birim kök testleri uygulanmıştır. Analiz bulgularına göre, seçilmiş yükselen piyasa ekonomilerindeki finansal gelişmeler, gelişmiş ekonomilerin finansal sistemlerine yakınsama göstermektedir.</p>

Atf/Citation: Açdoyuran, B. ve Şahbaz, A. (2024). Analysis of Financial Convergence with Structural Breaks Unit Root Tests, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 373-385.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

¹ This study is derived from the thesis titled "Financial Convergence: An Empirical Analysis of Emerging Market Economies", 2020

INTRODUCTION

As many countries adopted liberal policies, financial markets began to change and integrate. Liberalization policies rapidly implemented in various sectors have enabled the opening of the application area in financial services (Rysin, et al., 2021:66). This has changed the global economic arena and increased the role of financial instruments. The participation rate in the financial services market has increased and the role of the financial sector in the economy has strengthened. Especially the increasing trends in international trade have necessitated an increase in financial flows. At the same time, the increase in the growth rates of countries globally has also increased the demand for financial services. This has had a positive impact on financial development (Karataş and Ergül, 2023: 225). Thus, the increasing use of financial instruments has led to increased competition and intensity across financial sectors (Fung, 2009: 57-59).

The impact of financial support mechanisms on economic activities has reached an important point, especially in developing countries (Özdoğan and Kayhan, 2023: 167). In recent years, research on the relative merits and efficiency of market- and bank-based financial systems has been the subject of considerable academic and policy debate around the world. In this context, bank- and market-based systems have been found to give rise to different economic and institutional dynamics. At the same time, the global economy and the vastly improved financial sector, financial liberalization and rapid technological advances have transformed financial systems around the world (Herrmann and Winkler, 2009:8). Hence, the view has emerged that financial systems today tend to become more uniform. The efforts of countries around the world to adapt to these conditions have led to convergence in the financial sector. The idea that one way to achieve financial convergence is through a link to financial integration has helped developing countries to accelerate their reform efforts in this area and has led to increased financial interactions with countries around the world (Yaseen, 2012:155). This process has helped countries that started with less developed financial markets to expand the size of their national financial systems.

Over the past two decades, significant progress has been made in laying the foundations for modern economies and financial systems, particularly in emerging market economies. It has been debated whether these common developments have led to convergence between countries' financial systems, as is commonly assumed (Antzoulatos, 2011: 2). This, in turn, has raised questions about the position of the national financial systems of emerging market economies relative to those of advanced economies. These events have made the study of the differences and similarities between national financial systems more important than ever before and have produced a large body of literature comparing financial systems. While the effects of financial development are well established, to date there is little systematic evidence on whether financial development in developing countries has reached the levels achieved by developed countries. Similar to the literature on economic growth, the concept of convergence in terms of financial development differs from the determination of income growth in terms of whether access to financial services has increased over time and whether the increase in developing countries has outpaced that in leading countries. In this context, the ratio of private sector credit to GDP, one of the most important determinants of financial development in the global economy, has doubled over the last three decades. Although this growth in the banking sector has been faster in some countries and slower in others, it has generally been on an upward trend. This is considered as an indication that financial liberalization has spread knowledge in the financial sector to emerging market economies and financial institutions have become more specialized. It also shows that this worldwide market mobility provides opportunities for capital investment in financial services (Bahadır and Valev, 2015: 2-6; Aghion, et al., 2005: 177). The development of the financial system is seen as a key to the success of national economies and is believed to increase productivity in these countries. As a result, they are expected to experience a kind of convergence that shapes contemporary policy. There are arguments against this view. In this case, two different views emerge (Stolbov and Veysov, 2011: 2). While some views emphasize the convergence of financial systems due to globalization, economic integration and efforts to harmonize financial institutionalization, others argue that national markets remain heterogeneous despite integration and globalization (Bruno, et al., 2011; Bruno and De Bonis, 2009; Asteriou, 2011; Antzoulatos, et al., 2011; Nitoi and Pochea, 2016). These developments have made it

more important than ever to examine the differences and similarities between national financial systems, leading to a large body of literature comparing financial systems (Yaseen, 2002; Bahadır and Valev, 2015; Fung, 2009).

The aim of this study is to examine whether the developments in the financial systems of emerging market economies following the financial liberalization process have converged to those of advanced economies. Therefore, this study examines the extent of financial development in emerging market economies both from the perspective of advanced economies and by evaluating the developments over time. As a result, we seek to answer the questions of how the financial markets of emerging market economies compare to those of advanced economies and whether there is a convergence to the financial markets of advanced economies. These questions, which form the basis of the research, are answered with an original methodology and a large database.

The rest of the paper is organized as follows. Section 2 reviews the empirical literature. The dataset and methodology used in the analysis are presented in Section 3. Section 4 presents the results from the econometric analysis of the convergence process in emerging market economies. In the last section, the conclusions are discussed.

1. LITERATURE

Convergence theory is generally concerned with the functioning of countries' regulation and supervision of financial markets in a single order. In this context, the phenomenon of financial convergence has been included in the analyses due to the integration process in the European region and the reflection of this process in the financial markets. Therefore, the role of the financial harmonization process in financial markets has become important. In the last two decades, the literature has started to include financial development as a potential factor for both determining economic development and explaining income convergence (Stolbov and Veysov, 2011:4). The study of financial convergence is an empirical issue that has been studied using different methods and indicators. Initially, financial systems were categorized as bank-based and market-based and included in the analysis. Financial assets and transactions in household portfolios were classified as market-based, while assets such as money and deposits were classified as bank-based. However, some authors have argued that the classical distinction between “bank-based” and “market-based” systems is no longer valid (Allen and Gale, 2000; Rajan and Zingales, 2003; Herrmann and Winkler, 2009).

Although there is a consensus on the contribution of financial development to a country's economy, there is little systematic evidence on whether financial development in developing countries has reached the level achieved by developed countries (Bahadır and Valev, 2015: 2; Yaseen, 2012: 155). It is possible to evaluate these studies in chronological order as shown in Table 1.

Table 1. *Financial Convergence Analyses Among Countries*

Authors	Period	Method	Results
Herrmann and Winkler (2009)	Emerging Europe and Emerging Asia	FGLS	They concluded that emerging markets can develop further by integrating with the financial markets of developed countries and by providing external debt.
Fung (2009)	57 Selected Countries 1967-2001	Conditional Convergence	For middle- and high-income countries, conditional convergence applies not only to economic growth but also to financial development. At the same time, low-income countries with relatively better financial development are likely to catch up with middle- and high-income countries, but poorer countries that lack financial development are much less likely to catch up.
Stolbov and Veysov (2011)	102 Countries 1980-2009	β and σ Convergence	It is concluded that financial depth exhibits β convergence faster in middle-income countries.

Bruno, et al. (2011)	OECD Countries 1980-2005	β and σ Convergence	Both datasets provide evidence of the increasing importance of capital market development in the developing world and the β convergence of equity and insurance products.
Antzoulatos, et al. (2011)	38 Developing Countries 1990-2005	Panel Unit Root and Cointegration HAC	There is no convergence in the financial systems of these countries. Country-specific factors affect the financial system more than global factors.
Apergis, et al. (2010)	50 Countries 1980-2003	Panel OLS Club Convergence	The results do not support the hypothesis that all countries are converging towards a single equilibrium state of financial development. However, there is strong evidence of club convergence.
Yaseen (2012)	GCC 2002-2007	GMM	It is concluded that the key aspects of the intermediation roles of the financial institutions of the GCC economies are converging, i.e. there is a convergence in the banking system of the member countries of this council.
Dekle and Pundit (2015)	23 Asia Countries 2004-2011	Panel (random effect)	Asian countries with weaker financial systems converge to five countries with stronger financial systems.
Bahadır and Valev (2015)	45 Countries 1965-2009	GMM, fixed effect, β Convergence	Less financially developed countries are catching up with more financially developed countries. There is convergence.
Nitoi and Pochea (2016)	(CEE) 2007-2014	A non-linear single factor model	convergence in the financial markets of these countries is not homogenous. Moreover, after the global financial crisis and sovereign debt crises, the differences between these markets have tended to increase
Özcan (2017)	Transition economies 1995-2013	Panel Unit Root	There is convergence.

In the empirical growth literature, most studies define convergence as the tendency for the output gap between countries to narrow. In this context, Bernard and Durlauf (1995, 1996), who provided the first statistical definition of cross-country convergence, argued that convergence can be said to exist if the long-run forecasts of two countries are the same. In other words, they argued that cointegration or unit root tests are appropriate for testing the convergence of countries. In many empirical studies on financial convergence, different econometric techniques have been applied (Apergis, et al., 2010: 1015; Durlauf, 2003: 2).

In the literature, studies that have investigated the existence of financial convergence in the banking dimension stand out. These studies, which generally include variables related to bank credit, intermediation services and financial credits, have used the panel data method (Yaseen (2012); Bahadır and Valev, 2015; Özcan, 2017). A number of studies have analyzed financial convergence for many groups of countries using absolute and conditional (β and σ) convergence techniques. They typically use broad money, banking and stock market data and find evidence of β convergence (Fung (2009); Bruno, et al. (2011); Veysov and Stolbov (2011)). In addition to these studies, there are some studies that investigate the existence of club convergence for identical country groups using a different methodology. In their study, Apergis, et al. (2010) analyze financial convergence from both a country and a club perspective. As a result of the analysis, they find evidence that there is no financial convergence on a country basis, but there is evidence for the existence of club convergence. In addition, Dekle and Pundit (2015) analyzed whether the financial structure of emerging Asian economies has converged to that of developed Asian economies. In the study, a financial development index was

calculated using financial development indicators data. For this calculation, data covering the period 2004-2011, which shows the access of individuals and firms to financial services, the efficiency of financial institutions and markets in the financial market, and the depth of financial institutions and markets, were used. The analysis reveals that Asian countries with weaker financial systems converge to five countries with stronger financial systems.

When the literature is analyzed, most of the studies have dealt with the indicators related to financial development either in terms of banking or capital markets. Our study differs from other studies in that it deals with the financial development measures commonly used in the literature in their entirety. In other words, whether there is convergence across countries is evaluated in terms of the financial sector as a whole. Therefore, the contribution of this study to the literature is to determine whether the financial development measures commonly used in the literature show convergence or divergence across countries over time. In other words, it is not the magnitude of financial development differences between countries, but the determination of the changes in these differences over time.

2. DATA SET AND METHODOLOGY

The sample group used in the study covers selected emerging market economies. The IMF (International Monetary Fund) has selected 12 countries with available data from 29 countries that are categorized as emerging markets based on various characteristics (IMF, 2014: 64). Data availability was effective in the selection of the countries subject to the analysis. In addition, in terms of the efficiency of the analysis, the selected countries were determined among two groups as low middle income and high-income countries according to the World Bank's income group classification. In this context, Argentina, Saudi Arabia, Hungary, Poland and Chile are included in the high-income country group, while Indonesia, Morocco, the Philippines, India, Nigeria, Egypt and Pakistan are included in the low middle-income country group. In the study, 5 developed countries (USA, Australia, Switzerland, Japan and Norway) were selected for the econometric method to be applied to determine whether emerging market economies converge to the financial systems of developed countries. This country group consists of countries that are among the top 10 countries in the country ranking made by the IMF within the financial development index calculated annually by the IMF in terms of data availability.

In the analysis, a financial development index is calculated using 10 variables, each of which is shown as a determinant of financial development (Worldbank "Financial Development and Structure Dataset 2018" Beck, et al. (2018)). In order to create a comprehensive data network in the analysis, 10 data belonging to financial markets were determined. The date range of these data was limited to 2016 due to the high number of countries included in the analysis and for accessibility. The variables are Broadly Defined Money Supply to GDP ($M2/gdp$), Private Sector credit to GDP ($prcdgdp$), Private Sector credit Used by Other Banks and Financial Institutions to GDP ($prcdbogdp$), Bank Deposits to GDP ($bdgdp$), Financial System Deposits to GDP ($fdgdp$), Deposit Banks' Assets to GDP ($dbagdp$), Net Interest Margin ($netintmargin$), Stock Market Turnover ($stturnover$), Stock Market Capitalization to GDP ($stmktcap$), Total Stock Market Value to GDP ($stvaltraded$). This study aims to create a single measure of financial development by combining different dimensions of financial development. For this purpose, 10 financial development indicators, including banking, capital markets and various quantitative indicators, covering the period 1996-2016 for the countries in the sample group were used to obtain a financial development index using the principal components analysis method. The most commonly used method for calculating financial development indices is principal component analysis (see Kar, et al., 2008; Beck and Patrick, 2008; Yalçınkaya, 2017; Dekle and Pundit, 2015). In principal component analysis, data can be used with their original values or standardized. As this method is sensitive to the unit of measurement of the data, the use of standardized variables is more reliable in terms of results when the variables are measured in different units (Kar, et al., 2008: 31). Therefore, in calculating the Financial Development Index, the data were standardized and included in the analysis. With the development of econometric methods, different applications are made to analyze the convergence hypothesis. In this hypothesis, which basically reflects income convergence, it is evaluated whether the shocks between per capita income differences are permanent or not. In this application, which is expressed as the stochastic definition of convergence, the necessity of a stationary process between income differences is argued. In the literature, transitory and permanent shocks are crucial for

the impact of policy outcomes with different perspectives. (Carlino and Mills, 1993: 336-337; Savacı and Karşıyakalı, 2016: 224; Tütüncü and Beşer, 2021: 684). For this purpose, unit root tests are performed on the income differentials and results indicating that they are stationary are expected.

The basic model of the study is as follows (Stolboy and Veysov 2011; Özcan, 2017):

- $\frac{1}{T} (fge_{yp,it} - fge_{g,it}) = \beta_0 + \beta_1 \ln (fge_{yp,it}) + u_{it}$. (1)
- $fge_{yp,it}$, financial development index for emerging market economies
- $fge_{g,it}$, financial development index calculated for the reference country group
- u_{it} , error term

In the analysis, first the homogeneity test was performed (Pesaran and Yamagata, 2008), then the cross-sectional dependence of the series was examined and second-generation unit root tests were applied accordingly.

There are many models to test for horizontal cross-section dependence in panel data models. Breusch and Pagan (1980) " CD_{LM} " test, Pesaran (2004) " CD_{LM2} " test and Pesaran et al. (2008) "bias-corrected 'LM test' (LM_{adj})" are applied in this study. Since there is horizontal cross-section dependence in the study, KPSS unit root test with structural breaks (Carrion-i-Silvestre, et al., 2005) and Fourier KPSS (Nazlıoğlu and Karul, 2017) unit root tests are applied to the data of country groups.

The panel KPSS unit root test with structural breaks, which is developed by including structural breaks in the trends and averages of the panel cross sections, allows for different dates and numbers of structural breaks for each cross section. In this test, which is an extension of the Hadri (2000) stationarity test, the null hypothesis is that the series are stationary. The stationarity of the series is determined by comparing the test statistic values calculated for the panel as a whole or for each cross-section with the critical values calculated by iteration (bootstrap). Nazlıoğlu and Karul (2017) develop the Fourier KPSS unit root test, which takes into account the dependence of horizontal cross sections in the panel and allows for heterogeneity in horizontal cross sections. This test is a combination of the time series stationarity test developed by Becker, et al. (2006), where structural breaks are modelled using the Fourier approach, and the panel stationarity test proposed by Hadri and Kruzomi (2011, 2012), where horizontal cross-section dependence is included. The distribution of the individual statistic depends only on the Fourier frequency, and the panel statistic has a standard normal distribution.

3. EMPIRICAL FINDINGS

The models of the second-generation unit root tests for high income and low middle income groups are explained in detail above. The cross-section dependence and homogeneity test results required for the determination of these tests are given in the tables below.

Table 2. Cross-Section Dependency Test Results for Variables (High Income (HI) and Low Middle-Income Group (LMI))

	CD_{LM}		CD_{LM2}		LM_{adj}	
	statistics	p-value	statistics	p-value	statistics	p-value
$(fge_{yp,it} - fge_{g,it})$ HI	20.386	0.026**	2.322	0.010**	3.204	0.001*
$(fge_{yp,it} - fge_{g,it})$ LMI	46.208	0.001*	3.890	0.000*	4.335	0.000*

Note: The related statistics are obtained with 'Gauss 10' programme. (*, **, ***) indicate that the null hypothesis H_0 is rejected at 1%, 5% and 10% significance levels, respectively.

Table 2 shows the results of the cross-section dependence test for the countries in the high and low middle income group. In this context, the results of CD_{LM} , CD_{LM2} test statistics show that the hypothesis H_0 is rejected at 5% significance level for high middle income countries and at 1% significance level for low middle income countries, while the results of LM_{adj} test statistics show that the hypothesis H_0 is rejected at 1% significance level for all country groups. According to the findings, the test statistics of the variable $(fge_{yp,it} - fge_{g,it})$ indicate the presence of cross section dependence. Therefore, second generation panel unit root analyses were preferred in unit root tests for all country groups.

Table 3. Homogeneity Test Results for Country Groups

Country Groups	Δ	Test Statistics		
		p- value	Δ_{Adj}	p- value
High Income	9.151	0.000*	9.885	0.000*
Low Middle Income	3.908	0.000*	4.222	0.000*

Note: The related statistics are obtained with 'Gauss 10' programme. (*, **, ***) indicate that the null hypothesis H_0 is rejected at 1%, 5% and 10% significance levels, respectively.

Table 3 shows the homogeneity test statistics for the country groups. According to the results (Δ) test and Δ_{Adj} homogeneity tests in the table, the hypothesis H_0 is rejected at 1% significance level for high income group and low middle income group countries. In this context, it is concluded that the panel parameters are heterogeneous in the high-income group and low middle income group. In line with the results obtained, the unit root tests to be performed in the next stages were determined.

Table 4. KPSS Unit Root Test Results with Structural Breaks (High Income Group Countries)

Panel KPSS Test Statistics (Constant)						
Country	KPSS Test	Critical Values			KS	Break Dates
		1%	5%	10%		
Argentina	1.333*	1.929	1.019	0.737	1	2013
Chili	0.712*	2.016	0.921	0.628	1	2006
S.Arabia	0.078*	2.493	1.116	0.729	1	2007
Hungary	0.351*	2.038	1.147	0.838	3	1998-1999
Poland	2.171*	2.374	1.173	0.660	1	2008
PANEL RESULT						
Bootstrap Value	19.151*	27.06	15.545	11.918		
P-Value	0.000*					
Panel KPSS Test Statistics (Constant and Trend)						
Country	KPSS Test	Critical Values			KS	Break Dates
		1%	5%	10%		
Argentina	0.299*	2.753	0.843	0.534	1	2013
Chili	0.194*	1.960	0.841	0.505	1	2009
S.Arabia	0.305*	9.577	3.96	2.817	3	1999-2004-2007
Hungary	0.863*	4.224	1.913	1.174	3	1998-2008
Poland	0.506*	1.609	0.677	0.405	1	2006
PANEL RESULT						
Bootstrap Value	37.671*	250.985	112.587	84.689		
P-Value	0.000*					

Note: Related Test Statistics are obtained with Gauss 10 software. The signs (*, **, ***) related to the Panel KPSS test statistics in the table indicate that the series for the countries in the panel and the entire panel are stationary at 1%, 5% and 10% significance levels, respectively. The KS column in the same table indicates the number of structural breaks in the cross-sections in the relevant period. Critical values of panel KPSS test statistics are obtained by using Bootstrap with 1000 iterations.

Table 4 shows the KPSS unit root test statistics for the variable $(fge_{yp,it} - fge_{g,it})$ with structural breaks for high income group countries. In the analysis, stationarity is mentioned if the KPSS test statistic values calculated for both panel and cross-sections (countries) are smaller than the critical table values. In this study, KPSS test statistics are calculated with both constant and constant and trended models. According to the constant model results obtained for the cross-sections, the null hypothesis H_0 , which states that the series are stationary with structural breaks, is accepted at the 1% significance level for all countries. The results obtained for the overall panel show that the series are stationary at 1% significance level. The results of the Panel KPSS test statistics obtained in the constant and trended form are similar to the results obtained in the constant form. According to the KPSS test statistics, the null hypothesis H_0 , which states that the series are stationary by including structural breaks in both the overall panel and in each of the countries in the panel, is accepted at 1% significance level. On the other hand, the break dates estimated for countries in both constant and constant and trended models are similar to each other and give accurate estimates of the break dates. The structural breaks in the group of countries included in the analysis generally draw attention to the crises (such as the Asian crisis, the Russian and Argentine crisis) due to the financial liberalization in the early 1990s and the effects of the financial crisis in 2008.

Table 5. Fourier KPSS Unit Root Test Results (High Income Group Countries)

Fourier KPSS Test Statistics						
Country	Constant			Constant and Trend		
	k=1	k=2	k=3	k=1	k=2	k=3
Argentina	0.340	0.166*	0.146*	0.083	0.160*	0.146*
Chili	0.091*	0.410*	0.171*	0.083	0.143*	0.117*
S.Arabia	0.120*	0.330*	0.192*	0.094	0.224	0.192*
Hungary	0.115*	0.215*	0.148*	0.059*	0.179*	0.142*
Poland	0.089*	0.139*	0.123*	0.076	0.092*	0.091*
PANEL RESULT						
FZ(k)	3.546*	1.872*	0.014*	8.519	6.193*	4.221*

Note: Related Test Statistics are obtained with Gauss 10 software. The signs (*, **, ***) for the Panel KPSS test statistics in the table indicate that the series for the countries in the panel and the entire panel are stationary at 1%, 5% and 10% significance levels, respectively. Critical values for the optimal frequencies are obtained from the paper by Becker, et al. (2006, 389). Critical values obtained from the table for both models are shown below. Critical values for k=1 are 0.2699 for 1%, 0.1720 for 5%, 0.1318 for 10%, critical values for k=2 are 0.6671 for 1%, 0.4152 for 5%, 0.3150 for 10%, critical values for k=3 are 0.7182 for 1%, 0.4480 for 5%, 0.3393 for 10%. 3393 In the Model with Constant and Trend; critical values for k=1 are 0.0716 for 1%, 0.0546 for 5%, 0.0471 for 10%, critical values for k=2 are 0.2022 for 1%, 0.1321 for 5%, 0.1034 for 10%, critical values for k=3 are 0.2103 for 1%, 0.1423 for 5%, 0.1141 for 10%.

In order to ensure that the results obtained in the KPSS panel unit root test with structural breaks are reliable, the Fourier KPSS unit root test is included in the analysis. Table 5 shows the results of the Fourier KPSS panel unit root test for the variable $(fge_{yp,it} - fge_{g,it})$ applied to high income group countries. In the analysis, if the Fourier KPSS test statistic values calculated for both panel and cross-sections (countries) are smaller than the critical table values of the optimal frequencies (k=1, k=2, k=3), the null hypothesis H_0 , which states that the series are stationary, is accepted. According to the results of the Fourier KPSS test statistics, in the constant model, the countries forming the panel are stationary

at 1% significance level except Argentina when the optimal frequency is $k=1$, and all countries forming the panel are stationary at 1% significance level when the optimal frequencies are $k=2$ and $k=3$. In the model of the same test with constant and trend, only Hungary is stationary at 1% significance level when the optimal frequency is $k=1$, all countries except S. Arabia are stationary at 1% significance level when the optimal frequency is $k=2$, and all countries are stationary at 1% significance level when the optimal frequency is $k=3$. According to the test statistics for the overall panel, stationarity is found at 1% significance level at all frequencies in both the model with constant and the model with constant and trend. The KPSS unit root test with structural breaks reveals similar results.

Table 6. KPSS Unit Root Test Results with Structural Breaks (Low Middle Income Group Countries)

<i>Panel KPSS Test Statistics (Constant)</i>						
<i>Country</i>	<i>KPSS Test</i>	<i>Critical Values</i>			<i>KS</i>	<i>Break Dates</i>
		1%	5%	10%		
Egypt	0.692*	1.162	0.553	0.439	1	2013
India	0.054*	2.906	2.357	2.063	1	2011
Indonesia	0.165*	0.842	0.558	0.438	3	1999
Morocco	3.691	3.611	2.180	1.889	1	2012
Nigeria	0.499*	0.520	0.409	0.359	2	2006-2009
Pakistan	0.216*	2.495	1.296	0.865	0	
Philippines	0.115*	2.328	1.386	0.902	0	
<i>PANEL RESULT</i>						
<i>Bootstrap Value</i>	17.061*	23.719	18.435	16.406		
<i>P-Value</i>	0.000*					
<i>Panel KPSS Test Statistics (Constant and Trend)</i>						
<i>Country</i>	<i>KPSS Test</i>	<i>Critical Values</i>			<i>KS</i>	<i>Break Dates</i>
		1%	5%	10%		
Egypt	0.965*	3.542	1.633	1.000	0	
India	0.160*	2.798	1.155	0.760	2	2001-2002
Indonesia	0.240*	5.053	2.107	1.335	3	1999-2008-2010
Morocco	0.124*	2.273	0.679	0.455	1	2007
Nigeria	0.106*	3.336	1.690	1.363	3	1998-2006
Pakistan	0.074*	3.453	1.683	1.087	2	2009-2012
Philippines	0.219*	4.853	2.031	1.158	2	2004
<i>PANEL RESULT</i>						
<i>Bootstrap Value</i>	26.892*	182.052	110.966	89.744		
<i>P-Value</i>	0.000*					

Note: Related Test Statistics are obtained with Gauss 10 software. The signs (*, **, ***) related to the Panel KPSS test statistics in the table indicate that the series for the countries in the panel and the entire panel are stationary at 1%, 5% and 10% significance levels, respectively. The KS column in the same table indicates the number of structural breaks in the cross-sections in the relevant period. Critical values of panel KPSS test statistics are obtained by using Bootstrap with 1000 iterations.

Table 6 shows the KPSS unit root test statistics for the variable $(fge_{yp,it} - fge_{g,it})$ with structural breaks for low middle income countries. In the study, KPSS test statistics are calculated with both constant and constant and trended models. According to the results obtained for the cross-sections in the model with constant, the null hypothesis H_0 , which states that the series are stationary with structural breaks, is accepted at 1% significance level for all countries except Morocco. The results obtained for the overall panel show that the series are stationary at 1% significance level. The results of Panel KPSS

test statistics with constant and trend are similar to the results obtained in constant form. According to the KPSS test statistics, the null hypothesis H_0 , which states that the series are stationary by including structural breaks in both the overall panel and in each of the countries in the panel, is accepted at 1% significance level. On the other hand, the estimated break dates for countries in both constant and constant and trended models are similar for some countries, while for some countries there is no break in the constant model, but there is a break in the constant and trended model. However, the results obtained give accurate estimates of the break dates. The structural breaks in the group of countries included in the analysis generally draw attention to the crises due to the financial liberalization in the early 1990s and the effects of the financial crisis in 2008.

Table 7. Fourier KPSS Unit Root Test Results (Low Middle Income Group Countries)

<i>Fourier KPSS Test Statistics</i>						
<i>Country</i>	<i>Constant</i>			<i>Constant and Trend</i>		
	k=1	k=2	k=3	k=1	k=2	k=3
Egypt	0.098*	0.119*	0.191*	0.343	0.187*	0.123*
India	0.784*	0.334*	1.011	1.546	0.092*	0.079*
Indonesia	0.370	0.166*	0.268*	0.171	0.058*	0.089*
Morocco	0.503	0.827	0.998	0.085	0.230	0.137*
Nigeria	0.407	0.455*	0.329*	0.125	0.146*	0.070*
Pakistan	0.088*	0.473*	0.343*	0.069*	0.534	0.065*
Philippines	0.231*	0.165*	0.163*	0.167	0.157*	0.153*
<i>PANEL RESULT</i>						
<i>FZ(k)</i>	14.188	4.424**	5.899*	66.669	10.133	2.718*

Note: Related Test Statistics are obtained with Gauss 10 software. The signs (*, **, ***) for the Panel KPSS test statistics in the table indicate that the series for the countries in the panel and the entire panel are stationary at 1%, 5% and 10% significance levels, respectively. Critical values for the optimal frequencies are obtained from the paper by Becker, et al. (2006, 389). Critical values obtained from the table for both models are shown below. Critical values for k=1 are 0.2699 for 1%, 0.1720 for 5%, 0.1318 for 10%, critical values for k=2 are 0.6671 for 1%, 0.4152 for 5%, 0.3150 for 10%, critical values for k=3 are 0.7182 for 1%, 0.4480 for 5%, 0.3393 for 10%. 3393 In the Model with Constant and Trend; critical values for k=1 are 0.0716 for 1%, 0.0546 for 5%, 0.0471 for 10%, critical values for k=2 are 0.2022 for 1%, 0.1321 for 5%, 0.1034 for 10%, critical values for k=3 are 0.2103 for 1%, 0.1423 for 5%, 0.1141 for 10%.

In order to ensure that the results obtained in the KPSS panel unit root test with structural breaks are reliable, the Fourier KPSS unit root test is included in the analysis. Table 7 shows the results of the Fourier KPSS panel unit root test for the variable $(fge_{yp,it} - fge_{g,it})$ applied to low middle income group countries. In the analysis, if the Fourier KPSS test statistic values calculated for both panel and cross-sections (countries) are smaller than the critical table values of the optimal frequencies (k=1, k=2, k=3), the null hypothesis H_0 stating that the series are stationary is accepted. According to the results of Fourier KPSS test statistics, Egypt, India, Pakistan and Philippines are stationary at 1% significance level when the optimal frequency k=1, all countries except Morocco are stationary at 1% significance level when the optimal frequency k=2, and all countries except Morocco and India are stationary at 1% significance level when the optimal frequency k=3. According to the test statistics in the fixed and trended model of the same test, when the optimal frequency k=1, Pakistan is stationary at 1% significance level, when the optimal frequency k=2, all countries except Morocco and Pakistan are stationary at 1% significance level, and when the optimal frequency k=3, all countries in the panel are stationary at 1% significance level. According to the test statistics for the overall panel, the model with constant is stationary at 5% significance level for k=2 and 1% significance level for k=3, while the model with constant and trend is stationary at 1% significance level for k=3. According to the convergence hypothesis, stationarity of the series indicates the existence of convergence. In this case, according to the test results, the convergence hypothesis is valid for these countries.

CONCLUSION

In this study, the financial development index is calculated using financial development data of selected country groups from emerging market economies. Then, the existence of financial convergence in these countries was analyzed with unit root tests with structural breaks (KPSS with structural break and Fourier KPSS). According to the results of the unit root tests for the two country groups, the tests taking into account the vulnerabilities reveal that financial development in the selected emerging market economies converges to the developed countries. The homogeneity test revealed that the series have a heterogeneous structure. This made it possible to evaluate the results of the stationarity test both on country group and country basis.

The results indicate that there is financial convergence in countries in the high-income group. The countries in this income group are Argentina, Hungary, Saudi Arabia, Poland and Chile. Among these countries, Hungary and Poland are among the countries that have experienced a transition from a planned economy to a market economy. Although they have a short history, their financial sectors have undergone major institutional, regulatory and technical developments. Thus, they have become able to meet the requirements of European markets. All these countries in the high-income group are among the emerging market economies that easily adapt to the economic and financial liberalization process. Therefore, the findings obtained in the analysis applied in this study prove the existence of convergence. The other countries where financial convergence is analyzed are in the low middle income group. The countries in this group are Egypt, India, Indonesia, Morocco, Nigeria, Pakistan and the Philippines. Since 1990, these countries, which have been involved in the financial liberalization process, have attached great importance to financial diversification in order to adapt to the modern financial structure in the world. Like every other country going through the liberalization process, low middle income countries have also been affected by some financial shocks. This process has enabled countries to build more robust financial system foundations. Thus, the diversity and depth of financial markets in these countries started to increase. Therefore, the results obtained for this group of countries support the convergence of financial markets of developed countries.

The results of the study show that the quality of a country's financial intermediation system (how efficient it is in allocating funds) and its size are key drivers of financial convergence or divergence. This general conclusion is captured by the use of financial intermediation-related activity measures as the most characteristic variables of the efficiency of the financial system. At the same time, the fact that financial liberalization facilitates financial development and convergence is shown in the results and in detailed country-specific explanations. The evidence that the world has become more financially homogenous demonstrates the applicability of the traditional financial system dichotomy. In particular, the integration of emerging market economies with developed countries has created a very special environment for the financial sector quality of these developing countries. Moreover, the entry of foreign banks has also provided a means of improving the quality of domestic banking sectors in a region by reducing the weaknesses of domestic banks in terms of lending techniques and governance. Based on the results obtained in the study, it is clearly seen that financial liberalization policies implemented in emerging market countries have caused financial crises in these countries. However, these shocks also contributed to the transition process required for the financial markets of emerging market economies to reach the level of international competition. Moreover, the crises due to financial liberalization have revealed that in a globalized world, in addition to an effective supervision mechanism, it is necessary to establish institutions with similar qualities and functions to developed financial markets on the international platform and to strengthen the existing ones. These developments led to increased diversity and capital inflows in the financial markets of emerging market economies and formed the basis of financial development. Therefore, the integration of emerging market economies with developed countries plays an important role in improving the quality of the financial systems of these countries. Moreover, the increase in the quality of financial markets enables these countries to obtain the funds they need more easily. In order for emerging market economies to allocate the necessary funding resources more easily, these countries need to become more advantageous. The size of financial intermediation activities also helps to increase the efficiency of the financial system.

Consequently, emerging market economies need to continue financial regulation and supervision and implement necessary practices to improve financial quality. At the same time, considering the diversity in the world financial market, new developments should be closely monitored by emerging market countries. Determining whether there is convergence in the financial systems of countries can also allow inferences to be made about the effects of financial development on the economy and development of the country and enable macroeconomic policies to be developed in the light of this information. At the same time, the existence of financial convergence can provide evidence on whether developing countries have caught up with the developments in the world.

REFERENCE

- Aghion, P., Peter, H. & David, M. F. (2005). The Effect of Financial Development on Convergence: Theory and Evidence. *Quarterly Journal of Economics*, 120 (1): 173-222.
- Allen, F. & Gale, D. (2000). *Comparing Financial Systems*. Cambridge University Press.
- Antzoulatos, A. A., Panopoulou, E. & Tsoumas, C. (2011). Do Financial Systems Converge?. *Review of International Economics*.
- Apergis, N., Christina, C. & Miller, S. M. (2010). *Convergence Patterns in Financial Development: Evidence from Club Convergence*. University of Connecticut Department of Economics Working Paper Series.
- Asteriou, D., Karagianni, S. & Siriopoulos, C. (2011). Testing the Convergence Hypothesis Using Time Series Techniques: The Case of Greece. *Journal of Applied Business Research*, 18(2): 125-130.
- Bahadır, B. & Valev, N. (2015). Financial Development Convergence. *Journal of Banking Finance*, No: 56.
- Beck, T. & Patrick, H. (2008). *Finance for all?: Policies and Pitfalls in Expanding Access*. Vol. 41792, World Bank Publications.
- Becker, R., Enders, W. & Lee, J. (2006). A Stationarity Test in The Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3): 381-409.
- Bernard A. & Durlauf, S. (1995). Convergence in International Output. *Journal of Applied Econometrics*, 10: 97-108.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 47: 239-253.
- Bruno, G., De Bonis, R. & Silvestrini, A. (2011). Do financial Systems Converge? New Evidence from Financial Assets in OECD Countries. *Journal of Comparative Economics*, Elsevier.
- Bruno, G. & De Bonis, R. (2009). *Do Financial Systems Converge? New Evidence from Household Financial Assets in Selected OECD Countries*. OECD Statistics Working Papers.
- Carrion-Í-Silvestre, J. L., Barrio-Castro, T. D. & Lopez-Bazo, E. (2005). Breaking the Panels: An Application to the GDP Per Capita. *Econometrics Journal*, 8: 159-175.
- Carlino, Gerald A. & Mills Leonard O. (1993). Are U.S. Regional Incomes Converging?. *Journal of Monetary Economics*, 32(2): 335-346.
- Dekle, R. & Pundit, M. (2015). *The Recent Convergence of Financial Development in Asia*. ADB Economics Working Paper Series, No: 440.
- Durlauf, S. N. (2003). *The Convergence Hypothesis After 10 Years*. University of Wisconsin at Madison.
- Fung, M. K. (2009). Financial Development and Economic Growth: Convergence or Divergence. *Journal of International Money and Finance*, 28(1): 56-67.

- Herrmann, S. & Winkler, A. (2009). Real Convergence, Financial Markets, and the Current Account – Emerging Europe Versus Emerging Asia. *The North American Journal of Economics and Finance*, 20(2): 100-123.
- IMF (2014). *Public Expenditure Reform*. Fiscal Monitor, World Economic and Financial Surveys.
- Kar, M., Peker, O. & Kaplan, M. (2008). Trade liberalization Financial Development and Economic Growth in the Long Run: The Case of Turkey. *The South East European Journal of Economics and Business*, 3(2): 25-38.
- Karataş, A. R. & Ergül, M. (2023). Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Finansal Gelişme ve Ticari Açıklık: Genişletilmiş ARDL ile Kanıtlar. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(Özel Sayı): 222-236.
- Nazlıoğlu, S. & Karul, C. (2017). A Panel Stationarity Test with Gradual Structural Shifts: Re-Investigate the International Commodity Price Shocks. *Economic Modelling*, 61: 181-192.
- Nițoi, M., & Pochea, M. M. (2016). Testing Financial Markets Convergence in Central and Eastern Europe: A Non-Linear Single Factor Model. *Economic Systems*, 40(2): 323–334.
- Özcan, G. (2017). Financial Convergence in Transition Economies. Ed. Tayfur Bayat. in *Political Economy in Transition Economies*, Aurel Vlaicu University of Arad: Romania.
- Özdoğan, M. A. & Kayhan, S. (2023). Kredi Garanti Fonunun Makroekonomik Etkileri: Türkiye Örneği. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5 (Özel Sayı): 165-183.
- Pesaran, M. H. (2004). *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*. Cambridge Working Papers in Economics No.435: Cambridge.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A Bias- Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *Econometrics Journal*, 11: 105-127.
- Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1): 50-93.
- Rajan, R. & Zingales, L. (2003). *Banks and Markets: The Changing Character of European Finance*. NBER, Working paper, no: 9595.
- Rysin, V., Galenko, O., Duchynska, N., Kara, N., Voitenko, O. & Shalapak, A. (2021). Financial Convergence as a Mechanism for Modifying Sectors of the Global Financial Services Market. *Universal Journal of Accounting and Finance*, 9(1): 65-73.
- Savacı, S. & Karşıyakalı, B. (2016). Ülkeler Arası Gelir Yakınsaması Analizi: AB Ülkeleri ve Türkiye. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (33): 237-257.
- Stolbov, M. & Veysov, A. (2011). *Do Financial Systems Converge? A Comprehensive Panel Data Approach and New Evidence From A Dataset For 102 Countries*. MPRA. No:36103.
- Tütüncü, A. & Beşer, N. Ö. (2021). Türkiye’de Kişi Başına Enerji Kullanımı Durağan mıdır?. *Journal of Yaşar University*, 16(62): 683-697.
- Yalçınkaya, Ö. (2017). Ticari Dışa Açıklığın ve Finansal Gelişmişliğin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: G-20 Ülkeleri İçin Yeni Nesil Panel Veri Analizi (1994-2015). *International Journal of Academic Value Studies*, 3(15): 458-477.
- Yaseen, H. (2012). The Convergence of Financial Institutions in GCC Countries. *The Journal of Global Business Management*, JGBM 1(8): 153-159.

Free Markets and Economic Performance: Turkish Experience

Mustafa ACAR¹

¹Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, Konya, Türkiye acar70@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
Article History Received: 03/10/2024 Accepted: 22/12/2024 Published: 31/12/2024 Keywords: Türkiye, free markets, free market economy, economic performance, Turkish economy, macroeconomics JEL Codes: E0, E2, E6	<p>There are basically two alternative models to organize economic activities and answer such fundamental questions as what, how, and for whom to produce: free market system based on individual decision making, and command system based on central planning. There has always been a friction and controversy between two types of mentalities in this regard: collectivist, statist, socialist mentality supported central planning, collectivist decision making, and government-controlled command economy. On the contrary, the individualist, capitalist, liberal mentality argued for free markets based on individual decision making where prices are determined by free interaction of market forces, i.e. supply and demand and the price mechanism. Even though the collapse of the socialist model showed the superiority of the free market system at a global level, many countries have difficulty to establish a truly free market system yet. In this context, this paper investigates Türkiye's journey towards free market economy and performance of the Turkish economy in recent decades. The country has been struggling to switch from a centrally planned to a free market economy since the early 1980s. It was not a smooth process though: there have been ups and downs, U-turns, and fluctuations. Turkish experience shows that economic performance goes up when pro-free market policies are implemented whereas it goes down when statist, collectivist, anti-free market type of economic policies are adopted.</p>

Serbest Piyasalar ve Ekonomik Performans: Türkiye Deneyimi

Makale Bilgileri	Öz
Makale Geçmişi Geliş: 03/10/2024 Kabul: 22/12/2024 Yayın: 31/12/2024 Anahtar Kelimeler: Türkiye, serbest piyasalar, ekonomik performans, Türkiye ekonomisi, makroekonomi JEL Kodları: E0, E2, E6	<p>İktisadi faaliyetleri organize etmek ve ne üretilmeli, nasıl ve kimin için üretilmeli gibi temel soruları cevaplamak üzere esas itibarıyla iki alternatif model vardır: bireysel kararlara dayalı serbest piyasa sistemi, merkezi planlamaya dayalı kumanda sistemi. İki zihniyet arasında bu bağlamda her zaman bir ihtilaf ve sürtüşme olagelmıştır: kolektivist, devletçi, sosyalist zihniyet merkezi planlama, kolektivist karar mekanizması ve devletin kontrol ettiği kumanda ekonomisini desteklemiştir. Bunun aksine, bireyci, kapitalist, liberal zihniyetse bireysel kararlara dayalı, fiyatların –arz, talep ve fiyat mekanizması gibi piyasa güçlerince belirlendiği- serbest piyasaları savunmuştur. Her ne kadar sosyalist modelin çökmesi serbest piyasa sisteminin küresel düzeyde üstünlüğünü göstermiş olsa da pek çok ülke gerçek anlamda bir serbest piyasa sistemi tesis etme konusunda zorluklar yaşamaktadır. Bu çerçevede, bu çalışma Türkiye'nin serbest piyasa sistemine geçme serüveni ve son on yıllarda Türk ekonomisinin performansını incelemektedir. Ülke 1980'lerin başından beri merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine geçmeye çabalamaktadır. Ancak bu kolay bir süreç olmamış; inişli-çıkışlı, U-dönüşlerinin yaşandığı çalkantılı bir süreç olmuştur. Türkiye deneyimi göstermektedir ki, serbest piyasacı politikalar uygulandığında ekonomik performans yükselmekte, devletçi, kolektivist, anti-serbest piyasacı ekonomik politikalar uygulandığında düşmektedir.</p>

Atıf/Citation: Acar, M. (2024). Free Markets and Economic Performance: Turkish Experience, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 386-401.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

INTRODUCTION

Economic activities such as production, consumption, distribution, saving and investment are necessary for human beings to survive and enjoy the bounties of life. Based on the historical experience, one can argue that there are basically two major alternatives on how to organize economic activities and answer such fundamental questions as what to produce and how much, how to produce, and for whom to produce. In other words, economic systems can be differentiated from each other depending on how they answer these fundamental economic questions.

In this context, historical experience shows that there are two main economic systems regarding the organization of the fundamental economic activities: socialist system and capitalist system. The socialist system is based on central planning, collectivist decision-making, state ownership of production factors, government-controlled economic activities on what, how and for whom to produce, and how prices are going to be determined.

On the contrary, the capitalist system is based on private property, individual decision-making, free markets, prices determined by the interaction of demand and supply, producers and consumers decide on what, how, and for whom to produce. We can call the first alternative as the *command system*, and the second one as the *free market system*.

On a still higher level, in a sense, we can argue that there are basically two types of mentalities with regard to looking at things, reading the economic, political and social reality surrounding us, interpreting the sources of knowledge, and shaping our lives: radical, authoritarian, statist, centralist and collectivist mentality on one hand, versus democratic, moderate, individualist, de-centralist, liberal mentality on the other. Actually, the economic systems are nothing but a reflection of these mentalities on economic reality. Democratic-moderate, liberal mentality is pro-freedom, free market and free trade that support economic and political freedoms, and prefers outward-looking policies. On the contrary, the radical, authoritarian, statist mentality is pro-central planning, collectivism, protectionism, and inward looking, focusing on “do nots,” bans, restrictions, and prohibitions.

From this perspective, as mentioned above, the free market system is simply a reflection of moderate-democratic-liberal mentality on economic sphere while the command system is simply a reflection of the authoritarian-statist mentality on economic grounds.

For a long period, in fact for more than half of the 20th century, soviet type of socialist, centrally planned, command system dominated a large part of the world including former USSR, Central and Eastern Europe, and China. Moreover, the idea of central planning was so attractive then that not only officially communist regimes but also some other democratic countries, including Türkiye, adopted central planning system under “5-year development plans” as well. However, the socialist central planning system collapsed at the end of 1980s, hence command system lost its attractiveness and many countries adopted pluralist democracy and free market economy.

As a country being lost for a long time between East and West, democracy and authoritarianism, central planning and free market system, Türkiye has been in search of adopting free market economic system since early 1980s. The process was not an easy and smooth one though; there have been fluctuations, hesitations, U-turns, ups and downs on the road. This paper investigates Türkiye’s journey toward establishing free market system and its economic performance in this period. The rest of the paper is organized as follows.

The next section will discuss the main pillars of a free market economy. Section 2 will give a brief summary of Türkiye’s journey toward establishing a free market economic system. Section 3 will focus on the economic performance of JDP governments in the last two decades.

1. FREE MARKET ECONOMY VS. COMMAND ECONOMY

As underlined above, there are two major conflicting perspectives on how to organize economic activities and who determines what to produce, how to produce and for whom to produce. These alternatives can be described simply as free market vs. command economy; capitalism vs. socialism, individual decision making vs. central planning. These models or systems actually do not come “out of

the blue,” but they are the reflections of two mind-sets: liberal vs. illiberal, democrat versus authoritarian mentality. In this section we will elaborate on the main institutions of a free market economy. Broadly speaking, one can argue that there are five main institutions or pillars of a free market economy, each of which are briefly explained below.¹

1.1. Five Pillars of a Market Economy

As elaborated by Acar (2021), one can argue that there are basically five fundamental institutions that characterize a free market economy: private property, freedom of choice and entrepreneurship, competition, free trade, and limited government. From an Islamic perspective, these institutions are perfectly compatible with basic Islamic tenets and teachings. In other words, Islam is compatible with free market system.

1.1.1. Private Property

Private property refers to the right of the individuals in an economy to own property, purchase and sell them as they wish, accumulate wealth as the fruits of their labor and skills. In a free market economy property is immune from the assault of others, protected by the law. This is such a key institution that without private property it is impossible to talk about economic freedoms and free market economy.

1.1.2. Freedom of Choice and Entrepreneurship

Another key institution of a free market economy is freedom of choice and entrepreneurship. The first part of it refers to freedom of consumers to spend their money wherever they would like to. In other words, in a free market economy consumers are free to choose among alternative goods and services (Friedman & Friedman, 2021). The second part of it refers to producers and entrepreneurs. In a free market economy, the businessmen, entrepreneurs or producers in general are free to invest their resources in the areas they prefer, produce goods and services they like to produce. The only boss over their decision to produce what, how much, or for whom would be consumers' demand. Therefore, in a free market economy the ultimate boss is the consumer. It is the demand by consumers that direct investment and production decisions.

1.1.3. Competition (Free Entry and Exit)

Competition is also a must, a necessary condition for a free market economy. In a sense, “free markets” mean free entry and exit. Those businessmen and entrepreneurs who would like to enter a market, industry, or sector are free to do so; no government permission is needed. If there is no competition, if entrepreneurs are not free to enter into and exit from the markets when they deem fit, we cannot talk about the existence of a free market economy. Competition stimulates better quality, lower production costs and efficient use of factors of production. Without competition we can expect lower product quality, higher prices, and hence lower level of welfare.

1.1.4. Free Trade

As its name implies, free trade means that individuals have the right to choose with whom to trade, at what price and how much they are going to buy or sell. Free market economy is an open-border economy where goods and services move across the borders freely. Without free trade where goods and services are exported and imported across borders in a competitive environment, one cannot talk about the existence of a free market economy. On the contrary, the statist, command economy's alternative to free trade is protectionism where government favors domestic industries, firms and producers. In other words, in a command or closed economy domestic firms are protected against foreign competition through trade restrictions in the form of tariffs, quotas, import bans, etc.

The debate over free trade versus protectionism has a long history that goes back to the mercantilist era (16th and 17th centuries). Since then there have been supporters of free trade and supporters of protectionism in every period and every country. Interestingly enough, both supporters of

¹ For more discussion and detailed information on free market vs. command economy, see, for example, Mises (2006); Smith (2020); Friedman & Friedman (2021).

free trade and supporters of protectionism developed several arguments for and against free trade and protectionism.

Among the arguments for protectionism are national security, self-sufficiency, infant industries, reducing unemployment, fair trade (“level playing field”), anti-dumping, preventing child labor, and environmental protection. Each one of these arguments sound good at a first glance, but as the proverb goes, “the devil is hidden behind the details.” When scrutinized closely through a critical evaluation, every single argument for protectionism collapses. For example, it is free trade, not protectionism, that links economies and allow them to develop friendly relations thereby reducing the possibility go into war by increasing the cost of war. Therefore, national security is better guaranteed by free trade and not protectionism. In short, it can be shown that free trade policies are superior to protectionism on both fronts: materially (lower prices, higher quality, larger supply and more variability, efficient use of resources, better technology and competitive power, hence higher welfare), and morally (in the form of peace, solidarity, friendly relations, individual dignity, more choices before individuals in every sense to live a more meaningful life).

1.1.5. Limited Government

Last, but not least, limited government is a must for a free market economy. A government dictating almost everything to the individuals on their production, investment-saving decisions and organizing their daily life is incompatible with free markets. From a classical liberal perspective, as underlined by Adam Smith (2020 [1776]) long time ago, the best government is the least government; that is, government is expected to be a night watchman, providing basic public services like internal and external security (“national defense”), justice and big infrastructure investments (health, education, and transportation). A limited government that provide basic public services in an efficient way and leave all the decisions on what to produce, how to produce, and for whom to produce can better serve the peace, tranquility and welfare of the citizens. By our very nature, as the mature and adult human beings we are not fond of being treated as immature, little children. We don’t need a government to command on what to do and what not, but we need a government to provide security and justice. The number of alternatives citizens would have are much larger when markets are allowed to function freely under a limited government focusing only on security, justice, and guaranteeing basic rights and liberties.

2. TÜRKİYE’S JOURNEY TOWARDS FREE MARKETS SINCE EARLY 1980s

Turkish Republic has been founded in 1923 on the ashes of Ottoman Empire (1299-1922), one of the largest, long-lasting, and powerful empires in history which collapsed at the end of the First World War (1914-1918). The Asia Minor or Anatolia where Turkish tribes started to settle down in 11th century (especially after 1071 A.D. when Turks defeated Byzantium army in Malazgirt, Eastern Anatolia) has been a point of attraction and hence both a battle field and a cradle for many civilizations since the ancient times. Phrygians, Assyrians, Urartu’s, Hittites, Roman Empire, Byzantium Empire, Kurds, Arabs, Ottomans, and Republic of Turkey are among the inhabitants of Anatolia where followers of all major beliefs, i.e. Christianity, Judaism and Islam, lived together for centuries.

In terms of economic policies implemented and the perspective on free market versus central planning or statism, modern history of Turkish Republic can be divided into six parts: single party regime (1923-50), Menderes period (1950-60), planned period (1960-80), Ozal period (1980-93), 28 February period (1993-2002), and Erdogan/JDP period (2002-24). Below, each one of these periods are described briefly.

2.1. Single Party Regime (1923-1950): Nationalism, Statism, Protectionism

Founders of the Turkish Republic were mostly motivated by nationalistic feelings hence they preferred statist, inward-looking development strategies based on protectionism and government control. Since most of the non-Muslim industrialists and bourgeoisie of the Ottoman times were lost due to wars and population exchange afterwards, they wanted to create “domestic bourgeoisie” by implementing protectionist, closed-border policies where foreign competition was prevented through import bans and high tariffs. After relatively liberal policies in the aftermath of the Lausanne Treaty (the founding legal document for the emergence of Turkish Republic signed in 1923 with the major global

players of the time and the winners of WWI), Türkiye adopted statist, inward-looking, protectionist policies as soon as the Great Depression of 1929 erupted. These protectionist policies aiming at self-sufficiency were implemented until 1950 when Türkiye switched from a single party to multi-party democracy under the pressure of the Western powers as part of the conditions for admitting Türkiye's demand for joining Nato and the Western Club.

2.2. Menderes Period (1950-1960): Struggling to Open up

Adnan Menderes, president of Democratic Party who won elections in the early 1950 and came to power and served as the Prime Minister of the country until the military coup of 1960, was a liberal-minded person who believed the merits of free markets and openness. He tried to change the political structure and economic policies towards opening up the economy to external world, allowing imports and foreign capital, etc.

However, his power and the infrastructure for a full-fledged free market policies were rather limited, political atmosphere was not suitable, hence he did not manage to change many things in the direction he hoped for. Especially in the 2nd half of the 1950s the political climate became very unfavorable, military commanders started to show unrest, street demonstrations erupted against non-Muslim minorities, and this period came to an end with the May 27 military coup in 1960. With this military coup Türkiye entered a period of "military guardianship" regime where the army intervened in the political affairs either directly or indirectly and frequently.

The cost of military interventions between 1960 and 2016 cannot be exaggerated: it cost thousands of lives, loss of human resources, innocent people put in jail, democratic institutions were shut down, suspended or abolished, the rule of law was set aside, political environment became unfree, oppressive, suffocating. Accordingly, market forces, private industries and entrepreneurs did not find a suitable atmosphere to flourish.

2.3. Planned Period (1960-1980): Statism and Central Planning

The period between 1960 and 1980 can best be described as the "planned period," because right after the military coup of 1960, a set of soviet-type of central planning and statist policies were started to be implemented. State Planning Organization (SPO) has been founded (1961) and "five-year development plans" were initiated. Contrary to a free market system, the government bureaucrats decided in this period on the place and the amount of investments instead of entrepreneurs and market forces. In other words, Türkiye, even though described as a capitalist, democratic country on the paper, has been implementing Soviet-type central planning since the early 1960s. Therefore, she was quite right when the former Prime Minister Tansu Ciller said in the mid-1990s that the communist system collapsed in the USSR, but still continues in Türkiye!

But central planning and protectionism was not remedy to economic problems faced by the country. In the second half of the 1970s economic outlook was characterized by scarcity of goods and services, queues in front of the stores, high inflation, and lack of foreign exchange reserves to finance imports. In former Prime Minister S. Demirel's words, "the Treasury was in need of even 70 cents!" In other words, the economy was in a deadlock, and the statism and protectionism was not a remedy. Mr. Ozal, Undersecretary of SPO in the early 1980s, Prime Minister and President later on, offered an alternative way: free market economy.

2.4. Ozal Period (1980-1993): Market-oriented Reforms

The period between 1980 and 1993 can be called as the "Ozal period" because it was late Mr. Ozal who designed, coordinated and implemented the free market reforms in this period as a top-level bureaucrat first, prime minister and the president later on. No doubt that Mr. Ozal was the single most pro-free market and liberal-minded leader Türkiye has ever had so far. He strongly believed the merits of free markets and open borders. All other political leaders that played a role in ruling the country in recent decades, including N. Erbakan, B. Ecevit, S. Demirel, A. Turkes, T. Ciller, M. Yilmaz, and Erdogan, were either directly against free market economy or had to accept it under pressure of the urgent conditions. It is interesting to see how practical and pragmatic most of the political leaders are,

i.e. changing direction easily when the conditions change, prefer to be “a man of opportunism” rather than being “a man of principle.”

Mr. Ozal, being the designer of the “24 January Stability Program,” initiated a set of market-oriented reforms first in the early 1980, and then as a prime minister (1983-89) and the president (1989-93). These reforms included opening up the economy to the outside world, liberalization of foreign trade and capital movements, switching to a flexible exchange rate regime, changing the development strategy from *import-substitution* to *export-led industrialization* policies. He encouraged private enterprises and entrepreneurs to get organized and open to outside markets. He ended government monopolies in certain industries, initiated the privatization process, and encouraged private sector to invest in certain industries such as health, education and the media. He also took steps to start the full-membership application of Türkiye to join the EU as a full member.

Thanks to these reforms, the country started to flourish in many fronts and almost all economic indicators improved in this period. This is a typical example proving that free market-oriented policies make a better job in increasing welfare and improving economic indicators.

2.5. The Lost Decade or 28 February Period (1993-2002)

The reason this period was named as “28 February” was that on this particular date (1997) the military generals put forward an ultimatum to the democratically elected Erbakan-Ciller coalition government to initiate a set of harsh measures against “irtica” (to topple down the religious-conservative associations, movements and enterprises), or resign otherwise. Thus, the coalition government had to resign in the following days because Erbakan was a religious-conservative leader and it was impossible for him to execute the orders coming from the military officers.

A puppet government was set up by the parties who were eager to implement these harsh measures. As New York Times’ famous journalist Thomas Friedman properly put it, Türkiye was “the most beautiful country in the world ruled in the worst possible way” in the rest of the decade.² A number of political, economic and legal measures were initiated to force the Muslim women covering their heads as part of their belief were forced to leave their schools, they were not allowed to take the university entrance exams, many people were forced to leave their jobs, positions and institutions because of their political-religious views, etc. Many Muslim-conservative businessmen and public employees were subject to negative discrimination for their life-style or political views.³

The perpetrators and initiators of the 28 February process claimed that it would last “a thousand years,” but as a universal economic law states, “intervention to the market has certain unforeseen and unintended consequences” (Acar, 2018). It actually came to an end when Erdogan emerged as a young, charismatic, energetic, ambitious political leader playing the role of the representative of those who were victimized in this process of illegality and oppression.

2.6. Erdogan (JDP) Period (2002-24): Swinging Between Free Market and Statism (Command System)

It is interesting to see how the same leadership can change and take U-turns within the same ruling period, a typical example of which is the Erdogan period in Türkiye. Justice and Development Party (JDP) has been ruling Türkiye since late 2002. Even though the composition of the Cabinet has changed from time to time, Mr. Erdogan has always been there as the leader of the government either as prime minister (2003-2014) or the president (2014-2024).

² He made this fantastic, strikingly accurate remark in the heydays of 28 February process at the end of 1990s during a seminar he delivered at Purdue University (1998) as an invited speaker when myself was among the audience as a PhD student at the Department of Economics.

³ Personally I was among the victims of 28 February process being subject to mobbing and negative discrimination as well. For instance, I was not allowed to join another university, I was not given permission to serve as a consultant to top-level bureaucrats or politicians, and our managers did not recognize the academic titles (associate professor) I received from the legal academic authorities (UAK) and withheld the implied financial remunerates, etc. There were simply thousands of examples facing the same difficulties.

Based on the attitude towards free market vs. command, free trade vs. protectionism, outward vs. inward-looking policies, this period can be clearly divided into two: pro-free market period (2002-2013), and anti-free market period (2014-2024). Following the footsteps of late Ozal, JDP governments followed pro-free market policies in the 1st decade based on market oriented, outward-looking, free trade policies accompanied by major economic, political, and legal reforms, taking EU-related homework seriously and initiating the necessary reforms.

However, this reformist, charming, democratic-liberal period came to an end in the early 2010s. Due to a number of internal as well as external factors, JDP leadership changed their attitude more towards anti-free market, authoritarian, statist, protectionist, inward-looking policies since 2014. Among those factors are Gezi Park events (2013) FETO-related internal unrest and destabilization (15 July 2016 coup attempt), terrorist attacks in the south eastern regions, “one-minute” incident (deteriorating relations with Israel since 2009), challenging and self-ordained foreign policy against Nato and global forces, hence deteriorating foreign relations, miscalculations on the course of the Arab Spring, unproportional risk-taking appetite on regional and global conflicts accentuated by economic and political costs of the Syrian crisis. One can add more to this list as leaving independent Central Bank and financial discipline aside, rapidly increasing government expenditures, huge public deficits and resulting extraordinary monetary expansion in the aftermath of the Covid-19 pandemic, increasing uncertainty and country risks, reducing predictability. As economists underline frequently, when there is no political and economic stability, when uncertainty and risk is high, the businessmen and entrepreneurs will be reluctant to make new investments, which negatively affect employment opportunities and growth.

This policy shifts are clearly reflected by the course of economic indicators and economic performance of the country. As will be discussed in detail in the next section, the 1st period can quite possibly be described as a success story whereas the 2nd period is exactly the opposite.

3. ECONOMIC PERFORMANCE UNDER JDP RULING (2002-2022)

In this section we will critically evaluate the course of main economic indicators in Turkish economy under Erdogan or JDP administration since the early 2000s. These indicators include economic growth, GDP per capita, inflation, unemployment, budget deficit, current account balance, interest rates, FX rates, and FDI inflows.⁴

3.1. Economic Growth

Real economic growth is one the most important economic indicators reflecting whether total production in an economy is increasing, decreasing or stagnant. Increasing production is an indication for lively economic activities and increasing welfare, and vice versa.

As can be seen from Figure 1 below, economic growth in the last two decades has been quite volatile with several ups and downs. It showed severe negative growth (depression) in 2001, the year of the biggest economic crisis in the republican history, and 2009 which was due to global economic crisis triggered by the subprime mortgage crisis of 2008-09. One can see clearly the downward trend in real economic growth between 2010 and 2020. In other words, economic growth process in the 2000s is characterized by volatility, instability, and downward trend recently.

⁴ More can be found in Acar (2022) on the performance of Turkish economy in the 2000s. On a broader spectrum, Erdem *et al.* (2009) critically evaluate the macro economic performance of the governments in Türkiye between 1950 and 2007.

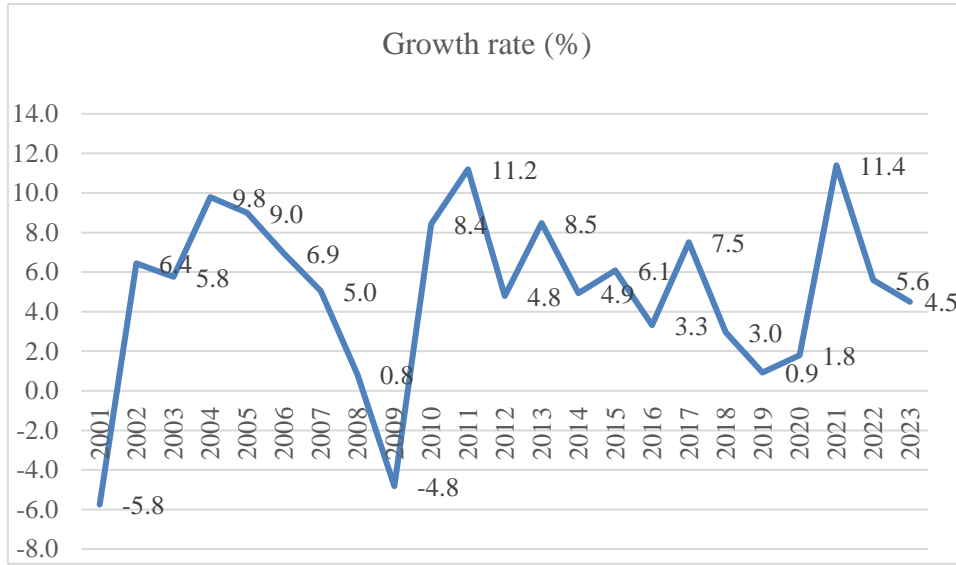

Figure 1. Real Economic Growth (2001-2023, % change over previous year)
Source: Turkstat (2024).

3.2. GDP per capita (\$)

GDP per capita is considered to be the most important indicator of average welfare level in a given economy. There can be richer and poorer social segments, but GDP p.c. shows on the average how well an economy is doing and how rich or poor is an ordinary citizen on average. Increasing GDP per capita means a country is getting richer and more prosperous.

One can see from Figure 2 that GDP p.c. has steadily increased from 2001 until 2013 where it reached a peak in the republican history (\$12 614). Afterwards, it started to fall down until 2020. As of 2023, GDP p.c. was able to reach where it was ten years ago, i.e. its 2013 level, which makes the last decade a stagnant period.

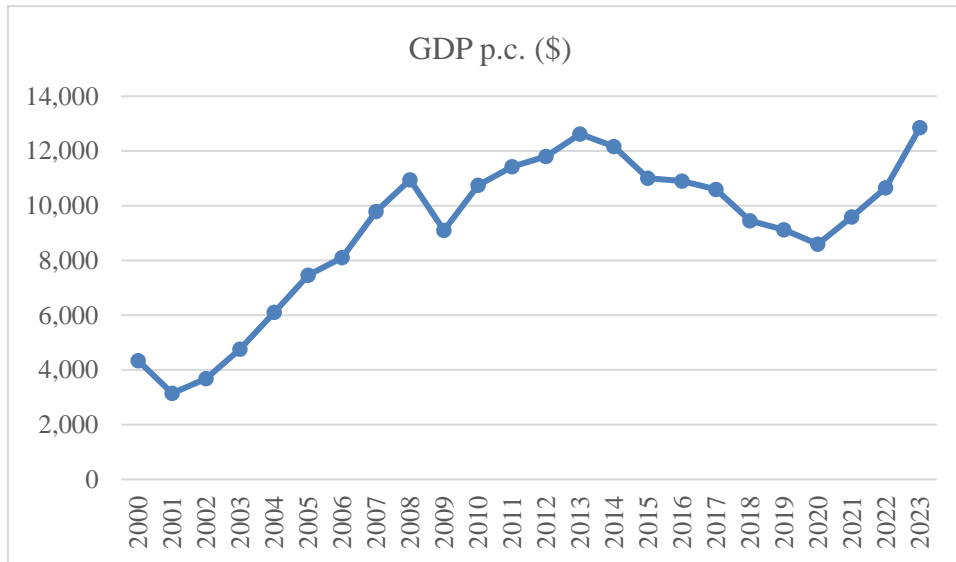

Figure 2. GDP per capita (2000-2022, \$)
Source: World Bank (2024), IMF (2024).

3.3. Inflation (CPI, %)

Inflation is a critical economic indicator to show whether there is price stability or not and the direction of life expenses. Existence of price stability means predictability, being able to make accurate calculations on the possible profitability of prospective investments, etc. On the contrary, if there is no

price stability, if inflation is high, that means there is no predictability, it is impossible to make accurate calculations or predictions on the profitability of the investments, hence leading to less investments and lower economic growth.

As Friedman & Friedman (2021) put it properly, inflation has many negative consequences: it reduces the efficiency of the price signals, lowers efficient use of resources, deteriorates income distribution to the detriment of lower and fixed-income earners. Surprise inflation causes unfair income transfers between the debtors and the creditors, and between employees and employers. In other words, inflation harms both consumers and producers, negatively affecting the growth performance of an economy. The only winner in an inflationary situation is the government who creates inflation by printing money through inflation tax, seignorage, and reduced real value of its debts. Figure 3 shows that inflation has always been a problem in Türkiye since the early 2000s, but at least it moved within single digits in the 1st decade of JDP ruling and it became out of control after 2017.

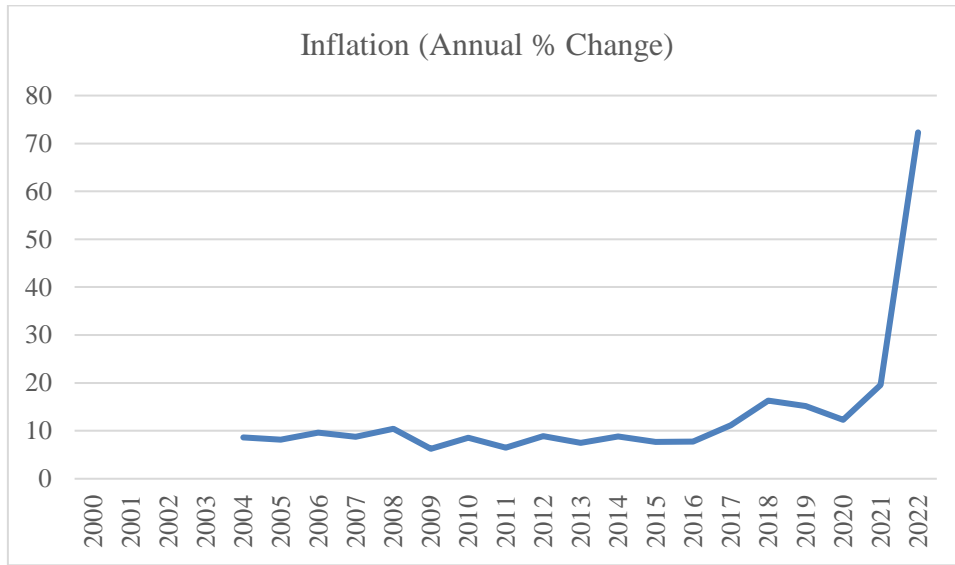

Figure 3. Inflation (CPI, 2000-2022, % change over the previous year)
Source: Turkstat (2024).

3.4. Unemployment

Unemployment is also among the critical indicators showing how successful an economy is in creating new job opportunities. A growing, lively, or booming economy where entrepreneurs are eager to make new investments there will be more new employment opportunities and job-creation, hence lower unemployment rates, and vice versa.

As figure 4 shows, unemployment rate has been fluctuating between 8.3% (2012) and 13.7% (2019), falling in the period 2009-12, and increasing in the period 2012-19. It should also be stressed that the youth unemployment is about twice as high, and “broadly defined” unemployment (i.e. when people who quit looking for a job due to despair are included in the labor force) is much higher than these figures.

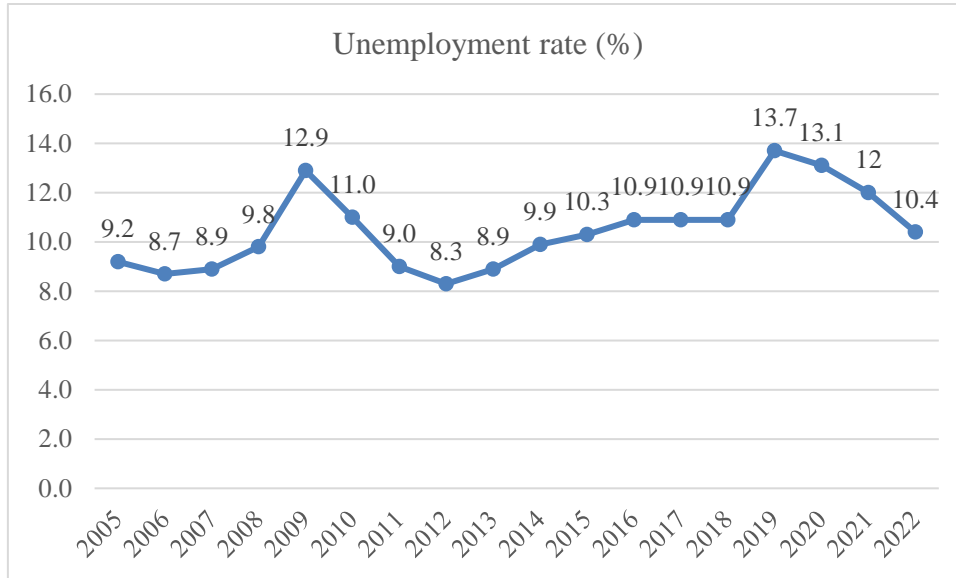

Figure 4. Unemployment (2005-2022, % of labor force)
Source: Turkstat (2024).

3.5. Budget Deficit

Budget deficit is a critical indicator that shows how well is a government doing in terms of balancing government expenditures with government revenues. The ideal state is a balanced budget where expenditures are financed by revenues, hence no need for new taxes, borrowing, or printing money as the worst alternative to finance budget deficits. In other words, growing budget deficits are dangerous in that they lead to public finance deficits which can be handled by only 3 ways, each of which has its own defect: increasing taxes reduces purchasing power of the citizens, internal borrowing leads to higher interest rates and hence lower investments (crowding out), external borrowing narrows the maneuver capability of the country in terms of adopting an independent foreign policy, and lastly, printing money leads to inflation which can be described as some sort of unjust taxation and robbing of the citizens by the government.

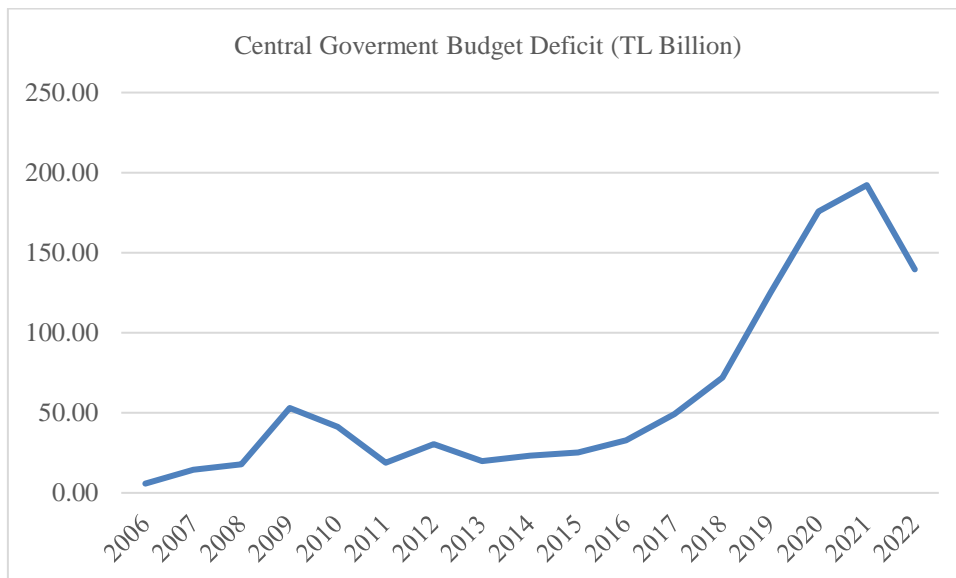

Figure 5. Central Government Budget deficit (TL Billion, 2006-2022)
Source: TC CB Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2024).

Figure 5 shows that financial discipline has been lost after 2013 where central government's budget deficits grew tremendously reaching a peak at 2021 with TL200 billion. This has been one of the root sources of high inflation in Türkiye in recent years.

3.6. Current Account Balance

Current account balance (CAB) reflects the net result of a country's economic relations with the outside world in a given period, mostly taken to be a one-year period. It includes 4 major items: foreign trade balance, capital account balance, change in reserves and net errors and omissions. Broadly speaking, the accounting method of the current account is such that the deficit in foreign trade (merchandise & services trade, unrequited transfers), is balanced with a surplus in capital account (FDI and portfolio investment flows); if emerges, the gap is closed by a change in FX reserves, assuming no major error and omission.

As can be seen from Figure 6 shows, current account deficit has been quite volatile in the last two decades in Türkiye, swinging between as lower as zero (2001, 2019, i.e. the crisis years) and as high as \$74 billion (2011, i.e. high growth year). It shows a parallel course to economic growth increasing with high growth rates. In 2022 the amount of current account deficit was nearly \$50 billion. The main causes of high CA deficits are insufficient domestic savings, energy gap (i.e. oil and natural gas imports), high dependency to imported inputs.

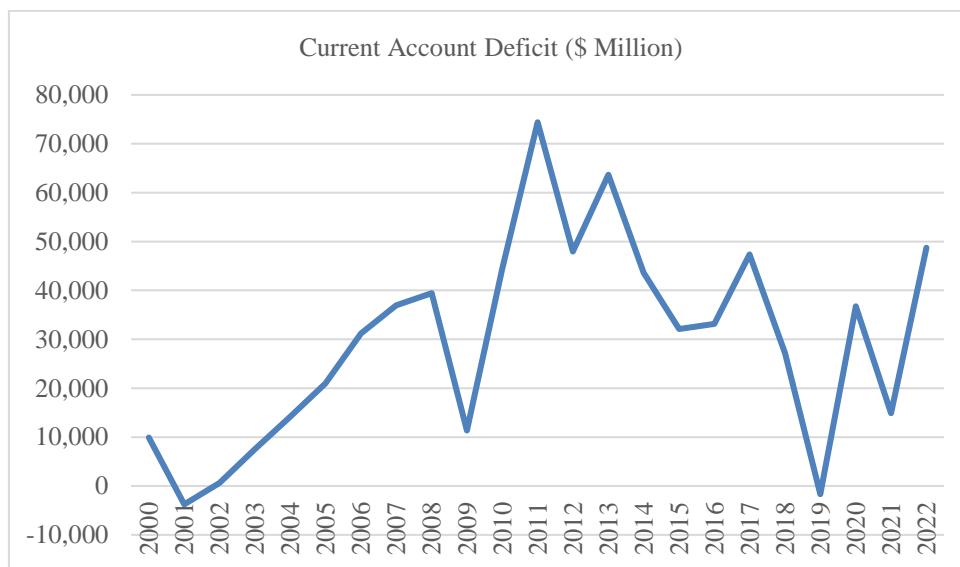

Figure 6. Current Account Deficit (2000-2022, \$ Million)

Source: TC CB Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2024).

3.7. Interest Rates

Turkish political leadership has been sensitive to lowering the interest rates as something forbidden in Islamic teachings. Apart from a philosophical-intellectual discussion whether the “riba” (Qur’anic term used to denote usury) and “interest” in modern sense is the same thing in every sense, it is part of our reality that interest is given and taken in our daily economic affairs.⁵ Figure 7 shows that in general interest rates declined when the economy was showing a lively performance until 2010, started to increase after 2013 where other economic indicators started show a negative course.

Contrary to economic rationality and sound orthodox economic theory suggesting to implement tight monetary policy when there is high inflation, Turkish political authority intervened to the financial market in the opposite direction. Central bank policy interest rates were forced to be reduced under political pressures after 2018 from 22,5% in 2018 to 7,5% in 2022. The advocators of this so-called (and later abandoned) “Turkish model” argued that lower interest rates, and resulting high FX rates (expected depreciation of the domestic currency) would result in higher investments, higher growth, less external borrowing, lower current account deficits, etc. However, this irrational policy did not produce the good results announced and hoped for. On the contrary, FX rates jumped (as shown by Figure 8), expectations

⁵ It is worth thinking and needs reconsideration whether the classical Qur’anic term “riba” coincides with today’s concept of interest used in banking and financial markets of the modern economies. There are a number of plausible reasons to think that they are quite different. See Ozturk and Sahin (2021) for an important discussion on riba versus interest.

deteriorated, inflation and current account deficit increased rapidly. This policy is given up only recently and the Central Bank policy rate (i.e. one-week repurchase, or CB's lending rate) was gradually increased to 50% in the aftermath of 2023 general elections when the top-level economic authorities were changed.

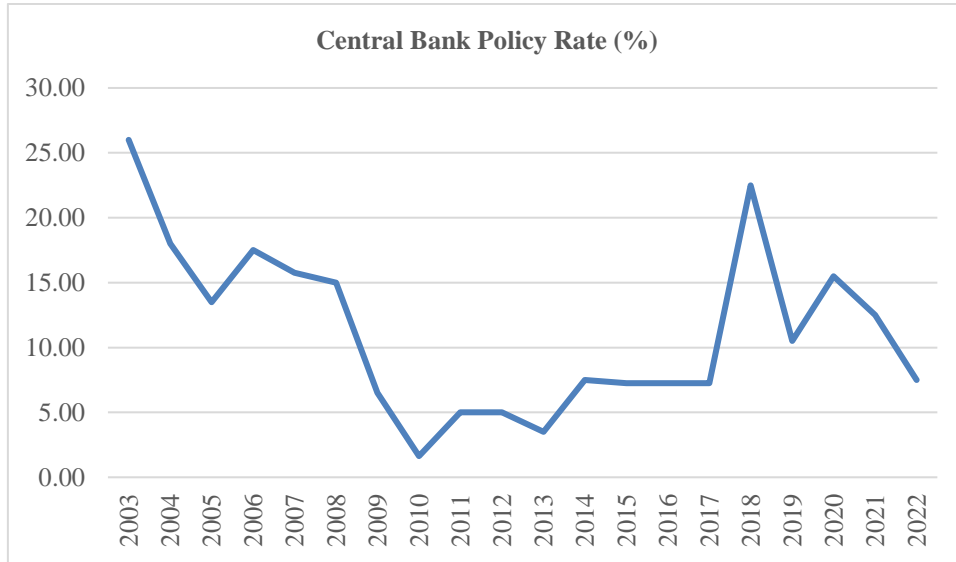

Figure 7. Interest Rates (Central Bank Policy/1-week Repo Rate, %, 2003-2022)

Source: Central Bank (TCMB) (2024).

3.8. FX Rates (Currency Depreciation)

Foreign Exchange (FX) rates show the purchasing power of one currency against other currencies. If an economy grows, FX earnings increase and current account balance shows a surplus, then the currency representing that economy appreciates, i.e. its purchasing power increases. The opposite is true when an economy goes into crisis, shows negative growth and current account deficit, then the local currency depreciates.

This reality is reflected clearly in Figure 8 below: Turkish currency kept its value more or less stable, even slightly appreciated when the economy showed a lively course until 2013. After that TL started to depreciate against USD when other economic indicators were also deteriorating. Notice that after interest rates were politically forced to be reduced in 2018, depreciation rate has accelerated clearly.

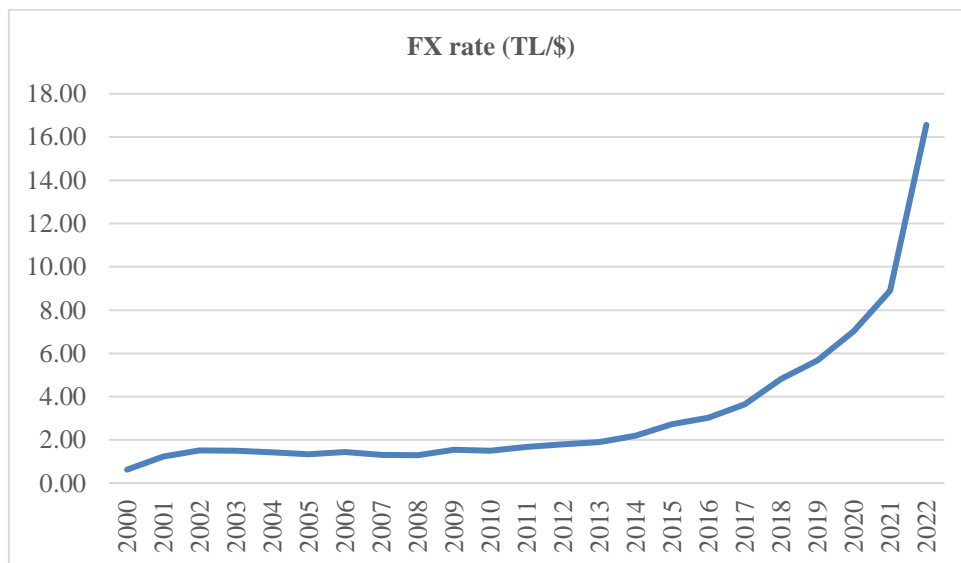

Figure 8. Foreign Exchange Rates (Depreciation of TL against \$, 2000-2022)

Source: Central Bank (2024).

3.9. FDI Inflows

Foreign Direct Investments (FDI) are critical for the developing countries who would like to have a growing economy, hence need growing investments, but does not have enough resources to finance the investments necessary for economic growth. This is especially true for a country like Türkiye where domestic savings are not sufficient to finance domestic investments. Traditionally internal savings rate (domestic savings as percent of GDP) is around 15% where the investment rate (as percent of GDP) is nearly 20% in Türkiye, which accounts for the nearly 5% current account deficits in the long run.

As depicted by Figure 9, FDI inflows showed a volatile course in Türkiye in the last two decades. It showed a lively course in the 1st decade and jumped from \$1.1 billion in 2002 to reach its peak at \$22 billion in 2007 when Türkiye started full membership negotiations with the EU. But it slowed down in later years to fall as low as \$7.8 billion in 2020, slightly increasing afterwards.

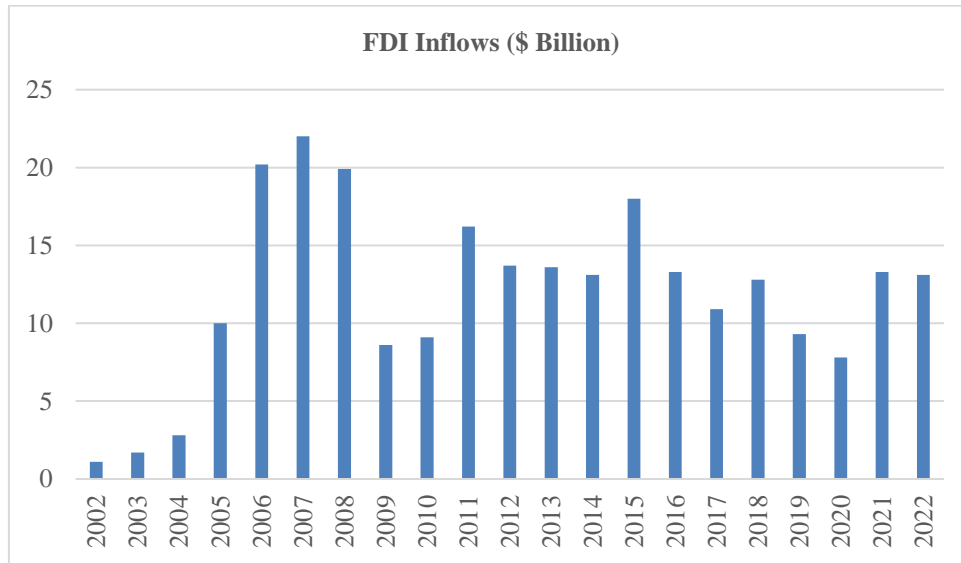

Figure 9. FDI Inflows (\$ Billion, 2002-2022)

Source: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (Ministry of Industry and Technology) (2024).

3.10. General Economic Performance by Period Since 1980s

As mentioned above, as far as the economic perspective adopted and policies implemented are concerned, the recent history, i.e. 1980 and onwards, can be divided into four distinct periods: The Ozal period (1980-93), 28 February period (1993-2002), 1st Erdogan period (2002-13) and 2nd Erdogan period (2013-23).

The Ozal period and the 1st Erdogan period were characterized by relatively more market-oriented, outward-looking policies based on free markets, free trade, less market interventions. On the contrary, 28 February period (1990s) and the 2nd Erdogan period were characterized by more government interventions, protectionism, inward-looking, anti-free market and anti-free trade policies. As shown by Acar (2022, 2023), in general economic performance improves with free market, free trade and outward-looking policies and it goes down with anti-free market policies (Table 1).

Table 1. *The Course of Economic Indicators in Türkiye (1980-2023)*

Indicator	1980	1993	2002	2013	2023	Ozal period (1980-1993)	Feb.28 Process (1993-2002)	1 st Erdogan period (2002-2013)	2 nd Erdogan period (2013-2023)
GDP (billion \$)	90.7	238.4	230.5	951	1119				
Growth (GDP, %)*						7.7	-0.37	13.75	1.64
GDP p. c. (\$)	2 041	4 116	3 492	12 480	13110				
Growth (pc GDP, %)*						5.54	-1.81	12.28	0.49
Growth (X, %)*						13.65	10	13.95	5.16
Unemp. (%)	8.6	9.4	10.8	9.7	9.1				
Inflation (CPI, %)	94.3	75.6	29.7	7.4	64.8				

(* Annual average. Source: Acar (2023), Turkstat, Ministry of Treasury and Finance.

Table 1 demonstrates clearly that economic performance goes up with pro-free market policies and falls down with anti-free market policies. As such, real annual average economic growth was much faster (7.7%) in the Ozal period (1980-93) characterized by free market reforms than February 28th Process (1993-2002) where Turkish economy experienced negative growth (-0.37%). Similarly, real economic growth was much faster (13.75%) in the 1st Erdogan period (2002-2013) characterize by freedoms, free market reforms and change than in the 2nd period (1.64%). Similar trends have been observed with regard to p.c. GDP, export growth, and inflation.

CONCLUSION

This paper argues that there are basically two types of mentalities shaping our world-view, the way we look at, see and interpret things, extract judgments from our experience and realities we face: authoritarian, radical-salafi mentality, and moderate, democratic-liberal mentality. In harmony with these two types of mentalities, there are two major economic systems human beings have developed so far: command system and free market system, or the socialist system and the capitalist system. In other words, free market economy and command economy are simply reflections or natural results of these two fundamentally different mind-sets on economic and political grounds.

The socialist, command economic system is based on collectivist decision-making, central planning, prices determined by government bureaucracy, government controlled economic activities and the public authority deciding on what, how and how much to produce. As a much better alternative, free market system is based on individual decision-making, market forces or demand and supply determining prices and answering the questions what, how and for whom to produce. Free market economy has five pillars: private property, freedom of choice and entrepreneurship, competition, free trade and limited government. The superiority of free market system over command system can be shown both on material, factual, historical grounds, as well as moral, philosophical, and intellectual grounds. It leads to higher level of welfare, faster growth, bigger wealth as well as it provides a larger set of choices before individuals in every sense.

In reality, there is not a hundred percent free market system with no government intervention and prices determined solely by demand and supply. Yet we can talk about countries adopting more pro-

free market policies versus those adopting more of a central planning, anti-free market, statist policies based on central planning and frequent government intervention.

After trying a closed, centrally planned, inward-looking policies based on protectionism and import-substitution development policies, Türkiye switched to free market system in the early 1980s under the wise leadership of late Ozal, a determined liberal-democrat leader strongly supporting free market system.

But this process was not an easy and smooth one. There have been road accidents, back-and-forths, U-turns and fluctuations on the road. As such, 1990s can be described as a 'lost decade' in terms of anti-free market and anti-freedom policies, statism, protectionism, government interventionism and discriminations.

More interestingly JDP ruling since the early 2000s can be divided into two different periods. The first decade, between 2002-2013 was more of a pro-free market, less interventionism, more free trade, reformist and liberal period. From 2013 onwards, however, there was a U-turn due to certain internal as well as external factors and government adopted more of an anti-freedom, anti-free market, statist, inward-looking economic policies. The course of main economic indicators fluctuated accordingly. Our findings based on the official figures show clearly that economic performance rises with pro-free market policies and falls with anti-free market ones.

As a policy implication of our findings, we suggest that political authorities return to the reformist, pro-freedom and free trade, outward looking, free market economic policies with minimal government intervention and maximum playing ground for entrepreneurs and individual decision-makers.

REFERENCE

- Acar, M. (2023). *Economic and Political Freedoms in the Muslim World and Türkiye's Struggle for Free Market Economy*. Paper Presented at 9th ILN Conference held in Oct. 27-28, 2022, Mardin, Türkiye.
- Acar, M. (2022). 2000'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi: Bir Başarı Hikâyesi mi?. In *Turkish Economy in the 2000s: A Success Story?*. Literaturk Academia: Konya
- Acar, M. (2021). Liberal Düşünce, Özgürlük ve Serbest Piyasa Ekonomisi. In *Liberal Thought, Freedom and Free Market Economy*. SOBIAD Law and Economics Studies: Izmir Erişim Adresi https://www.academia.edu/50975587/Liberal_D%C3%BC%C5%9F%C3%BCnce_%C3%96zg%C3%BCrl%C3%BCk_ve_Serbest_Piyasa_Ekonomisi Erişim Tarihi: 10.02.2024
- Acar, M. (2018). İktisadın Evrensel Yasaları ve Kadim Sorunları. In *Universal Laws and Ancient Questions of Economics*. Literatürk Academia: Konya.
- Cizakca, M. & Akyol, M. (2012). İslam'ın Unutulan Ekonomik Modeli: Ahlâki Kapitalizm. In *Moral Capitalism: Islam's Forgotten Economic Model*. Ufuk Yayınevi: İstanbul.
- El Moussaoui, H. (2016). Islam and a Free Market Economy: Are They Compatible. Ed. El Harmouzi, N. and L. Whetstone. In *Islamic Foundations of a Free Society* (Chp. 9:153-169).The Institute of Economic Affairs: London.
- Erdem, E., Sanlioglu, O. & Ilgun, M.F. (2009). Türkiye'de Hükümetlerin Makro Ekonomik Performansı. In *Macro Economic Performance of Governments in Türkiye (1950-2007)*. Detay Yayıncılık: Ankara
- Friedman, M. & Friedman, R. (2021). Tercih Özgürlüğü. In *Free to Choose*. Translated from English by M. Acar. Serbest Kitaplar: Ankara
- Griswold, D. (2002). *Seven Moral Arguments for Free Trade*. Insider, May 1, 2002, CATO Institute. [Turkish version: Serbest Ticaretin Erdemleri Üzerine Yedi Ahlâki İlke, in: M. Acar, *İktisadın Evrensel Yasaları*, 2018] Erişim Adresi: <https://www.cato.org/commentary/seven-moral-arguments-free-trade> Erişim Tarihi: 24.05.2023

- Koehler, B. (2014). *Early Islam and The Birth of Capitalism*. Lexington Books: London
- Mises, L. (2006). *Marxism Unmasked: From Delusion to Destruction*. Foundation for Economic Education: New York. Turkish Translation by M. Acar, Maskesi Düşürülen Marksizm, Ankara: Fol Kitap Y. (2023, in print)
- Ozel, M. (2009). Islami Ekonominin Incelikleri. In Elegance of Islamic Economics. *Anlayis*, 74(3)
- Ozturk, M. & Sahin, H. (2021). *Ribâ ve Faiz: Nedir, Ne Değildir?* [*Riba and Interest: What is it, What is not?*] Ankara Okulu: Ankara
- Roberts, R.D. (2021a). *Tercih: Bir Serbest Ticaret ve Korumacılık Öyküsü*. (Çeviri: M. Acar) Orjinal: *The Choice: A Fable of Free Trade and Protectionism* 13th ed. Liman Yayın: Ankara
- Roberts, R.D. (2021b). *Görünmez Kalp* (Çeviri: M. Acar) *The Invisible Heart: An Economic Romance*. 9th ed. BB101 Yayınları: Ankara
- Salman, A. (2021). *Islam & Economics: A Premier on Markets, Morality and Justice*. Grand Rapids, Acton Institute: Michigan
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım (UDY) İstatistikleri (2024). Erişim Adresi: <https://www.sanayi.gov.tr/istatistikler/yatirim-istatistikleri/mi0803011615> Erişim Tarihi: 12.09.2024.
- Smith, A. (2020 [1776]). *Milletlerin Zenginliği* (Çeviri: M.Acar) *The Wealth of Nations*. Liberus Publications: Istanbul
- TCMB EVDS (2024). Erişim Adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/> Erişim Tarihi: 12.09.2024.
- TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2024). Erişim Adresi: <https://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butcesi-aylik-gerceklesmeleri/> Erişim Tarihi: 12.09.2024.
- World Bank (2024). Kişi Başına Gelir Veri Seti. Erişim Adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?End=2019&locations=TR&start=1999>. Erişim Tarihi: 12.09.2024.

Kredi Temerrüt Takas Primi (CDS) ve Korku Endeksinin (VIX) Borsa İstanbul Endeksleri Üzerine Etkisi*

Yusuf ÇETİNKAYA¹ Gülbahar ÜÇLER²

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kırşehir Türkiye
ysf_cetinkaya@hotmail.com

² Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kırşehir Türkiye
gulbahar.ucler@ahievran.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 21/10/2024
Kabul: 24/12/2024
Yayın: 31/12/2024

Anahtar Kelimeler:
CDS, VIX, BIST 100,
BIST-Mali, BIST-Sınai

JEL Kodları: G11,
G15, G17

Teknolojinin gelişimi ve küresel finansal sistemin değişimiyle birlikte finansal piyasalarda yeni araçlar ortaya çıkmaya başlamış ve yaşanan finansal krizler de bu sürece öncülük etmiştir. Özellikle 2008 küresel finansal kriz döneminde kredi derecelendirme kuruluşlarının kredi riskini ölçmede yetersiz kalması, Kredi Temerrüt Takaslarının (CDS) risk ölçümünde önemli bir finansal enstrüman olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Benzer şekilde korku endeksi olarak adlandırılan VIX endeksi, finansal piyasalarda yatırımcılar için önemli bir risk göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de CDS primleri ve VIX endeksinin farklı borsa endeksleri üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaçla sırasıyla BIST-100, BIST-Mali ve BIST-Sınai endekslerinin bağımlı değişken olduğu üç farklı model oluşturulmuştur. Çalışma 2011:01-2023:12 dönemini kapsamaktadır. Modellerde yer alan değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkilerinin belirlenmesi amacıyla ARDL yöntemi ve Sınır Testi kullanılmıştır. Çalışmanın ampirik bulgularına göre, CDS primi ve VIX endeksi, ana sektör endekslerini uzun ve kısa dönemde negatif yönde etkilemektedir. Ayrıca ampirik sonuçlar, ülke riskini temsil eden CDS priminin, küresel bir risk göstergesi olan VIX endeksine kıyasla Borsa İstanbul yatırımcıları için daha önemli bir gösterge olduğu yönündedir.

The Impact of Credit Default Swaps (CDS) and Volatility Index (VIX) on Borsa İstanbul Indices

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 21/10/2024
Accepted: 24/12/2024
Published: 31/12/2024

Keywords: CDS,
VIX, BIST 100, BIST-
Financial, BIST-
Industrial

Jel Codes: G11, G15,
G17

With the development of technology and the transformation of the global financial system, new instruments have begun to emerge in financial markets, and the financial crises that have occurred have also led this process. Especially during the 2008 global financial crisis, the inadequacy of credit rating agencies in measuring credit risk led to the emergence of Credit Default Swaps (CDS) as an important financial instrument for risk measurement. Similarly, the VIX index, known as the fear index, is considered an important risk indicator for investors in financial markets. The aim of this paper is to examine the impact of CDS premiums and the VIX index on different stock indices in Turkey. For this purpose, three different models have been created in which the BIST-100, BIST-Financial, and BIST-Industrial indices are the dependent variables, respectively. The paper covers the period from January 2011 to December 2023. The ARDL method and the Bounds Test were used to determine the short and long-term relationships between the variables included in the models. According to the empirical findings of the study, the CDS premium and the VIX index negatively affect the main sector indices in both the long and short term. Additionally, empirical results indicate that the CDS premium, which represents country risk, is a more significant indicator for Borsa İstanbul investors compared to the VIX index, a global risk indicator.

Atıf/Citation: Çetinkaya, Y. Ve Üçler, G. (2024). Kredi Temerrüt Takas Primi (CDS) ve Korku Endeksinin (VIX) Borsa İstanbul Endeksleri Üzerine Etkisi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 402-419.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)"

* Bu makale, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı’nda Yusuf Çetinkaya tarafından “Kredi Temerrüt Takas Primi (CDS) ve Korku Endeksinin (VIX) Borsa İstanbul Endeksleri Üzerine Etkisi” başlığı ile tamamlanarak 27/09/2024 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

GİRİŞ

Günümüzde iletişim ortamının ve bilgi aktarımının anlık seviyede gerçekleşmesi, asimetrik bilginin azalması, kaynaklara hızlı erişimin ortaya çıkması ve piyasaların entegre hale gelmesi, sermaye hareketinin hızlanmasının ana nedenleri arasındadır (O’rourke, 2019). Finansal piyasalardaki beklentilerin hızlı değişmesi ve yatırımcıların bu duruma hızlı tepki vermesi, yüksek miktarda sermaye akışının oluşmasına ve büyük döviz ve borç krizlerine neden olabilmektedir. (IMF, 1999). Küreselleşme ile birlikte ülke ekonomileri birbirine daha bağımlı hale gelmiş ve ulusal finansal riskler, diğer ülke ekonomilerini de etkilemeye başlamıştır. 1994 Meksika krizi, 1997 Asya krizi, 1999-2022 Latin Amerika krizleri gibi finansal krizler, ABD, Avrupa ülkeleri ve Japonya finansal piyasalarını da olumsuz yönde etkilemiş ve bu dönemlerde birçok ülkenin finansal piyasalarında beklenmedik fiyat dalgalanmaları yaşanmıştır (Hassan vd. 2003). Finansal piyasaların entegrasyonu 1990’ lı yıllarda artmış ve yatırımcıların dikkatinin uluslararası piyasalara kaymasına neden olmuştur. Asya krizi, Rusya’nın moratoryum ilanı, 2008 küresel krizi, Avrupa borç krizi gibi küresel çapta yaşanan krizler borçlanma, mali yapı ve risk dereceleri gibi alanlarda akademik çalışmaların hızlanmasına katkı sağlamıştır. Özellikle 2008 küresel krizi ve Avrupa borç krizi, ülke riskinin tespitinde derecelendirme kuruluşları üzerinde büyük şüpheler doğurmuştur. Bu süreç sonunda kredi derecelendirme kuruluşlarının ölçüm yöntemlerinin bağımsız ve şeffaf olmaması finansal çevreleri farklı arayışlara yönlendirmiştir. Bu dönemde kredi temerrüt swapları (CDS), riskin tespitinde en likit türev ürünlerden birisi olarak tercih edilmeye başlamıştır. Günümüze geldiğimizde ise riskin tespitinde ve riskten korunmada yaygın finansal bir enstrüman olarak tercih edilen CDS’ ler aynı zamanda spekülasyon ve arbitraj amacıyla da kullanılmaktadır. CDS primi, bir risk göstergesi olarak ülke riskini açıklayan ve ülkeye yönelik risk algısının değerlendirilmesinde yatırımcılar tarafından izlenen önemli bir duyarlılık göstergesidir. Ülkeye özgü olumlu ya da olumsuz gelişmeler, CDS primleri üzerinde belirleyici rol oynamakta ve CDS primlerindeki artışlar, finansal piyasalarda bir işleme taraf olan katılımcıların artan risklere maruz kalabileceği şeklinde değerlendirilmektedir.

Küresel ölçekte risk göstergesi olarak kabul edilen duyarlılık endekslerinden bir diğeri de korku endeksi olarak bilinen, VIX endeksidir. VIX endeksi, hisse senedi piyasalarında gelecekte beklenen hareketlerin tahmin edilmesi için önemli bir gösterge konumundadır. VIX endeksi ile hisse senedi piyasaları arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. VIX endeksi bu gösterge özelliğiyle yatırımcıların davranışlarını şekillendirmekte, yatırımcı davranışları da piyasalara yön vermektedir. Amerikan hisse senedi piyasasının volatilitasını ölçen VIX endeksi, her ne kadar ulusal bir endeks olarak görünse de Amerika’ nın en değerli 500 şirketinin işlem gördüğü endeks olması ve bu endeksin oynaklığının dünya piyasalarını etkileyecek ağırlıkta olması nedeniyle küresel bir risk göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de 2011:01-2023:12 dönemi için CDS primi ve VIX endeksinin farklı borsa endeksleri üzerindeki etkisi incelenmektedir. Çalışma, CDS primi ve VIX endeksinin finansal piyasalar arasındaki ilişkinin teorik olarak değerlendirildiği ilk bölümün ardından ikinci bölümde konuyla ilgili teorik ve ampirik çalışmaların rapor edildiği literatür taraması ile devam etmektedir. Üçüncü bölümde CDS ve VIX endeksinin BIST-100, BİST-Mali ve BIST-Sınai endeksleri üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla oluşturulmuş model ve veri seti ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Çalışmada kullanılan yöntem, metodoloji ve ampirik bulguların yer aldığı dördüncü bölümün ardından sonuç ve değerlendirme bölümü ile çalışma tamamlanmaktadır.

1. FİNANSAL DUYARLILIK ENDEKSLERİNE İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Belirsizlik ve korku altında yatırımcı davranışları, rasyonellikten uzaklaşarak piyasa verimliliğini azaltabilir. 2008 küresel mali krizinden bugüne finansal piyasalar sürekli olarak siyasi karışıklık, finansal bulaşma, ekonomik durgunluk, petrol fiyatı şokları ve salgın hastalıklar dahil olmak üzere birçok olaydan etkilenmektedirler. Bu gelişmeler, yatırımcıların risk iştahını etkileyen ve piyasa korkusuna neden olan önemli risk faktörleridir. Uluslararası finans piyasalarındaki yaşanan bu gelişmeler, yatırımcıların mevcut risklerden korunabilmesini sağlayacak finansal enstrümanların geliştirilmesini ve yayılmasını hızlandırmıştır. 1990’lı yılların sonlarından itibaren kullanılmaya başlayan, 2008 mali krizinden sonra önemli ölçüde büyüyen ve alıcılara borç temerrüdüne karşı koruma

sağlayan kredi temerrüt takas primleri (CDS), kredi riskine karşı yatırımcıları koruyan en önemli finansal araçlar arasında yer almaktadır. 1994 yılında ABD bankası J.P. Morgan tarafından bilançoysu kredi riskinden korumak ve riski satıcılara aktarmak amacıyla tasarlanan CDS'ler günümüzde şirketlerin, düzenleyici kurumların ve finansal ekonomistlerin ilgilendiği en önemli finansal araçlar arasında yer almaktadır (Augustin vd., 2016). Kredi riskinin belirli bir prim ödemesi karşılığında üçüncü taraflara aktarıldığı sözleşmelere CDS adı verilmektedir (Özpinar, vd. 2018). CDS'ler temelde bir referans varlığa bağlı kredi riskinin, riskten koruma garantörlüğü sağlayan üçüncü tarafa düzenli bir prim ödenmesi karşılığında aktarılmasıdır. Çeşitli kurum ve kuruluşların temerrüt durumları ile ülkelerin yükümlülüklerini yerine getirememesi gibi riskler bu sözleşmelerin konularını oluşturmaktadır. Koruma alıcısı risk gerçekleşene ya da sözleşme süresi sonuna kadar (CDS'in vadesine kadar) düzenli prim ödemeleri yapar. Kredi riskinin gerçekleştiği temerrüt durumu meydana gelirse koruma satan taraf karşı tarafın zararını öder. Temelde CDS sözleşmeleri sigorta poliçeleri ile büyük benzerlik taşımaktadır. CDS sözleşmelerini sigorta poliçelerinden ayıran en önemli fark ise CDS sözleşmelerinde taraf olmak için söz konusu referans varlığı elde tutma zorunluluğu yoktur (Kunt, 2008: 70).

Özellikle 2008 küresel finansal krizi ile risklerin ölçülmesindeki sorunlar gün yüzüne çıkmış, sorunlu kredilerin küresel sistemi nasıl etkilediği görülmüştür. Kredi derecelendirme kuruluşlarının, sorunlu krediler ile ülke riskinin ölçümünde yaptıkları hatalar bu kuruluşlara yönelik eleştirileri artırmış, finansal sistemin farklı yönde evrilmesine neden olmuştur. Batmaz denilen ülkelerin ve şirketlerin düşmüş oldukları finansal durumlar riskin bağımsız ölçümünün önemini ortaya koymuştur. Bu değişimin sonucunda riskten korunma amaçlı bir kredi türevi olan CDS'lerin popülerliği artmış, günümüzde türev ürün pazarında en çok kullanılan türev sözleşmeleri haline gelmişlerdir. İngiliz Bankalar Birliği (British Bankers' Association - BBA) tarafından iki yılda bir yayınlanan rapora¹ göre türev ürün sektöründeki sözleşmelerin yarısından fazlası CDS sözleşmeleridir (Turgut, 2020). CDS'ler tezgâh üstü piyasalarda işlem gören, kolaylıkla nakde çevrilebilen likiditesi yüksek sözleşmelerdir. CDS'lerin likiditesinin yüksek olmasının ana sebebi, yüksek işlem hacmine sahip kuruluşların sürekli olarak teklif vermesidir (Bomfim, 2005). CDS'lerin işlem gördüğü ikincil piyasalardaki yüksek hacim, kredi riskinin etkin şekilde yönetilmesini kolaylaştırmaktadır. Diğer finansal enstrümanlara kıyasla daha fazla tercih edilmesinin sebeplerinden birisi de bu sözleşmelerin sadece riskten korunmak amacıyla değil aynı zamanda spekülasyon amacıyla da kullanılabilir olmalarıdır. CDS'ler bu amaçla ikincil piyasalarda sürekli olarak kısa vadeli alım satıma konu olmaktadır (Kunt, 2008: 70).

2007-2009 krizi, piyasa katılımcılarının riskten kaçınma göstergelerine olan ihtiyacı yoğunlaştırmıştır. Bu kapsamında davranışsal finans literatürü, farklı *duyarlılık endeksleri* geliştirmiş ve finansal kurumlar çok çeşitli *riskten kaçınma göstergeleri* oluşturmuştur (Coudert ve Gex, 2008). VIX endeksi, ABD S&P 500 sözleşmesi için *riskten bağımsız* beklenen borsa varyansıdır ve bir opsiyon fiyatları panelinden hesaplanmaktadır (Whaley, 2000). Korku endeksi olarak bilinen VIX endeksi, varlık piyasaları için hem borsa belirsizliğini (fiziksel beklenen oynaklık) hem de bir swap sözleşmesinde borsa varyansının satışından beklenen prim varyans risk primini temsil etmektedir (Bollerslev vd., 2009). Yatırımcılar sadece ulusal piyasalardaki volatilitiyi değil aynı zamanda uluslararası piyasalardaki oynaklığı da yakından takip etmektedirler. Özellikle finansal küreselleşmenin getirdiği bulaşıcılık nedeniyle finansal piyasaların birinde oluşan oynaklık diğer finansal piyasaları da etkilemektedir. Bu nedenle yatırım kararlarının alınmasında, uluslararası finansal piyasaların oynaklığı önemli bir göstergedir. Bu kapsamda yatırımcıların karar alma süreçlerini etkileyen birçok oynaklık endeksi oluşturulmuştur. Bu endeksler finansal varlıktaki oynaklığı derecelendirirken aynı zamanda yatırım riskini ölçen bir gösterge görevi de üstlenmektedir. Bu göstergelerden biri de küresel piyasalarda en fazla dikkate alınan göstergelerden biri olan VIX endeksidir (Gürsoy, 2020). İlk olarak 1993 yılında S&P 100 endeksi üzerinden hesaplanan VIX endeksi, 2003 yılından itibaren S&P 500 hisse senedi opsiyon fiyatlarını kullanarak, opsiyon fiyatlarının beklenen volatilitisini temsil etmektedir. Günümüzde VIX endeksi; S&P 500 endeksini esas alan, Şikago Opsiyon Borsası (Chicago Board of Option Exchange-CBOE) tarafından 30 gün vadeli alım-satım opsiyonlarının volatilitisinden hesaplanan bir zımnı volatilité endeksidir (Becker vd. 2009). S&P 100'ü temel olarak oluşturulan ilk endeks, 2003 yılında VIX endeksi ile karıştırılmaması için VXO endeksi adıyla hesaplanmaya devam

¹ UK Finance Data & Analysis. (<https://www.ukfinance.org.uk/data-analysis>)

etmektedir (Yavuz, 2022). Piyasadaki yatırımcıların volatilité korkusunu nedeniyle yatırım yapmaktan kaçınma durumlarını simgelediği için korku endeksi adıyla da bilinmektedir. VIX değeri, yatırımcılara varlık tahsisi ve portföy sigortası kararları alabilmeleri için gelecekteki aylık borsa oynaklığı hakkında bilgi vermektedir (Fernandes vd. 2013). VIX endeksinin 30'un üzerine çıkması, finansal piyasaların geleceğine ilişkin beklentilerin kötümser olduğunu ve risk algılarının artığını gösterirken, endeksin 20'nin altına inmesi geleceğe ilişkin beklentilerin olumlu olduğu ve yatırımcıların risk algılarının düştüğünü göstermektedir. VIX endeksi, bu gösterge özelliğiyle yatırımcıların davranışlarını şekillendirmekte, yatırımcı davranışları da piyasalara yön vermektedir (Şevik, 2022).

2. LİTERATÜR TARAMASI

2008 küresel krizi ve Avrupa borç krizi ülke riskinin tespitinde derecelendirme kuruluşları üzerinde büyük şüpheler doğurmuştur. Bu süreç sonunda kredi derecelendirme kuruluşlarının ölçüm yöntemlerinin bağımsız ve şeffaf olmaması kanısı, finansal çevreleri farklı arayışlara yönlendirmiştir. Bu dönemde riskin tespitinde en likit türev ürünlerden birisi olan CDS'ler ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmeler, yatırımcı tercihlerini ve sermaye akışlarını etkileyen CDS'lerin, borsa endekslerine etkisini inceleyen birçok ulusal ve uluslararası çalışmanın yapılmasına katkı sağlamıştır. Fung vd. (2008), Çin, Japonya, Kore, Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland'dan oluşan yedi Asya ülkesinin Ocak 2001- Şubat 2007 dönemi verileriyle CDS primleri ile borsa endeksleri arasındaki ilişkiyi VAR analizi yöntemiyle incelemiştir. Çalışma sonucunda Çin hariç diğer ülkelerin CDS primleri ile borsa endeksleri arasında güçlü bir negatif korelasyon bulgusuna ulaşılmıştır. Chan vd. (2009) yaptıkları çalışmada Japonya, Çin, Malezya, Endonezya, Filipinler, Tayland ve Güney Kore'den oluşan yedi Asya ülkesinin 2001-2007 dönemi verileriyle CDS primleri ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, beş ülkenin CDS primleri ile borsa endeksleri arasında negatif yönde güçlü bir korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmanın diğer bir bulgusu da CDS primlerinin hisse senedi piyasasına öncülük ettiği yönündedir. Apergis ve Lake (2010)'in Amerika, Almanya, Yunanistan ve İngiltere'nin Haziran 2004 – Kasım 2008 dönemi için borsa endeksleri ile CDS primleri arasındaki ilişkiyi ortalama ve volatilité yayılmaları açısından MVGARCH-M modeli ile inceledikleri çalışmalarında Amerikan ve Avrupa piyasalarında hisse senedi getirilerinin CDS endeksi ile negatif ilişkili olduğu ve CDS piyasasının hisse senedi piyasasına öncülük ettiği yönünde kanıtlar elde etmişlerdir. Longstaff vd. (2011) Türkiye'nin de dahil olduğu 26 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin 2000-2010 dönemi için CDS ile ülke kredi riski arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmanın bulguları, CDS primleri ile VIX endeksi arasında güçlü bir ilişki olduğu yönündedir. Ayrıca çalışmadan elde edilen diğer bir bulgu ise, ülkelerin CDS primleri ülke içi dinamiklerden daha çok küresel piyasa faktörlerinden ve risk unsurlarından etkilendiğini yönündedir. Silva ve Paulo (2015), Brezilya'da 2009-2014 dönemi için CDS priminin belirleyici faktörlerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda Brezilya borsa endeksi ile CDS primlerinin negatif ilişkili olduğu ve S&P 500 endeksinin Brezilya borsa endeksinin belirleyicilerinden olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Asandului vd. (2015) yaptıkları çalışmada, Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya'dan oluşan beş Doğu Avrupa ülkesinin 2004-2014 dönemine ilişkin borsa endeksleri ile CDS primleri arasındaki ilişkiyi Johansen eş bütünleşme analizi ile incelemişler. Çalışmanın bulguları, 2008 küresel krizin öncesi ve sonrasında CDS primlerinin borsa endekslerini etkilediğini yönündedir. Shear ve Butt (2017) yaptıkları çalışmada, 36 ülkenin 2008-2016 dönemi veri setini kullanarak hisse senedi fiyatları ile CDS primleri arasındaki ilişkiyi Panel VAR yönetimi ile incelemişlerdir. Çalışma sonucunda CDS piyasasındaki şokların, borsa endeksleri üzerinde çok az etkisi olduğu ya da hiç olmadığı ancak borsadaki şokların CDS piyasası üzerinde önemli ve olumsuz etkilerinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu etkinin CDS piyasasının oynaklığının yüksek olduğu zamanlarda daha belirgin olduğunu tespit etmişlerdir.

Türkiye'de CDS primlerinin borsa endekslerine etkisini inceleyen çalışmalar sınırlı sayıdadır. Balı ve Yılmaz (2012) yaptıkları çalışmada, 2002-2012 dönemi verileriyle IMKB 100 endeksi ile CDS primleri arasındaki ilişkiyi incelenmişlerdir. Çalışmanın bulguları, IMKB 100 endeksi ile CDS primleri arasından ters yönlü bir korelasyon olduğu yönündedir. Hancı (2014), BIST 100 endeksi ile CDS primleri arasındaki ilişkiyi, 2008-2012 dönemi verileriyle incelemiştir. Çalışma sonucunda CDS primleri ile BIST 100 getirileri arasında negatif yönlü ilişkiye dair bulgular elde edilmiştir. Ayrıca değişkenler arasındaki oynaklığın yüksek olduğu, şokların dirençli ve ortalamaya geri dönüşlerin uzun

zaman aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bektur ve Malcıoğlu (2017), 2000-2017 dönemi verileriyle Türkiye'nin CDS primleri ile BIST 100 endeksi arasındaki ilişkiyi Hacker Hatemi-J nedensellik testi ile inceledikleri çalışmalarında, CDS primlerinden BIST 100 endeksine doğru tek taraflı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Acaravcı ve Karaömer (2017) yaptıkları çalışmada, 2012-2017 dönemi verileriyle Türkiye'nin CDS primleri ile BIST-100 endeksi arasındaki ilişkiyi, Johansen eş bütünleşme testi ile incelemişlerdir. Çalışma sonucunda CDS primleri ile BIST 100 arasında uzun dönemli bir ilişkiye rastlanılmamış ve aralarında nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Evcı (2020), BIST 100 endeksi ile CDS primleri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, 2010-2019 dönemi verilerini kullanmıştır. Johansen eş bütünleşme testi yönteminin kullanıldığı çalışmada değişkenler arasında ters yönlü ve uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada kısa dönemde, CDS primlerinden BIST 100 endeksine doğru bir ilişkinin olduğu sonucu vurgulanmaktadır. Sarıgül ve Şengelen (2020) yaptıkları çalışmada, 2014-2019 dönemi verileriyle BIST Banka endeksi (XBANK) ve bankaların hisse senedi fiyatları ile Türkiye'nin CDS primleri arasındaki ilişkiyi VAR analizi ve Johansen eş bütünleşme testi ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda XBANK endeksi, beş bankanın fiyatları ile CDS primleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Altuntaş ve Ersoy (2020), Türkiye'nin CDS primi ile BIST 30 ve BIST Bankacılık endeksleri arasındaki ilişkiyi 2009-2020 dönemi verileriyle inceledikleri çalışmalarında VAR Granger Nedensellik testi yöntemini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda CDS primi ile BIST Bankacılık Endeksi arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğu yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca BIST 30 endeksinden CDS primine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Küreselleşen finansal piyasalar ile risk unsurlarının artmaya başlaması ve riskin ölçümünün daha da önem kazanması ile birlikte önemli bir risk göstergesi olarak kabul edilen VIX endeksinin, borsa endeksleri üzerine etkisini inceleyen bir literatür oluşmaya başlamıştır. Sarwar (2012) yaptığı çalışmada, 1993-2007 dönemi verileriyle Brezilya, Hindistan, Rusya ve Çin'den oluşan BRIC ülkelerinin borsa endeksleri ve Amerikan borsa endeksi ile VIX endeksi arasındaki ilişkiyi inceleyerek VIX endeksinin korku göstergesi olarak geçerliliğini test etmeyi amaçlamıştır. Çalışma sonucunda VIX endeksi ile borsa endeksleri arasında güçlü negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, bu ilişki VIX endeksinin daha yüksek ve volatil olduğu durumlarda daha güçlüdür. Ayrıca VIX endeksi ile Amerikan ve BRIC ülkelerinin borsalarının getirileri arasında asimetric bir ilişki olduğu ve VIX endeksinin sadece Amerikan borsası için değil aynı zamanda BRIC ülkeleri için de korku göstergesi olduğu çalışmanın diğer bulguları arasındadır. Hwang vd. (2013)'nin, 2006-2010 dönemi verileriyle gelişmekte olan 10 ülkenin hisse senedi getirileri ile VIX endeksi arasındaki ilişkiyi GARCH modeli ile inceledikleri çalışmanın sonuçlarına göre, hisse senedi günlük getirileri ile VIX endeksi arasında negatif ilişki söz konusudur. Emna ve Myriam (2017), 2010-2015 dönemi verileriyle İngiltere, Almanya, Fransa ve İsviçre'den oluşan Euro bölgesi ülkelerinde hisse senedi getirileri ile VIX endeksi arasındaki ilişkiyi GARCH modeli ile incelemiştir. Çalışma sonucunda İngiltere hariç diğer ülkelerde hisse senedi getirileri ile VIX endeksi arasında güçlü bir negatif ilişkiye dair sonuçlara ulaşmışlardır.

Korkmaz ve Çelik (2009) yaptıkları çalışmada, 2004-2009 dönemi verileriyle aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 15 gelişmekte olan ülkenin borsa endeksleri ile VIX endeksi arasındaki ilişkiyi GRJ-GARCH modeli ile incelemişlerdir. Çalışma sonucunda söz konusu ülkelerde piyasaya gelen kötü haberlerin volatilitiyi arttırdığı belirlenmiştir. Ayrıca VIX endeksinin Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 15 ülkenin 11'inde hisse senedi piyasaları üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Arık ve Mutlu (2014), 2007-2012 dönemi verileriyle yabancı yatırımcıların hisse senedi piyasası pozisyonları, VIX endeksi ile küresel riskten kaçınma davranışı ve BIST 100 endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda VIX endeksinin net dış alımlar, dış piyasa kapitalizasyon oranı ve BIST 100 endeksi üzerinde açıklayıcı bir güce sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kaya vd. (2014) çalışmalarında, 1995-2014 dönemi verileriyle aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 34 OECD ülkesinde borsa endeksleriyle VIX endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda VIX endeksi ile 34 OECD ülkesinin borsa endeksleri arasında uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye dair kanıtlara ulaşılmıştır. Erdoğan ve Baykut (2016) yaptıkları çalışmada 1998-2015 dönemi verileriyle VIX endeksi ile Borsa İstanbul Banka Endeksi XBANK arasındaki ilişkiyi Toda ve Yamamoto (1995) Granger nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda VIX ile XBANK endeks arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilememiştir. Granger nedensellik testi

sonuçlarına göre ise VIX endeksinden XBANK endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Sakarya ve Akkuş (2018), 2010-2018 dönemi verileriyle VIX endeksi ile BIST Ulusal 100 endeksi ve BIST sektörel endeksler (banka, mali ve teknoloji) arasındaki nedensellik ilişkisini ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile incelemiştir. Çalışma sonucunda VIX endeksi ile BIST 100, BIST Mali, BIST Teknoloji endeksleri arasında uzun dönemli, tek yönlü ve negatif bir ilişkinin varlığı yönünde kanıtlara ulaşılmıştır. Akgüneş (2021) yaptığı çalışmada, 2009-2020 dönemi için VIX endeksinin Borsa İstanbul endekslerine olan etkisini ARDL sınır testi ile incelemiştir. Çalışmada VIX endeksinin BIST Banka, BIST Turizm, BIST Hizmet, BIST Sınai, BIST Kimya Petrol Plastik ve BIST 100 endekslerini kısa vadede negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca VIX endeksi ile Borsa İstanbul endekslerinin uzun dönem ilişkisinde ise negatif etkinin azaldığı tespit edilmiştir. İltaş ve Güzel (2021), Türkiye’de 2010:01-2020-06 dönemi için BIST-100, VIX ve CDS primi arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında Fourier-Toda Yamamoto nedensellik testini kullanmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, VIX endeksinden BIST-100 endeksine doğru tek yönlü, BIST-100 ve CDS primi arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

3. MODEL VE VERİ SETİ

Bu çalışmada, Türkiye’de 2011:01-2023:12 dönemine ilişkin verilerle CDS ve VIX risk göstergelerinin borsa endeksleri üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Modelde kullanılan değişkenlere ilişkin aylık kesiksiz verilerin, 2011 yılından başlaması nedeniyle analiz dönemi 2011 yılından başlatılmıştır. Küresel ve ülkeye özgü iki farklı risk göstergesinin farklı borsa endeksleri üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla BIST-100, BIST Mali ve BIST Sınai endekslerinin sırasıyla bağımlı değişken olduğu üç farklı model oluşturulmuştur. CDS ve VIX endeksinin, genel bir endeks değerinden ziyade farklı endeks değerleri üzerindeki etkisinin ayrıştırılması ve hisse senedi fiyatlarını etkileyen faktörlere ilişkin daha güvenilir sonuçlar elde edebilmek amacıyla çalışmada üç farklı model tahmini yapılmaktadır. Modelde kullanılan bağımsız değişkenler, literatürde hisse senedi fiyatlarının temel belirleyicileri üzerine yapılan çalışmalarda sıklıkla tercih edilen döviz kuru ve faiz oranlarını temsilen Merkez Bankası ağırlıklı fonlama maliyetidir. Bu kapsamda çalışmanın bu bölümünde tahmin edilecek modeller aşağıdaki gibidir:

$$\text{Model 1: } LBIST-100_t = \beta_0 + \beta_1 LCDS_t + \beta_2 LVIX_t + \beta_3 LKUR_t + \beta_4 LAOFM_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } LBIST-M_t = \beta_0 + \beta_1 LCDS_t + \beta_2 LVIX_t + \beta_3 LKUR_t + \beta_4 LAOFM_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

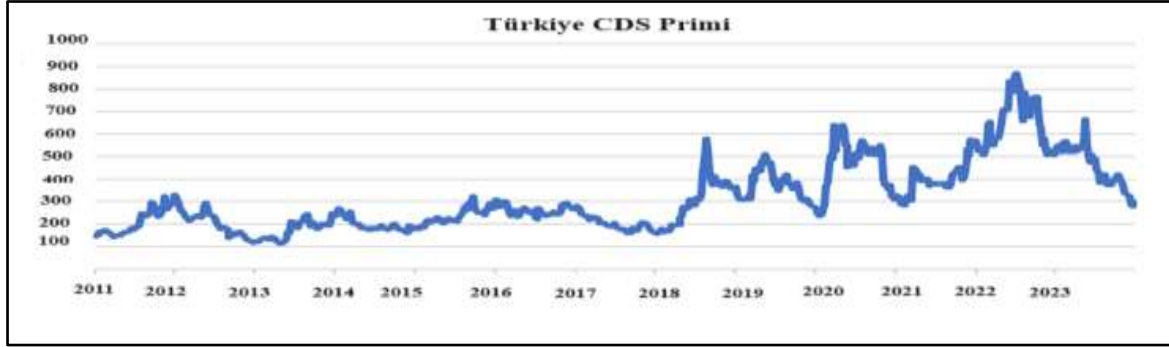
$$\text{Model 3: } LBIST-S_t = \beta_0 + \beta_1 LCDS_t + \beta_2 LVIX_t + \beta_3 LKUR_t + \beta_4 LAOFM_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

Yukarıdaki modellerde kullanılan tüm değişkenlere ilişkin açıklamalar Tablo 1’de rapor edilmektedir. Analize dahil edilen tüm değişkenlerin logaritmik dönüşümleri yapılmış ve değişkenler mevsimsel etkiden arındırılmıştır.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Veri Dağıtım
<i>LBIST-100</i>	BIST- 100 Endeksi Kapanış Fiyatları	www.investing.com
<i>LBIST-M</i>	BIST Mali Endeksi Kapanış Fiyatları	www.investing.com
<i>LBIST-S</i>	BIST Sınai Endeksi Kapanış Fiyatları	www.investing.com
<i>LCDS</i>	Türkiye’nin CDS Primi	www.investing.com
<i>LVIX</i>	VIX (Volatility) Endeksi	www.investing.com
<i>LKUR</i>	Dolar / TL Satış Kuru	TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
<i>LAOFM</i>	TCMB Ağırlıklı Fonlama Maliyeti	TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

Şekil 1’de Türkiye’nin 5 yıllık CDS verisinin grafiği görülmektedir. Grafiğin seyri dikkate alındığında, Türkiye’ye ilişkin CDS primlerinin, ülkede meydana gelen siyasi, politik ve ekonomik olaylardan etkilendiğini ve volatil bir biçimde hareket ettiğini söylemek mümkündür. CDS primlerinin arttığı dönemler incelendiğinde; 2011 yılında Avrupa’da yaşanan borç krizi sebebiyle risklerin yükseldiği, 2013 yılında önce Nisan ayında gerçekleşen FED faiz artırımı kararı, devamında Haziran 2013’de başlayan gezi parkı olayları ve yıl sonundaki 17-25 Aralık olayları sebebiyle risk priminin arttığı görülmektedir. Benzer şekilde, 2015 yılında 7 Haziran ve 1 Kasım seçimleri arasındaki belirsizlik ve terör olayları sebebiyle risk priminin yükseldiği, 2018 yılı yaz aylarında yaşanan Rahip Brunson krizi ve döviz kurunun aşırı yükselmesiyle birlikte primde yine bir artış yaşandığı, 2019 yılında tekrar eden belediye seçimleri sürecinin etkilerini, 2020 yılı başında Covid-19 pandemisi sebebiyle primin arttığını ve 2021 yılından itibaren yaşanan beklenmedik Merkez Bankası başkanı değişiklikleri ve akabinde uygulanan faiz politikası sebebiyle CDS primlerinin tarihi zirve seviyelere ulaştığı söylenebilir.

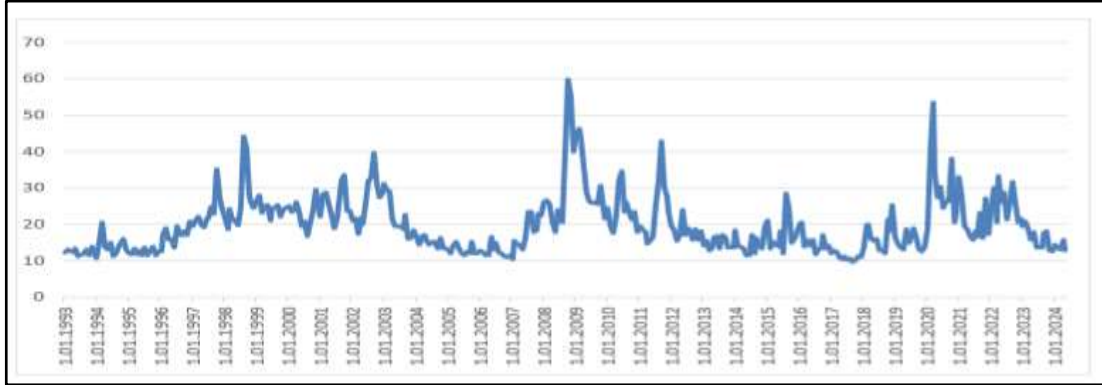
Şekil 1: Türkiye CDS Primi Seyri

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2’de VIX endekslerinin Ocak 1991- Mayıs 2024 tarihleri arasındaki seyri görülmektedir. VIX endeksinin 30 yıldan uzun süreli seyri incelendiğinde; endekste ortaya çıkan ilk dalgalanmanın 1997 yılı ortaları itibarıyla başlayan Asya krizi sürecinde meydana geldiği görülmektedir. Mayıs 1997’de Tayland’da başlayıp Malezya, Filipinler, Tayland, Endonezya ve Singapur gibi Doğu Asya ülkelerine yayılan kriz, kısa sürede küresel bir kriz haline dönüşmüştür. Asya krizi sonucu petrol fiyatları düşmüş, en büyük gelir kalemi petrol olan Rusya cari açık sorunu yaşamaya başlamıştır. Ayrıca yüksek borçluluk oranına sahip Rusya, döviz gelirlerinin de düşmesiyle borçlarını ödeyememe noktasına gelmiş ve 1998 yılında moratoryum ilan etmiştir. 1997-2002 sürecindeki küresel anlamda karamsarlık VIX endeksinin yüksek seyretmesine neden olmuştur.

VIX endeksinde yaşanan ikinci ve en büyük dalgalanma 2008 küresel krizi ile ortaya çıkmıştır. Amerikan mortgage kredilerinin geri ödenmesinde yaşanan sıkıntılar ile başlayan ve çeşitli finans kuruluşlarının iflasına giden süreç, reel sektör ve tüm dünyaya yayılmıştır. 1929 büyük buhranından sonraki en büyük kriz olarak adlandırılan 2008 küresel krizinde VIX endeksi tarihi zirvesine ulaşarak 80,86 puanı görmüştür. VIX endeksinde yaşanan üçüncü dalgalanma ise; 2008 küresel krizinin etkisiyle 2011 yılı içerisinde Avrupa’da yaşanan borç krizi dünyada riskleri ve beklentileri olumsuz etkilemiş, VIX endeksi yüksek seviyelere ulaşmıştır. VIX endeksinde yaşanan dördüncü dalgalanma; 2015 yılı içerisinde küresel bazda iktisadi faaliyetlerdeki yavaşlama, Amerikan Merkez Bankası’nın (FED) önce yaz aylarında faiz artırımına başlayabileceğini belirtmesi ve Aralık 2015’te yaklaşık 10 yıl aradan sonra faiz artırımına gitmesi sonucu ekonomik beklentilerin olumsuz dönmeleriyle VIX endeksi yükselişe geçmiştir. VIX endeksindeki beşinci dalgalanma ise; 2019 yılı son aylarında Çin’in Wuhan kentinde başlayıp dünyaya yayılan COVID-19 adıyla anılan salgın hastalık tüm dünyada üretim ve tüketimi etkilemiştir. COVID-19 küresel pandemi sürecinde belirsizlikler artmış, iktisadi faaliyetler durma noktasına gelmiş ve VIX endeksi 2008 küresel krizindeki tarihi seviyelerine kadar yükselmiştir. VIX endeksindeki son dalgalanma ise 2022 yılı Şubat ayında başlayan Rusya-Ukrayna savaşı sonucunda küresel belirsizlikler artmış ve VIX endeksi 30’lu seviyelerin üzerinde seyretmiştir. VIX endeksi, küresel entegrasyonun yoğun olduğu bu süreçte savaş, kriz ve pandemi gibi durumlarda yükselerek

yatırımcılar açısından getiri riskleri ortaya çıktığı, beklentilerin olumsuz döndüğü gibi öncü göstergeler sunmaktadır.

Şekil 2: Küresel VIX Endeksi Seyri

Kaynak: <https://tr.investing.com> dan alınan aylık verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti (AOFM), Merkez Bankası'nın faizlere yön vermek ve bu yolla çeşitli parametreleri denetlemek amacıyla kullandığı bir araçtır (Kuzu, 2017). AOFM'deki değişiklikler, hisse senesi piyasalarındaki risk algısını ve döviz kuru beklentilerini şekillendirebilmektedir. AOFM, bankaların borçlanma maliyetini doğrudan etkilediği için kredi faiz oranlarına dolayısıyla yatırım ve tüketim kararlarına etki etmektedir. Yüksek faiz oranları, yatırımcıların hisse senedi gibi riskli varlıklar yerine daha güvenilir sabit getirili menkul kıymetlere yönelmesine neden olabilir (Rigobon ve Sack, 2004).

Literatürde döviz kurlarının, hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini açıklamaya dair farklı teorik yaklaşımlar bulunmaktadır. Döviz kurlarının, hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini açıklayan geleneksel teori, ülkelerin dış ticaret dengesi ve şirketlerin faaliyet türleri üzerinden bir değerlendirme yapmaktadır. Bu teoriye göre, ihracat odaklı üretim yapan ülkelerde yerel para biriminin değer kazanması, ihraç ürünlerinin uluslararası piyasalarda daha pahalı hale gelmesine yol açabilir. Bunun sonucunda, şirketlerin gelirlerinde ve karlılığında azalma meydana gelebilir ve hisse senedi piyasası olumsuz etkilenebilir. Diğer taraftan, ithalata dayalı bir ekonomide, döviz kurlarındaki düşüş ithalat maliyetlerini azaltarak şirketlerin karlılığını artırabilir. Bu durum hisse senedi fiyatlarında pozitif bir etki yaratabilir. (İlhan ve Bayır, 2021). Diğer bir yaklaşım olan miktar teorisine göre ise, döviz kurlarındaki değişiklikler para arz ve talebi üzerinde olabilir. Yerel para biriminin değer kaybetmesi, yabancı yatırımcıların ülkeye olan ilgisini azaltabilir. Bu durum finansal piyasalardan sermaye çıkışına ve hisse senedi fiyatlarında bir düşüşe neden olabilir. Yine etkin piyasalar hipotezine göre, döviz kurlarındaki değişiklikler hızlı bir şekilde hisse senedi fiyatlarına yansımaktadır.

4. METODOLOJİ VE EKONOMETRİK SONUÇLAR

Türkiye'nin CDS primi ve küresel VIX endeksinin borsa endeksleri üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada 2011:01-2023:12 dönemi verileri kullanılmaktadır. Modelde kullanılan değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri analiz etmeden önce serilerin durağanlık düzeylerinin ve uygun yöntemin belirlenmesi amacıyla birim kök testleri yapılmaktadır. Çalışmada yer alan tüm analizler Eviews 10 programında yapılmıştır.

Zaman serileri analizlerinde en çok dikkat edilen konu serinin durağan (stationary) olup olmamasıdır. Serinin durağan olmaması yani birim kök içermesi, serinin geçmişte aldığı değerlerin etkisi altında kaldığının bir göstergesidir. Durağanlık ise, serinin zaman içerisinde belirli bir değere yaklaşmasını ifade etmektedir. Ekonomik değişkenlerin büyük bir bölümü doğası gereği durağanlıktan yoksundur. Durağan olmayan serilerle yapılan analizlerde yüksek determinasyon katsayısı (R^2) değerine rağmen, seriler arasında anlamlı bir ilişki olmaması sahte regresyon problemi olarak tanımlanmaktadır. Zaman serilerinin durağanlığı, görsel analiz veya birim kök testleri ile belirlenebilmektedir. Serinin doğrusal olduğunu varsayan ve yapısal kırılmayı göz ardı eden geleneksel birim kök testleri arasında literatürde en yaygın olarak kullanılan testler, Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP)

ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleridir. Çalışmada tahmin edilen modelde yer alan değişkenlere ilişkin ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçları Tablo 2’de rapor edilmektedir.

Tablo 2. ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP		ADF		PP	
	Sabit	Sabit & Trend	Sabit	Sabit & Trend	Sabit	Sabit & Trend	Sabit	Sabit & Trend
	Seviye Değerler				Fark Değerler			
<i>LBIST-100</i>	-2.208 (0.998)	-0.534 (0.999)	-3.986 (0.997)	1.231 (0.998)	-9.037* (0.000)	-9.899* (0.000)	-9.314* (0.000)	-9.799* (0.000)
<i>LBIST-M</i>	-2.230 (0.998)	-1.141 (0.999)	-3.023 (0.996)	-1.345 (0.989)	11.112* (0.000)	11.535* (0.000)	-11.128* (0.000)	-11.559* (0.000)
<i>LBIST-S</i>	-3.829 (0.987)	1.545 (0.994)	-3.741 (0.982)	1.386 (0.984)	-10.136* (0.000)	-10.716* (0.000)	-10.062* (0.000)	-10.612* (0.000)
<i>LCDS</i>	-1.996 (0.288)	-3.39*** (0.067)	-1.99 (0.288)	-3.38*** (0.074)	-11.74* (0.000)	-11.71* (0.000)	-11.74* (0.000)	-11.716* (0.000)
<i>LVIX</i>	-3.529* (0.000)	-3.619** (0.031)	-4.72* (0.000)	-4.880* (0.000)	-	-	-	-
<i>LKUR</i>	-2.049 (0.999)	-0.672 (0.972)	-2.391 (0.998)	-0.445 (0.985)	-8.534* (0.000)	-8.959* (0.000)	-7.867* (0.000)	-8.116* (0.000)
<i>LAOFM</i>	-1.782 (0.388)	-2.436 (0.359)	-1.555 (0.502)	-2.630 (0.267)	-5.375* (0.000)	-5.377* (0.000)	-7.401* (0.000)	-7.407* (0.000)

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini temsil etmektedir. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 2’de modele dahil edilen değişkenlerin ADF ve PP birim kök testi sonuçları rapor edilmektedir. Yapılan birim kök test sonuçlarına göre, *LVIX* değişkeni dışında analize dahil edilen tüm değişkenler birinci farkında durağandır. *LVIX* değişkeni ise hem ADF birim kök hem de PP birim kök testi sonuçlarına göre düzeyde durağandır. Dolayısıyla *LVIX* değişkeninin durağanlık düzeyi $I(0)$ iken diğer tüm değişkenlerin durağanlık düzeyi $I(1)$ ’dir.

Ng-Perron (2001) birim kök testi PP birim kök testinde hata terimlerinde oluşan boyut ve dağılım çarpıklığını ortadan kaldırmak ve aynı zamanda birim kök testlerinin gücünü artırmak için geliştirilen alternatif bir testtir. Ng-Perron (2001) birim kök testi M-testleri olarak adlandırılmaktadır. Ng-Perron (2001) testi *MZa*, *MZt*, *MSB* ve *MPT* olmak üzere dört farklı test istatistiği geliştirerek ADF (1979) ve PP’nin (1988) sınırlılıklarını ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. *MZa* ve *MZt* testleri, PP (1989)’da $Z\alpha$ ve Zt testlerinin, *MSB* testi, Bhargava testinin değiştirilmiş hali iken *MPT* testi ise ADF-GLS testinin değiştirilmiş halidir (Abasov, 2023, 61). Ng-Perron (2001) testinde yer alan dört farklı test istatistiğinden *MZa* ve *MZt* testlerinde boş hipotez, ADF ve PP testlerinde olduğu gibi seride birim kökün olduğu yönündedir. Diğer iki test olan *MSB* ve *MPT* testlerinde ise boş hipotez KPSS testinde olduğu gibi birim kökün olmadığı şeklindedir. Hesaplanan test istatistiğinin, kritik değerden küçük olması durumunda boş hipotez reddedilmektedir. Modelde kullanılan tüm değişkenlere ilişkin Ng-Perron birim kök testi sonuçları Tablo 3’te rapor edilmektedir.

Tablo 3. Ng-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Seviye Değerleri				Fark Değerleri			
	Mza	MZt	MSB	MPT	Mza	MZt	MSB	MPT
LBIST-100	-0.467	-0.186	0.398	6.546	-25.781*	-5.361*	0.092*	1.649*
LBIST-M	-0.643	-0.213	0.331	6.487	-24.472*	-6.090*	0.081*	1.315*
LBIST-S	-0.289	-0.103	0.359	9.902	-73.350*	-6.029*	0.082*	1.383*
LCDS	-7.378	-2.012	0.197	5.662	-71.256*	-5.968*	0.083*	1.282*
LVIX	-23.357**	-3.411**	0.146**	3.936*	-	-	-	-
LKUR	-10.702	-2.293	0.214	8.616	-86.820*	-6.533*	0.075*	1.272*
LAOFM	-13.011	-2.093	0.320	-6.384	-44.603*	-9.103*	0.103*	2.607*

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini temsil etmektedir. %5 anlam düzeyine göre kritik değerler sırasıyla; -17.30, -2.91, 0.16 ve 5.48' dir.

Ng-Perron (2001) birim kök testi modellerinden MZa ve MZt istatistiklerinde *seri birim köklüdür* şeklindeki boş hipoteze karşın MSB ve MPT istatistiklerinde boş hipotez *seri durağandır* şeklindedir. Tablo 3.3'te rapor edilen test sonuçlarına göre, modele dahil edilen değişkenlerden LVIX endeksi düzeyde durağan iken diğer tüm değişkenlerin durağanlık düzeyi I(1)'dir.

Modelde kullanılan tüm değişkenlerin durağanlık düzeyinin belirlenmesi için ADF (1979), PP (1988) ve Ng-Perron (2001) olmak üzere üç farklı geleneksel birim kök testi yapılmıştır. Testlerin sonuçları birbirlerini destekler niteliktedir. Bu kapsamda analize dahil edilen değişkenlerden sadece LVIX endeksi düzey değerinde durağan iken diğer değişkenler birinci farkında durağandır.

Ekonometrik analizlerde iki veya daha fazla değişkenin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerini belirlemek amacıyla eş bütünleşme testleri yapılmaktadır. Çalışmamızda tahmini yapılan modellerde yer alan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin belirlenebilmesi amacıyla eş bütünleşme analizleri yapılmaktadır. Zaman serilerinde uygun eş bütünleşme testinin belirlenmesinde serilerin durağanlık düzeyi oldukça önemlidir. Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen gecikmesi dağıtılmış otoregresif yöntem (Auto-regressive Distributed Lag-ARDL) modelde yer alan değişkenlerin farklı düzeylerde durağanlıklarına izin vermektedir. ARDL yöntemi, Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Phillips ve Hansen (1990) gibi geleneksel eş bütünleşme testlerine göre daha esnek bir testtir. ARDL yönteminde tüm değişkenlerin aynı derecede entegre olma şartı aranmaz ve küçük örneklemler için tutarlı ampirik kanıtlar sunmaktadır (Narayan ve Smyth, 2005). Ancak ARDL yöntemi bağımlı değişkenin I(1), bağımsız değişkenlerin I(0) veya I(1) olması durumunda etkin sonuçlar sunmaktadır (Shahbaz vd. 2013). Çalışmada tahmin edilen modelde yer alan değişkenlerin birim kök testi sonuçlarına göre her üç modelin de bağımlı değişkenlerinin durağanlık düzeyleri I(1) iken bağımsız değişkenlerin durağanlık düzeyleri I(1) ve I(0) şeklindedir. Bu durumda çalışmada yer alan değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin belirlenmesinde ARDL yöntemi tercih edilmiştir. ARDL yönteminde uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi analiz sonuçlarının güvenilirliği açısından oldukça önemlidir. Uygun gecikme uzunluğu bilgi kriterlerine bağlı olarak belirlenmektedir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığının belirlenmesi amacıyla sınır testi (Bound Test) yapılmaktadır. Sınır testi ile hesaplanan F istatistik değeri, Pesaran vd. (2001) tablo değerleri ile kıyaslandığında hesaplanan değer, kritik değerden büyük olması durumunda serilerin eş bütünleşik olduğu yönünde karar verilmektedir. Hesaplanan F istatistiğinin kritik değerden küçük olması durumunda ise serilerin eş bütünleşik olmadığı kabul edilmektedir. Seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığı belirlendikten sonra uzun ve kısa dönem katsayılarının belirlenmesi amacıyla ARDL modeli oluşturulur. Uygun ARDL modelinin belirlenmesinde otokorelasyonsuz en küçük bilgi kriteri değeri alınmaktadır. Sınır testi ve ARDL yöntemi sınırsız hata düzeltme modelinin, çalışmamıza uyarlanmış denklemleri aşağıdaki gibidir:

Model I:

$$\begin{aligned} \Delta LBIST_{100} = & \alpha_0 + \sum_{i=0}^k \alpha_{1i} \Delta LBIST_{100t-i} + \sum_{i=0}^k \alpha_{2i} \Delta LCDS_{t-i} + \sum_{i=0}^k \alpha_{3i} \Delta LVIX_{t-i} + \sum_{i=0}^k \alpha_{4i} \Delta LKUR_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^k \alpha_{5i} \Delta LAOFM_{t-i} + \alpha_6 LBIST_{100t-1} + \alpha_7 LCDS_{t-1} + \alpha_8 LVIX_{t-1} + \alpha_9 LKUR_{t-1} \\ & + \alpha_{10} LAOFM_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (4)$$

Model II:

$$\begin{aligned} \Delta LBIST_M = & \alpha_0 + \sum_{i=0}^k \alpha_{1i} \Delta LBIST_{Mt-i} + \sum_{i=0}^k \alpha_{2i} \Delta LCDS_{t-i} + \sum_{i=0}^k \alpha_{3i} \Delta LVIX_{t-i} + \sum_{i=0}^k \alpha_{4i} \Delta LKUR_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^k \alpha_{5i} \Delta LAOFM_{t-i} + \alpha_6 LBIST_{Mt-1} + \alpha_7 LCDS_{t-1} + \alpha_8 LVIX_{t-1} + \alpha_9 LKUR_{t-1} \\ & + \alpha_{10} LAOFM_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (5)$$

Model III:

$$\begin{aligned} \Delta LBIST_S = & \alpha_0 + \sum_{i=0}^k \alpha_{1i} \Delta LBIST_{St-i} + \sum_{i=0}^k \alpha_{2i} \Delta LCDS_{t-i} + \sum_{i=0}^k \alpha_{3i} \Delta LVIX_{t-i} + \sum_{i=0}^k \alpha_{4i} \Delta LKUR_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^k \alpha_{5i} \Delta LAOFM_{t-i} + \alpha_6 LBIST_{St-1} + \alpha_7 LCDS_{t-1} + \alpha_8 LVIX_{t-1} + \alpha_9 LKUR_{t-1} \\ & + \alpha_{10} LAOFM_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (6)$$

Yukarıdaki denklemlerde yer alan Δ simgesi, serilerin birinci dereceden farklarını temsil etmektedir. Model için uygun gecikme uzunluğunu temsil eden k değeri belirlendikten sonra değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olmadığı yönündeki boş hipotez sınanmaktadır.

Sınır testi ile hesaplanan F istatistiği, Pesaran vd. (2001) makalesinde rapor edilen kritik değerlere ilişkin alt ve üst sınır değerlerine göre yorumlanmaktadır. F istatistiğinin üst sınırdan büyük olması serilerin eş bütünleşik olduğu anlamına gelmektedir. Tablo 4'te çalışmada tahmin edilen modeller ilişkin sınır testi sonuçları rapor edilmektedir.

Tablo 4. Sınır Testi Sonuçları

Modeller	F değeri	Anlamlılık Düzeyi	Kritik Değerler	
			Alt Sınır	Üst Sınır
<i>Model I</i>	12.314*	% 1	3.60	4.78
<i>Model II</i>	7.342*	% 5	2.68	3.69
<i>Model III</i>	8.587*	% 10	2.30	3.22

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini temsil etmektedir.

Tablo 4'te rapor edilen sonuçlara göre, üç model için de hesaplanan F istatistiği Pesaran vd. (2001) tarafından belirlenen kritik değerlerden büyüktür. Bu durumda değişkenler arasında *uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisinin olmadığı* şeklindeki boş hipotez reddedilmektedir. Tahmini yapılan tüm modellerde kullanılan değişkenlerin eş bütünleşik olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir. Sınır testi ile modellerde kullanılan değişkenlerin eş bütünleşik olduğu bulgusu elde edildikten sonra seriler arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla ARDL modeli oluşturulmaktadır. ARDL modellerine ilişkin uzun dönem katsayıları Tablo 5'te rapor edilmektedir.

Tablo 5. ARDL Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Model I (1,1,2,0,4)		Model II (1, 2,0,0,0)		Model III (1,2,3,0,1)	
	Katsayı	t-istatistiği	Katsayı	t-istatistiği	Katsayı	t-istatistiği
<i>LCDS</i>	-0.994*	-2.929	-0.601*	-5.554	-1.424*	-3.670
<i>LVIX</i>	-0.541***	-1.814	-0.300*	-3.119	-0.63***	-1.957
<i>LKUR</i>	2.235*	9.011	1.888*	14.787	1.890*	8.634
<i>LAOFM</i>	-0.831*	-3.698	-0.376*	-6.238	-0.26***	-1.867
<i>C</i>	10.535*	7.973	-0.015*	-8.359	14.624*	5.207
Tanısal Testler						
Breusch-Pagan-Godfrey	Breusch-Godfrey		Jarque-Bera		Ramsey-Reset	
Model I						
7.399 (0.198)	0.777 (0.461)		25.705 (0.092)		0.082 (0.93)	
Model II						
7.811 (0.211)	0.134 (0.874)		0.607 (0.738)		1.511 (0.215)	
Model III						
2.150 (0.092)	0.926 (0.497)		2.584 (0.278)		1.998 (0.118)	

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir. Breusch-Pagan-Godfrey; değişen varyans, Breusch-Godfrey; otokorelasyon, Jarque-Bera; normal dağılım ve Ramsey-Reset; modelin fonksiyonel biçimine ilişkin tanısal testlerdir.

Tablo 5'te rapor edilen sonuçlara göre BIST-100 endeksinin bağımlı değişken olduğu Model I'de, *LCDS* değişkeninin katsayısı negatif (-0.994) ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Benzer şekilde BIST-Mali ve BIST-Sınai endekslerinin bağımlı değişken olduğu diğer iki modelde de *LCDS* değişkeninin işareti negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Türkiye CDS primlerindeki artış BIST endekslerinde bir azalmaya neden olmaktadır. Yüksek CDS primleri, borçlunun iflas riskinin arttığını ve piyasalarda güvenin azaldığını göstermektedir. Bu durum hisse senedi piyasaları üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Yüksek CDS primleri, şirketler için borçlanma maliyetlerini artırabilir. Şirketlerin borçlanma maliyetlerindeki artış karlılıklarını olumsuz yönde etkileyebilir ve bu durum hisse senedi fiyatlarına yansiyabilir. Yine yüksek CDS primleri, ülke ekonomisinin kötüye gittiği algısı oluşturarak yatırımcıların hisse senedi piyasası gibi riskli varlıklardan daha az riskli varlıklara yönelmesine neden olabilir.

LVIX değişkeninin katsayısı, farklı borsa endekslerinin bağımlı değişken olduğu üç modelde de negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Ancak *LCDS* katsayısı ile kıyaslandığında *LVIX* endeksinin borsa endeksleri üzerinde daha sınırlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Yatırımcı İlişkileri Derneği (TÜYİD) raporuna göre 2013-2020 yılları arasında Borsa İstanbul'daki yabancı takas oranı %60 civarında iken pandeminin başlaması ve uygulanan ekonomi politikaları ile 2023 yılında yaklaşık %20'lere kadar düşmüştür. Bu sonuçlara göre, Borsa İstanbul'da yerli yatırımcı sayısının yüksek olması ve özellikle yerli yatırımcıların yatırım kararı verirken VIX gibi küresel risk göstergelerinden ziyade ülkeye özgü bir risk göstergesi olan CDS primlerine duyarlı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Modellere bağımsız değişken olarak eklenen *LKUR* değişkeni Dolar kurunu temsil etmektedir. Tahmin edilen tüm modellerde *LKUR* değişkeninin BIST endeksleri üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolar kuru ile BIST endeksleri arasındaki ilişki birçok faktöre bağlı olarak değişik ve dinamik bir yapıya sahiptir. Döviz kurunun artması ihracat yapan firmaların gelirlerinin artmasını ve şirketin hisse senedinin değer kazanmasına neden olabilir. İthalat yapan şirketler için ise tam tersi bir şekilde kurdaki artışlar maliyetleri artırarak şirket karlılıklarını düşürerek hisse senetleri

üzerinde baskı oluşturabilir. Yabancı yatırımcı açısından değerlendirildiğinde ise Dolar kurunun yükselmesi yabancı yatırımcıların getirisini ve dolayısıyla hisse senedi piyasasına talebi artırabilir. Son olarak Merkez Bankası ağırlıklı ortalama fonlama maliyetini temsil eden *LAOFM* değişkeninin işareti tahmin edilen tüm modellerde negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. AOFM, bir merkez bankasının piyasaya sağladığı likiditenin ortalama maliyetini ifade etmektedir ve genellikle piyasa faiz oranları üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. AOFM'nin artması bankaların borçlanma maliyetini doğrudan etkilemektedir. Bu maliyetlerin artması, bankaların kredi faiz oranlarının artmasına neden olmaktadır. Yüksek faiz oranları, şirketlerin borçlanma maliyetlerini yükselttiği için yatırımcıların karlılık beklentileri üzerinde baskı oluşturabilir. Bu durum hisse senedi fiyatlarının düşmesine neden olabilmektedir. Çünkü yüksek faiz oranları piyasa likiditesini daraltır ve ekonomik aktiviteyi yavaşlatabilir.

Uzun dönem ARDL modellerine ilişkin test sonuçlarında istatistiksel olarak (değişen varyans, otokorelasyon, hata terimlerinin normal dağılımı, vb.) herhangi bir problemin olmaması durumunda değişkenler arasında kısa dönemli ilişkilerin belirlenmesi amacıyla kısa dönem hata düzeltme modeli oluşturulmaktadır. Çalışmada tahmin edilen modellere ilişkin kısa dönem katsayıları Tablo 6'da rapor edilmektedir.

Tablo 6. ARDL Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
Model I (1,1,2,0,4)		
$\Delta LCDS$	-0.191*	-5.198
$\Delta LVIX$	-0.038*	-1.715
$\Delta LVIX (-1)$	-0.045**	-2.031
$\Delta LAOFM$	-0.050	0.353
$\Delta LAOFM (-1)$	-0.005	0.917
$\Delta LAOFM (-2)$	0.061	1.078
$\Delta LAOFM (-3)$	0.140**	2.474
ECM (-1)	-0.087*	-8.753
Model II (1,2,0,0,0)		
$\Delta LCDS$	-0.115*	-3.200
$\Delta LCDS (-1)$	-0.305*	-8.412
ECM (-1)	-0.071*	-5.576
Model III (1,2,3,0,1)		
$\Delta LCDS$	-0.110*	-3.196
$\Delta LCDS (-1)$	-0.118*	-2.999
$\Delta LVIX$	-0.012	-0.585
$\Delta LVIX (-1)$	-0.111*	-3.370
$\Delta LVIX (-2)$	-0.070*	-4.636
$\Delta LKUR$	0.385*	3.884
ECM (-1)	-0.103*	-6.745

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Tablo 6'da rapor edilen kısa dönem katsayılarına göre, tahmini yapılan tüm modellerde kısa dönemde *LCDS* değişkeni BIST endeksleri üzerinde kısa dönemde negatif ve istatistiksel bir etkiye sahiptir. Bu durum yatırımcıların CDS primindeki hareketleri kısa dönemde de duyarlı olduğunu

göstermektedir. Yine *Model I* ve *Model III*'de *LVIX* değişkeninin BIST endeksleri üzerindeki etkisi negatif ve anlamlıdır. Yine Tablo 3.6'da rapor edilen sonuçlara göre modele ilişkin hata düzeltme katsayısı (ECM-1) negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durumda modellere ilişkin hata düzeltme mekanizmasının etkin bir şekilde çalıştığı söylenebilir.

Çalışmada ülkeye özgü bir risk göstergesi olan CDS endeksi ile küresel bir risk göstergesi olan VIX endekslerinin, BIST endeksleri üzerindeki etkisini incelemek amacıyla üç farklı model oluşturulmuştur. Analizi yapılan tüm modellerde CDS ve VIX endeksinin BIST endekslerini negatif yönde etkilediğine yönelik bulgular elde edilmiştir.

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Kredi Temerrüt Takas primleri (CDS) ve Korku İndeksi (VIX), finansal piyasaların risk algısını ve volatilitelerini ölçen önemli finansal göstergeler arasındadır. CDS, bir şirketin veya ülkenin temerrüde düşme riskine karşı koruma sağlayan finansal bir enstrümanken VIX, S&P 500 endeksine dayalı opsiyonların fiyatlarına göre hesaplanan ve piyasaların beklenen volatilitelerini ölçen bir endekstir. CDS primlerinin yükselmesi, piyasada ilgili şirketin ya da ülkenin borcunu ödeyememe riskinin arttığı algısına neden olmaktadır. Bu durumda yatırımcılar riskli gördükleri piyasalardan çıkmaya başlayacaklardır. Yüksek CDS primleri, piyasaya olan güvenin azalmasına ve borsada satış baskısına neden olabilmektedir. Benzer şekilde CDS oranları, ülkenin genel ekonomik durumuna dair bir gösterge olması nedeniyle yüksek CDS ekonomik belirsizlik anlamına gelmektedir. Bu durum yatırımcıların hisse senedi piyasası yerine daha güvenli finansal ürünlere yönelmesine neden olabilir.

VIX endeksi, küresel piyasalardaki belirsizlik ve korkuyu yansıttığı için *Korku Endeksi* olarak da tanımlanmaktadır. VIX endeksinin yüksek olması küresel piyasalarda büyük dalgalanmalar beklenildiği ve yatırımcıların geleceğe dair endişeli olduklarını göstermektedir. Yüksek VIX oranları artan volatilitenin beklentisini yansıtmaktadır. Yüksek volatilitenin ise genellikle hisse senedi piyasalarında ani ve büyük fiyat hareketlerine yol açmaktadır. Bu durum yatırımcıları endişelendirerek finansal piyasalarda satışları tetikleyebilir.

Bu çalışmanın amacı, 2011:01-2023:12 dönemi için Türkiye'nin CDS primlerinin ve VIX endeksinin BIST-100 ve ana sektör endeksleri üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bu amaçla öncelikle Borsa İstanbul endeksleri içerisinde en geniş kapsamlı iki grubu temsil eden BIST Mali endeksi ile BIST Sınai endeksinin ve BIST-100 endeksinin bağımlı değişken olduğu üç model oluşturulmuştur. CDS ve VIX endeksinin Borsa İstanbul'da işlem gören en büyük piyasa değeri ve işlem hacmine sahip 100 şirketi temsil eden BIST-100 endeksinden ziyade finans sektöründe faaliyet gösteren ve sanayi sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin yer aldığı ana sektörlerle etkisini belirleyebilmek amacıyla üç farklı model tahmini yapılmaktadır. Çalışmanın analiz bölümünde öncelikle modele dahil edilen değişkenlerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla birim kök testleri yapılmıştır. Geleneksel birim kök testlerinden ADF, PP ve Ng-Perron birim kök testi sonuçlarına göre *LVIX* değişkeni düzeyde durağan iken modellere dahil edilen diğer tüm değişkenler birinci farkında durağandır. Bağımsız değişkenlerin farklı derecede durağan olmaları nedeniyle seriler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkilerin belirlenmesinde Sınır Testi ve ARDL yöntemi tercih edilmiştir. Sınır Testi sonuçlarına göre üç modelde de değişkenler arasında uzun dönemli bir eş bütünlüşme ilişkisinin olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir. ARDL yöntemi ile elde edilen uzun dönem katsayılarına göre, CDS ve VIX endeksi, BIST-100, BIST-Mali ve BIST-Sınai endeksleri üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. CDS primlerindeki artış, dış borçlanma maliyetlerini artırarak tahvil faizlerinde de bir artışa neden olabilmektedir. Bu nedenle uzun dönemde CDS primi ve tahvil faizleri borsa endeksleri üzerinde de negatif etkiye neden olabilir. Benzer şekilde VIX endeksi uzun dönemde BIST endeksleri üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Küresel piyasalardaki belirsizlik ve yüksek volatilitenin beklentisi hisse senedi piyasalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sonuçlara göre Borsa İstanbul yatırımcılarının hem CDS primine hem de VIX endeksine duyarlı olduğu söylenebilir. Ancak sonuçlar CDS ve VIX özelinde değerlendirildiğinde, yatırımcıların VIX endeksine kıyasla CDS'e daha duyarlı olduğu yönündedir. Bu sonuçlar, Türkiye'nin kredi riski ve makroekonomik istikrarının yatırımcılar için daha belirleyici bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. CDS primlerindeki değişimler, özellikle yatırımcı güveni ve risk algısı üzerinde daha belirgin bir etkiye sahip olup bu etki aynı zamanda hızlı bir şekilde fiyatlanmaktadır.

VIX endeksi ise daha çok küresel bir risk algısını yansıttığı için Borsa İstanbul yatırımcıları üzerindeki etkisi sınırlı kalmaktadır. Bu durum Borsa İstanbul’ da yerel yatırımcı oranlarının yabancı yatırımcılara nazaran daha fazla olması ve yerel yatırımcıların ülkeye özgü risklere daha duyarlı olması ile açıklanabilir. CDS primlerinin yatırımcı duyarlılığı üzerindeki etkisi dikkate alındığında ekonomik istikrarın artırılmasına yönelik politikalar oldukça önemlidir. Enflasyonla mücadele, sürdürülebilir kamu maliyesi ve ekonomik büyüme politikaları, CDS primlerinin düşmesine ve piyasaya olan güvenin artmasına katkı sağlayacaktır. Sonuç olarak, CDS primlerinin Borsa İstanbul üzerindeki belirleyici rolü, Türkiye’ nin ekonomik ve politik görünümünün yatırımcılar tarafından nasıl algılandığını anlamak için kritik bir gösterge sunmaktadır. Bu nedenle hem kısa vadeli hem de uzun vadeli stratejilerle CDS primlerini düşük seviyelerde tutmayı hedefleyen politikalar ve uygulamalar piyasa istikrarının güçlendirilmesinde önemli katkılar sağlayabilir.

Çalışmada küresel ve ulusal risk göstergeleri ile Türkiye’de borsa endeksleri arasındaki ilişki açıklanmaktadır. Çalışmadaki ekonometrik bulgular hem yatırımcılar hem de iktisadi karar vericiler açısından önemli bulgular içermektedir. Yeni yapılacak çalışmalarda, konunun gelişmiş ülkeleri de içine alacak daha büyük bir veri setiyle incelenmesi veya farklı ekonometrik modellerin ve yöntemlerin kullanılması ile farklı bir bakış açısı ortaya koyacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abasov, F. (2023). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Çevre Üzerindeki Etkisi: Türkiye için Kirlilik Sığnağı Hipotezi*. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir.
- Acaravcı, S.K. & Karaömer, Y. (2017). *Borsa İstanbul (BIST-100) ve Kredi Temerrüt Takası (CDS) Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Mediterranean International Conference on Social Sciences Proceedings, Dobra Knjiga, 260-273
- Akgüneş, A.O. (2021). VIX Endeksinde Meydana Gelen Değişmelerin BIST Endeksleri Üzerine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Kırklareli Üniversitesi Muhasebe ve Vergi Bölümü, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 19(1):237-252.
- Altuntaş, D. & Ersoy, E. (2020). CDS Primi ile BIST 30 Endeksi ve BIST Bankacılık Endeksi Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 2(2): 144-155
- Apergis, N. & Lake, A. (2010). Credit Default Swaps and Stock Prices: Further Evidence of Mean and Volatility Transmission Using a MVGARCH-M model. *China-USA Review*, 9(11): 1-22.
- Arık, E. & Mutlu E. (2014). Global Risk Aversion, the Benchmark Index and the Foreign Investors: The Case of Borsa İstanbul. Borsa İstanbul Working Paper No.08.
- Asandului, M., Lupu, D., Mursa, G. C., Cuza, A. I. & Musetescu, R. (2015). Dynamic Relations Between CDS and Stock Markets in Eastern European Countries. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 4: 151-170.
- Augustin, P., Subrahmanyam, M.G., Tang, D.Y. & Wang, S. Q. (2016). Credit Default Swaps: Past, Present and Future. *Annual Review of Financial Economics*, 8(1): 175-196.
- Balı, S., & Yılmaz, Z. (2012). *Kredi temerrüt takası marjları ile İMKB endeksi arasındaki ilişki*. 16. Finans Sempozyumu Bildiri Kitapçığı, 83-104.
- Becker, R., Clements, A.E. & McClelland, A. (2009). The Jump Component of S&P 500 Volatility and the VIX Index. *Journal of Banking & Finance*, 33(6): 1033-1038.
- Bektur, C. & Malcıoğlu, G. (2017). Kredi Temerrüt Takasları ile BIST 100 Endeksi Arasındaki İlişki: Asimetrik Nedensellik Analizi. *AİBU Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3): 73-83.
- Bollerslev, T., Tauchen, G. & Zhou, H. (2009). Expected Stock Returns and Variance Risk Premia. *The Review of Financial Studies*, 22(11): 4463-4492.

- Bomfim, A. N. (2005). *Understanding Credit Derivatives and Related Instruments*. USA: Elsevier Inc.
- Chan, K. C., Fung, H.G. & Zhang, G. (2009). On the Relationship Between Asian Sovereign Credit Default Swap Markets and Equity Markets. *Journal of Asia Business Studies*, 4(1): 3-12.
- Coudert, V. & Gex, M. (2008). Does Risk Aversion Drive Financial Crises? Testing The Predictive Power of Empirical Indicators. *Journal of Empirical Finance*, 15(2): 167-184.
- Dickey, D. A. & Wayne, A. F. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Econometrica*, 49(4): 1057-1072.
- Engle, R.F. & Granger, C.W.J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *The Econometric Society*, 55(2): 221-276
- Emna, R. & Myriam, C. (2017). Dynamics of the Relationship Between Implied Volatility Indices and Stock Prices Indices: The Case of European Stock Markets. *Asian Economic and Financial Review*, 7 (1): 52-62.
- Erdoğan, H., & Baykut, E. (2016). BIST Banka Endeksi'nin (XBANK), VIX ve MOVE Endeksleri ile İlişkisinin Analizi. *Bankacılar Dergisi*, 98: 57-72.
- Evcı, S. (2020). Kredi Temerrüt Swapları ile Borsa İstanbul Arasındaki Eşbütünlüşme İlişkisinin Analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1): 100-117.
- Fernandes, M., Medeiros, M.C. & Scharth, M. (2013). *Modeling and Predicting the CBOE Market Volatility Index*. Sao Paulo Schools of Economics, Working Paper 342, Ceqef No: 10.
- Fung, H.G., Sierra, G., Yau, J. & Zhang, G. (2008). Are the U.S. Stock Market and Credit Default Swap Market Related? Evidence from the CDX Indices. *The Journal of Alternative Investments*, 11(1): 43-61.
- Gürsoy, S. (2020). Investigation of the Relationship Between VIX Index and BRICS Countries Stock Markets: An Econometric Application. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(2): 397-413.
- Hancı, G. (2014), Kredi Temerrüt Takasları ve BIST-100 Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Maliye Finans Yazıları*, 28 (102):9-22.
- Hassan, M.K., Maroney, N.C., El-Sady, H.M. & Telfah, A. (2003). Country Risk and Stock Market Volatility, Predictability and Diversification in the Middle East and Afrika. *Economic Systems*. 27(1): 63-82.
- Hwang, E., Min, H. G., Kim, B. G. & Kim, H. (2013). Determinants of Stock Market Comovements Among US and Emerging Economies During the US Financial Crisis. *Economic Modelling*, 35: 338-348.
- İlhan, B. & Bayır, M. (2021). BIST Sınai ve BIST Mali Endeksi ile CDS, Faiz, Döviz Kuru, Toplam Krediler ve COVID-19 Arasındaki Dinamik İlişki. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(4):3090-3110.
- İltaş, Y. & Güzel, F. (2021). Borsa Endeksi ve Belirsizlik Göstergeleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(3): 411-424.
- Kaya, A., Güngör, B. & Özçomak, M. S. (2014). *Is VIX Index a Fear Index for Investors? OECD Countries Stock Exchange Example with ARDL Approach*. Proceedings of the First Middle East Conference on Global Business, Economics, Finance and Banking (ME14 DUBAI Conference) Dubai, 10-12 October 2014.
- Kunt, A.S. (2008). *Kredi Temerrüt Swapları ve Türkiye'nin Kredi Temerrüt Swap Priminin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Kuzu, S. (2017). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) Faiz Koridoru Stratejisinin Hisse Senedi Piyasası ve Döviz Kuru Üzerine Etkisinin Analiz Edilmesi. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2): 46-61.
- Korkmaz, T., & Çevik, E. İ. (2009). Zimni Volatilite Endeksinden Gelişmekte Olan Piyasalara Yönelik Volatilite Yayılma Etkisi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 3(2): 87- 105
- Longstaff, F. A., Pan, J., Pedersen, L. H. & Singleton, K. J. (2011). How Sovereign Is Sovereign Credit Risk?. *American Economic Journal*, 3(2): 75-103.
- Phillips, P.C.B. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2): 335-346.
- Narayan, P.K. & Smyth, R. (2005). The Residential Demand for Electricity in Australia: An Application of the Bounds Testing Approach To Cointegration. *Energy Policy*, 33(4): 467-474.
- Ng, S. & Peron P. (2001). Lag Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power. *Econometrica*, 69(6): 1519–1554.
- O'Rourke K.H. (2020). Economic History and Contemporary Challenges to Globalization. *J Econ Hist.*, 79(2):356-82
- Özpinar, Ö., Doru, O. & Özman, H. (2018). Kredi Temerrüt Takası (CDS) ve Kur-Faiz İlişkisi: Türkiye Örneği. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 2(4): 31-45.
- Pesaran, M.H., Shin, Y. & Smith R.J. (2001). Bounds Testing Approach to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3): 289-326.
- Rigobon, R. & Sack, B. (2004). The Impact of Monetary Policy on Asset Prices. *Journal of Monetary Economics*, 51(8): 1553-1575.
- Sakarya, Ş. & Akkuş, H.T. (2018). BIST-100 ve BIST Sektör Endeksleri ile VIX Endeksi Arasındaki İlişkinin Analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(40): 351-373.
- Sarıgül, H. & Şengelen, H. E. (2020). Ülke Kredi Temerrüt Takas Primleri ile Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul'da Banka Hisse Senetleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 86, 205-222.
- Sarwar, G. (2012). Is VIX an Investor Fear Gauge In BRIC Equity Markets. *J. Multinational Financial Management*, 22 (3): 55–65.
- Şevik, S. (2022). VIX Korku Endeksinin Dış Ticaret Faaliyetlerine Olan Etkisi Türkiye Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi: Kütahya
- Shear, F. & Butt, H. A. (2017). Relationship between Stock and the Sovereign CDS markets: A Panel VAR Based Analysis. *South Asian Journal of Management Sciences*, 11(1): 52-67.
- Silva, E.O. & Paulo, W. L. (2015). Determinants of Sovereign CDS Spreads: Evidence from Brazil. *International Business Research*, 8(7): 102-107.
- Turgut, E. (2020). CDS Primlerinin Borsa Endeksleri ile İlişkisi: Kırılğan 5'li ve G7 Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Whaley, R.E. (2000). The Investor Fear Gauge. *Journal of Portfolio Management*, 26(3): 12-18.
- Yavuz, A.E. (2022). CDS, OVX ve VIX Endekslerinin BRICS ve MIST Ülke Borsa Endeksleri Üzerindeki Etkilerinin Karşılaştırmalı Analizi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

Globalization and increasing financial integration also increase the contagion effect between financial markets. The common feature of economic crises experienced in recent years is the increase in country risk premium and volatility in major economies. For this reason, derivative products and global risk indicators that protect investors against credit risk have been developed in financial markets in recent years. Credit default swap premiums (CDS), which started to be used in the late 1990s, grew significantly after the 2008 financial crisis and provide protection to buyers against debt default, are among the most important financial instruments that protect investors against credit risk. Designed by J.P. Morgan in 1994 to protect the balance sheet from credit risk and transfer the risk to sellers, CDSs are among the most important financial instruments that companies, regulatory bodies and financial economists are interested in today. Similarly, the VIX index, defined as the fear index in the international literature, represents both stock market uncertainty (physical expected volatility) and the premium variance risk premium expected from the sale of stock market variance in a swap contract for asset markets. It is also known as the fear index because it symbolizes the situation where investors in the market avoid investing due to fear of volatility. The VIX value provides investors with information about future monthly stock market volatility so that they can make asset allocation and portfolio insurance decisions.

The aim of this paper is to analyze the impact of Türkiye's CDS premiums and VIX index on BIST-100 and main sector indices for the period 2011:01-2023:12. For this purpose, first of all, three models were created in which BIST Financial index, BIST Industrial index and BIST-100 index, which represent the two most comprehensive groups among Borsa Istanbul indices, were dependent variables. Three different model estimates were made in order to determine the impact of CDS and VIX index on main sectors including companies operating in the financial sector and industrial sector rather than BIST-100 index, which represents the 100 companies with the largest market value and trading volume traded on Borsa Istanbul. In the analysis section of the article, unit root tests were first performed to determine the stationarity levels of the variables included in the model. According to the results of ADF, PP and Ng-Perron unit root tests from traditional unit root tests, *LVIX* variable is stationary at level while all other variables included in the models are stationary in the first difference. Due to the different stationarity of the independent variables, the Bounds Test and ARDL methods were preferred in determining the long-term and short-term relationships between the series. According to the Bounds Test results, findings were obtained that there is a long-term cointegration relationship between the variables in all three models. According to the long-term coefficients obtained with the ARDL method, the CDS and VIX index have a negative and significant effect on the BIST-100, BIST-Financial and BIST-Industrial indices. The increase in CDS premiums can increase external borrowing costs and cause an increase in bond interest rates. Therefore, in the long term, the CDS premium and bond interest rates can also have a negative effect on the stock market indices. Similarly, the VIX index has a negative effect on the BIST indices in the long term. The uncertainty and high volatility expectations in the global markets negatively affect the stock markets. In addition, the exchange rate and the Central Bank's weighted average funding cost are included in the model as independent variables. According to empirical findings, the exchange rate variable has a positive effect on Borsa Istanbul indices. An increase in the exchange rate can increase the income of exporting companies and increase the value of the company's stock. In addition, when evaluated from the perspective of foreign investors, an increase in the exchange rate can increase the return of foreign investors and thus the demand for the stock market. The Central Bank's average funding cost negatively affects Borsa Istanbul indices. An increase in the weighted average funding cost can cause an increase in the borrowing cost of companies and a decrease in stock prices.

According to these results, it can be said that Borsa Istanbul investors are sensitive to both the CDS premium and the VIX index. However, when the results are evaluated specifically for CDS and VIX, it is in the direction that investors are more sensitive to CDS compared to the VIX index. This situation can be explained by the fact that the proportion of local investors in Borsa Istanbul is higher than that of foreign investors and that local investors are more sensitive to country-specific risks.

Tax Culture and Tax Administration Culture as Factors Forming Fiscal Culture in Türkiye¹

Nagihan ERDAL¹ İhsan Cemil DEMİR²

¹ Dr., Independent Reseracher, Türkiye, nagihanerdal@hotmail.com (*Corresponding Author*)

² Prof. Dr. , Afyon Kocatepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance, Afyonkarahisar, Türkiye, icdemir@aku.edu.tr

Article Info	ABSTRACT
Article History Received: 26/10/2024 Accepted: 31/12/2024 Published: 31/12/2024 Keywords: Tax, Tax Culture, Tax Administration Culture, Fiscal Culture, Social Perception JEL Codes: H20, H30, Z13, Z18	<p>Tax culture is the totality of the elements that shape individuals' and society's perceptions, attitudes and behaviors regarding taxes. Tax administration culture reflects the interaction between the tax administration and the taxpayer on issues related to tax administration on the perceptions, attitudes and behaviors of individuals and society about tax administration. As a factor that constitutes fiscal culture, tax culture and tax administration culture guide the implementation of fiscal policies by addressing the interaction of taxes with other fiscal instruments. In this study, a questionnaire was administered to 1.750 people across Türkiye in order to measure the perception of tax culture and tax administration culture and to determine the factors affecting this perception. According to the results, the perception of tax culture and tax administration culture is slightly above average and generally positive. When the frequency distributions of the items that constitute the tax culture and tax administration culture are analyzed, it is seen that there is a positive perception of tax culture and a negative perception of tax administration culture. The factors affecting tax culture and tax administration culture are analyzed in three categories: demographic, socio-cultural and socio-economic factors.</p>

Türkiye'de Mali Kültürü Oluşturan Faktörler Olarak Vergi Kültürü ve Vergi İdaresi Kültürü

Makale Bilgileri	ÖZ
Makale Geçmişi Geliş: 26/10/2024 Kabul: 31/12/2024 Yayın: 31/12/2024 Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergi Kültürü, Vergi İdaresi Kültürü, Mali Kültür, Toplumsal Algı Jel Kodları: H20, H30, Z13, Z18	<p>Vergi kültürü, bireylerin ve toplumun vergiyle ilgili algı, tutum ve davranışlarını şekillendiren unsurların bütünüdür. Vergi idaresi kültürü, vergilerin vergi idaresiyle ilgili konularda vergi idaresiyle mükellef arasında gerçekleşen etkileşimin bireylerin ve toplumun vergi idaresiyle ilgili algı, tutum ve davranışlarına yansımadır. Mali kültürü oluşturan bir faktör olarak vergi kültürü ve vergi idaresi kültürü, vergilerin diğer mali araçlarla etkileşimini ele alarak uygulanacak maliye politikalarına yol gösterici niteliktedir. Bu çalışmada vergi kültürü ve vergi idaresi kültürü algısını ölçmek ve bu algıyı etkileyen unsurları belirlemek için 1.750 kişiye Türkiye genelinde anket uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, vergi kültürü ve vergi idaresi kültürü algısı ortalamanın biraz üzerinde olup genellikle pozitifdir. Vergi kültürünü ve vergi idaresi kültürünü oluşturan maddelerin frekans dağılımları incelendiğinde ise vergi kültüründe pozitif, vergi idaresi kültüründe negatif bir algının hakim olduğu görülmektedir. Vergi kültürünü ve vergi idaresi kültürünü etkileyen unsurlar ise demografik, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik unsurlar olmak üzere üç kategoride incelenmiştir.</p>

Atıf/Citation: Erdal, N. ve Demir, İ. C. (2024). Tax Culture and Tax Administration Culture as Factors Forming Fiscal Culture in Türkiye, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 420-435.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

¹ This study is produced from a Phd thesis entitled "Factors Determining Fiscal Culture in Türkiye: An Empirical Study" completed by Nagihan Erdal under the supervision of Prof. Dr. İhsan Cemil Demir.

INTRODUCTION

Fiscal culture can be defined as the society's perception, attitude and behavior patterns in the face of fiscal events and instruments (public expenditures and services, taxation, budgeting, debt, fiscal policy, etc.). Tax culture and tax administration culture are among the factors that measure the perceptions, attitudes and behaviors of individuals and society regarding taxes as fiscal instruments and constitute fiscal culture.

Tax culture is the whole of the elements that shape the perceptions, attitudes and behaviors of individuals and society regarding taxation. Since the interaction of the tax culture of each country with the beliefs, values, norms, language and symbols, in short, with the cultural components of that country shapes the perceptions, attitudes and behaviors of individuals in that country, it seems possible to form a tax culture specific to each country.

Tax administration culture reflects the interaction between the tax administration and the taxpayer regarding the perceptions, attitudes and behaviors of individuals and society towards the tax administration. In tax administration culture, it is expected that a tax administration culture specific to each country will emerge as in tax culture.

How taxes, which have the most significant share in the financing of public expenditures, are perceived by individuals and how this perception is reflected in the attitudes and behaviors of the society gain importance in the fiscal policies to be implemented by the state. In measuring this perception, tax culture and tax administration culture provide functionality.

Considering tax culture and tax administration culture as constitutive factors of fiscal culture will explain the interaction of taxes with other fiscal instruments and increase the sustainability and acceptability of fiscal policies.

The research aim to determine the factors affecting the perception of tax culture and tax administration culture as a factor that constitutes fiscal culture in Türkiye. The unique aspects of the research are that the research is conducted throughout Türkiye by using the survey method with a scale developed by us and the elements that make up the tax culture and tax administration culture are explained within the framework of fiscal culture. In this context, the relationship between tax culture and tax administration culture with fiscal culture is discussed and the factors affecting tax culture and tax administration culture in the literature are explained in a general framework. Then, the methodology and empirical findings of the study are evaluated.

1. TAX CULTURE AND ITS RELATIONSHIP WITH FISCAL CULTURE

A country-specific tax culture consists of practices historically embedded in the national culture, including the national tax system and all formal and informal institutions associated with its implementation and ongoing interactions” (Nerre, 2001: 289). The interaction of concepts such as taxation tradition, honesty, justice and a sense of duty with cultural values creates a tax culture specific to each country (Nerre, 2002: 35). Since each country's cultural values gain meaning with its own culture, a tax culture specific to each country has been formed (Canbay & Çetin, 2007: 58).

The tax culture of a country is shaped by the cultural components of that country's culture such as, values, beliefs and norms and reflected in the attitudes and behaviors of individuals. If being honest and acting by the law are set as social criteria in the culture adopted by a country, the behavior of individuals in that country to pay taxes voluntarily may increase. Because the values that constitute a component of culture will be reflected in the behavior of individuals living in that country and as a component of fiscal culture, it will ensure the formation of a tax culture unique to the country.

Tax culture should initially be formed in the individual. The concept of “cultural taxpayer,” which refers to the forming tax culture in individuals, emerges when individuals are ready to fulfill their tax obligations correctly and rationally and perceive this as their duty. Tax culture and taxpayer behavior in a society are composed of both subjective and objective elements (Korostelkina et al. 2020: 5).

Korostelkina et al. examined various models of tax behavior in four groups according to the characteristics of taxpayers. The law-abiding behavior model (neutral behavior model) is the least common model in modern societies. In this model, the taxpayer complies with the tax legislation when they pay the total amount of taxes without trying to reduce the tax burden. In the tax evasion model (aggressive behavior model), the taxpayer conceals their income through illegal means and tries to obtain tax advantages through illegal means. This model creates tax risks by causing financial losses and business reputation loss. In the risky tax behavior model, the economic impact of this model becomes neutral or even negative when the risks arise when taxpayers resort to legal and illegal tax optimization methods as a result of their risky behavior (high costs for legal disputes, etc.) are taken into account. The model of reasonable tax behavior envisages the use of tax legislation to reduce the tax burden by providing the possibility of tax optimization (Korostelkina et al. 2020: 6-7).

This process, starting from culture and covering tax behavior models, tax culture and fiscal culture, is illustrated in Figure 1 below.

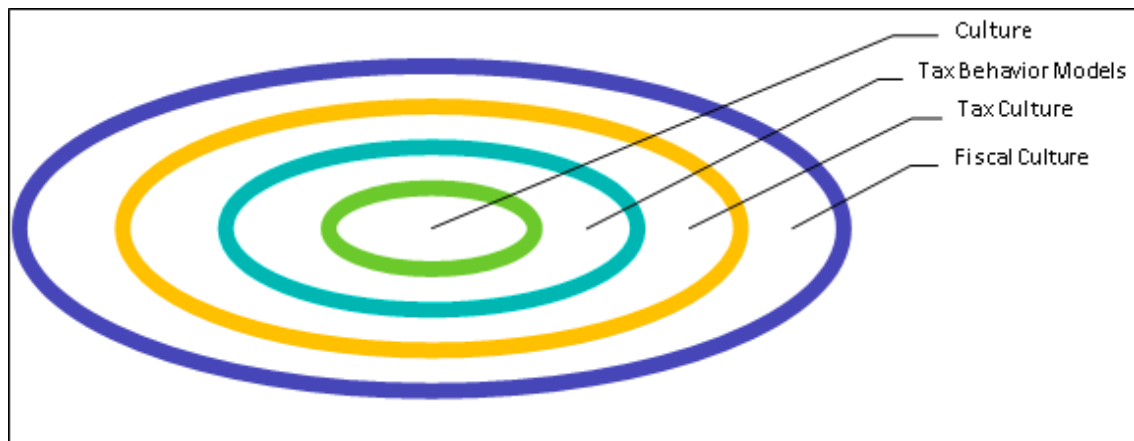

Figure 1. Relationship Between Culture, Tax Culture and Fiscal Culture

Source: Erdal, 2024: 40

Figure 1 shows the relationship between culture, tax culture and fiscal culture. In this relationship, culture, as the main element, determines the choice of tax behavior models that constitute the attitudes and behaviors of individuals and society towards tax. With the shaping of individuals and society's behaviors toward tax, they may comply with taxes by paying taxes in line with their wishes, or they may not want to pay taxes, prefer tax evasion, or refuse to pay taxes. The elements that shape the tax-related behaviors and attitudes of individuals and society constitute the tax culture. With the formation of tax culture, fiscal culture, which reflects society's perception, attitude and behavior patterns in the face of financial events and financial instruments, will be shaped. This process starts from culture to fiscal culture while culture is the intersection point of all processes, fiscal culture covers all processes.

2. TAX ADMINISTRATION CULTURE AND ITS RELATIONSHIP WITH FISCAL CULTURE

Tax administration culture can be defined as the reflection of the interaction between the tax administration and the taxpayers on the attitudes and behaviors of individuals and society regarding tax administration. Just as it has been emphasized that each country should have a unique tax culture in tax culture, each country should have a unique tax administration culture in tax administration culture. This is because the cultural components of each country are unique to its own culture and the reflection of cultural components on the interaction between the tax administration and the taxpayer may differ in each country. Therefore, culture will also differentiate the attitudes and behaviors of individuals and society toward tax administration in each country.

“Tax administration, in a broad sense, includes the state in a narrow sense and in a narrow sense, the structure, institutions, policies, tax administration employees and finance bureaucrats of the administrations authorized to collect taxes, which have been shaped in the historical process on taxation and carried to the present day” (Canbay & Çetin, 2007: 59). Tax administration culture is a fiscal culture component that depends on both the taxpayer and the tax administration. Taxpayers' behaviors affect

the actions of the tax administration. In contrast, the actions of the tax administration affect the attitudes and behaviors of taxpayers (Chuenjit, 2014: 18). In the tax administration culture, both the attitudes and behaviors of taxpayers and the actions of the tax administration will shape the fiscal culture.

The relationship between the tax administration and the taxpayer starts with the taxable event. In this relationship that begins with the taxable event, the tax administration should inform individuals about the purpose for which taxes are levied and what their obligations cover. This is because taxpayers who are informed about the rational purpose and duties of taxes are more likely to accept taxes and trust the administration.

On the other hand, taxpayers' obligations and tax-related administrative procedures should be easy and understandable (Demir, 2017: 131). Taxpayers need to be able to fulfill their obligations easily and on their own if the obligations related to the taxpayer and the administrative procedures related to the tax are easy and understandable enough. Taxpayers who can fulfill their obligations easily and alone can fulfill their obligations more willingly.

Tax laws, which are complex and technical subjects, should also be clear and understandable. Since tax laws are interpreted by the letter of the law by the principle of legality of taxes, the articles of the law should contain precise expressions in such a way that there is no room for interpretation. However, the articles that make up the tax laws are very long and do not contain precise expressions, making literal interpretation difficult. To prevent this situation, tax law drafts should be worked on more and the articles in the law should be short and understandable (Mutluer et al., 2013: 286). In addition, tax laws should be prepared by prioritizing the taxpayer with the support of tax experts (Doğan, 2020: 136).

Another important issue related to tax laws, which concerns the tax administration aspect of taxation, is the frequent amendment of tax laws. Frequent amendments of tax laws cause deterioration of legal stability and contradict the principle of certainty of taxes (Mutluer et al., 2013: 284).

As a result of frequent amendments to tax laws, it becomes difficult for both the taxpayer and the tax administration to adapt to the new regulations. Therefore, the lack of clarity and comprehensibility of tax laws and the frequent changes in tax laws damage taxpayers' trust in the tax administration.

3. ELEMENTS INFLUENCING TAX CULTURE AND TAX ADMINISTRATION CULTURE IN THE LITERATURE

The literature covers the factors affecting tax culture and tax administration culture as factors that constitute fiscal culture. To limit the scope in line with the studies in the literature, the factors affecting tax culture are discussed within the scope of tax morality, tax awareness and tax burden, while the factors affecting tax administration culture are addressed within the scope of tax amnesty, tax audit and penalties, tax rates, trust in the government, authorities and the power of the authorities.

The first factor affecting tax culture is tax morality. Tax morality, defined as the internal compliance of taxpayers with tax-related obligations and the fulfillment of these obligations by taxpayers within the framework stipulated by the laws, is the most important factor affecting the success of the tax system. Because the success of the tax system depends on the increase in the number of taxpayers with high tax morality (Tosuner & Demir, 2007: 12).

Therefore, with the increase in the number of taxpayers with high tax morality in a society, the establishment of tax morality in that society increases taxpayers' tax compliance and positively affects tax culture. From the other point of view, as the number of taxpayers with low tax morality increases, it negatively affects tax culture by increasing illegal attempts against tax in that society.

Research in the literature on the effect of tax morality on tax culture suggests that higher tax morality leads to greater tax compliance, less tax evasion or less informal economy. These studies include Alm & Torgler (2006); Torgler et al. (2008); Torgler & Schneider (2009); Cumming et al. (2009); Ramona- Anca & Larissa- Margareta (2013); Brink & Porcano (2016); Kemme et al. (2020); Stetsenko & Nishcheretov (2021).

One of the factors affecting tax culture is tax awareness. Tax awareness refers to the level of awareness of taxpayers about taxes (Demir & Cığerci, 2016: 127). Taxpayers' tax awareness increases the effectiveness of taxes in financing public expenditures (Noyan & Samancı, 2022:152). Most of the studies on tax awareness are aimed at measuring students' tax awareness through survey method (Sağbaş & Başoğlu (2005), Ömürbek et al. (2007), Sağlam (2013), Hastuti (2014), Yeşilyurt (2015), Teyyare & Kumbaşlı (2016), Çiçek & Bitlisli (2017), Gergerlioğlu & Aytaç (2021), Kadıoğlu Özdemir (2021) Abbas et al. (2021). The common point of the findings obtained in most of the studies above conducted to measure the tax awareness levels of students in the literature is that education contributes to the positive development of individuals' tax awareness. The tax awareness levels of students who have received tax-related education or studied finance at university have developed positively. It can be stated that individuals who have a positive awareness of taxes will show more voluntary compliance with taxes, thus contributing to the development of the tax culture of society.

Another factor affecting tax culture is the tax burden. The objective tax burden, which expresses the decrease in the taxpayers' income due to the tax as a numerical value and the psychological pressure felt by the taxpayer due to the tax paid by the taxpayer, directs the psychology, attitudes and behaviors of the taxpayers towards tax depending on the way the taxpayer perceives the tax burden (Aktan & Çoban, 2012: 204). The effect of the tax burden on tax culture emerges in determining taxpayers' attitudes towards tax (Gencel & Kuru, 2012: 46). Tax culture is more important in terms of the subjective tax burden. While the tax burden may be perceived as lower in the cultures of societies that generally have a positive attitude towards taxes, in the cultures of societies that have made a habit of having a negative attitude towards taxes, even an insignificant increase in the tax burden may result in serious reactions (Demir, 2013: 108).

In the literature, especially when the studies conducted to measure the subjective tax burden are examined, taxpayers find the tax burden high. Therefore, taxpayers who feel the tax burden intensely may have negative behaviors and attitudes toward tax. This situation negatively affects tax culture. Among the studies conducted in this direction, Torgler et al. (2008) studied the causes and consequences of tax morality in the USA and Türkiye. They found that the perception of a higher tax burden eliminates the intrinsic motivation to pay taxes. Demir & Küçükilhan (2013) surveyed 1597 taxpayers in Türkiye to measure taxpayers' perceptions of informality. They found that the higher the tax pressure felt by taxpayers due to the taxes they pay, the higher the perception of the informal economy. Karaca et al. (2020) applied a survey to 569 income taxpayers in Sivas province and 60.4% of the taxpayers who participated in the survey attributed their inability to comply with the tax to the high tax burden.

One of the factors affecting the tax administration culture is tax amnesties. One-off tax amnesties reduce the tax administration's workload by providing additional revenue sources to the state and reconciliation between the state and the taxpayer. Short-term tax amnesties positively impact the tax administration culture by increasing the voluntary tax compliance of taxpayers as they create the perception that they are necessary and beneficial. On the other hand, the continuous application of tax amnesties causes taxpayers not to fulfill their tax-related obligations as it creates the expectation that a new amnesty will be issued. In this case, it has a negative effect on the tax administration culture by reducing the voluntary compliance of taxpayers who fulfill their tax responsibilities.

Among the studies in the literature, Torgler et al. (2003), Nurkhin & Muhsin (2018), Atçeken et al. (2018), Koç (2019), Ardiansyah et al. (2021) stated that tax amnesties can increase tax compliance. İpek et al. (2012), Demir et al. (2016), Tekin & Gürçam (2017), Aydın & Akbelen (2020), Tabakan & Avcı (2021) stated that tax amnesties reduce the willingness to pay taxes, negatively affect the tax compliance of honest taxpayers and lead to a decrease in voluntary tax compliance.

One of the factors affecting the culture of tax administration is tax audits and tax penalties. Taxpayers consider the possibility of being audited at any time with the tax administration's regular tax audits. Therefore, the taxpayer positively impacts the tax administration culture by preferring to comply with the tax instead of engaging in acts that will cause tax loss with the provision of effective tax audits and the pressure exerted by the tax administration on the taxpayer. With the realization of the effectiveness of tax penalties, expressed as the state's sanctions for the acts of taxpayers that constitute tax crimes and misdemeanors, tax penalties to be imposed on taxpayers positively affect the culture of

tax administration by ensuring that taxpayers make correct declarations. In cases where the effectiveness of tax audits and penalties is not assured, taxpayers who are not anxious about being caught and do not face deterrent tax penalties tend to engage in tax loss and evasion instead of tax compliance, which negatively affects the culture of tax administration.

The effect of tax audits and tax penalties on the tax administration culture is mainly focused on the fact that regular tax audits or tax penalties imposed by the tax administration increase taxpayers' tax compliance and reduce tax losses and evasion. In the literature, Park & Hyun (2003), Çelikkaya & Gürbüz (2006), Çiçek & Herek (2012), Ayyıldız (2014), Sağlam & Aytaç (2015), Dumlupınar & Yardımcıoğlu (2015), Organ & Çavdar (2017) are among the studies in this direction. Therefore, according to the studies, tax audits and tax penalties positively affect the culture of tax administration.

There are also studies in the literature that tax audits and tax penalties have a negative impact on taxpayer compliance and thus on the culture of tax administration, that they have no effect and that they reduce tax compliance after a certain level of tax audits and ineffective tax audits. Among these studies, Gangla et al. (2014), according to the findings of their experiment in Austria, concluded that audits conducted by tax authorities have no positive effect on tax compliance and that audits lead to delayed tax payments. According to Mendoza et al. (2017), while taxpayers' tax compliance increased up to a certain level of audit, taxpayers' tax compliance decreased at a high level of tax audit where this level was exceeded. In the survey conducted by Karaca et al. (2020) on 569 taxpayers in Sivas province, 58.9% of the taxpayers who participated in the survey stated that “increased audits do not lead to a willingness to pay more taxes.” In the study conducted by Kasper & Alm (2022), effective audits increase taxpayers' tax compliance after the audit, while ineffective audits decrease taxpayers' tax compliance after the audit.

Another factor affecting the culture of tax administration is tax rates. An increase in tax rates has a negative effect on the tax administration culture by affecting taxpayers' attitudes towards tax. On the other hand, low tax rates positively affect the tax administration culture by enabling taxpayers to gain a more positive perspective toward tax (Gencil & Kuru, 2012: 50).

In foreign literature, the effect of the tax rate on the tax administration culture consists mainly of studies on taxpayers' tax compliance. However, there is no consensus on the direction in which the tax rate will affect the tax compliance of taxpayers and thus how it will affect the tax administration culture.

There are more studies in the literature that taxpayers' tax compliance decreases as the tax rate increases (Clotfelter, 1983; Beck et al. 1991; Alm et al. 1992; Lang et al. 1997; Pommerehne & Weck-Hannemann, 1996). However, few studies in the literature show that taxpayer tax compliance increases as the tax rate increases (Feinstein, 1991; Alm et al., 1995).

There are also studies suggesting that the effect of tax rates on taxpayers' tax compliance is uncertain or does not have a significant effect. Among the studies conducted in this direction, Slemrod (1985) argues that a higher tax rate encourages tax evasion, but the relationship between tax rates and tax evasion is uncertain. Freire-Serén & Panadés (2013) conclude that a higher tax rate promotes tax evasion in the literature, but there is no clear answer as to whether a higher tax rate encourages or hinders taxpayers' tax compliance. Jayawardane & Low (2017), in a survey of 388 taxpayers in Sri Lanka, found that tax rates do not significantly affect taxpayers' tax compliance.

In the studies conducted in our country, it is generally stated that tax rates are high, high tax rates affect the attitudes of taxpayers and cause negative behaviors such as tax evasion and tax avoidance in taxpayers, thus negatively impacting the culture of tax administration (Çiçek et al. 2008; Çiçek & Herek 2012; Demir 2013; Ayyıldız 2014; Cansız 2015; Karaca et al. 2020; Tabakan & Avcı 2022).

Another factor affecting the culture of tax administration is the trust in the state, the authorities and the power of the authorities. When the state takes action to ensure taxpayers' trust, taxpayers' trust in the state increases and taxpayers fulfill their tax obligations more willingly (Torgler & Schneider, 2005: 238). Trust in authorities refers to taxpayers' perception that tax authorities act benevolently and work for the public good. The authorities' power is the taxpayers' perception that tax authorities detect tax evasion and impose sanctions (Kirchler et al. 2008: 212).

Studies in the literature show that taxpayers' tax compliance and tax morality increase and they feel their tax burden is lower under conditions where trust in the state increases as an important factor affecting the tax administration culture. It has been found that as the trust in the authorities and the perceived power of the authorities increase, taxpayers' tax compliance increases and tax evasion decreases. In the studies literature, it is seen that taxpayers' tax compliance and tax morality increase and they feel their tax burden lower in conditions where trust in the state increases as an important factor affecting the tax administration culture Torgler (2003); Torgler (2004); Yamamura (2014); Batrancea et al. (2019). It has been found that as the trust in authorities and the perceived power of authorities increase, taxpayers' tax compliance increases and tax evasion decreases Kirchler et al. (2008); Kogler et al. (2013); Kastlunger et al. (2013).

4. METHODOLOGICAL APPROACH AND EMPIRICAL FINDINGS

The survey method was applied to determine the factors affecting tax culture and tax administration culture that constitute fiscal culture in Türkiye. In this framework, 1.750 people were surveyed in seven geographical regions. The research population consists of people aged 18-65 in Türkiye. Since the survey was applied in 2022, the population between 18 and 65, calculated by TUBITAK as 53.697.513 in 2021, constitutes the research population. Although 1.067 people were sufficient for the research sample, the sample size was 1.750. Ethics committee approval dated 11.03.2022 and numbered 86039 was obtained for the research.

Table 1. Demographic Findings

Age Groups	Frequency	Percentage
18-35 age between	859	% 49.0
36-50 age between	652	% 37.3
51 and above	239	% 13.7
Gender	Frequency	Percentage
Woman	820	% 46.9
Male	930	% 53.1
Marital Status	Frequency	Percentage
Married	970	% 55.4
Single	780	% 44.6
Education Level	Frequency	Percentage
Literate	19	% 1.1
Primary School	128	% 8.4
Middle School	149	% 8.5
High School	388	% 22.2
Associate degree	186	% 10.6
Bachelor's degree	692	% 39.5
Postgraduate degree	188	% 10.7
Geographical Region of Residence	Frequency	Percentage
Mediterranean	273	% 15.6
Aegean	341	% 19.5
Marmara	424	% 24.2
Central Anatolia	314	% 17.9
Eastern Anatolia	116	% 6.6
Southeast Anatolia	154	% 8.8
Black Sea	128	% 7.3
Occupational Status	Frequency	Percentage
Student	363	% 20.7

Officer	375	% 21.4
Worker	388	% 22.2
Tradesmen	143	% 8.2
Self-Employed	124	% 7.1
Retired	135	% 7.7
Farmer	26	% 1.5
Housewife	164	% 9.4
Unemployed	32	% 1.8
Monthly Income	Frequency	Percentage
Less than the Minimum Wage	477	% 27.3
As Much As The Minimum Wage	240	% 13.7
5.500-10.000 TL	510	% 29.1
10.001-20.000 TL	424	% 24.2
More than 20.001 TL	99	% 5.7

Demographic findings regarding the respondents are presented in Table 1. In the demographic findings section, age, gender, marital status, education level, geographical region, occupation and income are divided into groups.

OLS regression analysis was performed to determine the factors affecting tax culture and tax administration culture among the factors that constitute the fiscal culture in Türkiye. As a result of the factor analysis for the dependent variable to be used in the regression analysis, nine statements in the scale were combined because they measure tax culture and tax administration culture. These statements and their frequency distributions are as follows:

- *“I fulfill my tax duties completely.”* (Mean: 3.94) 78.12% of the respondents fulfill their tax obligations completely. While 9.89% of the participants do not fulfill their tax obligations completely, 21.89% partially fulfill and partially do not fulfill their tax obligations.
- *“Paying taxes is a kind of civic duty.”* (Mean: 3.86) 70.51% of the individuals in the study argue that paying taxes is a civic duty. While 11.20% of the participants stated that paying taxes is not a civic duty, 29.49% indicated that it is partly a civic duty and partly not.
- *“Being known as a tax evader in our country leads to loss of reputation.”* (Mean: 3.77) 68.51% of the participants in the study stated that tax evasion in our country is a loss of reputation. While 18.34% of the participants stated that tax evasion is not a loss of reputation, 31.49% stated that it is partially a loss of reputation and partially not.
- *“I pay my tax debt voluntarily.”* (Mean: 3.73) 67.71% of the individuals in the study pay their tax debt voluntarily. While 13.43% of the participants pay their tax debts voluntarily, 22.43% pay partially voluntarily and partially involuntarily.
- *“The tax burden is distributed fairly in our country.”* (Mean: 2.26) According to 17.43% of the respondents, the tax burden is distributed fairly. While 59.94% of the participants in the study stated that the tax burden is not distributed fairly, 22.63% stated that the tax burden is distributed partially fairly and partially unfairly.
- *“Tax penalties imposed in our country are sufficient.”* (Mean: 2.56) 22.92% of the participants in the research find tax penalties sufficient. While 49.09% of the participants found tax penalties sufficient, 28% found tax penalties partially sufficient and partially insufficient.
- *“I find the tax audits in our country adequate.”* (Mean: 2.37) 19.77% of the participants in the study consider the tax audits in our country adequate. While 58% of the participants stated that tax audits are insufficient, 22.23% stated that tax audits are partially adequate and partially inadequate.
- *“I am satisfied with the services provided by the tax administration.”* (Mean: 2.79) 25.14% of the individuals in the study are satisfied with the services provided by the tax administration.

While 35.26% of the participants stated that they were not satisfied with the services provided by the tax administration, 39.60% stated that they were partially satisfied and partially dissatisfied.

- “I am happy when I pay my taxes in full.” (Mean: 3.53) 60.35% of the participants in the study are happy when they pay their taxes. While 17.66% of the participants are unhappy when paying their taxes, 39.66% are partially happy and partially not happy.

As a result of combining the nine statements above, the dependent variable in the regression analysis was named “perception of tax culture and tax administration culture.” The mean of the dependent variable “perception of tax culture and tax administration culture” is 3.20. The Cronbach's Alpha coefficient measures the internal consistency of the nine items that make up the perception of tax culture and tax administration culture is expressed as the dependent variable at 0.75.

The analysis used five demographic factors, four socio-cultural factors and twelve socio-economic factors as independent variables. A regression model was established to determine the factors affecting tax culture and the perception of tax administration culture. The first regression model used five demographic factors, four socio-cultural factors and ten socio-economic factors. In each subsequent model, one more socio-economic factor was added. R², which expresses the ratio of independent variables explaining the dependent variable, was determined as 41.2% in the first model, 41.7% in the second model and 42.2% in the third model. R² increased as each variable was added. Therefore, 42.2% of the tax culture and tax administration culture was explained by the 21 elements added to the model. The results of the analysis are presented in Table 2 below.

Table 2. Factors Affecting Tax Culture and Tax Administration Culture

Demographic Elements	Model 1		Model 2		Model 3	
	Coefficient	t statistic	Coefficient	t statistic	Coefficient	t statistic
Middle age and above	0.107***	2.80	0.111***	2.93	0.113***	2.99
Income level	-0.0147	-1.35	-0.0126	-1.17	-0.0128	-1.19
Woman	0.0892***	3.44	0.0861***	3.32	0.0874***	3.39
Married	0.0509*	1.71	0.0477	1.61	0.0453	1.53
Worker	-0.107***	-3.30	-0.109***	-3.40	-0.108***	-3.38
Socio-Cultural Elements						
Literate	-0.228***	-2.73	-0.239***	-2.98	-0.241***	-3.01
Tradition	-0.0596***	-3.21	-0.0579***	-3.13	-0.0564***	-3.07
Religious Belief	-0.0310**	-1.96	-0.0286*	-1.81	-0.0265*	-1.69
Ethnic Identity	0.00966	0.82	0.0124	1.05	0.0116	1.00
Socio-Economic Elements						
Public Expenditure Awareness	0.0603***	4.78	0.0578***	4.59	0.0601***	4.81
Fiscal Link Awareness	0.0609***	3.62	0.0639***	3.81	0.0604***	3.61
Public Expenditure Audit	0.0754***	4.82	0.0681***	4.32	0.0667***	4.27
Fair Distribution of Public Services	0.108***	6.01	0.101***	5.58	0.0990***	5.51
State Budget Awareness	0.0573***	3.92	0.0567***	3.89	0.0561***	3.85
Perception of Fiscal Transparency	0.0682***	4.57	0.0639***	4.30	0.0632***	4.28
Reason for Government Debt	0.0516***	4.23	0.0506***	4.15	0.0456***	3.74
Fiscal Policy Awareness	0.0830***	4.78	0.0764***	4.40	0.0735***	4.25
Adequacy of Fiscal Policy Measures	0.0640***	3.75	0.0502***	2.90	0.0467***	2.69
Fairness in Income Distribution	0.0310**	2.44	0.0294**	2.31	0.0257**	2.02

Alignment of Fiscal Policies with Public Preference		0.0257**	3.41	0.0534***	3.16
Tax Reduction Policies				0.0402***	3.40
Prob.	0.0000	0.0000		0.0000	
Observations	1.750	1.750		1.750	
R-squared	0.412	0.417		0.422	

Dependent Variable: Perception of Tax Culture and Tax Administration Culture

Levels of Significance: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Reference Group: Young age, middle age, man, single, literate, primary school, middle school, high school, bachelor's degree, associate degree, postgraduate degree, officer, student, tradesman, self-employed, farmer, retired, housewife, unemployed.

According to the regression analysis findings in Table 2, the factors affecting the perception of tax culture and tax administration culture as factors constituting fiscal culture are analyzed in three different categories. The first category analyzed demographic factors affecting the perception of tax culture and tax administration culture. In this context, statistically significant differences were found between age, gender, marital status and occupational group as demographic factors and the perception of tax culture and tax administration culture. There was no significant difference between income level and perception of tax culture and tax administration culture. According to the results of the analysis, middle-aged individuals' perception of tax culture and tax administration culture, defined as the age group of 51 and above, is more positive than the perception of young and middle-aged individuals at a 1% significance level. When the perception of tax culture and tax administration culture is analyzed according to gender, the perception of tax culture and tax administration culture of women is more positive than that of men at a 1% significance level. Only in the first model at the 10% significance level are married individuals' perceptions of tax culture and tax administration culture more positive than single individuals. Individuals in the laborer occupational group have a more negative perception of tax culture and tax administration culture than individuals in other occupational groups.

The second category analyzed socio-cultural factors affecting the perception of tax culture and tax administration culture. Among the socio-cultural factors, the perception of tax culture and tax administration culture differed significantly with education, tradition and religious belief, while there was no significant difference in ethnic identity.

According to the analysis results, the perception of tax culture and tax administration culture of the participants who only know how to read and write and have not attended any school is negative at a 1% significance level compared to the participants at other education levels. It can be stated that the perception of tax culture and tax administration culture will be more positive with increasing education levels. The perception of tax culture and tax administration culture of individuals who care about traditions is negative at a 1% significance level.

Religion is an element that directs the lives of individuals and societies (Uysal, 2022: 82). The perception of tax culture and tax administration culture of individuals whose religious beliefs have an important place in their lives is negative at a 5% significance level in the first model and 10% significance level in the second and third models.

The third category analyzes socio-economic factors affecting tax culture and tax administration culture. Regarding public expenditures, the perception of tax culture and tax administration culture of individuals who know the types of public expenditures, who have a well-established awareness of the relationship between the taxes they pay and the public expenditures realized, in other words, the fiscal linkage, who see adequate control in public expenditures and who believe that public services are provided fairly, are positive at 1% significance level.

Regarding the government budget, the perception of tax culture and tax administration culture of individuals who are aware of what the g budget is and who perceive that the public is adequately informed both in the acquisition and use of public resources, in other words, who perceive fiscal transparency, is positive at 1% significance level.

Regarding government debt, the perception of tax culture and tax administration culture of individuals who accept that the government resorts to borrowing only for extraordinary reasons and to finance significant investments is positive at a 1% significance level.

Regarding fiscal policy, the perception of tax culture and tax administration culture of individuals who have fiscal policy awareness, who consider the fiscal policy measures implemented in our country adequately and adopt the implemented fiscal policies, who think that fiscal policies are effective in ensuring fairness in income distribution and who consider tax cuts implemented within the framework of fiscal policy necessary are positive at 1% significance level.

CONCLUSION

As one of the components of fiscal culture, tax culture is the whole of the elements that shape the tax-related behaviors and attitudes of individuals and society. The culture of each country and society shapes tax culture. Therefore, each country should correctly identify and adopt its own cultural values, norms, beliefs, in short, its cultural components and characteristics and a tax culture should be formed per this framework. In addition to taking culture into account in the formation of tax culture, it should be taken into account that each country's economy, fiscal policies, tax system, political structure, education system, legal infrastructure, etc., will be different from each other and these characteristics will also affect tax-related behaviors and attitudes. Forming a tax culture appropriate to each country's cultural, economic, social, political and legal structure will accelerate the development of the country's fiscal culture.

Tax administration culture is a component of fiscal culture that gains meaning with the cultural components of each country and shapes the attitudes and behaviors of individuals and society towards tax administration due to the interaction between tax administration and taxpayers. In this interaction, the tax administration should be in a structure that protects taxpayer rights, observes the principles of the rule of law, ensures tax justice, attaches importance to transparency and transparency, prepares tax legislation by the legal technique, ensures efficiency in tax audits and tax penalties and does not resort to tax amnesties too often.

Taxpayers should also be aware of their tax obligations, fulfill them on time and in full and have tax awareness. It should not be expected that all of the qualities mentioned by both parties should be present in the tax administration culture. However, among the mentioned qualities, the actions of the tax administration should not damage the trust of individuals and taxpayers' behaviors should not be contrary to the tax legislation. Because these qualities constitute the essential elements of tax administration culture.

When the frequency distributions of the scale items that constitute the perception of tax culture and tax administration culture are examined; the majority of the participants in the research fulfill their tax duties completely and have tax happiness because they fulfill these duties, see tax payment as a citizenship duty, have tax morality and show voluntary tax compliance. On the other hand, they stated that the tax burden is not distributed fairly in our country, tax penalties and tax audits are not sufficient and they are partially satisfied with the services the tax administration provides.

The perception of tax culture and tax administration culture is slightly above average and generally positive. However, it can be stated that the perception of tax administration culture is negative compared to the perception of tax culture. Considering that tax administration actions affect individuals' trust in the state, measures should be taken to increase individuals' trust in the state in this regard. In this context, the measures to be taken should ensure a more fair and balanced distribution of the tax burden, make tax penalties and tax audits more functional and increase the satisfaction of individuals with the services provided by the tax administration.

According to the study's empirical results, four demographic factors affect the perception of tax culture and tax administration culture. According to the findings, middle-aged individuals have a positive perception of tax culture and tax administration culture compared to young and middle-aged individuals, women have a positive perception compared to men and married individuals have a positive perception compared to single individuals. Individuals in the laborer occupational group have a negative

perception of tax culture and tax administration culture compared to individuals in other occupational groups.

Three socio-cultural factors affect the perception of tax culture and tax administration culture. The first one is education level. It has been found that the perception of tax culture and tax administration culture of people who only know how to read and write and have not attended any school is negative. The other is that people committed to their traditions and religious beliefs have a negative perception of tax culture and tax administration culture compared to others.

Twelve socio-economic factors affect the perception of tax culture and tax administration culture. Individuals who have public expenditure awareness, fiscal connectivity awareness, the perception that public expenditures are adequately audited and that public services are provided relatively have a more positive perception of tax culture and tax administration culture.

Individuals with state budget awareness and fiscal transparency perception have a more positive perception of tax and administration culture than others. It is seen that the perception of tax culture and tax administration culture is more positive for those who argue that the state should not resort to borrowing except for extraordinary processes.

The perception of tax culture and tax administration culture is more positive for individuals who are aware of fiscal policy, think that the fiscal policy measures implemented are sufficient and adopt the implemented fiscal policies, believe that fiscal policies are effective in ensuring fairness in income distribution and consider tax cuts implemented within the framework of fiscal policy as necessary.

Explaining the factors affecting the perception of tax culture and tax administration culture, which are among the factors that constitute fiscal culture, with public expenditures, government budget, government debt and fiscal policy, which are among the instruments of fiscal policy, constitute the unique aspect of the studies on tax culture in the literature. Considering the factors affecting tax culture and tax administration culture as factors that constitute fiscal culture will increase the sustainability and acceptability of fiscal policies implemented by the government.

REFERENCE

Abbas, Y., Tjen, C. & Wicaksono, P. T. (2021). Tax Education and Tax Awareness: An Analysis on Indonesian Tax Education Program. *LPEM-FEBUI Working Paper*, 060: 1-8.

Aktan C.C. & Çoban H. (2012). Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi Perspektiflerinden Vergiye Karşı Tutum ve Davranışları Belirleyen Faktörler. Eds: C.C. Aktan, A. Kesik ve D. Dileyici. İçinde; *Yeni Maliye: Değişim Çağında Kamu Maliyesi, Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler* (199-223). Hermes Matbaacılık: Ankara.

Alm, J. & Torgler, B. (2006). Culture Differences and Tax Morale in the United States and in Europe. *Journal of Economic Psychology*, 27(2): 224-246.

Alm, J., Jackson, B.R. & McKee, M. (1992). Estimating the Determinants of Taxpayer Compliance with Experimental Data. *National Tax Journal*, 45(1): 107-114.

Alm, J., Sanchez, I. & De Juan, A. (1995). Economic and Noneconomic Factors in Tax Compliance. *KYKLOS*, 48: 3-18.

Ardiansyah, R., Sudarma, M., Djamhuri, A. & Andayani, W. (2021). Taxpayer Compliance and Tax Amnesty; Does Tax Amnesty Work. *The International Journal of Accounting and Business Society*, 29(3): 139-154.

Atçeken, F.D., Altundemir, M.E. & Turan, A.H. (2018). Vergi Aflarının Vergi Uyumuna Etkisi: Kocaeli Örneği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 4(1): 59-75.

Aydın, Z.B. & Akbelen, Z. (2020). Vergi Aflarına Yönelik Mükellef Görüşleri ve Sosyo-Ekonomik Faktörlere İlişkin Bir Analiz. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1): 215-234.

Ayyıldız, Y. (2014). Vergi Mükelleflerinin Suç ve Ceza Algısı: Türkiye Alan Araştırması. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 598: 19-43.

Batrancea, L., Nichita, A., Olsen, J., Kogler, C., Kirchler, E., Hoelzl, E.,... & Zukauskas, S. (2019). Trust and Power as Determinants of Tax Compliance across 44 Nations. *Journal of Economic Psychology*, 74: 102-191.

Beck, P.J., Davis, J.S. & Jung, W.O. (1991). Experimental Evidence on Taxpayer Reporting Under Uncertainty. *Accounting Review*, 66(3): 535-558.

Brink, W.D. & Porcano, T.M. (2016). The Impact of Culture and Economic Structure on Tax Morale and Tax Evasion: A Country-Level Analysis Using SEM. *Advances in Taxation*, 23: 87-123.

Canbay, T. & Çetin, G. (2007). Vergiye Uyumu Belirleyen Bir Faktör Olarak Vergi Kültürü. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1): 52-64.

Cansız, H. (2015). Defterdarlık Çalışanlarının Vergi Algıları: Afyonkarahisar Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(2): 433-450.

Chuenjit, P. (2014). The Culture of Taxation: Definition and Conceptual Approaches for Tax Administration. *Journal of Population and Social Studies*, 22(1): 14-34.

Clotfelter, C. T. (1983). Tax Evasion and Tax Rates: An Analysis of Individual Returns. *The Review of Economics and Statistics*, 65(3): 363-373.

Cummings, R. G., Martinez-Vazquez, J., McKee, M., & Torgler, B. (2009). Tax Morale Affects Tax Compliance: Evidence from Surveys and an Artefactual Field Experiment. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 70(3): 447-457.

Çelikkaya, A. & Gürbüz, H. (2006). Mükelleflerin Vergiye Gönüllü Uyumunu Etkileyen Faktörlerin Analizi: Bir Alan Çalışması. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 21(247): 122-139.

Çiçek, H. & Herek, H. (2012). Türkiye'deki Vergi Suç ve Cezalarının Değerlendirilmesi: Antalya İli Örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1): 311-342.

Çiçek, H., Karakaş, M. & Yıldız, A. (2008). *Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde Vergi Yükümlülerinin Vergiyi Algılama ve Tutum Analizi: Bir Alan Araştırması*. Ümit Ofset Matbaacılık: Ankara.

Çiçek, U. & Bitlisli, F. (2017). Vergi Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Vergi Bilinci ve Farkındalığı Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 10(2): 261-278.

Demir, İ.C. (2013). *Türkiye'de Vergi Yükü (Objektif ve Subjektif Vergi Yönleriyle)*. Dora Yayıncılık: Bursa.

Demir, İ.C. & Küçükilhan, M. (2013). Vergi Mükelleflerinin Kayıt Dışı Ekonomi Algısı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1): 31-48.

Demir, İ.C. (2017). *Kamu Maliyesi (Üçüncü Baskı)*. Limit Yayınları: Afyonkarahisar.

Demir, İ.C. & Cığerci, İ. (2016). Vergi Bilincinin Oluşumunda Eğitimin Rolü: İlköğretim Öğrencileriyle Ampirik Bir Çalışma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(1): 127-143.

Demir, M., Demirgil, B., Mazman İtik, Ü. & Deniz, Y. (2016). Vergi Dairesi Personeli Açısından Vergi Aflarının Etkinliği: Sivas İlinde Bir Araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(2): 275-302.

Doğan, B.S. (2020). Karmaşık Vergi Sistemi ve Maliyetleri. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2(2): 129-139.

Dumlupınar, S. & Yardımcıoğlu, F. (2015). Vergi Denetimlerinin Kayıtdışı Ekonomi Üzerine Etkisi: Trabzon İli Örneği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 1-16.

Erdal, N. (2024). Türkiye’de Mali Kültürü Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Çalışma, [Doktora tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Feinstein, J.S. (1991). An Econometric Analysis of Income Tax Evasion and Its Detection. *The RAND Journal of Economics*, 4(12): 14-35.

Freire-Serén, M.J. & Panadés, J. (2013). Do Higher Tax Rates Encourage/Discourage Tax Compliance?. *Modern Economy*, 4(12): 809-817.

Gangl, K., Torgler, B., Kirchler, E. & Hofmann, E. (2014). Effects of Supervision on Tax Compliance: Evidence from a Field Experiment in Austria. *Economics Letters*, 123(3): 378-382.

Gencel, U. & Kuru, E. (2012). Vergi Kültürü ve Vergi Politikaları Etkileşimi: Türkiye Değerlendirmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(20): 29-60.

Gergerlioğlu, U. & Aytaç, D. (2021). The Measurement of the Students Attitudes Regarding Tax Consciousness: A Case Study. *Aurum Journal of Social Sciences*, 6(1): 59-78.

Hastuti, R. (2014). Tax Awareness and Tax Education: A Perception of Potential Taxpayers, *International Journal of Business, Economics and Law*, 5(1): 83-90.

İpek, S., Aktas, E. & Kaynar, İ. (2012). Demografik Faktörlerin Vergi Affına Bakış Üzerindeki Etkileri: Trakya Bölgesinde Ticari Kazanç Elde Eden Yükümlülere Yönelik Bir Uygulama. *İstanbul İktisat Dergisi*, 62(2): 79-98.

Jayawardane, T.G.D.S. & Low, K. (2017). Exploring Key Determinants of Tax Compliance Decision Among Individual Taxpayers in Sri Lanka. *European Journal of Business and Management*, 9(3): 125-135.

Kadioğlu Özdemir, H. (2021), Maliye Bölümü Lisans Öğrencilerinin Vergi Bilincinin Ölçülmesi: Karadeniz Teknik Üniversitesi Maliye Bölümü Öğrencileri Örneği. *Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 1-15.

Karaca, C., Oktay, S. & Yemez, İ. (2020). Vergi Uyumunun Ekonomik Ve Sosyo-Kültürel Belirleyicileri: Sivas İli Örneği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (2020 Sonbahar Özel Sayı I/II): 62-73.

Kasper, M. & Alm, J. (2022). Audits, Audit Effectiveness and Post-Audit Tax Compliance. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 195: 87-102.

Kastlunger, B., Lozza, E., Kirchler, E. & Schabmann, A. (2013). Powerful Authorities and Trusting Citizens: The Slippery Slope Framework and Tax Compliance in Italy. *Journal of Economic Psychology*, 34: 36-45.

Kemme, D.M., Parikh, B. & Steigner, T. (2020). Tax Morale and International Tax Evasion. *Journal of World Business*, 55(3): 2-12.

Kirchler, E., Hoelzl, E., & Wahl, I. (2008). Enforced Versus Voluntary Tax Compliance: The “Slippery Slope” Framework. *Journal of Economic Psychology*, 29(2): 210-225.

Koç, Ö.E. (2019). Mükelleflerin Vergi Aflarına Bakışı: Çorum İli Üzerine Bir Araştırma. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 159-174.

Kogler, C., Batrancea, L., Nichita, A., Pantya, J., Belianin, A. & Kirchler, E. (2013). Trust and Power as Determinants of Tax Compliance: Testing the Assumptions of the Slippery Slope Framework in Austria, Hungary, Romania and Russia. *Journal of Economic Psychology*, 34: 169-180.

Korostelkina, I., Dedkova, E., Varaksa, N. & Korostelkin, M. (2020). Models of Tax Relations: Improving the Tax Culture and Discipline of Taxpayers in the Interests of Sustainable Development. In *E3S Web of Conferences*, 1-13.

Lang, O., Nöhrbaß, K.H. & Stahl, K. (1997). On Income Tax Avoidance: The Case of Germany. *Journal of Public Economics*, 66(2): 327-347.

Mendoza, J.P., Wielhouwer, J.L. & Kirchler, E. (2017). The Backfiring Effect of Auditing on Tax Compliance. *Journal of Economic Psychology*, 62: 284-294.

Mutluer K., Öner E. & Kesik A. (2013). *Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi* (Üçüncü Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul

Nerré, B. (2001). The Concept of Tax Culture. In *Proceedings. Annual Conference on Taxation and Minutes of the Annual Meeting of the National Tax Association*, 94: 288-295.

Nerré, B. (2002). Modeling Tax Culture-A First Approach. In *Proceedings. Annual Conference on Taxation and Minutes of the Annual Meeting of the National Tax Association*, 95: 34-41.

Noyan, E. & Samancı, M. (2022). Türkiye’de Vergilerin Kamu Finansmanındaki Rolü Üzerine Bir İnceleme. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 4(2): 144-156.

Nurkhin, A., Novanty, I., Muhsin, M. & Sumiadji, S. (2018). The Influence of Tax Understanding, Tax Awareness and Tax Amnesty toward Taxpayer Compliance. *Jurnal Keuangan Dan Perbankan*, 22(2): 240-255.

Organ, İ. & Çavdar, F. (2017). Türkiye’de Vergi Müfettişleri Perspektifinden Vergi Denetiminde Sorunlar: İstanbul, Tekirdağ, Edirne Ve Kırklareli ‘den Bulgular. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2): 145-168.

Ömürbek, N., Çiçek, H.G. & Çiçek, S. (2007). Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılan Anketin Bulguları. *Maliye Dergisi*, 153(2007): 102-122.

Park, C.G. & Hyun, J.K. (2003). Examining the Determinants of Tax Compliance by Experimental Data: A Case of Korea. *Journal of Policy Modeling*, 25(8): 673-684.

Pommerehne, W.W. & Weck-Hannemann, H. (1996). Tax Rates, Tax Administration and Income Tax Evasion in Switzerland. *Public Choice*, 88(1-2): 161-170.

Ramona-Anca, N. & Larissa-Margareta, B. (2013). The Implications of Tax Morale on Tax Compliance Behaviour. *Annals of Faculty of Economics*, 1(1): 739-744.

Sağbaş, İ. & Başoğlu, A. (2005). İlköğretim Çağındaki Öğrencilerin Vergileri Algılaması: Afyonkarahisar İli Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2): 123-144.

Sağlam, M. (2013). Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Üzerine Bir Araştırma: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinde Vergi Algısı ve Bilinci. *Sosyoekonomi*, 19(19): 315-334.

Sağlam, M. & Aytaç, D. (2015). Vergi Mükelleflerinin Vergi Denetimi Algıları: Çorum Örneği. *Sosyoekonomi*, 23(25): 127-148.

Slemrod, J. (1985). An Empirical Test for Tax Evasion. *Review of Economics and Statistics*, 67(2): 232-238.

Stetsenko, T. & Nishcheretov, O. (2021). Tax Culture and Tax Morale: Impact on Tax Compliance in Ukraine. *Social Economics*, 61: 83-91.

Tabakan, G. & Orçun, A. (2021). Vergiye Gönüllü Uyumu Etkileyen Faktörlerin Lojistik Regresyon Analizi ile Belirlenmesi. *Sosyoekonomi*, 29(48): 541-561.

Tekin, A. & Gürçam, Ö. S. (2017). Vergi Affi Uygulamalarının Vergiye Gönüllü Uyum İle İlişkisi: Iğdır İli Üzerine Bir Araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(6): 116-126.

Teyyare, E. & Kumbaşlı, E. (2016). Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakının Gelişmesinde Maliye Bölümü Eğitiminin Rolü. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4): 1-30.

Torgler, B. (2003), Tax Morale and Institutions, *Center for Research in Economics, Management and the Arts (Crema)*, 2-36.

Torgler, B. (2004). Tax Morale, Trust and Corruption: Empirical Evidence from Transition Countries, *Center for Research in Economics, Management and the Arts (Crema)*, 3-24.

Torgler, B., Demir, İ.C., Macintyre, A. & Schaffner, M. (2008). Causes and Consequences of Tax Morale: An Empirical Investigation. *Economic Analysis and Policy*, 38(2): 313-339.

Torgler, B., Schaltegger, C.A. & Schaffner, M. (2003). Is Forgiveness Divine? A Cross-Culture Comparison of Tax Amnesties. *Swiss Journal of Economics and Statistics*, 139(III): 375-396.

Torgler, B. & Schneider, F. (2005). Attitudes Towards Paying Taxes in Austria: An Empirical Analysis, *Empirica*, 32(2): 231-250.

Torgler, B. & Schneider, F. (2009). The Impact of Tax Morale and Institutional Quality on the Shadow Economy. *Journal of Economic Psychology*, 30(2): 228-245.

Tosuner, M. & Demir, İ.C. (2007). Toplumsal Bir Olgu Olarak Vergi Ahlakı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3): 1-20.

Uysal, E. (2022). Din, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 4(1): 85-99.

Yamamura, E. (2014). Trust in Government and Its Effect on Preferences for Income Redistribution and Perceived Tax Burden. *Economics of Governance*, 15(1): 71-100.

Yeşilyurt, Ş. (2015). Vergi Bilincinin Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi: Maliye ve İlahiyat Bölümü Öğrencileri Örneği, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32): 36-56.

Classification of Financial Ratios for BIST Manufacturing Sector Companies By Principal Axis Factor Analysis

Raad Hasan Abdo Naji AL-GALAL¹ Ümran Münire KAHRAMAN²

¹ Postgraduate, Necmettin Erbakan University, Faculty of Political Sciences, Department of Business, Konya, Turkey, raadalg1993@gmail.com

² Assistant Professor, Necmettin Erbakan University, Faculty of Political Sciences, Department of Business, Konya, Turkey, ukahraman@erbakan.edu.tr (Corresponding Author)

Article Info	ABSTRACT
<p>Article History</p> <p>Received: 30/10/2024 Accepted: 30/12/2024 Published: 31/12/2024</p> <p>Keywords: Financial ratio analysis, Principal axis component analysis, BIST, Manufacturing sector</p> <p>Jel Codes: G32, C15</p>	<p>It can be said that financial analysis is an unavoidable requirement for companies. A company's board of directors, investors, creditors and anyone else interested in the company can use financial analysis to reveal the true financial position of the company. There are various methods for financial analysis, the most common of which is the analysis of financial ratios. There are many financial ratios in the literature and many of them are correlated. It is more advantageous for statistical analyses to derive a small number of new variables that explain a large portion of the variance of an aggregate of variables. This study aims to classify financial ratios for BIST Manufacturing Sector Companies using principal axis factor analysis and express them as new independent variables. As a result, five factors were extracted using principal axis factor analysis method and 22 financial ratios were distributed to these five factors. By reading the factor saturation results, it was determined that the number of saturated financial ratios appropriate for the sample size was 16 financial ratios.</p>

BIST İmalat Sektörü Şirketleri için Finansal Oranların Temel Eksen Faktör Analizi ile Sınıflandırılması

Makale Bilgileri	ÖZ
<p>Makale Geçmişi</p> <p>Geliş: : 30/10/2024 Kabul: : 30/12/2024 Yayın: : 31/12/2024</p> <p>Anahtar Kelimeler: Finansal oran analizi, Temel eksen faktör analizi, BIST, İmalat sektörü</p> <p>JEL Kodları: G32, C15</p>	<p>Finansal analiz için şirketler için kaçınılmaz bir gereklilik olduğu söylenebilir. Bir şirketin yönetim kurulu, yatırımcıları, alacaklıları ve şirketle ilgilenen diğer herkes, şirketin gerçek mali durumunu ortaya çıkarmak için finansal analizlerin sonuçlarını kullanabilir. Bir şirketle ilgili finansal analiz ortaya koymak için; finansal tablo kıyaslaması, dikey analiz ve trend analizi gibi yöntemlerin yanısıra en yaygın yöntem olarak finansal oranlar analizi kullanılmaktadır. Çalışmada finansal oranlar analizi ele alınmıştır. Literatürde birçok finansal oran vardır ve bunların birçoğu birbirleriyle ilişkilidir. Bir değişkenler toplamının varyansının büyük bir kısmını açıklayan az sayıda yeni değişken türetmek istatistiksel analizler için daha avantajlıdır. Bu çalışmanın amacı, temel eksen faktör analizi kullanarak BIST İmalat Sektörü Şirketleri için finansal oranları sınıflandırmak ve bunları yeni bağımsız değişkenler olarak ifade etmektir. Sonuç olarak, temel eksen faktör analizi yöntemi kullanılarak beş faktör çıkarılmış ve 22 finansal oran bu beş faktöre dağıtılmıştır. Faktör doygunluk sonuçları okunarak örneklem büyüklüğüne uygun doymuş finansal oran sayısının 16 finansal oran olduğu tespit edilmiştir.</p>

Atf/Citation: Al-Galal, R. H. A. N. ve Kahraman, Ü. M. G. (2024). Classification of Financial Ratios for BIST Manufacturing Sector Companies By Principal Axis Factor Analysis, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 436-447.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

INTRODUCTION

Financial management is of vital importance for businesses as it deals with the methods of raising funds for companies and making the best use of these funds. The success of financial management means the success of businesses. One of the most important functions of financial management is the financing function. The finance function includes financial analysis, financial planning, financial auditing, provision and investment of funds and other important financial issues (Düzer, 2008).

Financial analysis is one of the most important methods used by business decision-makers to reach a fair decision about the financial status of the company. Business managers know the impact and effectiveness of financial decisions made through the analysis of financial statements. In addition, it is a necessity for those who want to invest in a company to learn the financial status of the company and this can only be achieved by examining the financial analysis (Aypar, 2010).

Financial analysis is defined as the study of the financial position of a business over a period of time in order to obtain information that is used for decision making and evaluation of the past and present performance of commercial and industrial enterprises (Dalak et al., 2018). There are multiple techniques to obtain an analysis of the financial statements and hence achieve the desired benefit, to know the current state of the business and to predict its future performance. The most common of these is ratio analysis, which is most commonly used in measuring the financial performance of companies (Kizil & Aslan, 2019). Financial ratios analysis helps stock investors and lenders to determine the position of the company, its profitability and the expected risks it faces in the market (Jashan, 2022). Financial ratios can be defined as dividing the balance items by each other or by some items in the income statement to obtain a result showing the strengths and weaknesses of the company (Savsar, 2012).

Financial ratios may be correlated with each other, making them less efficient in obtaining the desired information. Correlated variables cause problems in multivariate statistical techniques such as regression analysis. To reduce the influence between groups of financial ratios, it is possible to uncover hidden factors in a set of financial ratios. Factor analysis is one of the most common methods for extracting hidden factors in a data set (De, 2011). In this study, financial information of the firms traded in the BIST manufacturing sector was obtained and a classification was performed for financial ratios through principal axis factor analysis, one of the factor derivation techniques. As a result of the classification, it is aimed to express financial ratios as independent new variables for BIST manufacturing sector companies.

1. REVIEW OF LITERATURE

When past studies on financial ratio analysis and factor analysis applied in this field are reviewed, the findings given in Table 1 can be summarized as follows:

Table 1. *Studies on financial ratios using factor analysis*

Researcher	Year	Information about the study
Puri et al.	2022	This paper concludes with a discussion of how financial performance can be assessed using only some ratios, rather than examining a large number of ratios, which can be confusing. Since the ratios are all derived from the same tables and are interrelated, researchers have been able to use some ratios to represent others with little loss of information.
Janićjević et al.	2022	According to the study, 14 financial ratios can be grouped under seven factors and reflect about 86% of the variance of the study data.

Researcher	Year	Information about the study
Mazhar	2022	In this study, companies in various sectors were taken into consideration and grouped by principal component analysis among the financial ratios in the literature. Financial ratios that are more meaningful according to the sectors are revealed.
Sabau-Popa et al.	2020	The study concluded that the seven financial ratios can be grouped into three factors that explain 72% of the data for the companies studied.
Mbona & Yusheng	2019	The authors conclude by showing how 12 ratios can be used to assess financial performance, rather than costly analysis of a large number of ratios that can be difficult to understand.
Damani et al.	2018	After three rounds of factor analysis, the researchers found that 50 financial ratios can be reduced to three representative ratios for companies in the Indian IT sector.
Taspinar Cengiz et al.	2015	In the study, using factor analysis method, it was concluded that 24 financial ratios can be grouped under 6 factors. Using the discriminant method, it was observed that an increase in the eigenvalues of the factors for the companies examined predicts the probability of failure, while a decrease predicts the probability of success.
García Jara et al.	2011	As a result of the study, there is evidence that the quality of financial information is influenced by accounting standards. In addition, there are a number of factors that suggest an alternative way of analyzing financial information.
De	2011	The study concluded that 25 financial ratios can be reduced to 8 factors and that these ratios can be relied upon when analyzing the financial performance of the companies studied.
Kalayci & Karatas	2005	The aim of this study is to reveal the relationship between stock returns and financial ratios. According to the sectors; regression analysis was applied to examine whether there is an effect between the factors obtained by factor analysis of financial ratios and stock returns. In addition to the regression models using direct financial ratios, the regression coefficients obtained with factor values are also significant.
Keskin Benli	2005	In 2002, analysis of variance was applied to determine whether there are sectoral differences in the financial ratios of industrial companies traded on the Istanbul Stock Exchange. In addition, it was concluded that 27 of the 36 financial ratios can be classified by factor analysis and that sectoral differences have statistically significant differences on financial ratios.
Güneren	2003	This study measures the impact of the 2001 crisis on 178 firms in 13 different sectors by analyzing their financial statements before and after the crisis. After using 21 financial ratios and applying factor analysis, it is seen that these ratios are grouped under 8 factors. The study also concludes that before the crisis in February 2001, companies in different sectors were divided into two groups, while after the crisis in February 2001, most of the companies were divided into one group. This is due to the damage caused by the crisis and the fact that this damage led most of the companies to merge into a single cluster. This is also confirmed by the analysis of profitability ratios and it is observed that the crisis had a negative impact on the profitability of companies.

Researcher	Year	Information about the study
Yli-Olli & Virtanen	1990	The study concludes that the 12 financial ratios analyzed fall under four factors and that this classification based on empirical data is not fully equivalent to previous classifications.
Chen & Shimerda	1981	This study has shown that a significantly reduced number of factors can be used to classify the financial ratios examined in previous studies on bankruptcy prediction.

Most of the studies have been interested in investigating the impact of financial ratios on stock returns, predicting stock returns, and their role in determining stock trends. Other studies have focused on the relationship between financial ratios and profitability and the measurement of the financial performance of companies or organizations.

In addition, financial ratios are considered as dependent and independent variables together with many other variables such as inflation, company value, company profit or loss. In addition, logistic regression analysis and panel data analysis are the most frequently used methods for analyzing financial ratios with other variables in most of the studies examined. In studies similar to the subject of this study, principal component analysis, which is one of the factor derivation techniques of factor analysis, is frequently used.

2. FINANCIAL ANALYSIS

Financial management aims to maximize the market value of an enterprise. In the light of the information contained in the financial statements; variables affecting the market value can be revealed. Thus, financial statements provide clues about the effects of financial and administrative decisions on the performance and risk of the enterprise.

Financial analysis is a process used to know the status of the organization in order to make administrative decisions or investment and credit or lending decisions in general and thus to achieve the organization's goals and determine the level of profitability (Elgin, 2016). With financial analysis, the process of establishing a relationship between financial statement items for a company's financial performance and future plans is carried out (Ayar, 2020). In addition, financial analysis is an analysis designed to evaluate the status and efficiency of a company's use of its economic potential, to determine the strengths and weaknesses of financial and economic activities, and also to optimize results and prepare, determine, and regulate management decisions (Jalal, 2020). Through financial analysis, a result is obtained that guides company managers in strengthening the company's weaknesses and optimizing its strengths, and investors in making a decision to invest in the business.

Financial ratios, one of the most widely used tools in financial analysis, provide the necessary information for decision makers by revealing the relationships between financial statement items (Avcı, 2017). Financial ratios, known as financial indicators, are compared with similar reference ratios and the performance of the analyzed company is evaluated according to the target that the analyzers want to achieve (Bülücü et al., 2017). Financial ratios are considered to be one of the most important methods available as they help to assess the company's performance and determine its ability to meet its debts now and in the future without affecting its production efficiency and effectiveness. Therefore, financial ratios analysis is relied upon to determine the ability of any company to pay all its debts and fulfill them when due, as well as to know the liquidity position of the company in the current or specific time period (Akyüz, 2019; Karadeniz, 2016).

According to the classification in the literature, it is possible to explain financial ratios in 4 groups (Eker, 2014). The financial ratios considered in the study are classified and given in Table 2.

2.1. Liquidity Ratios

These ratios provide insight into a company's ability to pay off its short-term debts. Since they show the relationship between current assets and current liabilities on the balance sheet, the quality of assets should also be reviewed before concluding on the liquidity position after analyzing these ratios (Calis, 2020; Eker, 2014; Gülcan, 2011).

2.2. Financial Structure Ratios (Debt Ratios)

The ratios calculated in relation to the financial structure enable to discover the extent to which each financing source contributes to assets in general and fixed assets in particular (Hayta, 2019; Senel, 2013). In order to reduce the risk level of the company, it is important to finance current assets with short-term debt and fixed assets with long-term debt and/or equity. On the other hand, knowing the share of foreign liabilities in the total resources of the company is of great importance for the lenders of the company in the first place. Another important aspect of measuring the financial structure is to learn the amount of interest incurred by the company. Since the higher the interest burden, the lower the company's profitability, the amount of interest should be taken into account and constantly checked.

2.3. Activity Ratios

Operating ratios measure the efficiency of the company in managing and making optimum use of its assets. As an indicator of whether both working capital and long-term assets are managed correctly, the operating ratio is also considered an indicator of company performance (Calis, 2020).

Through the inventory management, these ratios show the operational status and financial position of the company. They also help interpret liquidity ratios for investors and analysts. To give an example, a company may have a high current ratio, but if the company cannot collect its receivables quickly, it will have difficulty in fulfilling its debts. In other words, it is a big mistake to show the state of a company's actual performance by liquidity ratios alone. Therefore, it is desirable to use turnover ratios and to have high values of these ratios (Ayar, 2020; Khajeh, 2019; Okur, 2021).

2.4. Profitability Ratios

These ratios are used to assess a company's ability to generate profits from its operations against its expenditures and costs and essentially measure returns (Köten, 2017). When a company's profitability growth is in good condition, it means that the future value of the company is high for investors (Imansyah & Mustafa, 2021).

Table 2. Financial ratios considered in the study and their calculation methods

	Financial Ratio	Calculation Method
L1	Current Ratio	Current Assets / Short Term Liabilities
L2	Cash Ratio	(Current assets - (Inventories + Receivables)) / Short Term Liabilities
L3	Liquidity Ratio	(Current Assets - Inventories) / Short Term Liabilities
L4	Net Working Capital Ratio	Net Working Capital / Total Assets
L5	Cash Flow from Operating Activities / Total Assets	
L6	Current Assets / Net Sales	
L7	Permanent Capital Dependency Ratio	((Inventories + Trade Receivables) - Trade Payables) / Permanent Capital
F1	Total Assets Turnover	Net Sales/Average Assets
F2	Fixed Assets Turnover	Net Sales/Average Fixed Assets
F3	Current Assets Turnover	Net Sales/Average Current Assets
F4	Receivables Turnover	Net Sales/Average Trade Receivables
F5	Inventory Turnover	Cost of Sales/Average Inventories
F6	Net Working Capital Turnover	Net Sales/Average Net Working Capital
F7	Shareholders' Equity Turnover	Net Sales/Average Shareholders' Equity
F8	Permanent Capital Turnover	Net Sales/Average Permanent Capital
F9	Current Assets / Fixed Assets	
K1	Return on Equity	Net Profit / Equity
K2	Return on Sales	Earnings Before Interest and Taxes / Net Sales
K3	Return on Assets	Net Profit / Total Assets
K4	Return on Permanent Capital	/ Perpetual Capital
K5	Gross Profit Margin	Gross Profit / Net Sales
K6	Net Profit Margin	Net Profit / Net Sales
K7	Operating Profit Margin	Operating Profit / Net Sales
K8	Economic Rationality	Earnings Before Interest and Taxes / Total Assets
K9	Cost of Sales / Net Sales	
B1	Equity Ratio	Equity / Total Assets
B2	Leverage Ratio	Total Debt / Total Assets
B3	Debt to Equity Ratio	Total Debt / Equity
B4	Financing Ratio	Equity / Total Debt
B5	Interest Coverage Ratio	Operating Profit / Interest Expense
B6	Fixed Assets / Shareholders' Equity	
B7	Fixed Assets / Permanent Capital	
B8	Short Term Liabilities / Total Assets	
B9	Short Term Liabilities / Shareholders' Equity	
B10	Long-term Liabilities / Total Assets	
B11	Long-term Liabilities / Permanent Capital	
L1-L7 Liquidity Ratios, F1-F9 Operating Ratios, K1-K9 Profitability Ratios, B1-B11 Debt Ratios		

Source: Researcher's compilation based on previous studies.

3. RESEARCH PROBLEM AND APPLICATION

There are many financial ratios that serve to measure the financial efficiency of a company and provide important information for company managers and investors. There are multivariate statistical analysis techniques that can be applied to answer various research questions using these ratio values. The ability to calculate a large number of financial ratios poses various difficulties when it comes to statistical analysis techniques due to the overlapping of variables among themselves and the emergence of correlations that may adversely affect the results of the analysis. In addition, the values of financial ratios do not follow the normality assumption, which is an assumption in most of the multivariate statistical analysis techniques.

In the light of the information provided, the purpose of this study is to reveal the factors representing the financial ratios with the help of principal axis factor analysis by considering the financial ratios for companies traded in Borsa Istanbul (BIST) in Turkey and operating in the manufacturing sector.

3.1. Factor analysis

Factor analysis is one of the important statistical methods that can be used to analyze multivariate data, examine the relationships between variables, and reduce the relationships between these variables or the phenomenon of interest to a smaller number of factors that can explain the phenomenon (Yamaci, 2019). Based on this definition, factor analysis has two main purposes. The first is to reduce the number of variables, and the second is to analyze the relationship between these variables and thus reveal new structures (Kir, 2010).

In order to apply factor analysis and obtain reliable results, some assumptions of this method should be taken into consideration. One of these assumptions is that the data to be used are subject to normal distribution. However, in some cases, the data do not fit the normal distribution. In such cases, principal axis factor method or unweighted least squares method can be used among factor derivation techniques (Fabrigar et al., 1999; Tabachnick & Fidell, 2014).

3.2. Data

The data set used in the study; The number of companies operating in the manufacturing sector in Turkey in 2021 and traded on BIST was determined as 209 (<https://www.kap.org.tr/tr/Sektorler>). Excluding 23 companies whose 2021 financial statements were not available or could not be reached, 36 financial ratio data were obtained from all other companies.

It was determined that the variables considered as financial ratios did not fit the normal distribution and outliers for each variable were examined in order to make the data more regular and balanced and thus to perform factor analysis. In order to reduce the skewness and to make the variable values more balanced and closer to the normal distribution, the five highest and five lowest values were extracted for each variable. Therefore, the number of observations decreased from 186 to 104. Since the variables did not follow a normal distribution, the principal axis factor method, one of the factor extraction techniques, was applied.

The financial ratios for 104 companies are given in Table 2 and these ratios were prepared to obtain factors using the principal axis factor method.

3.3. Findings

The correlation between 36 variables for the data set considered in the study was analyzed by calculating Spearman's rank correlation coefficient since the variables did not follow a normal distribution. Variables with a correlation value below 0.30 with other variables were excluded from the study since they could not be grouped under a single factor. Variables with a correlation value greater than 0.80 were excluded from the analysis as they could lead to misleading results (Alpar, 2013; Yaslioglu, 2017; Soysal, 2023). Thus, L3, L4, F3, F8, F9, K3, K7, K8, K9, B3, B7, B8, B9 and B11

were excluded from the analysis. There are 22 financial ratios whose correlation structure is suitable for factor analysis.

The Kayser-Meyer-Olkin (KMO) measure measures the adequacy of the data in the study population for factor analysis and takes a value 0 to 1. As the KMO value approaches 1, the more reliable the results of the factor analysis will be. In any case, this measurement value should not be less than 0.60 in order to conduct factor analysis (Arslan et al., 2023). Bartlett's test generally measures the suitability of variables for factor analysis, that is, whether the relationship between variables is sufficient and whether the correlation analysis is statistically significant (Güneren, 2003; Yaslioglu, 2017). Bartlett's test's null hypothesis is the variables are uncorrelated. If the null hypothesis is rejected, it can be concluded that the data set is suitable for analysis (Cengiz, 2007).

In the study, the statistical significance level for Bartlett's test was obtained as 0.001 and thus the null hypothesis was rejected and it was revealed that the variables considered were suitable for factor analysis. The KMO measure was calculated as 0.66, indicating that the sample was sufficient for factor analysis.

In this study, the principal axis factor analysis method was used to derive factors for the financial ratios of a sample of 104 industrial companies listed on BIST. Fabrigar et al. (1999) state that when the distribution of the degrees of the measured variables is moderately normal or close to normal, it is preferable to use the maximum likelihood method without other factor analysis methods. However, if the data distribution is largely non-normal, the principal axis factor method is used.

In order to facilitate the interpretation of the weights of the factors and to ensure the accuracy of the results; the transformed factor matrix was obtained using the Varimax method (Cudeck & MacCallum, 2007).

Table 3. Eigenvalues and Variance Explained Values of Factors

Factor	Eigenvalue	Variance (%)	Cumulative Variance (%)
1	4.760	20.697	20.697
2	4.090	17.784	38.481
3	2.487	10.814	49.296
4	2.316	10.069	59.365
5	1.811	7.876	67.241

Table 3 shows that the five factors derived from the sample data explain 67.24% of the total variability in the data set. Accordingly, these five factors with eigenvalues greater than "1" are considered to be sufficient to explain the variance of the manufacturing companies included in the study.

The factor loadings for the five extracted factors are presented in Table 4, indicating that most of the variables are statistically significant and have a reasonable saturation for the sample. However, the following points should be taken into consideration:

- If two variables are weighted under more than one factor, this variable should be included in the factor with the highest weight. It does not matter whether the weights are negative or positive (Güneren, 2003).

- The size of the study sample plays an important role in accepting the degree of saturation for a given variable; in this study, the sample was 104 companies and therefore weights of 0.55 and above were considered significant (Alpar, 2013).

Table 4. *Varimax Rotated Factor Matrix*

Variables	Factors				
	1	2	3	4	5
B1	-0.886				
B2	0.879				
B6	0.704				
B4	-0.690				
B10	0.689				
F1		0.955			
F2		0.901			
F7		0.696			
K4			0.617		
K1			0.514		
K2			0.881		
K6			0.688		
L2				0.867	
L1				0.744	
L6					-0.702
L7					-0.673

When Table 4 is analyzed, five financial ratios are included in the first factor: B1 (Equity Ratio), B2 (Leverage Ratio), B6 (Fixed Assets / Equity), B4 (Financing Ratio) and B10 (Long-Term Liabilities (LTL) / Total Assets). Since all ratios in this factor are debt ratios, we decided to call it the debt ratios factor. This factor is of great importance as it explains 20.70% of the variance of the sample.

In the second factor, three financial ratios have significant factor loadings: F1 (Total Assets Turnover), F2 (Fixed Assets Turnover) and F7 (Shareholders' Equity Turnover). The contribution of this factor to the total variance is 17.78%.

The third factor includes four financial ratios: K4 (Return on Perpetual Capital), K1 (Return on Equity), K2 (Return on Sales) and K6 (Net Profit Margin) and since these are all profitability ratios, the third factor can be called the profitability ratios factor. The third factor explains 10.81% of the total variance.

The fourth factor is saturated with two ratios, L2 (Cash Ratio) and L1 (Current Ratio) and since these are liquidity ratios, it is appropriate to call the fourth factor as liquidity ratios factor 1. This factor explains 10.07% of the total variance.

The fifth factor is saturated with two financial ratios, L6 (Current Assets / Net Sales) and L7 (Perpetual Capital Dependency Ratio), and thus, it can be called the liquidity ratios factor 2. Table 3 shows that the fifth factor explains 7.88% of the total variation in the sample.

Financial ratios without factor loadings in Table 4 are excluded from the classification because they have very weak loadings. Thus, the number of ratios grouped under these five factors is 16.

CONCLUSION

In this study, 104 manufacturing companies traded in BIST are taken as a sample and factor analysis is applied to reveal whether the financial ratios exhibiting the financial performance of the companies form a factorization structure.

As a result of the factor analysis obtained with the principal axis factor method, it was concluded that the data structure represented by five factors can represent the actual data instead of a large number of financial ratios in multivariate analyzes that can be applied. The result of grouping the current ratio and cash ratio under a single factor is consistent with the studies of Keskin Benli (2005), Kalaycı and Karatas (2005), Sabau-Popa et al. (2020), Mazhar (2022) and De (2011). However, while the

aforementioned studies group the current ratio and cash ratio together with some other ratios, this study groups only these two ratios under a single factor. This factor alone explains approximately 11% of the total variance. In the study, it is also observed that Current Assets / Net Sales and Perpetual Capital Dependency Ratio, which are included in the liquidity ratios group, form a factor together.

On the other hand, the study revealed different results from previous studies in terms of profitability ratios. In the study, the ratios that constitute the profitability ratios factor as Return on Perpetual Capital, Return on Equity, Return on Sales and Net Profit Margin did not have sufficient factor loadings in previous studies.

In this study, operating ratios are grouped under a single factor as Total Assets Turnover, Fixed Assets Turnover and Equity Turnover. Other operating ratios do not have sufficient factor loadings to be included in the factor. When previous studies in the field are examined, there are different groupings for these ratios (Keskin Benli, 2005). This may be thought to be due to the differences between sectors.

In the debt ratios factor, leverage ratio and financing ratio were included in the same factor, similar to previous studies. Again, the Equity Ratio, Fixed Assets / Equity and Long-Term Liabilities / Total Assets in this factor have appropriate factor loadings in this study, although they are not found significant in other studies.

Thus, the study can be recommended to use the factors representing the 16 ratios obtained in this study to be used in multivariate statistical analyses when analyzing the financial position of a manufacturing industry company in the BIST, while conducting a comparative study among different sectors and finding appropriate ratios that explain the variance in these sectors as much as possible will enrich the study. It is also possible to conduct a comparative study with other sectors in Turkey or among manufacturing companies in another country to see whether the factorization structure of financial ratios is similar.

REFERENCE

- Akyüz, H.S. (2019). *The Effect of Financial Ratios Related to Working Capital on Business Profitability: An Application in BIST Manufacturing Sector*. Master Thesis. Çanakkale Onsekiz Mart University Institute of Social Sciences: Çanakkale.
- Alpar, R. (2013). *Multivariate Statistical Methods* (4th ed.). Detay Publishing.
- Arslan, N., Arslan, S., Kurnaz, M.F., & Alkan, H. (2023) Examining the Relationship Between Social Achievement Goals and Peer Bullying in Adolescents. *Journal of Necmettin Erbakan University Ereğli Faculty of Education*, 5(2): 426-442.
- Avcı, T. (2017). *Comparison of the Performance of Participation Banks Operating in Islamic Countries and Determination of Financial Ratios Affecting Their Performance*. Doctoral Thesis. Niğde Ömer Halisdemir University Institute of Social Sciences: Niğde.
- Ayar, S.Ö. (2020). *Investigation of The Relationship Between Profitability and Financial Ratios According to Selected Sectors: An Application in Borsa Istanbul*. Master Thesis. İstanbul Bilgi University Institute of Graduate Programs: İstanbul.
- Aypar, A. (2010). *Investigation of the Current Situation and Future of Denizli Textile Sector with the Help of Financial Ratios and Comparison with Other Sectors*. Master Thesis. İstanbul Technical University Institute of Science: İstanbul.
- Bülücü, F., Özkan, O., & Ağırbaş, I. (2017). Evaluating the Financial Performance of Private Hospitals with Ratio Analysis Method. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3(11): 64-72.
- Calis, Y.E. (2020). *Financial Statements Analysis and Applications* (1st ed.). Yalın Publishing:İst
- Cengiz, H. (2007). Determination of the Ranking of the Teams Participating in the 2006 World Cup by Factor Analysis. *Marmara University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 13(2): 351-370.
- Chen, K.H., & Shimerda, T.A. (1981). An Empirical Analysis of Useful Financial Ratios. *Wiley on Behalf of the Financial Management Association International Stable*, 10(1): 51-60.

- Cudeck, R., & MacCallum, R.C. (Eds.). (2007). *Factor Analysis at 100: Historical Developments and Future Directions*. Routledge:USA
- Dalak, S., Günay, F., Beyazgül, M., & Karadeniz, E. (2018). A Study on the Use of Financial Analysis Techniques in Airline Companies Operating in Turkey. *Journal of Business and Economics Studies*, 6(2): 1-14.
- De, A. (2011). Application of Factor Analysis on the Financial Ratios of Indian Cement Industry and Validation of the Results. *Journal of Business Studies Quarterly*, 2(3): 13-31.
- Damani, A.D., Nadar, D.S., Navalkha, N.R., & Nair, P.R. (2021). An Empirical study of the Financial Ratios of the Indian Information Technology Sector by applying Factor Analysis and substantiation of the results using Cluster Analysis. *Finance India*, 35(1): 1-23.
- Düzer, M. (2008). *Ratios Used in Financial Analysis and Firm Value Relationship: An Application in IMKB*. Master Thesis. Sakarya University Institute of Social Sciences: Sakarya.
- Eker, D. (2014). *Comparative Analysis of Financial Ratios of Large and Small Scale Enterprises in Food, Beverage and Tobacco Sector in Turkey*. Master Thesis. Karadeniz Technical University Institute of Social Sciences: Trabzon.
- Elgin, E. (2016). *Analysis of Iron and Steel Sector Companies Traded in Borsa Istanbul (BIST) for 2009-2014 Periods through Financial Ratios*. Master Thesis. Çanakkale Onsekiz Mart University Institute of Social Sciences: Çanakkale.
- Fabrigar, L.R., Wegener, D.T., MacCallum, R.C., & Strahan, E.J. (1999). Evaluating the Use of Exploratory Factor Analysis in Psychological Research. *Psychological Methods*, 4(3): 272-299.
- García Jara, E., Cuadrado Ebrero, A., & Eslava Zapata, R. (2011). Effect of International Financial Reporting Standards on Financial Information Quality. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 9(2): 176-196.
- Gülcan, N. (2011). *Determination of Financial Failures of Businesses with the Help of Financial Ratios; An Application in ISE*. Master Thesis. Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences: Isparta.
- Güneren, E. (2003). *Statistical Analysis of Financial Ratios and Comparison of Sectors Before and After the 2001 Crisis*. Master Thesis. Marmara University Institute of Social Sciences: İstanbul.
- Hayta, F. (2019). *The Use of Financial Ratios in the Determination of Firms to be Subject to Tax Investigations and a Proposal*. Master Thesis. Gazi University Institute of Social Sciences: Ankara.
- Kap (2024) *Manufacturing Firms*. Access Adress: <https://www.kap.org.tr/tr/Sektorler> Access Date: 26/06/2023
- Imansyah, S., & Mustafa, M.H. (2021). The Analysis of Financial Ratios Effect on The Stock Price of Consumer Goods Sector Companies Listed in Kompas100 Index. *Dinasti International Journal of Digital Business Management*, 2(2): 371-384.
- Jalal, Z.E. (2020). A Review of Theoretical Approaches to Financial Analysis. *Journal of Creative Economy*, 14(10): 2367-2382.
- Janićijević, S., Mizdraković, V., & Kljajić, M. (2022). Principal Component Analysis in Financial Data Science. *Advances in principal component analysis*. London: IntechOpen, 113-138.
- Jashan, A.A.A. (2022). Technical Analysis as a Tool to Rationalize Investment Decision in Equities: An Application Study on the Abu Dhabi Stock Exchange. *Journal of Necmettin Erbakan University Faculty of Political Sciences*, 4(1): 22-33.
- Kalayci, S., & Karatas, A. (2005). The Relationship between Stock Returns and Financial Ratios: A Fundamental Analysis Research in ISE. *Journal of Accounting and Finance*, 27: 146-158.
- Karadeniz, E. (2016). Analyzing the Financial Performance of the Hospital Services Sub-Sector: An Application in the Sector Balance Sheets of the Central Bank of the Republic of Turkey. *Research Hacettepe Journal of Health Administration*, 19(2): 101-114.
- Keskin Benli, Y. (2005). The Effect of Sectoral Differences on Financial Ratios: An Empirical Study. *Gazi University Industrial Arts Education Faculty Journal*, 16: 14-30.
- Khajeh, S.G. (2019). *Determination of the Relationship Between Companies' Profit and Loss and Financial Ratios: An Application on Borsa Istanbul*. Doctoral Dissertation. Atatürk University Institute of Social Sciences: Erzurum.

- Kir, K.G. (2010). *Determination of Factors Affecting the Investment Decisions of SMEs*. Master Thesis. Marmara University Institute of Social Sciences: İstanbul.
- Kizil, C., & Aslan, T. (2019). Analysis of Financial Performance with Ratio Method: An Application on Airline Companies Traded in Borsa Istanbul (BIST). *MANAS Journal of Social Research*, 8(2): 1778-1799.
- Köten, A.B. (2017). *The Effect of Financial Ratios of Publicly Traded Companies on Market Performance: An Application*. Master Thesis. Marmara University Institute of Social Sciences: İstanbul.
- Mazhar, M. (2022). Selection of Financial Ratios Using Principal Component Analysis: Evidence from Pakistan. *Advances in Business and Commerce (ABC) Journal*, 1(2): 28-39.
- Mbona, R.M., & Yusheng, K. (2019). Financial Statement Analysis: A Principal Component Analysis (PCA) Approach Case Study on the Chinese Telecom Industry. *Asian Journal of Accounting Research*, 4(2): 233-245.
- Okur, E. (2021). *The Effect of Financial Ratios on Inclusion in the BIST 50 Index*. Master Thesis. İstanbul Commerce University Institute of Finance: İstanbul.
- Puri, N., Singh, H., Chakrabarti, A., & Tandon, D. (2022). Application of Principal Component Analysis to Facilitate Financial Statement Analysis: A Case of Automobile Industry. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 26(1): 1-19. <https://www.researchgate.net/publication/358233308>
- Sabau-Popa, C.D., Simut, R., Droj, L., & Beşte, C.C. (2020). Analysis of the Financial Health of SMEs Listed on the AERO Market of the Bucharest Stock Exchange using Principal Component Analysis. *Sustainability*, 12(9): 3726.
- Savsar, A. (2012). *The Relationship Between Financial Ratios and Firm Values and an Application in Istanbul Stock Exchange*. Master Thesis. Gaziosmanpaşa University Institute of Social Sciences: Tokat.
- Senel, C. (2013). *The Effect of Adaptation to International Accounting Standards on Basic Financial Ratios*. Master Thesis. Gazi University Institute of Social Sciences: Ankara.
- Soysal, S. (2023). Comparison of Alpha, Stratified Alpha and Omega Reliability Coefficients in Multidimensional Test Structures. *Journal of Ahmet Keleşoğlu Education Faculty*, 5(1): 213-236.
- Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2014). *Using Multivariate Statistics* (6th ed.). Pearson Education Limited.
- Taspinar Cengiz, D., Turanlı, M., Bağdatlı Kalkan, S., & Köse, İ. (2015). Investigation of Financial Failure of Businesses in Turkey with Factor Analysis and Discriminant Analysis. *Istanbul University Faculty of Economics Journal of Econometrics and Statistics*, 23: 61-78.
- Yamaci, M. (2019). *2008 Global Crisis in Turkey in the Provinces of the Socioeconomic Development Levels of the Impact of Factor Analysis*. Master Thesis. Dokuz Eylül University Institute of Social Sciences: İzmir.
- Yaslioglu, M.M. (2017). Factor Analysis and Validity in Social Sciences: Using Exploratory and Confirmatory Factor Analyses. *Istanbul University Journal of Business Faculty*, 46 (Special Issue): 74-85.
- Yli-Olli, P., & Virtanen, I. (1990). Transformation Analysis Applied to Long-term Stability and Structural Invariance of Financial Ratio Patterns: U.S. vs. Finnish Firms. *American Journal of Mathematical and Management Sciences*, 10(1-2): 73-125.

Azerbaycan’da Yerel Yönetim Geleneğinin Gelişimi Sürecinde Belediyelerin Yönetimsel ve Mali Yapıları

Seymur ABBASOV¹ Erdal BAYRAKCI² Erhan ÖRSELLİ³

¹ Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, draseymur10@gmail.com, (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

² Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Konya, Türkiye, ebayrakci@erbakan.edu.tr

³ Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Konya, Türkiye, corsesli@erbakan.edu.tr

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 31/10/2024

Kabul: 28/12/2024

Yayın: 31/12/2024

Anahtar Kelimeler:

Azerbaycan, Yerel Yönetimler, Belediye, İcra Hâkimiyeti, Yerel Yönetimlerin Mali Yapısı.

JEL Kodları: H5, H7, H72, H74, H76, H83

Yerel yönetimler, ülkelerin siyasi sistemleri içerisinde merkezi yönetimin yanında önemli bir yapı olarak bilinmektedir. Ülkelerin sahip oldukları politik, ekonomik, tarihsel, kültürel ve sosyal yapılar, yerel yönetim yapılarının kapasitesini, konumunu, yönünü ve gelişimini önemli derecede değiştirmektedir. Merkezi yönetim tarafından tanınmakta olan görev ve yetki genişliği, yerel yönetim birimlerinin yerel düzeydeki hizmet gösterimindeki gücünü, etkisini ve sorumluluğunu doğrudan etkilemektedir. Azerbaycan’da yerel düzeydeki kamu hizmetleri, merkezi hükümetin taşra birimi icra hâkimiyetleri ile ülkede tek yerel özyönetim birimi olan belediyeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Yerel hizmetlerin sağlanması açısından icra hâkimiyeti organlarına tanınmakta olan görev ve yetki genişliği, icra hâkimiyetlerini belediyeler karşısında bir adım öne çıkarmaktadır. İcra hâkimiyetlerinden farklı olarak, yeni kurulmuş bir yapı olan belediyelerin yaşamakta olduğu mali sıkıntılar, yerel hizmetlerinin sağlanması bakımından önemli sorun ve zorluklar doğurmaktadır. Bütçede yaşanan mali sıkıntıların giderilmesi için Anayasa gereği birtakım düzenlemelerin yapılması ile birlikte, merkezden yerele doğru kaynak aktarımında sağlanmaktadır. Yerel belediye bütçesinin merkezi bütçeden bağımsız olması, belediyeler açısından büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Azerbaycan Cumhuriyeti’nde yerel özyönetim organı olan belediyelerin temel yapısı, kamu hizmetlerinin sağlanmasında karşılaştıkları mali sorunlar ile görev ve yetki genişliği analiz edilmiştir.

Administrative and Financial Structures of Municipalities in the Process of Development of Local Government Tradition in Azerbaijan

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 31/10/2024

Accepted: 28/12/2024

Published: 31/12/2024

Keywords:

Azerbaijan, Local Governments, Municipality, Executive Power, Financial Structure of Local Governments

Jel Codes: H5, H7, H72, H74, H76, H83

Local governments are known as an important structure in the political systems of countries besides the central government. The political, economic, historical, cultural and social structures of countries significantly change the capacity, position, direction and development of local government structures. The breadth of duties and powers granted by the central government directly affects the power, influence and responsibility of local government units in the provision of services at the local level. In Azerbaijan, public services at the local level are provided by the executive authorities of the central government and municipalities, which are the only local self-government units in the country. The breadth of duties and powers granted to the executive authority bodies in terms of the provision of local services puts the executive authorities one step ahead of the municipalities. Unlike executive sovereignties, the financial difficulties experienced by municipalities, which are newly established structures, pose significant problems and difficulties in terms of the provision of local services. In order to overcome the financial difficulties experienced in the budget, certain arrangements are made in accordance with the Constitution, as well as the transfer of resources from the centre to the local level. The independence of the local municipal budget from the central budget is of great importance for municipalities. In this study, the basic structure of municipalities, which are local self-government bodies in the Republic of Azerbaijan, the financial problems they face in the provision of public services, and the breadth of duties and powers were analysed.

Atıf/Citation: Abbasov, S., Bayrakçı, E. ve Örselli, E. (2024). Azerbaycan’da Yerel Yönetim Geleneğinin Gelişimi Sürecinde Belediyelerin Yönetimsel ve Mali Yapıları, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 448-462.

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)”

GİRİŞ

Yerel düzeydeki çeşitli kamu hizmetlerinin sağlanmasının yanında, toplumun temel talep ve gereksinimlerinin karşılanması yönünden faaliyet göstermekte olan yerel yönetimler, toplumla en yakın ilişki içerisinde olan hizmet birimi olarak bilinmektedir. 1991 yılında, Sovyetler Birliği’nin dağılması ile bağımsızlığını ilan etmiş olan Azerbaycan Cumhuriyeti, devletin yeniden inşa sürecinde demokrasi, insan hakları ve evrensel hukuk ilkelerini benimseyerek, merkezi ve yerel yönetim kurumlarını bu yönde geliştirmeye çalışmıştır. 12 Kasım 1995 yılında kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ile ülke genelinde yerel yönetim organlarının temel altyapısının oluşturulmasına başlanılmıştır. Özellikle, 1999 yılında düzenlenmiş olan ilk belediye seçimleri, belediye kurumu ve anlayışının toplum arasında zamanla yaygınlaşarak gelişmesinde önemli katkı sağlamıştır. 1999 yılında, belediye organlarının ülke genelinde kurulmasından önce, yerel düzeyde vatandaşlara yönelik gösterilmekte olan kamu hizmetleri, merkezi yönetimin taşra birimi olan icra hâkimiyeti organları tarafından sağlanmaktaydı. 1999 yılından itibaren 5 yıl arayla düzenlenmekte olan belediye seçimlerinde, belediyelerin sayısı giderek artmıştır. Fakat, 2009 yılında kabul edilen yasa tasarısı sonucunda, belediyelerin sayı 2757’den – 1606’ya kadar düşürülmüştür. Birtakım belediyelerin yaşamakta olduğu mali sıkıntılar nedeniyle zorunlu olarak küçülmeye gitmesi, küçük ölçekli belediyelerin diğer büyük belediyelerle birleştirilmesine veya kapatılmasına neden olmuştur. Belediyelerin yönetimsel ve mali yapısına ilişkin olarak Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası tarafından kabul edilen maddeler, belediyeler ile icra hâkimiyeti organları arasındaki temel yetki ve görevleri belirli oranda yansıtmaktadır.

Azerbaycan’da Yerel Yönetim Geleneğinin Gelişimi Sürecinde Belediyelerin Yönetimsel ve Mali Yapıları başlıklı bu çalışmada, ilk olarak merkezi yönetimin yereldeki taşra örgütü olan icra hâkimiyeti organlarının yapısı ile beraber, merkez – yerel ilişkisi bağlamında icra hâkimiyetleri ile yerel yönetim organı olan belediyelerin, vatandaşlara yönelik sağlamakta oldukları kamu hizmeti paylaşımları tablo üzerinden sistematik olarak değerlendirilmiştir. Ardından belediye organlarının yönetimsel yapısı, son yıllarda belediyelerin karşısında duran temel sorunlar ve belediyelere tanınmakta olan temel yetki ve görevleri, detaylı bir şekilde incelenmiştir. Son olarak ise, belediyelerin mali yapısı ile belediye bütçesini oluşturmakta olan vergiler ve gelirlerin yanında bütçe giderleri incelenmiştir.

1. AZERBAJYCAN’IN MERKEZİ YÖNETİM YAPILANMASI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ

Azerbaycan’ın merkezi yönetim yapılanması, genel olarak (Kara Avrupası yönetim modeli) olarak nitelendirilen Fransa modeline göre kurulmuştur. 70 yıllık geleneksel ve aşırı merkeziyetçi Sovyet yönetim sisteminin dışında, demokratik ilkeler doğrultusunda, hukukun üstünlüğünü ön plana alan ve insan haklarına saygılı bir yönetim sistemi inşa etmiş olan Azerbaycan, devlet kurumlarında bu yönde geliştirmeye ve yeniden yapılandırmaya çalışmıştır (Aliyev, 2022: 302).

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin merkezi yönetim yapılanmasında devlet yetkisi, genel olarak ülkenin Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanına doğrudan bağlı olan Cumhurbaşkanlığı İdaresi, Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Milli Meclis (Parlamento) ile birlikte yasama, yürütme ve yargı’da oluşmaktadır. Bu yetkiler kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanılarak yürütülmektedir. Ülkenin Devlet Başkanı olmasının yanı sıra, yürütme yetkisine de sahip olan Cumhurbaşkanı, merkezi yönetim içerisinde önemli bir yer tutmaktadır (Rehimli, 2020: 372). Anayasa gereği, (Üst Düzey Yürütme Kurumu, Merkezi Yürütme Kurumları ile Yerel Yürütme Kurumları) olmakla, üç yürütme kurumu bulunmaktadır.

İlk yürütme kurumu olan üst düzey yürütme kurumunu Bakanlar Kurulu oluşturmaktadır. İkinci yürütme kurumu olan merkezi yürütme kurumlarını bakanlıklar, Bakanlar Kurulu’na bağlı olan baş idareler, komiteler ve hizmetler oluşturmaktadır. Üçüncü yürütme kurumu olan yerel yürütme kurumlarını ise, illerde görevlerini sürdürmekte olan valilikler oluşturmaktadır (Rehimli, Negiz & Akman, 2013: 123). Yukarıda belirtilmiş olan merkezi yönetim kurumlarının yöneticileri, Milli Meclis’in karar ve onayına sunulmadan, doğrudan ülkenin Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır.

1.1. Merkezi Yönetimin Yerel Düzeydeki Taşra Birimleri: İcra Hâkimiyeti Organları

Vatandaşlara yönelik, çeşitli kamu hizmetlerinin sunumu açısından merkezi yönetimin ağırlıklı olduğu Azerbaycan'da kamu hizmetleri, yoğunluklu olarak merkezi yönetimin taşrada bulunan örgütleri aracılığıyla yapılmaktadır. Kamu hizmetleri, merkezi yönetimin taşra örgütleri olan ve ülkenin genelinde faaliyet gösteren İcra Hâkimiyetleri tarafından sağlanmakta ve buraya atanmakta olan icra başçıları (hakimleri) tarafından yürütülmektedir. Merkezi yönetimin yerel düzeydeki taşra birimi olarak faaliyet göstermekte olan icra hâkimiyetlerinin başçıları doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır (Hasanoğlu, 2008: 80). 1 Haziran 1991 yılında, çıkarılan kararname ile “*Halk Deputatlar Sovyeti*” makamı feshedilmeden “*İcra Hakimliği*” makamı oluşturulmuştur.

Cumhurbaşkanı tarafından doğrudan icra hâkimiyeti'ne atanmakta olan başçılar, yerel düzeyde yürütme erkini elinde bulundurmaktadır. Kamu hizmetlerinin istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi açısından göreve atanan icra başçıları, onlara tanınan hak ve yetkileri kullanarak kendilerine en az iki veya üç kişiden oluşan yardımcıları seçmektedirler (Hasanoğlu, 2019: 128). Özellikle, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından 6 Haziran 2012 tarihli kabul edilen 648 sayılı Kararnamede, Yerel yürütme organının başçısı, kendisine verilen görevlerin yerine getirilmesinden dolayı Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanına karşı bizzat sorumludur başlığı yer almaktadır (Yerel İcra Hâkimiyetleri Hakkında Esasname. Md. 3). İcra hâkimiyeti organına atanmakta olan icra başçılarının, bu göreve atanmaları için birtakım özelliklere sahip olmaları gerekmektedir.

Zorunlu olarak herhangi bir üniversiteden mezun olmaları dışında bu göreve getirilmekte olan kişilerin, görev süreleri boyunca herhangi bir ticari veya diğer yollarla ücret kazanabilecekleri faaliyetlerde ve girişimlerde bulunmamaları gerekmektedir. İcra başçılarına buna ek olarak, din görevlisi veya çifte vatandaş olma gibi haklarda tanınmamaktadır. İcra başçılarına görev süreleri boyunca yalnızca, ticari veya diğer finansal girişimlerin dışında kalan bilimsel ve sanatsal faaliyetler yapmalarına izin verilmektedir (Mecek, 2018: 64). Ülke genelinde faaliyetlerini durmadan sürdürmekte olan icra hâkimiyeti organları, ülke genelinde belediye birimlerinin kurulmasına kadar ülkenin temel yerel yönetim birimi olarak görevlerini sürdürmüştür. 1999 yılından itibaren yerel yönetim birimi olan belediyelerin ortaya çıkması, icra hâkimiyeti organlarının görev ve yetki gücüne herhangi bir kısıtlama getirmemiştir (Yıkıcı & Salman, 2021: 9).

1.2. İcra Hâkimiyeti ile Belediyeler Arasında, Kamu Hizmeti Paylaşımı

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde vatandaşlara yönelik sunulmakta olan çeşitli kamu hizmetlerinin başarılı bir şekilde sağlanması açısından, yerel düzeyde iki yapıya bir yönetim şekli uygulanmaktadır. Bu ikili yapı, merkezi yönetimin taşra teşkilatı olan icra hâkimiyetleri ve bir yerel yönetim birimi olan belediyelerdir (Aliyev, 2021: 40). Bu iki yönetim kademesi arasındaki görev paylaşımı, aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 1. Merkezi ve Yerel Yönetimler Arasında Çeşitli Kamu Hizmetlerinin Paylaşımı:

	Kamu Hizmetleri	Merkezi	Yerel
1	Vatandaş Statüsü Kanunlarının Tescili;	X	-
2	Sanitasyon, Epidemiyoloji ve Veteriner Kontrolü;	X	-
3	Standardizasyon ve Metroloji;	X	-
4	Jeodezi ve Haritacılık;	X	-
5	Kamu Düzeninin Sağlanması;	X	-
6	Yangından Korunma;	X	-

7	İletişim (Telefon, Posta ve Telgraf) Düzenleme ve Yönetim;	X	-
8	Trafik Yönetimi;	X	-
9	Eğitim (ilkokul ve ortaokul);	X	-
10	Sağlık hizmetleri (poliklinikler, hastaneler ve diğer sağlık hizmetleri);	X	-
11	Konut Yönetimi ve Yönetmeliği;	X	-
12	Kamu Hizmetleri (Gaz, Elektrik ve İçme Suyu) Yönetimi;	X	-
13	Sosyal Refah (Sosyal Güvenlik, Sosyal Bakımın Sürdürülmesi);	X	-
14	İş, İstihdam;	X	-
15	İyileştirme Altyapısı Yönetimi ve Düzenlenmesi;	X	-
16	Kültür ve Sanat Etkinliklerinin Düzenlenmesi ve İlgili Tesislerin Yönetimi;	X	-
17	Yol bakımı	X	X
18	Yenileme Çalışmaları ve Faaliyetleri	X	X
19	Mezarlıkların Bakımı;	-	X
20	Çevrenin Korunması ve İlgili Faaliyetlerin Uygulanması;	X	-
21	Bireysel Konut İnşası İçin Arsa Tahsisi;	X	X
22	Müzelerin Bakımı;	X	-
23	Parkların ve Bitki Örtüsünün Bakımı;	X	X

Kaynak: Hasanov, 2009: 96.

Tablo 1'de görüldüğü üzere, vatandaşlara yönelik sunulmakta olan farklı nitelikli kamu hizmetlerinde merkezi yönetimin taşra birimi olan icra hâkimiyetlerine, yerel yönetim birimi olan belediyeler karşısında oldukça fazla görev ve yetki tanınmaktadır.

Yıkıcı ve Salman (2021: 9) merkezi hükümetin yereldeki taşra birimi olan icra hâkimiyeti organlarının kuruluş tarihi, konumu ve mali kaynaklarının zenginliği açısından, temelleri yeni atılmış olan ve mali kaynak yetersizliği ile karşı karşıya kalan belediyelerden, daha etkili bir organ olduğunu belirtmektedirler.

2. BAĞIMSIZLIK SONRASINDA AZERBAJYAN'IN YEREL YÖNETİM YAPISININ GELİŞİM SÜRECİ

1991 yılının sonlarına doğru, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün hızlanması ve aynı yılın Ekim ayında Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle, yeni bir döneme girilmiş oldu. Azerbaycan'ın bu dönemden itibaren, ister siyasi isterse de idari açıdan yeniden yapılanma ve yenilenme sürecine geçiş yapması hem merkezi yönetim, hem de yerel yönetim yapılarının yeniden düzenlenmesi kaçınılmaz olmuştur. 12 Kasım 1995 yılında kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nda, yerel yönetimlerin yapısına dair temel bir örgütlenme şeması öngörülmekteydi. 1995 yılında Anayasanın kabul edilmesiyle birlikte Azerbaycan'da, Türkiye Cumhuriyeti'nde il'e karşılık gelen (rayon) bölgelerinde belediyelerin oluşturulması karara bağlanmıştır (Elma, 2013: 168). Azerbaycan

Cumhuriyeti Anayasasının Dördüncü Kısmı'nın IX. Bölümü'nün 142. ile 146. Maddeleri, yerel öz – yönetim meselerine ayrılmıştır (Hekimoğlu, 2013: 52). Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 142. maddesinde Yerel Öz – Yönetim Organizasyonu, 143. maddesinde Belediyelerin İş Organizasyonu, 144. maddesinde Belediyelerin Yetkileri, 145. maddesinde Belediye Kararları ve son olarakta 146. maddesinde Belediyelerin Bağımsızlığının Garantisi ile bağlı kanunlar düzenlenmiştir.

Özellikle, yerel yönetim birimi olan belediyelerin 1995 yılında Anayasanın kabul edilmesi ile birlikte 1997 yılına kadar iki yıl içerisinde uygulanması karara bağlansada, belediyelere yönelik ilk seçim ancak 1999 yılının sonlarına doğru mümkün olmuştur (Mecek, 2018: 60). Bu dönemde Azerbaycan'ın bağımsızlığını yeni kazanmış olması ile birlikte ülke genelinde yaşanan birtakım sorunlar, siyasi görüş farklılıkları ve belediyelerinin kurulmasına dair devam eden yoğun hazırlık süreci, belediyelerin kuruluş sürecinde belirli aksamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fakat, yukarıda belirtilen sorunlara rağmen 12 Aralık 1999 yılında düzenlenen Belediye seçimleri, esas yerel yönetim birimi olan belediyelerin bu yıldan itibaren ülke genelinde yaygınlaşarak güçlenmesinde etkili bir faktör olmuştur.

24 Ağustos 2002 ve 18 Mart 2009 yılında, referandum sonucunda Anayasa değişikliğinin onaylanması, siyasi ve idari bakımdan birtakım kararların kabul edilmesine olanak sağladı. Fakat, 2002 yılında kabul edilen Anayasa değişikliğinin ağırlıklı olarak ülkenin siyasi yapısı ve seçim sistemi üzerine yoğunlaşması nedeniyle, idari ve yerel yönetim kurumlarına yer verilmemiştir. 2002 yılından farklı olarak, 2009 yılında kabul edilen Anayasa değişikliği, yerel yönetim birimi olan belediyelerle ilişkin önemli kararların kabul edilmesine imkan tanımıştır. 2009 yılındaki Anayasa değişikliği ile yerel yönetimlerle ilgili olarak aşağıdaki yenilikler getirilmiştir: (Özel & Allahverdiyev, 2015: 6 – 7).

- a) (Milli Meclis) Parlamentoya rapor sunması;
- b) Belediye üyelerinin seçimlerinin yapılması;
- c) Belediye üyelerinin görevlerinin askıya alınması veya sonlandırılması;
- d) Belediyelere verilmekte olan yetkilerin kullanılması zamanı, belediye biriminin kendi sınırları içerisinde yaşamakta olan vatandaşlara yönelik sorumlulukların korunması;
- e) Belediye ve belediye üyelerine tanınan yetkilerin kullanılması zamanı, Azerbaycan devletinin egemenliğini ihlal etmemesi;
- f) Devletin, belediyelerin sürdürmekte olduğu görevleri ve faaliyetlerini kontrol etmesi; gibi temel konu ve kararları kapsamaktadır

3. AZERBAJYCAN'DA BELEDİYE YAPISI VE BELEDİYENİN TEMEL YETKİLERİ

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın IX. Bölümü'nün 142. Maddesinin 1 Fıkrası gereğince yerel özyönetim, belediyeler tarafından yürütülür ifadesi yer almaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası). Belediyeler, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Seçim Kanunu ve diğer belediye kanunu hükümleri çerçevesinde düzenlenen ve belediye üyelerinin oluşturmuş olduğu seçilmiş yerel özyönetim organı olarak bilinmektedir.

Belediye kanununda belirtilen hükümlere göre, yerel özyönetim sorunlarını çözmek için belediye organları oluşturulur ve yetkilendirilir (Belediyelerin Statüsü Hakkında. Md. 14). Özellikle belediyeler bu kanun gereğince, onlara tanınan yetki ve görevleri hayata geçirebilmeleri için organlar oluşturmaktadırlar. Düzenlenen yerel seçimler (belediye seçimleri) ile belediye organının statüsü, Anayasa gereği kanunlarla belirlenmektedir (Yusifov vd., 2016: 169). Belediyeler, Anayasa gereği ve yukarıda belirtildiği üzere, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin temel yerel özyönetim birimi olarak kabul edilmektedir. Ülke genelindeki belediye birimleri "şehir belediyeleri", "kasaba belediyeleri" ve "köy belediyeleri" olmakla üç kısma ayrılmaktadır. Şehir, kasaba ve köy belediyeleri arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi ve etkinliğin sağlanması amacıyla "Azerbaycan Şehir, Kasaba ve Köy Belediyeleri Ulusal Birlikleri" kurulmuştur (Garibli & Azimzadeh, 2018: 45). Buna ek olarak, Anayasanın 143. Maddesi gereğince, belediyeler faaliyetlerini iclaslar, daimi ve diğer komisyonlar aracılığıyla yürütmektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası. Md. 143). Azerbaycan'ın yerel öz – yönetim

birimi olan belediyeler, temel olarak belediye iclası (meclisi) ve belediye daimi ve diğer komisyonları olmakla, 2 yürütme organından oluşmaktadır:

3.1. Belediye İclası (Meclisi)

Belediye İclası (Meclisi), 5 yılda bir seçimle gelen ve belediye yönetiminin temel karar organıdır (Parlak & Caner, 2013: 380). Belediyelerin temel faaliyetlerinden ve uygulamalarından doğrudan sorumlu olarak bilinen meclis, belediyeye bağlı olan diğer birimlerin belirlenmesini ve onaylanmasını sağlamaktadır. Belediye meclislerinin oluşturulmasından sonra, meclis üyeleri tarafından belediye başçısı (başkanı) seçilmektedir. Belediye başkanının katılımıyla düzenlenen Meclis toplantıları, her ay en az bir defa olmak üzere yapılmaktadır (Elma, 2007: 221). Aşağıdaki tabloda belediye meclis üye sayısının, nüfusa göre kaç üyeden oluşacağını göstermektedir:

Tablo 2. Belediye Meclis Üye Sayısının Nüfus Sayımına Göre Dağılımı:

Nüfus Sayısı	Belediye Meclis Üye Sayısı
1. 500'den az olan bölgelerde;	5 belediye üyesi;
2. 500'den 999'a kadar olan bölgelerde;	7 belediye üyesi;
3. 1000'den 4.999'a kadar olan bölgelerde;	9 belediye üyesi;
4. 5000'den 9.999'a kadar olan bölgelerde;	11 belediye üyesi;
5. 10.000'den 19.999'a kadar olan bölgelerde;	13 belediye üyesi;
6. 20.000'den 49.999'a kadar olan bölgelerde;	15 belediye üyesi;
7. 50.000'den 99.999'a kadar olan bölgelerde;	17 belediye üyesi;
8. 100.000'den 299.999'a kadar olan bölgelerde;	19 belediye üyesi;

Kaynak : Azerbaycan Belediye Bilgi Sistemi (2014).

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 145. Maddesinin I. Fıkrası gereğince, Belediye toplantılarında görüşülen konulara dair kararlar alınır. Aynı maddenin II. Fıkrası, belediye toplantılarında görüşülen konulara dair kararlar, belediye üyelerinin salt oy çoğunluğuyla alınmaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Md. 145). Özellikle, yerel sakinlerin %10'u ile belediye meclis üyelerinin 1/3'lik kısmının istekleri doğrultusunda, belediye meclis tarafından yasal olarak olağanüstü görüşmeler ve toplantılar düzenlenmektedir. Toplantıların yapılma şekli ile beraber, toplantıda yer alan katılımcıların uymaları gereken tüm sorumluluklar, belediye meclisinin iç tüzüğünde açıkça verilmektedir (Parlak & Caner, 2013: 380).

12 Aralık 1999 yılında düzenlenen ilk belediye seçimleri sonrasında, Azerbaycan genelinde tam olarak 2669 belediye faaliyet göstermekteydi. Özellikle, 1999'dan 2009'a kadar olan 10 yıllık süre zarfında ülke genelindeki belediyelerin sayısı 2669'dan, 2757'e kadar yükselmiştir. Fakat, 2009 yılına gelindiğinde, kendi faaliyetlerini sürdürmekte olan belediyelerin büyük çoğunluğunun idari düzeyindeki personel giderlerinin fazlalığı ve yerel mali kaynaklarının verimsiz bir şekilde kullanılması nedeniyle, yerel öz – yönetimlerin gelişiminde ve güçlendirilmesinde önemli zorluklar doğurmuştur. Yerel öz – yönetimin önünde duran zorlukların giderilmesi için 2009 yılında birtakım önemli adımlar atılmıştır. Azerbaycan Milli Meclisi tarafından belediyelerle ilgili çıkarılan yasa tasarısında, belediyelerin sayısı 2757'den 1762'ye kadar düşürülmüştür. Kararın devamında, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde faaliyet göstermekte olan belediyelerin sayısı 215'ten 171'e kadar düşürülmüştür. 2009 yılında kabul edilen yasa tasarısıyla, ülke genelinde uygulanmaya başlanan konsolidasyon tedbirleri sonucunda, yerel öz – yönetim birimi olan belediyelerin sayısının 2.757'den 1.718'e kadar azalmıştır (Yusifov vd., 2016: 170).

1999 yılından itibaren ülke genelinde beş yıl arayla 2004, 2009, 2014 ve 2019 yılı dahil olmakla belediye seçimleri geçirilmektedir.

2009 yılında kabul edilen yasa tasarısı sonrasında, 2009 ile 2014 yılları arasında birtakım belediyelerin birleştirilmesi sonucunda, belediyelerin sayı 1607'e indirilmiştir. Şu an itibarıyla ise ülke genelinde 1606 belediye bulunmaktadır (Azerbaycan Belediye Bilgi Sistemi, 2022).

3.2. Belediyelerin Daimi ve Diğer Komisyonları

14 Nisan 2000 Tarihli “*Belediyelerin Daimi ve Diğer Komisyonları Hakkında*” Kanununun 1. Maddesi gereğince, belediyeler faaliyetlerini daimi ve diğer komisyonlar aracılığıyla yürütürler (Belediyelerin Daimi ve Diğer Komisyonları Hakkında. Md. 1). Belediye komisyonlarına tanınan birtakım yetki ve görevler bulunmaktadır ve aşağıda verildiği üzere sıralanmaktadır:

a) Yerel düzeyde önemli olan sosyal kalkınma ve sosyal koruma, ekonomik kalkınma ekoloji, yerel hizmete yönelik programlar hazırlamak ve hazırlanan programları belediye toplantısında veya belediyenin kararına göre yerel halkın tartışmasına sunmak; b) Yerel düzeydeki önemli konuları tartışmak, belediye toplantılarında tartışılmak üzere programlar, referanslar, taslak kararlar ve diğer araç gereçleri hazırlamak; c) Belediye ve yürütme aygıtı (icra aparatı) için teklifler hazırlamak; d) Seçmenlerin görevlerinin yerine getirilmesinin organize edilmesine ve kontrol edilmesine yardımcı olmak (Belediyelerin Statüsü Hakkında. Md. 17);

14 Nisan 2000 Tarihli kararın 2. Maddesi gereğince, belediyeler yetkileri süresince daimi ve diğer komisyonlar oluşturabilirler. Belediyelerin, faaliyetleriyle ilgili a) yerel bütçe, b) yerel sosyal, c) yerel ekonomik konular, c) yerel ekoloji ve d) hukuki konularla ilgili olarak bu Yönetmeliğin 22. Maddesinde belirtilen daimi komisyonlar oluşturabilirler. Buna ek olarak, Belediyeler, yetki alanlarına giren yerel konularla ilgili olarak gerekirse başka komisyonlar da oluşturabilirler (Belediyelerin Daimi ve Diğer Komisyonları Hakkında. Md. 2).

4. YEREL YÖNETİMLERİN (BELEDİYYELERİN) KARŞISINDA DURAN TEMEL SORUNLAR VE AVRUPA YEREL YÖNETİM ŞARTI

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, yerel yönetimlerdeki demokratikleşme sürecinin uluslararası standartlar çerçevesinde, vatandaşlara yönelik sağlanmakta olan çeşitli kamu hizmetlerinin yerel yönetim birimleri tarafından sağlanmasını ve yerel yönetim birimlerinin siyasi, idari ve mali özerklikleriyle birlikte temel haklarının korunmasını içermektedir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın önsözünde yer alan amaçlar, bu Şartı imzalayan Avrupa Konseyi ülkeleri tarafından kabul edilmiştir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın en temel amacı, ister AB içerisinde isterse de AB sınırları dışında kalan bölgelerde demokrasinin en önemli etkenlerinden olan özerklik ile yerelleşme süreçlerinde, uluslararası düzeyde kabul gören standartları ortaya koymayı hedeflemektedir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nda kabul gören birtakım genel ilkeler bulunmaktadır. Özellikle bu ilkeler arasında “yerel özerklik ilkesi”, “verimlilik ilkesi”, hizmetlerde etkinlik ilkesi”, “hizmette yerellik (subsidiarity) ilkesi”, “ve “halkın katılımı ilkesi” bulunmaktadır (Taştekin ve Akca, 2020: 596). Avrupa Konseyi tarafından Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın kabul edilmesi, yerel yönetim birimlerinin etkinliğini ve demokratikleşme sürecini güvence altına alırken, yerel yönetimleri merkezi yönetim karşısında bir denge unsuru olarak koymaktadır.

Şartnameyi kabul eden üye devletleri, kendi sınırları içerisinde yer alan yerel yönetimlere siyasal ve idari açıdan belirli özerklik tanımıştır. 1985 yılında düzenlenen yerel yönetimlerden sorumlu olan Avrupa Bakanlar Konferansında, üye devletler tarafından ortak olarak beş Şart kabul edilmiştir (Yılmaz & Telsaç, 2021: 244 – 245).

1) Merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerinde olan vesayet yetkisi, genel olarak Anayasa ve belirli kanunlarla sınırlandırılmaktadır;

2) Yerel yönetimlere tanınmış olan yetkiler, merkezi yönetimler veya diğer yönetimler aracılığıyla sınırlandırılmaz. Yerel yönetimlerin özerklik ilkesi, Anayasa tarafından kabul edilmiştir;

3) Yerel yönetimlerin özerkliğine ve onlara tanınmakta olan yetkilerin kullanımında saygı gösterilmemesi nedeniyle, yerel yönetimler bu durum karşısında doğrudan yargıya başvurmak imkanı bulunamaktadır;

4) Yerel yönetimlere yeterli düzeyde mali imkanların verilmesi gerekmektedir. Mali açıdan belirli zorluklar yaşayan yerel yönetim birimleri, çeşitli düzeylerde desteklenmektedir.

5) Yerel yönetimlere, sahip oldukları karar verme organları aracılığıyla alınması gerekli olan belirli karar esasında, diğer yerel yönetim birimleri ile işbirliğinin kurulması hakkını verilmesi gerekmektedir.

Belediye ve belediyeçilik anlayışının gelişmesi sürecinde, 1996 yılında Azerbaycan Parlamentosunda oluşturulmuş olan “Yerli Özüniidarəetmə Məsələləri üzrə Daimi Komissiya” Yerel Öz – Yönetim Konularına Dair Daimi Komisyon, başta belediyeçilik olmak üzere yerel yönetim alanında başarılı olan ve gelişmiş ülkelerin yürütmekte olduğu proje ve tecrübelerin benimsenilmesi, ülke genelinde belediyeçiliğin geliştirilmesi için temel altyapının oluşturulmasında etkili bir araç olmuştur (Elma, 2007: 217).

25 Aralık 2001 yılında, Azerbaycan Milli Meclisi (Parlamentosu) tarafından, 15 Ekim 1985 tarihli Fransa'nın Strasbourg şehrinde kabul edilen “Avrupa Yerel Yönetim Özerklik Şartı”nın kabul edilmesi, yerel öz – yönetim birimleri olan belediyelerin, kabul edilen kanunlarla ülke sınırları içerisinde belirli kamu hizmetlerini yürütmesine olanak tanımıştır. Özellikle bu karar, belediyelerin kendi çıkar ve sorumluluklarına dayanarak, yönetme erkini ve belirli düzenleme yetkisi tanınmıştır (Kheybat and Mikayil, 2022: 135). 25 Aralık 2001 tarihli kararın kabul edilmesi, yerel yönetimlere yönelik birtakım yükümlülüklerin yerine getirilmesini zorunlu kılmıştır. Özellikle bu yükümlülüklerin bazıları, Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi'nin 21 Mayıs 2003 tarihli “Azerbaycan'da Yerel ve Bölgesel Demokrasi Üzerine” olan 126 No'lu önerisine müteakip olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında, Azerbaycan'da yerel yönetimlerin durumuna ilişkin olarak Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi tarafından yürütülmüş olan izleme, 18 Ekim 2012 tarihli “Azerbaycan'da Yerel ve Bölgesel Demokrasi Üzerine” yayınlanan 326 No'lu öneride, 2003 yılından itibaren verilmekte olan çoğu öneri ve tavsiyenin yerine getirilmediği belirtilmiştir. Bu izleme sonucunda, Avrupa Konseyi tarafından belediyelerin sahip olduğu özerkliğe, yetki genişliğine ve finansal durumlarına ilişkin temel öngörüler aşağıda verildiği üzere sıralanmaktadır: (Heydərov, 2013: 89 – 90).

a) Yerel yönetim, yerel yürütme organları ile birlikte son derece sınırlı bir yapıda olan belediyeler tarafından yürütülmektedir;

b) Yerel yürütme otoriteleri ile belediyeler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır;

c) Yetkiler ve görevler, belediyeler ve diğer yerel yürütme organları arasında açıkça ayrılmamıştır;

d) Belediyelerin finansal kapasitesi, sübvansiyonların küçük olması ile birlikte, belediye vergilerini toplama mekanizmalarının etkisiz olması nedeniyle zayıftır;

e) Belediye işçilerinin statüsü, işçilere tanınan yetkiler ile hak ve görevlerini düzenleyen yasal mevzuatta boşluklar görülmektedir;

f) Belediyelere verilmesi gereken mülklerin az olması ile beraber, bilhassa belirli alanların devrinde gecikmeler yaşanmaktadır;

g) “Belediyelerin Statüsü Hakkında” kanunda, belediyelerin idari kontrol usulü gereğince, belediyelerin faaliyetleri ile ilişkili olarak parlamentoya rapor verme yükümlülüğü konusu net değildir;

Huseynov ve diğer kimi yazarlar, yukarıda belirtilen hususlar ışığında yalnızca Azerbaycan'da değil, diğer ülkelerde devam etmekte olan çeşitli ve farklı nitelikteki sorunların, Avrupa Yerel Yönetim Şartı'nın uygulanabilirliği noktasında önemli engeller doğurduğunu belirtmektedir (2024: 3004 – 3005). Azerbaycan'da, yerel yönetim şartının uygulanması önündeki engeller, aşağıda verildiği üzere sıralanmaktadır:

a) Bürokratik engeller: yerel öz – yönetim birimlerinin, hem karar alma hem de çalışma yeteneklerini sınırlamaktadır;

b) Sınırlı özerklik: yerel öz – yönetim standartlarının sağlanmasına yönelik hazırlanmış olan tüzükte, yerel yönetim birimlerinin temel taahhütleri yerine getirmesi aşamasında, merkezi idarenin yerel yönetim birimlerinin yetkileri ve kararları üzerindeki etkisi devam etmektedir;

c) Seçim süreci: yerel düzeyde düzenlenen seçimlerin yeterince ve amaçlanan düzeyde olmaması ile beraber demokrasi ve temel ilkelerin ihlal edilmesi, seçim sürecindeki şeffaflığın tam olarak sağlanamamasından kaynaklanmaktadır;

d) Toplumun düşük katılımı: yerel öz – yönetim genelinde, toplumun yerel düzeydeki katılımı ve karar alma süreçlerindeki etkinliği, çoğu zaman etkisiz ve yetersiz kalmaktadır;

e) Eşitsiz kalkınma: yerel öz – yönetim birimlerinin, ülke genelindeki eşitsiz ve farklı düzeydeki gelişmişlik düzeyi, karar alma ve vatandaşlara yönelik farklı nitelikli kamu hizmetlerinin sağlanması aşamasında, birtakım sorunlara yol açmaktadır;

f) Finansman: yerel öz – yönetim birimlerinin, finansman desteği ve mali kaynaklarının yetersizliği nedeniyle, sıklıkla önemli zorluklar ve sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Sıklıkla yaşanmakta olan bu sorun ve zorluklar, yerel öz – yönetim birimlerinin, vatandaşlara yönelik kamu hizmeti sunma yetenek ve becerilerini, önemli ölçüde kısıtlamaktadır.

5. AZERBAIJAN'DA YEREL YÖNETİMLERİN MALİ YAPISI

Yerel düzeyde ortaya konulan belirli hedef, amaç ve ilkelerin gerçekleştirilmesi açısından yerel yönetim birimleri için önemli bir araç olan yerel bütçeler, belediyeler açısından önemli bir mali kaynak olarak görülmektedir. Mali kaynakların hazırlanması ve kullanılmasında (özyönetim, bağımsızlık, şeffaflık ve yerel çıkarların cumhuriyetin çıkarlarıyla uzlaştırılması) gibi ilkelerin önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Özellikle, belediye organlarına yerel bütçenin dışında kalan belediye alanları, bütçe dışından gelen gelirler, belediyeler tarafından gösterilmekte olan çeşitli hizmetler ve diğer faaliyet alanları, belediyelerin esas mali yapısını oluşturmaktadır (Yusifov vd., 2016: 174).

Azerbaycan'da, belediyelerin mali yapısı "Belediyelerin Maliyesinin Temelleri Hakkında" Kanununun 2. Maddesi gereğince düzenlenmiştir. Bu madde gereğince, belediyelerin maliyesinin oluşumu ve kullanımı ile ilgili ortaya çıkan ilişkiler Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve bu Kanunla, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin "Belediyelerin Statüsü Hakkında", "Bütçe Sistemi Hakkında", "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Bankalar ve Bankacılık Faaliyetleri Hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti kanunları ve diğer normatif hukuki düzenlemeleri ile düzenlenir (Belediyelerin Maliyesinin Temelleri Hakkında). Azerbaycan'da yerel yönetim birimi olan belediye organlarının mali yapısı, temel olarak finansal özerklik ve hizmette yerellik ilkesine dayanmaktadır (Yıkıcı ve Salman, 2021: 11). Azerbaycan'da yerel özyönetim organı olan belediyelerin mali yapısı esas olarak, aşağıda verildiği üzere sıralanmaktadır:

a) belediye bütçesi; b) belediye bütçe dışı fonları; c) belediye kredisi; d) belediye sigortası; ve e) belediye işletmelerinin finansmanı;

Belediye bütçesi, belediyelerin mali yapısının temel ana unsurunu oluşturmakla birlikte belediyelerin sahip olduğu mali kaynakların önemli bir bölümünü kendisinde toplamaktadır (Garibli & Azimzadeh, 2018: 45). Merkezi yönetimin bütçesinden bağımsız bir şekilde, yalnızca belediyeler aracılığıyla hazırlanmakta olan bütçelerin denetimi ve uygulanması, yine belediyeler tarafından sağlanmaktadır. Merkezi yönetim, belediye organlarının kanun içeriğinde belirtilmekte olan mevzuatların dışına çıkmadıkları sürece, belediye bütçesine doğrudan müdahalesi yasaklanmıştır (Yıkıcı & Salman, 2021: 11). Merkezi yönetim karşısında bütçe bağımsızlığına sahip olmanın yanında, belediye bütçesinin dışında kalan bütçe dışı fonlarından yararlanmakta olan belediyeler, yine kanunla belirlenmiş olan mevzuat çerçevesinde finansal ve kredi işlemlerinde bulunmaktadır.

Özellikle, belediye organlarının birtakım durumlarda yaşamakta olduğu bütçe sıkıntısı, çoğu zaman merkezi yönetim aracılığıyla çözülmektedir. Burada merkezi yönetim, belediye bütçesinin yeterliliğini sağlamak için belediyelere belirli oranda mali aktarımlar sağlamaktadır (Alççek, 2019:

221). Belediyeler, toplumun temel gereksinimlerini ve sorumlu oldukları diğer farklı nitelikteki kamu hizmetlerini sağlama aşamasında kaynak yetersizliği ile karşılaştıkları zaman, merkezi yönetim tarafından belirli vergi gelirleri belediye bütçelerine aktarılmaktadır. Belediyelere aktarılmakta olan gelirler, bir taraftan yerel düzeydeki kamu hizmetlerinin aksamamasına imkan tanırken, bir taraftan da topluma sunulan hizmetlerin asgari standartların altına düşmemesine olanak sağlamaktadır (Zengin & Üregen, 2004: 358). Özellikle, birtakım belediyelerin yaşamakta olduğu kaynak sıkıntısı, belediye organlarının yerel düzeyde olan toplumun temel ihtiyaçların karşılanmasını zorlaştırmaktadır. Bu kaynak sıkıntısının sürekli devam etmesi, belediyeler için merkezi yönetimin kaynak aktarımını ve transferini zorunlu kılmaktadır.

5.1. Belediye Bütçesinin Gelirleri ve Giderleri

Belediye bütçesinin gelirleri, “Belediyelerin Maliyesinin Temelleri Hakkında” Kanununun 7. Maddesi esasında düzenlenmiştir. Bu kanun çerçevesinde, belediye bütçesinin gelirleri vergilerden ve vergi dışı gelirlere elde edilen gelirler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

1) Vergiler aracılığıyla elde edilen gelirler:

- a) Gerçek kişilerden alınan arazi vergisi;
- b) Gerçek kişilerden alınan emlak vergisi;
- c) Belediyeye bağlı olan kuruluş ve işletmelerden alınan kazanç vergisi;
- d) Yerel öneme sahip inşaat malzemelerinden alınan maden vergisi;

2) Vergilendirilmemiş ve vergiye tabi olmayan gelirler:

- a) Belediye bağlı olan mülklerin kullanımından elde edilen gelirler;
- b) Belediye mülk ve arazilerinin özelleştirilmesi ve kiralanmasından elde edilen gelir;
- c) Belediyelerin özel olarak tahsis ettiği arazilerde sabit veya gezici olarak ticaret, yemek ve diğer benzeri hizmetlerden alınan ödemeler;
- d) Sokak reklamlarının yerleştirilmesi ve yayınlanmasına ilişkin ödemeler;
- e) Sanatoryum – tatil yeri, otel, turizm ve otopark hizmetlerine ilişkin ödemeler;
- f) Uluslararası vakıf ve kuruluşlar tarafından sağlanan mali yardımlar ve bağışlar;
- g) Bireylerin ve tüzel kişilerin mali yardımı; (Garibli & Azimzadeh, 2018: 45 – 46).

Belediye bütçesinin giderleri “Belediyelerin Maliyesinin Temelleri Hakkında Kanununun” 8. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddenin 1. Fıkrası gereğince, yerel bütçe harcamalarının kapsamı ve yönü belediyeler tarafından belirlenilmektedir. Aynı maddenin 2. Fıkrası gereğince, yerel bütçe genel olarak belediyenin yönetim maliyetleri, sosyal konut, ev, kültür ve spor tesislerinin bakım maliyetleri ve nüfusun ortak kullanımında olan sokaklar, avlular ve bahçelerin bakım maliyetleri dikkate alınarak, belediyeler tarafından belirlenen maliyet normları esas alınarak oluşturulur (Belediyelerin Maliyesinin Temelleri). Daha geniş anlamda, belediyelerin bütçe giderleri aşağıdaki gibidir:

- a) Halkın ortak kullanımında olan tesisler ile cadde, bahçe ve diğer bakım giderleri;
- b) Belediye çalışanlarının sigorta harcamaları ile birlikte, belediye mülkiyetinde olan ve belediye kuruluşlarına yönelik bakım maliyetleri;
- c) Yerel düzeyde sosyal kalkınma, koruma, ekonomik, ekolojik ve diğer önemli sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik olan harcamalar;
- d) Belediye borçlarının ve kredilerin ödenmesiyle ilgili olan harcamalar;
- e) Belediyelere, devlet organları tarafından verilmekte olan ek yetkilerin uygulanmasına ilişkin harcamalar; (Yusifov, İsmayılov & Hüseyin, 2016: 191).

Tablo 3. Yıllara Göre Belediyelerin Gelirleri (bin manat):

	2023	2022	2021	2020	2019	2018	2017	2016
Yerel Bütçenin Gelirleri - Toplam	16149,9	12951,4	123080	9687,2	9395,7	9200,4	9718.3	8546.2
Vergilerden Elde Edilen Gelirler	6670,1	6173,4	5880,7	5103,7	3953,5	4294,8	4770.2	4532.9
Vergiye Tabi Olmayan Gelir	9479,8	6777,9	6078,6	4316,9	5186,4	4601,1	4666.5	3675.2
Diğer Gelirler	687,9	480,6	348,6	266,6	255,8	304,5	281.7	338.1

Kaynak: Azerbaycan Republikasının Devlet Statistika Komitesi (2016)

Tablo 4. Yıllara Göre Belediyelerin Giderleri (bin manat):

	2023	2022	2021	2020	2019	2018	2017	2016
Yerel Bütçenin Maliyetleri - Toplam	15600,7	13594,0	12508,3	10436,4	9974,9	9471,3	9927.4	8639.1
Yerel Bütçe Açığı (-)/Fazlası	549,2	- 642,6	- 200,3	- 749,2	- 579,2	- 270,9	- 209.1	- 92.9

Kaynak: Azerbaycan Republikasının Devlet Statistika Komitesi (2016)

Tablo 3 ve Tablo 4'de Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi tarafından yayınlanan "Belediye Bütçesinin İcrası" başlıklı, belediyelerin yıllık gelir ve giderlerini yansıtan veri raporlarına yer verilmiştir. Devlet İstatistik Komitesi'nin (DİK) 2016 ile 2023 yılları arasında yayınladığı verilere baktığımızda, belediye gelirlerinde istikrarlı bir artış gözlemlenmektedir.

Belediye gelirlerinde olduğu gibi, belediye giderlerinde de her geçen yılda önemli bir artış gözlemlenmektedir. Yerel bütçenin toplam maliyetinin her geçen yıl artmasının yanında, bütçe açığının 2016 yılından 2022 yılına kadar devam ettiği ve yalnızca 2023 yılında yerel bütçenin, bütçe fazlası verdiği görülmektedir. Özellikle, diğer yıllarla kıyasla 2023 yılında belediye gelirleri ve giderlerinde, diğer yıllarla kıyasla önemli artış yaşanmıştır.

SONUÇ

1991 yılında, Sovyetler Birliği'nden ayrılarak kendi bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlığı ilan ettiği günden itibaren devletin yeniden inşası sürecinde önemli adımlar atmıştır. Özellikle 1995 yılında kabul edilen ilk Anayasa, dönemin birtakım zorluklarına rağmen merkezi ve yerel yönetim yapısını oluşturulmasında etkili ve yapıcı bir rol oynamıştır.

Sovyetler Birliği'nde hakim olan güçlü ve aşırı merkezîyetçi yapı, bağımsızlığını kazanan birçok eski birlik ülkesinde olduğu gibi, Azerbaycan'ın yönetim yapısı ve sisteminde halen azda olsa devam etmekte olan olumsuz bir durum olarak görülmektedir. 1999 yılında belediye seçimlerinin ve bağımsız belediye organlarının kurulmasına rağmen, günümüzde yerel nitelikteki kamu hizmetlerinin büyük çoğunluğu, yine merkezi yönetimin taşra birimi olan icra hâkimiyeti organları aracılığıyla yapılmakta ve düzenlenmektedir. Belediyelerin karşılaşmakta olduğu birtakım yönetimsel, mali ve diğer sıkıntılar, belediyelerin yerelde geniş kapsamlı kamu hizmeti sağlamasını zorlaştırmakla kalmayarak, belediye organlarını icra hâkimiyeti organları karşısında dezavantajlı bir duruma düşürmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde halen belediyelerin faaliyetlerinde önemli sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle, yerel hizmetlerinin sağlanması açısından merkezi yönetimin taşra birimi olan

icra hâkimiyeti organlarının gölgesinde kalan belediyeler, yaşamakta olduğu birtakım zorluklar nedeniyle vatandaşların yerel düzeydeki talep ve isteklerini tam olarak karşılayamamaktadır.

Fakat, Azerbaycan'da yerel yönetim geleneğinin ve yerel yönetim birimi olan belediyelerin gelişimi açısından çözülmesi imkânsız olan herhangi önemli bir sorun görülmemektedir. Azerbaycan'ın 70 yıl boyunca Sovyetler Birliği içerisinde bulunan merkeziyetçi bir yapı tarafından yönetilmesi, ülke genelinde yerel yönetimlerin gelişimine önemli engeller doğurduğunu görebiliriz. Özellikle, son 20 yılda Azerbaycan'ın azımsanmayacak derecede gelişim göstermesi ile birlikte, her geçen gün hızla artmakta olan genç nüfus sayısı, yerel hizmetlerin yeniden düzenlenmesini ve bu yönde yeni mevzuatların hazırlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede yerel yönetimler daha demokratik bir yapıya kavuşturulabilecektir.

Özellikle, belediye birimlerinin yüzleştikleri mali sorunların ortadan kaldırılması, belediyelere tanınan yetki genişliği ve görev sorumluluğunun artırılması ile birlikte, belediyelerin yerel düzeydeki hizmet kapsamının genişletilmesine yönelik yeni belediye mevzuatların kabul edilmesi, belediyelerin gelecek yıllar içerisinde temel altyapısının güçlenmesi ile hizmet kalitesinin artmasına fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alçıçek, A.B. (2019). Azerbaycan'da Yerel Yönetimler ve Yerel Yönetimlerin Mali Yapısı. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(3): 217 – 226.
- Aliyev, E. (2022). Sürdürülebilir Kalkınma Politikalarının Uygulanmasında Merkezi Yönetimin Rolü: Azerbaycan Örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(2): 294 – 306.
- Azerbaycan Belediye Bilgi Sistemi (2014). *Belediye Seçimleri*. Erişim Adresi: <https://belediyye.gov.az/municipal-elections> Erişim Tarihi: 15.07.2024.
- Azerbaycan Belediye Bilgi Sistemi (2022). *Belediyelerin Tarihi*. Erişim Adresi: <https://belediyye.gov.az/municipality-history> Erişim Tarihi: 12.08.2024.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası (1995). Erişim Adresi: <https://e-qanun.az/framework/897> Erişim Tarihi: 19.07.2024.
- Azerbaycan Republikasının Devlet Statistika Komitesi (2016). *Belediye Bütçesinin İcrası Raporu*. Erişim Adresi: <https://www.stat.gov.az/source/finance/> Erişim Tarihi: 12.08.2024.
- Azerbaycan Republikasının Ədliyyə Nazirliyi (2000). *Belediyelerin Daimi ve Diğer Komisyonları Hakkında*. Erişim Adresi: <https://e-qanun.az/framework/506> Erişim Tarihi: 22.07.2024.
- Azerbaycan Republikasının Ədliyyə Nazirliyi (2004). *Belediyelerin Maliyesinin Temelleri Hakkında*. Erişim Adresi: <https://e-qanun.az/framework/5231> Erişim Tarihi: 15.08.2024.
- Azerbaycan Republikasının Ədliyyə Nazirliyi (2011). *Belediyelerin Statüsü Hakkında*. Erişim Adresi: https://e-qanun.az/framework/4770#_edn2 Erişim Tarihi: 22.07.2024.
- Elma, F. (2007). *Demokrasinin Kurumsallaşmasında Yerel Yönetimlerin Rolü (Azerbaycan Örneği)*. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi: Sakarya
- Elma, Y.D.D.F. (2013). Azerbaycan'da Yerel Yönetişim ve Belediye: Bakü ve Yakın Havzası Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2): 163-186.
- Garibli, E. & Azimzadeh, A. (2018). Azərbaycanca Yerli Özünü darəetmə Orqanlarının Maliyyə Mənbələrinin Müasir Vəziyyəti və Təkmilləşdirilməsi Yolları. *Azerbaijan State University of Economics Scientific Reviews*, 6(1): 40 – 52.
- Hasanoğlu, M. (2008). Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Çabaları. *Sayıştay Dergisi*, 69:73 – 90.
- Hasanoğlu, M. (2019). Kamu Yönetiminin Değişimi ve Azerbaycan Yerel Yönetimler Sistemi Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1): 111 – 133.

- Hasanov, E. (2009). *Yerel Yönetimlerin Gelir ve Harcama Yapısı: Azerbaycan Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul
- Hekimoğlu, M.M. (2013). Mahalli İdarelerin Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarındaki Düzenlenişine Karşılaştırmalı Bir Bakış. *Bilig*, 67: 49-72
- Heydərov, X. (2013). Qloballaşma Prosesinin Yerli Özünüidarətmə Orqanlarına Təsiri və Azərbycanda Yerli Özünüidarətmənin İnkişafı. *Journal of Qafqaz University*, 1(1):84-91
- Hüseyn, R., Ünal, Ö.F. & Akman, E. (2013). Azerbaycan'da Yerel Yönetimlerin Gelişimi: Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkileri ve Bakü Kentinin Statüsü Hakkında Bir Değerlendirme. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(1): 163 – 172.
- Huseynov, S. (2024). European Charter of Local Self-Government and its Implementation in Azerbaijan: Assessing Legal Compliance and Institutional Adaptation. *Path of Science*, 10(3): 3001- 3006.
- Kheybat, S.N. & Mikayıl, M.F. (2022). Legal Position of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan on Local Self-Government. *Universidady Sociedad*, 14(1): 134-139.
- Mecek, M. (2018). Azerbaycan'ın Devlet Yapısı ve Taşra Yönetiminde Merkez-Yerel İlişkileri. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1): 51 – 77.
- Özel, M. & Allahverdiyev, A. (2015) Azərbycanda Yerli İdarətmə Sisteminin Konstitusiyonal Təməlləri və Mövcud Sistemin İnkişaf Etdirilmə Şərtləri. *Üniversitelerarası Bilimsel Makale Koleksiyonu*. Erişim Adresi: <https://acikerisim.nevsehir.edu.tr/bitstream/handle/20.500.11787/2023/%c3%96ZEL-AL%c4%b0%20ALLAHVERD%c4%b0EV-MAKALE%20kapak.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim tarihi: 19.07.2024.
- Parlak, B. & Caner, C. (2013). *Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetimsel Yapılar*, Orion Yayınları: Ankara
- Rehimli, R., Negiz, N. & Akman, E. (2013). Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yerel Yönetimler. *Dünyada Yerel Yönetimler: Örnekler-Uygulamalar* (Ed: Murat Okçu ve Hüseyin Özgür), Seçkin Yayıncılık: Ankara
- Rehimli, R. (2020). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Yönetimi Yapısı ve Siyasal Sistemi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(2): 364 – 384.
- Taştekin, A. & Akca, H. (2020). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na Türkiye'nin Koyduğu Çekincelerin Yeniden Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3): 594 – 609.
- Yerel İcra Hâkimiyetleri Hakkında Esasname (2012). Erişim Adresi: <https://e-qanun.az/framework/23701> Erişim Tarihi: 26.07.2024.
- Yıkıcı, A. & Salman, T. (2021). Farklı Yerel Yönetim Modelleri Işığında Azerbaycan'daki Belediyeler ve Merkez-Yerel İlişkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47): 1-17.
- Yılmaz, V. & Telsaç, C. (2021). Yerel Yönetimler ve Katılım. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(40): 235 – 254.
- Yusifov, S., İsmayılov, V. & Hüseyn, A. (2016). Yerli Özünüidarətmə. Hüquqi və Maliyyə Əsasları, *Ləman Nəşriyyat Poliqrafiya*. Azərbycanda Texnologiya Universiteti: Bakı.
- Zengin, E. & Üregen, A. (2004). Azerbaycan Belediyelerinin Mali Sistemi Üzerine Düşünceler. Ed. Yerel Yönetimler, Desantralizasyon ve Azerbaycan Belediyeleri. *Belediyecilik Araştırmaları Merkezi Yayını*: 358-364.

EXTENDED ABSTRACT

The diversity of political systems and administrative structures in the world allows countries to have their own unique administrative schemes. The structures adopted by countries throughout their long historical development processes have played an important role in the differences between these political systems and administrative structures. Although the political governance systems adopted by countries in the world seem very different, there are generally two administrative structures: the central government and the local government. The central government and local governments are known as two important administrative structures that provide various public services to citizens at the local level and carry out their duties in this direction. In particular, local governments and the units affiliated to these governments play an important role in the provision of local services. Local governments, where local democracy, local participation, economic development, responsibility, efficiency and other local factors are important and encouraged, are known as the bodies closest to the individual and society at the local level due to these characteristics.

1. Central Government Structure and Basic Features of Azerbaijan

The Republic of Azerbaijan, which declared its independence in 1991 after the collapse of the Soviet Union, like other former Soviet countries, has started the process of rebuilding the state and other state institutions from the first day of its independence. High-level relations with Western countries in particular have played an important role in the country's reconstruction process. Azerbaijan has adopted the principles of democracy, participation, human rights and universal law and has benefited from these developments in the process of restructuring the state and its institutions. In particular, in light of the developments of that period, the authorities have tried to improve both central and local government institutions and have taken concrete steps in this direction. At the local level, the executive governments, which are provincial units of the central government, and the municipalities, which are units of local self-government, play an important role in providing various public services to citizens. The first municipal elections held in 1999 led to the development of a tradition of local government in the country. However, the executive authorities have significantly more power and authority than the municipalities in terms of the breadth of their powers, the distribution of duties or the provision of services at the local level.

2. Financial Structure of Local Governments in Azerbaijan

Today, a significant number of municipal units face administrative and financial problems. Despite the existence of existing laws on the establishment and strengthening of municipal units, the vast majority of municipal units do not operate independently in front of this unit due to the breadth of authority granted to the executive authorities. Municipalities, which are under the heavy tutelage and control of the central government, lag behind the executive authorities in providing local public services to citizens. The problems mentioned above not only put municipal units at a disadvantage in terms of the executive bodies, but also weaken their security in the eyes of the public. In particular, the financial problems faced by municipal units lead to the transfer of resources to municipalities by the executive bodies in accordance with the Constitution. In addition to financial problems, administrative and managerial problems experienced by municipal units have led to the closure of a number of municipalities or their merging with other large municipal units. In particular, in response to these problems, the National Assembly adopted a decision in 2009 to reduce the number of municipal units from 2,757 to 1,762.

3. Fundamental Problems Facing Local Governments (Municipalities)

Criticisms against municipalities, which are units of local self-government in Azerbaijan, indicate that the executive bodies, which are provincial units of the central government, are more effective and powerful than municipalities in both administrative and financial terms. However, the administrative and financial problems mentioned above are seen not only in the Republic of Azerbaijan, but also in many other countries of the former Soviet Union. Today, geographical, cultural, historical and other factors play an important role in the survival of the remnants of the strengthened central administrative structure of the former Soviet Union to a certain extent. After the Soviet Union, political instability in other former Soviet countries, various security problems, and different factors such as the transition from a socialist economic model to a market economy have caused new problems for Azerbaijan. In the following years, Azerbaijan, which has been strengthening its power day by day in the political, economic and security fields, has managed to develop its own sphere of influence. Especially since the day it gained independence, Azerbaijan has established high-level relations with the Western world and EU countries, and with the acceptance of the European Charter of Local Self-Government, various legal regulations prepared for municipalities are considered as an important step for the development of the basic infrastructure of municipalities.

Conclusion

In addition to developing the capacity of municipalities, which are local self-government units, administrative, legal and financial arrangements should be made in order to ensure breadth of authority and to transform them into a completely autonomous and independent structure against the executive authorities, which are the provincial units of the central administration. In addition to these arrangements, the transfer of many public services at the local level from the executive authorities to the municipalities in terms of strengthening decentralization will make significant contributions to the future and development of municipalities. In addition to these developments, increasing the financial capacity and resources of municipalities will make it easier for municipalities to overcome some of the problems they are experiencing and mentioned above.

Siyasal Sosyalleşme Sürecinde Kurumsal Faktörlerin Rolü

Gülşen ÇANKAL¹

¹ Dr., Konya, Türkiye, gulsencimen42@hotmail.com, (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri	ÖZ
Makale Geçmişi Geliş: 03/11/2024 Kabul: 20/12/2024 Yayın: 31/12/2024 Anahtar Kelimeler: Siyasal Sosyalleşme, Kurumsal Faktörler, Aile, Din, Eğitim JEL Kodları: D70, D71, D72	<p>Araştırmanın konusu, bireylerin siyasal sosyalleşme süreçlerinde kurumsal faktörlerin etkisini ortaya koymaktır. Sosyalleşmenin bir boyutu olarak siyasal sosyalleşme, bireylere toplumsal ve siyasal alanda gerekli olan bilgi, inanç, beceri, norm ve değerlerin öğretilmesi sürecini ifade etmektedir. Birey, toplumun ortaya koyduğu davranış kalıplarını içselleştirerek mevcut siyasal kültürün sosyalleşme süreci aracılığıyla kuşaklar arasında varlığını sürdürdürebilmesini sağlar. Bu bağlamda, siyasal sosyalleşme, bireylerin toplumsal normlar ve değerlerle uyumlu bir şekilde yaşamalarını sağlayan önemli bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır. Araştırmada aile, eğitim kurumları ve din gibi temel sosyalleşme kurumlarının bireylerin siyasal bilinç, değer ve tutumlarının şekillenmesindeki rolünü analiz etmek amaçlanmaktadır. Nitekim aile, eğitim ve din kurumları, siyasal sosyalleşmenin temel unsurlarını oluşturan ve bireylerin siyasal kimliklerinin şekillenmesinde kritik bir rol oynayan faktörler arasında yer almaktadır. Aile, bireyin ilk sosyal deneyimlerini yaşadığı ve toplumsal normları ilk kez öğrendiği kurumsal yapıdır. Çocuklar, aile içinde gözlem yaparak ve ebeveynlerinden aldıkları mesajlarla siyasal değerleri, inançları ve tutumları benimserler. Bireyin genel olarak siyasal bilgi edinmelerini hem de farklı ideolojilerle tanışarak daha geniş bir perspektife sahip olmalarını sağlayan kurumsal yapı olarak eğitim öne çıkarken din, toplumsal normları belirlerken ve siyasal iktidarlara meşruiyet kazandırırken, bireylerin siyasal tutumlarını ve ideolojik tercihlerini etkileyebilmektedir. Bu bağlamda araştırmada, bu kurumların bireyler üzerinde nasıl bir etki yarattığını belirlemeyi ve farklı kurumsal yapıların siyasal sosyalleşmeye katkı düzeylerini karşılaştırmayı hedeflemektedir. Kurumsal yapıların siyasal sosyalleşme sürecine katkılarını karşılaştırmalı olarak ele alarak, literatürdeki mevcut yaklaşımlar üzerinden bir değerlendirme sunulmuştur.</p>

The Role of Institutional Factors in the Political Socialization Process

Article Info	ABSTRACT
Article History Received: 03/11/2024 Accepted: 20/12/2024 Published: 31/12/2024 Keywords: Political Socialization, Institutional Factors, Family, Religion, Education. Jel Codes: D70, D71, D72	<p>The subject of the research is to reveal the impact of institutional factors on individuals' political socialization processes. As a dimension of socialization, political socialization refers to the process of teaching individuals the knowledge, beliefs, skills, norms and values required in the social and political sphere. The individual internalizes the behavioral patterns set forth by the society and ensures the survival of the existing political culture between generations through the socialization process. In this context, political socialization stands out as an important mechanism that enables individuals to live in harmony with social norms and values. This study aims to analyze the role of basic socialization institutions such as family, educational institutions and religion in shaping individuals' political consciousness, values and attitudes. As a matter of fact, family, educational and religious institutions are among the factors that constitute the basic elements of political socialization and play a critical role in shaping individuals' political identities. Family is the institutional structure where the individual has his/her first social experiences and learns social norms for the first time. Children adopt political values, beliefs and attitudes through observation in the family and the messages they receive from their parents. While education stands out as an institutional structure that enables individuals to acquire political knowledge in general and to have a broader perspective by getting acquainted with different ideologies, religion can affect individuals' political attitudes and ideological preferences while determining social norms and providing legitimacy to political powers. In this context, this study aims to determine the impact of these institutions on individuals and to compare the levels of contribution of different institutional structures to political socialization. By comparatively addressing the contributions of institutional structures to the political socialization process, an evaluation is presented based on the existing approaches in the literature.</p>

Atf/Citation: Çankal, G. (2024). Siyasal Sosyalleşme Sürecinde Kurumsal Faktörlerin Rolü, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 463-481.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Sosyalleşme, bireyin dahil olduğu toplumsal yapıya uyum sağlaması ve toplumsal düzenin sürdürülebilirliğini sağlama açısından kritik bir öneme sahiptir. Doğumla başlayan bu süreçte birey, toplumsal normları, değerleri ve davranış kalıplarını öğrenerek sosyal bir varlık haline gelir. Birey, toplumsal yapının ayrılmaz bir parçası olarak diğer bireylerle etkileşim kurarak kendi değer sistemini geliştirir. Her bireyin sahip olduğu özellikler nasıl ki diğerlerinden farklılık gösteriyorsa, toplumların kültürel özellikleri de birbirinden farklıdır. Nitekim her bir toplum, kendine özgü kültürel sisteme sahiptir. Bu bağlamda, toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri, sahip oldukları kültürel değerlerin korunması ve bu değerlerin toplumsal hafıza aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılması ile mümkün olur. Kültürel değerlerin bu şekilde devamlılığı, toplumsal kimliğin ve bütünlüğün korunmasında temel bir rol oynar. Dolayısıyla sosyalleşme, sadece bireyin topluma uyum sağlaması açısından değil, aynı zamanda toplumun kendine özgü kültürel yapısının muhafaza edilmesi ve sürekliliği açısından da hayati bir işlev görmektedir.

Siyasal sosyalleşme ise sosyalleşmenin önemli bir boyutu olarak, bireylere gerekli olduğu kabul edilen bilgi, beceri, norm ve değerlerin aktarılmasıdır. Siyasal sosyalleşme aracılığıyla birey, toplumun onayladığı siyasal davranış kalıplarını içselleştirir. Bu sayede mevcut siyasal kültür, nesilden nesile aktarılır ve toplumsal süreklilik sağlanır. Siyasal sosyalleşme sürecinde özellikle aile, eğitim kurumları ve din gibi kurumsal yapılar önemli bir işlev üstlenir. Bu kurumlar, bireyin siyasal sistemle olan ilişkisini belirleyen temel yapı taşlarıdır ve bireylerin siyasal kimlik, değer ve inançlarının oluşumunda kritik bir rol oynamaktadır. Araştırmanın temel problemi, bireylerin siyasal kimlik kazanımında etkili olan kurumsal faktörlerin siyasal kimlik oluşturma süreçleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi ve bu etkilerin nasıl şekillendiğinin, bireylerin siyasal değerler, inançlar ve tutumları üzerindeki yansımalarının anlaşılmasıdır. Bu nedenle aile, eğitim ve din gibi farklı kurumsal yapıların, bireyin siyasal bilinç ve tutumlarının şekillenmesindeki rolü değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, bireylerin siyasal sosyalleşmesine katkıları incelenerek, siyasal kültürün kuşaklar arası aktarımında kurumsal etkilere yer verilmiştir. Çalışma, siyasal sosyalleşmenin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde nasıl şekillendiğine dair kapsamlı bir perspektif sunmayı hedeflemektedir. Bu bölümden sonra, siyasal sosyalleşme sürecine etki eden kurumsal faktörler ele alınacaktır. İlk olarak, Siyasal Sosyalleşme başlığı altında, bireylerin siyasal değerleri ve davranış kalıplarını öğrenme süreci tartışılacaktır. Ardından, Aile, Eğitim ve Din başlıkları altında, aile içindeki etkileşimlerin, eğitim kurumlarının ve dini yapıların bireylerin siyasal yönelimlerini nasıl şekillendirdiği değerlendirilecektir.

1. SİYASAL SOSYALLEŞME

Siyasal sosyalleşme, toplumsal ve siyasal bağlamda bireylere belirli siyasal rollerin öğretilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram, sistematik bir yaklaşımla Herbert Hyman (1959) tarafından ele alınmıştır. Hyman'ın (1959) siyasal sosyalleşme kavramını, bireylerin çocukluk döneminden itibaren aile ve sosyal gruplar aracılığıyla öğrendikleri sosyal değerlerin, yetişkinlikteki siyasal davranışlarının arka planında yer alan temel etkenler olarak tanımlamaktadır. Hyman'a göre aile, arkadaş grupları ve diğer toplumsal kurumlar, bireyin siyasal kimliğini ve ideolojik eğilimlerini oluşturan ana unsurlardır. Bu süreçte öğrenilen değerler ve normlar, bireyin siyasal sisteme yönelik algılarını biçimlendiren, toplumsal düzene uyum sağlamasını kolaylaştıran temel yapı taşlarını oluşturur. Sistem teorisi bağlamında siyasal sosyalleşme, siyasal sistemin korunması, değişim süreçlerine uyarlanması ve çevresel koşullara adaptasyonu için gerekli bir süreç olarak görülmektedir. Siyasal sosyalleşme yoluyla birey, erken çocukluk döneminden itibaren gençlik yıllarında, siyasal kültürün temel unsurlarını içselleştirir ve bu unsurları benimser (Yılmaz, 2013: 321). Bu nedenle, bireylerin siyasetle ilgili bilgi ve tutumlarının şekillendiği siyasal sosyalleşme süreci üzerine yapılan araştırmaların büyük bir kısmı psikanalitik yaklaşımın kişilik gelişiminde ilk yılların belirleyici bir rol oynadığı varsayımından kaynaklanması gerekçesiyle çocuklar ve gençler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yetişkinlerin siyasal sosyalliğine ilişkin çalışmalar nispeten daha sınırlıdır (Alkan, 1989: 20).

Siyasal sosyalleşme süreci, siyasallaşma, kişiselleşme, idealleştirme ve kurumsallaşma olmak üzere dört farklı aşamaya ayrılmaktadır. Bu aşamalardan ilki olan siyasallaşma (politicization), bireyin aile ve okul dışında üstün bir otoritenin varlığını fark etmesi sürecini ifade etmektedir. Bu aşamada

birey, kendi ailesi ya da okuldaki öğretmenlerinin otoritesi dışında, toplumun geri kalanını etkileyen ve yöneten bir otoritenin -örneğin devlet, hükümet veya lider figürleri gibi- var olduğunu anlamaya başlar. Bu farkındalık, bireyin sadece kendi yakın çevresiyle sınırlı olmayan, daha geniş bir siyasal yapı içinde yaşadığını ve bu yapının kurallarının, otoritelerinin olduğunu kavradığı ilk adımdır. Ardından gelen otoritenin kişiselleşmesi (personalization) aşamasında ise çocuk, siyasal otoriteyi belirli bir kişiyle özdeşleştirir ve bu aşamada siyasal kurumların varlığını da yavaş yavaş algılamaya başlar. Bu süreçte çocuk, devlet veya hükümet gibi daha büyük siyasal yapıları doğrudan kavrayamasa da bu otoriteleri belirli kişiler aracılığıyla anlamlandırır. Örneğin, “başkan,” “başbakan” veya “kral” gibi belirli bir lider figürünü otoriteyle özdeşleştirir. Bu lider, çocuğun gözünde ülkeyi temsil eden ya da toplumsal kuralları belirleyen kişi haline gelir. Üçüncü aşama olan idealleştirme (idealization) sürecinde, çocuk kişiselleştirilmiş siyasal otoriteyi hata yapmayan, herkesin üzerinde bir iktidar olarak algılar. Bu aşamada çocuk, daha önce belirli bir kişiyle özdeşleştirdiği siyasal otoriteyi, kusursuz ve hata yapmayan bir figür olarak algılar. Örneğin, bir liderin her zaman doğru kararlar aldığını, toplumu her durumda en iyi şekilde yönettiğini ve hatalardan muaf olduğunu düşünmeye başlar. Bu idealize etme, çocuğun, otoritenin kararlarını sorgulamadan kabul etmesine ve bu kişiye yönelik bir saygı ve güven duygusu geliştirmesine yol açar. Aynı zamanda, siyasal otoritenin sağladığı düzenin ve otoritenin meşruiyetinin, bu idealize edilmiş görüntü aracılığıyla pekişmesine neden olur. Çocuk için siyasal otorite artık sadece bir yönetici değil, aynı zamanda hatalardan arı bir güç kaynağı olarak anlam kazanır; bu da ileride siyasal tutum ve davranışlarını şekillendiren önemli bir faktör haline gelir. Son aşama olan kurumsallaşma (institutionalization) ise ergenlik döneminde gelişir; bu süreçte birey, siyasal nesnelere kurumsallaşmış yapılar olarak kavrar ve bu algı, bireyin ileriki yıllarında da etkisini sürdürür (Ünal vd. 2012: 53). Bu aşamada birey, daha önceki aşamalarda edindiği bilgilerin ötesine geçerek, devlet, yasalar, siyasi partiler ve diğer kurumsal yapılar gibi soyut kavramları somut ve organize edilmiş yapılar olarak kavramaya başlar. Kurumsallaşma aşaması, bireyin toplumsal ve siyasal ilişkilerdeki rollerini ve sorumluluklarını daha derinlemesine anlamasını sağlar ve bu algı, bireyin ileriki yaşamında siyasal katılım, oy verme davranışı ve toplumsal meselelerle ilgili tutumlarını şekillendirmeye devam eder. Böylece, birey, yalnızca kişisel deneyimlerine değil, aynı zamanda toplumsal yapıların dinamiklerine dayalı olarak siyasal kimliğini geliştirme fırsatı bulur.

Yapısal işlevselci kuram, sosyalleşme sürecini bireylerin toplumsal ve rollerini öğrenme süreci olarak ele almaktadır (Arslantürk& Amman, 1999: 220). Siyasal sosyalleşme süreciyle ilişkili olarak, bireyler, içinde buldukları siyasal ve toplumsal grupların rol ve statülerini öğrenip özümseyerek toplumun diğer üyeleriyle bütünleşirler. Bireyler, toplum içinde yaş, eğitim veya cinsiyet gibi değişkenlere bağlı olarak farklı siyasal statülere sahip olabilirler. Her statünün içerdiği siyasal davranış kalıpları ise bireyin içerisinde yer aldığı toplum içindeki siyasal rolünü tanımlar. Başka bir ifadeyle, siyasal rol, belirli bir durumda bireyin siyasal davranışlarını düzenleyen toplumsal beklentiler olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda, siyasal rol yalnızca bireyin bulunduğu siyasal statüye ilişkin davranış biçimlerini içermekle kalmaz; aynı zamanda bireyin siyasal değerlerinin, duygularının ve kültürle uyumlu ideolojik eğilimlerinin biçimlenmesine de işaret eder. Birey, siyasal etkenlerin yönlendirmesi ile kendisine uygun görülen siyasal statü ve rollerini öğrenir. Bireyin bu statü ve rolleri benimseme derecesi, onun toplumsal yapıyla uyumunu güçlendiren temel bir etken haline gelir. Bu süreç, bireyin siyasal kimliğinin oluşumuna ve mevcut siyasal kültürle uyumlu bir birey haline gelmesine katkı sağlar. Kuramın temel vurgusu, bireyin sosyalleşme aracılığıyla kendi rolünü özümsemesi ve bu rolünü oynamasında bireye destek vermesi üzerine odaklanır. Bu karşılıklı destek mekanizması, siyasal ve toplumsal sistemin meşruiyetinin zarar görmeden devamlılığının sağlanmasına katkıda bulunur (Çetin, 2003: 51).

Çatışmacı kuram ise toplumsal farklılıkların ve siyasal taleplerin, siyasal sosyalleşme sürecinde çatışma yaratabileceğini öne sürer. Bu kurama göre, birey, içinde yer aldığı sınıf, statü grubu, etnik ve dinsel yapı ile ideolojik çevre unsurlarının etkisi altında, kurulu yapının düzenliliği içinde adapte olmayı reddedebilir. Bireyin bu etkileşim unsurlarından aldığı katkılar, onu mevcut sosyal ve siyasal normlara karşı çatışmacı bir tutum izlemeye yönlendirebilir. İşlevselci kuramın öngördüğü uyum ve entegrasyonun aksine, birey, mevcut düzenin önemli ilkelerini reddederek bu değerlere karşı alternatif davranışlara yönelebilir (Çetin, 2003: 52). Çatışmacı kuram, birey, toplum ve siyasal yapı arasındaki uyumsuzlukların yanı sıra toplumsal uzlaşma ve siyasal konsensüs arayışlarını da içeren bir yaklaşım sunar.

Bu kuram, çatışma ve uyumun hangi toplumsal olgulardan beslendiğini, barış ve çatışma dengesi içinde toplumsal bütünleşmenin nasıl sağlanabileceğini ve bireyin siyasal sosyalleşme sürecinde hangi değişkenlerin etkisi altında olduğunu analiz eder. Bu bağlamda, siyasal sosyalleşmenin yalnızca bir uyum sağlama aracı değil, aynı zamanda mevcut siyasal ve toplumsal çatışmaları anlamada ve bireylerin bu çatışmalar içinde konumlarını tanımlamada bir süreç olduğu vurgulanır. Marx ve Marksist düşünce, devleti, toplumu ve bireyin varlığını soyut bir güç ilişkisi içinde değerlendiren yaklaşımlara karşı çıkar. Marx, devleti toplumsal etkinliklerin somut bir parçası olarak ele alır ve devleti yalnızca egemen sınıfın çıkarlarını yürüten bir komite veya siyasal iktidarı bir sınıfın diğer sınıfı baskı altına almak amacıyla kullandığı bir araç olarak görür. Marx'ın ikinci argümanı ise devletin yalnızca bir sınıfa hizmet eden bir yapı değil, tüm sınıflardan bağımsız ve onlara baskın gelen bir kurum olduğu yönündedir (Miliband, 1983: 10). Çatışmacı kuramın bu perspektifinden bakıldığında, siyasal sosyalleşme bireyleri yalnızca mevcut düzenin değerlerine entegre etmekle kalmaz, aynı zamanda bireyleri toplumsal eşitsizlik ve çatışma dinamikleri hakkında bilinçlendirerek, bu dinamiklerle uyumlu veya onlara karşıt pozisyon almalarına zemin hazırlar. Gramsci ise aile, okul ve din gibi toplumsal kurumların, yeni bir kültür oluşturma sürecinde bireyleri mevcut siyasal yapıya adapte ederek, toplumsal normları ve değerleri içselleştirmelerine yardımcı olduğunu belirtir. Sivil toplum aracılığıyla, yönetici sınıfın ideolojisi olarak tüm ideolojik kodları kapsar ve bu ideolojiyi, yönetilen sınıfa yayarak toplumsal bağları güçlendirir. Bu bağlamda, sivil alan, toplumsal ideolojik yönetimin bir aracı olarak işlev görmektedir. İdeolojik yapı, okul, aile ve din gibi kurumlar aracılığıyla eklenir ve bu süreç, bireylerin ve grupların toplumsal konumlarını belirleyen güç dinamiklerini etkiler (Portell, 1990: 14). Son olarak Althusser (1991) devletin varlığını sürdürülebilmesi için hem baskı aygıtlarına hem de ideolojik aygıtlara sahip olduğunu ve bu aygıtları etkin bir şekilde kullandığını ileri sürmektedir. Devletin baskı aygıtları, açık güç kullanımının veya zorlamanın söz konusu olduğu alanlarda işlev gören, hukukun uygulanması, mahkemelerin işleyişi, polis ve ordu gibi kurumlardır. Bu baskı mekanizmaları, devletin düzeni sağlamak ve karşıt güçleri bastırmak amacıyla doğrudan müdahalede bulunmasını mümkün kılar. Öte yandan, devletin ideolojik aygıtları, aile, okul ve din gibi toplumsal kurumlar aracılığıyla işleyen ve siyasal iktidarın meşruiyetinin sürdürülmesine katkıda bulunan alanlardır. Bu ideolojik kurumlar, bireylerin kimliklerini şekillendirir, toplumsal rollerini belirler ve onları egemenlik alanına hapseden normlar ve değerler sunar. Bu bağlamda, bireyler, bu ideolojik yapıların bir parçası olarak sosyalizasyon süreçleri aracılığıyla adlandırılır ve konumlandırılır.

Siyasal sosyalleşme, bireyin toplumsal ve siyasal normlar, değerler ve davranış biçimleri ile ilgili bilgi ve tutumlarının oluşumunu ifade eden bir süreçtir ve bu süreç aşamalı bir biçimde gerçekleşir. Bu bağlamda, siyasal sosyalleşmenin ilk aşaması, bireyin aile ortamında başlar. Aile, bireyin temel değerlerini, normlarını ve inançlarını şekillendiren ilk sosyal gruptur ve bu nedenle siyasal sosyalleşmenin temel taşı oluşturur. Aile dışında, eğitim ve bir eğitim kurumu olarak okul, bireylere resmi ve yarı resmi olarak siyasal bilgilere erişim imkânı sunarak değer ve normların paylaşılmasına katkıda bulunur. Bu araçlar ve gruplar, bireylerin siyasal bilgilere ulaşmasını sağlar, algılarını şekillendirir ve siyasi katılımlarını etkiler. Bunun yanı sıra din, bireyin siyasal sosyalleşme sürecinde önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle dindar bir çevrede yetişen bireyler, dini öğretiler ve ritüeller aracılığıyla belirli siyasal tutum ve değerlere aşina (sadaka, zekat, adalet, eşitlik, tüketim, lüks, faiz, kredi (Demirel, 2021) vb. ile ilgili tutumlar) olur. Din kurumları, bireylere toplumsal ve siyasal normları iletirken, aynı zamanda bireylerin siyasal bilinç ve kimlik gelişimine katkıda bulunur. Bu bağlamda, din, bireyin siyasal kimliğini ve değerlerini şekillendirmede etkili olan bir diğer temel sosyalleşme aracıdır (Akin, 2009). Dolayısıyla, siyasal sosyalleşme, bireyin etkileşimde bulunduğu çeşitli sosyal gruplar ve kaynaklar aracılığıyla aşamalı bir şekilde gelişir.

2. SİYASAL SOSYALLEŞME SÜRECİNE ETKİ EDEN KURUMSAL FAKTÖRLER

2.1. Aile

Aile, bireylerin bir arada yaşadığı, sosyal ve ekonomik birim olarak işlev gören, genellikle kan bağı veya evlilik gibi bağlarla birbirine bağlı insanlardan oluşan bir toplumsal yapıdır. Toplumsal uzlaşma ile kabul edilen ahlaki kuralların çocuğa aktarılması gibi bir işleve sahip olan ailenin, yeni nesillere aktardığı din, gelenek ve benzeri değerlerle bu değerlerin korunmasını sağlamakta önemli bir rol oynamaktadır (Turğut, 2016: 413). Aile, genellikle toplumun en küçük yapı taşı ya da mikro bir modeli

olarak kabul edilir. Üstlendiği toplumsallaştırma işlevi sayesinde, kültürel öğeler arasında önemli bir yere sahip olan değerlerin, inançların ve normların kuşaktan kuşağa aktarılmasını mümkün kılar. Bu süreç, yalnızca toplumsal sürekliliği ve yeniden üretimi sağlamakla kalmaz; aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasına ve toplumun meşruiyet temelini güçlenmesine de hizmet eder. Böylelikle aile, hem bireylerin sosyalleşmesinde hem de toplumun yapısal bütünlüğünün sürdürülebilirliğinde vazgeçilmez bir role sahiptir (Turğut, 2017). Bu yönü ile istendik davranışı kabul eden ve bunu davranışlarına aktaran çocuk, aile içerisinde çıraklık sürecini başarı ile tamamlamış bir çocuktur. Bu süreç, bireyin ebeveynleriyle, akrabalarıyla, arkadaşlarıyla ve diğer sosyal ilişkileriyle kurduğu etkileşimlerin sonuçlarını içermektedir. Çocuğun kişilik gelişimi, toplumsal rollerin öğrenilmesi ve toplumsal değerlerle uyum içinde davranışlar sergileyebilmesi, ailenin sosyalleşme işleviyle mümkündür. Ailede başlayan sosyalleşme süreci, anne, baba, kardeşler ve yakın akrabalar gibi diğer aile üyelerinin katkılarıyla şekillenir. Bu süreç, bireyin yaşam boyu bilgi, beceri, tutum ve alışkanlıklar kazanarak topluma uyum sağlamasını ve toplumsal beklentilere uygun bir sosyal kimlik geliştirmesini sağlar. Özensel, 2023: 18).

Aile içerisinde geliştirilen özel yaşam kuralları, bireyin yalnızca ebeveynlerine değil, aynı zamanda ebeveynleriyle olan ilişkilerinden kaynaklanan yerleşik otoritelere karşı da saygılı olmasını sağlar. Bu nedenle, aile, bireyin ilerideki sosyalleşme süreçlerinde gerekli niteliklere sahip olan malzemeyi hazırlamaktadır. Aile ortamında edinilen bu temel değerler, bireyin sosyal ve siyasi kimliğinin şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, aile kurumu, bireyin siyasi sosyalleşme sürecinde ilk ve en önemli kurumsal faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Duverger, 1998, s. 100). Çocuk, iktidar ilişkileriyle ilk kez aile ortamında karşılaşmaktadır. Aile içindeki yasaklar ve kurallar, sevgi ve saygı ilişkileri, özellikle anne ve baba ilişkisi, çocuğun otorite ile anlamlı bir ilişki kurmasına olanak tanır. Bu iktidar ilişkileri, ilerleyen dönemlerde bireyin siyasi alanla olan etkileşiminde önemli bir rol oynar ve dolayısıyla bireysel davranış kalıplarının oluşumunu etkiler. Aile, çocuğun siyasi sosyalleşme sürecinin temelini atarak, gelecekteki siyasi tutum ve davranışların şekillenmesinde kritik bir yapı taşı temsil etmektedir (Çetin, 2003: 83). Bu nedenle siyasetten yoksun, apolitik bir yaşam alanı içerisinde çocukların yetiştiğini söylemek mümkün değildir. Bu durumda bilinçli olduğu kadar bilinçsiz öğrenme süreçleri aracılığıyla çocuklar, siyasi bilgi, yetenek ve beceriler hakkında bilgi edinmektedirler. Belirli bir süre sonra, bu siyasi bilgiler ve yetenekler neticesinde çocukların siyasi görüşleri şekillenmeye başlar. Araştırmalar, bireylerin siyasi görüşlerinin genellikle 15 yaşında biçimlendiğini göstermektedir. Bu yaş döneminden itibaren bireyin düşünce yapısında bir olgunlaşma ve içerik zenginleşmesi meydana gelebilir. Ayrıca, 12-15 yaş arası çocuklar, çevresel etkilere en açık yaş grubunu oluşturmaktadır (Alkan, 1989: 51). Bu dönem, bireyin siyasi kimliğinin biçimlenmesi açısından en elverişli dönem olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla, bu yaş aralığında gerçekleşen sosyalleşme süreci, çocukların siyasi kişiliklerinin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır.

Aile, bilinçli bir şekilde çocuğa siyasi değerler aşılmasa da, çocuğun aile ortamında edindiği deneyimlerin çeşitli siyasi sonuçlara yol açması mümkündür. Örneğin, otoriter kişiliğin gelişiminde, ebeveynlerin çocuk yetiştirme yöntemleri arasında yer alan baskıcı metodların önemli bir rolü vardır. Bu tür bir yaklaşım, ilerleyen dönemlerde rekabette karşı rahatsızlık ve hiyerarşiye karşı sert bir bağlılık gibi siyasi değerlerin oluşmasına zemin hazırlayabilir. Dolayısıyla, çocuğun yetiştirilme tarzı ve ebeveynler ile çocuk arasındaki ilişkinin dinamikleri, bireyin siyasi sosyalleşme sürecini etkileyen kritik faktörler arasında yer almaktadır (Turan, 1996. 55). Otoriter bir ailede yetişen birey, güçlü ebeveyn otoritesinin baskın olduğu bir ortamda büyüdüğünden, eğitimde disiplinin önceliğini, dış politikada saldırgan bir milli politikayı, ekonomide ise zenginlik ve başarı arzusunun içselleştirme eğilimindedir. Bu tür bir yetiştirilme, bireyin siyasette güçlü bir lidere inanmasını pekiştirebilir. Öte yandan, uzlaşmacı ve dayanışmacı bir ailede büyüyen çocuk, ilerleyen yaşamında demokratik, katılımcı ve hoşgörülü bir birey olarak gelişme olasılığı taşır. Bu bağlamda, ailenin yapısı ve dinamikleri, bireyin siyasi tutum ve davranışlarını şekillendiren belirleyici faktörler arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Aile bireylerinin belirli siyasi değerleri, tutumları ve davranışları çocuğa bilinçli ve isteyerek aktardığı süreç, doğrudan siyasi sosyalleşme olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç, aile içindeki etkileşimler aracılığıyla gerçekleşir ve bireyin siyasi kimliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Taklit, siyasi eğitim, siyasi deneyimler ve istendik sosyalleşme gibi çeşitli yollarla

gerçekleşen bu süreçte, çocuklar aile içinde gözlemledikleri tutum ve davranışları içselleştirirler. Aile üyeleri, özellikle ebeveynler, çocuklara model olma işlevi görerek onların siyasal görüşlerini ve davranışlarını biçimlendirmektedir. Bu etkileşimler, çocuğun sosyal ve siyasal dünyaya dair algılarını geliştirmesine ve belirli ideolojik çizgilere yönelmesine olanak tanır. Öte yandan, çocukların ev ortamında herhangi bir zorlamaya veya müdahaleye maruz kalmadan siyaset ve diğer konular hakkında bilgi edinmeleri ise dolaylı siyasal sosyalleşme olarak tanımlanır. Dolaylı siyasal sosyalleşme bağlamında aile, çocukların önünde siyasi konuları bilinçli olarak gündeme getirmeyebilir; ancak çocuk, aile bireylerinin siyasal tutum ve davranışlarını doğal bir şekilde gözlemleyerek öğrenir. Bu öğrenme süreci, çocuğun ilerleyen yaşamında siyasal yönelimlerini etkileyen önemli bir faktördür. Bu nedenle, ailenin birey üzerinde inşa ettiği siyasal kimlik, nasıl bir aile yapısına sahip olduğu, siyasal sosyalleşme sürecindeki etkinliği ve aile kurumu ile diğer sosyalleşme ajanları arasındaki ilişkilere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir (Taşdelen, 2010: 160). Ev ortamında gerçekleşen siyasi tartışmalar ve sürekli olarak gündeme gelen siyasal içerikli konuşmalar, bireylerin siyasal kimliklerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda aile, siyasal sosyalleşme sürecinin önemli bir aracı olarak öne çıkmaktadır (Gökçe, 2013: 126). Zira ailenin eğitim biçimi, çocukların çevrelerini algılama ve değerlendirme şekillerini önemli ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla, aile dinamikleri, bireylerin siyasal tutum ve değerlerinin oluşumunda kritik bir etken olarak kabul edilmektedir.

Siyasal Sosyalleşmeyi Etkileyen Faktörler (Çimen, 2018) üzerine yapılan araştırmanın bulguları değerlendirildiğinde, siyasal kimliğin aile kökenli değerlerle şekillendiğine dair önemli verilere sahip olduğu görülmektedir. Bulgular, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) üyelerinin büyük çoğunluğunun milliyetçi-muhafazakâr değerlere sahip ailelerde yetiştiğini, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) üyelerinin ise sosyal demokrat birikime sahip aile ortamlarından geldiğini, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) üyelerinin ailelerinin de milliyetçi-muhafazakâr bir perspektife sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, siyasal sosyalleşmenin ilk ve en önemli aşamasının aile içinde gerçekleştiğini ve bireylerin siyasal kimliklerini, erken dönemde aldıkları ailevi değerler ve normlar doğrultusunda geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Aile, bireyin siyasal sosyalleşme sürecinde ilk sosyalizasyon alanı olarak öne çıkmakta ve bireylerin siyasal tutum, inanç ve değerlerinin temelini atmaktadır. Bu bağlamda, milliyetçi-muhafazakâr değerleri içselleştiren bireylerin AK Parti veya MHP gibi partilere yönelme eğiliminde olduğu, sosyal demokrat birikime sahip ailelerde yetişen bireylerin ise CHP'yi tercih ettiği söylenebilir. Araştırma bulguları siyasi parti üyelerinin ailelerinin miting ve protesto gibi siyasal etkinliklere katılımının düşük düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu düşük katılım oranı, siyasal sosyalleşme sürecinde ailenin siyasi katılım üzerindeki etkisinin dolaylı bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Aileleriyle birlikte bu tür etkinliklere katılan bireylerin deneyimleri, siyasi katılımın bireysel tercihlerden çok, aile içerisinde gözlemlenen davranışlarla dolaylı olarak şekillendiğine işaret etmektedir. Siyasal katılımın doğrudan desteklenmemesine rağmen, bireylerin çocukluk dönemlerinde ailenin siyasal kimliğinin pasif bir gözlem yoluyla da olsa benimsendiği anlaşılmaktadır. Araştırmada ayrıca, katılımcıların yarısının çocukluk döneminde aile içinde yoğun bir siyasi atmosferde büyüdüğü, ancak bu atmosferin çoğunlukla tek yönlü iletişimden ibaret olduğu belirtilmektedir. Bu tür bir yapı, siyasal sosyalleşmenin aile ortamında gerçekleşmesine olanak tanırken, tartışmalara çocukların veya gençlerin aktif katılımının sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, bu tür ailelerde siyasal fikirlerin aktarımı, demokratik bir diyalogdan ziyade, ailenin büyüklerinin fikirlerini ifade etmesi yoluyla tek taraflı bir yönlendirme şeklinde gerçekleşmektedir. Bu durum, bireylerin aile ortamında öğrendikleri siyasal değerlerin genellikle aile büyüklerinin düşünceleri doğrultusunda şekillendiğini ve bireylerin siyasal görüşlerinde çeşitlilikten çok, ailenin ortak siyasal kimliğine uygun bir tutarlılık oluştuğunu göstermektedir. Bu bağlamda, çocukluk döneminde siyasal tartışmalara katılımın sınırlı olması, bireylerin siyasal düşüncelerini geliştirme ve farklı görüşleri değerlendirme becerilerini de kısıtlayabilmektedir. Aile içindeki tartışmalarda çatışmaya neden olabilecek farklı görüşlerin ön plana çıkmaması, bireylerin siyasal kimliklerinde ideolojik tutarlılığı sağlarken, aynı zamanda eleştirel düşünce ve çok yönlü bakış açısı geliştirmelerini zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra, bireylerin ailelerinin siyaset hakkında yeterli bilgi ve ilgiye sahip olmadığı düşüncesi, aile içindeki siyasi tartışmaların sınırlı kalmasının bir diğer nedeni olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, siyasal sosyalleşmede bilgi paylaşımı ve tartışma kültürünün eksikliğine işaret etmekte ve ailedeki siyasi

etkileşimin pasif bir gözlem sürecine indirgenmesine neden olmaktadır. Çocukluk döneminde bireylerin en çok güven duydukları figürlerin başında babaları ve aile büyüklerinin geldiğini, buna karşın annelerin siyasal görüşlerine duyulan güvenin oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Bu durum, aile içindeki rol modellerin belirlenmesinde cinsiyet rollerinin etkisinin belirgin bir şekilde ortaya çıktığını göstermektedir. Babaların aile içindeki otorite ve güven figürü olarak algılanması, çocukların siyasal sosyalleşme sürecinde babalarını birincil rehber olarak görmelerine neden olmaktadır. Bu toplumsal cinsiyet temelli rol dağılımı, yalnızca ailenin iç dinamiklerinde değil, bireylerin siyasal tutumlarının biçimlenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Babaların siyasal sosyalleşme sürecinde merkezi bir rol oynaması, bireylerin siyasal kimliklerinin ve tutumlarının belirlenmesinde bu figürlerin normatif bir rehber olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Aile içinde babanın siyasal etkileşime yön vermesi, bireylerin siyasal değerleri içselleştirme süreçlerinde tek yönlü ve cinsiyet temelli bir öğrenme deneyimi yaşamalarına yol açmaktadır. Bu durum, aile içinde erkek figürlerin otorite konumuna sahip olduğu ve toplumsal cinsiyet rollerinin bireylerin siyasal sosyalleşme süreçlerinde belirleyici bir etken olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu bulgular aynı zamanda, siyasal sosyalleşmenin toplumsal cinsiyet rolleriyle nasıl iç içe geçtiğini ve bireylerin siyasal kimliklerinin oluşumunda cinsiyet temelli rol dağılımının etkisini göstermektedir. Anne figürüne duyulan güvenin düşük olması, kadınların siyasal karar ve değerlerin belirlenmesinde daha az etkili bir konumda görüldüğüne işaret etmektedir. Bu tür aile dinamikleri, bireylerin siyasal tutumlarını şekillendirme süreçlerinde erkek figürlerin baskın olduğu bir rol dağılımının izlerini taşımakta ve bu durum, bireylerin toplumsal ve siyasal hayattaki tutumlarına da yansımaktadır.

Ergün'ün (2019) *Gençlerin Siyasal Toplumsallaşmasını Etkileyen Faktörler: Cumhuriyet Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme* başlıklı çalışmasında, ailenin siyasal toplumsallaşma üzerindeki rolü çeşitli faktörler üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları, ailesinin gelir düzeyi yüksek olan öğrencilerin eğitim, kitle iletişim araçları ve sosyal medya gibi siyasal toplumsallaşma araçlarından daha az etkilendiğini; buna karşılık, ailesinin gelir düzeyi asgari ücretin altında olan öğrencilerin bu araçlardan etkilenme seviyesinin belirgin şekilde daha yüksek olduğunu göstermektedir. Çekirdek aile yapısına sahip öğrencilerin ise anne ve babalarının siyasal görüşlerinden daha fazla etkilendiği ve sosyal medya aracılığıyla yürütülen siyasal etkinliklere katılma oranlarının daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. İlginç bir bulgu olarak, anne-babası siyasi partiye üye olan öğrencilerin siyasi parti üyeliği oranlarının düşük olduğu belirtilmiştir. Siyasi bilgi kaynaklarına göre yapılan analizde, bilgilerini arkadaş çevresinden veya ailesinden alan öğrencilerin, anne ve babalarından daha fazla etkilendiği görülürken; sosyal medya veya internet üzerinden bilgi edinen öğrencilerin kitle iletişim araçlarına ve sosyal medyaya daha fazla yöneldiği ifade edilmiştir. Bu bulgular, ailenin siyasal toplumsallaşma sürecindeki belirleyici rolünü, aynı zamanda öğrencilerin sosyal ve ekonomik koşulları ile bilgi edinme biçimlerinin bu süreçteki etkisini ortaya koymaktadır. Ailenin, bireylerin siyasal toplumsallaşma süreçlerinde belirleyici bir rolü olduğu, İHL mezunları açısından da geçerlidir. Bu bulgu, ailenin sahip olduğu siyasal kültürün ve değerlerin, çocuklar aracılığıyla kuşaklar arası aktarıldığını ve bu aktarımla birlikte kolektif hafızanın korunarak geleceğe taşındığını göstermektedir (Türköz, 2020).

Siyasal Toplumsallaşma Bağlamında Türkiye’de Solcu Kimliğinin Oluşumunda Ailenin Rolü (Sala, 2022) adlı nitel bir çalışmada, Türkiye gibi geleneksel değerlerin güçlü olduğu bir toplumda, aile kurumunun bireylerin siyasal kimliklerinin oluşumunda belirgin bir rol oynadığı vurgulanmaktadır. Çalışmada görüşülen bireylerin çoğunluğunun, aktif bir şekilde siyasal kimliklerini ön plana çıkardığı ve genellikle sol düşünceleri aile ortamında benimsediği ifade edilmiştir. Bazı bireyler, solculuğu doğal bir süreçle ve ailelerinin etkisiyle benimsemiş; ancak bu durumu daha bilinçli hale getirmek için ilerleyen yıllarda okumalar ve araştırmalar yapmıştır. Örneğin, bir görüşmeci, babasının çevresinde solcu olarak tanındığını, kendisinin de çocukluğundan beri solculuğu ailesinin bir özelliği olarak gördüğünü belirtmiştir. Benzer şekilde, başka bir görüşmeci, ailesinin sol partilere oy verdiğini, ancak kendisine doğrudan bir yönlendirme yapılmamasına rağmen lise yıllarından itibaren solcu kimliğini benimsediğini ifade etmiştir. Ailesinin CHP’ye oy verdiğini belirten bir başka görüşmeci, küçük yaşlardan itibaren ailesinin siyasal pratiklerine tanıklık ettiğini; ancak ailesinin solculuğunu "Kemalist" olarak tanımlarken, kendi solculuğunu farklı bir çizgide gördüğünü vurgulamıştır. Ayrıca, ailelerin CHP ile olan bağlantısının, bireylerin sola yatkın bir kimlik geliştirmesinde etkili olduğu görülmektedir.

Görüşmecilerin ailelerinde okunan kitaplar, dinlenen müzikler ve takip edilen yayınlar, bireylerin sol kimliklerinin şekillenmesinde önemli bir kaynak olmuştur.

Türköz'ün (2020) *Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde İmam Hatip Liselerinin Rolü: Mezunlar Üzerine Bir Araştırma* başlıklı çalışmasında, İmam Hatip Lisesi (İHL) mezunlarının siyasal kimlik tercihlerini belirleyen temel faktörlerin analizine odaklanılmıştır. Araştırma bulgularına göre, İHL mezunlarının siyasal kimliklerini şekillendirme sürecinde, mezun oldukları okuldan ziyade ailelerinin siyasal kimliklerinin belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Mezunların büyük bir kısmının, aileleriyle uyumlu bir şekilde kendilerini "Muhafazakâr," "Milliyetçi," veya "İslamcı" olarak tanımlamayı tercih ettikleri belirtilmiştir. Bu durum, ailenin siyasal toplumsallaşma sürecindeki merkezi rolünün İHL mezunları için de geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Ailenin birey üzerindeki etkisi, siyasal kimliklerin ve değerlerin benimsenmesinde güçlü bir rehber olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Nitekim bireylerin siyasal kimlik ve tercihlerini etkileyen bu ailevi değer aktarımı, aynı zamanda kuşaklar arası ideolojik sürekliliği sağlamada kritik bir rol oynamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, siyasal sosyalleşmenin aile aracılığıyla kuşaklar arasında aktarılan bir miras olarak düşünülebileceği ve bireylerin siyasal tercihlerinin, erken dönemde şekillenen bu değer kalıplarıyla büyük ölçüde uyumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Ebeveyn Stilleri, Siyasal Toplumsallaşma, Liderlik, Kişilik ve Oy Verme Davranışı Arasındaki İlişkiler (Özkılıççı, 2020) adlı araştırma bulgularında üniversite öğrencilerinin siyasal tercihleri ile ebeveynlerinin siyasal parti tercihleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Son genel seçimlerde Cumhuriyet İttifakı, Millet İttifakı, HDP'ye oy veren veya oy kullanmayan üniversite öğrencileri üzerinde yapılan analizlerde, annelerinin siyasal parti tercihleri ile öğrencilerin siyasi tercihleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ki-kare testi sonuçlarına göre, annesiyle aynı yönde oy kullanan öğrencilerin oranı Cumhuriyet İttifakı seçmenleri arasında %65,7, Millet İttifakı seçmenleri arasında %81,9 ve HDP seçmenleri arasında %88,9 olarak tespit edilmiştir. Benzer şekilde, öğrencilerin siyasi tercihleri ile babalarının siyasal parti tercihleri arasında da anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Analiz sonuçlarına göre, babasıyla aynı yönde oy kullanan öğrencilerin oranı Cumhuriyet İttifakı için %62,4, Millet İttifakı için %82,8 ve HDP için %94,1 olarak kaydedilmiştir. Bu bulgular, ebeveynlerin siyasal eğilimlerinin üniversite öğrencilerinin siyasal toplumsallaşma süreçlerinde ve siyasi tercihlerinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Özellikle Millet İttifakı ve HDP seçmenlerinde ebeveyn-öğrenci uyumunun daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir.

KONDA tarafından 2024 yılında Gençlik Örgütleri Forumu için hazırlanan *Gençlik Politik Tercihleri Araştırması* Türkiye'deki 18-30 yaş arasındaki gençlerin siyasi tercihlerini, yerel seçim oy tercihlerindeki eğilimleri, örgütlenme alışkanlıklarını ve örgütlenmeye yönelik görüşlerini, güncel siyaset konularına bakış açılarını, ihtiyaçlarını ve karşılaştıkları sorunları incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, 7-18 Şubat 2024 tarihlerinde hanelerde yüz yüze gerçekleştirilen bir saha çalışmasıyla elde edilmiştir. Bu çalışmanın örnekleme, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine dayanarak, mahalle ve köylerin nüfus büyüklükleri ile eğitim seviyelerine göre katmanlandırılmıştır. Ayrıca, 24 Haziran 2018 Genel Seçim sonuçları da göz önünde bulundurularak yerleşim yerleri kırsal/kent/metropol olarak ayrılmış ve 12 bölge esas alınarak örneklem oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında 30 ilde, 76 ilçede ve 107 farklı mahallede yaşayan toplam 1864 kişiyle görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen bulgular, gençlerin siyasi tercihlerinin önemli ölçüde ailelerinin oy tercihleriyle ilişkilendiğini göstermiştir. Örneğin, 14 Mayıs 2023'te AK Parti'ye oy verdiğini belirten gençlerin yüzde 92'si, ailelerinin de AK Parti'ye oy verdiğini ifade etmektedir. CHP'ye oy veren gençlerin ise yüzde 67'si ailesinin de CHP'ye oy verdiğini belirtirken, yüzde 21'i ailesinin AK Parti'ye oy verdiğini dile getirmektedir. AK Parti seçmeni olan gençlerin aileleriyle aynı oy verme oranı, en yüksek seçmen kümesini oluşturmaktadır. Araştırmanın bulguları, ailesi AK Parti'ye oy veren bazı gençlerin, CHP ve MHP gibi köklü partilere oy verdiklerini, bazı gençlerin ise sandığa gitmediği ya da boş oy kullandığını göstermektedir. Bununla birlikte, ailesi CHP'ye oy veren gençler arasında, yeni bir siyasi adres olarak Türkiye İşçi Partisi (TİP) dikkat çekmektedir. Ayrıca, köklü partilerden bir diğer önemli kopuşun ise Zafer Partisi'ne doğru olduğu gözlemlenmektedir. Bu bulgular, gençlerin siyasi tercihleri ile ailelerinin oy tercihlerinin güçlü bir etkileşim içinde olduğunu, ancak gençlerin siyasi kimliklerinde zamanla farklılaşmalar yaşandığını ortaya koymaktadır.

2.2. Eğitim

Bir toplumda siyasal sistemin sürdürülebilirliği, siyasal değerlerin bireylere etkili bir şekilde aktarılması ve paylaşılması ile mümkün olmaktadır. Eğitimin, bireylerin davranışlarını istenilen yönde değiştirme işlevi, bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Bir eğitim kurumu olarak okullar, siyasal kültürü hem bilinçli bir şekilde bireylere aktarabilir hem de dolaylı yoldan, bireylerin farkında olmadan siyasal değerlerin benimsenmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle eğitim kurumları, bireylerin siyasal sosyalleşme süreçlerinde merkezi bir konuma sahiptir (Turan, 1996: 58). Okul, siyasal sistemlerin bir aracı olarak işlev görerek topluma sistemin tutumlarını, kurallarını, eğilimlerini ve davranış kalıplarını benimsetmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda eğitim, devletin istenen tutum ve davranışları aktarabilmesi için bir araç olarak değerlendirilmekte ve böylece siyasal sistemle uyumlu bireylerin yetişmesi sağlanmaktadır. Toplumların varlıklarını sürdürebilmesi ve yüksek toplumsal ile siyasal ideallere ulaşabilmesi için, bireylerin toplumun değer ve ilkelerine bağlı, vatansever özellikler taşıması gerekmektedir. Dolayısıyla, bireylerin siyasal yönelimleri üzerinde etkili olan okul kurumu, siyasal sistemlerin sürekliliği açısından kritik bir öneme sahiptir (Yeşilorman, 2006: 1). Siyasal sistemle uyumlu bireylerin yetiştirilmesinde eğitim müfredatı, okul içi ortamlar (törenler, toplu kutlamalar vb.) ve öğretmenler temel araçlar olarak öne çıkmaktadır. Tüm demokratik ülkelerde temel eğitimin zorunlu hale getirilmesi ve eğitimin, aynı zamanda bir vatandaşlık bilinci oluşturacak şekilde yapılandırılması, okulun önemli bir siyasi kurum olduğuna işaret etmektedir. Bu durum, eğitim kurumlarının bireylerin siyasal sosyalleşme süreçlerindeki kritik rolünü vurgulamaktadır (Dursun, 2003: 227).

Bourdieu ve Passeron (1970) eğitim kurumlarının yapısı üzerine gerçekleştirdikleri bir araştırmada, öğrenim işlevinin büyük ölçüde meslekten gelen uzmanlardan oluşan bir kadronun tekeline bırakılması sebebiyle öğretim sisteminin göreceli bir özerklik kazandığını vurgulamışlardır. Onlar, dil biliminden edindikleri bir karşılaştırma üzerinden, okulun siyasal davranışları üreten bir dilden ziyade bir gramer öğretme işlevi üstlendiğini önermektedirler. Bu bağlamda okul, birbirinden farklı ve hatta zıt inançların gelişmesine olanak tanıırken, bu inançların arkasında her zaman aynı eylem birliğinin bulunduğunu ifade ederler. Bu durum, iktidarın halka belirli anlamları benimsetmesini, bunları kendi gücünün temelinde yatan güç ilişkilerini gözden saklayarak meşru kabul ettirmesini mümkün kılar. Bourdieu ve Passeron, (1970) bu olguyu “simgesel zorbalık” olarak tanımlamaktadırlar. Bu bağlamda siyasal iktidar, eğitim kurumları aracılığıyla toplumu kendi ideolojik ilkeleri doğrultusunda kodlamakta, eğitmekte ve bu ilkelerden kaynaklanan sembollerini, simgeleri ve dili geniş kitlelere yaymaktadır. Sonuç olarak, eğitim kurumları, bireylerin siyasal sosyalleşme süreçlerinde merkezi bir rol oynamakta ve toplumsal değerlerin aktarımında kritik bir araç işlevi görmektedir.

Eğitim kurumlarının bireylerin siyasal sosyalleşme süreçlerindeki rolü, yalnızca ilköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki okullarla sınırlı olmayıp, üniversiteler gibi yükseköğretim kurumlarını da kapsamaktadır. Üniversiteler, bireylerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeleri ve farklı ideolojik perspektiflerle tanışmaları açısından önemli bir alan sunmaktadır. Tarihsel olarak üniversiteler, öğrenci hareketlerinin ortaya çıktığı, demokratik değerlerin tartışıldığı ve siyasal katılımın yoğunlaştığı bir zemin olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle öğrenci toplulukları, akademik ortamlar ve kampüs etkinlikleri, bireylerin farklı siyasal görüşleri deneyimleyerek kendi kimliklerini oluşturmasına olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte, üniversiteler bazen siyasal iktidarların etkisi altında ideolojik bir yapı sergileyebilmekte ve bu durum, akademik özgürlük ile tarafsızlık ilkeleri açısından eleştirilere yol açabilmektedir (Acar & Becel, 2021). Dolayısıyla, yükseköğretim kurumları, siyasal sosyalleşme sürecinde hem özgürleştirici hem de sınırlayıcı bir işlev görebilmekte; bireylerin demokratik bilinç kazanımı ile toplumsal değerlerin aktarımı arasındaki dengeyi sağlama noktasında kritik bir rol üstlenmektedir.

Türköz’ün (2020) araştırmasının bulguları, İmam Hatip Liseleri (İHL) mezunlarının siyasal toplumsallaşma süreçleri üzerinde belirli bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, İHL mezunlarının siyasal kimlik tercihleri, büyük ölçüde ailelerinin siyasal kimliklerinden etkilenmektedir. Eğitim alırken, özellikle aile içindeki siyasal değerlerin ve kimliklerin, öğrencilerin siyasal tercihlerinde önemli bir etkisi olmuştur. Nazıroğlu’nun (2015) çalışmasına göre, eğitim kurumları içerisinde din eğitimi derslerinin yalnızca dini bilgileri aktarmakla sınırlı kalmayarak siyasal toplumsallaşmaya da katkıda bulunduğu vurgulanmaktadır. Özellikle DKAB (Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi) dersleri, laiklik

ve Atatürkçülük gibi kavramların öğretim programlarına yoğun şekilde dâhil edilmesiyle siyasal otoriteye ilişkin belli değer ve anlayışların yeni nesillere aktarılmasına aracılık etmektedir. Bu derslerde kullanılan dilin, tarihi bağlamda laik-dindar çatışmasını minimize edecek şekilde tasarlanması ve ayrışmayı aşan bir söylem oluşturması, eğitimin siyasal sosyalleşme üzerindeki dönüştürücü etkisini göstermektedir. Bununla birlikte, ders içeriğinde siyasal konulara geniş yer verilmesinin, din derslerinin temel amacından sapmasına ve sekülerleştirilmesine yol açabileceği tehlikesi de dile getirilmektedir. Eğitim kurumlarının, bireylerin hem dini hem de toplumsal kimliklerini bir arada geliştirebileceği alanlar sunması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla, okullarda verilen eğitimin siyasal sosyalleşme üzerindeki etkisi, bireylerin otoriteye ilişkin algılarının şekillenmesinde, toplumsal uzlaşma ve kimlik inşa süreçlerinde önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir.

Baltacı ve Uysal, *Türkiye’de Bir Siyasal Sosyalleşme Aracı Olarak Ders Materyali: İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Üzerine Bir İnceleme* (2012) üzerine yapılan araştırmada ilköğretim 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabının eski ve yeni müfredatlar arasında siyasal kavramlar bakımından karşılaştırılması yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre, eski müfredatla hazırlanmış ders kitaplarında daha çok devlet merkezli bir yaklaşım öne çıkarken, yeni müfredatla birlikte birey merkezli ve demokratik değerlerin ön planda olduğu bir anlayış benimsenmiştir. Yeni müfredatla birlikte ders kitaplarının, öğrencilerin katılımcı ve eleştirel düşünen bireyler olarak yetişmelerine olanak sağlayacak şekilde yeniden düzenlendiği tespit edilmiştir. Yeni müfredatta demokrasi, özgürlük, kamuoyu, katılım, egemenlik ve seçim gibi kavramlar öncelikli olarak ele alınmış, ders materyalleri daha güncel ve çeşitli görsellerle zenginleştirilmiştir. Buna karşın, eski müfredatın daha çok devlet odaklı bir dil ve tarihsel bir perspektif sunduğu görülmüştür. Yeni müfredata dayalı ders kitaplarında, öğrencilerin düşünme, sorgulama ve yorum yapma becerilerini geliştirmek amacıyla araştırma ve tartışma konularına yer verildiği, ayrıca öğrencilerin özgürce düşüncelerini ifade etmelerini teşvik eden bir üslup kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu değişikliklerin, öğrencilere yalnızca siyasal bilgiyi aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda onları etkin, üretken ve demokratik değerlere sahip bireyler olarak yetiştirme amacını taşıdığı belirtilmiştir. Araştırma sonucunda, eğitim sisteminde yapılan bu değişikliklerin, demokratik rejimlerin sağlıklı işleme için gerekli olan demokratik eğilimlere sahip yurttaşların yetiştirilmesine katkı sunduğu vurgulanmıştır. Özellikle sosyal içerikli ders kitaplarının demokratik bir bakış açısıyla hazırlanmasının, bireylerin siyasal bilinç ve değerlerinin şekillenmesinde hayati bir öneme sahip olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda, eğitim ve ders materyalleri, siyasal sosyalleşme sürecinde merkezi bir role sahip olan araçlar olarak değerlendirilmiştir.

Siyasal Sosyalleşmeyi Etkileyen Faktörler (2018) üzerine yapılan araştırmanın bulguları değerlendirildiğinde, eğitim kurumlarında öğretmenlerin ideolojik kimliklerini öğrencilere doğrudan yansıtma eğiliminde olduğu bir alan olarak değerlendirilmektedir. Öğretmen-öğrenci ilişkilerinde siyasi konulara yer verilmemesi, öğretmenlerin ideolojik tutumlarını öğrencilere aktarmaktan kaçındığını göstermektedir. Öğrencilerin öğretmenleriyle siyasi konularda derinlemesine bir etkileşim yaşamamaları, eğitim ortamlarının tarafsız kalma çabasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, öğretmenlerin öğrencileri belirli bir ideolojik çizgiye yönlendirme veya siyasi partilerin gençlik kollarına katılmaya teşvik etme gibi bir eğilim içinde olmamaları, eğitim ortamlarının bireylerin siyasal kimliklerini kendilerinin oluşturabileceği bir zemin sunduğunu işaret etmektedir. Elde edilen bulgular, eğitim kurumlarının siyasal sosyalleşme sürecinde nispeten tarafsız bir alan sunduğunu desteklemektedir. Özellikle öğretmenlerin ideolojik duruşlarını öğrencilere yansıtma eğiliminde olmaları, öğrencilerin farklı siyasal görüşlerle olan etkileşimlerini zenginleştirmekte ve eğitim ortamının ideolojik olarak daha dengeli bir yapı sergilemesine olanak tanımaktadır. Aynı görüşleri paylaştıkları öğretmenler tarafından gözetim altında tutulan öğrencilerin sayısının az olması, eğitim ortamlarında öğretmenlerin siyasi eğilimlerinin öğrencilere yansıtılmadığı ve tarafsızlık ilkesine sadık kalındığı izlenimini pekiştirmektedir. Bu durum, öğrencilerin farklı bakış açılarını anlamalarına ve kendi siyasal kimliklerini oluşturma sürecinde daha özgür bir deneyim yaşamalarına imkân tanımaktadır. Öte yandan, bazı öğrencilerin siyasi görüşleri nedeniyle az da olsa haksızlık yaşadıklarına dair bulgular, eğitim ortamlarının tam anlamıyla tarafsız olmadığına işaret etse de, genel anlamda düşük oranda haksızlık yaşanması, eğitim kurumlarının ideolojik çeşitliliğe daha açık bir yapı sunduğunu göstermektedir. Ayrıca, öğrencilerin siyasal faaliyetleri nedeniyle disiplin cezası almalarının nadir olması ve bu cezaların kısa süreli uzaklaştırma veya örgün eğitimden çıkarılma gibi hafif yaptırımlarla sınırlı kalması,

eğitim kurumlarının siyasal kimliklere karşı sert bir tutum içinde olmadığını göstermektedir. Bu bulgular, eğitim kurumlarının bireylerin siyasal sosyalleşme sürecinde tarafsız ve çoğulcu bir ortam sunduğunu ve ideolojik bir baskıdan ziyade, farklı siyasal görüşleri anlamalarına olanak tanıdığını ortaya koymaktadır.

2.3. Din

Dinin birey üzerindeki önemli işlevlerinden biri de sosyalleştirme sürecidir. Birey, din aracılığıyla yalnızca inanç sistemini öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda bu inançları zihninde yerleştirir ve gündelik yaşamındaki davranışlarına yansır. Böylelikle, toplumun normlarına uygun davranış kalıplarını benimseyerek toplumsal yaşama entegre olur (Çankal, 2021: 144). Din, bireylerin sosyalleşme süreçlerine etki etmekle kalmayıp, aynı zamanda siyasal kimlik kazanımında da önemli bir rol oynamaktadır. Bu etki, dinin bireylerin değer sistemlerini, inançlarını ve dünya görüşlerini şekillendirmesi yoluyla gerçekleşir. Din, bireylere toplumsal normlar ve davranış kalıpları hakkında rehberlik ederken, aynı zamanda siyasi tutum ve davranışlarını da etkileyen bir çerçeve sunar. Din, bireylerin aidiyet duygusunu pekiştirir ve toplumsal kimliklerinin bir parçası olarak siyasal ideolojilere yönelmelerine zemin hazırlar. Dinî topluluklar, bireylerin siyasal görüşlerini biçimlendiren sosyal etkileşim alanlarıdır; bu bağlamda din, bireylerin belirli siyasal duruşları benimsemelerine ya da belirli siyasi hareketlere katılmalarına olanak tanır. Örneğin, dini inançlar, bireylerin adalet, eşitlik ve ahlaki sorumluluk gibi kavramlara yükledikleri anlamı etkileyerek, bu kavramların siyasal alanda nasıl yorumlandığını belirler. Dolayısıyla, dinin bireyin siyasal kimlik kazanımındaki rolü, sadece inanç sistemleri ile sınırlı kalmayıp, bireylerin toplumsal yaşamlarındaki dinamiklerin ve ilişkilerin de bir yansımasıdır. Bu bağlamda, din, bireylerin politik bilincinin şekillenmesinde ve toplumsal harekete katılımlarında etkili bir sosyolojik faktör olarak öne çıkmaktadır.

Her din, kendisine özgü bir dünya görüşüne dayanan tutum ve tavırları yani ethos sunmaktadır. Ethos ve dünya görüşü, birbirini karşılıklı olarak destekleyen, tasdik eden ve güçlendiren unsurlardır. Bu iki kavramın sentezlenmesi görevi, dini semboller aracılığıyla yerine getirilmektedir. Bu uyum ve tamamlayıcılık, bireylere anlam oluşturma imkânı tanırken, yaşamlarını daha anlamlı hale getirmektedir. Dinin referans noktası olarak alınması, bireylerin hayatlarını dinin belirlediği doğrultuda şekillendirmesine neden olmaktadır. Dini öğretiler, bireyin yaşamın farklı alanlarında hareket etme biçimini etkileyerek, karar alma süreçlerinde de belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu durum, dinin bireylerin zihniyetine entegre olmasını sağlayarak, günlük yaşamda karşılaşılan olay ve durumların dinî perspektiften yorumlanmasına yol açar. Dolayısıyla, din, yalnızca bir inanç sistemi olmanın ötesinde, bireylerin yaşamlarının her aşamasında rehberlik eden bir çerçeve sunmaktadır (Ülgener, 1981: 14). Din, bireylerin yaşamları üzerindeki etkisini çeşitli alanlarda, özellikle de iktisat, sanat gibi sosyal ve kültürel hususlarda belirgin bir şekilde gösterir. Örneğin, bir Budist'in iktisat anlayışı ile bir Müslüman veya Hristiyan bireyin iktisat alanındaki tutumları, dinlerinin temel ilkelerine dayanan farklı bir çerçeve içerisinde şekillenir (Freyer, 1964: 75). Bütün bu unsurlar çerçevesinde, bireyin topluma karşı geliştirdiği tutumlar ile dinin toplumsal ilişkiler ve kurumlar üzerindeki etkisi, büyük ölçüde ilgili dini grubun öğretileri, ibadet biçimleri ve organizasyon yapısına nüfuz eden ruhsal ve zihinsel temellere bağlıdır. Bu ruh ve zihniyet, belirli bir toplumda insan ilişkilerini şekillendiren, yönlendiren ve belirleyen temel faktörleri oluşturmaktadır. Dini inançlar ve pratikler, bireylerin sosyal etkileşimlerinde ve toplumun genel dinamiklerinde belirleyici bir rol oynayarak, insanların birbirleriyle kurdukları ilişkilerin niteliğini ve biçimini etkileyen önemli unsurlar arasında yer alır. Dolayısıyla, dinin toplumsal hayattaki yeri ve önemi, yalnızca bireylerin inançlarıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bu inançların toplumsal etkileşimler ve kurumsal yapılar üzerindeki derinlemesine etkisiyle de şekillenir (Taplamacıoğlu, 1963: 91).

Din, toplumsal kontrol mekanizmaları aracılığıyla bireyleri toplumun belirlediği kurallar çerçevesinde tutma işlevi görmektedir. Din, hem özsel hem de görevsel boyutlarıyla, toplumda etkili bir sosyal olgu olarak varlık gösterir. İnsanlar ise, birincil, ikincil ve yeniden sosyalleşme süreçleri aracılığıyla sürekli olarak sosyal hayata katılan toplumsal varlıklar olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, bireylerin toplumsal yaşamlarında din, önemli bir sosyalleşme deneyimi sunmaktadır. Bu etki, özellikle geleneksel toplumlarda belirgin bir biçimde ortaya çıksa da, sekülerleşme ve işlevsel uzmanlaşmanın hâkim olduğu modern toplumlarda da gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, dinin etkili olduğu bir toplumsal

ortamda, dinden bağımsız bir sosyalleşme sürecinden bahsetmek mümkün değildir. Dini deneyim modelleri, bireylere dini tatmin ve tecrübe biçimleri sunan özel araçlar geliştirir. Sosyalleşmenin kültürel boyutları içinde, bireyler kendi kültürlerinin dini deneyim senaryolarını doğrudan veya dolaylı olarak öğrenirler. Bu dini senaryolar ve oluşan dini atmosfer, nihayetinde, bireylerin uyması gereken dini deneyim modelleri olarak kendini kabul ettirir. Bu bağlamda, din, bireylerin sosyal kimliklerini şekillendiren ve toplumsal ilişkilerinde belirleyici bir rol oynayan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Zuckerman, 2006: 105).

Din, genel olarak siyasal sistemlere ve özelde siyasal iktidarlara meşruiyet kazandırma işlevi taşır. Meşrulaştırıcı rolü sayesinde din, statükoyu, mevcut sosyal düzeni, toplumsal kurumları ve bu kurumların işleyiş biçimlerini geçerli kılarak onlara meşruiyet kazandırır. Dinin güçlü bir meşruiyet kaynağı olmasının ardındaki neden, kendisine siyasal iktidarı kutsallaştırma özelliği atfedilmesidir. Bu durum, hemen hemen tüm siyasal iktidarların dini bir meşruiyet aracı olarak kullandığını ifade etmeyi mümkün kılar. Dolayısıyla din, yalnızca bireylerin inanç sistemlerini şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal ve siyasal yapının meşrulaştırılmasında merkezi bir rol oynar. Bu bağlamda, din ve siyasal iktidar arasındaki ilişki, toplumsal normların ve değerlerin sürdürülmesinde önemli bir dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır (Turan, 2014: 69).

Dinî otoriteyi kabul edecek şekilde gerçekleştirilen bir sosyalleşmenin, siyasal otoritenin meşruiyetine katkıda bulunabilecek bir “yayılma etkisi” oluşturabileceği tartışılmaktadır. Easton ve Dennis’in (1967) ABD’de gerçekleştirdiği ilk siyasal sosyalleşme araştırmalarından biri, çocukların siyasi dünyayı algılamalarında başkan ve polis gibi figürlerin önemli bir temas noktası olduğunu ortaya koymuştur. Bu araştırmada, çocukların Amerikan başkanına ilişkin ilk imgelerinin genellikle hayırseverlik ve her şeye gücü yetenlik gibi özellikler içerdiği görülmüştür. Bu nitelikler, İbrahimi dinî geleneklerde sıklıkla Tanrı’ya atfedilen özelliklerle benzerlik göstermektedir. Bu durum, dinî otoriteye yönelik sosyalleşmenin, siyasi otoriteye yönelik sosyalleşmeyle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır (Pearson-Merkowitz & Gimpel, 2009: 180). Bu bağlamda, dinin siyasal sosyalleşme üzerindeki etkisinin, otorite algısının biçimlenmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Siyasal Sosyalleşmeyi Etkileyen Faktörler (2018) üzerine yapılan araştırmanın bulguları değerlendirildiğinde, din ve siyaset ilişkisinin bireylerin siyasal sosyalleşme süreçlerinde önemli bir etken olduğunu ortaya koymaktadır. Çoğunlukla, bireyler din ve siyaset kurumlarının ayrılması gerektiğini savunmakta, bu iki yapının iç içe geçmesinin dinin siyasete alet edilmesi ve dini değerlerin zarar görmesi gibi endişeleri beraberinde getirdiğini ifade etmektedir. Bu durum, laiklik ilkesiyle uyumlu bir anlayışın toplumun geniş bir kesiminde kabul gördüğünü göstermektedir. Siyasal sosyalleşme literatürü açısından değerlendirildiğinde, bu bulgular, Türkiye toplumunda laiklik ve dinî değerlerin dengelenmesi arayışının güçlü bir toplumsal dinamik olarak varlığını sürdürdüğünü işaret etmektedir. Din ve siyaset ayrımını destekleyen bireylerin bu görüşlerini gerekçelendirirken, dinin bireysel bir yaşantı alanında kalmasını ve siyasetten bağımsız bir yapıya sahip olmasını öne sürmeleri, dinin sekülerleşmesi kavramıyla örtüşmektedir. Bu perspektif, Türkiye toplumunda dinin, bireysel yaşam alanıyla sınırlandırılmasının ve kamusal alanda sınırlı bir etkiyle varlık göstermesinin kabul gördüğünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, araştırmada dini ve siyasi alanın birbirinden ayrılması gerektiğine vurgu yapan bireylerin sayısının yüksekliği, Türkiye’de dinin toplumsal yapı üzerindeki etkinliğine rağmen bireylerin siyasal kimliklerini oluştururken dini faktörlerden ziyade laik bir perspektifi tercih ettiklerini göstermektedir. Bunun aksine, tarikat veya cemaat üyeliği bulunan ya da dinin siyasi süreçlerle iç içe olmasını savunan daha küçük bir grubun varlığı da göz ardı edilmemelidir. Bu kesim, dinî grupların siyasetteki rolünü olumlu görmekte ve siyasette dindar bireylerin bulunmasının toplumun genel yapısını güçlendireceğini düşünmektedir. Bu düşünce, politik sosyalleşme bağlamında dinî grupların bireyler üzerindeki etkisini ve siyasal tutumları şekillendirmedeki gücünü göstermektedir. Dinî kimliğin bu grupların üyeleri tarafından siyasi kimliklerinin bir parçası olarak değerlendirilmesi, onların sosyalleşme süreçlerinde dinin merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Çalışmanın bulguları ayrıca, bireylerin üyesi oldukları siyasi partinin dinî değerlere olan yaklaşımını önemsemeleri ve parti liderlerinin dinin gereklerine uymasını beklemelemlerinin, dini referansların siyasal kimlik üzerindeki belirleyici rolünü açığa çıkardığını göstermektedir. Bu durum, özellikle liderlere yönelik “ahlaki otorite” algısının güçlü olduğu toplumlarda, liderlerin dinî yaşam tarzına uymasının parti tabanı

tarafından bir gereklilik olarak görüldüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, siyasi kimliğin oluşumunda liderlerin dinî davranışlarının ve söylemlerinin etkili olduğu, siyasi sosyalleşme sürecinde dini bir referans çerçevesinin belirleyici bir rol oynayabileceğini işaret etmektedir. Son olarak, din ile siyasetin iç içe yürütülmesini doğru bulmayan bireylerin dini siyasete alet etme kaygısını dile getirmesi, dinin toplumsal yapıda önemli bir değer olduğunu ve bu değerın korunması gerektiği düşüncesinin toplumda yerleşik olduğunu göstermektedir. Dinî değerlerin toplumsal yaşamda güçlü bir moral yapı olarak algılandığı, ancak bu değerlerin siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmasının dinî inancın kutsallığını zedeleyeceği endişesi, Türkiye’de din ve siyaset arasındaki hassas dengeye yönelik toplumsal bir duyarlılığı işaret etmektedir. Bu çerçevede, araştırmanın sonuçları, Türkiye toplumunda din ve siyasetin ayrılması gerektiği yönündeki geniş kabulü ve dinî değerlere verilen önemi yansıtmakta; aynı zamanda siyasi sosyalleşme süreçlerinin, bireylerin dini referansları ile siyasi kimliklerini dengeleme çabasını içerdiğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Siyasal sosyalleşme, bireyin politik dünyaya dair farkındalığının artması, devletin işleyişine dair bilgilerin edinilmesi ve demokratik katılımın geliştirilmesi açısından kritik bir işleve sahiptir. Bu süreç, aile, eğitim ve din gibi faktörlerin etkisiyle gerçekleşir ve bireylerin siyasi ideolojilere, partilere ve toplumsal sorunlara karşı nasıl bir çerçeveden yaklaşımları gerektiği konusunda bir çerçeve sunar. Siyasi sosyalleşme, aynı zamanda bireylerin toplumsal yapılarla uyumlu bir şekilde davranmalarını sağlayarak, toplumun siyasi istikrarına ve demokratik kültürün güçlenmesine katkıda bulunur. Bu bağlamda, siyasi sosyalleşme sadece bireyler için değil, toplumun genelinde de sağlıklı bir siyasi yapının kurulmasında önemli bir rol oynar.

Aile, siyasi sosyalleşmenin başlangıç noktası olarak kritik bir öneme sahiptir. Çocuklar, aile içerisinde edindikleri deneyimler ve gözlemlerle, siyasi kimliklerini şekillendirmeye başlarlar. Ailenin, bireylerin sosyal ve siyasi kimliklerini oluşturmadaki rolü, yalnızca doğrudan eğitimle sınırlı değildir; aynı zamanda çocuğun ailesinin siyasi tutumları ve davranışları aracılığıyla da dolaylı bir şekilde gerçekleşir. Bu durum, bireylerin siyasi değerleri, tutumları ve düşünce biçimlerinin, aile içindeki etkileşimlerle ve gözlemlerle nasıl şekillendiğini göstermektedir. Aile içindeki eğitim ve davranış biçimleri, çocukların ilerleyen yıllarda siyasete dair tutumlarını, özellikle de siyasi ideolojilere olan yaklaşımlarını büyük ölçüde etkiler. Ailedeki otorite ilişkileri, bireyin ilerleyen yıllarda nasıl bir siyasi tutum geliştireceğini belirlemektedir. Ailenin, bireyler üzerindeki etkisi sadece bireysel tutumları değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi katılımı da şekillendirir. Ailede siyasi katılım, sadece aktif bir şekilde siyasi etkinliklere katılmakla değil, aynı zamanda siyasi değerlerin gözlemlenmesi ve içselleştirilmesiyle de gerçekleşir. Bu durum çocukların ailedeki davranışları gözlemleyerek, siyasi görüşlerini zamanla biçimlendirmeleri anlamına gelir. Ailedeki siyasi atmosferin, bu süreçte belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir. Ailenin siyasi değerleri hakkında yapılan tartışmalar, bireylerin siyasi tutumlarını netleştirmelerine ve kendi siyasi kimliklerini oluşturabilmelerine yardımcı olabilir. Ancak, ailenin siyasi sosyalleşme üzerindeki etkisi her zaman doğrudan ve açık bir şekilde olmayabilir. Çocuklar, bazen siyasi bir diyalog içinde aktif olarak yer almazlar; ancak çevrelerinden ve aile içindeki gözlemlerinden etkilenirler. Aile içindeki siyasi tartışmalar genellikle tek yönlü olabilir ve bu da çocukların farklı görüşleri değerlendirme becerilerini sınırlayabilir.

Siyasal sosyalleşme sürecinde eğitim, toplumların siyasi ve toplumsal yapılarının sürdürülebilirliğinde kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle okullar, bireylerin siyasi sosyalleşmesinde önemli araçlar olarak işlev görür. Okullar, hem doğrudan hem de dolaylı yollarla siyasi değerleri aktarır ve bu süreç, eğitim kurumlarının bireylerin siyasi yönelimlerini şekillendirmesini sağlar. Eğitimin bu işlevi, bireylerin toplumun değerlerine uygun tutum ve davranışlar geliştirmeleri için hayati öneme sahiptir. Eğitim kurumları, devletin istenen tutum ve davranışları toplumda yerleştirme aracı olarak kullanılır, böylece siyasi sistemle uyumlu bireylerin yetişmesi sağlanır. Bu bağlamda, eğitimde kullanılan müfredatlar, okul içindeki sosyal ortamlar ve öğretmenlerin tutumları önemli araçlar olarak öne çıkar. Eğitimde, bireylerin vatandaşlık bilinci kazanmaları, demokratik değerlere sahip olmaları hedeflenir. Bu değerlerin aktarımı, okulun sadece bilgi veren bir kurum olmanın ötesine geçerek, bireylerin toplumsal normlar ve siyasi sorumluluklar konusunda bilinçli bir şekilde yetişmelerini sağlamasına olanak tanır. Eğitim kurumlarının siyasi sosyalleşme üzerindeki etkisi sadece ilkökul ve

ortaokullarla sınırlı kalmaz; üniversiteler de bu süreçte önemli bir rol üstlenir. Üniversiteler, bireylerin farklı ideolojik görüşlerle tanıştığı, eleştirel düşünmenin teşvik edildiği alanlar olarak, toplumsal ve siyasal katılımın arttığı zeminlerdir. Ancak bu kurumlar bazen siyasal iktidarların etkisi altında kalabilir ve bu da akademik özgürlük ve tarafsızlık gibi değerlerin sorgulanmasına yol açabilir. Yükseköğretim kurumlarının rolü, hem bireylerin demokratik bilincini kazanmalarını sağlamak hem de toplumsal değerlerin aktarımını dengelemek açısından oldukça kritik bir noktadadır. Öte yandan, okulda verilen din eğitimi gibi dersler de siyasal sosyalleşme süreçlerine etki eder. Özellikle din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde verilen eğitim, laiklik ve Atatürkçülük gibi kavramlar aracılığıyla siyasal otoriteye ilişkin belli değerlerin aktarılmasına yardımcı olur. Bununla birlikte, bu tür derslerdeki siyasal içerik, bazen din eğitiminin amacından saparak sekülerleşmesine neden olabilir. Bu durum, eğitimde dengeyi korumanın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Son olarak, eğitim materyalleri ve ders kitapları, bireylerin siyasal bilincini şekillendiren önemli araçlardır. Yeni müfredatlar, öğrencilerin demokratik değerleri içselleştirerek katılımcı ve eleştirel düşünen bireyler olarak yetişmelerini amaçlar. Bu müfredatlar, devletin merkezinde olduğu eski anlayışın aksine, bireyi merkeze alan ve demokratik değerleri öne çıkaran bir yaklaşımı benimsemektedir. Eğitim materyalleri, bu süreçte, bireylerin kendi siyasal kimliklerini oluştururken çeşitli perspektiflerle tanışmalarına fırsat tanır. Eğitim kurumlarının siyasal sosyalleşme üzerindeki etkisi, genel olarak daha çoğulcu ve tarafsız bir ortam yaratmayı hedefler. Öğretmenlerin ideolojik tutumlarını doğrudan öğrencilere aktarmamaları, eğitim ortamının daha dengeli olmasını sağlar ve öğrencilerin farklı siyasal görüşlere karşı daha açık fikirli olmalarını teşvik eder.

Son olarak siyasal sosyalleşme sürecinde din, bireylerin toplumsal ilişkilerinde belirleyici bir faktör olarak, onların politik tutumlarını ve davranışlarını etkileyen önemli bir çerçeve sunar. Sosyolojik açıdan bakıldığında, din, sadece bireylerin bireysel yaşamlarını yönlendiren bir inanç sistemi olmanın ötesine geçerek, toplumsal normlar, sosyal etkileşimler ve ideolojik yapılar üzerinde de etkili bir güç olarak karşımıza çıkar. Özellikle geleneksel toplumlarda, dini inançlar ve ibadet biçimleri, bireylerin siyasal sosyalleşmelerinde belirleyici bir işlev görürken, sekülerleşme ve modernleşmenin etkisiyle daha seküler toplumlarda bile dinin bu rolü önemli ölçüde devam etmektedir. Din ve siyaset arasındaki ilişki, bireylerin siyasal kimliklerini biçimlendiren sosyo-politik bir dinamik olarak işlev görür. Din, toplumsal düzenin ve siyasal iktidarın meşruiyetini pekiştiren bir araç olarak kullanılır. Bu bağlamda, dinin politik gücü, tarihsel olarak çoğu zaman siyasal iktidarların kutsallık atfettiği bir meşruiyet kaynağına dönüşmüştür. Dinî otorite ile siyasal otorite arasındaki etkileşim, bireylerin otoriteye yönelik algılarını şekillendirirken, aynı zamanda siyasal tutum ve davranışları da derinden etkiler. Bu etkileşim, dini inançların toplumsal ilişkiler ve siyasal süreçlerdeki yeri ile doğrudan ilişkilidir. Türkiye örneğinde olduğu gibi, din ve siyaset arasındaki ilişkinin sınırlarının belirlenmesi, toplumsal bir tartışma konusu olmuştur. Laiklik ve dinin kamusal alanla sınırlı tutulması gerektiği düşüncesi, özellikle modernleşme sürecinin etkisiyle güç kazanırken, dini grupların siyasal alandaki rolünü savunan bir kesim de mevcuttur. Bu gruplar, dini değerlerin siyasete entegre edilmesinin, toplumun bütünlüğünü güçlendirdiği ve sosyal düzeni pekiştirdiği görüşündedir. Öte yandan, dinin siyasete alet edilmesi kaygıları, dini değerlerin kutsallığının zedelenmesi endişesini beraberinde getirmektedir. Bu gerilim, Türkiye’de din ve siyaset arasındaki dengeyi korumaya yönelik toplumsal duyarlılığı yansıtmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin siyasal kimliklerinin oluşumunda dinî referansların etkisi, dinin toplumsal yaşamdaki rolünü ve siyasal sosyalleşme süreçlerini anlamada önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, E. & Becel, Y. (2021). Üniversite Gençliğinin Gönüllü Siyasal Katılımı: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İİBF Öğrencileri Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*, 1(2): 15-35.
- Akın, M.H. (2009). Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik –Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma-, *Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22: 153-183.
- Akın, M. H. (2013). *Siyasallığın Toplumsal İnşası*. Çizgi Kitapevi: Konya.

- Alkan, T. (1989). *Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim*. Gündoğan Yayınları: Ankara.
- Althusser, L. (1991). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev.: Y. Alp ve M. Özışık, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Arslantürk Z. & Amman, T. (1999). *Sosyoloji, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul.
- Baltacı, C. & Uysal, M. T. (2012). Türkiye’de bir siyasal sosyalleşme aracı olarak ders materyali: İlköğretim sosyal bilgiler dersi üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3): 177-194.
- Bourdieu, J.P. & Passeron, C. (1970). La reproduction Eléments pour une théorie du système d’enseignement. *Editions de Minuit*, (:149-154): Paris.
- Çankal S. (2021). Türkiye’de Dini Gruplarda Doğu-Batı Karşıtlığı: Dergiler Üzerine Bir İnceleme, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5 (2): 141-163.
- Çetin, H. (2003). *İnsan ve Siyaset, Siyasetin Psikolojik Temelleri*. Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Çimen, G. (2019). *Siyasal Sosyalleşmeyi Etkileyen Faktörler: Konya İli CHP-MHP-AK Parti Üyeleri Örneği*. Yüksek lisans tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Isparta.
- Demirel, Y. (2021). Piyasa Döngüsünün Modern Çarkı: Krediler. *Sosyoloji Divanı Dergisi*, 9(18): 157-171. Çizgi Kitabevi: Konya
- Dursun, Ç. (2003). İslamcı Basında Kemalizm Karşıtlığının Kurulması, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(4): 47-82.
- Duverger, M. (1998). *Siyaset Sosyolojisi*. 5. Baskı Varlık Yayınları: İstanbul.
- Easton, D., & Dennis, J. (1967). The child’s acquisition of regime norms: Political efficacy, *American Political Science Review*, 61(1), 25-38.
- Ergün, A. (2019). *Gençlerin Siyasal Toplumsallaşmasını Etkileyen Faktörler: Cumhuriyet Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek lisans tezi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sivas.
- Freyer, H. (1964). *Din Sosyolojisi*, Çev.: Turgut Kalpsüz, Ankara Üniversitesi Basım Evi: Ankara.
- Gençlik Örgütleri Forumu (2024). *Gençlerin Politik Tercihleri Araştırması 2024*. KONDA Araştırma ve Danışmanlık. Erişim Adresi: <https://konda.com.tr/rapor/182/genclerin-politik-tercihleri-arastirmasi> Erişim Tarihi: 3 Mart 2024
- Gökçe, O. (2013). *Siyaset Sosyolojisine Giriş*. Çizgi Kitabevi: Konya.
- Hyman, H. (1959). *Political Socialization: A Study in the Psychology of Political Behaviour*. Free Press: New York.
- Miliband, R. (1983). *Kapitalist Devlet*. Çev.: Osman Akınhay. Belge Yayınları: İstanbul.
- Nazıroğlu, B. (2016). Din ile Devlet Arasında Simbiyotik Bir İlişki: Türkiye’de Zorunlu Din Derslerinde Siyasal Toplumsallaşma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1): 191-214.
- Özensel, E. (2023). Değişen Aile, Değişmeyen Aile Değerleri. *Sosyoloji Divanı Dergisi*. 11(21): 14-30. Konya: Çizgi Kitabevi.

- Özkılıççı, G. (2020). *Ebeveyn Stilleri, Siyasal Toplumsallaşma, Liderlik, Kişilik ve Oy Verme Davranışı Arasındaki İlişkiler*. Doktora tezi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Psikoloji Bilim Dalı: Bolu.
- Pearson-Merkowitz, S. & Gimpel, J. G. (2009). Religion and Political Socialization. Ed: James L. Guth, Lyman A. Kellstedt, and Corwin E. Smidt In *The Oxford Handbook of Religion and American Politics*. Oxford Press: Oxford
- Portelli, H. (1990). *Gramsci ve Tarihsel Blok*. Çev.: Kenan Somer. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Sala, B. (2022). Siyasal Toplumsallaşma Bağlamında Türkiye’de Solcu Kimliğinin Oluşumunda Ailenin Rolü. *Universal Journal of History and Culture*, 4(2): 142-157.
- Taplamacıoğlu, M. (1963). *Din Sosyolojisi*. Ankara Üniversitesi Basım Evi: Ankara.
- Taşdelen, M. (2010). *Siyaset Sosyolojisi*. Kocav Yayınları: İstanbul.
- Turan, E. (2014). *Siyaset Bilimine Giriş*. Palet Yayınları: Konya.
- Turan, İ. (1996). *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*. Der Yayınları: İstanbul.
- Turğut, F. (2016). Türk Siyasetinde Son Dönem Aile Politikaları. *SEFAD*, 35: 411-426.
- Turğut, F. (2017). Tarihsel Süreçte Aile Kurumunun Dönüşümü ve Geleceğine Yönelik Çıkarımlar, *Medeniyet ve Toplum*, 1(1): 93-117.
- Türköz, Ş. (2020). *Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde İmam Hatip Liselerinin Rolü: Mezunlar Üzerine Bir Araştırma*. Doktora tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya.
- Ülgener, S. F. (1981). *Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*. Der Yayınları: İstanbul.
- Ünal Erzen, M. & Eroğlu Yalın, B. (2012). Siyasal Kültürün Temel Paradigmaları Üzerine: Kültürden, Siyasal Toplumsallaşma, Örgütlenme ve Katılma Süreçlerine Yansıyanlar, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (41): 49-61.
- Yeşilorman, M. (2006). Siyasal Sosyalleşme Sürecinde Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Rolü, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 36: 1-46.
- Yılmaz, N. (2013). Sosyalleşme Sürecinin Siyasallaşma Boyutu. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19): 319-331. <https://doi.org/10.11122/ijmeh.2013.9.19.372>.
- Zuckerman, P. (2006). *Din Sosyolojisine Giriş*. Çev.: İ. Çapçoğlu ve H. Aydınalp, Birleşik Kitabevi: Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

Socialization is the process by which an individual learns social norms and values, adapts to the society and supports the sustainability of the social order. Political socialization, on the other hand, involves the process of internalizing political knowledge, norms and values, and thus political culture is transmitted across generations. Institutional structures such as family, educational institutions and religion play a critical role in the formation of an individual's political identity, beliefs and attitudes. This study examines the effects of institutional factors on political socialization and evaluates the functions of these structures in the transmission of political culture.

Political socialization is shaped by the values and norms that individuals learn from childhood through family, peer groups and other social institutions. Studies focusing on childhood and youth emphasize the impact of political values acquired at an early age on political behavior in adulthood. Compared to other institutions, the family stands out as an institution that plays an important role in the most basic and early stage of the socialization process of individuals. In terms of political socialization, the family functions as a socialization tool where the ideological foundations of the individual are laid and political values and norms are transmitted. This process is influenced not only by the child's relationship with the family, but also by environmental, cultural and social factors. The child's experiences can have various political consequences. Oppressive parenting methods can play an important role in the development of an authoritarian personality. A child growing up in such an environment may later feel uncomfortable with competition and develop a strong attachment to hierarchy. Individuals raised in authoritarian families often tend to believe in strong leaders. On the contrary, a child growing up in a compromising and solidaristic family is likely to develop as a democratic and tolerant individual. In this context, family structure and dynamics are among the determining factors affecting individuals' political attitudes and behaviors. Studies reveal that especially political party members make political preferences in line with family-based values. During childhood, the political identity of the family can be adopted through passive observation. This shows that individuals' political participation is shaped by observations in the family. Moreover, a one-way political atmosphere within the family may limit the active participation of children or young people, making it difficult for them to develop critical thinking. In this case, individuals' political views are likely to be largely in line with the opinions of family elders. This may prevent individuals from developing multidimensional perspectives while ensuring ideological consistency in their political identities. The fact that fathers and family elders are the leading figures that individuals trust during childhood shows the influence of gender roles of role models within the family. Fathers, as the authority figure in the family, assume the role of primary guide in political socialization. This situation also reveals the impact of gender-based distinctions on the shaping of individuals' political identities.

Education, as another institution, plays a central role in the political socialization processes of individuals and functions as an important tool in the transmission of political values. Schools provide individuals with political culture directly or indirectly and are used as a mechanism to legitimize the ideological principles of the state in this process. However, the fact that educational environments strive to remain neutral and teachers refrain from reflecting their ideological views to students allows individuals to freely form their political identities. This approach, which enriches students' interactions with different political views, shows that educational institutions are generally open to ideological diversity and aim to provide individuals with a pluralistic political perspective. However, the fact that students face discrimination on the basis of their political views, albeit rare, reveals that educational environments are not completely neutral, but the rarity of such situations supports the tendency of educational institutions to stay away from ideological oppression. Finally, the institution of religion influences the value systems of individuals, determines how they act in social life and paves the way for their orientation towards political ideologies. While shaping the social identities of individuals, religion is also a determining factor in social relations. Moreover, religion plays an important role in legitimizing political powers and maintaining social norms.

In conclusion, there is a hierarchy between family, educational institutions and religion in the political socialization process of individuals. The family has a strong influence at an early age and especially the political attitudes of fathers play an important role in determining the political identities of children. Educational institutions, on the other hand, provide a neutral ground, allowing individuals to develop their own political identities, and religion, although determinant in the political identities of individuals, is limited to the influence of secular understandings.

The Sustainability Evaluation for Ground-handling Companies

Işık ÇİÇEK¹

¹ Assist. Prof., Necmettin Erbakan University, Faculty of Aeronautics and Astronautics, Department of Aviation Management, Konya, Türkiye, cicekis@yahoo.com

Article Info	ABSTRACT
<p>Article History</p> <p>Received: 15/11/2024 Accepted: 26/12/2024 Published: 31/12/2024</p> <p>Keywords: Ground-handling, Sustainability Social Economical Environment</p> <p>Jel Codes: M10, M11, M14, M19</p>	<p>The increasing importance of sustainability today is developing in the understanding of seeing sustainability as a tool to gain competitive advantage for businesses in different sectors. In airline transportation, which is rapidly growing and where demand is increasing, conducting sustainability reviews at the enterprise level with the specific criteria of the sector will contribute to increasing the sustainability performance, which will be measured at the sector level and ultimately with the sustainability dimensions of the country. In the airline passenger transportation business, which works especially in integration with the tourism sector, ground handling companies are the suppliers of airline companies and play an important role in providing a sustainable service. Sustainability, which will be defined in economic, social and environmental dimensions, will also closely affect the service performance that ground services will provide in stakeholder relations. In the study, the economic, social and environmental sustainability dimensions of three ground handling companies, which were defined as Class A licenses by the General Directorate of Civil Aviation in Türkiye, were examined. In the study where qualitative research method was used, the sustainability measurement criteria of three companies were evaluated with the information obtained from their official websites. Content analysis was carried out by code-category-theme analysis. It has been observed that the social sustainability performance of ground handling companies is higher compared to their environmental and economic sustainability.</p>

Yer hizmetleri İşletmelerinde Sürdürülebilirlik Değerlendirmesi

Makale Bilgileri	ÖZ
<p>Makale Geçmişi</p> <p>Geliş: 15/11/2024 Kabul: 26/12/2024 Yayın: 31/12/2024</p> <p>Anahtar Kelimeler: Yer hizmetleri, Sürdürülebilirlik Sosyal Ekonomik, Çevre</p> <p>JEL Kodları: M10, M11, M14, M19</p>	<p>Sürdürülebilirliğin günümüzde artan önemi, farklı sektörlerde yer alan işletmeler için rekabet üstünlüğü elde etmede sürdürülebilirliği bir araç olarak görme anlayışında gelişmektedir. Hızla büyüyen ve talebin gittikçe arttığı havayolu taşımacılığında, sektörün spesifik kriterleri ile sürdürülebilirlik incelemelerinin işletmeler düzeyinde yapılması, sektör boyutunda ve nihayetinde ülkenin sürdürülebilirlik boyutları ile ölçümlenecek sürdürülebilirlik performansının artmasına bir katkı sağlayacaktır. Özellikle turizm sektörü ile entegre olarak çalışan havayolu yolcu taşımacılığı işkolunda yer hizmetleri işletmeleri, havayolu işletmelerinin tedarikçisi konumunda olup sürdürülebilir bir hizmetin sağlanmasında önemli rol üstlenmektedir. Ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda tanımlanacak sürdürülebilirlik, yer hizmetlerinin paydaş ilişkisinde sunacağı hizmet performansını da yakından etkileyecektir. Araştırmada Türkiye’de Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü’nde A sınıfı ruhsatı tanımlaması yapılan üç yer hizmetleri işletmesinin ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik boyutları incelenmiştir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada, üç işletmenin sürdürülebilirlikle ilgili ölçümleme kriterleri resmi web sitelerinden elde edilen bilgilerle değerlendirilmiştir. Kod-kategori-tema çözümlemesi yapılarak içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Çevresel ve ekonomik sürdürülebilirliği nazaran, yer hizmetleri işletmelerinin sosyal sürdürülebilirlik performanslarının daha yüksek olduğu görülmüştür.</p>

Atf/Citation: Çiçek, I. (2024). The Sustainability Evaluation for Ground-handling Companies, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 482-507.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

INTRODUCTION

The aviation industry is a sector where the rules and regulations of national and international aviation authorities are intense (Hirst, 2008; Erdoğan, 2019). Air transportation is a very comprehensive system that includes the aircraft on which passengers, freight and cargo will be transported, the infrastructures required to carry out this service, suppliers and many other things. In order for this system to function flawlessly, each component within the system must perform its function correctly (Yaşar and Özdemir, 2016). An important component of the system is ground handling services.

In the aviation industry, ground handling companies operating with A, B and C group operating licenses are at least as important as airline companies. In such organizations with corporate identity, there is a need for qualified employees and it is also necessary to manage them effectively and efficiently in line with organizational goals (Demir, 2012).

Sustainability and sustainable development have become some of the most widely discussed subjects in recent decades, especially in light of growing environmental degradation. The issue of sustainability is at the center of the triangle of energy, economy and environment, and therefore it is discussed across various fields, including social and natural sciences, as well as among politicians and both local and international environmental organizations, as well as institutions (Yeni, 2014). After the liberalization movements, the undertaking of both airline companies that provide air transportation services and complementary services such as ground and airport services by private sector businesses requires that sustainability dimensions be taken into consideration in all processes in business management (Yaşar and Özdemir, 2016). Today's business sustainable management, which will be adopted in the understanding of gaining competitive advantage regarding the productive, effective and efficient use of resources, is a different topic that can be examined for ground handling companies, which are an important link in the chain in air transportation services.

Given the environmentally unsustainable nature of the industry and issues with sustainability reporting, it is important to understand how airlines implement sustainability reporting and identify areas where improvement is needed (Karakuş, 2023). When Directorate General of Civil Aviation of Turkey (DGCA)'s publications on sustainability and studies in the literature are examined (Karakuş, 2023; Barutçu and Çolakoğlu, 2024), no academic research examining sustainability specifically for ground handling companies has been found. The aim of the study is to examine three Group A licensed ground handling companies (Havaş, Çelebi, TGS Ground-Handling) operating in Turkey in terms of sustainability.

1. LITERATURE FRAMEWORK

1.1. Ground Handling

Ground handling activities in Turkey are regulated by the Airports Ground Services Regulation (SHY 22), which was prepared by the General Directorate of Civil Aviation based on Article 44 of the Turkish Civil Aviation Law No. 2920 (DGCA 22, 2016, Erdoğan, 2019). DGCA, the global regulator of the aviation industry, defines the ground services offered at airports as "the services that must be provided to an aircraft, other than air traffic services, from the arrival of an aircraft to its departure at airports" (ICAO, 2000). The General Directorate of Civil Aviation, which is the aviation authority of our country, discusses the services provided by ground handling companies in DGCA-22, which is the airport ground services regulation, as follows (DGCA-22, Art. 5). Types of airport ground services;

- a) Representation,
- b) Passenger services,
- c) Load control and communication,
- c) Ramp,
- d) Cargo and mail,

- e) Aircraft line maintenance,
- f) Flight operation,
- g) Transportation,
- g) Catering service,
- h) Supervision and management,
- i) Aircraft private security service and inspection

In addition to related services, it also divided the organizations that will provide service at airports into three license groups: A, B, and C. In order for an organization to obtain a Group A operating license; Airports must provide all of the service types specified in Article 5 of DGCA-22 or provide at least passenger traffic, load control and communication, ramp services and be organized in at least three airports open to international traffic. Group B license refers to the working documents to be issued for each type of service to air carriers that will perform all or part of the service types in Article 5 for themselves (SHY-22, Art. 5). In other words, an organization that holds a Group B license belongs directly to the air carrier and can only provide services to the organization it belongs to. A company holding a Group C license is authorized to provide representation, supervision and management, aircraft private security services and inspection, catering service and flight operation services that require expertise in certain areas, among the types of services specified in Article 5.

In order for a commercial airline to engage in commercial activities at any airport, it must enter into a 'standard ground services agreement' with one of the airport ground services companies holding a Group A license (DGCA-22, Art. 17). This standard ground handling agreement is published by IATA, which is the international air carriers association and sets the commercial standards of air transportation. The IATA Standard Ground Handling Agreement collected the services provided in ground handling services under 14 main headings, but was renewed in 2003 and republished under 8 main headings (DGCA, 2004). According to the standard ground services agreement (2004), the types of ground services provided to airports are as follows:

1. Representation, supervision and management
2. Passenger Services
3. Ramp Services
4. Payload control, communication, flight operation
5. Cargo and postal services
6. Support services
7. Security
8. Aircraft maintenance

A ground handling company with a Group A license can use subcontractors in services such as catering and fuel supply, which are not included in the main headings but require expertise under the main heading of support services (DGCA, Art. 3; Günaşan, 2020).

Airline companies can provide one or more of these service groups from the ground handling company according to the contract between them. According to the regulation, transactions between the airline company and ground handling services are carried out with the "Standard Ground Services Agreement" prepared based on this regulation (DGCA 22, Article 4; Erdogan, 2019). There is a buyer-seller relationship between airline companies and ground handling companies based on outsourcing. Airline companies can provide the ground services required for ground operations with their own internal resources or from an independent ground service company through outsourcing (Fuhr, 2007). Transactions subject to exchange between the airline company and the ground handling company are called ground handling (Erdoğan, 2019).

It is mandatory to have a Standard Ground Handling Agreement between ground handling companies and air carriers operating regular flights (DGCA 22, Art. 17). Standard ground handling agreements include provisions such as provision of services, principles of honesty and fairness, outsourcing of services to subcontractors, representation of the carrier, work standard, fees, accounting and payments, liability and compensation, arbitration, stamp duties, registration fees, duration, change and termination. Although the standard ground handling agreement provides a framework for the parties, issues such as service tariffs and contract periods are freely determined by the parties (SYHA, 2008; Erdogan, 2019)

The authorities of ground handling companies vary depending on the type of license they have. Ground handling companies included in the scope of this research are businesses with Group A license. There are a total of 3 ground handling companies with Group A licenses authorized to provide service at airports in Turkey (DGCA, 2018; Erdoğan, 2019): They are Havaş, Çelebi, and TGS.

When international studies on ground handling operations in the aviation industry are examined, it is seen that they generally focus on safety, reducing costs by reducing delays and optimizing the duration of aircraft's stay on the ground (Günaşan, 2020).

1.2. Sustainability

Sustainability is defined by Kımılı (2006: 12) as "the evaluation or use of the resource in a way that does not consume it or cause permanent damage to the resource" and by Şen, Kaya & Alpaslan (2018: 5) as "the ability and ability of something to store itself, protect itself, and continue its existence", defined (Karakuş, 2023).

The roots of the concept of "sustainable development" date back to the report titled World Conservation Strategy prepared by the International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) in 1980. The concept gained general acceptance and found a wide area of use with the report titled "Our Common Future" by the World Commission on Environment and Development (1987). Sustainable development is defined in this report as "development that meets today's needs without compromising the ability of future generations to meet their own needs". According to Markandya, Harou, Bellù, and Cistulli (2002: 17), this definition is useful to draw attention to concerns about the possible long-term consequences of development.

Analyzes regarding sustainable development have subsequently focused on the economic, social and environmental dimensions of the concept (Figure 1). With his approach, Munasinghe (2001) stated that in order to achieve sustainable development, a new framework called sustainomics, created with a transdisciplinary approach, is needed. Figure 2 illustrates the fundamental components of sustainable development and the interrelationships between them, based on Munasinghe's proposed framework. Each corner of the triangle represents a specific area, characterized by its unique driving forces and objectives. While the economy is mainly directed towards increasing human welfare through increasing the consumption of goods and services; The environmental field is focused on preserving the integrity and resilience of ecosystems. The social field, on the other hand, highlights the importance of helping individuals accomplish their objectives individually and as a group, in addition to enhancing and deepening the quality of human connections (Munasinghe, 2009: 34, 35).

Economic

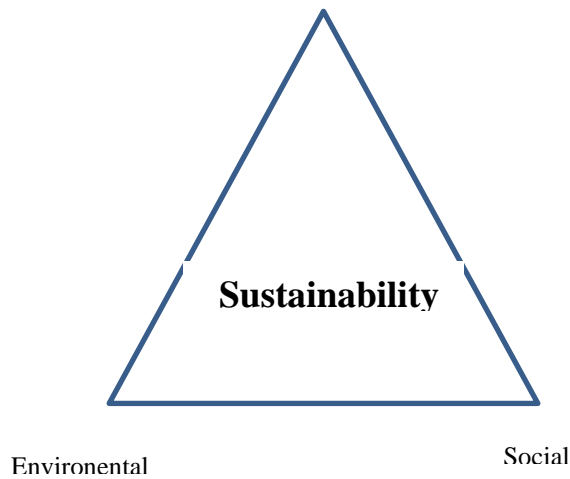

Figure 1: Sustainability Triangle

Source: Smythe (2014)

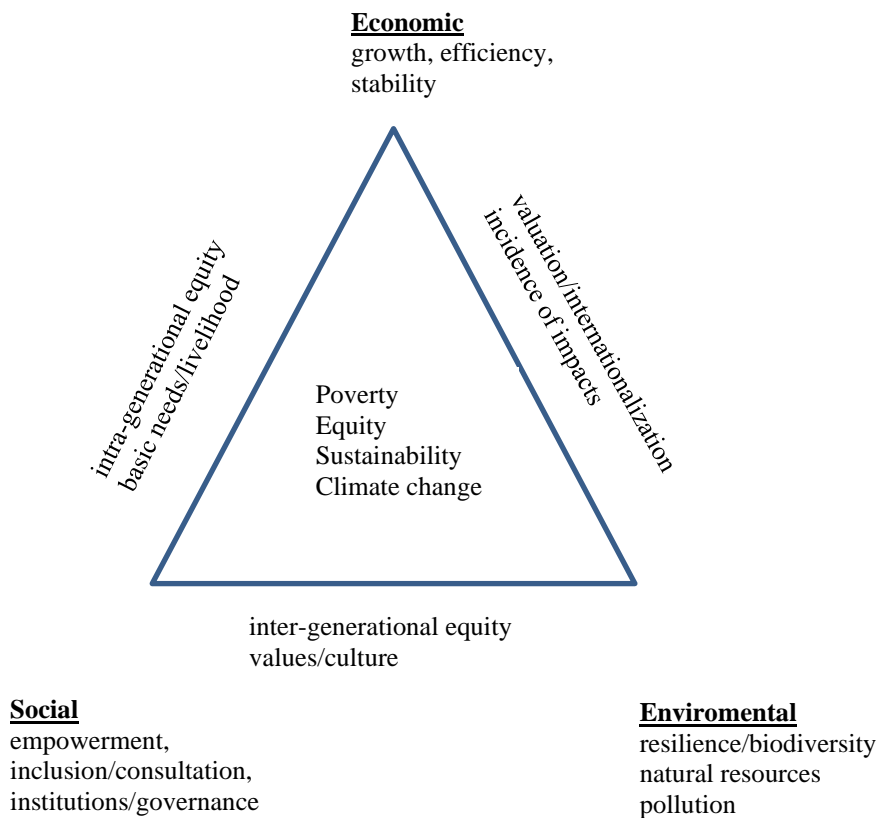

Figure 2: The core components of sustainable development and the relationships that link them.

Source: Munasinghe (2009)

Economic Sustainability: According to Hamilton (2006: 307), the most appropriate starting point to discuss the economic dimension of the concept of sustainability is Hicks' definition of income. Hicks defines income as the highest amount that a person or nation can consume in a given period of time and

still be as well-off at the end of that period as at the beginning (Hicks, 1946: 172). In this case, income is the highest sustainable consumption. The way to sustain consumption for a certain period of time is to preserve the productive potential of the capital stock required to ensure the flow of goods and services subject to consumption (Hamilton, 2006: 307). In order to sustainably increase human welfare, its productivity must be increased, or at least protected, along with increasing the capital stock (Yeni, 2014). Economic sustainability is an approach that eliminates or prevents factors that harm the production process, prioritizes continuity in the production of goods/services, and ensures that debts remain at a manageable level. From an economic perspective, the issue of sustainability has been examined through the lens of resource allocation efficiency, the influence of limited resources on growth, and the role of technological advancements. and substitutability of inputs, in other words, types of capital (Yeni, 2014). Economic sustainability defines systems in which recyclable products are developed with a social responsibility approach and produced without harming the environment (Özçağ and Hotunluoğlu, 2015). Economic sustainability includes the use of renewable resources (Üçgül, 2015: 1), environmental sciences and technologies (Alagöz, 2004: 15), understanding and solving the internal and external impacts of businesses (Gedik, 2020: 210) and effective monetary policy practices (Alagöz, 2004: 16; Karakuş, 2023).

Social Sustainability: The social dimension of sustainability has been ignored for many years, and economic and environmental dimensions were prioritized during the first half of the 1980s (Karakuş, 2023). Starting from the 1990s, discussing issues such as social exclusion, gender inequality, democracy, participation and community empowerment, as well as socio-economic issues such as poverty, has revealed that sustainability also has a social dimension (Wise, 2001; Yeni, 2014). Economic and environmental factors are insufficient to explain the differences in economic development between countries with similar human capital and natural and physical capital equipment, and the different results that arise from similar policy practices of countries with similar characteristics (Yeni, 2014). The missing link in the sustainable development chain is the social capital dimension, which expresses the interaction and organization styles of the society to ensure economic growth and development (World Bank, 1997, 1999; Yeni, 2014). According to the United Nations' "Our Common Future" report in 1987, as long as poverty and inequality continue in the world, the tendency for ecological crisis will always exist (Köşker & Gürer, 2020: 93). The social aspect of sustainability is related to the well-being of the society and this is defined as prosperity (Özdeş, 2019: 37; Karakuş, 2023). According to Cook, if human-induced weakening of nature's capacity to provide humans with environmental values (such as clean air and water) and natural resources (such as food and raw materials) continues, there may be increasing pressure on individuals and the social relations between them. As a result of this pressure, conflicts will increase and public health, personal security, etc. will be negatively affected (Yeni, 2014). If increasing numbers of people live in a social system that systematically restricts their ability to meet their own needs, participation and investment in that system will cease. If social sustainability cannot be achieved, social tensions such as conflict and poverty will increase environmental degradation (Yeni, 2014). Social sustainability is the adequate provision of social services in areas such as social equality, health, education and political accountability (Gedik, 2020: 197), while employee satisfaction is considered based on business life (Gökbulut, 2019: 40; Akandere, 2020: 66). criteria such as health and safety (Akandere, 2020: 66), social welfare (Gökbulut, 2019: 40-41; Karakuş, 2023). Environmental sustainability has become dependent on social sustainability (Yeni, 2014).

Environmental sustainability: Unlike economic sustainability, which focuses on sustaining growth and consumption at the highest level under natural resource constraints, environmental sustainability focuses on the quality and quantity of the natural environment that provides the necessary life support for human life, which is a prerequisite for the existence of an economy. This quality and quantity is called natural capital by neoclassical and ecological economics movements. As industry increasingly becomes the dominant sector, new ones have been added to the environmental degradation caused by people's agriculture-based economy. Factors such as rapid industrialization and, as a result, modern urbanization and rapid population growth have caused air, water and soil pollution, a decrease in biodiversity, and caused problems such as soil loss and desertification to reach even more serious levels (Childe, 1951/1983; Gowdy and McDaniel, 1995; Ponting, 2008; Keleş et al., 2009; Yeni, 2014). Environmental sustainability means protecting the environment we have and use as the current

generation and transferring it to future generations (Akgül, 2010: 156). In order for environmental sustainability to yield positive results, natural resource consumption must be minimized and renewable energies must be used (Duran, 2018: 17). Environmental sustainability, environmentally friendly building design (Dikmen & Prosecutor, 2015: 215), efficient use of water (Aksungur & Firidin, 2008: 9), waste and material management (Palabıyık, 2001: 117), use of environmentally friendly energy resources (Gökdalay & Firidin, 2008: 9). Evren, 2011: 42), reducing greenhouse gas emissions (Bali & Yayli, 2019: 306) etc. It covers the subjects (Karakuş, 2023).

The main purpose of sustainability is to carry today's resources to the future, and the correct and appropriate use of these resources will enable future generations to live a more comfortable and beautiful life. Businesses should evaluate the economic, environmental and social impacts they create while carrying out their activities and make improvements (Karakuş, 2023)

1.3. Sustainability in the Aviation Industry

Considering the magnitude of the sector's contribution to global growth and environmental impact, it is normal for it to be at the forefront of the sustainability debate (Hooper & Greenall, 2005: 156; Karakuş, 2023). With the increase in global economic activities and developing technology, trust and orientation in the sector is constantly increasing. While the sector progresses economically with increasing customer demand, it also aims to maintain balances in social development and environmental responsibility (Karakuş, 2023).

While global warming and climate change pose vital threats to humanity, the role of the aviation sector in this context is increasingly questioned and regulated (Barutçu and Çolakoğlu, 2024).

The International Air Transport Association (IATA) has set the goal of achieving net zero carbon emissions by 2050 (IATA, 2023). This goal is supported by various strategies such as sustainable aviation fuels (SAF), innovative technology solutions and operational improvements.

The activity reports of the General Directorate of State Airports Authority reflect the environmental sustainability policies of airports (DHMİ, 2023).

When aviation activities are considered for sustainability, it is seen that many operations negatively affect sustainability. While the most important of these negativities are the high energy requirements of the sector and the associated high carbon emissions, this is accompanied by problems such as noise pollution, environmental pollution related to solid waste and groundwater pollution due to operations. Therefore, environmental pollution is also increasing as a result of increasing aviation activities (Alpman and Göğüş, 2017).

Sustainability-related regulations of aviation industry managers (Green Deal, Carbon Accreditation Program and Taxation System), sustainability practices of airline companies and aircraft manufacturers (Solid waste conversion, A320neo, B737max), green aircraft designs (B787, A350) and alternative fuel options (Biodiesel). , hydrogen) is formed (Yıldız et al., 2024).

The task of regulating carbon emissions in the aviation sector is carried out by the International Civil Aviation Organization (ICAO) and this regulation is called Carbon Offsetting and Reduction Scheme for International Aviation – CORSIA, 2022. Participation in CORSIA is voluntary between 2021 and 2026, but from 2027 participation in the program will become mandatory. The Carbon Offsetting and Reduction Scheme for International Aviation (CORSAIR) is a global program to ensure low-carbon growth of the international aviation sector from 2020.

Taskinsoy and Uyar (2017) conducted research on sustainability reporting at Turkish Airlines (THY), Turkey's largest airline company, and made some inferences within the context of the sector within the scope of the results of this research. Although some dimensions of sustainability are reported regularly every year, other, more important dimensions have only begun to be reported in recent years. For example, while economic indicators and passenger services fleet information are reported, environmental indicators, occupational health and safety, and sponsorship activities have also been reported in recent years. Additionally, within the scope of sustainability, Boeing has pioneered a major

transformation in aircraft production by producing 50% of the body of the 787 Dreamliner model from carbon fiber reinforced plastics (Yıldız, 2023).

In their research, Barutçu and Çolakoğlu (2024) examined the steps taken by the airline companies Turkish Airlines, AJet, Pegasus and Sunexpress airlines for sustainable development. Businesses' sustainability activities, especially in the environmental dimension, include carbon emissions, vision and mission, sustainable expression in motto statements, memberships to sustainability-related accreditations, offering environmentally friendly products to passengers on flights, sustainable air fuel supply, sustainable feature of the airports they operate flights from, new generation energy and environmental friendliness. They evaluated and compared the subject with criteria such as the use of equipment.

In order to ensure sustainability in the aviation industry, where 10% of its activities are carried out in the air and 90% on the ground, it is an important necessity to understand and implement sustainability correctly in all subsystems (Karakuş, 2023). Therefore, sustainability is important in ground handling services. Conducting a study on sustainability specifically for ground handling companies will also reveal necessary information for industry stakeholders.

2. RESEARCH

2.1. Sampling

Havaş, Çelebi and TGS companies, which are classified as Class A ground handling companies in DGCA, were included in the study.

2.2. Method

Qualitative research design is utilized in the study. The codes obtained from the official websites of the enterprises (Havaş, 2024; Çelebi, 2024; TGS, 2024), activity reports, DGCA and DHMİ publications and sector bulletins were converted into categories and themes and examined. Organization' vision, mission, basic principles/values, business models/integrated management systems, quality and customer satisfaction policies, safety policies, sustainability practices they carry out, sustainability-related certificates they have, sustainability certificates airports they work in, ethical principles, social responsibility understandings, human resources. policies and strategic objectives statements were examined. N-vivo software was used in the given analysis.

3. DATA ANALYSIS

Code, category and theme analysis of the examined expressions are given in Table 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14

3.1. Vision Statements

HAVAŞ: “To disseminate the sustainable aviation experience we offer as a reliable solution partner”

ÇELEBİ: “To be the most admired/appreciated global service provider by our employees and customers.”

TGS: “To be the leading ground handling company preferred on national and international platforms with its sustainable service quality, reliability and competitiveness.”

By combining the vision codes of Ground Handling companies with an inductive approach and collecting the individual meanings of the terms in a holistically different term content, theme categories and sustainability themes were obtained for the business in question. The term extracted from the expressions is shown as an underlined example as a code (Table 1)

Table 1. Analysis of Code-category-sustainability theme for vision statements

Company	Codes	Categories	Sustainability themes
HAVAŞ	1-reliable, 2- <u>solution</u> 3-partner, 4-sustainability	1-sustainable service, 2-stakeholder	1-general
ÇELEBİ	1-employee, 2-customer, 3-global	1-global human,2- global	1-economic, 2-social
TGS	1-quality, 2-service, 3-reliable, 4-competition, 5-leader, 6-global, 7-sustainable	1-leader, 2-sustainable	1-economic

Note: Created by the author.

3.2. Mision statements

HAVAŞ: “To offer a determined, innovative and reliable aviation experience with our strength from the past.”

ÇELEBİ: “To be a global solution partner that creates value for its stakeholders by correctly understanding the needs of airport customers and providing continuous quality service.”

TGS: “To contribute and add value to the reputation and added value of the customer airlines it serves in the global market with an understanding that is hospitable, adheres to customs, traditions and customs, protects customer information and confidentiality, cares about expectations and commitments, adheres to the principles of impartiality, complies with the sustainable principle of the environment and natural life. “

By combining the mision codes of Ground Handling companies with an inductive approach and collecting the individual meanings of the terms in a holistically different term content, theme categories and sustainability themes were obtained for the business in question. The term extracted from the expressions is shown as an underlined example as a code (Table 2)

Table 2. Analysis of Code-category-sustainability theme for mision statements

Company	Codes	Categories	Sustainability themes
HAVAŞ	1-stable, 2- <u>innovative</u> , 3-reliable	1-innovative-stability	1-economic
ÇELEBİ	1-stakeholder, 2-customer, 3-quality, 4-service, 5-global	1-sustainable global service, 2- stakeholders	1-economic
TGS	1-hospitable, 2-committed to tradition, 3-protecting customer 4-information and privacy, 5-considering expectations and commitments, 6-adhering to the principles of impartiality, 7-complying with the sustainable principles of environment and natural life, 8-global, 9-customer	1-traditional, 2-customer, 3-privacy, 4-loyalty, 5-fair, 6-global sustainable	1-environment

Note: Created by the author.

3.3. Basic principles/Values

HAVAŞ: “Determination: We do our job with passion, care and a focus on consistent performance under all circumstances.

Reliability: We establish long-term and trust-based relationships with our employees, customers and all other stakeholders.

Innovation: We adapt quickly to change and develop value-creating solutions by being open to new ideas, closely following developing technologies.

Respect for the Environment: We actively participate in transformation activities in this regard with sensitivity to environmental sustainability.”

ÇELEBİ: “Service excellence, Customer Centered, Safety Focused, Entrepreneurial, Innovative”

TGS: “Professionalism: Professionalism means working result-oriented using knowledge and experience and knowing that there is always a way. We believe that the service we provide should have holistic quality. That's why we approach every job we do with the same professionalism and care.

Respect: Acting within ethical rules is one of the basic requirements. The basis of a well-functioning order is only based on respect. We care about respecting ourselves, our work, each other, our environment, our customers and the law.

Teamwork: Uniting for common values and goals and acting in harmony always leads to success. There is nothing that the feeling of "being a team" cannot overcome. We never forget that we are parts of a whole. We embrace teamwork and know that cooperation and information sharing are the basis.

Dynamism: Dynamism requires working result-oriented and fast, regardless of the conditions, and adapting to the rapidly developing world and change in a timely manner. We are not satisfied with the realization of the result we focus on. We believe that every goal we achieve is the beginning of a new goal.

Innovation: Innovation is the best way to grow. Difference emerges with innovative applications. We always leave room for innovation in all our business processes and attach importance to development. We know that this is the only way we can provide the best service to our customers.

Customer Satisfaction: Creating value for customers ensures continuity of success. The quality of service and the right approach increases customer satisfaction and brand value. We value our customers. We first inspect ourselves, our services and processes on behalf of our customers, and respond to our customers' expectations in the best way possible.

Fair Approach and Honesty

We do not discriminate against our customers, staff, stakeholders and all institutions we communicate with, on the basis of language, religion, philosophical belief, political thought, race, gender and similar reasons. As a company, our actions are based on the principles of compliance with legal requirements, objectivity, fairness, honesty and equality.

Productivity: We prioritize the efficient use of our resources as a business culture in our services. We adopt methods that are open to development and improvement in our service and communication processes. We believe that productivity can be measured not only by financial results but also by the satisfaction of our customers, stakeholders, employees and suppliers.

Security: We attach importance to the information privacy of individuals and institutions. We ensure open, transparent and secure information exchange between the parties we communicate with.”

By combining the principles/values codes of Ground Handling companies with an inductive approach and collecting the individual meanings of the terms in a holistically different term content, theme categories and sustainability themes were obtained for the business in question. The term extracted from the expressions is shown as an underlined example as a code (Table 3)

Table 3: Analysis of Code-category-sustainability theme for basic principles/values statements

Company	Codes	Categories	Sustainability themes
HAVAŞ	1- <u>determination</u> , 2- <u>reliability</u> , 3-innovation, 4-respect for the environment	1-innovative,2-sustainable	1-economic 2-environmental
ÇELEBİ	1-service excellence, 2-customer entered, 3-safety focused, 4-entrepreneurial, 5-innovative	1-safety,2- excellence, 3-initiative	1-economic, 2-social
TGS	1-professionalism, 2- <u>respect</u> , 3-teamwork, 4-dynamism, 5-innovation, 6-customer, 7-fairness, 8-efficiency, 9-confidentiality	1-professionalism, 2-people, 3-teamwork, 4-innovative, 5-fair, 6-sustainable	1-economic, 2-social

Note: Created by the author.

3.4. Business Models/ Integrated Management Systems

HAVAŞ : “Business Excellence Model: 17 sustainable development goals of United Nations.....”

In all areas where it offers ground handling services, temporary storage (warehouse) and passenger transportation services; It supports "sustainable development", which it accepts as an expression of its corporate responsibility.”

ÇELEBİ : “Customer Focused, Collective Employee Participation, Process Centered, Integrated Management System, Strategic and systematic approach, Continuous Improvement, Making fact-based decisions, Communication, Safety”

TGS: “...It provides a service that ensures continuous improvement by adhering to national and international legislation and customer conditions. TGS, with the responsibility of being the largest national "Ground Handling Company", maintains its position in the sector and is among the "Leading" organizations on the international platform by responding to customer needs with the understanding of a leading organization for its other stakeholders. Taking into consideration the legal and financial requirements and our commitments;

TGS, within the scope of the determined information security management system;

TGS carries out all its activities on the digital platform to ensure continuous improvement by managing all business processes, relations with internal / external customers and authority organizations more easily and remotely, and QDMS Modules Software System within the Integrated Management System structure in order to reduce the use of natural resources and ensure faster progress of processes. uses. TGS has implemented technological and digital transformation in line with the needs of the age and continues it together with all its employees.

All together, Further

In order to take our services to even better levels, we manage all our activities with the understanding of "sustainability" and act with a new vision based on innovation and transformation to improve our experience.”

By combining the business models/integrated management systems expressions codes of Ground Handling companies with an inductive approach and collecting the individual meanings of the terms in a holistically different term content, theme categories and sustainability themes were obtained for the business in question. The term extracted from the expressions is shown as an underlined example as a code (Table 4)

Table 4: Analysis of Code-category-sustainability theme for Business Models/ Integrated Management Systems expressions

Company	Codes	Categories	Sustainability themes
HAVAŞ	1-determination, 2-innovation,3- reliability, 4-respect for the environment, 5-corporate social responsibility, 6-sustainable	1-stability, 2-innovative, 3-sustainable	1-economic, 2-environmental, 3- social
ÇELEBİ	1-customer focused 2-collective 3-employee participation 4-process centered 5-integrated management system 6-strategic and systematic approach 7-continuous improvement 8-making fact-based decisions 9-communication 10-safety	1-customer, 2-employee involvement, 3-process, 4-continuous improvement,5- safety, 6-data,	1-economic, 2-social
TGS	1-national and international legislation, 2-customer, continuous improvement, 3-leader, 4-stakeholder, 5-customer, 6-loyalty, 7-reliable, 8-resources, 9-quality, 10-employee, 11-fair, 12-risk, 13-safety, 14-competence,15-privacy, 16-digital, 17-resource, 18-natural resource, 19-sustainable, 20-innovation	1-legislation, 2-global, 3-leader, 4-development, 5-stakeholder, 6-reliable, 7-fair, 8-safety, 9-human resources, 10-innovative, 11-digital, 12-sustainable	1-economic, 2-environmental, 3-social

Note: Created by the author.

3.5. Quality Policy

HAVAŞ: “To ensure effective service and the highest level of customer satisfaction; We fully understand customer expectations and provide the resources necessary for continuous improvement. We create open communication channels that will ensure the participation of all employees in order to increase sustainable service and efficiency.”

ÇELEBİ “Quality and Safety

The quality of our services is always our priority.

Çelebi’s approach to quality is to translate the group’s strategic purpose into practical applications that ensure continuous service and process standardization and increase customer satisfaction in line with the principles of Total Quality Management. A high level of customer experience management is the main goal to achieve sustainable service development.

Policy: Çelebi’s vision on quality;

To be a team that focuses on quality and customer satisfaction, adapts to innovation and adds value to its services.

Çelebi’s mission regarding quality;

To provide the highest service quality by working hard to provide warmth, individual motivation, satisfaction and company spirit to our customers.

In accordance with this vision and mission, Çelebi created a “Quality and Customer Focused” corporate culture; Providing unique / standard / quality management supported services worldwide.....”

By combining the quality policy statement codes of Ground Handling companies with an inductive approach and collecting the individual meanings of the terms in a holistically different term content, theme categories and sustainability themes were obtained 494ort he business in question. The term extracted from the expressions is shown as an underlined example as a code (Table 5)

Table 5: Analysis of Code-category-sustainability theme for Quality Policies statements

Company	Codes	Categories	Sustainability themes
HAVAŞ	1-effectiveness, 2-productivity, 3- <u>customer satisfaction</u> , 4-expectation, 5-continuous improvement,6-resources, 7-sustainability, 8-employee participation, 9-open communication	1-sustainability, 2-total quality management, 3-communication	1-economic
ÇELEBİ	1-safety, 2-group, 3-strategy, 4-continuous service, 5-standardization,6-process, 7-total quality management, 8-customer satisfaction, 9-sustainability, 10-innovation, 11-quality and customer-oriented corporate culture,12-change, 13-business transformation, 14-future, 15-project, 16-technology, 17-environment, 18- health, 19-security, 20-lean	1-safety, 2-strategy, 3-sustainability, 4-standardization, 5-total quality management, 6-culture, 7-innovation, 8-change, 9-future, 10-environment,11- health	1-economic, 2-environmental, 3-social
TGS	-	-	-

Note: Created by the author.

3.6. Customer Satisfaction Policy

HAVAŞ: “We are committed to being open, transparent, fast, reliable and customer-oriented when fulfilling our customers' demands. We accept every feedback we receive as a reward for our continuous improvement; We examine and offer solutions objectively, fairly, carefully and

TGS “Customer Satisfaction

As TGS Ground Handling Company, we aim to provide service to our valued customers within the framework of 10002 Customer Satisfaction Management System.

As we have committed in our Integrated Management Policy, by considering our customers as 'Right' first; We evaluate their complaints from this perspective. We respond to all suggestions, complaints, requests and objections regarding our services with a solution proposal as soon as possible.

We constantly make the necessary corrections, improvements and controls to prevent the same dissatisfaction from occurring again, and we establish strong, accurate, clear and ongoing customer relationships after the services provided.

For this reason, it

By combining the principles/values codes of Ground Handling companies with an inductive approach and collecting the individual meanings of the terms in a holistically different term content, theme categories and sustainability themes were obtained for the business in question. The term extracted from the expressions is shown as an underlined example as a code (Table 6)

Table 6: Analysis of Code-category-sustainability theme for Customer Satisfaction Policy/Policies statements

Company	Codes	Categories	Sustainability themes
HAVAŞ	1-open, 2-fast, 3-reliable, 4-feedback, 5-fair, 6-confidentiality, 7-process	1-reliable, 2-customer 3-communication	1-social
ÇELEBİ	-	-	-
TGS	1-customer satisfaction 2-management system, 3-reliable, 4-solution, 5-customer relations, 6-procedure, 7-feedback	1-institutionalization, 2-system, 3-reliable, 4-sustainable	1-social

Note: Created by the author

3.7. Sustainability Activities They Carry Out

HAVAŞ “ENVIRONMENT By separating our waste at the source and recycling it with the principle of preventing pollution, we minimize our environmental impact and ensure continuous improvement. We comply with relevant national and international legal and other requirements and always set our improvement targets to exceed these requirements. It is our common responsibility with all our employees and stakeholders to protect the natural resources we ...OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY: Our goal in our services designed with the principle of "people first" is to constantly improve our occupational health and safety performance. We accept

Paperless Operation Project (FIORI), E-ticket

The focus of processes and projects designed specifically for the sector and the company is to improve the experiences of its customers and employees. In this context, it collects data from

TGS: “TGS minimizes environmental impacts by separating and recycling waste at its source in all areas of service, and provides continuous improvement by using natural resources efficiently. It takes the necessary precautions to protect natural resources with all its employees and ensures

Environmental Management Systems Policy

In the services it provides within the scope of Ground Handling Activities, it acts with a holistic and proactive approach in line with its obligations, in compliance with national and international legislation regarding aviation and the environment. By integrating the

By combining “sustainability activities carried out by companies” codes of Ground Handling companies with an inductive approach and collecting the individual meanings of the terms in a holistically different term content, theme categories and sustainability themes were obtained for the business in question. The term extracted from the expressions is shown as an underlined example as a code (Table 7)

Table 7: Analysis of Code-category-sustainability theme for sustainability activities carried out by companies

Company	Codes	Categories	Sustainability themes
HAVAŞ	1-environment: recycling, 2-continuous improvement, 3-compliance with laws, 4-standards, efficiency, 5-natural resources, stakeholders, 6-employees, 7-occupational health and safety: people first, 8-national and international legislation, 9-continuous improvement, 10-denominator, 11-environmentally friendly projects 12-sustainability 13-audit	1-environment, 2-occupational health and safety, 3-stakeholder, 4-audit	1-social 2-environmental
ÇELEBİ	-	-	-
TGS	1-environment: waste management, recycling, 2-continuous improvement, 3-efficiency, 4-respect for people, 5-sustainability, 6-legislation, 7-proactive, 8-environmental management system, 9-10-natural resources, 11-stakeholders, 12-environmentally friendly projects	1-environmental management system, 2-proactive, 3-continuous improvement, 4-stakeholder,	1-environmental

Note: Created by the author

3.8. Safety Policies

HAVAŞ “..... determining the security duties and responsibilities of employees throughout the organization, as well as the implementation lines.

Regulatory Compliance: We ensure that security processes are

Continuous Improvement: We review all security practices and processes

Sourcing: We provide financial, material, equipment, training and all other

Security Culture: We know that security is everyone's responsibility, from bottom to top and top to bottom, and we see security as a core value and an important element of operational

Threat Assessment and Risk Management: We identify and evaluate operational security threats and ensure their reduction in order to appropriately manage security risks.

Security Training: We ensure and require that the qualifications

Incident Reporting System: Within the scope of our fair culture approach in our operational security culture; We undertake that reporting that may affect our performance (except

Performance Monitoring: We determine our security targets with the Senior Management and set security performance standards, monitor them and take actions if necessary to achieve these targets.

We believe that the Safety Management System can only be achieved with the participation of all employees. All our management levels and all our employees

Our commitments: We support safety management by providing all appropriate resources that promote safe practices and support effective safety reporting We continually improve our safety performance.”

ÇELEBİ : “ Quality and Safety: The quality of our services is always our priority.

Safety is our priority!

Being aware of the importance of ensuring safety in all its activities, Çelebi Aviation Holding considers preventing any possible losses by creating a safe working environment as its primary business goal. For this purpose, it constantly develops, implements and improves its processes; Thus, it aims to achieve the highest level of safety performance

TGS: “ TGS creates a culture in which the Safety Management System, especially human values, is the main priority in all administrative and operational business processes. In addition, TGS is committed to a safe working environment for its Senior Management and staff, especially the General Manager. It provides the necessary human, financial and infrastructure resources for the implementation of the Safety Management System;

TGS creates a culture in which the Safety Management System, especially human values, is the main priority in all administrative and operational

By combining “safety policy statements” codes of Ground Handling companies with an inductive approach and collecting the individual meanings of the terms in a holistically different term content, theme categories and sustainability themes were obtained for the business in question. The term extracted from the expressions is shown as an underlined example as a code (Table 8)

Table 8: Analysis of Code-category-sustainability theme for Safety Policy Statements

Company	Codes	Categories	Sustainability themes
HAVAŞ	1- <u>security</u> , 2-company procedure, 3- <u>responsibility</u> , 4-operational security, 5-regulatory compliance, 6-security management system, 7-continuous improvement, 8-sourcing, 9-safe culture, 10-risk management, 11-safety training, 12-incident reporting system, 13-performance monitoring, 14-policies, 15-employee participation, 16-fair culture, 17-reporting incentive, 18-impartial communication, 19-competence, 20-new technology	1-law, 2-security, 3-system, 4-control and improvement, 5-culture, 6-employee,7- incentive, 8-strategy, 9-technology, 10-sustainability	1-economic, 2-social
ÇELEBİ	1-quality, 2-safety, 3-proactive, 4-continuous improvement, 5-global, 6-standard, 7-responsibility, 8-reporting 9-incentive, 10-communication, 11-fair culture, 12-voluntary participation, 13-risk	1-quality, 2-proactive, 3-safety, 4-responsibility, 5-improvement, 6-global, 7-employee, 8-sustainability	1-social

	assessment, 14-competence, 15-strategy		
TGS	1-human, resource, 2-incentive, 3-safety management system, 4-culture, 5-senior management, 6-reporting, 7-communication, 8-responsibility, 9-risk assessment, 10-law, 11-standards, 12-strategy, competence, 13-continuous improvement, 14-audit, fair	1-sustainable, 2-system, 3-culture, 4-top management, 5 responsibility, 6-law, 7-strategy	1-economic, 2-social

Note: Created by the author

3.9. Sustainability-related certifications they hold

HAVAŞ “Barrier-Free Airport

Greenhouse Gas emission management system

YHA Project compliance with sectoral criteria certificate (Green airport project compliance with sectoral criteria)

Green Enterprise certificates”

ÇELEBİ: “ISO 14001, OHSAS 18001” CEIV (Preventing food waste, in transportation)

Registered green airport and green organization

Registered Barrier-Free Airport supporter”

TGS “Greenhouse Gas Report, ISO14001

Compliance with YHA Sectoral criteria (Green Airport Project)”

By combining “certificates of organizations” codes of Ground Handling companies with an inductive approach and collecting the individual meanings of the terms in a holistically different term content, theme categories and sustainability themes were obtained for the business in question. The term extracted from the expressions is shown as an underlined example as a code (Table 9)

Table 9: Categories and sustainability themes of certificates of organizations

Company	Codes	Categories	Sustainability themes
HAVAŞ	6 certificates	Sustainability	Environment, social
ÇELEBİ	5 certificates	Sustainability	Environment, social
TGS	3 certificates	Sustainability	Social

Note: Created by the author

3.10. Sustainability Certificates Airports They Work With

HAVAŞ “.....”

Table 10: Sustainability certified airports and themes where companies work

Company	Codes	Categories	Sustainability themes
HAVAŞ	7 airports	1-sustainability	1-environment, 2-social
ÇELEBİ	-	-	-
TGS	-	-	-

Note: Created by the author

3.11. Ethical Principles

ÇELEBİ: “Çelebi Aviation Group's Ethical Conduct Principles are as follows; Commitment to Purpose and Mission, Compliance with Laws and Service Standards, Honesty, Objectivity and Equality, Courtesy, Respect, Honor and Trust, Efficient Use of Resources, Information Management and Privacy, Professionalism Avoiding

We are proud to state that our company is a member of the Ethics and Reputation Association (TEİD).”

TGS “.....away from any harmful substances/behaviors that may cause errors in spiritual/mental perception.”

By combining ethical principles codes of Ground Handling companies with an inductive approach and collecting the individual meanings of the terms in a holistically different term content, theme categories and sustainability themes were obtained for the business in question. The term extracted from the expressions is shown as an underlined example as a code (Table 11)

Table 11: Analysis of Code-category-sustainability theme for Ethical Principles

Company	Codes	Categories	Sustainability themes
HAVAŞ	-	-	-
ÇELEBİ	1- <u>mission</u> , 2-law, 3-standard,4- honesty, 5-equality, 6-objectivity, 7-respect,8- resource, 9-efficiency, 10-information, 11-confidentiality, 12-professionalism, 13-environment, 14-justice, 15-media	1-law, 2-standard, 3-justice, 4-integrity, 5-sustainability, 6-corporate belonging, 7-corporate ethics	1-economic, 2-social, 3-environmental
TGS	1-employee awareness, 2-law and standard, 3- <u>individual health</u> , 4-compelling	1-awareness, 2-requirements, 3-obstructive behavior	1-social

Note: Created by the author

3.12. Concept of Social Responsibility

ÇELEBİ: “In addition to its sectoral successes, Çelebi is determined to undertake projects that will make a splash in the field of social responsibility and to ensure continuity in this regard Creating its corporate social responsibility projects and approaches within the framework of the principle of giving back to society, Çelebi provides direct or indirect support to different activities, especially education.

Çelebi Aviation Holding became a signatory of the UN Women's Empowerment Principles”

By combining “concepts of social responsibility” codes of Ground Handling company (only Çelebi) with an inductive approach and collecting the individual meanings of the terms in a holistically different term content, theme categories and sustainability themes were obtained for the business in question. The term extracted from the expressions is shown as an underlined example as a code (Table 12)

Table 12: Analysis of Code-category-sustainability theme for Concepts of Social Responsibility

Company	Codes	Categories	Sustainability themes
HAVAŞ	-	-	-
ÇELEBİ	1- <u>projects</u> , 2- <u>society</u> , 3-education, 4-future, 5-support for women	1-society, 2-future, 3-sustainable	1-social
TGS	-	-	-

Note: Created by the author

3.13. Human Resource Policies

HAVAŞ: “It aims to bring the employees it will invest in to the company, to establish sustainable structures that can carry their knowledge, competence and experience into the future, and to improve the loyalty and satisfaction of its employees by considering the balance of organizational efficiency and equity.”

ÇELEBİ: “Working at Çelebi: With more than 60 years of operational and professional history, Çelebi continues to provide and expand excellent service to its customers all over the world with a customer-oriented and safety-oriented approach. In order to do this, Çelebi offers its employees a practical and developing environment that allows growth and development anytime, anywhere.

Our Workplace Culture: Çelebi started to operate in different countries in the last ten years. Working with different cultures and expanding globally has made our workplace culture collaborative, inclusive and diverse.

Our HR Approach: We believe that quality service is only possible with a successful and committed workforce.....”

TGS: “In parallel with its rapid growth, the number of employees of TGS is increasing day by day. The philosophy of ‘the right person for the right job’ lies at the basis of TGS’s Human Resources policy. The Company’s Human Resources policy is basically based on the following principles”

To carry out the selection and assignment of qualified people appropriate to the competence of the task.

To develop Human Resources practices to meet the managerial needs that will arise in line with the company’s growth targets, to improve the foreign language knowledge of white-.....”

By combining “human resource policies” codes of Ground Handling companies with an inductive approach and collecting the individual meanings of the terms in a holistically different term content, theme categories and sustainability themes were obtained for the business in question. The term extracted from the expressions is shown as an underlined example as a code (Table 13)

Table 13: Analysis of Code-category-sustainability theme for Human Resource Policies

Company	Codes	Categories	Sustainability themes
HAVAŞ	1- <u>intellectual capital</u> , 2- <u>future</u> , 3-competence, 4-efficiency, 5-justice, 6-commitment, 7-satisfaction	1-intellectual capital, 2-vision, 3-efficiency, 4-sustainable human resources	1-economic, 2-social
ÇELEBİ	1-customer and safety focus, 2-development, management of differences, 3-organizational culture, 4-organizational commitment, 5-identification, 6-intellectual capital, 7-participation, 8-teamwork, 9-initiative, 10-creativity, 11-productivity, 12-equal	1-customer, 2-safety, 3-diversity management, 4-culture, 5-intellectual capital, 6-employee development, 7-productivity, 8-goals, 9-proactive, global	1-economic, 2-social

	opportunity, 13-system, 14-feedback, 15-management by objectives, 16-leading the sector, 17-global, 18-education central		
TGS	1-growth, 2-competencies, 3-development-oriented culture, 4-communication, 5-teamwork, 6-reward, success incentive, 7-fair, corporate law, 8-employee rights, 9-commitment to duty, 10-open communication, 11-productivity, 12-leading business, 13-global, 14-quality, 15-focus on learning, 16-individual responsibility in development, 17-personnel and customer satisfaction, 18-innovative training, 19-sustainable training, 20-trust, 21-standards and requirements	1-competence, 2-development, 3-culture, 4-institutionality, 5-requirements, 6-employee 7-focus, 8-productivity, 9-leader, 10-quality, 11-customer, 12-responsibility	1-economic, 2-social

Note: Created by the author

3.14. Strategic Goals

TGS. “TGS aims to continue its rapid and stable growth, which it has adopted since its establishment, by further improving its service quality. By achieving rapid growth in a

By combining “human resource policies” codes of Ground Handling company (only TGS) with an inductive approach and collecting the individual meanings of the terms in a holistically different term content, theme categories and sustainability themes were obtained for the business in question. The term extracted from the expressions is shown as an underlined example as a code (Table 14)

Table 14: Analysis of Code-category-sustainability theme for Companies’ strategic goals

Company	Codes	Categories	Sustainability themes
HAVAŞ	-	-	-
ÇELEBİ	-	-	-
TGS	1-growth, 2-stability, 3-quality, 4-customer, 5-stakeholder, 6-creativity, 7-technology, 8-reliable, 9-participatory team, 10-global leader, 11-profitability, 12-institutionalization, 13-devoted and competent human resources, 14-culture of making a difference through innovation, 15-effective use of technology, 16-brand, 17-sustainable value, 18-efficiency	1-corporate sustainability, 2-growth, 3-quality, 4-stakeholder, 5-global leader, 6-profit, 7-corporateness, 8-innovation, 9- technology	1-economic, 2-social, 3-environmental

Note: Created by the author

CONCLUSION

When the vision and mission statements of the enterprises are examined, the categories created reveal more economic sustainability due to the emphasis on ensuring continuity in service production. Only Çelebi Airlines in their vision statements and TGS in their mission statements draw attention to social and environmental sustainability, respectively, in addition to economic sustainability. When the basic principles/values of the businesses are examined, all three businesses emphasize economic sustainability, only one business attributes it to environmental sustainability, and two businesses attribute it to social sustainability. To support these findings, Tabares et al. (2021) emphasize that economic sustainability in air transportation is directly linked to ground services.

Considering business models/integrated management systems, all three sustainability themes were reached through content analysis. Code expressions of Çelebi Ground Services that do not relate to environmental sustainability mean that the relative importance of the environment is less in terms of holistic approach in the integrated management system. In line with the findings of this research, Türeli et al. (2019) have linked sustainability in airline services to the human resources of ground services in all aspects. The codes analyzed and the categories created in terms of quality policies mostly show the importance attributed to economic sustainability, followed by environmental and social sustainability in service quality. There is no specific information directly for the quality policy on TGS's business website.

Content analysis of businesses' customer satisfaction policies revealed social sustainability as a single sustainability theme. It is noteworthy that there is no direct emphasis on economic sustainability in businesses' perspectives on their customers. Similarly, Türeli (2019) considered sustainability as a key factor in the process of developing innovative behavior to enhance passenger satisfaction. In the code-category and sustainability theme analysis of the sustainability activities carried out by businesses, it is seen that they mostly focus on environmental and secondly social sustainability activities. The purpose of providing any economic advantage while carrying out these activities is not mentioned in the statements. Similarly, Huang (2024) emphasized sustainable energy by pointing out that sustainable development in airport ground services is directly linked to environmental sustainability.

In terms of safety policies, the human element is at the forefront of all efforts to ensure that passengers complete their travels in a safe and secure environment, employees continue to work in a safe and secure environment, accurate diagnosis of risks and taking proactive measures. The prevailing sustainability theme is therefore social. Similarly, Miguel et al. (2017) in their study measuring the sustainability performance of airline ground handling operations, have considered accident perceptions as a value measured within the scope of social sustainability. IATA emphasizes the concept of safety as a priority in the understanding of sustainability for ground services (IATA, 2024). Alparslan (2024) has implied social sustainability in the aviation sector by associating sustainability with safety culture and its relationship with cultural values. In this study, economic sustainability will emerge depending on social sustainability, as all safety-related processes will ensure continuity of service as an output.

In terms of certification documents of businesses, the company with the most documents regarding sustainability is HAVAŞ. The focus of the certificates obtained is the environment, and secondly, the social sustainability dimension. Only HAVAŞ has declared this situation in terms of sustainability certified airports where businesses operate. Sustainability themes of seven airports are social sustainability as they are environmentally friendly and have a variety of services focused on people (disabled people, etc.).

The ethical principles declared on the websites of the two businesses were examined and it was seen that the dominant sustainability dimension was social. Çelebi also emphasized the understanding of environmental protection in its ethical principles.

A single business declared its understanding of social responsibility in these terms. Çelebi provides this support to the society in the field of social sustainability in terms of its declared social responsibility activities. Through corporate social responsibility (CSR), corporations significantly contribute to the nations' objectives of sustainable development and a social market economy that is

extremely competitive (Stevenson and Marintseva, 2019). Stevenson and Marintseva (2019) state in their study that corporate social responsibility assessments in the aviation sector can be used to determine sustainability performance.

In terms of human resources policies, the categories created by all three enterprises reveal the economic and social sustainability dimensions. Similarly, Türeli (2019) has associated the efforts to increase passenger satisfaction through ground services human resources with social sustainability by emphasizing passengers and employees, and with economic sustainability by emphasizing service quality. There is no direct environmental sustainability theme in the human resources policies of any business.

Only TGS has directly declared its strategic goals on its official website. The analyzed codes and created categories of strategic goals touch on all three dimensions of sustainability.

Considering all the themes together, the most dominant sustainability theme for Class A ground handling services is social, followed by economic, and least environmental. The concepts of "corporate social responsibility" and "social responsibility" used by business managers have actually revealed an awareness that will link many activities of the business with the theme of social sustainability.

When looking at the studies on the sustainability dimensions of Turkish airlines in the Turkish literature, Karakuş (2023) carried out a single case analysis in his study, in which aircraft-related variables were used more intensively and quantitative evaluation criteria were used relatively more, only in the case of THY. In the study titled "Environmental impacts at airports", which is a publication of the General Directorate of Civil Aviation, only variables related to environmental sustainability are explained and IATA recommendations are included (DGCA, 2010). Ground handling companies were not specifically mentioned.

Barutçu and Çolakoğlu (2024) mainly examined their environmental sustainability performance in their research, considering four companies they identified that operate in airline passenger and cargo transportation. Some of the criteria used for environmental sustainability assessment in this research (collaborations in terms of sustainability membership - certificates received, activities carried out regarding sustainability, operating sustainable accredited airports) are similar to those used in the study of Barutçu and Çolakoğlu (2004).

Sustainability awareness is a multidimensional structure that covers individuals' knowledge levels, attitudes and behaviors on environmental, social and economic sustainability issues (Marcos-Merino et al., 2020). In this structure, the dimensions of environment, society and economy, which constitute the basic elements of sustainability, can be taken into consideration in an integrated manner. The sustainability awareness model organizes this complex structure around three main components: sustainability knowledge (B), sustainability attitudes (T) and sustainability behavior (D). This model is based on UNESCO's education framework for sustainable development and addresses the three dimensions of sustainability within each main component (Altın and Kırçova, 2024). According to the findings of this research, it can be stated that Class A ground handling companies in Turkey have more social sustainability awareness. When the examined criteria are considered in terms of knowledge, attitude and behavioral characteristics, it can be stated that they are mostly criteria that reflect attitudinal and behavioral dimensions. The type of sustainability in which the knowledge component of sustainability dominates is mostly related to the economic dimension.

The study is the first to examine sustainability dimensions for ground handling companies using a qualitative method. Additionally, it contributes to the creation of sector-specific sustainability indicators.

Managerial Implications

The rapidly growing aviation industry also has an important responsibility regarding sustainability with its economic, social and environmental positive/negative effects (Karakuş, 2023). Sustainability awareness will develop when business managers consider the concept of sustainable management as a tool to achieve competitive advantage (Baxter, et al., 2015)

Social responsibility projects and activities carried out in the social sustainability dimension will positively affect the corporate image and have a positive impact on customer loyalty.

If the collaborations between business managers and their competitors are carried out for the dimensions and sub-elements where sustainability is relatively less ensured, organizational performance will be expected to increase. Since Ground Handling companies are suppliers to airline companies, their sustainability performance can be a guide in diagnosing their future vertical growth.

In this context, especially for ground handling companies that provide integrated services with the tourism sector, it would be a useful approach to consider the sustainability performance of the businesses in their business protocols. Businesses that take the environment, passengers and employees into consideration in the decisions they make and the activities they carry out will be able to increase the trust and employee loyalty that will arise due to their high sustainability performance (Türelı et al., 2019).

Limitations and Further Studies

The fact that the situation assessment regarding the dimensions of sustainability is limited to the information declared by the businesses on their websites is a limitation for the research. This evaluation was carried out assuming that all sustainability activities, stated policies and operational processes of the businesses are carried out as specified. The study can make a more detailed sustainability dimension assessment for each criterion examined by using numerical data and metric measurements from activity reports. Comparison of the organizational-structural variables and sustainability performances of the companies in question is another research topic.

REFERENCE

- Akandere, G. (2020). Sosyal sürdürülebilirlik açısından tedarik zinciri yönetiminde iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44): 63-72.
- Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir kalkınma: Uygulamalı antropolojinin eylem alanı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 24: 133- 163
- Aksungur, N. & Firidan, Ş. (2008). Su kaynaklarının kullanımı ve sürdürülebilirlik. *Aquaculture Studies*, (2): 9-11.
- Alagöz, M. (2004). Sürdürülebilir kalkınmanın paradigması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(8): 1-23.
- Alpman, E. & Göğüş, A.Y. (2017). Havacılıkta Sürdürülebilir Gelişme Göstergeleri. *Sürdürülebilir Havacılık Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 1-11
- Kırvanoğlu Altın, B., & Kırçova, İ., (2024). Çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik bilincinin ve algılanan tüketici etkinliğinin sürdürülebilir tüketim bağlamında incelenmesi, *BMIJ*, 12 (3): 571-599
- Bali, S. & Yaylı, G. (2019). Karbon vergisinin Türkiye'de uygulanabilirliği 1. *Third Sector Social Economic Review*, 54(1): 302-319.
- Barutçu, S. B. & Çolakoğlu, Ü. (2024). Havayolu Taşımacılığında Sürdürülebilirlik Analizi: Türkiye. *Journal of Travel and Tourism Research*, 24 (24): 106-124.
- Baxter, G., Sabatini, R. & Wild, G. (2015). *The Carbon Cost of Aircraft Ground Handling Using Electric Tugs to Improve Environmental Sustainability of Ground Operations*, First International Symposium on Sustainable Aviation, Istanbul: Turkey.
- Childe, G. (1951/1983). *Man makes himself*. NAL Penguin: London

- Çelebi (2024). Hakkımızda. Erişim adresi: <https://www.celebiaviation.com/tr/about/about-us>. Erişim Tarihi: 13.09.2024.
- Demir, M. (2012). Örgütsel Destek, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Eğilimi İlişkisi: Havalimanı Yer Hizmetleri İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma, *"İŞ, GÜÇ" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 4(1): 47-64.
- DGCA, (2004) Standart Ground Handling Agreement, Standart Yer Hizmetleri Anlaşması. Erişim Adresi: <http://web.shgm.gov.tr/tr/kurumsal/yayinlar/226-standart-yer-hizmetleri-anlasmasi> Erişim Tarihi: 12 Eylül 2024
- DGCA, (2010). *Havaalanlarına Çevresel Etkiler*. Erişim Adresi: <https://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/pdf/kurumsal/yayinlar/hadt11.pdf> Erişim Tarihi: 12 Eylül 2024
- DGCA (2018). *Yer Hizmeti Kuruluşları*. Erişim Adresi: <https://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/mevzuat/sektorel/yonetmelikler/2018/SH-Y-22Rev2.pdf> Erişim tarihi: 5. 09.2024
- DGCA-22, (2016). *Yer Hizmetleri Yönetmeliği*. Erişim Adresi: <https://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/mevzuat/sektorel/yonetmelikler/2018/SH-Y-22Rev2.pdf>. Erişim Tarihi. 01 Ekim 2024
- DHMİ (2023), *Faaliyet Raporu 2023*. Erişim Adresi: <https://www.dhmi.gov.tr/Lists/FaaliyetRaporlari/Attachments/24/Faaliyet-Raporu-2023.pdf> Erişim Tarihi: 10.09.2024
- Dikmen, Ç.B. & Savcı (2015). Sürdürülebilir yapı tasarımı kapsamında çevre dostu yeşil çatı uygulamalarının irdelenmesi. *Uluslararası Sürdürülebilir Yapılar Sempozyumu*, 28(30): 214-220.
- Duran, B. (2018). *Sürdürülebilirlik kavramının önemi karşılaşılan sorunlar ve şirketlerin sürdürülebilirlik raporlarının incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Başkent Üniversitesi: Ankara
- Erdoğan, D. (2019). Sözleşme Süresinin Belirlenmesi: İşlem Maliyeti Teorisi Bakışıyla Yer Hizmeti Sözleşmeleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18 (2): 623-637.
- Frank Alparslan, F. (2024). Sustainability in Aviation and Safety Culture., A. Hosseinian-Far, E. Laryea, D. Sarwar, O. Omoloso., C. D. Uba (Edt.), *Contemporary Sustainable Organisational Practices. CSR, Sustainability, Ethics & Governance* (:149-170). Springer.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3): 196-215.
- Gowdy, J. M., & Mcdaniel, C. N. (1995). One world, one experiment: addressing the biodiversity—economics conflict", *Ecological Economics*, 15(3): 181-92.
- Gökbulut, N. (2019). *Türkiye'deki havalimanlarının sürdürülebilirlik uygulamalarının AHP yöntemi ile değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi: İstanbul
- Gökdalay, M.H., & Evren, G. (2011). Havaalanlarının performans analizinde bulanık çok ölçütlü karar verme yaklaşımı. *İTÜ DERGİSİ*, 8(6): 157-168.
- Günaşan, Ö.M. (2020). *Havaalanı yer hizmetleri kuruluşlarındaki hareket departmanının sorunlarına yönelik betimleyici bir araştırma*. Yüksek lisans tezi. Hitit Üniversitesi: Çorum.
- Hamilton, C. (2006). Measuring sustainable economic welfare. G. Atkinson, S. Dietz, & E. Neumayer (Edt.), *Handbook of Sustainable Development* (: 307-318) Edward Elgar: USA
- Havaş (2024). *Hakkımızda*. Erişim adresi: <https://havas.net/hakkimizda>. Erişim Tarihi: 11.09.2024.
- Hicks, J. (1946). *Value and Capital: An inquiry into some fundamental principles of economic theory*. Second Ed..Oxford University Press: Oxford

- Hirst, M. (2008). *The air transport system*. Woodhead Publishing Limited: Cambridge
- Hooper, P. D., & Greenall, A. (2005). Exploring the potential for environmental performance benchmarking in the airline sector. *Benchmarking: An International Journal*, 12(2): 151-165.
- IATA (2024). *Ground Handling Priorities: Safety, Global Standards & Sustainability*. Erişim Adresi: <https://www.iata.org/en/pressroom/2024-releases/2024-05-07-01/> Erişim Tarihi: 20.12.2024
- ICAO (2000). *Ground handling at airports*. Conference on the Economics of Airports and Air Navigation Services. International Civil Aviation Organisation, Montreal. Erişim Adresi: <https://www.icao.int/Meetings/ansconf2000/Documents/wp10e.pdf> Erişim Tarihi: 11/06/2024
- International Air Transport Association (IATA). (2023). *Net zero 2050: sustainable aviation fuels*. Erişim Adresi: <https://www.iata.org/en/iatarepository/pressroom/fact-sheets/fact-sheet---alternative-fuels/> Erişim Tarihi: 01/04/2024
- Karakuş, G. (2023). Türk Hava Yolları sürdürülebilirlik raporları üzerine bir araştırma. *Aerospace Research Letters (ASREL) Dergisi*, 2(2): 86-113.
- Keleş, R., Hamamcı, C., & Çoban, A. (2009). *Çevre Politikası*. Altıncı baskı. İmge Yayınları: Ankara
- Kımilli, Z.M. (2006). *Depreme Duyarlı Bölgelerde Sürdürülebilir Mimari Tasarım; Isparta/Mavikent Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi: Isparta.
- Köşker, Z. & Gürer, A. (2020). Sürdürülebilirlik çerçevesinde yeşil örgüt kültürü. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6(1): 88-109.
- Marcos-Merino, J.M., Corbacho-Cuello, I. & Hernández-Barco, M. (2020). Analysis of sustainability knowingness, attitudes and behavior of a Spanish pre-service primary teachers sample. *Sustainability*, 12, 7445: 1-23.
- Markandya, A., Harou, P., Bellu, L.G. & Cistulli, V. (2002). *Environmental Economics for Sustainable Growth: A Handbook for Practitioners*. Edward Elgar: Northampton
- Miguel, P.Z., Josa, A. & Trapote, C. (2017). *Sustainability analysis of the ground handling operations using MIVES methodology. Case study: El Prat airport., Escola de Camins, Departament d'Enginyeria Civil i Ambiental*. Erişim Adresi: https://upcommons.upc.edu/bitstream/handle/2117/117566/TFM_PolZampaglione.pdf Erişim Tarihi: 01/04/2024
- Munasinghe, M. (2001). Sustainable development and climate change: applying the sustainomics transdisciplinary meta-framework, *International Journal of Global Environmental Issues*, 1(1): 13-55.
- Munasinghe, M. (2009). *Sustainable Development in Practice: Sustainomics Methodology and Applications*. Cambridge University Press: Cambridge
- Özçağ, M. & Hotunluoğlu, H. (2015). Kalkınma anlayışında yeni bir boyut: Yeşil ekonomi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2): 303-324.
- Özdeş, E. (2019). *Asırlık Aile İşletmelerinin Sürdürülebilirlik Sürecinin İşleyişi Üzerine Bir Araştırma*. Doktora tezi. Marmara Üniversitesi: İstanbul.
- Palabıyık, H. (2001). *Belediyelerde Kentsel Katı Atık Yönetimi: İzmir Büyükşehir Belediyesi Örneği*. Doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi: İzmir
- Ponting, C. (2008). *Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*. (A. Başçı, Çev.) Sabancı Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Stevenson, I. & Marintseva, K. (2019). A review of Corporate Social Responsibility assessment and reporting techniques in the aviation industry. *Transportation Research Procedia* 43: 93-103.

- SYHA (2008). *Standart yer hizmetleri anlaşması*. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Yayınları: Ankara.
- Şen, H., Kaya, A. & Alpaslan, B. (2018). Sürdürülebilirlik üzerine tarihsel ve güncel bir perspektif. *Ekonomik Yaklaşım*, 29(107): 1-47.
- Tabares, D. A., Mora-Camino, F. & Droin, A. (2021). A multi-time scale management structure for airport ground handling automation. *Journal of Air Transport Management*, 90 (101959): 1-11.
- Taskinsoy, J., Uyar, A. (2017). Analysis of Sustainability Reporting in the Airline Industry: The Case of Turkish Airlines. *SSRN Electronic Journal Sustainability and Management: An International Perspective*, July: 100-118
- TGS (2024). *Kurumsal*. Erişim adresi: <https://tgs.aero/>. Erişim Tarihi: 13.09.2024
- Türel, N. Ş., Durmaz, V., Bahçecik, Y. & Akay, S.S. (2019). An Analysis of Importance of Innovative Behaviors of Ground Handling Human Resources in Ensuring Customer Satisfaction, *Procedia Computer Science*, 158: 1077-1087.
- Üçgül, İ. (2015). *Sürdürülebilirlik için yenilenebilirlik*. SDÜ Yekarum, 3(1): 1.
- Wise, T.A. (2001). Economics of Sustainability: The Social Dimension-Overview Essay. J. M. Harris, T. A. Wise, K. P. Gallagher, & N. R. Goodwin (Edt.), *A Survey of Sustainable Development: Social and Economic Dimensions* (: 47-57). Island Press
- World Bank (1997). *Expanding the Measure of Wealth: Indicators of Environmentally Sustainable Development*. Erişim Adresi: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/555261468765258502/expanding-the-measure-of-wealth-indicators-of-environmentally-sustainable-development> Erişim Tarihi: 11.09.2024.
- World Bank (1999). *World Development Report 1999/2000: Entering the 21st Century*. Erişim Adresi: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/8f545f96-93e5-59fa-b0d5-3dc359fef25> Erişim Tarihi: 08.09.2024.
- Yaşar, M. & Özdemir, E. (2016) *Türkiye’de yer hizmetleri işletmelerindeki hizmet kalitesinin Servqual yöntemi ile ölçülmesi*. The 3rd International Aviation Management Conference, Turk Hava Kurumu Üniversitesi: Ankara
- Yeni, O. (2014). Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3): 181-208.
- Yıldız, O., Kelleci, A. & Başakçı, T. (2024). Sürdürülebilir Havayollarının Tüketici Tarafından Kabulünü Etkileyen Teşvik Edici Faktörler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(1): 174-202.

The Institutionalization of the Constitutional Court in Türkiye

Hayati ÜNLÜ¹

¹Assistant Professor Dr., Turkish National Defense University, İstanbul, Türkiye, unluhayati@gmail.com.

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 15/11/2024

Accepted: 26/11/2024

Published: 31/12/2024

Keywords:

Institutionalization,
Constitutional Court,
Autonomy,
Differentiation,
Resilience.

Jel Codes:

H10, H70, K40.

This study aims to analyze the degree of institutionalization of the Constitutional Court of the Republic of Türkiye. Institutionalization has become a significant focus in political science, particularly in light of the growing impact of institutional deterioration at global and local levels. The functionality and sustainability of institutions are critical for modern political systems. This study evaluates the extent to which the Constitutional Court meets key institutionalization criteria, adopting a rational institutionalism approach. The research begins with a literature review on institutionalization and develops a model specific to the Turkish context. This model enables comparative analyses with examples from national and international settings. The study evaluates institutionalization across three dimensions: autonomy, differentiation, and resilience. Autonomy involves the selection of court officials, independence in decision-making, and protection from external influences. Differentiation examines internal specialization, division of labor, and organizational complexity. Resilience considers the court's history, physical infrastructure, budget, and staff salaries. The findings provide a comprehensive analysis of the institutionalization process of Türkiye's Constitutional Court and judicial institutions more broadly. By identifying challenges and offering insights, the study aims to contribute to the theoretical and practical understanding of institutionalization in the judiciary.

Türkiye'de Anayasa Mahkemesinin Kurumsallaşması

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 15/11/2024

Kabul: 26/11/2024

Yayın: 31/12/2024

Anahtar Kelimeler::

Kurumsallaşma,
Anayasa Mahkemesi,
Özerklik, Farklılaşma,
Dayanıklılık.

JEL Kodları:

H10, H70, K40.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi'nin kurumsallaşma düzeyini kapsamlı bir şekilde incelemektir. Kurumsallaşma kavramı, özellikle küresel ve yerel düzeyde yaşanan kurumsal bozulmaların etkisiyle siyaset bilimi literatüründe önemli bir yer edinmiştir. Bu bağlamda, modern siyasal sistemlerde kurumların işlevselliği ve uzun vadeli sürdürülebilirliği kritik bir araştırma konusu haline gelmiştir. Literatürde, kurumların işlevlerini yerine getirebilmesi için belirli kriterleri karşılamaları gerektiği genel bir kabul görmektedir. Bu çalışmada, Anayasa Mahkemesi'nin bu kriterleri ne ölçüde karşıladığı değerlendirilmiştir. Çalışma, rasyonel kurumsalcılık yaklaşımını benimsemekte ve kurumsallaşma kavramına ilişkin teorik ve ampirik çalışmalardan faydalanmaktadır. Öncelikle, kurumsallaşma sürecine yönelik literatür incelenecek ve Türkiye bağlamına özgü bir kurumsallaşma modeli geliştirilmiştir. Bu model, hem ulusal hem de uluslararası bağlamdaki örneklerle karşılaştırmalı bir değerlendirme sunmayı hedeflemektedir. Geliştirilen model çerçevesinde Anayasa Mahkemesi'nin kurumsallaşma düzeyi, özerklik, farklılaşma ve dayanıklılık gibi temel kriterler üzerinden değerlendirilmiştir. Kurumsallaşmanın özerklik boyutu, özellikle mahkeme görevlilerinin seçimi, karar alma süreçlerindeki bağımsızlık ve mahkemenin dış müdahalelerden ne ölçüde korunduğu gibi unsurları içermektedir. Farklılaşma ise mahkemenin iç uzmanlaşma kapasitesi, iş bölümü, görev tanımları ve organizasyonel yapısının karmaşıklığı üzerinden ele alınmıştır. Dayanıklılık boyutunda ise mahkemenin kuruluş tarihi, fiziksel altyapısı, bütçesi ve mahkeme personelinin maaşları gibi uzun vadeli sürdürülebilirliği etkileyen göstergeler dikkate alınmıştır. Sonuç olarak, bu çalışma, Türkiye'de yargı kurumlarının kurumsallaşma sürecine dair teorik ve uygulamalı bir analiz sunmaktadır. Elde edilen bulgular, yalnızca Anayasa Mahkemesi'nin değil, genel olarak yargı kurumlarının karşı karşıya olduğu zorlukların anlaşılmasına da ışık tutmaktadır.

Atıf/Citation: Ünlü, H. (2024). The Institutionalization of the Constitutional Court in Türkiye, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 508-520.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

INTRODUCTION: CONSTITUTIONAL COURT FROM AN INSTITUTIONAL PERSPECTIVE

Global politics is currently experiencing a pivotal shift. The foremost concern for social scientists lies in the fact that we are presently undergoing a period of institutional decline and decay (Fukuyama, 2000: 1-30). At the global level, numerous international organizations are unable to meet the expectations of the international community, and on a national level, it is apparent that institutions may not be equipped to address increasing social demands in specific areas. Such dysfunction, deregulation, and normlessness in institutions facing increasing mobilizations can lead to criticism that they are unable to shape constituent behavior or influence outcomes - both essential duties. In this direction, several countries are holding discussions to facilitate the return of institutional capital and institutionalization studies to reorganize institutions that are believed to be in crisis and keep them relevant (Mainwaring, 2018: 1-18).

Institutionalization refers to the systematic and artistic approach to policy-making. In his 1965 article "Political Development and Political Decay," Samuel P. Huntington, a key figure in institutionalization literature, defines the concept as "the process by which organizations and procedures acquire value and stability" (Huntington, 1965). For Huntington, institutionalizing political systems "of all types, not just modern ones," involves institutionalizing organizations and procedures (Huntington, 1965: 393). Therefore, institutions are significant because they establish the rules of the game. Legal institutionalization, in essence, manifests as consistent responses to recurrent questions. In other words, if an institution or organization has completed its institutional development, rules exist that shape and stabilize behavior.

Another important issue regarding institutionalization is the role of collective action. It is crucial to have a coordinated effort among institutions for the healthy functioning of the state. To ensure such collective action, both formal and informal norms, rules, and procedures are necessary. Therefore, the rules enabling institutions to act towards a shared common goal do not only need to be formally established. These informal capabilities that promote positive development within the system are hotly debated in the new institutionalist literature. An institution within the system is considered institutionalized to the extent that it is a crucial functioning component by integrating a distinct identity and mission through its formal and informal capabilities (Ostrom, 1990: 1-23).

While institutions have gained importance in the modern era, Constitutional Courts are one of the primary institutions that help maintain domestic socio-political order and stability in countries. In addition to their primary duty of safeguarding the rights and freedoms of individuals against state power and resolving inter-institutional disputes, Constitutional Courts have additional duties such as final adjudication of electoral disputes, judging high state officials as supreme court, and auditing political parties' programs and activities for constitutionality. Their critical roles in maintaining continuity of the state system in the era of institutional corruption and decay have been recognized (Atar, 2008: 104-112). Therefore, research will focus on the institutionalization of Constitutional Courts in the new era, with detailed analysis of the development of their formal and informal capacities. This study is unique in that it specifically examines the Turkish variant of these judicial bodies.

Looking at the developmental trajectory of the Turkish Constitutional Court, it is possible, that despite past political upheavals like coups d'état, a social scientist analyzing the court's evolution from the 1960s onwards, would observe a greater degree of institutionalization in its characteristics and structure. The current court demonstrates a more developed and structured approach, both formally and informally (Koç et al., 2023). While it is important to identify the line of change and development, previous studies have presented a cross-sectional perspective that prioritizes the legal dimension or evaluates the institution statically. Consequently, the historical dynamics of the court remain unknown, and a more thorough analysis of its significant changes is necessary.

The Constitutional Courts' crucial role in the state order necessitates their independence as institutions, resulting in contentious debates about the criteria for membership, selection methods, and term limits. Court structure directly impacts their efficiency and functionality. However, institutionalization studies suggest that a fully institutionally developed organization should exhibit

stable behavior patterns both internally and in its interactions with the external environment (Levitsky, 1998: 77-92). The objective of this study is to evaluate these debates in order to analyze the institutionalization of courts using objective criteria and indicators and to determine the level of institutionalization of the unit of analysis.

As the study aims to identify institutionalization through criteria and indicators, it is based on rational institutionalist approaches. The presupposition of the study is that political institutions are a byproduct of political bargaining processes. In other words, political institutions can be synonymous with organizations that establish the rules of the game in a particular system. In this regard, political actors may occasionally back the establishment of institutions like the judiciary, while at other times they may adhere to the view that institutions should only be managed with regard to power struggles (Frye, 1997). While some political elites may work to control institutions during times of uncertainty and chaos, others recognize the importance of institutional development and strive for judicial reform. It is essential to acknowledge this distinction. In this study, the rational institutionalist approach to judiciary institutional development assumptions will be utilized for support. These assumptions include the notion that politicians can make choices based on their concerns or interests, that choices can be influenced by uncertainty conditions, and that bargaining power related to uncertainty can also influence the choices made (Geddes, 1999).

This study aims to assess the level of institutionalization of the Turkish Constitutional Court. It will provide a historical overview of the Court since its establishment up until today, with a particular focus on its institutional changes during the Justice and Development Party (AK Party) period. There are advantages to examining the Constitutional Court with a narrowed lens on the AK Party era. The court holds significant duties and powers within the state administration system and serves as the chief mechanism for legal and constitutional oversight in contemporary political systems. Firstly, there is a distinct moment of break and rupture in the pre-AK Party period regarding the tutelage system over the judicial system. This is valuable for comparing institutional developments before and after 2002. Hence, 2002 marks as an identifiable starting point, and one can track the steps taken in institutional development. Another advantage is the remaining legacy of the tutelage system before 2002. The tutelage system, characterized by intense ideological affiliation, judicial activism, and lack of democratic legitimacy, may help explain the institutional changes promoted after 2002.

To summarize, this study will use a rational institutionalist approach and begin by reviewing existing literature on the institutionalization of Constitutional Courts. An overview of the standards and metrics used in previous literature to evaluate courts will be presented. Subsequently, this article will discuss the criteria and indicators that should be used in analyzing the Constitutional Court of Turkey with reference to the history of Turkish politics and judiciary, which has its own unique line of development. Finally, based on the identified criteria and indicators, an evaluation will be made regarding the level of institutionalization of the Turkish Constitutional Court.

1. INSTITUTIONALIZATION LITERATURE AND CONSTITUTIONAL COURTS

The literature on political institutions, which is as old and developed as the history of political science, has not only recognized the importance of institutions, but has also begun to emphasize the importance of institutionalization, especially since the 1960s with the rise of modernization political development studies. While institutionalization is the first characteristic to be considered in terms of modern political development, how to determine whether institutionalization is present or not has been a question mark. In this regard, Huntington, Polsby, Keohane, Welfling, Panebianco, Polsby, Keohane, Welfling, Panebianco and others have proposed certain criteria for determining the degree of institutionalization and tried to prove the evaluation of these criteria through the indicators they proposed. For the institutionalization of constitutional courts, names such as Bumin and McGuire have pioneered the literature.

In addition to his definition, Samuel P. Huntington pioneered the institutionalization literature with the criteria and indicators he identified. To operationalize institutionalization, Huntington presented four continuous criteria for institutions: compatibility, complexity, autonomy, and coherence. The first criterion for organizations to endure challenges over time is adaptability. The proposed indicators to

assess adaptability include chronological age, generational age, leadership turnover, and the number of functional modifications. The second criterion is complexity, which pertains to "the proliferation of organizational subunits and functions, and the abundance of distinct types of organizational subunits". The indicators used to determine complexity include the quantity and types of organizational subunits, along with the quantity and types of functions performed by the organization. The third criterion, autonomy, is the antithesis of commitment and subordination, indicating "the degree to which political organizations and procedures exist independently of other social groups and methods of behavior". Autonomy can also be measured by personnel control norms like patronage, influence, and purges as well as the organization's ability to manage its material resources. The institutionalized organization's final criterion is coherence, which is the opposite of internal disagreements and can be gauged by the proportion of dissenting predecessors. According to Huntington's criteria of cohesion, autonomy, complexity, and coherence, an organization can be deemed institutionalized (Huntington, 1965).

After Samuel P. Huntington, who is often credited with being the father of institutionalization studies, another renowned work in this field is Nelson Polsby's (1968) study of the United States House of Representatives. Polsby offers a framework for understanding the institutionalization of the legislature based on three critical criteria: 1) boundaries, 2) complexity, and 3) universal decision-making rules. The first criterion, boundary, as measured by Polsby's indicators, includes factors such as an organization being relatively well bounded, free from environmental pressures, easily identifiable by its members, and with leadership primarily recruited from within the organization (Polsby, 1968: 145). Polsby's second criterion is complexity, which bears resemblance to Huntington's complexity criteria as both use indicators related to the product of the number and diversity of organizational sub-units. The final criterion for Polsby is institutionalization, where organizations generally rely on universal and automatic methods to conduct internal affairs, rather than specific criteria. Universal precedents and rules are followed, and merit-based systems replace clientelistic ones (Polsby, 1968: 145-146).

After analyzing the works of Huntington and Polsby, the final example to be considered is that of Robert Keohane. Keohane, a key figure in neo-liberal institutionalism, attempts to apply the concept of institutionalization to a decision-making body as a whole. In his study, which centers on the institutionalization of the United Nations General Assembly, Keohane enumerates the criteria for institutionalization by developing a fresh set of political criteria including autonomy, differentiation, and resilience. According to Keohane, all three dimensions are related to the relationship between the organization and its environment. In this context, differentiation reflects the "organizational differences between the organization and the environment," while resilience and autonomy reflect the interactions between organizational capabilities and environmental pressures (Keohane, 1969: 862).

Keohane argued that the autonomy criterion is the most significant and intricate variable among the three components he identified as elements of institutionalization. This criterion demonstrates the organization's capability to resist environmental pressures and make autonomous decisions (Keohane, 1969: 866). Accordingly, Keohane accepted some of Huntington's autonomy indicators and added the following indicators as an extra: 1) the distinct character of organizational norms and values; 2) personnel control; 3) control of material resources; and 4) the impact of organizational norms on the political process. Again, Keohane's indicators of differentiation include staff experience and incentivization within the organization, as well as experience analysis and incentive models. Meanwhile, indicators of durability consist of the level of acceptance in proportion to the number of members, and the willingness of the government to support the organization (Şahbaz et al., 2022). Additionally, simple adaptability in relation to Huntington's chronological and generational age, as well as functional change, and system stability are also crucial (Keohane, 1969: 866-867).

Mainstream examples using criteria and indicators to assess institutionalization have prompted the application of analogous criteria and indicators to the evaluation of Constitutional Courts. Within this framework, one can point to the works of Kirill M. Bumin on the Constitutional Courts of post-Communist countries and Kevin T. McGuire on the US Supreme Court as noteworthy examples. For instance, Bumin has assessed the institutionalization of post-Communist Constitutional Courts based on three primary criteria: differentiation, durability, and autonomy. Bumin explains that differentiation pertains to the organization's separation from its surroundings, while resilience and autonomy reflect the

interplay between organizational capabilities and political pressures. Applying three criteria to 28 countries that transitioned to a new post-communist system, Bumin utilized eleven indicators for assessment. Using objective evaluations such as legislative fragmentation, legislative-executive relations, political transparency, participation in the EU accession program, foreign aid conditions, annual GDP changes, political rights and civil liberties scores according to Freedom House, and their own judicial validity score, Bumin attempted to evaluate the level of institutionalization of the courts (Bumin, 2015).

Similar to Bumin, McGuire attempted to identify the institutionalization of the US Supreme Court based on criteria such as differentiation, resilience, and autonomy. However, he developed a different set of indicators for evaluating these criteria. In this context, McGuire identified seven indicators: internal court rules, court location, discretionary agenda, federal judicial experience, law clerks, judges' delegated duties, and expenditures per judge. Bumin discussed the first criterion for the institutionalization of the Supreme Court, differentiation. In this context, differentiation refers to the establishment of clear boundary lines that determine the court's distinctiveness from its environment. The standards for distinguishing are: 1) the nomination of federal judges to the Supreme Court, 2) the decrease in transfer obligations for judges, and 3) the geographic placement of the Court. According to McGuire, the second standard, resilience, indicates gradual advancement in terms of the capacity to withstand and adjust to changes. To determine the resilience criterion level, McGuire utilized objective indicators, including the judge's salary as an estimate of institutional expenditure and the number of clerks to evaluate their capacity to enhance internal quality. Finally, to evaluate autonomy – defined as the ability to make independent decisions, McGuire assessed the court's internal rules and the optional agenda indicators that it can pursue regardless of external factors (McGuire, 2004).

2. A MODEL PROPOSAL FOR TÜRKİYE

Leading studies proposing a model to identify the institutionalization of Constitutional Courts can provide inspiration for the Turkish case. In institutionalist research, a proposed model may be applicable to all case studies, but at times, due to diverse characteristics of the unit of analysis, it may not be feasible. The literature reviewed above indicates that the well-known works cannot be universally applied to every country, given the various historical, sociological, and institutional experiences of the countries under analysis. In other words, it would be incorrect to utilize the models employed in the USA, European countries or post-communist countries in Turkey. In other words, Turkey's distinct political history, geopolitical position, and social and institutional transformation necessitate the development of a uniquely tailored institutionalization model. Comparative institutional studies aim to capture localized adaptations of global trends. As such, variations in indicators are to be expected, even when the criteria for the proposed model are consistent (Çemrek, 2004).

Following the precedent set by the model, this study will examine the institutionalization of the Turkish Constitutional Court utilizing three distinct criteria: differentiation, resilience, and autonomy. These criteria are chosen for their universality and their definitions are widely accepted, resulting in minimal divergence. In this context, differentiation is primarily an expression of an institution's identity, position, and abilities in relation to its environment over time, while resilience refers to an institution's capability to withstand the pressures it faces in its relations with its environment, particularly in terms of its organizational structure (Bumin et al., 2009). Autonomy, defined as the primary criterion for institutionalization in any organization, pertains to the organization's capacity to make independent decisions and demonstrate behavior in its environmental relationships, free from external actors (Bumin et al., 2009). While all the suggested criteria aid in determining an organization's functionality within the system, an organization that satisfies all three criteria is considered to have achieved the highest degree of institutionalization.

Tablo 1. *Constitutional Court Institutionalization Model*

Criteria	Indicators
1-) Differentiation	1-) Election of Court Members 2-) Physical Location(s) of the Court
2-) Resilience	1-) Court Date 2-) Internal Specialization Capacity 3-) Internal Rules and Procedures
3-) Autonomy	1-) Budget of the Court 2-) Salaries of Court Members 3-) Decision Autonomy 4-) EU Accession Process 5-) International Aid

Source: Author's Own Framing

Since the criteria are universal, and the indicators are specific, we plan to identify ten indicators to evaluate each criterion. The differentiation criterion will be assessed through the court member selection and physical court location indicators. The resilience criterion will be assessed through court history, specialization capacity, and internal rules and procedures indicators. The autonomy criterion will be evaluated based on the court's budget, the salaries of its members, decision-making independence, the process of joining the EU, and international assistance.

To clarify the chosen criteria, the indicator for selecting court members is crucial for establishing the identity, position, stance, and legitimacy of the institution. The institution's status and position relative to other institutions in the system demonstrates its value. Again, the court's legitimacy among the public and other institutions is indicative of its position within the system. The selection of members by institutions elected by the people enhances the court's democratic legitimacy. Conversely, the selection of members by tutelage bodies or veto actors within the system diminishes the degree of legitimacy. Another concrete measure of differentiation pertains to the physical location and space of the Court. The absence of a dedicated building is deemed to reflect the Court's lack of importance and value in the system. Conversely, the possession of a building with physical capacity signifies the Court's elevated identity and status in the system. Similarly, owning or moving to a building with greater capacity can also exemplify the increase in the value of the court.

Within the durability criteria, the court's history provides an indicator of its well-established nature. Important indicators include the founding of the institution, its growth, and its age. The ability for the institution to endure through challenges is evident in its current status as an established and strong entity. In this context, the level of institutionalization is higher in older institutions that have had more positive or negative experiences throughout history. Additionally, the court's growing specialization is another indicator of institutional resilience. This increase in capacity, which facilitates efficient functioning and enables action-taking, is linked to organizational development and internal processes. In this regard, the organizational differentiation and existence of hierarchical sub-units since the institution's establishment are more appropriate for evaluation. The court's level of institutionalization can be determined by the complexity of its structure, including its internal affairs, relations with other institutions, and units created for relations with society. Indeed, here the criterion of resilience is also combined with Huntington's criterion of complexity. The final aspect to evaluate for resilience pertains to the ability to establish and implement institutional regulations and protocols. The indicator, which may also be considered in the autonomy criterion of certain institutionalist analyses, is included in the resilience criterion because the internal production and development of rules, norms, and values help construct a court structure that is as durable as it is autonomous. In this regard, an institution's development of its internal rules serves as an indicator of institutionalization and carries more weight than the existence of formal rules. Additionally, the capacity for informal rules is also highly valued within the system, in addition to the rules that govern it as a whole.

In terms of autonomy, which corresponds to the final criterion, the institution must first and foremost be independent for institutionalization to occur. Since this independence has a financial component, the budget for meeting the court's needs will be discussed. While who controls the institution's budget is significant, the institution should not be financially dependent in terms of its functioning. Again, the autonomy of the institution is crucial not just in relation to institutional funding, but also for guaranteeing the financial independence of its members. Since it is the members of the court who will be making key decisions, objectivity is essential. Therefore, judges must have the ability to lead self-sufficient lives in order to reach unbiased judgments. This is determined based on the salaries of the members.

The evaluation of the Court members' independence in decision-making requires consideration of non-material elements alongside material ones. In this regard, case studies that allow for an assessment of decision autonomy within the institutional framework are valuable, despite the significance of the decision-making process. In this regard, the court's capability to form its own agenda and subsequently decide on cases independently is a crucial parameter reflecting its autonomous decision-making process, despite the forceful and structured political agenda. Furthermore, it is acknowledged that countries during the harmonization process, striving to join the European Union, can realize a comparatively greater autonomous judiciary decision-making process. In this regard, this essay will briefly analyze Turkey's protracted EU membership process. Moreover, it is acknowledged that foreign financial or non-financial aid given to countries has an effect on their judicial processes. Thus, this paper will examine the influence of foreign assistance received by Turkey after the establishment of the court.

3. INSTITUTIONALIZATION of THE CONSTITUTIONAL COURT in TÜRKİYE

3.1. Differentiation:

Established following the adoption of the 1961 Constitution, the Constitutional Court is regarded as a prestigious institution due to its unique selection process. Members of the court are elected via a mixed system, whereby the power to elect is shared among the higher courts (eleven members), the Parliament (seven members), and the President (two members). Although the Constitutional Court comprises fifteen regular and five substitute members, the election of seven members by the Turkish Grand National Assembly, including five regular and two substitute members, provides a certain level of democratic legitimacy and public acceptance. However, the capacity of high courts to appoint eleven members, including eight regular and three substitutes, diminishes the court's democratic power, despite the positive evaluation of judicial independence. Moreover, even the President of the Republic must select one member from the candidates proposed by the Military Court of Cassation when appointing two members (Turkish Constitution, 1961).

The Constitutional Court, which had limited democratic legitimacy under the 1961 Constitution, was further demoted under the 1982 Constitution. The Court's membership was reduced to eleven original and four substitute members, and it was perceived as an institution requiring more control. While the authority to determine all members now rests with a single person (the President) who does not directly receive the people's vote, the proposed capacity of the high courts to exert influence has been maintained. However, the TGNA has not been granted the power to appoint even one member. This arrangement has sparked debates about tutelage in the judiciary, but it has also diminished the level of democratic legitimacy. Indeed, prior to 2010 and the amendment of the Constitution, the most notable critique centered on the democratic character of the court and recommended that the TGNA play a role in selecting new members (Atar, 2008: 100-101).

Article 146 of the 1982 Constitution restructured the Constitutional Court following the referendum of September 12, 2010. The amendment increased the number of members from eleven to seventeen and abolished the reserve membership. While the increase in the number of members indicates a change in the Court's outlook, more importantly, the TGNA has regained the power to elect members. Accordingly, paragraphs 2 and 3 of Article 146 of the 1982 Constitution gave the power to elect the members of the Constitutional Court to the Parliament and the President of the Republic. Although this

was a very strategic step in terms of democratizing the Court, the fact that the TGNA did not have the power to directly elect members again reveals a limited democratic change. In this respect, the TGNA had the power to appoint indirectly through the recommendation of the Court of Accounts and the presidents of the Bar Associations, while the President had the power to select four members directly. The President could select the remaining ten members from among three candidates nominated by the Court of Cassation, the Council of State, the Military Court of Cassation, the Military High Administrative Court, the Court of Accounts and the Council of Higher Education. Finally, it can be said that the Court reached its most democratic status with the constitutional amendments made by referendum in 2017. In addition to retaining the TGNA's power to choose members, the highest level of institutionalization in member selection has been achieved in history through the removal of the Military Court of Cassation and the Military Administrative Court, as well as the inclusion of popular votes for the presidential election.

Regarding the physical structure of the court and the institutional identity it represents, it is noteworthy that the court has been housed in three buildings to date. The Constitutional Court, which held greater importance during the 1960s than in the 1980s, initially began its operations in a rented service building on Selanik Street in Ankara. Considering the Court's place and importance as a State Institution, efforts to build a new structure reflecting its position began in 1973. In 1974, a 7250 square meter plot of land on Atatürk Boulevard near the entrance of the Grand National Assembly of Turkey was allocated as an appropriate location. However, construction of the building was prevented by zoning plan issues, and the Constitutional Court was unable to relocate to the TBMM because Simon Bolivar Street property had been allocated to the court in 1982 (Bayrakçı & Koçman, 2023).

Between 1962 and 1989, the Constitutional Court was located in a rented service building on Selanik Street. Later, it was relocated to the service building on Simon Bolivar Street from 1989 to 2008. The Court gained occupancy of the building in 1989 after it was transferred from various state institutions. In 1982, the building was no longer of use and was transferred to the Court. The anniversary events were previously hosted at conference halls of Hacettepe University and Ziraat Bank. However, on April 25-26, 1989, they were held for the first time in the Supreme Court Hall, which was built as an annex to the existing building. Until 2008, the Court remained active on Simon Bolivar Street. It then relocated to its current service building in Ahlatlıbel Yalıncağ Village in the Çankaya district of Ankara in 2009. The Court's new service building was inaugurated on April 24th, which coincided with the anniversary of its establishment. The building's capacity has reached an all-time high. The media reported on the multifunctional features of the building, which includes the President, Deputy President, members, and rapporteurs in Block "A," the Supreme Court in Block "B," the Court of Dispute and other administrative personnel in Block "C," and social areas in Block "D."

In conclusion, it is noteworthy that the Turkish Constitutional Court has shown positive institutionalization progress over time, evident in the method of member selection and infrastructure improvements. It can be stated that the court, established in the 1960s, has undergone a democratization process and has attained its most democratic state. This is linked not only to the TBMM's role in appointing members but also to the fact that the President, who plays a key role in the selection, is elected by the public. The court experienced a setback in the 1980s but has since rebounded. This demonstrates that the external environment's design can have a positive impact on any institution within the system. In essence, the alteration in Turkey's government system has boosted the Constitutional Court's democratic capability. Likewise, it can be noted that the court's standing within the system is on the rise in terms of its location. The move from a leased space to a dedicated building, which can impact staff efficacy, is a crucial factor in assessing the Constitutional Court's elevating status. In essence, it can be concluded that the court has achieved a significant level of institutionalization in terms of differentiation.

3.2. Resilience:

Returning to the resilience of the Constitutional Court, we can begin by acknowledging that, in terms of party history, it is a 58-year-old institution with extensive experience from its inception. In domestic politics, the Court was established during a period of uncertainty following a coup d'état, and

later endured challenges during events such as the 1980 coup d'état and the post-modern coup d'état process of February 28, 1997. In addition, our Court has also successfully survived FETÖ's coup attempts of December 17-25, 2013 and July 15, 2016 and emerged from this process with increasing experience and capacity. The court has encountered several foreign policy challenges, including the Cold War, the EU negotiation process, and the post-9/11 War on Terror. The court has also been exposed to the institutional learning environment where external influence is feasible. Its institutional history is marked by tests such as party closure cases. At this point, the Constitutional Court has demonstrated its adaptability as one of the most functional institutions throughout Turkey's historical institutional transformation period. The President of the Court, Zühtü Arslan, divides the court's history into three distinct phases, as evidenced by his speeches (Arslan, 2016). From a supreme judicial body that supervised the constitutionality of laws until 2012, the Court has evolved into a jurisdictional body focused on safeguarding the fundamental rights and freedoms of individuals. This transformation occurred as a result of the inclusion of individual applications in its jurisdictional framework post-2012, and the latest phase of the Court emerged following the adoption of the new government system through the 2017 Constitutional Amendment. In this system, the Constitutional Court's jurisdiction has been extended to encompass the judicial review of presidential decrees - executive regulatory acts - alongside legislative acts (Constitutional Court 57, 2009). This expansion demonstrates the court's exceptional institutionalization over time, reflecting its adaptive capabilities.

Within the framework of the resilience criterion, institutionalization requires the Constitutional Court's judicial function, based on its own powers, to be supported by the central organizational structure. In fact, the central organizational structure's capacity of expertise from the top to the bottom positively impacts the process of taking action. The Presidency, General Assembly, Research and Jurisprudence Unit, Divisions, Commissions, and General Secretariat of the Court fulfill their duties according to established protocol, contributing to the Court's operation. Additionally, specialized officials such as rapporteurs and deputy rapporteurs participate in judicial and administrative tasks to support institutional processes. In addition, the court regulation specifies that there are also departments which aid the institution's administrative duties. Service units, including the Registry, Directorate of Administrative and Financial Affairs, Directorate of Personnel, Directorate of Publications and Public Relations, Directorate of External Relations, Directorate of Strategy Development, Directorate of Technical Services, Directorate of Private Secretariat, Press Consultancy, Directorate of Individual Application, Directorate of IT, Institutional Medicine, Civil Defense Expertise, and the Center for Constitutional Jurisdiction Research, facilitate the smooth functioning of the court's interactions with both internal and external environments. These services encompass needs ranging from technical requirements to public relations with the media and external relationships. In conclusion, it can be stated that the essential requirements for a rational and efficient functioning process in line with a contemporary bureaucratic institution have been fulfilled.

The final measure of institutionalization with regards to resilience pertains to the internal regulations and protocols of the organization. The existence of a body of internal regulations that direct the behavior of its members, in contrast to regulations enforced by the overarching system, indicates a sustained and steadfast institutional conduct. In this regard, the court's internal regulations align with a necessary set of rules. Although Article 140 of the Constitution and Law No. 6216 establish the duties and powers of the court, it created internal bylaws and regulations to govern its operations. These rules only apply to the court and regulate its internal functioning. However, although the formal capacity is significant, it is acknowledged that informal rules also assist in adapting to changes in the external environment. In this regard, a similar informal capacity can be observed in the addresses of the Constitutional Court's President, Mr. Arslan. For example, Arslan suggested that the Constitutional Court's rights-based approach in individual cases exceeds the guarantees outlined in the European Convention on Human Rights. This implies the Court's ability to generate international norms informally in the modern era. Again, it is stated that the court's decisions in the new government system will have a significant impact on the relations between the legislative, executive, and judicial branches. Mr. Arslan referred to the court's informal capacity to promote institutional harmony needed in the new era (Arslan, 2023).

3.2. Autonomy:

While the autonomy criterion is a significant aspect for the court to perform its duties independently, the institution having its own resources is equally crucial for judicial independence. Hence, analyzing the budget of the Constitutional Court reveals that the institution is not reliant on external actors, which is imperative. In the institution, which is managed with its own budget within the central general budget, the President of the Court is the primary individual accountable for the budget, with the General Secretariat following. In actuality, the President of the Court supervises the compliance of court expenses with the budget, while the General Secretariat is responsible for budget allocation and keeping the President informed. The Court's Budget Operations Office creates unit budgets based on their appropriation needs and legal principles. The Secretary General represents the Court in budget negotiations with Parliament, but there is no observed dependency relationship in this process. The Secretary General represents the Court in budget negotiations with Parliament, but there is no observed dependency relationship in this process. The Secretary General represents the Court in budget negotiations with Parliament, but there is no observed dependency relationship in this process.

In addition to the court's budget, the court members, who are the crucial factors and correspond to the main decision-makers, should also have individual independence. Therefore, it is widely accepted that the court members should receive an adequate salary to maintain an autonomous life that excludes external pressure. In this context, an objective analysis of court member salaries reveals that the average salary is 200,000 TL, which is significantly higher than the average income in Turkey. With a 49,864 TL average salary, it is evident that a member of the court earns almost four times more than the average income in the country. When evaluated within the context of Turkey's average income, which is approximately 27,550 TL, it can be determined that the court members belong to the high-income category, exceeding upper middle-income levels (IMF, 2024). Therefore, the court members' salaries typically provide enough income to avoid any potential misconduct allegations during the decision-making process (Özşahin & Şahin, 2023).

In addition to the court's financial independence, its impartiality towards external factors that may influence decision-making is a key indication of institutionalization. Therefore, a court's ability to establish and follow its own agenda is directly related to its decision-making autonomy. In order to demonstrate the Constitutional Court's autonomy, particularly in relation to political institutions, recent experiences have revealed that Decree Laws (KHK) were deemed unconstitutional when appropriate. For instance, the non-reappointment of executives who were dismissed by decree and then reinstated by a commission decision was ruled unconstitutional by the unanimous decision of the Constitutional Court (Açıl, 2020). Again, the Constitutional Court's General Assembly determined that the freedom of expression of 10 scholars who were dismissed by an emergency decree had been violated (Kıran, 2019). Finally, the Supreme Court reviewed individual requests concerning Wikipedia, which was blocked on April 29, 2017, due to "articles and comments attempting to portray Turkey on the same level as and in collaboration with various terrorist groups". The court ruled that the decision to block access violated freedom of expression (Dal, 2020). While more examples could be provided, the crucial matter here isn't whether the court's rulings are correct or incorrect, but rather the court's capacity to make independent decisions, even if it might draw political interference and criticism.

Institutionalization of the judiciary serves to provide financial and decision-making independence. Additionally, it is seen as an opportunity to promote the institutional development of Constitutional Courts in connection with the European Union (EU) membership processes. It is generally believed that in exchange for the various benefits associated with EU membership, politicians in member states will act rationally and implement judicial policies that align with EU standards. Turkey-EU relations have been dealt with on a political basis rather than a legal one since the beginning. From the closure cases of political parties to the current refugee crisis, all issues have been approached politically instead of legally. The Turkish political establishment has tended to evaluate these relations in a rational and pragmatic manner (Arıkan, 2012). Intervention from the EU has focused on politics rather than actions that could impede the independence of the judiciary. The EU has made recommendations and criticisms on various issues, from politics to the judiciary, in its annual country

progress reports. However, none of these efforts have undermined the decisional autonomy of the Constitutional Court. On the contrary, Turkey has frequently implemented judicial reforms by referring to the EU accession process. Since 2001, Turkey has received 140 million Euros from the EU to support judicial reform. It can be argued that Turkey shares the perspective of the "EU 2020 Justice Agenda." Therefore, Turkey's EU accession process has not negatively affected the autonomy of Constitutional Court institutionalization.

Finally, it is acknowledged in the literature that foreign aid can have both positive and negative effects on judicial development. While there are instances where foreign aid has incentivized countries to reform their judiciary and make progress, there are also cases where it has led to political instability through judicial activism. In recent years, Turkey has stood out for its humanitarian and development assistance rather than being a recipient of foreign aid. Nonetheless, in the past, Turkey has received foreign aid during certain periods. It is worth noting that Turkey has not received foreign aid recently. The \$4.1 billion it received as a coalition partner during the 1991 Gulf War, the \$635.8 million it received from the OECD for economic development in 2002, and the \$8.5 billion it received during the 2003 Iraq War can be considered in this category (A Request For, 2003: 19). However, none of this aid has resulted in an incentive for judicial development or activism. In recent years, the EU has provided assistance to Turkey, particularly in the refugee domain, alongside judicial reform support. Turkey received €3 billion annually from EU countries in 2015-2016, 2016-2017, and 2018-2019 (European Civil Protection, 2020). While this assistance was primarily utilized for refugees in need of support within the country, it cannot be objectively stated that it produced either a favorable or unfavorable impact on judicial development. Thus, there is no discernible trend in the history of Turkey with regard to dependency relationships stemming from foreign aid that could potentially compromise the judiciary's autonomy.

CONCLUSION

The evaluations made based on the criteria and indicators established for institutionalizing the Constitutional Court demonstrate that the court in the Republic of Turkey has achieved a high level of institutionalization and continues to improve this capacity daily. However, it should be noted that these criteria and indicators may not accurately reflect the full institutional reality and may require additional criteria or indicators for a comprehensive institutionalization study. However, as the criteria and indicators in this study are based on widely accepted institutionalization models in the literature, utilizing this framework can provide a comprehensive analysis for uncovering local adaptations of emerging global topics of interest. In fact, evaluating an institution based on general principles embraced in the literature will contribute significantly to the socio-institutional experience. In this regard, the institutionalization of the Constitutional Court can be highlighted as having reached a notable level of development.

- While we are in the midst of a global age of institutional decay, the Constitutional Court of the Republic of Turkey appears to be functioning well and has even expanded its capacity. Initially, this was achieved by including individual applications within its jurisdiction, and subsequently, by reviewing presidential decrees within the new system.

- Considering the coup attempts, instances of judicial activism, and closure cases of political parties, the system has successfully navigated moments of potential democratic legitimacy issues and gained valuable experience in the ongoing development of its judicial process in alignment with the goals of democratization. Throughout this process, the system has maintained its autonomy.

- In the current tumultuous global environment, where political harmony is needed most, institutions have proven their capacity to contribute to collective action. By recognizing their powers and duties, they have demonstrated that institutional solidarity can support socio-political solidarity.

- While contributing to collective action, the organization has remained within the legal boundaries of the system. Additionally, it has established internal regulations to guarantee that its institutional identity is upheld and its institutional interests are not disregarded.

- It has provided an exemplary framework for its global peers, which promotes democratization, prioritizes judicial reform and development, and assumes a balanced role without clashing with political institutions or creating negative power dynamics.

- It has set an example that Turkey can contribute to its stance on extraterritorial issues by developing not only its formal institutional capacity - which is on the agenda of new-era institutionalist studies - but also its informal capacity through the informal rules and norms it has developed.

In conclusion, it is important for the Constitutional Court to enhance its research opportunities in order to further develop its institutionalization capacity. It should adopt rational practices suitable for our country's model while also being aware of new methods and approaches implemented by other prominent Constitutional Courts globally. This will facilitate the Court's institutional learning. However, it is important to avoid undermining the trust placed in other institutions by the system and society. We can learn from the negative effects of excessive institutionalization, such as the inability to create policies, becoming vulnerable to uncertainty, and engaging in office abuse - all of which are often observed in modern bureaucracies.

REFERENCE

- Arslan, Z. (2002). Conflicting Paradigms: Political Rights in the Turkish Constitutional Court, 11 Critique. *Critical Middle Eastern Studies*, Spring: 9–25.
- Arslan, Z. (2016). Inaugural Speech on the 54th Anniversary of the Establishment of the Constitutional Court. Access Address: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmalari/zuhtu-arslan/konusmalar/anayasa-mahkemesinin-54-kurulus-yildonumunde-yapmis-oldugu-acis-konusmasi/> Access Date: 13 April 2024.
- Arslan, Z. (2023). AYM Başkanı Arslan: Bireysel başvuruyla birlikte Türk Anayasa Mahkemesi bir paradigmatik dönüşüm yaşadı. Anadolu Agency. Access Address: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/aym-baskani-arslan-bireysel-basvuruyla-birlikte-turk-anayasa-mahkemesi-bir-paradigmatik-donusum-yasadi/2778586> Access Date: 13 April 2024.
- Atar, Y. (2008). Anayasa Mahkemesi'nin Yeniden Yapılandırılması. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 25: 93-115.
- Bayrakçı, E., & Koçman, M. A. (2023). BİLGİ GÜVENLİĞİ VE ELEKTRONİK HARP. Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 5(Özel Sayı): 184-206.
- Bumin K. M. (2015). Determinants of Judicial Institutionalization: A Study of the Post-Communist Constitutional Courts. *Journal of Power, Politics & Governance*, 3 (1): 1-25.
- Bumin K. M., & Randazzo K. A. & Walker, L. D. (2009). Institutional Viability and High Courts: A Comparative Analysis of Post-Communist States. *Australian Journal of Political Science*, 44(1): 127-153.
- Çemrek, M. (2004). The EU Impact on the Political Culture of Bulgaria, Romania and Turkey. *Journal of Foreign Policy of Moldova*, EuroJournal.org- Journal of Foreign Policy of Moldova, 7. Access Address: <http://www.cceol.com>. Access Date: 13 April 2024.
- Fukuyama, F. (2000). *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order*. The Free Press: New York.
- Frye, T. (1997). A politics of institutional choice: Post-communist presidencies. *Comparative Political Studies*, 39(5): 523-552.
- Geddes, B. (1999). What do we know about democratization after twenty years?. *Annual Review of Political Science*, 2: 115-44.

- Huntington, S. (1965). Political Development and Political Decay. *World Politics*, Volume 17, Issue 3: 386-430.
- IMF Report. (2024). World Economic Outlook Database Groups and Aggregates Information April 2024. International Monetary Fund, Access Address: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2024/April/groups-and-aggregates>. Access Date: 13 April 2024.
- Keohane, R. O. (1969). Institutionalization in the United Nations General Assembly: *International Organization*, 23 (4): 859-896.
- Koç, Ş., Mercan, B., & Gömleksiz, M. (2023). Türkiye’de Bilgi Taşmaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(Özel Sayı): 207-221.
- Levitsky, S. (1998). Institutionalization and Peronism: The Case, the Concept, and the Case for Unpacking the Concept. *Pacific Affairs*, 4 (1): 77-92.
- Mainwaring, S. (2018). *Party Systems in Latin America*. London, Cambridge, Cambridge University Press.
- McGuire K. T: (2004). The Institutionalization of the U.S. Supreme Court. *Political Analysis*, 12 (2): 128-142.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. St Louis, Washington University.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Özbudun, E. (2007). Türk Anayasa Mahkemesi'nin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 62 (3): 257-268.
- Özbudun, E. (2009). *Türk Anayasa Hukuku*. 10. Baskı. Yetkin Yayınları: Ankara.
- Özşahin, Ş., & Şahin, T. (2023). 1960 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Askeri Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(Özel Sayı): 52-76.
- Polsby, N. W. (1968). The Institutionalization of the U. S. House of Representatives. *American Political Science Review*, 62 (1): 144-168.
- Şahbaz, A., Koç Ş. & Ceylan A. (2022). Demokrasi ve Dışa Açıklığın Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi (1980-2018). *Fiscaoeconomia*, 6 (3): 1367-1388.
- T.C. 1961 Anayasası. Access Address: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>. Access Date: 13 April 2024.
- T.C. 1982 Anayasası. Access Address:: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/>. Access Date: 13 April 2024.
- The World Factbook (1995). Access Address: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/>. Access Date: 13 April 2024.
- The World Factbook (2002). Access Address: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/>. Access Date: 13 April 2024.

The Role of Refugee Labor in Konya's Agricultural Sector: An Evaluation through Local Actors

Ayşe ŞAHİN¹ Ahmet KOYUNCU²

¹ Ph.D. Student, YÖK 100/2000 Priority Area 'Individual and Social Psychology', Necmettin Erbakan University, Department of Sociology, Konya, Türkiye, sahinaise94@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

² Prof. Dr., Necmettin Erbakan University, Department of Sociology, Konya, Türkiye, akoyuncu@erbakan.edu.tr

Makale Bilgileri	ABSTRACT
Makale Geçmişi Geliş: 25/11/2024 Kabul: 26/12/2024 Yayın: 31/12/2024 Anahtar Kelimeler: Agriculture, Refugee Labor, Employment, Konya. JEL Kodları: F22, J21, Q19	Türkiye holds a significant position globally in the agricultural sector. However, several factors, such as rural-to-urban migration, employment abroad, the reluctance of young adults to work in agriculture, climate change, and structural issues within the sector, have led to a decline in the number of domestic workers engaged in agriculture. The problem of employment in agriculture-based areas is tried to be solved through refugee labor. This study aims to explore the contributions of refugee labor to the agricultural sector in Konya by examining the perspectives of business owners operating in the sector, as well as institutional and local managers representing the agricultural industry. In addition, it seeks to understand the contributions of refugee labor, the challenges faced in this area, and the expectations and solutions proposed by these stakeholders. This study employs a qualitative methodology, using semi-structured interviews to thematically explore three key areas: the critical role of refugee labor in agriculture, the existing risks, and proposed solutions. The findings reveal that the labor shortage in agriculture is being mitigated by the employment of refugee labor. Additionally, the study identifies that issues related to residency and work permits for refugees have led to an increase in informal employment within the sector.

Konya Tarım Sektöründe Sığınmacı İşgücünün Rolü: Yerel Aktörler Üzerinden Bir Değerlendirme

Article Info	ÖZ
Article History Received: 25/11/2024 Accepted: 26/12/2024 Published: 31/12/2024 Keywords: Tarım, Sığınmacı İşgücü, İstihdam, Konya. Jel Codes: F22, J21, Q19	Türkiye, tarım sektörü açısından küresel olarak önemli bir konumdadır. Fakat köylerden kentlere göçün etkisi, yurtdışında çalışma, genç yetişkin işgücünün tarım sektörünü tercih etmemesi, iklim değişikliği ve tarım sektöründeki yapısal sorunlar gibi pek çok sebep bu sektörde çalışan yerli nüfusun sayısını azaltmıştır. Tarıma dayalı alanlarda istihdam sorunu ise son on yıl içinde artan sığınmacı işçi gücü üzerinden çözülmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmanın amacı Konya tarım sektöründe faaliyet gösteren işletme sahipleri, tarım sektörünü temsil eden kurumsal ve yerel yöneticilerin kırsal alanlarda istihdam edilen sığınmacılara yönelik kanaatleri doğrultusunda sığınmacı iş gücünün tarıma katkısının neler olduğu bu alanlarda karşılaşılan sorunlar, beklentiler ve çözüm önerilerini ele almaktır. Mevcut literatür mevsimlik tarım işçilerinin eğitim, sağlık, barınma gibi temel yaşam şartları, sığınmacı işgücünün olumlu olumsuz etkileri, kent alanlarında yaşayan sığınmacılar gibi konular üzerinde odaklanmıştır. Fakat bizzat tarım sektörünün içinde, sahadaki sorunlarla birebir karşılaşılan işverenlerin kanaatleri ve sığınmacı işgücünün tarım sektörüne katkısını ele alan çalışmaların sayısı sınırlıdır. Çalışma nitel yöntem ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak tarım sektöründeki sığınmacı işgücünün kritik rolü, mevcut riskler ve çözüm önerileri olarak üç başlıkta temalandırılmıştır. Araştırma bulguları tarımdaki istihdam açığının sığınmacı işgücü üzerinden giderildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca sığınmacı işgücünün ikamet, çalışma izinlerindeki sorunların kayıt dışı istihdama sebebiyet verdiği tespit edilmiştir.

Atf/Citation: Şahin, A. ve Koyuncu, A. (2024). The Role of Refugee Labor in Konya's Agricultural Sector: An Evaluation through Local Actors, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2): 521-535.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

INTRODUCTION

A great number of people are compelled to leave their homes and migrate due to a variety of factors, including war, conflict, political instability, crises, economic disparities, and natural disasters. The global impacts of forced migration are also felt in critical areas such as agriculture and food security. The ongoing war in Ukraine, involving two of the world's largest producers of staple grains, oilseeds, and fertilizers, has particularly disrupted international supply chains, leading to increased prices for grains, fertilizers, energy, and prepared foods (FAO, 2022). According to the Food Price Index, these prices reached an all-time high in 2022 (FAO, 2024). In this context, the strategic importance of food supply and, by extension, agriculture remains critical on a global scale. The failure to ensure food security and supply threatens millions of people with the prospect of hunger. According to the Global Food Crises Report (GRFC), more than 281.6 million people across 59 countries and regions faced high levels of acute food insecurity in 2023. The continued operation of the agricultural sector, even during the food crisis and pandemic exacerbated by the Russia-Ukraine war, highlighted the sector's vital and indispensable role. Agriculture, encompassing activities such as the production and processing of plant and animal products to meet living needs, not only fulfills humanity's basic nutritional requirements but also supplies essential raw materials for both animal husbandry and the manufacturing industry.

With 0.8 percent of the world's agricultural land, Türkiye ranks as the tenth largest agricultural country globally, boasting exports valued at USD 21 billion and a production capacity of USD 70 billion. Türkiye also holds a strong position in agricultural product diversity, supported by the third largest seed bank in the world. As both a producer and exporter of vegetables, fruits, and other commodities, Türkiye has the capacity to influence the global agricultural market across a wide range of products (İstikbal, 2020). The country's impressive annual production figures 23 million tons of milk, 1.2 million tons of meat, 1.24 million tons of seeds, 2.46 million tons of forage crops, 24 million tons of fruits, 31 million tons of vegetables, and 37 million tons of cereals highlight the significant potential of its agricultural sector (İstikbal, 2022: 21). However, the agriculture and livestock sectors in Türkiye face several challenges that need to be addressed.

These include the prevalence of dry farming across the majority of agricultural lands, insufficient irrigation water, rising fuel and fertilizer costs, inadequate adoption of modern agricultural techniques, and widespread misinformation. Beyond these structural issues, rural employment poses another significant challenge. Agricultural employment in Türkiye has been on a downward trend, with the share of agriculture in total employment decreasing from 17.8% in 2020 to 15.8% in 2022 (TBB, 2023). In Türkiye, where 93.4 percent of the population resides in provincial and district centers, the decline in the rural population has contributed to a decrease in agricultural employment. In 2023, 4.695 million people were employed in the agricultural sector, representing a decrease of 171,000 from the previous year (TÜİK, 2023). This downward trend has persisted over the years. With the majority of agricultural workers being over the age of forty-five (TBB, 2023: 79), several factors—such as the declining interest of younger generations in agriculture, accelerated rural-to-urban migration, difficulties in ensuring a stable income, reluctance of spouses to live in rural areas, and the increasing focus on employment in the service sector—have collectively contributed to a loss of labor force in agriculture and agriculture-based industries. The ongoing need for personnel in agriculture and animal husbandry is periodically emphasized by industry leaders. The continuity and development of the agricultural sector heavily depend on the availability of a robust workforce. In this context, the issue of employment in agriculture has become a pressing concern. To address this challenge, producers and employers have increasingly turned to the labor force provided by asylum-seekers. Indeed, regardless of their legal status, migrants often seek to meet their basic needs and sustain their livelihoods (Arıcıoğlu & Afkari, 2023: 18). Türkiye currently hosts a significant number of asylum-seekers fleeing conflicts in Syria, Iraq, Afghanistan, and Ukraine. Notably, there are 3,103,606 Syrians under temporary protection (GİB, 2024). As noted in the "Syrian Asylum Seekers in Türkiye" report published by AFAD (2013), the majority of Syrians arriving in Türkiye come from rural areas, where agriculture and animal husbandry were their primary sources of livelihood. The same study indicates that most Syrians belong to the lower income group, with the majority having only a primary school education. In essence, a significant portion of the Syrians who migrated to Türkiye come from rural backgrounds, where their main livelihoods were centered around

agriculture and animal husbandry. Similarly, farming and animal husbandry are also the primary sources of livelihood for the majority of Afghan nationals (Kara & Tilbe, 2023: 1417). In other words, these groups, lacking experience with urban practices, face significant challenges in adapting to urban life. Those unable to cope with the difficulties of urban living—such as finding a job, low income, housing issues, high rent, and social adaptation—often choose to reside in rural areas where they can continue their pre-migration livelihoods. This labor force is expected to contribute to the Turkish economy, particularly in agriculture, agriculture-based livestock, and the related industries and service sectors. When evaluating the literature, various reports and studies—such as *Seasonal Mobile Agricultural Labor*, *Syrian Asylum Seekers Working in Agricultural Activities: The Case of Altınözü (Hatay)*, and *Foreign Migrant Workers in Seasonal Agricultural Production in Türkiye* highlight that asylum-seeker labor and seasonal workers help address the shortage of intermediate staff in agricultural activities (Koyuncu, 2018: 271). The findings of these studies are generally consistent in this regard. However, much of the existing research has concentrated on issues such as the living conditions of asylum-seeking labor, poverty and deprivation, child labor, and the positive and negative impacts of asylum-seeking workers. There are comparatively few studies that focus on the perspectives of employers who are directly involved in the agricultural sector, face the challenges in the field firsthand, and understand the contribution of asylum-seeker labor to the agricultural sector. In this context, the study aims to evaluate the contributions of asylum-seekers employed in the agricultural sector to agriculture, the challenges faced by both asylum-seekers and employers, and the expectations and potential solutions to these challenges based on field interviews conducted in Konya. By capturing the firsthand experiences of employers in their socio-economic interactions with asylum-seeker labor and examining the impact on the social fabric, this study holds the potential to contribute original insights to the relevant literature.

1. MATERIAL AND METHOD

Migrations have impacted various areas, including legal procedures, the healthcare system, the economy, and culture, sparking discussions around the associated challenges and solutions. To explore the employment of asylum-seekers in rural areas—specifically within the agricultural sector in Konya—interviews were conducted with key stakeholders involved in the process. These interviews aimed to uncover the core issues, expectations, and proposed solutions related to the employment of asylum-seekers, with the goal of generating common solutions for both Konya and the broader national context. The research focuses on evaluating the contribution of refugee labor to agriculture, based on the perspectives of business owners in Konya's agricultural sector, as well as institutional and local administrators representing the sector. The study also seeks to identify the challenges, expectations, and potential solutions encountered in these areas.

Given the subject and objectives of this research, it is crucial to conduct an in-depth analysis that considers the expectations of various stakeholders and business owners in the agricultural sector regarding the employment of asylum-seekers. This includes examining the qualifications of the workforce, the underlying causes of current employment risks, the forms of economic relations and interactions, and their perspectives on these issues. Consequently, a qualitative research method was chosen. To gather detailed and comprehensive information, semi-structured interviews were employed as the data collection technique. The study utilized a maximum variation sampling technique to ensure a wide range of perspectives on the topic, representing diverse viewpoints. In this context, the sample included interviews with officials from institutions directly and indirectly related to the employment of asylum-seekers in the agricultural sector, such as the Konya Provincial Migration Administration, Social Security Institution, and İŞKUR Representatives, as well as members of the Konya Chamber of Agriculture, representatives from the Meram and Karatay Chambers of Agriculture, and small, medium, and large business owners employing asylum-seekers in the villages of Çarıklar, Dağdere, Yenikent, and Kaşınham within Konya's central districts.

The semi-structured interviews focused on the causes, impacts, and challenges of employing asylum-seekers, as well as the associated problem areas and potential solutions. Conducted between July and August 2024, the interviews lasted 45 to 60 minutes each and involved 25 participants. The interviews were audio-recorded and subsequently transcribed for analysis. The data obtained were interpreted using discourse analysis, a method that allows participants to express their perceptions and

thoughts on the subject and how they make sense of it. As is well-known, discourse fundamentally constructs meaning, shaping how individuals within a society think and communicate. Discourse analysis broadly refers to the study of language as it is used among people, whether in written texts or oral contexts (Gül & Nizam, 2020: 189). The main reason for choosing discourse analysis in this research is not to explain the data obtained or to make normative judgements, but to make in-depth readings for understanding and interpretation. In this context, the themes of “The Critical Role of Asylum Seeker Labor in the Agricultural Sector”, “Existing Risks in Asylum Seeker Employment” and “Solution Suggestions Against Risks in Asylum Seeker Employment” emerged in the research.

This study was prepared within the scope of permission from Necmettin Erbakan University Social and Human Sciences Research Ethics Committee dated 31/05/2024 and numbered 19698.

2. OVERVIEW OF KONYA AGRICULTURE SECTOR

Konya, as one of the oldest settlements of Anatolia, is a center of attraction in many sectors such as agriculture, trade, transportation and tourism both in Türkiye and in the Central Anatolia Region, a production base that acts as a locomotive for other provinces in the region and makes significant contributions to the national economy. Konya province, which is the most important stronghold of Türkiye especially in agriculture and animal husbandry, is the province with the largest land area of the country with a surface area of 40,838 km² (including lakes), which corresponds to 5.24% of Türkiye's surface area of 780,043 km² and agriculture is carried out on 1,882,068 hectares. When the 2022 distribution of agricultural areas is analyzed on the basis of regions, it is seen that the highest agricultural area is located in the Central Anatolia Region with a share of 32.5% (TBB, 2023: 52).

Konya accounts for 10% of Türkiye's total agricultural production. Irrigated agriculture is practiced in 609.299 ha area in Konya province. Konya has 5.24% surface area, 7.86% agricultural area, 2.80% forest area, 5.75% meadow pasture area, 4.34% other lands in Türkiye. 80.067 percent of the agricultural area is used for field crops. It actually operates in the agricultural sector with a total of 154,805 farmers registered in the Farmer Registration and Turkvvet System (Konya Agriculture, 2024). Konya's exports in 2023 amounted to 3.305 million dollars with an increase of 1.4% compared to the previous year and ranked 10th in the list of provinces with the highest exports (KTO, 2023). Türkiye's agricultural exports increased by 15.3% in 2022 compared to the previous year and reached 34 billion 246 million dollars, and with this increase, the agricultural sector realized the highest exports in its history (KTB, 2022: 20).

When we look at the production amounts of plant products produced in Konya, 90.4% of the total production consists of cereals and other vegetable products, 7% of vegetables and 2.7% of fruits. Konya produces 90% of Türkiye's total tulip production, 67% of carrot production, 33% of sugar beet production, 23% of grain corn production, 10% of barley production and 15% of wheat production. In addition, Konya ranks first in eleven crops with a 38% share of total seed production such as Hungarian vetch, sainfoin seed, lupine, canola, and birdseed. Konya meets 6.39% of Türkiye's crop production value and 5.66% of livestock value and ranks first with a total agricultural production value of 6.07% (Konya Agriculture, 2024: 17). Konya produced 5 million 280 thousand tons of cereals in 2022. This shows that the amount of production increased by 42.5% compared to 2021 (KTO, 2023).

In addition to being known as a granary, Konya is also increasing its share in the amount of greenhouse vegetable and fruit production. According to 2020 data, Konya ranked 31st in Türkiye in greenhouse production and doubled its share in the country in five years. Konya ranks 2nd in potato, lentil, cherry and sour cherry production, 3rd in strawberry and melon production, and 6th in apple production. It also has an important place in oilseed production (Yetkin, 2021: 21). The exports of the cereals, pulses, oilseeds and products sector, which is one of the important items of Türkiye's exports, reached 11.5 billion dollars in 2022 with an increase of 25.4 percent compared to the previous year (KTB, 2022: 19). In 2023, 77.7 million tons of cereals and other crops, 31.8 million tons of vegetables, and 27.4 million tons of fruits, beverages and spice crops were produced (TÜİK, 2023). Cereal, fruit and vegetable production has increased compared to 2022. In Konya, the majority of public investments are allocated to the agriculture sector and agriculture accounts for 30% of total public investments. However, it is one of the least benefited provinces from investment incentives in the agriculture sector.

Konya's leading role in its sector is also reflected in its industry. Konya can produce 90 percent of the parts used in tractors and 100 percent of the parts used in agricultural machinery and holds 65 percent of the Turkish market in this field. Konya has the largest share in Türkiye's flour, sugar and salt production, and Türkiye's most important and high-capacity wheat flour factories are located in Konya. It has also become the largest supply center in milk and dairy products and sugar and sugary products industry (İŞKUR, 2022). Looking at the number of agriculture-based enterprises, bakery products are the highest with 572. This is followed by bread and bread varieties production, pastry products production, milk and dairy products production. (Konya Agricultural Investment Guide, 2022).

In short, Konya has a leading position in agriculture. Considering the agriculture-based industry and livestock breeding enterprises that include milk, meat, flour, cereals, olive oil and many other products, Konya is a great source of employment for the agricultural sector and the backbone of the country's agricultural economy. Konya has an important position not only in agriculture but also in animal husbandry. As of 2023, Konya ranks first in Türkiye with 928 thousand cattle, second in Türkiye with 3 million 59 thousand ovine and second in Türkiye with 10 million 702 thousand poultry (Konya Provincial Directorate of Agriculture and Forestry, 2023: 14). Konya, one of the three provinces with the highest number of endemic plants in Türkiye, has many advantages such as 149,346 treasury lands with a total area of 8.6 billion m², large pasture areas, approximately 25 million m² Organized Livestock Area, rapidly increasing modern dairy production enterprises and Türkiye's leadership in egg poultry. However, there are also problem areas in the agriculture and livestock sectors that need to be addressed. One of the most fundamental problems is the fact that approximately 70% of agricultural land is dry farmed, and that irrigation water is inadequate and costly. In addition, poor character of pastures, insufficient quality roughage in animal husbandry, high energy, fuel and fertilizer costs, inability to export fresh fruits and vegetables from the region to all countries, lack of information and misinformation are other problem areas. These problems significantly affect the productivity, quality and capacity of the agriculture and livestock sectors. However, among the primary problems of the sector is the high number of small enterprises whose labor force consists of the head of the family and other members of the family. When small and fragmented lands are added to this, a structure emerges in which enterprises cannot be managed professionally, therefore record keeping and accounting procedures are not carried out sufficiently, modern agricultural techniques and agricultural technologies cannot be used sufficiently, agricultural organization is inadequate (producer organizations such as unions/cooperatives do not exist or are not effective), in short, the labor given is not compensated (Konya Provincial Directorate of Agriculture and Forestry, 2019: 205).

The employment problem in rural areas is another dimension of the issue. Agriculture and animal husbandry, which are among the priority sectors for Konya's economy, have become an area that the local population does not prefer much with urbanization. The increase in migration from rural to urban areas, the young population's orientation towards job opportunities in non-agricultural areas, and the fact that many parents direct their children to non-agricultural areas have increased the labor shortage in the agriculture and livestock sector in rural areas. This situation has paved the way for the employment of Afghan and Syrian asylum seekers in rural areas. Konya employment statistics show a decrease of 2.2 percent in the farmer group in 2023 and 0.7 percent in 2024 (KTO, 2023: 11). As a matter of fact, the decline in the number of farmers and agricultural employment supports the labor shortage. The labor shortage deeply affected by migration from rural areas to urban areas has been tried to be solved through daily wage workers in agricultural areas and seasonal workers, especially during hoeing and harvesting, and through foreign nationals, mostly Afghanistan and Syrian nationals, and seasonal workers from the local community in the field of animal husbandry.

Asylum-seekers who could not get a foothold in urban areas or who were active in the agricultural sector in their countries of origin have turned to rural areas and, as in many sectors, the door has been opened to the employment of asylum-seekers in rural areas as well as in heavy labor branches that local people do not prefer. This situation has also formed the basis for academic studies discussing the expectations of the local people from the refugee labor force in terms of the human resources needed by the local people in the agricultural sector in terms of quality and quantity, their capacity to do business and work ethics, the existing risk areas in employment, the experience of living together, and so on. This

study is the product of an academic effort to analyze the aforementioned topics.

3. REFUGEE LABOR FORCE AND EMPLOYMENT

Although the direction of migration is mostly towards developed countries and countries with a high humanitarian life index, it is known that 69% of people in need of international protection and refugees are hosted by countries neighboring their countries of origin (UNHCR, 2023). Indeed, Türkiye has been affected by sudden and mass migration due to its proximity to the Syrian border. In addition, the end of the 20-year US military presence in Afghanistan in 2021 caused serious concern among the people of the country and led to a sudden increase in migration from Afghanistan (IOM, 2024). Türkiye, which also receives migration from countries such as Iraq, Iran, Syria, Somalia and Sudan, has become a target country after the 2000s. According to the 2024 World Migration Report published by the United Nations International Organization for Migration (IOM), Türkiye is the country with the highest number of refugees in the world (approximately 3.6 million). Türkiye's unpreparedness for this sudden and mass migration and the failure to keep some basic records has turned into a phenomenon that affects many structures such as politics, education, economy, health, culture, etc. Konya is among the provinces affected by this wave of migration and hosts the highest number of refugees. According to the data of the Migration Management, 120. 553 Syrians are under temporary protection (GİB, 2024). Considering the data received from STK representatives, it is estimated that there are 200 thousand asylum-seekers in Konya, including unregistered ones.

Although the developments in Syria have strengthened the expectation of a return, the speed of migration processes due to returns and the existence of possible new waves of migration give the impression that there will be no change in the temporary protection status. As a matter of fact, the migration process continues with new waves such as Afghanistan, Ukraine, Palestine, etc. Therefore, the tendency of migrants to become permanent has increased. This situation shows that the reactions against asylum seekers, who were initially in the position of guests, have now turned into discourses of return to your country based on economic concerns at the social and political level. Of course, migration has caused many economic, political, economic, socio-cultural effects in the target country. Migration policies, political tensions, public expenditures on access to basic needs such as health, education and housing, social cohesion and employment are examples of these effects. However, rather than being an economic burden, migration can be turned into an advantage and contribute to the economy when the destination country manages and directs migration within the scope of migration policies. As a matter of fact, it has been determined that incoming asylum-seekers meet the need for intermediate and unskilled labor in social reality, especially in cities with developed industry and economy.

In this sense, they have provided an economic opportunity for themselves and their business owners. This situation is more prominent in the agricultural sector. Considering that the agriculture and livestock sector cannot meet the labor shortage from the existing local population and that modern agricultural techniques and agricultural technologies are not sufficiently used, labor-intensive jobs in the agricultural sector are met by asylum-seekers, especially Syrian and Afghan asylum-seekers. The access of asylum-seekers to the labor market and their ability to earn income in this way and to sustain their lives without the need for individual assistance from the state, non-governmental organizations and citizens will eliminate many causes of social tension and will mean that they will move from the position of being a burden to the position of contributing to society (Duruel, 2017: 207). In this respect, the refugee labor force has the potential and obligation to meet the need in the agricultural sector.

4. RESEARCH RESULTS AND DISCUSSION

4.1. *The Critical Role of Refugee Labor in the Agricultural Sector*

The agricultural sector is one of the cornerstones of the economy, meeting the basic needs of humanity. However, there are many wrong practices in the agricultural sector, especially land use. The opening of large fertile lands to the industrial sector and the cultivation of crops that are not suitable for the soil (Yiğitbaşıoğlu, 2000: 7) can be given as examples. In addition, there are a number of problems such as high costs (electricity, diesel oil, fertilizer, pesticides), inadequate farmer training and practices

- there is also a need to encourage the young population to agricultural production -, fragmented and scattered agricultural lands, low yield and quality due to fertilization, irrigation, etc. in production, inefficient use of existing water resources (TOBB, 2013: 67-69). Today, however, there are also developments related to the current solution of these problems. For example, investments such as land consolidation, GAP, KOP, DAP are being made to ensure change and sustainability in the agricultural structure and to strengthen sectors such as industry, trade and transportation. However, the differences in education, culture, health and social services within the region and the main problems in agriculture have led to the migration of human capital from rural to urban areas. Therefore, the young population has started to work in sectors other than agriculture and animal husbandry. It has been stated that young people are not oriented towards the agricultural sector and that the shortage of personnel in this field should be eliminated permanently.

With the increase in reading rates, we have a shortage of workers. Race is not important in agriculture, we need agricultural workers. Even if we offer high salaries plus insurance to our Turkish workers, they will not do this job. We cannot even get our own children to do it (Representative of Meram Chamber of Agriculture).

There are no young people to work in the village; after a certain age they either go to study or work. The reason I employ Syrians is that there is no local labor force to work. Local people do not want these jobs; agricultural work is too laborious and tiring for them. They don't prefer this kind of work when there are easier jobs that pay more. Besides, if they were engaged in agriculture and animal husbandry, they would have to live here. But the opportunities in the city are wider, especially for those with children. That is why they do not think of coming here (F. Ü. Male, Dağdere, 44 years old).

In general, all stakeholders in the agricultural sector agree that young people, especially their own children, are not oriented towards the agricultural sector. The necessity to be in the village in order to work in agriculture, the lack of comfort and opportunities of village life as much as urban life, and the demand to earn money easily and effortlessly are among the reasons why young people do not turn to agriculture. In addition, it was emphasized that the perception of “peasantry” in the eyes of the individual and society negatively affects the sector.

Unfortunately, there is a misperception among young people and society in general about professions such as animal husbandry, animal care or shepherding; unfortunately, these professions are seen as inferior and worthless. There are very few shepherders in the whole village (S.H. Male, Çarıklar, 48 years old).

Increasing the duration of compulsory education to twelve years, the unwillingness of young people in rural areas to work in their own fields, Turkish citizens' perception of wages as inadequate, the lack of the concept of working hours in the agriculture and livestock sector, rural women's preference to live in urban areas in case of marriage, and the high average age of the population working in agriculture have led to the problem of employment in the agricultural sector in rural areas. It is observed that the local population does not prefer to work in agriculture for the aforementioned reasons, and thus, there is an increasing gap in agricultural employment every year. In addition to seasonal workers, daily wage workers, and laborers working in agriculture, the importance of foreign nationals for the sector has been emphasized. As a matter of fact, current Trade Minister Bolat recently stated that despite the abundance of products, farmers had a problem of lack of personnel, that this deficit was not covered by foreign workers, and that if twenty-five thousand Afghan shepherds left today, there would be no agriculture and animal husbandry left. The contribution of foreign nationals to the economy and the need for these people have often been expressed by sector representatives. In this sense, Syrian and Afghan nationals are considered to be a compulsory alternative to overcome the employment deficit in the field of agriculture and animal husbandry.

As agriculturalists, no matter what they call refugees or asylum seekers, we know that the developed countries of the EU have reached the position we are discussing today thanks to the labor force of refugees/migrants. The absence of immigrants in our country means the bankruptcy of Turkish agriculture. If there were no immigrants in Konya, our sector would come to a complete halt. Some regions host many migrants, let's pull these people out tomorrow morning and exports will stop. Without immigrants, Türkiye would lose its labor force (Representative of Meram Chamber of Agriculture).

When we say refugees, it is as if they are a hump on Türkiye's back. In fact, they are a blessing of God for Türkiye's development. They came to us like speed when we were in trouble. Without Afghans, agriculture would end, we would sell our animals (Representative of Karatay Chamber of Agriculture)

I think that the reason why Syrians and Afghans are tolerated or supported to come to our country is because of their contributions, especially in animal husbandry and many other sectors. Just as Turks contributed to Germany in the past, today Syrians and Afghans are making significant contributions to the development of our country, especially in agriculture and animal husbandry. If it were not for Afghans and Syrians, the agricultural sector would collapse completely (Ö.E. Male, Çarıklar, 40 years old).

It is stated that if the refugee labor force withdraws from the agricultural sector, agriculture and animal husbandry will suffer, therefore this labor force is an opportunity and a savior. The statements of the participants prove the necessity of refugee employment for the continuation of the contribution of the agricultural sector to the Turkish economy. Thus, the problem of insufficient employment of the local population in the field of agriculture is solved by the refugee labor force, especially Afghan and Syrian nationals, and turns into an area of opportunity. It is seen that Afghan nationals are preferred especially in animal husbandry and agriculture. Since they have worked in agriculture in their country of origin, they are more experienced in these jobs and generally experience more challenging conditions, so they do not avoid labor-intensive work. In fact, the work here is less burdensome. Since most Afghans working in the agricultural sector are single, their expenses are lower and they do not need urban facilities (such as education and health) since they do not have children. Due to their status, since most of them come illegally, i.e. they work unregistered, they do not have any problem in doing the work (demand, request, order) given by the employer, and in the words of the employers, they work harmoniously, hardworking and have work ethics. In addition to animal care, they do field irrigation, water pipe installation and collection, bale collection and gardening. In short, they help with whatever needs to be done daily in a village. The fact that Afghan workers reside near their employers in the village has provided flexibility in working hours and they have accepted to work not only in one job but in all jobs related to agriculture and animal husbandry. However, labor exploitation is ignored when low wages and flexibility in working hours are taken into consideration.

Afghan workers are both clean and very adaptable. They don't have a problem like running away from work and they are very meticulous. Even if we find Turkish workers, they usually do not want to stay in the fields. Afghans, on the other hand, accept to stay in the fields. Recently there has been an increase in thefts in the fields; pipes are being stolen and the cost of a pipe is very high. Afghan workers also work as watchmen. The young people in the village want to go back home in the evenings, who will walk 10 kilometers every day (M.A. Male, Kaşınhanı, 57 years old).

For 8 years we have been employing Afghans. We pay about 30 thousand monthly. We also meet their housing and grocery needs. If you hire a laborer in the village, he asks for a fee for every job he does. Afghans take care of everything day and night (E.Ç. Female, Dağdere, 42 years old).

I trust the Afghani very much, I entrusted everything to him for 4-5 days and there were no problems. Syrians stressed me out, I was afraid that my teeth would fall out. I worked for 3 months and then I quit. Syrians are very incompatible, they were never satisfied with the money they received (A.Ş. Male, Kaşınhanı, 58 years old).

One of the points emphasized by the interviewees is that Syrian workers are more maladaptive, lazy and less productive than Afghans, demand high wages and tend to leave their jobs halfway through. They also state that Syrian workers do not attach importance to cleanliness and privacy. In this respect, it can be said that cultural proximity is effective on asylum-seeker labor force. In the agricultural sector in general and in the livestock sector, which is closely related to this sector, the employment of asylum-seekers is considered as a compulsory alternative. According to the field notes, employers make an effort to keep asylum-seeker labor force. In addition to high salaries, household expenses and personal needs are met. However, there are some existing risks in retaining this labor force.

4.2. Existing Risks in Asylum Seeker Employment

The majority of foreigners employed in rural areas in Türkiye are from Afghanistan and Syria. The majority of Afghanistan nationals are illegal asylum seekers who entered the country through unofficial means. Syrians in our country are under temporary protection status. With the Temporary Protection Regulation, it has been published that foreigners benefiting from temporary protection status can be provided with health, education, access to the labor market, social assistance and services, interpretation and similar services (GİB, 2024). In this context, in addition to access to many services, access to the labor market has also been provided. One of these sectors is agriculture. However, regardless of nationality, the most important problem in the employment of asylum-seekers in the agricultural sector is unregistered employment. Unregistered employment causes both economic and social problems such as financial problems such as not deducting taxes from the income of the production and service performed, working with low wages in general, being outside the social security system and not benefiting from maternity, sickness, accident and old age insurance opportunities (Mahiroğulları, 2017: 548). Konya, Karaman informal employment rate is 34.85% in 2021. As a branch of economic activity, the highest rate of unregistered employment was recorded in agriculture, forestry and fishing with 84.56% (SGK, 2021). There are existing risks associated with the non-registration of foreign nationals working in agriculture for many reasons. The most emphasized risks by agricultural sector representatives and business owners are unregistered employment, temporary protection, work permits, access to health services and work ethics.

Irrigation season starts, they come, and when someone else offers them higher wages, they run away. The work is left in the middle, especially the care of livestock. We need to find a solution to this situation. (...) We did not protect the rights and laws of asylum seekers in Konya enough, so they went to other regions. Afghans are the last exit for Turkish agriculture. If we lose this, the country's agriculture will collapse. We should register and employ them (Representative of Karatay Chamber of Agriculture).

Problems arising from both employers and asylum-seekers regarding the registration of asylum-seekers are noteworthy. Employers make cost calculations and do not prefer to employ insured workers. In terms of Afghanistan nationals, unregistered employment continues to exist as it is not possible to register foreigners who enter the country unofficially in the current system. Asylum-seekers from both Syria and Afghanistan are unlikely to become citizens due to their current status, they are deprived of the right to retire and to receive a pension and pension bonus, and therefore they prefer that the insurance premium to be paid to the state be paid to them. For the same reason, the perception that it is not possible for them to reside permanently in Türkiye keeps this demand alive. In addition, being registered and working according to official procedures takes away the comfort of changing workplaces without any procedures, which is common among asylum-seeking labor. Whichever employer offers more cash, the asylum seeker can leave their current workplace on the same day, which on the one hand allows them to determine the market and raise wages, but on the other hand, knowing that they will not be subject to

any official or institutional investigation and punishment for their actions is among the factors that trigger informal employment. This is, of course, one of the most fundamental problem areas for employers. Problems such as problems with work discipline and sustainability, regular absenteeism, arbitrary quitting of work and not informing the employer in this case bring along uncertainties and insecurity regarding the asylum-seeker labor force, and this issue also negatively affects formal employment.

We solve the labor shortage in the industry to some extent with Syrians. While there is a prerequisite for Syrians such as working for 8 hours, Afghans work flexibly in animal husbandry and we are forced to use Afghan workers. Most Afghans cannot register officially. New legal regulations are needed to correct this situation, otherwise there will be serious problems in the agricultural sector (Local Government Representative).

As mentioned above, unregistered work has negative consequences for employers, employees and the state. Uninsured employees cannot benefit from many legal rights, and there are many administrative and judicial sanctions for employers. For the state, there is a loss of premiums and an increase in social security deficits (SGK, 2022).

We have problems with the insurance of Afghan shepherds in the field. We warn employers about this issue. Because when there is a work accident, this is easily covered by insurance. But when it is not, big problems arise. You need to get an exemption certificate for this. However, employees must be registered first. A doctor may not want to treat an unregistered person. When we encounter such unregistered people, we have to call the police and deport them. When issuing a work permit, at least MIT and the Ministry of Interior make decisions by looking at their records (Social Security Institution Representative).

Unregistered workers have a difficult treatment process in the hospital. Unregistered workers do not benefit from many legal rights. Since they are not covered by health insurance, they either do not receive treatment or they are treated at private hospitals at very high prices within the scope of the employer's initiative. When they become unable to work for any reason, they cannot benefit from disability pension, incapacity income in case of work accidents or occupational diseases. In case of occupational accidents, employers are under great financial and moral responsibility and face serious judicial, administrative and financial sanctions.

There were problems in accessing vaccines during the pandemic. We could not find a health worker for the agricultural worker who fell off the motorbike. We took care of the health service, which we would normally provide at a more affordable price, in a private hospital. If we had been fined, the minimum would have started from 40,000 TL (Representative of Karatay Chamber of Agriculture).

According to the International Labour Force Law, a foreigner whose work permit application is evaluated positively is granted a work permit for a maximum of one year in the first application (ÇSGB, 2022). The renewal of work permits for one year in the first application and two and three years in subsequent applications has created a burden for employers.

Conditions have changed, a general legislative work needs to be done. Exemption is granted, but this is valid for 1 year and must be renewed, which creates a burden. It creates a problem for the employer. The status of the identity card we issue does not replace this work permit. For others, it is necessary to go to the Ministry of Labour (Konya Provincial Migration Management Representative)

They do not want to be registered because it is more attractive or they may go to a more attractive place tomorrow. If they are registered, this

situation will be solved and the staff trained for the sector will not be lost for a long time. The first year is covered by the state, and if there is a private health condition, it is extended (Konya Provincial Migration Management Representative).

Failure to register asylum seekers poses a major threat to both the employee and the employer in the event of a work accident. Asylum-seekers, especially those working in rural areas, are always in the closest proximity of employers and are even seen as family members. Another risk is labour ethics and sustainability of work. The lack of a written contract between foreign nationals and employers makes it problematic for employees to quit work whenever they want or to work flexibly. Especially in many fields such as the use of agricultural machinery, the loss of trained asylum-seeker labour force disrupts the continuity of production for enterprises.

I need a man who knows how to drive a tractor. I need skilled people who can do all the work. When Afghans come, we teach most of the work ourselves (Member of Karatay Chamber of Agriculture).

We spend a year to teach them how to use the land, tractor and well. I have five Afghans working with me. I pay about 250 thousand liras to these men in 4 months so that they do not go elsewhere. If there are no Afghans, I will quit sheep farming in the morning. Because I have no chance to find a local shepherd. Something has to be done, whether a decision will be taken in the parliament or not (Representative of the Chamber of Agriculture).

Another issue emphasised by employers and common stakeholders in the sector is training and certification. There are some problems in the certification process after the training. Asylum seekers usually attend trainings only to receive the daily insurance wage and are not willing to receive a certificate. There are also problems such as the lack of involvement of relevant professionals in training programmes and random participation in trainings. This situation reduces the effectiveness of training programmes and prevents the targeted increase in productivity. The fact that the employees, whom they have trained and laboured for a long time, can quit their jobs at any time because they do not have a legal obligation, harms the employers and thus the sector. Because animal husbandry and agriculture is a living sector. When the irrigation, spraying, feeding and milking of the field are interrupted, great losses are caused. In this respect, the most important handicap of asylum-seeker labour force for employers is that a trained employee goes to another place or leaves the job arbitrarily. In addition, language teaching, learning subjects such as planting and irrigation used in the agricultural sector is time consuming and requires a certain amount of labour. Employers state that they pay wages even when there is no work in order to prevent the labourers from leaving and that they are worried that they will leave one day. As a matter of fact, as a result of the interviews, it was determined that asylum-seekers, who are seen as cheap labour force, do not take away the job opportunities of the local people, on the contrary, they close the gap in business lines that require unskilled labour (Koyuncu, 2019: 220).

4.3. Solution Suggestions Against Risks in Asylum Seeker Labour Force

The biggest problem of the agricultural sector is unregistered employment. Especially for the Afghan nationals working in agriculture to work in a registered way, the legal legislation should be revised at the level of access to work permits. The fact that temporary work permits are not limited to one year will provide convenience for employers and employees. In the absence of a work permit, there are financial sanctions for both foreign nationals and employers. Nevertheless, legal processes and cultural differences cause unregistered work.

We have also given identity cards to Afghans, but this identity card does not provide a direct right to work. Because of our law, we have to reject them if they come to work, maybe the legislation should be changed. When we interview and make a deportation decision, we have great difficulties for those who have settled here for family reasons. Our demand is for this to be

transformed into a more general legal framework (Konya Provincial Migration Management Representative).

Although Afghan nationals are important for the agricultural sector, the lack of a general legal framework to provide Afghans with the right to work, as stated by the officials of the Migration Administration, causes the rejection of the labour force needed to be used especially in the agricultural sector. In accordance with the principle of geographical limitation of the Geneva Convention signed by Türkiye in 1961, refugees from outside the member states of the Council of Europe are not considered refugees. In this sense, Afghans, who cannot be included in the scope of any status, are defined as irregular migrants or illegal migrants in popular parlance. In this sense, it is presented as a solution to be covered by a different status.

Regarding vocational training, especially shoemakers pay a certain amount of pocket money per day and courses are organised through National Education and Public Education with employment guarantee. For 90 days, we provide general health insurance plus pocket money. The next day, we told them to give us their ID cards and we will make them SSK, but there is not a single Syrian left. They do not want to be registered (Konya İŞKUR Representative).

This issue should stop being a political material. Many people work in agriculture, let's raise their living conditions including hospitals, sports centres, we give them extra salaries for 4 months, but they leave when they are given 3-5 kurus more salary. Let's direct those who are suitable for agriculture to agriculture and those who are suitable for industry to industry according to the jobs they do in their own countries. Let's make institutional co-operation. This sector should not collapse (Member of Meram Chamber of Agriculture).

Organisation of comprehensive vocational training programmes by local administrations and relevant institutions in order to increase productivity in areas where refugee labour force is employed will help to overcome the lack of knowledge and skills in agriculture and animal husbandry. It is stated that post-training certification will ensure more effective participation in the labour market. As a matter of fact, it is stated that orientation to sectors according to the nature of the work and labour force will increase productivity. In addition to these, it was emphasised that the standards of accommodation for asylum-seekers who do not reside with employers should be raised and asylum-seekers should be asked what they want for these standards. In addition, it was suggested that migration policies should be reviewed and it should be determined how much refugee labour force is needed in the agricultural sector.

When we travel in the field, we see how important accommodation is. Seasonal agricultural labour is a deep-rooted sector that is dealt with by different institutions and it should be gathered in one hand. Containers and laundries were built in the past, but the workers did not stay in these places and tents were more ideal. In this case, when something is done, the opinion of the people living there should be taken no matter what (Representative of Konya Provincial Directorate of Agriculture and Forestry).

I think that those who govern our country should prioritise the interests of the country and the immigration policy should be reviewed (Member of Meram Chamber of Agriculture).

When the statements of agricultural sector representatives are evaluated, the accommodation conditions of asylum-seekers are critical for agricultural productivity. As a matter of fact, considering the living conditions of asylum-seekers, they live under risk in terms of health (Küçükkendirci and Batı, 2020: 36). Since the refugee labour force is an area where various institutions are directly and indirectly related and intervene, a holistic approach to improving the living conditions of the refugee labour force is emphasised. It is considered as a basic requirement that all kinds of arrangements to be made on the asylum-seeker labour force in rural areas should be made in accordance with the needs and preferences

of those living there. Registering the migrant labour force and providing appropriate working conditions will both increase the welfare of the local people and increase the productivity in the agricultural sector.

CONCLUSION

Although Konya, the granary of Türkiye, has an important position in the sector, it is faced with a number of problems. Along with the main problem areas such as labour force, employment, young population turning to a different line of work from agriculture, migration, the sector has to cope with these problems and at the same time, it has to observe the tendency to maintain its current balance. As a matter of fact, agricultural production requires labour force through multidimensional processes such as planting, irrigation, spraying, harvesting and it is essential to close this deficit for the agricultural sector to be sustainable. In cases where it is not possible to meet the labour deficit with the existing local population, enterprises in the agricultural sector generally try to reach a balanced position by making use of asylum-seeker labour. However, there are problems encountered in the compulsory employment of this labour force without analysing its current situation and in the process after employment. Legal procedures, work permit periods, lack of vocational training, inadequacy of machinery and equipment, work ethics, access to health system, unregistered work, language barrier are the main problem areas for the continuity of this labour force. This situation, which affects registered labour and loyalty to the workplace, causes loss of time, energy and capital in the agricultural sector. As a solution to these problems, it has emerged that all public and private institutions and organisations that are directly and indirectly related to the refugee labour force in the agricultural sector should be in cooperation.

Prevention of unregistered employment is also an important issue for the employer. One of the biggest concerns of the employer is that the employee may leave the job without giving any information by receiving a more attractive wage offer due to the absence of an employment contract between the parties. This situation poses a serious problem for the employer because it is very difficult to fill the employment gap left by the worker in rural areas. In addition, due to the problem of unregistered employment, health problems and all health expenses of the workers are covered by the employer. Unregistered employment causes major problems for both parties, especially in work accidents, and does not allow the protection of the rights of employers and employees within the framework of the law. In this context, in order for refugees, especially foreigners of Afghanistan origin, to be able to work as registered labour force in agricultural sectors, the deficiencies of the current legislation on asylum seekers and migration policies such as work permits should be reviewed and eliminated and it is of great importance to take this issue into consideration when determining migration policies.

The information such as registry records and previous work experiences of asylum seekers, including Afghans and Syrians working in agriculture, should be shared. Thus, the employment of asylum-seeker labour force according to their skills and professional competencies will enable both the employer and the worker requesting a job to contribute to the economy without the need for a long adaptation process. In addition, refugee labour force should be informed about their wishes in the process of improving their living standards and they should be active in the process of solving the problems in employment. In the agricultural sector, it is observed that foreigners of Afghanistan origin are more preferred than foreigners of Syrian origin in terms of being compatible and reliable as well as being open to experience and knowledge transfer, work ethics, professional knowledge level and compliance with working hours. In this respect, it is very important that foreigners of Afghan origin are subjected to temporary protection status where they can take part in employment. In order for the refugee labour force to become more qualified and to have the necessary knowledge and equipment, it is of great importance to provide vocational training programmes, especially in the use of technology and other areas of need. In addition, informing both employers and the refugee workforce about working conditions, work ethics, legislation, responsibilities and social rights, and making them aware of new regulations will contribute to eliminating tensions as well as problems arising from victimisation and lack of information.

As a result, it has been determined that the asylum-seeking labour force working in the agricultural sector in Konya province is necessary for the sector. The study is the first research conducted from the perspective of local actors in Konya in the context of the role of asylum-seeker employment in the

agricultural sector, current risks and solution proposals, and the findings obtained will directly contribute to the field.

REFERENCES

- Arıcıoğlu, M.A., & Afkari, R. (2023). Türkiye'deki afgan göçmenlerin girişimcilik sürecinde sosyal sermayenin etkisi: İstanbul ve Konya örneği üzerine nitel bir araştırma. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(1): 17-44.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2022). *Çalışma izinleri*. Access Address: <https://www.csgb.gov.tr/ui/gm/calisma-izni/calisma-izni-degerlendirme-kriterleri/> Access Date: 21.06.2024.
- Duruel, M. (2017). Suriyeli sığınmacıların Türk emek piyasasına etkileri fırsatlar ve tehditler. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(2): 207-222.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (2022). Access Address: <https://www.fao.org/newsroom/detail/un-report-global-hunger-SOFI-2022-FAO/en> Access Date: 21.06.2024.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (2024). *Food price index*. Access Address: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/> Access Date: 25.07.2024.
- Food Security Information Network (2024). *Global report on food crises 2024*. Access Address: <https://www.fsinplatform.org/report/global-report-food-crises-2024/#download> Access Date: 13.08.2024.
- Göç İdaresi Başkanlığı (2024). *Yıllara göre geçici koruma sayısı*. Access Address: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> Access Date: 12.07.2024.
- Göç İdaresi Başkanlığı (2024). *Geçici koruma yönetmeliği*. Access Address: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma-kanunu-ve-yonetmeliği> Access Date: 12.08.2024.
- International Organization for Migration (2024). *World migration report*. Access Address: <https://worldmigrationreport.iom.int/msite/wmr-2024-interactive/> Access Date: 15.05.2024.
- İstikbal, D. (2020). *Türkiye'nin tarımını doğru tanımlamak AA Haber*. Access Address: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-nin-tarimini-dogru-tanimlamak/1938120> Access Date: 11.08.2024.
- İstikbal, D. (2022). *Küresel trendler çerçevesinde türkiye tarımının gelişimi ve gelecek vizyonu SETA*. Access Address: <https://www.setav.org/assets/uploads/2022/05/A374.pdf> Access Date: 11.08.2024.
- Kara, Y., & Kaya Tilbe, F. (2023). Tarım ve hayvancılık sektöründe çalışan afgan göçmenlerde ekonomik konumlanma ve entegrasyon: Trakya bölgesi örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(4): 1413-1424. <https://doi.org/10.33206/mjss.1342523>.
- Konya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (2019). *Konya tarımı 2009-2018*. Access Address: <https://konya.tarimorman.gov.tr/Belgeler/pdf> Access Date: 11.08.2024.
- Konya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (2023). *Faaliyet raporu*. Access Address: <https://konya.tarimorman.gov.tr/> Access Date: 12.07.2024.
- Konya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (2023). *Konya istatistikleri*. Access Address: <https://konya.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Konya%20Tar%C4%B1m%20%C4%B0statistikleri%202021%20A4%20%C4%B0%C3%A7erik.pdf> Access Date: 8.04.2024.

- Konya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (2024). *Konya tarım faaliyet raporu*. Access Address: https://konya.tarimorman.gov.tr/Belgeler/kitap/%C4%B01_Tar%C4%B1m_ve_Orman_haziran_24_v3_2024.pdf Access Date: 13.08.2024.
- Konya Ticaret Borsası (2022). *Faaliyet raporu*. Access Address: <http://www.ktb.org.tr/dosyalar/2022faaliyetraporu.pdf> Access Date: 14.08.2024.
- Konya Ticaret Odası (2023). *Konya ekonomi raporu*. Access Address: <https://www.kto.org.tr/bilgi-bankasi/raporlar/konya-ekonomisi> Access Date: 14.08.2024.
- Koyuncu, A. (2018). Türkiye toplumunda Suriyeli sığınmacıların toplumsal kabulü ve dışlanması. İçinde Kartal, B. & Manço, U. (Ed.), *Beklenmeyen misafirler: Suriyeli sığınmacılar penceresinden Türkiye toplumunun geleceği* (: 271-294). Transnational Press: London.
- Koyuncu, A. (2019). Nimet mi? külfet mi? Türkiye'nin Suriyeli sığınmacıları ve göç ekonomisi üzerine bir derkenar. İçinde Esen, A. & Duman, M. (Ed.), *Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriyeliler: tespitler ve öneriler* (: 189-213). Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı Yayını: İstanbul.
- Küçükkendirci, H., ve Batı, S. (2020). Konya'da sağlık çalışanlarının mülteci ve sığınmacılara bakış açısının değerlendirilmesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Genel Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2): 28-39.
- Mahiroğulları, A. (2017). *Türkiye'de kayıtdışı istihdam ve önlemeye yönelik stratejiler*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2): 547-565.
- Sallan Gül, S., & Kahya Nizam, Ö. (2021). Sosyal bilimlerde içerik ve söylem analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42): 181-198. <https://doi.org/10.30794/pausbed.803182>.
- Sosyal Güvenlik Kurumu. (2021). *Kayıtdışı istihdam oranları*. Access Address: http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari Access Date: 17.07.2024.
- Sosyal Güvenlik Kurumu. (2022). *Kayıtdışı istihdam*. Access Address: <https://www.sgk.gov.tr/Content/Post/e3f8021f-6c7e-49a7-a51a-51d79a187ada/Genel-Bilgi-2022-06-24-09-48-03> Access Date: 17.07.2024.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (2024). *Geçici koruma*. Access Address: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> Access Date: 12.07.2024.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (2013). *Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar 2013 saha araştırması sonuçları*. Access Address: https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/25336/xfiles/1aTürkiye_deki_Suriyeli_Siginmacilar_2013_1.pdf Access Date: 1.08.2024.
- Tarım ve Orman Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Tarımsal ve Yatırımcı Danışma Ofisi (2022). *Konya tarımsal yatırım rehberi*. Access Address: <https://www.konyadayatirim.gov.tr/dokumanflipbook/konya-tarimsal-yatirim-rehberi/356/20> Access Date: 23.08.2024.
- Türkiye Bankalar Birliği. (2023). *Tarım sektörü raporu*. Access Address: https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/8960/Tarim_Sektor_Raporu_130723.pdf Access Date: 28.07.2024.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023). *Bitkisel üretim istatistikleri*. Access Address: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Uretim-Istatistikleri-2023-49535> Access Date: 2.07.2024.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023). *İşgücü istatistikleri*. Access Address: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2023-53521> Access Date: 26.07.2024.

- Türkiye İş Kurumu (2022). *Konya il istihdam ve mesleki eğitim kurulu faaliyet raporu*. Access Address: <https://media.iskur.gov.tr/72003/konya.pdf> Access Date: 6.07.2024.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (2013). *Türkiye tarım sektörü raporu*. Access Address: https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2014/turkiye_tarim_meclisi_sektor_raporu_2013_int.pdf Access Date: 27.06.2024.
- United Nations Refugee Agency (2023). *Global trends, forced displacement in 2023*. Access Address: <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2023> Access Date: 12.07.2024.
- United Nations (2024). *World food security report*. Access Address: <https://tr.euronews.com/2024/07/25/bm-dunya-gida-guvenligi-raporu-2023te-733-milyon-kisi-acilikla-mucadele-etti> Access Date: 2.2.2024.
- Yetkin, H.S. (2021). *Konya ili tarım ve hayvancılık sektörü 5 yıllık üretim analizi*. Mevlana Kalkınma Ajansı. Access Address: <https://www.konyadayatirim.gov.tr/dokumanflipbook/konya-ili-tarim-ve-hayvancilik-sektoru-5-yillik-uretim-analizi/356/0> Access Date: 18.07.2024.
- Yiğitbaşıoğlu, H. (2000). Türkiye’de tarım topraklarının kullanımında yapılan başlıca yanlışlıklar ve bunlara bir örnek: Eskişehir. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40(3-4): 3-12.